

ALEXANDRE DUMAS

Ludovic al XV-lea și Curtea sa

ROMAN

ALEXANDRE DUMAS

**LUDOVIC AL XV-LEA
ȘI CURTEA SA**

**Traducere și selecție de
TEODORA POPA-MAZILU**

Editura Cartea Românească

1989

Alexandre Dumas-père
La régence
Louis XV et sa Cour
A. le Vasseur et Cie, Editeurs,
Paris

Coperta de TEODORA POPA-MAZILU

ISBN 973-23-0069-8

Capitolul I

Inmormântarea regelui. — Doămnă de Maintenon. — Prinții legitimi. — Ducele d'Orléans. — Portretele ducelui și al ducesei du Maine. — Conte de Toulouse. — Filip d'Orléans și ducesa d'Orléans. — Copiii legitimi și bastarzii ducelui d'Orléans.

La 9 septembrie 1715, către ora șapte seara, un car funerar urmat de cîteva trăsuri de doliu ieșiră în liniște din curtea palatului Versailles, străbătură pădurea Boulogne, ajunseră în cîmpia Saint-Denis pe drumuri lăturalnice și intrară în curtea vechii biserici a lui Dagobert, aducînd un mort care venea să-și ocupe locul alături de predecesorul său, mirat, desigur, de o atît de lungă așteptare : aproape șaptezeci și trei de ani. Mortul, care la rîndul său avea să-și aștepte urmașul vreme de cîncizeci și nouă de ani, era Ludovic al XIV-lea. De ce înmormîntarea unuia dintre cei mai mari regi ai Franței s-a făcut aproape pe ascuns și pe drumuri ocolite ? De ce o asemenea lipsă de pompă regală ? De ce drumul în taină către ultimul lăcaș ? Pentru că majestatea mortu-

lui, una dintre cele mai puternice majestăți atunci când trăia, acum nu-l mai putea apăra pe Ludovic al XIV-lea de invective. Într-adevăr, când s-a răspândit vestea morții regelui, Parisul a tresărit de bucurie, simțind cum se rupe greul jug al unei atît de lungi și apăsătoare domnii. Poporul, atîta vreme nefericit, oprimat, ruinat, disprețuit, dacă nu cumva chiar urît, poporul bătut din palme, dansă, cîntă și aprinde focuri pe străzi. Locotenentul Poliției, domnul d'Argenson, care făcuse eforturi zadarnice pentru a se opune acelui torent de impietate, declară pînă la urmă că el nu mai răspunde de nimic dacă au de gînd să treacă cu cortegiul mortuar prin centrul Parisului. Iată de ce cortegiul trecuse — în drumul lui noptatec și misterios — prin locurile despre care am vorbit. Cu toate acestea, poporului nu i-a scăpat acea scenă. Avid și de alt fel de spectacole decît procesiunile religioase, norodul jurase să nu-i scape acea înmormîntare. Și cum Saint-Denis era capătul unde urma să se oprească, inevitabil, cortegiul, neștiind ziua în care Ludovic al XIV-lea avea să fie dus la ultimul său lăcaș, parizienii au început să se așeze, încă din 6 septembrie, pe cîmpia ce despărțea Parisul de Saint-Denis. Pe la ora zece, cortegiul își făcu apariția. Lucru ciudat : nici un prinț de sînge, nici unul dintre prinții legitimi, nici unul dintre pării numiți de acel rege, nici unul dintre curtenii care, din generație în generație, stătuseră la faifaș în anticamere, așteptînd scularea regelui, nici unul dintre acei oameni nu petreceau pe bietul mort izolat, ce părea mai curînd tîrit în cine știe ce loc necunoscut decît condus către un mormînt regal. Singurul om tînăr care însoțea mortul era ducele de Condé, nepotul marelui Condé, un bărbat de douăzeci și trei de ani. O făcuse din pietate ? Sau pentru a se asigura că ușa cavoului avea să se închidă definitiv în urma bătrînului rege ? Poporul, care aștepta de-a lungul drumu-

lui, poporul care, strîns ca la iarmaroc sau ca la tîrg, își amenajase dughene cu mîncare și băutură, distracții, scrîncioburi, cîntăreți, poporul care cînd vedea o anumită pompă sau, în lipsa unei pompe, o durere sinceră și adevărată nu s-ar fi abținut să plîngă, poporul deci, văzînd modestul cortegiu, înțelese că cei de la Curte îl lăsaseră în seama lui, ca să-i facă o plăcere și ca să se răzbune, insultîndu-l pentru opresiunea îndurată. La porțile bisericii Saint-Denis, tumultul care însoțise cortegiul tot drumul spori. Unii s-au repezit să răstoarne carul funebru, alții au vrut să rupă în bucăți și sicriul, și mortul, încît, la un moment dat, trupa care-l însoțea a fost nevoită să intervină. Dar un bărbat ieși în fața trăsurilor ce alcătuiau cortegiul și strigă :

— Nu credeam că ziua carnavalului o să fie în septembrie !

Un altul împinse doi parizienî beți-crită care se rostogoliră într-un șanț plin cu noroi și se îndepărtă strigînd :

— Broscoilor, asta o să vă învețe minte să mai orăcăiți cînd apune soarele !

Într-adevăr, mulțimea cînta, dar pe un asemenea ton că aducea mai mult cu un vuiet. Mortul, vîrît în biserică, tot n-a scăpat de ocările norodului ; căci a doua zi, pe zidurile bisericii se putea citi :

*„La Saint-Denis, ca și-n palat,
Tot fără inimă-ai intrat“.*

Efigiile regelui nu puteau nici ele scăpa de injurii ; statuile de piatră sau de marmoră au fost mutilate ; pe statuia de bronz din Piața Victoriei, asupra căreia nici dinții, nici unghiile nu avuseseră nici o putere, apăruse

inscripția : „*Tîran de bronz, întotdeauna ai fost astfel !*”
Saturnaliile durară pînă a doua zi dimineată.

Să lăsăm poporul să-și strige imprecățiile împotriva regelui mort său mai curînd împotriva monarhiei, iar noi să vedem ce lăsase Ludovic al XIV-lea în urma sa.

Trei puteri distincte, dintre care două strîns legate ; cele trei puteri erau : doamna de Maintenon, care din ibovnică devenise soția lui Ludovic al XIV-lea, domnii du Maine și de Toulouse, recunoscuți de rege și deveniți prinți legitimi, și domnul duce d'Orléans, moștenitor legitim al tronului în caz de stingere a ramurii vîrstnice, reprezentată de tînărul Ludovic al XV-lea, strănepotul lui Ludovic al XIV-lea, cel de-al doilea fiu al ducelui de Bourgogne, născut la Fontainebleau la 15 februarie 1710 și ultimul urmaș al acelei bogate descendențe pe care regele, îngrozit, o văzuse stingîndu-se sub ochii săi.

Cele două puteri aliate, avînd același scop, erau doamna de Maintenon și prinții deveniți legitimi. Scopul era de a-i determina pe toți prinții de sînge să se supună domnului du Maine, pentru că doamna de Maintenon să continue a exercita, sub regența elevului ei favorit, influența pe care Ludovic al XIV-lea îi îngăduise să și-o exercite în treburile politice și religioase în ultimii ani ai domniei sale.

Scopul domnului duce d'Orléans era, dimpotrivă, de a susține prerogativele singelui regal, de a cere odată cu regența și educarea viitorului rege, avînd grijă ca, pînă la majoratul său, tînărul prinț să fie sănătos și întreg la mințe, dezmințind calomniile răspîndite pe seama lui, a fiilor și a nepotului său în epoca morții Marelui Delfin.

Cauza domnului duce d'Orléans era cauza întregii nobilimi franceze, care se socotea insultată de privilegiile neașteptate pe care Ludovic al IV-lea le acordase prin-

ților bastarzi, recunoscuți de ei ca prinți legitimi, cărora le îngăduise să treacă înaintea ducilor și pairilor și care urmau să fie chemați la tron în cazul în care ramura vîrstnică s-ar fi stins. Astfel, în acest caz, domnul du Maine, copil din flori, avea întîietatea față de domnul duce d'Orléans, moștenitor legitim în ordinea succesiunii obișnuite.

Să spunem cîteva cuvinte despre personajele ale căror nume le-am pomenit, să arătăm ce pretenții aveau și să le dezvăluim scopurile. În cartea *Ludovic al XIV-lea și secolul său*, am spus despre Françoise d'Aubigné tot ceea ce am avut de spus. I-am urmărit soarta ciudată de la naștere și pînă la închisoarea din Niort, de la plecarea din Versailles și pînă la intrarea la Saint-Cyr, în 1715. Tot ce am mai adăuga n-ar fi decît o repetare a ceea ce am mai spus. Am povestit cum ducele du Maine, născut la 31 martie 1670, numit Bourbon, la fel ca și fratele său, născut în 1673, trecut în rîndul prinților de sînge în 1694 și în sfîrșit chemat să urmeze la tron în lipsa unui prinț de sînge, abandonase complet partida mamei sale vitrege, doamna de Maintenon. Să nu vă mirați de această ingraturitudine : ducele du Maine nu avea nici o însușire adevărată și era gata să sacrifice intereselor sale pînă și aparența însușirilor pe care se prefăcea că le are. Să căutăm portretul ducelui du Maine în scrierile lui Saint-Simon; marcele „pictor“ al secolului al optsprezecelea : „Domnul duce du Maine avea spirit nu ca un înger, ci ca un diavol, cu care semăna în privința răutății, a sufletului său negru și a inimii sale prefăcute. Se însurase, la 19 martie, cu Anne-Louise-Bénédicté de Bourbon, nepoata marelui Condé. Orice altă femeie ar fi încercat să potolească acest caracter nestăpînit ; dar orgolioasa prințesă tindea, dimpotrivă, să sporească ambiția soțului ei. Cu tot atîta spirit cît și ducele, Louise de Bourbon mer-

gea pe o cale cu totul diferită. Era curajoasă pînă la exces. Întreprinzătoare, cutezătoare, veşnic furioasă, trăia intens momentul prezent, indignîndu-se fără încetare faţă de măsurile ascunse ale soţului ei, pe care le numea «mizerii şi slăbiciuni», nemulţumită de acel bărbat căruia îi aducea mereu aminte de onoarea pe care i-o făcuse măritîndu-se cu el.

Domnul du Maine avea un chip agreabil, era de talie mijlocie şi destul de bine legat ; dar şchiopăta din pricina unei căzături în copilărie. Doamna du Maine era de parte de a fi frumoasă. Era atît de scundă, încît i se spunea «pitica». Abia dacă atingea înălţimea de patru picioare“.

Domnul conte de Toulouse, spre deosebire de fratele său, era onoarea, virtutea şi echitatea întruchipate. Era destul de curajos şi dornic să-i fie de folos regelui, însă total dezinteresat şi de bună-credinţă. Dacă nu avea tot atîta vervă cît fratele său mai mare, moştenise în schimb spiritul de dreptate al familiei Mortemart. Se ocupa de marină şi de comerţ, două treburi la care se pricepea bine. Se însurase cu domnişoara Marie de Noailles, de care istoria nu s-a ocupat mai deloc, aşa că nici noi nu ne vom ocupa mai mult decît istoria.

Partidului prinţilor bastarzi, dar recunoscuţi de Ludovic, li se adăugaseră toţi ceilalţi copii din flori ai regelui : prima domnişoară de Blois, măritată cu prinţul de Conti, mort în 1689, şi căreia i se spunea prinţesa-văduvă ; domnişoara de Nantes, măritată cu ducele de Bourbon şi căreia i se spunea „doamna ducesă“ ; şi cea de-a doua domnişoară de Blois, măritată cu ducele d'Orléans, care a devenit mai apoi regent.

Filip al II-lea, duce d'Orléans, se născuse la Saint-Cloud la 4 august 1674. Mama sa, Charlotte-Elisabeth de

Bavaria, cunoscută sub numele de Prințesa Palatină, spunea despre el :

— Parcele au fost darnice cu copilul meu, căci fiecare i-a dat câte un dar, așa că le are pe toate. Din nefericire, au uitat să cheme o ursitoare care, venind ultima, a spus : „Va avea toate darurile, în afară de cel de a ști să se folosească de ele“.

La patruzeci și unu de ani, cît număra cînd începem să ne ocupăm de această perioadă din istoria Franței, ducel d'Orléans avea o figură plăcută, cam arsă de soarele Italiei și al Spaniei, o fizionomie atrăgătoare deși se uita puțin cruciș, era de talie mijlocie, bine făcut dar cam rotofeî. Avea replici prompte, potrivite și vesele, judecata sigură, dar era cam șovăielnic. Gîndirea lui era atît de clară, încît limpezea într-o clipă lucrurile cele mai încurcate și cele mai abstracte ale științei, politici, cîrmuirii sau finanțelor. Toate artele îi erau familiare : era un bun pictor, un bun muzician, un excelent chimist, un mecanic dibaci. Auzindu-l vorbind, l-ai fi crezut deosebit de instruit, dar în realitate avea doar o memorie deosebită. Moștenise din plin, de la tatăl său Domnul, cum spune Saint-Simon, curajul strămoșilor săi. Ducele d'Orléans avea doar șaptesprezece ani cînd regele l-a înșurat cu domnișoara de Blois, fiica sa. Tînărul însă o iubea enorm pe doamna de Bourbon și nu a acceptat decît cu greu și în silă acea căsătorie. Dar regele l-a amenințat că dacă refuză să se însoare cu fata lui, îl va închide în castelul din Villers-Cotterets ; și totuși o vreme a rezistat. Cel care l-a făcut să se hotărască a fost Dubois. Căsătoria n-a fost fericită. Dacă ducele se înșurase în silă, domnișoara de Blois se măritase fără să-l iubească. Ea socotea în sinea ei că-i face o prea mare cinste luîndu-l de bărbat. Doamna ducesă d'Orléans era înaltă, dar fără prestanță. Avea gîtul, pieptul, ochii și brațele admirabile,

o gură destul de frumoasă, dinți albi, dar cam lungi, obrajii prea lați și căzuți, pe care și-i farda peste măsură. N-avea sprincene aproape deloc, doar două dungi roșii și urite, deși avea gene frumoase și un păr castaniu bogat. Îi tremura capul întocmai ca la femeile bătrine, cusur cu care rămăsese în urma vărsatului de care suferise. Fără să fie cocoșată, avea totuși o parte a trupului mai dezvoltată ca cealaltă ; era îngrozitor de leneșă, stînd mai mult în pat sau pe șezlong, mîncînd aproape întotdeauna culcată și neavînd alți oaspeți decît pe Louise-Adelaïde de Damas-Thiange, ducesă de Sforce, nepoata doamnei de Montespan și prin urmare verișoară primară cu ea. Doamna d'Orléans îi dăduse soțului motive să se plîngă de comportarea sa, pentru că de la o vreme începuse a-l privi cu prea multă bunăvoință pe cavalerul de Roye, mai tîrziu marchiz de la Rochefoucauld. Ceea ce n-a împiedicat-o să-i pună coarne bărbatului ei, răzbunîndu-se în felul acesta pentru că nu o adora și diviniza după ce-i făcuse cinstea de a-l lua de bărbat. Din această căsătorie ciudată, care mergea șchiopătînd, s-au născut totuși șapte copii : un băiat și șase fete. Băiatul era Louis d'Orléans. Cele șase fete erau : prima, Marie-Louise, s-a măritat cu domnul duce de Berry și după trei ani a rămas văduvă ; a doua, Louise-Adelaïde de Chartres, avea să devină starcă la Chelles ; a treia, Charlotte-Aglae de Valois, s-a măritat cu ducele de Modena ; a patra, Louise-Elisabeth de Montpensier, măritată cu don Luis, prințul Asturiei ; a cincea, Philippine-Elisabeth-Charlotte, contesă de Beaujolaïs, logodită în 1721 cu cel de-al doilea fiu al regelui Spaniei : în sfîrșit, a șasea, Louise-Diane, avea să devină soția prințului de Conti. În plus, ducele a mai avut și trei bastarzi : doi băieți și o fată. Unul singur a fost recunoscut, s-a numit cavalerul d'Orléans, a ajuns general de

galere și Mare Prieur al Franței ; era fiul domnișoarei de Séry, care a devenit apoi contesă d'Argenton.

Ceilalți doi au fost : abatele de Saint-Albin, fiul Florencei, dansatoare la Operă, și o fată făcută cu domnișoara Desmarets, actriță la Comedia Franceză.

Acum, după ce principalii noștri actori au fost trecuți în revistă, să ridicăm cortina și să-i vedem pe fiecare jucându-și rolul în această mare comedie care s-a numit Regența.

Capitolul II

Saloanele domnului duce d'Orléans în timpul ultimelor trei zile ale bolii lui Ludovic al XIV-lea. — Prințul de Conti și soția sa, fosta domnișoară de Condé. — Mama sa, fosta domnișoară de Blois. — Pregătirile ducelui d'Orléans pentru ședința Parlamentului. — Prima cuvîntare a lui Ludovic al XV-lea. — Reorganizarea guvernului. — Onorurile aduse lui Ludovic al XIV-lea în străinătate.

În ultimele trei zile ale bolii regelui, saloanele domnului duce d'Orléans se goleau și se umpleau după cum ilustrul bolnav se simțea mai bine sau mai rău. În afară de moartea regelui, discuțiile din acel salon se purtau în

jurul ultimei excentricități a prințului de Conti, care se însurase cu o prințesă de Condé. Monseniorul Louis-Armand, prinț de Conti, era o ființă ciudată, atât fizic, cât și moral, iar trăsăturile lui, cum am spune noi astăzi, când amuzau, când speriau Curtea. Monseniorul era un om foarte scund care, chiar dacă avea un chip mai acătării, avea un trup oribil; părea tot timpul distrat, ceea ce-l făcea să aibă un aer rătăcit care, după ce-l cunoșteai mai bine, te făcea să te simți în totală nesiguranță. Soția sa era o persoană încântătoare și deosebit de frumoasă. Prințul de Conti nu iubise niciodată pe nimeni în afară de propria mamă, fosta domnișoară de Blois, fiica domnișoarei de la Vallière, și căreia i se spunea Marea prințesă de Conti. Și totuși mama și fiul se certau tot timpul. Într-un moment de furie, Marea prințesă hotărî să-și construiască o casă cât mai departe de palatul fiului ei și-i chemă pe meșteri; dar abia pusese temelia casei, că se împacă cu „mămuțoiul“, cum îi spunea ea fiului ei, și meșterii trebuiră să plece. Numai că vremea frumoasă ținea puțin în palatul de Conti. Între mamă și fiu avu loc o nouă ceartă și iar fură chemați meșterii. La un moment dat, treaba asta devenise o obișnuință. Era de ajuns să faci o vizită pe șantierul noii locuințe ca să-ți dai seama în ce relații erau mama și fiul. Dacă acea construcție avansa, însemna că cei doi se aveau ca mița cu cîinele; dacă noua construcție era abandonată, era limpede că mama și fiul o duceau ca doi porumbei.

În afară de alte cusururi, prințul de Conti avea unul foarte grav, care ar fi amenințat însăși perpetuarea familiei Condé-Conti dacă n-ar fi fost decît el cel care s-o asigure, cusur asupra căruia nu mai e nevoie să insistăm, dar care nu-l împiedica totuși să fie gelos pe nevastă-sa și în același timp să bîntuie prin cele mai deochete locuri.

A doua zi după moartea regelui avu loc ședința Parlamentului ce urma să hotărască validitatea testamentului lui Ludovic al XIV-lea. Primul președinte, domnul de Mesmes, era sluga doamnei de Maintenon, așa că el ieșea din discuție. Despre domnul de Guiche se spunea că ar fi fost foarte atașat copiilor din flori ai regelui. Domnul de Guiche era însă colonelul gărzilor franceze, deci un om important, așa că primi șase sute de mii de livre ca să răspundă de fidelitatea oamenilor săi. Soldații din garda franceză trebuiau să ocupe pe tăcute palatul, în vreme ce ofițerii, îmbrăcați civil, urmau să se răspîndească printre curteni. Președinții Maison și Pelotier erau de partea ducelui d'Orléans ; prințul chiar le spunea „porumbeii mei particulari“. D'Aguesseau îi era și el devotat. Joly de Fleur îi făgăduise să fie de partea sa. Tinerii consilieri nu ezitau nici unul între doamna de Maintenon și ducele d'Orléans.

Mai rămîneau ducii și pairii, ce trebuiau ispitiți de prerogativul ce urma să le fie definitiv acordat dacă se abțineau să voteze atunci cînd președintele avea să le ceară acest lucru. Între timp, Spania începuse a amenința Franța din pricina vechii ranchiune pe care regele Spaniei i-o purta ducelui d'Orléans, fiindcă acesta cam cochetase cu nevastă-sa. Spania presa Franța, prin prințul de Cellamare, să nu-l recunoască pentru nimic în lume, ca regent, pe ducele d'Orléans. Dar lordul Stairs se angajase, în numele Angliei, să-l susțină pe duce, și ambasadorul Angliei ceru să apară în tribuna Parlamentului, alături de abatele Dubois. Lordul Stairs se bucurase de multă stimă la Curtea răposatului rege și datora această stimă unei trăsături de caracter pe care vom dezvălui-o imediat. Într-o zi i se spuse lui Ludovic al XIV-lea că lordul Stairs era — dintre toți membrii corpului diplo-

matic — cel care ştia cel mai bine să respecte dorinţele capetelor încoronate.

— Bine, voi vedea, răspunsese Ludovic.

În aceeaşi seară, lordul Stairs trebui să se urce în trăsură regelui. Ludovic, ajuns la scara trăsurii, cum lordul Stairs aştepta umil, cu pălăria în mână, ca regele să se urce primul şi să se așeze, regele îi spusese pe neaşteptate :

— Urcă-te în trăsură, domnule Stairs !

Lordul Stairs trecu imediat prin faţa regelui şi se urcă primul în trăsură.

— Lumea are dreptate, domnule, îi spusese Ludovic. Eşti într-adevăr omul care ştii să respecti întocmai dorinţele capetelor încoronate.

Lordul Stairs ştia într-adevăr să asculte de cuvântul regilor şi să execute ordinele cele mai neaşteptate, mai neuzite, mai ciudate, fără să facă nici o remarcă. Aşa că, începînd din clipa aceea, lordul a devenit în ochii regelui omul cel mai conştiincios, cel mai supus şi mai politic din Europa. Povestirile acestea ne îndepărtează uneori de regentă, dar dacă ne gîndim bine, toată istoria regentei e alcătuită de fapt dintr-o culegere de astfel de povestiri.

Tot agitîndu-se în dreapta şi în stînga, ba cumpărîndu-l pe domnul de Guiche, ba strîngînd mîna lordului Stairs, ba repezîndu-l pe prinţul de Conti sau mîngiîndu-i pe domnii d'Aguesseau şi de Joly, ba căutîndu-l din ochi pe prinţul de Fronsac sau schimbînd în şoaptă cîteva cuvinte cu domnul de Saint-Simon, ducele d'Orléans îşi luă toate măsurile pentru a doua zi. Ducele petrecu o parte din noapte în cabinetul său, împreună cu cardinalul de Noailles, acelaşi care primise sarcina să ducă inima regelui la iezuiţi şi care le spusese înmîinîndu-le-o :

— Dragii mei, vă aduc inima celui care v-a onorat în mod constant cu prietenia și cu încrederea sa, a cărui moarte puteți s-o deplîngeți pentru că v-a iubit mult.

Isprăvind și cu domnul cardinal, toate măsurile pentru a doua zi fuseseră luate. Și iată că sosi și ziua multășteptată, care-l găsi pe domnul duce d'Orléans gata pregătit pentru lupta ce urma să aibă loc.

La ora opt dimineța, Parlamentul era adunat sub președinția lui Jean-Antoine de Mesmes. S-a dat citire scrisorii cu pecete prin care se anunța în mod oficial moartea regelui. Apoi ducele d'Orléans a fost poftit în sală cu toate onorurile datorate unui fiu al Franței. După un minut a intrat și ducele du Maine urmat de fratele său, contele de Toulouse. Ducele d'Orléans a străbătut sala și s-a dus să se așeze pe scaunul plasat cu o treaptă mai sus decît cel al ducelui de Bourbon. Intrînd, lordul Stairs l-a salutat cu respect pe duce, care l-a zărit în penumbră pe ăbatele Dubois. După cum se vede, fiecare era la postul său. Bătălia începu cu discursul domnului prim-președinte. Se cunosc amănuntele acelei memorabile ședințe în care a fost năruit, doar în cîteva ceasuri, întreg edificiul construit de domna de Maintenon, de părintele Le Tellier și de prinții bastarzi, edificiu ridicat cu atîta mîgală, răbdare și trudă, vreme de zece ani. Așa cum prevăzuse Ludovic al XIV-lea, testamentul și codicilul au fost anihilate.

— Sîntem atotputernici atît cît trăim, le spusese mărele rege; morți, valorăm mai puțin decît niște simpli particulari !

Autoritate politică, autoritate militară, totul a fost încredințat ducelui d'Orleans. El, care trebuia să fie doar președintele comisiei de regență, a fost numit regent. Comanda trupelor casei regale, care urma să fie încredințată domnului du Maine, a fost dată lui Filip al II-lea d'Or-

léans ; domnul du Maine trebuia să dispună de slujbe, de beneficii, de sarcini de stat ; ei bine, cel care avea dreptul să formeze așa cum înțelegea el Consiliul de stat și orice alte consilii ar mai fi găsit de cuviință să înființeze, acela a fost ducele d'Orléans. Domnul du Maine a păstrat doar supraintendența educației viitorului rege. Cît despre domnul duce de Bourbon, care nu trebuia să fie admis în Consiliul de regență decît la vîrsta de douăzeci și patru de ani, domnul d'Orléans a cerut admiterea sa imediată și a obținut-o pe loc. Singurele articole menținute din testament au fost cele prin care domnul de Villeroy fusese numit preceptor al regelui Ludovic al XV-lea, iar ducesa de Ventadour, guvernanta sa.

Nici nu s-a răspîndit bine această primă hotărîre a Parlamentului, că parizienii au și sărit în sus de bucurie. Ducele d'Orléans însemna pentru ei viitorul, deci speranța ; ducele du Maine însemna trecutul, adică doamna de Mainteñon, abatele Le Tellier, deci dezastrele războiului de succesiune, foametea, tristețea ; trecutul murise, viitorul era viu.

O a doua hotărîre a Parlamentului a confirmat-o pe prima. La cea de-a doua ședință a asistat, în brațele guvernantei sale, și foarte tinărul rege, care a rostit o „cuvîntare“ de două rînduri :

— Domnilor, a spus el cu glasul său cristalin de copil, am venit aici ca să vă asigur de dragostea mea. Cancelarul meu vă va spune ce anume doresc.

Acestea au fost primele cuvinte cu caracter politic pe care le-a rostit majestatea-sa. A fost imediat răsplătit cu bomboane de către guvernantă. Una dintre particularitățile acelei ședințe, spune domnul de Lévy, președintele Curții cu Juri, în *Jurnalul istoric al domniei regelui Ludovic al XV-lea*, a fost faptul că ducesa de Ventadour a

fost de față, așezată la picioarele tronului majestății-sale; avantaj pe care nici o altă femeie înaintea ei nu-l mai avusese vreodată și de care ar fi fost lipsită dacă ar fi existat o regină regentă care să-și ducă ea însăși fiul la acea ședință.

Cea de-a doua hotărîre a Parlamentului odată pronunțată, prinților bastarzi nu le mai rămînea nici o speranță.

Domnul de Toulouse, fără ambiții, se întoarse să vîneze în pădurea din Rambouillet, unde soția lui, fără ambiții ca și el, îl primi cu surîsul pe buze. Domnul du Maine, slab ca întotdeauna și rușinat de propria-i slăbiciune, se întoarse la Sceaux pentru a-și isprăvi traducerea din Lucrețiu.

— Domnule, îi spusese nevastă-sa văzîndu-l, datorită lașității dumitale, domnul duce d'Orléans este stăpînul țării, iar dumneata, cu Lucrețiu al dumitale, n-ai să fii primit nici măcar la Academie !

Domnul duce d'Orléans, după ce a primit felicitările prietenilor, a dat fuga pînă la Saint-Cyr să-i facă o vizită bătrînei sale dușmance, doamna de Maintenon, care l-a primit cu o prefăcută umilință. Ducele venise s-o anunțe că va continua să-i dea pensia pe care i-o fixase răposatul rege și, în timp ce ea îi mulțumea, el răspunse :

— Nu-mi fac decît datoria ! Și o voi face din stimă pentru Ludovic al XIV-lea !

A doua zi după această vizită, doamna de Maintenon îi scria doamnei de Caylus : „*Aș vrea din toată inima ca situația dumitale să fie tot atît de bună ca și a mea. Am părăsit Curtea pe care n-o iubesc și mă simt cît se poate de bine în acest loc unde m-am retras*“. A fost unul dintre ultimele suspine care s-au mai auzit de la Saint-Cyr.

În vremea asta, domnul duce d'Orléans își organizase Consiliul de regentă care rămăsese așa cum dorise ră-

posatul rege. În afară de Consiliul de regentă, el crease încă șase consilii : un consiliu al afacerilor externe prezidat de mareșalul d'Uxelles ; un consiliu de război prezidat de mareșalul de Villars ; un consiliu de finanțe prezidat de ducele de Noailles ; un consiliu al marinei prezidat de mareșalul d'Estrées ; un consiliu de stat prezidat de ducele d'Antin ; și un consiliu al conștiinței prezidat de cardinalul de Noailles. Aceste consilii odată create, ducele a început să-și țină făgăduielile făcute, lucru rar la persoanele care ajung la putere. Parlamentul avea dreptul de mustrare, drept care-i fusese luat în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea. Domnul de Mesmes, care-l părăsise pe domnul du Maine și trecuse de partea ducelui d'Orléans, a fost numit mare maestru de drumuri și poduri al regatului, funcție creată special pentru el și care avea să dispară odată cu el. Joly de Fleury și Aguesseau intrară în consiliul de conștiință. Marchizul de Ruffé, locotenent-general al armatelor regelui, a fost numit subpreceptor al majestății-sale, marchizul d'Asfeld — membru în consiliul de război și controlor general al fortificațiilor, marchizul de Simiane — numit locotenent-general al regelui în Provence, abatele de Fleury, autorul *Istoriei eclesiastice* — duhovnic al regelui. Această ultimă numire, deși o sinecură (fiindcă augustul penitent nu avea decât cinci ani și încă nu începuse a păcătui), n-a fost mai puțin semnificativă, deoarece încă de pe vremea lui Henric al IV-lea acest loc era întotdeauna ocupat de un iezuit. Părintele Le Tellier, văzându-se fără funcție, l-a întrebat pe regent ce-i mai rămâne de făcut.

— Asta nu mă privește pe mine ! Întreabă-i pe superiori duminică, i-a răspuns ducele.

Cît despre porunca dată de Ludovic al XIV-lea pe patul de moarte, de a-l duce pe tânărul rege la Vincennes,

unde aerul era mult mai curat, regentul în loc să considere acest lucru un inconvenient, a văzut, dimpotrivă în el, o înlesnire, pentru că Vincennes era mult mai aproape de Paris decât Versailles, iar Parisul era centrul afacerilor și mai ales al distracțiilor sale. Totuși doctorii Curții, din motive de comoditate personală, declarară că și aerul de la Versailles era foarte curat ; atunci regentul îi adună pe medicii din Paris și le ceru și lor sfatul ; aceștia, probabil tot din comoditate, se pronunțară pentru Vincennes. Prin urmare, tânărul rege a fost condus în donjonul de la Vincennes.

Curțile străine îl răzbunară pe Ludovic al XIV-lea pentru insultele aduse leșului său de către nerecunoscătorul norod al Parisului. La Viena, împăratul ținu dolii ca după propriul său părinte, iar distracțiile din timpul Carnavalului au fost interzise, deși Carnavalul era abia peste patru luni. La Constantinopole s-a celebrat un mare serviciu funebru, iar contele des Alleurs, - ambasadorul Franței la Poarta Otomană, a cerut și a obținut o audiență la Marele Sultan pentru a-i aduce la cunoștință moartea lui Ludovic al XIV-lea. Sultanul l-a primit imediat și vizirul i-a spus :

— Ați pierdut un mare rege, iar noi un mare prieten și un bun aliat.

În timp ce străinătatea îi aducea lui Ludovic al XIV-lea aceste onoruri, Argensson veni să-i spună regentului că parizienii îl socoteau pe Ludovic falit.

— Ei bine, întreabă regentul, cum crezi că putem remedia acest lucru ?

— Eu zic, răspunse locotenentul Poliției, să-i arestăm, pe cei care răspund astfel de zvonuri.

— N-ai priceput nimic, zise regentul. Trebuie să plătim imediat toate datoriile defunctului și în felul acesta închidem gura tuturor !

Capitolul III

Regentul și familia sa. — Doamna ducesă de Berry. — Domnișoara de Chartres. — Domnișoara de Valois. — Ludovic d'Orléans, duce de Chartes. — Tinerele franțuzoaice.

În primele două capitole am schițat portretele principalelor personaje care fac tranziția dintre cele două epoci bine distincte, una numită „secolul lui Ludovic al XIV-lea“, cealaltă „regența“. Am arătat cine era ducele du Maine, contele de Toulouse. Am schițat silueta lui Filip al II-lea d'Orléans ; am spus câteva cuvinte despre cea de-a doua domnișoară de Blois, soția lui. Dar n-am vorbit deloc de restul familiei sale. Adică de Doamna, cea de-a doua soție a Domnului și mama regentului, de doamna de Berry, fiica mai mare a lui Filip d'Orléans, de domnișoara Louise-Adelaïde de Chartres, și de domnișoara Charlotte-Aglaié de Valois, toate trei fiicele regentului. Celelalte trei fiice — una măritată cu prințul Asturiei, a doua, logodită cu infantele don Carlos, și a treia, care a devenit soția prințului de Conti — n-au nici o importanță politică și nici reputație scandalosă. Așa că nu ne vom ocupa decât de persoanele de care avem nevoie în povestirea noastră.

Terenul politic odată curățat de dubla hotărîre a Parlamentului, doamna de Maintenon plecată la Saint-Cyr, domnii du Maine și de Toulouse retrași — unul la Sceaux, celălalt la Rambouillet, părintele Le Tellier exilat la Flèche, regele mort și îngropat la Saint-Denis, noul rege instalat la Vincennes, toate aceste evenimente ne îngăduie

să înlocuim zidurile groase ridicate de cardinalul de Richelieu în jurul Palatului Regal, cu niște pereți de sticlă.

În ordinea vârstei și a importanței, prima pe listă era Doamna, pe care fiul ei o iubea cu atîta tandrețe, o asculta cu atîta răbdare și o supăra atît de des.

Charlotte-Elisabeth de Bavaria fusese cea de-a doua soție a Domnului, urmînd după frumoasa și cocheta Henriette a Angliei, moartă în 1670, după toate probabilitățile otrăvită de cavalerul de Lorena și de marchizul d'Effiat. Noua Doamnă se născuse la Heidelberg, pe 7 iulie 1652, la șapte luni și nu la nouă. S-o lăsăm pe prințesă să-și facă singură portretul.

„Trebuie să mărturisesc că sînt îngrozitor de urîță, ceea ce, sincer vorbind, nu mă deranjează prea mult. Am ochii foarte mici, nasul scurt și gros, gura mare cu buze drepte, obrazii cărnoși îmi atîrnă și am o față lătăreață. Sînt scundă și bondoacă. Pentru a ști dacă am spirit ar trebui să mi se uite cineva în ochi cu microscopul, altfel n-ar putea să-și dea seama. Probabil că nu veți găsi nicăieri, pe pămînt, mîini mai urîte ca ale mele. În copilărie, îmi plăceau mai mult spadele și puștile decît păpușile. Am dorit atît de mult să fiu băiat, încît lucrul acesta era cît pe-acî să mă coste viața. Cineva istorisise odată că Marie Germain, tot sărînd mereu, se preschimbase din fată în băiat. Am făcut în copilăria mea asemenea sărituri ca să devin băiat, încît e o adevărată minune că nu mi-am frînt gîtul.“

Elisabéth-Charlotte era într-adevăr foarte urîță, dar fiind prințesă, toată lumea era sigură că se va găsi cineva s-o ia de nevastă. De altfel, în ciuda urîțeniei sale, înspira-se o adevărată pasiune. Ciudatul îndrăgostit era marchizul Frederik de Bade-Durlach. Făcu tot ce putu ca prin-

țesa să-l iubească, dar, lucru ciudat, deși era tânăr și frumos, prințesa nu simți nimic pentru el. Bietului marchiz i-a trebuit vreme îndelungată ca să-și revină din pricina acelei iubiri neîmpărtășite și nu s-a însurat cu prințesa de Holstein decît silit de părinți, după ce a pierdut orice nădejde că se va putea căsători vreodată cu Prințesa Palatină. Dar asta n-a fost totul. După eșecul cu marchizul de Durlach, părinții au vrut s-o mărite cu Frederic-Casimir, duce al Curlandei. Ducele era însă îndrăgostit de o altă femeie, iar acea altă femeie era prințesa Marianne, fiica ducelui Urlich de Württemberg. Dar părinții ducelui Curlandei puseseră ochii pe Prințesa Palatină și, refuzînd să-și dea consimțămîntul la căsătoria dorită de fiu, îi cerură acestuia să se ducă pînă la Heidelberg, în nădejdea că prințesa Charlotte îl va prinde pe prinț în mrejele sale. De îndată ce tînărul o văzu, se întoarse val-vîrtej îndărăt și ceru să plece imediat la oaste, preferînd să fie ucis decît să se însoare cu asemenea pocitanie de femeie.

Prințul Casimir încă mai gonea prin lume și Prințesa Palatină încă mai rîdea de impresia pe care o făcuse pretendentului ei, cînd iată că mesagerii lui Ludovic al XIV-lea veniră s-o ceară de soție pentru fratele său, Domnul. Ce motive va fi avut marele rege să recurgă la acea alianță, e greu de explicat. Prin căsătoria lui cu fiica lui Filip al IV-lea, Ludovic pusese un picior în Spania; prin căsătoria doamnei Henriette cu Domnul, pusese celălalt picior în Anglia. Prin alianța cu penultimul elector din ramura palatină, punea acum piciorul și în Germania.

Nimic mai trist pentru Charlotte decît această căsătorie. Căci înlocuia o prințesă care murise de o moarte violentă și se mărita cu un prinț ale cărui înclinări ciu-

date erau cunoscute ; în sfîrșit, avea să apară în mijlocul unei Curți unde — așa cum spune ea însăși — falsitatea trecea drept spirit, iar sinceritatea drept prostie. Așa că se împotrivî cît putu. Dar în fața rațiunii de stat nu-ți rămînea decît să te supui.

Ajunsa la Saint-Germain, i se păru că picase din nori. Prin urîțenia ei, îl impresionează în mod cu totul neplăcut pe Domnul. Văzînd-o, Domnul o luă la goană așa cum făcuse și ducele Curlandei. Ludovic al XIV-lea, care n-o lua el de nevastă, a fost deosebit de amabil cu Doamna ; a venit s-o ia ca s-o conducă la regină, spunîndu-i :

— Liniștește-te, cumnată ! Regină se teme mult mai mult de dumneata decît te temi dumneata de ea !

În timpul ceremoniilor, o așază lîngă el, făcîndu-i semn ori de cîte ori trebuia să se ridice sau să se așeze. Domnul nu avea nici un băiat din prima sa căsătorie, dar Ludovic al XIV-lea voia neapărat să aibă unul din cea de-a doua căsătorie. Cum cu Ludovic al XIV-lea nu era de glumit, după trei ani de căsnicie silnică, Domnul îi avu pe Filip d'Orleans în 1674 și pe Elisabeth-Charlotte d'Orléans în 1676. De îndată ce-și îndeplini această îndatorire, Domnul își rugă soția să accepte să doarmă fiecare separat. Prințesa îi îndeplini rugămintea din toată inima, întrucît nu avea nici o înclinare către căsătorie. În toiul acestor întîmplări, Doamna inspiră o prietenie, ciudată prin înflăcă-rarea ei, prințesei de Monaco — Catherine-Charlotte de Grammont. Cred că vă dați seama cum a primit Doamna, cu rigorismul ei german, acele avansuri, atît de puțin potrivite cu răceala și indiferența ei. Biata doamnă de Monaco a rămas neconsolată și, în disperarea ei, i-a spus prințesei :

— Dar din ce ești făcută, doamnă, încît poți rămîne insensibilă atît la dragostea bărbaților, cît și la prietenia femeilor ?

Doamna de Fienne, soția scutierului Doamnei, avea mult spirit, era ironică, avea limba ascuțită și nu cruța pe nimeni, nici pe rege, nici pe Domnul și cu atît mai puțin pe Doamna. Dar Doamna, luînd-o într-o zi de mînă și ducînd-o într-un colț al odăii, îi spuse :

— Doamnă, ești spirituală și drăguță. Numai că ai un fel de a vorbi cu care eu, venită din Germania, nu sînt obișnuită. Și cum mă supăr și mă înroșesc de îndată ce-și bate cineva joc de mine, vreau să-ți dau un mic sfat. Dacă ai de gînd să mă scutești de ironiile dumitale, vom fi foarte bune prietene ; dacă mă vei trata ca pe ceilalți, mă voi plînge soțului dumitale, iar dacă el nu te va potoli, am să-l alung de la Curte !

Doamna de Fienne își dădu imediat seama cît era de primejdios să glumești pe seama unei astfel de femei și-și ținu limba. Astfel rămase în relații bune cu prințesa, spre marea mirare a întregii Curți, ba chiar și a regelui, care se întreba cum de doamna de Fienne, care lua pîste picior pe toată lumea, nu scotea o vorbă tocmai despre Doamna.

Vă dați seama că, datorită rigidității moravurilor bu-nicii sale, doamna de Berry era pentru aceasta cam ceea ce trebuie să fi fost Iulia pentru August.

Doamna de Berry era fiica mai mare a ducelui d'Orleans ; la vîrsta de șapte ani contractă o boală pe care toți medicii o socotiră mortală, așa că nu se mai ocupară de ea. Atunci ducele duse fetița, cu pat cu tot, la el în odaie, o îngriji cum se pricepu și o făcu bine. Marie-Louise d'Orléans deveni fiica cea mai iubită a tatălui ei, pe care regele o mărită cu ducele de Berry. Dar de-abia căsătorită,

doamna de Berry se îndrăgosti de cavalerul La Haye care, din paj al regelui, devenise scutierul soțului ei. „Era — spune Saint-Simon — un bărbat înalt și slab, cu o mutră năringă și îngîmfată, cam prostănac, dar foarte de treabă. Doamna îi propuse să fugă cu ea și s-o ducă în Olanda. Dar propunerea îl sperie atît de tare pe La Haye, încît se duse și-i spuse totul ducelui d'Orléans. Trebui ca tatăl să facă uz de drepturile lui de părinte pentru ca fata să prieceapă care era diferența între a fi o prințesă de sînge regal, în Franța, și iubită unui mărunț gentilom în Olanda. În sfîrșit, ducesa de Berry își veni în fire și neplăcuta întîmplare fu uitată.

Doamna de Berry fusese o femeie foarte bine făcută înaintea că excesele să-i strice talia și frumoasă înainte ca pielea să-i fie acoperită de niște pete roșii. Era lipsită de grație și avea o privire de-a dreptul nerușinată. La fel ca tatăl și ea mama sa, poseda o mare ușurință de a vorbi, spunînd ce avea de spus cu o claritate, o precizie, o întorsătură a frazelor și o justete care surprindeau ori de cîte ori o auzai vorbind. Timidă pe de o parte, mai ales cînd era vorba de fleacuri, iar pe de altă parte de o îndrăzneală care te speria, trufașă pînă la nebunie, dezmățată pînă la cinism, era, în afară de avariție — spune Saint-Simon — întruchiparea tuturor viciilor, cu atît mai periculoasă cît nu mai era o alta ca ea, cu mai multă artă în a se exprima și mai multă istețime.“

Sora doamnei ducese de Berry, cea de-a doua fiică a domnului duce d'Orléans, domnișoara Louise-Adelaïde de Chartres, era cea mai frumoasă dintre toate surorile sale. Avea un ten superb, o piele minunată, un trup frumos, ochi și mai frumoși, mîini delicate, dinți ca perlele, obraji albi-trandafirii. Dansa bine, cînta bine, avea o voce fru-

moasă și se pricepea la muzică. Avea doar un mic cusur : cînd vorbea, se bîlbîia puțin. De altfel, avînd gusturi cam bărbătești, plăcîndu-i spadele, puștile, pistoalele, cîinii și caii, umblînd cu praful de pușcă la fel ca un soldat de artilerie, punînd la cale focuri de artificii pe care le trăgea ea singură, nefiîndu-i frică de nimic, disprețuia toaletele, bijuteriile, florile și în general toate fleacurile care plac atît de mult femeilor. Era ajutorul de chimist, de mecanic și de chirurg al tatălui ei.

Soră-sa, domnișoara de Valois, nu era atît de frumoasă ca ea. Avea totuși și ea un minunat păr auriu, dinți foarte albi, pielea, tenul și ochii frumoși. Dar toate aceste daruri se pierdeau din pricina unui nas prea mare și a unui dinte încălecat și mult ieșit în afară, care-i strica tot fasonul ori de cîte ori rîdea. Era bondoacă și cu gîtul prea scurt. Mergea ca-o femeie bătrînă, deși nu avea decît cincisprezece ani. Doamna ducesă d'Orléans avea obiceiul să spună:

— Cred că aș fi fost cea mai leneșă femeie de pe pămînt dacă n-aș fi avut-o pe fiica mea Charlotte-Aglăe, care e cu mult mai leneșă decît mine !

Ceilalți copii erau încă prea mici ca să ne ocupăm de ei. Ludovic d'Orléans, duce de Chartres, născut la 2 septembrie 1705, nu avea decît treisprezece ani și făgăduia să fie un prinț rece, evlavios și insignifiant, așa cum a și fost dealtfel, ca și cum cele trei surori ale sale și-ar fi însușit tot sîngele familiilor d'Orléans și de Mortemart.

Alte două fete, Louise-Elisabeth, domnișoară de Montpensier, care avea să se mărite cu prințul Asturiei, se născuse la 11 decembrie 1709, iar domnișoara de Beaujolais, la 18 decembrie 1714.

Cit despre ultima fiică a domnului duce d'Orléans, ea încă nici nu se născuse.

Capitolul IV

Ministrii și consilierii din vremea regenței.
— Domnii de Villeroy, de Villars, d'Uxelles, d'Harcourt, de Tallard, ducele de Noailles, domnul de Torcy, abatele Dubois.

Fiu al preceptorului fostului rege, el însuși acum preceptor al noului rege, mareșalul de Villeroy era un bărbat înalt, cu un chip plăcut, făcut parcă să conducă mai curînd un bal, să fie arbitru în întrecerile din arenă sau să interpreteze, la Operă, roluri de regi și de eroi. Puternic și viguros, neținînd seama nici de oboseală, nici de nopțile de veghe, petrecîndu-și zilele, uneori chiar și nopțile, pe cal, măreț în tot ceea ce făcea, nobil chiar și în cele mai mici gesturi, avînd înfățișarea și limbajul unui bărbat care a trăit multă vreme la Curte, era curajos pînă la exces, dar și modest și umil atunci cînd socotea el că este cazul să se plece în fața lui Ludovic al XIV-lea sau a doamnei de Maintenon. Ca general, era foarte slab pregătit ; în luptă nu făcea nici două parale. Fenquièreș spunea despre el și despre Vaudemont, în legătură cu lupta de la Namur :

— Se pare că domnii de Villeroy și de Vaudemont își dispută între ei „cîntea“ de a ști cine a săvîrșit mai multe greșeli.

Totuși, domnul de Villeroy îl întrecea pe domnul de Vaudemont. Spectator impasibil la splendida apărare a domnului de Boufflers, generalul nu a scos sabia din teacă o lună încheiată, deși nu avea de făcut decît o singură mișcare pentru a săvîrși acest lucru.

În timpul luptei următoare, generalul găsi mijlocul de a se face nevăzut, deși era comandantul-sef al armatei din Țările-de-Jos. Pacea de la Riswick îi dăruî generalului odihna atît de rîvnită, dar războiul de succesiune îl obligă să plece din nou la luptă. Se duse în Italia doar pentru a-i sili pe prințul de Savoia și pe Catinat să-l atace pe prințul Eugen, la Chiari. Dar lupta a fost pierdută și Catinat, rănit. După trei luni, îi lăsă pe dușmani să ia Cremona și se predă și el odată cu ea. Prințul Eugen îl înapoie Franței pe Villeroy fără nici o răscumpărare, socotind că-i făcea destul rău trimițîndu-i-l acasă. Într-adevăr, Ludovic al XIV-lea, care se încapățîna să-l susțină pe cel căruia îi spunea „favoritul” său, îi încredință comanda armatei din Italia. Urmarea acestei slăbiciuni a fost cumplita înfrîngere de la Ramillies ; douăzeci de mii de oameni uciși sau luați prizonieri ; toată artileria și toate drapelurile rămase pe cîmpul de luptă, douăsprezece locuri întărite ale Brabantului și ale Franței părăsite de armata franceză și luate în stăpînire de inamic explicară, în sfîrșit, generozitatea de care dăduse dovadă prințul Eugen necerînd nici un ban răscumpărare și trimițîndu-l acasă pe generalul de Villeroy, generozitate pe care atunci-nimeni nu și-a putut-o explica.

Aflînd despre înfrîngerea de la Ramillies, Ludovic al XIV-lea se făcu foc. Dar doamna de Maintenon, care-l susținea pe domnul de Villeroy, îi spuse :

— Sire, mai există și pedepse ale Domnului !

— Vai, doamnă, treizeci de batalioane prizoniere de război ! Sacrificiul e prea mare !

Totuși doamna de Maintenon îl potoli încet-încet pe rege și Ludovic al XIV-lea își ierță favoritul.

Încapățînîndu-se pînă la capăt, regele muri numîndu-l pe Villeroy preceptorul tînărului Ludovic al XV-lea.

Mareșalul de Villars, care venea imediat după mareșalul de Villeroy, era nepotul unui grefier din Condrieux. Tatăl său era omul cu cea mai frumoasă înfățișare (unii spuneau chiar că din întreaga Franță); era foarte viteaz și foarte priceput în mînuirea armelor. Slujind de martor într-un duel pe care ducele de Nemours l-a avut cu domnul de Beaufort, s-a acoperit de glorie și s-a bucurat de un bun renume. Căci după ce ducele de Nemours a fost ucis, martorul l-a provocat la duel pe domnul de Beaufort și l-a doborât rănindu-l. Vestea acestei fapte s-a răspîndit imediat și prințul de Conti l-a luat sub aripa sa. Și l-a luat atît de bine, încît atunci cînd domnul cardinal Mazarin s-a gîndit să i-o dea prințului de nevastă pe nepoata sa, s-a slujit de Villars ca reprezentant al său, fapt care l-a situat printre niște oameni ce erau cu mult deasupra sa, dar printre care nu s-a amestecat niciodată, rămînînd întotdeauna galant și discret, pentru că frumusețea sa deosebită îi deschidea ușa tuturor doamnelor din lumea mare. În epoca în care văduva lui Scarron fusese săracă, el a ajutat-o cît a putut. Doamna de Maintenon, care nu-și uita niciodată prietenii, își aduse aminte de Villars și, ajunsă favorita lui Ludovic al XIV-lea, avu grijă să-i asigure un viitor frumos fiului lui Villars.

Cel de-al doilea mareșal de Villars, fiul primului, adică cel de care ne ocupăm noi acum, spre deosebire de Villeroy, avusese șansa să salveze la Denain Franța pe care Villeroy o distrusese la Ramillies. Sigur că această victorie nu se datora atît geniului său militar, cît mai mult hazardului. Dar Villars nu plecă urechea la birfele celor din jur. Avea destul spirit pentru a impune celor proști prin încrederea pe care o avea în el însuși; era ajutat și de o mare ușurință de a vorbi curgător și mai ales convingător, neuitînd niciodată să facă referiri la sine, să se laude că prevăzuse totul și consultase pe toată lumea. După bătălia de la Hochstett

fusesse făcut duce, după cea de la Malplaquet devenise pair, fapt care urmă pe toată lumea, fiindcă cele două bătălii fuseseră de fapt două înfrîngerii.

Mareşalul Villars era un bărbat înalt, brunet, dar care — îmbătrînind — se îngrăşase ; fără să pară împovărat de ani, avea o fire veselă, deschisă, uneori cam zvăpăiată. De o ambiţie nemăsurată, avea o părere foarte bună despre sine pe care izbutise să i-o însufle şi regelui. Scînteind de vervă, de o îndrăzneală fără pereche, era gata să susţină, cu tupeu, orice sau să treacă peste orice ; Villars era de o fanfaronadă şi mai ales de o avariţie care întreceau orice limită şi care nu l-au părăsit niciodată. Nevastă-sa se scuza — atunci cînd binevoia să se scuze — pentru micile ei aventuri, dînd vina pe bărbatul ei care o neglija, susţinînd că, în armată, căpătase unele obiceiuri care pe vremea aceea erau foarte rare. Doamna îşi alegea cu multă grijă iubiţii, alergînd după ducele d'Orléans, după contele de Toulouse, ba chiar şi după Richelieu. Mareşalul rîdea de acuzaţiile aduse de nevastă-sa şi puţin îi păsa de zvăpăiele ei.

Mareşalul d'Uxelles, al cărui nume fusese de Blé, îşi datora întreaga sa avere alianţei cu Béringen, scutierul reginei-mame, despre care am vorbit pe larg în cartea *Ludovic al XIV-lea şi secolul său*. Béringen şi soţia sa erau foarte iubiţi de domnişoara de Choin, care se măritase cu Marele Delfin tot aşa cîm doamna de Maintenon se căsătorise cu Ludovic al XIV-lea. Domnul d'Uxelles, care nu era încă mareşal, dar dorea grozav să devină, începu a-l linguşi indirect pe monseniorul Delfin : de două sau de trei ori pe săptămîină aducea el însuşi, într-o batistă brodată, cîteva capete de iepure pentru căţeluşa soţiei Delfinului, căţeluşă care, mai mofluroasă şi mai artăgoasă chiar decît stăpîna-sa, nu voia să mănînce altceva decît capete de

iepure. De îndată ce Delfinul muri, domnul d'Uxelles nu-i mai aduse căţeluşei fostei domnişoare de Choine nici un cap de iepure. Ba mai mult decît atît, cînd cineva îi vorbea despre acest lucru, susţinea că nu auzise niciodată nici de domnişoara de Choine şi nici de căţeluşa acesteia.

Era un bărbat înalt şi gras, cu obraji mari, umflaţi şi atacaţi de cuperoză, care mergea încet, tîrîndu-şi paşii şi, deşi era un om destul de plăcut, părea cam distant din pricina sprîncenelor foarte groase pe deasupra ochilor mici, dar foarte vioi şi cărora nu le scăpa nimic. Cînd îl vedeai prima oară, părea un negustor de vite dintr-un iarmaroc ; era totuşi un om cu gusturi alese în privinţa mîncărurilor, cam lacom şi dezmaţat în sensul amînit. fără să se ascundă ; înconjurat tot timpul de ofiţeri tineri şi supli, îl plăcea să domine şi să se impună fără prea mari menajamente.

Cît despre domnul de Tallard, acesta era cu totul alt gen de om. Contele d'Harcourt şi el erau singurii care-şi puteau disputa inteligenţa, fineţea, intrigile, dorinţa de a încînta pe toată lumea şi de a se afirma în armată. Amîndoi erau extrem de harnici şi munceau cu mare uşurinţă. Nici unul, nici celălalt n-au făcut nici măcar un singur pas fără un scop precis şi folositor. Amîndoi erau la fel de ambiţioşi, amîndoi doreau să reuşească indiferent prin ce mijloace ; amîndoi erau tot timpul politicoşi, afabili şi accesibili, amîndoi erau pur şi simplu adoraţi de generalii lor, amîndoi erau cînd pe cîmpul de luptă, cînd în ambasade. D'Harcourt, mai băţos pentru că era susţinut de doamna de Maintenon ; Tallard, mai suplu şi mai plecat pentru că nu putea avansa decît prin propriile merite, ajutat doar de mama sa, sora primului mareşal de Villeroy, doamnă din lumea mare, ce-şi împinsese băiatul încă de mic, pe calea măririlor. Ca firea, Tallard era de talie mijlo-

cie : avea o privire plină de foc și isteată, în care mocnea o invidie pe care știa să și-o ascundă cu dibăcie. Slab și bronzat, avea mult spirit și grație, dar — cum spune Saint-Simon — „veșnic bîntuit de draci din pricina ambiției sale“.

Cît despre contele d'Harcourt, pentru a-i isprăvi și lui portretul, era un bărbat cu o minte scăpărătoare, dar, ca și Tallard, de o ambiție fără margini, o trufie, un dispreț față de ceilalți, un spirit de dominație insuportabil, un limbaj de duzină. Gras, scund, de o urîtenie care la început te surprindea, dar cu niște ochi deosebit de vioi, cu o privire pătrunzătoare, trufașă și totuși blindă. Era atît de spiritual, încît aproape că nu observai cît era de urît. În plus, schiopăta foarte tare, fiindcă, la atacul Luxemburgului, își rupsese osul șoldului căzînd de pe cal într-o groapă. Trăgea tot atît de mult tabac pe nas ca și mareșalul d'Uxelles ; dar, deși el era parcă mai puțin murdar decît ultimul — regele observase odată că era plin de pete galbene de sus și pînă jos — încetă brusc să mai prizeze tabac. Unii spun că din pricină că se lăsase brusc de tutun făcuse acea apoplexie care-l dăduse gata.

Ducele cu Noailles era menit să ajungă foarte sus. Înalt, dar îndesat, cu un mers greoi, purta un costum uni, o simplă uniformă de ofițer. Nimeni nu avea mai mult spirit ca mareșalul de Noailles, mai multă artă și suplete în a-și pune de acord spiritul ascuțit cu al altora și a-i convinge, cînd socotea el de cuviință, că nutrea aceleași dorințe ca și ei. Blind, grațios, afabil, nu lăsa niciodată impresia că cineva l-ar deranja. Amuzant, știa o mulțime de glume plăcute și fine, din acelea care nu jignesc niciodată pe nimeni. Musafir plăcut, bun muzician, totdeauna bine dispus, avînd darul de a vorbi cu ușurință, putea discuta și o zi întreagă fără a spune lucruri importante. Cam atît pen-

tru cel care stătea alături de domnul de Noailles o clipă, un ceas, o zi. Dar pentru cel care era obligat să lupte împotriva lui, lucrurile stăteau cu totul altfel. Tot acel spirit, acea artă, acea plasă fină de capcane, de prietenie, de stimă, de încredere ascundeau o prăpastie adincă. Falsitate, perfidie innăscută, obișnuit să-și bată joc de orice, un suflet atît de negru încît părea fără suflet, un dispreț total față de orice virtute, o ipocrizie fără margini ; acesta era adevăratul de Noailles ; de îndată ce era descoperit, se replia ca un șarpe, ascunzîndu-și mînia față de prietenii cărora le mărturisea că nu avea motive să se plîngă, ba dimpotrivă, că le este foarte obligat.

Celor amintiți pînă acum, li se adăuga domnul de Torcy. Tatăl său vitreg, domnul de Pomponne, îi facilitase adesea intrarea în Consiliu, dîndu-i să ducă diverse depeșe. Nădăjduia că răposatul rege se va obișnui astfel cu figura lui. S-a obișnuit într-adevăr, pentru că tot văzîndu-l intrînd și ieșînd, într-o zi i-a spus să stea locului pe scaun și să rămînă acolo. În epoca în care ne aflăm, domnul de Torcy avea aproape patruzeci de ani și vizitase mai toate Curțile Europei. Era un om înțelept, instruit, extrem de măsurat, iubit de toată lumea și în special de regent.

După toți aceștia urma consilierul Rouillé de Coudray, unul dintre oamenii de încredere ai ducelui de Noailles, care-l recomandase regentului. Om deosebit de cinstit, consilierul nostru era foarte spiritual și foarte citit. Dar îi plăcea să bea peste măsură, era destrăbălat pînă la scandal și nu se putea abține de la nimic. Într-o zi, în plin Consiliu, Rouillé de Coudray exprimîndu-se cu libertatea obișnuită, domnul de Noailles îi spuse :

— Domnule de Coudray, uite colo o sticlă... Poate te mai răcorești...

— S-ar putea, domnule duce, dar din păcate e întotdeauna plină cu apă și nu cu rachiu !

În afară de Consiliul de regență mai existau, după cum am mai spus, alte șase consilii, dar mai exista și un om care avea mai multă influență asupra regentului decât toate cele șase consilii la un loc. Omul se numea Guillaume Dubois. Ducele d'Orléans avusese succesiv patru preceptori : pe mareșali de Noailles și d'Estrades, pe ducele de la Vieuville și pe marchizul d'Arcy ; dar toți patru muriseră înainte ca educarea prințului să se fi încheiat. Le urmă Saint-Laurent, ofițer al Domnului și om cu mari merite. Dar se pare că slujba aceasta purta ghinion, fiindcă, într-o zi, omul fu cuprins de niște colici foarte puternice și după câteva ore muri. Saint-Laurent angajase — ca să-i copieze femele tinărului prinț — un fel de abate, jumătate scrib, jumătate slugă la mănăstirea Saint-Eustache, numit abatele Dubois, fiul unui farmacist din Brives-la-Gaillarde. Unii pretindeau că maică-sa uitase să-l boteze și taică-său să-l ducă la prima împărtășanie. În schimb fusese dus la iezuiți, unde căpătase toate cusururile care-i lipseau și învățase puțină latină. O încurcătură cu camerista doamnei de Gourgues îl obligase să se însoare și, primind o mie de scuzi zestre, a fost trimis în voiaj de nuntă la Paris. După trei luni se despărțiră, soțul pentru a se ocupa de educarea copiilor, soția pentru a redeveni cameristă. Ca să prezinte mai multă încredere, Dubois își puse o haină neagră și un guler alb și-și spuse abate. Cu acest titlu deveni pe jumătate scribul, pe jumătate valetul starețului de la Saint-Eustache, când iată că a fost prezentat lui Saint-Laurent. După moartea acestuia din urmă, prințul fiind de-acum destul de mare ca să mai aibă nevoie de un preceptor oficial, i-l lăsară pe Dubois care, prin evlavie și felul lui de a se purta, încântase pe toată lumea, chiar și pe Doamna. Suplu și insinuant, el puse o asemenea stăpânire pe elevul său, încît atunci cînd regelui îi veni ideea să-l însoare pe prinț cu domnișoara de Blois, apelă la Dubois pentru a

duce cu bine la capăt această treabă. Căsătoria izbutind, regele îi întreabă pe abate ce-ar dori ca răsplată.

— Sire, răspunsese cu îndrăzneală Dubois, în situații importante nu poți cere unui rege atât de mare ca dumnea-voastră decît ceva care să fie pe măsura sa. O rog deci pe majestatea-voastră să mă înalțe la rangul de cardinal.

Regele, crezînd că nu auzise bine, îl puse pe Dubois să repete cererea, apoi îi întoarse spatele și nu-i mai vorbi niciodată. Cînd auzi ce vrea Dubois, Doamna se îngrozi. Cum regentul, ieșind din Parlament, trecut pe la Doamna ca s-o anunțe că se însoară, Doamna, după ce-l ascultă pînă de bucurie, îi spuse :

— Fiule, nu doresc nimic pe lumea asta decît binele țării și gloria ta ! N-am să-ți fac decît o singură rugămintă, dar am să te rog să-ți dai cuvîntul de onoare că ai s-o respecti ! Ducele își dădu cuvîntul de onoare. Ei bine, spuse prințesa un pic mai liniștită, îți cer să nu apelezi niciodată la pungașul ăla de Dubois, cel mai mare ticălos din cîți sînt pe lumea asta și care ar sacrifica statul și pe tine interesele sale !

Intrînd în cabinetul său, prima persoană pe care o văzu regentul fu abatele Dubois. Ținea în mînă numirile de consilieri de stat pe care le puse sub ochii regentului.

— Ce-s astea ? întreabă prințul.

— Vedeți bine ce sînt, monseniore, răspunse Dubois.

— Da, sînt numirile de consilieri de stat... Pe cine vrei să numesc ?

— Pe mine, monseniore !

— Cum pe tine ?

— Da, monseniore. Cînd am înșurat-o pe altetea voastră cu fiica regelui, i-am cerut majestății-sale titlul de cardinal. Dar m-a refuzat și a avut dreptate. Eu nu sînt făcut să fiu un om al Bisericii ; sînt făcut să fiu ministru ! Așa că semnați, monseniore !

Regentul luă pana și semnă. Apoi, aruncându-i hîrtia lui Dubois, îi spuse :

— Ține, pungașule, și șterge-o pînă nu te ciomăgesc !

Iată cum a ajuns Dubois consilier de stat.

Abatele Dubois era un om slab și plăpînd, purta o perucă blondă, semăna cu o nevăstuică, era spiritual și avea — după cum spune Saint-Simon — toate viciile. Zeițele sale erau : avariția, ambiția, destrăbălarea. Mijloacele de care se folosea : lingușirea și slugărnicia. „Calitățile” sale : impietatea, părerea că cinstea și onestitatea sînt niște himere. Excela în intrigi josnice, dar totdeauna cu un scop precis : parvenirea. Minciuna era adînc înrădăcinată în el, așa încît ajunsesă s-o confunde cu adevărul ; cînd era sincer, se rușina. Ar fi vorbit cu multă ușurință dacă în dorința lui de a-i auzi pe ceilalți, și mai ales de a le pătrunde sensul vorbelor, nu s-ar fi obișnuit să se bîlbîie, devenind, în afacerile importante, de nesuportat și mai ales de neînțeles. Fără atîtea ocolișuri și bîlbîieli, discuția cu el ar fi fost plăcută. Era spiritual, destul de citit, cunoștea istorie și literatură ; era obișnuit cu lumea, se vîra în sufletul oamenilor și ținea să fie plăcut. Dar lucrul cel mai urit la el era falsitatea care-i țîșnea prin toți porii ; era răutăcios doar cînd credea el de cuviință. Trădător și ingrat din fire, lipsit de orice rușine, dorea tot ce vedea și ar fi vrut să-i despoaie pe toți ca să se îmbogățească el. Inconsecvent, pătimaș, dezmățat, nerecunoscător, pînă la a-și disprețui în mod public stăpînul, ocupîndu-se de afacerile statului numai în scopul îmbogățirii sale, în dorința de a-și spori autoritatea, puterea și măreția, Dubois deveni cu timpul de o avariție crîncenă, tiran și răzbunător.

Iată cum l-au văzut contemporanii săi. Posteritatea, ratificînd aproape toate aceste aprecieri, a mai adăugat o singură trăsătură : că era un om de geniu !

Capitolul V

Întoarcerea regelui la Tuileries. — Situația finanțelor. — Se iau măsuri pentru a face față situației de moment. — Law ; sosirea lui la Paris ; viața lui. — Crearea Băncii de Conturi. — Dubois pleacă în Anglia. — Iacob al III-lea și fuga sa. — Douglas. — Doamna de l'Hôpital.

Acum, cînd cea mai mare parte a personajelor ce urmează să joace un rol în timpul regenței ducelui d'Orléans și în timpul primilor ani ai domniei lui Ludovic al XV-lea au fost prezentate cititorilor, să continuăm șirul evenimentelor.

La 2 ianuarie 1716 regele se întoarse la Tuileries, după ce stătuse patru luni la Vincennes. Vă amintiți că, în ziua în care Ludovic al XIV-lea fusese depus la Saint-Denis, domnul d'Argensson spusese despre răposatul rege că era falit. Într-adevăr, finanțele țării erau într-o stare deplorabilă. De aproape patruzeci de ani nu se auzea decît corul jalnic al sărăciei, plin de vaietele poporului, cor în care miniștrii dădeau rînd pe rînd cîte un lamentabil recital. În 1681 Colbert spusese : „Așa n-o mai pot duce !“ Și, într-adevăr, nemaiputînd s-o ducă astfel, bietul om muri. În 1698, ducele de Bourgogne ceru un raport intendenților, dar aceștia îi răspunseră că Franța începuse să se depopuleze din pricina mizeriei, că o treime din norod pierise și că țărani nu mai aveau nimic prin case. Mai să juri că era un oftat de agonie. Ei bine, în 1707, Le Normand de Boisguilbert, vorbind despre anul 1698 ca despre un an bun și rodnic, spunea :

— Ehe! pe vremea aceea oamenii încă mai aveau ulei în lampă. Astăzi totul s-a isprăvit ! Astăzi urmează răfuiala între cei care plătesc și cei care nu fac altceva decât să adune banii !

Dar arhiepiscopul de Cambrai, preceptorul strănepotului lui Ludovic al XIV-lea, ce spunea ?

— Poporul nu mai trăiește omeneste ! Nu ne mai putem îngădui să contăm pe răbdarea lui ! Vechea mașinărie se va face praf la prima lovitură ! Am ajuns la capătul puterilor, iar cîrmuirea închide ochii și se face că nu vede nimic.

De aceea la moartea lui Ludovic al XIV-lea toți se bucuraseră, iar unii îl declaraseră falit ; cînd se prăpădise, lăsase o datorie de două miliarde și jumătate.

— Aflați că o asemenea datorie mă revoltă pînă și pe mine, spusese ducele d'Orléans. Poporul are dreptate, e sătul de atîta suferință !

Într-adevăr, poporul era îngrozitor de nefericit. Încă din 1698 nu mai avea nimic de vîndut din casă. Nu-i mai rămăsese decât ce mai avea pe lîngă casă, adică vitele ; dar nu mai avea nici vite și deci nici îngrășăminte pentru pămînt. Așadar, odată cu poporul suferea și pămîntul, obligat să postească. Pămîntul, maică bună și darnică, murea de foame împreună cu copiii săi. Noroc că vechile legi apărau pămîntul ca pe ceva sacru, altfel poate că țărani ar fi rămas și fără el.

La moartea regelui, în afară de cele două miliarde și jumătate datorii, mai exista — în cheltuielile curente — un deficit de șaptezeci și șapte de milioane. În plus, fusese mîncat și o parte din bugetul pe anul 1717. Ultimul controlor general, Desmarests, făcuse adevărate minuni ; dar prăpastia financiară devenise abis ; nu mai existau mijloace să-l umpli. Primul lucru pe care trebuia să-l aibă în vedere noua cîrmuire era să facă față nevoilor pecuniare și să vîre puțin aur în marea mașinărie politică. S-au suprimat deci o

multime de slujbe privilegiate și ridicole, li s-au retras intendenților și fermierilor generali o parte din venituri și s-a ordonat verificarea tuturor conturilor cu care antreprenorii lacomi făcuseră tot soiul de matrapazlîcuri. La 4 octombrie, intendenților din provincie li s-a trimis următoarea circulară :

„Nici o pedeapsă nu e prea mare pentru cei care se opun la ușurarea vieții poporului. Se va urmări deci cu mare grijă ca toți controlorii să-și facă datoria cît mai conștiincios, să nu li se ia birnicilor nici caii, nici boii care-i ajută la muncă, nici paturile în care dorm, hainele și uneltele de lucru cu ajutorul cărora meseriașii își câștigă traiul“.

În plus, se cereau date exacte pentru reasezarea birurilor într-un mod cît mai echitabil. S-au acordat remize de peste trei milioane patru sute de mii de livre asupra zeciuclii și capitației din 1716 și s-a interzis înființarea oricărui impozit dacă nu era ordonat de stat printr-o hotărîre anume. Primul mijloc folosit pentru a face față deficitului din vechiul regim și reducerii birurilor din noul regim a fost o reformă monetară. Cîrmuirea a declarat la 1 ianuarie 1716 că un ludovic de aur va valora douăzeci de livre în loc de paisprezece, un scud, cîinci livre în loc de trei și jumătate, un scud de aur, șaisprezece livre, iar unul de argint, patru livre. Beneficiul a fost de șaptezeci și două de milioane. Apoi a urmat edictul privind percepții :

„La 12 mai — spune președintele de Lévi— a avut loc o ședință în care s-a hotărît depistarea și pedepsirea tuturor celor care săvîrșeau abuzuri în finanțe. N-a fost pedepsit nimeni, dar acest edict a adus țării o multime de bani.“ Lucrul curios e să urmărești listele încasatorilor, să vezi de unde proveneau acei oameni și unde ajunseseră. Astfel, a existat un oarecare Ferbet care a încasat nouă sute de mii de livre ; un altul, François Aubert, un vechi

ntendent al cancelarului Phélippeaux, care a încasat șapte sute de mii de livre ; Jean-Jacques de Availly, opt sute optzeci și șapte de mii, Pierre Maringue, un milion și jumătate, Jean-Rémy Henault, nepotul unui plugar și tatăl unui președinte al Parlamentului, un milion opt sute de mii, Guillaume Hureau de Bérally, un milion o sută douăzeci și cinci de mii, Romanet, patru milioane patru sute treizeci și cinci de mii, Gorgon, fostul intendent din Rouen, un milion trei sute patruzeci și nouă de mii cinci sute șaptezeci și două de livre, Antoine Crozat, șase milioane șase sute de mii, Jean-Pierre Chaillon, un milion patru sute de mii, Duchauffour, care peste zece ani a fost tras pe roată în Piața Grève, o sută cincizeci și șapte de mii etc., etc. Lista întreagă trebuia să aducă statului trei sute patruzeci și șapte de miliarde trei sute cincizeci de milioane cinci sute de mii patru sute treizeci de livre. În realitate, statul n-a recuperat decît o sută șazeci de milioane, dintre care doar șazeci de milioane au intrat în buferele regelui. Hoții erau jefuiți la rîndul lor de alți hoți și împreună găseau mijlocul de a mușamaliza lucrurile. Iubitele regentului, iubitele judecătorilor, înșiși judecătorii vindeau un fel de „reduceri ale impozitelor“. Un încasator de biruri care strînsese un milion două sute de mii de livre a fost vizitat de un senior care s-a oferit să-i cumpere funcția cu trei sute de mii de franci.

— Vai, domnule conte, i-a răspuns acesta, ați venit prea tîrziu. Am făcut tîrgul cu Doamna, care, mi-a oferit o sută cincizeci de mii de livre.

Domnul de Fourqueux, președintele Camerei de Justiție, s-a ocupat în mod special cu despuieră fainosului Bourvalais. Într-o zi a văzut apărînd pe masa lui gălețile de argint în care Bourvalais, pe vremea strălucirii sale, își răcea vinul. Fourqueux le recunoscuse, dar după asta

toată lumea nu-i mai spusese decît „Strîngătorul-de-găleți“, Marchizul de la Fare, ginerele lui Paparel, condamnat la moarte, își adjuceacă toate bunurile socrului său, le risipi în chefuri și dezmațuri, fără să se gîndească o secundă să-i trimită un ajutor nefericitului condamnat, căruia regentul i-a comutat pedeapsa trimițîndu-l la galere.

Oricum, poporul se bucura în mod deosebit de noile schimbări. Perceptorii condamnați erau duși la pușcărie într-o căruță, cu frînghia de gît și însoțiți de călău. Gravurile vremii îi înfățișau vărsînd bani de aur și înecîndu-se cu ei.

Mijloacele despre care am vorbit, puțin cam violente, dar foarte binevenite, au făcut față primelor nevoi. În vremea asta, iată că se ivi un om care avea să aibă o foarte mare influență în treburile țării. E vorba de scoțianul Jean Law. Acesta a venit în Franța sub domnia lui Ludovic al XIV-lea, care s-ar fi folosit bucuros de el dacă ar fi fost catolic. Law era fiul unui giuvaergiu, dar baron după mamă, proprietarul moșiei Lauriston, ridicată la rangul de baronie. Nu se știa exact cîți ani are fiindcă nu-și spusese niciodată vîrsta. Tînăr, dar foarte priceput la calcule, veni la Londra, risipi o mulțime de bani cu jocurile de noroc, se certă — din pricina unei femei — cu domnul Wilson pe care-l ucise în duel, fu arestat, fugi din închisoare și izbuti să treacă în Franța ; aici începu să joace și cîștigă atît de mulți bani, încît poliția, bănuitoare, îl pofti să părăsească Franța. Law vizită Geneva, Veneția, Genova, jucînd și cîștigînd tot timpul. Apoi, dorind o slujbă importantă, îi prezintă lui Victor-Amadeo, ducele Savoiei, un sistem de finanțe pe care acesta, după ce-l examinează, se mulțumi să-i spună :

— Nu sînt atît de puternic ca să mă ruinez !

Atunci se întoarse în Franța, se împrieteni cu Desmarests, însă regele îi respinse serviciile pentru că nu era

catolic. Dar ceea ce era un impediment pentru Ludovic al XIV-lea, nu era și pentru Filip d'Orléans. Regentul îl primi pe Law, ascultă expunerea sistemului său, văzu un om care făgăduia să micșoreze impozitele și să sporească veniturile; regentul avea unul din acele spirite aventuroase care caută necunoscutul, care doresc imposibilul. Proiectul era extraordinar, îndrăzneț și prin urmare avea să placă prințului, care-l adoptă. Acel proiect avea două puncte distincte :

1. Crearea unei Bănci de Conturi.
2. Formarea unei Companii de Comerț menite să pună în valoare țările care posedau bogății imense.

La 2 februarie 1717 s-a anunțat, printr-un edict, înființarea unei Bănci Generale pentru întreg regatul, sub conducerea lui „Law și Compania“. În plus, Law a fost numit directorul Companiei de Comerț, zisă „Compania din Occident“, care trebuia să facă legătura cu Compania Mississippi. Această companie avea în proprietatea sa Senegalul și privilegiul exclusiv al comerțului cu China. Să urmărim cele două instituții în mărirea și decăderea lor. Cît despre Law, să-i facem portretul în cîteva cuvinte : în epoca în care ne aflăm, era un bărbat între patruzeci și cinci și cincizeci de ani, înalt, cu un chip plăcut și placid, care vorbea destul de bine franceza pentru a lămuri clar, în limba țării, problemele obscure ale sistemului său. Ca toți oamenii de geniu, pentru care viața e o luptă veșnică, îi păsa prea puțin de dușmanii pe care îi avea, comparîndu-i cu muștele care ți se așază pe față și pe care le alungi cu mîna.

În vremea asta regentul, profitînd de simpatia ce i-o arăta Anglia, îl trimisese pe Dubois la Londra ca să încheie tratatul triplei alianțe. Această înțelegere avea să fie ruptă de fuga lui Iacob al III-lea care, părăsind ducatul

Bar, a trecut prin Paris și s-a dus în Bretagne ca să se îmbarce pe o corabie. Fuga pretendentului la tronul Angliei a iscat mare zarvă. Ludovic al XIV-lea îi susținuse întotdeauna, pe față, pe Stuarți, nutrind speranța că într-o bună zi îi va ajuta să se urce pe tron. Dar odată cu moartea regelui politica se schimbase și regentul, căruia viitorul putea să-i rezerve soarta lui Wilhelm de Orania, văzuse în Anglia aliata lui firească și în Spania, dușmana sa. Încă de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, Bolinbroke și ducele de Ormond veniseră să facă act de supunere în fața lui Iacob al III-lea, care locuia pe atunci la Saint-Germain. Cei doi șefi ai partidului tory, proscriși de Anglia, propuseră o debarcare în Scoția. Contele de Marr făgădui insurecția a trei regate și, într-adevăr, la 20 septembrie 1715 ridicase, la Carlstown, în fruntea a trei sute dintre vasalii săi, stindardul regal al lui Iacob al III-lea al Angliei, care era și Iacob al VIII-lea al Scoției. Cu neputință deci ca tânărul prinț să-i lase pe credincioșii săi scoțieni să moară pentru el fără să-i susțină cu prezența sa. Hotărî așadar să se afle în fruntea lor și, așa cum am mai spus, părăsi Barul și trecu prin Franța. Milordul Stairs știa de această plecare. Conta să împiedice sosirea prințului în Scoția pe două căi : prima — să-l roage pe regent, în virtutea bunelor relații care existau între el și regele Angliei, să-l aresteze pe pretendent când va trece prin Franța. Regentul, pus la curent de lordul Stairs, dădu ordin domnului de Contades, maior în garda sa, să plece imediat la Château-Thierry și să-l aresteze pe Iacob al III-lea când va trece prin Franța ; dar domnul de Contades era un senior mult prea inteligent ca să nu înțeleagă că regentul nu-l putea aresta pe Iacob al III-lea ; o privire schimbată cu regentul i-a fost de-ajuns. Plecă în noaptea de 9 noiembrie pe o poartă a castelului Thierry,

chiar în clipa în care pretendentul ieșea pe cealaltă. În dimineata zilei de 10 noiembrie, pretendentul ajunsese la Paris, intră într-o căsuță pe care domnul de Lauzun o avea în Chaillot, o văzu pe regină, mama sa, și chiar în aceeași seară o porni la drum spre Orléans, în trăsura de poștă a domnului de Torey.

Al doilea mijloc al domnului Stairs de a-l împiedica pe pretendent să ajungă în Bretagne era să-l ucidă și asupra acestui mijloc se opri când băgă de seamă abila „nedibăcie” a domnului de Contades. Avea la Paris pe un oarecare colonel Douglas, care comandase un regiment de irlan-dezi aflați în solda Franței și care fusese reformat ; era un bărbat politicos, bucurându-se de faima unui mare curaj, dar despre care se știa că este sărac lipit. Lordul Stairs îl chemă la Londra, își deschise sufletul și-i propuse să scape Anglia de acel Stuart care venea pentru a doua oară să ceară tronul părinților săi. Ce i-o fi făgăduit Stairs lui Douglas ? În ce condiții se va fi încheiat acel pact regicid ? Nimeni nu știe. Douglas acceptă cumplita misiune, luă cu el doi oameni siguri și bine înarmați și se duse să-l aștepte pe prinț pe drumul pe care urma să-l străbată. La Nonancourt, Douglas se opri, se dădu jos de pe cal, mîncă ceva, se informă în mod amănunțit de o mică trăsură de poștă, pe care o descrise și, cum i se spusese că încă nu trecuse, izbucni în invective și amenințări, spunind că fusese înșelat. Chiar în acel moment sosi un călăreț plin de glod și de sudoare. Călărețul îl luă pe Douglas deoparte și-i vorbi în șoaptă. Sigur că-l anunțase că pierduse urma prințului, căci mînia lui Douglas spori.

Stăpînul popasului de poștă, un oarecare l'Hôpital, lipsea, dar soția lui se afla acasă ; era o femeie cinstită și de treabă, isteață și curajoasă. Își dădu imediat seama că Douglas era englez sau scoțian, și-și mai dădu seama

că trebuie să fie vorba de ceva în legătură cu pretendentul la tronul Angliei, că acei bărbați îi pusese rău și se hotărî să-l salveze. Ca atare, făcu totul ca Douglas și cei doi acoliți ai săi să fie mulțumiți, făgădui să le dea cît mai tîrziu cu putință cai celor care vor veni cu trăsura, iar pe ei să-i anunțe de îndată ce aceștia vor sosi. Neîncrezător, Douglas îi lăsă pe cei doi oameni ai săi la han, iar el se duse să aștepte trăsura. Biata femeie le dădu de mîncare celor doi și-i pofti să se odihnească. Între timp, trăsura întîrziînd, Douglas se întoarse și el la han. Doamna l'Hôpital îi dădu și lui să mănînce și să bea, apoi îl convinse și pe el să se odihnească, după ce îi făgădui că-l va lăsa în fața hanului pe servitorul ei să-l anunțe cînd va sosi trăsura de poștă. Ostenit de drumul făcut, îngreunat de mîncarea bună și de băutura și mai bună oferite de hangîță, Douglas se lăsă convins să intre și el într-o odaie și să se culce, după ce puse însă la ușa, în locul servitorului de la han, pe unul dintre oamenii lui. După ce gazda îl conduse în odaia cea mai retrasă, ieși repede pe porțița din spate, dădu fuga la una dintre prietenele sale care stătea pe o străduță alăturată, îi istorisi ce se întîmplase și ce bănuieli avea și o rugă să-l primească la ea pe călătorul ce urma să vină ; apoi dădu fuga la o rudă care era preot și o rugă să-i împrumute, pentru două-trei zile, hainele sale preoțești. Pe urmă se întoarse la han, intră pe ascuns în casă, dosi veșmîntul preoțesc, după care veni la ușa din față, unde-l găsi pe slujitorul lui Douglas stînd de pază. Bună de gură, îl convinse să bea un pahar de vin cu servitorul ei, făgăduindu-i să vegheze ea în locul lui. Servitorul hangîței, prevenit de stăpîină, îl îmbătă criță pe omul lui Douglas, pînă ce acesta căzu sub masă. După vreun sfert de ceas se auzi venind și trăsura de poștă. Doamna L'Hôpital îi ieși înainte, o mîna

pe o străduță lăturalnică, îl conduse pe tinărul călător la prietena ei și acolo, aruncându-se la picioarele lui Iacob al III-lea, îl imploră să aibă încredere în ea ; altfel era pierdut. Apoi îi povesti ce se întâmplase și după ce regele se îmbracă în veșmintele preotului, deghizându-se cum putu mai bine, se instalează în acea casă unde nimeni nu-i dădu nici o atenție. După aceea, hangița se duse la judecător și-i mărturisii bănuielile care o frământau. Judecătorul îl arestă imediat pe Douglas, pe slujitorul care dormea, cît și pe cel beat criță. Apoi trimise pe cineva la domnul de Torcy ca să-i spună ce se întâmplase.

În vremea asta, la han era zarvă mare. Douglas racnea că lucrează la ambasada Angliei și că este inviolabil. Cînd i se ceru dovada că într-adevăr lucrează acolo, nu putu să prezinte nici un fel de act. După o discuție îndelungată, atît el, cît și cei doi slujitori ai săi fură conduși la închisoare. Ce s-a întîmplat cu Douglas după ce a fost arestat, nu se mai știe. Iacob al III-lea a stat trei zile ascuns la Nonancourt, la prietena doamnei L'Hôpital. Apoi, plecînd deghizat în preot, i-a dat hangiței o scrisoare către mama sa. Ajunse cu bine în Bretagne, se imbarcă pe un vas și sosi, fără nici un incident, în Scoția. La rîndul lui, lordul Stairs se plînsese regentului de felul cum fusese tratat Douglas. Dar regentul îi spuse deschis că este un asasin și-l rugă să-și vadă de treabă ca să nu fie nevoit să-i dea în vileag toată mirșăvia. Regina Angliei, impresionată de cele auzite, o chemă pe doamna L'Hôpital la Saint-Germain, îi mulțumi și-i dăruie un portret al ei, pe deplin convinsă că-și făcuse cu prisosință datoria. Doamna L'Hôpital a murit la adînci bătrînețe, ca stăpîină a popasului de poștă din Nonancourt.

Capitolul VI

Luxembourg. — Gărzile doamnei ducese de Berry. — Domnul de Lauzun și nepotul său. — Viața lui Filip al II-lea din clipa în care a devenit regent. — Doamnele d'Averne, de Sabran, de Phalaris, de Parabère. — Brancas, Broglie, Canillac, Nocé, Ravannes, Brissac. — Mesele de la Palatul Regal. — O privire asupra literaturii în epocă. — Scriitorii. — Fontenelle, Le Sage, Destouches, Voltaire. — Ludovic al XV-lea.

În vreme ce tânărul rege, întors de la Vincennes la Tuileries, creștea sub supravegherea doamnei de Ventadour, în vreme ce încasatorii de biruri erau pedepsiți fără cruțare, în vreme ce Law punea bazele sistemului său financiar, în vreme ce Dubois aștepta, la Londra, semnarea tratatului triplei alianțe și, în sfârșit, în vreme ce Iacob al III-lea, scăpat din capcana de la Nonancourt, se străduia să cucerească tripla coroană a părinților săi, Parisul își revenea de pe urma încercărilor prin care trecuse Ducele d'Orléans, scăpat de munca grea la care fusese supus, intră în ritmul lui normal de viață, iar doamna ducesă de Berry, fiica sa cea mare, se azvîrli în niște distracții nemaipomenite. În urma unor discuții pe care le avusese cu mama sa, dorind să se simtă liberă și să nu mai fie tot timpul controlată de Prințesa Palatină, îl rugă pe ducele d'Orléans să-i dea voie să se mute la Palatul Luxembourg, dorință pe care ducele i-o îndeplini imediat. Dar nici nu apucă bine să se mute în noua locuință și-i

ceru ducelui să-i dea o companie de gardă. Lucrul cel mai dificil pentru doamna ducesă de Berry a fost alegerea celor ce urmau să facă parte din acea companie și mai ales a căpitanului, a locotenentului și a stegarului. Căpitan a fost numit cavalerul de Roye, marchiz de La Rochefoucauld, iar stegar, cavalerul de Courtaumer. Mai rămăsese locul locotenentului. Într-o dimineață, doamna de Pons, camerista doamnei ducese de Berry, în timp ce-și ajuta stăpîna să se îmbrace, îi ceru postul de locotenent în garda sa pentru domnul de Riom.

— Cine-i acest domn de Riom ? întrebă prințesa, străduindu-se să-și aducă aminte ce persoană putea purta acest nume.

— Doamnă ducesă, e un băiat foarte bun, fiul cel mai mic al familiei d'Aydie, băiatul surorii doamnei de Biron și prin urmare nepotul domnului de Lauzun.

— Știi că nu asta mă interesează, draga mea, ci să aibă o figură agreabilă.

— Sînt obligată să mărturisesc alteței-voastre că domnul de Riom nu e ceea ce se numește un băiat frumos ; ceea ce pot să vă spun e că tînărul e un om pe care puteți conta.

— Foarte bine, Pons, cheamă-l pe tînăr să-l vedem !

Doamna de Pons se grăbi să-i scrie vărului ei care, la rîndul său, se grăbi să vină. Doamna de Pons făcuse bine că nu lăudase chipul vărului ei. „Era — spune Saint-Simon — un băiat scund, bondoc, bucălat și palid.“ Singurul lucru frumos pe care-l avea erau dinții. Era un băiat blînd, respectuos, politicos și cinstit, care nu-și închipuise niciodată că ar putea stîrni o pasiune ; cînd a băgat de seamă că prințesa avea o slăbiciune pentru el, a fost atît

de coplesit de fericire, încît a dat fuga la unchiul său; domnul de Lauzun; ducele s-a gîndit puțin, apoi, simțindu-se reîntinerit prin fiul surorii sale, i-a spus :

— Vrei să-ți dau un sfat ?

— Da, unchiule !

— Ei bine, fă și tu ce am făcut eu !

— Ce anume să fac ?

— Trebuie să fii suplu, complezent, respectuos atîta timp cît nu ești încă favoritul prințesei ; dar, de îndată ce vei fi, trebuie să-ți schimbi tonul, manierele, să manifesti voință întocmai ca un stăpîn și toane întocmai ca o femeie.

Riom se înclină în fața vechii experiențe și se retrase.

În timpul primului an al regenței, adică în timpul epocii de care ne ocupăm acum, ducele d'Orléans, clocotind de energie, avea ore fixe pentru orice fel de activitate. Începea să lucreze singur, în pat, înainte de a se îmbrăca. Vedeau lumea care venise la scularea sa, etichetă foarte scurtă, dar care tot îl făcea să piardă vreme pentru că era precedată și urmată de o mulțime de audiențe. Apoi urmau, pe rînd, șefii de consilii, cu care lucra pînă la două ; atunci, în loc să ia masă la care renunțase, cerea doar o ceașcă de ciocolată. Apoi îl lua în primire domnul de Vrillières ; apoi Le Blanc, apoi cei care veneau să-i vorbească despre Bulă, despre care vom vorbi și noi în curînd și căreia i se spunea Constituție ; urma apoi domnul de Torcy, cu care desfăcea scrisorile și căruia îi dădea el însuși alte scrisori ce trebuiau trimise imediat ; pe urmă venea domnul de Villeroy, așa, ca să se afle și el în treabă, apoi, o dată pe săptămînă, miniștrii străini. Și uite așa se făcea ora șapte sau opt seara. Duminică și în zilele de sărbătoare, ducele d'Orléans asculta slujba în capela lui parti-

culară. După ciocolată, o jumătate de oră era acordată Prințesei Palatine când aceasta locuia la Palatul Regal, adică iarna, fiindcă vara și-o petrecea la Saint-Cloud.

Uneori dimineăta, înainte de lucru, și uneori seara, după ce isprăvea lucrul, ducele d'Orléans se ducea la rege. Atunci era sărbătoare pentru Ludovic al XV-lea, căci regentul îi aducea aproape întotdeauna câte o jucărie încântătoare sau îi povestea ceva amuzant, ceea ce-l făcea să aștepte, cu mare nerăbdare, următoarea vizită. De altfel, prințul nu pleca niciodată de la rege fără să-i facă o mulțime de reverențe și să-i dea dovadă de mare respect. Când nu avea Consiliu, ziua se termina pentru regent la cinci după-amiază și, începînd din acel moment, nu mai era vorba de afaceri de stat, ci de dus la Operă sau la țară și de luat masa fie la Luxembourg, fie la Palatul Regal. Ne referim la acele vestite mese despre care s-au spus atîtea și despre care vom spune și noi cîteva cuvinte după ce vom vorbi despre oaspeții care participau de obicei, pe care el îi numea „dezvățați”, poreclă preluată de cronică vremii și transmisă posterității ca făcînd cinste așezării ilustrului ei naș. Uneori, cînd sănătatea îi îngăduia, venea și abatele Dubois.

— Fiul meu, spunea Prințesa Palatină, seamănă cu regele David : are și inimă, și minte, e muzician, e scund, curajos și-i plac femeile !

Pe atunci, favorita principală era doamna de Parabère. Ceea ce nu-l împiedica pe ducele d'Orléans să mai aibă legături concomitent, dar într-un mod mai puțin asiduu, cu doamna d'Averne, cu doamna de Sabran și cu ducesa de Phalaris.

Doamna d'Averne era soția unui locotenent din garda sa. Se cunoscuseră la o serbare dată de doamna d'Estrées.

Tînăra era adorabilă, toată numai grații, cu un minunat păr blond, moale și ușor ca o spumă, pielea de un alb strălucitor, o talie atît de îngustă încît o puteai strînge cu o jartieră, o voce dulce și tandră pe care un ușor accent provensal o făcea și mai plăcută ; fața tînăra și mobilă devenea încîntătoare cînd se însuflețea, cînd ochii ei albaștri se voalau ușor și cînd gura roșie și umedă lăsa să se întrevadă două șiruri de dinți albi și strălucitori ca perlele. Vă puteți face o idee despre cum arăta doamna d'Averne dacă veți privi cîteva portrete ale ei pictate de Greuze.

Doamna de Sabran, deși foarte tînără, avea deja o reputație de femeie cam „zburdalnică“ ; se măritase de timpuriu cu un bărbat de neam mare, dar care era sărac lipit ; o astfel de căsătorie îi înlesnea o mare libertate de acțiune, de altfel exact ceea ce voia și doamna în cauză. Era o femeie încîntătoare, de o frumusețe desăvîrșită, cu un aer firesc totuși și maniere simple. Insinuantă, spirituală și puțin cam dezmățată, părea făcută anume ca să-i placă regentului. Acesta îl numi pe bărbatul ei *maître-d'hôtel* la Palatul Regal, cu o rentă de două mii de scuzi, bani care, socotea doamna de Sabran, i se cuveneau.

Doamna de Phalaris făcea parte din lumea mare, era serioasă, plină de alunițe false, împodobită cu mănunchiuri de pene, foarte mîndră de trecerea ei la Curte, o mironosiță care rostea cu glas tare principii în care nu credea nimeni și pe care numai ea se prefăcea că le crede.

Cît despre doamna de Parabère, favorita pe care prințul o numea „corbul meu negru“, era mițuță, grațioasă, zveltă, îndrăzneată și promptă în replici ; bea și mîncea zdravăn și pentru toate aceste calități, ca și pentru altele pe care nu socotim că e cazul să le amintim aici, pusese

stăpînire pe inima prințului. Totuși, toate aceste femei nu aveau o influență deplină asupra ducelui d'Orleans, care nici nu se ruina pentru ele și nici nu le îngăduia să se amestece în treburile statului. Într-o zi, doamna de Parabère insistă ca ducele să-i destăinuie nu știu ce plan politic. Acesta o luă de mîină și ducînd-o în fața oglinzii îi spuse :

— Doamnă, spune-mi și mie dacă cu o nutrișoară nos-timă ca asta poți discuta despre politică !

„Dezmătății“ ducelui erau mai ales domnul de Brancas, marchizul de Canillac, ducele de Broglie și contele de Nocé. Ducele de Brancas era un epicurean care își înfrumuseța viața fără să accepte nici una dintre îndatoririle ce i-ar fi deranjat egoismul sau dintre plictiselile care l-ar fi putut smulge din lenea sa. Dacă regentul deschidea gura ca să-i facă o confidență, el îi răspundea :

— Stt, monseniore, eu n-am fost în stare niciodată să-mi păstrez propriile secrete, dărămite pe-ale altora !

După cîțiva ani de astfel de viață, pe Brancas îl cuprinseseră brusc remușcările, deveni evlavios, se retrase la abația Bec și-i scrisese ducelui d'Orléans, invitîndu-l să se retragă din lume, ca și el, rugîndu-se și făcînd penitențe. Brancas era unul dintre cei mai frumoși bărbați de la Curte. După Brancas venea Canillac. Acesta era căpitanul unei companii de mușchetari ai regelui. Avea o figură plăcută, o fire agreabilă și era foarte curtenitor. Povestea cu o ușurință plină de grație. Mușcînd zdravăn din bucate cu minunații lui dinți albi, îi plăcea să sfîșie tot ; pătimaș în dragoste, afecta o rigiditate austeră pe seama căreia glumea adesea el însuși. În momentul în care Banca Occidentului începu a se împotmoli, Canillac îi zise lui Law:

— Domnule, și eu emit hîrtii pe care nu le plătesc !
Văd că dumneata mi-ai furat sistemul !

Ducele de Broglie semăna și cu o cucuvea, dar și cu o maimuță. Mare jucător de cărți, mare desfrînat, plin de datorii, își petrecea viața prin tripouri, fapt care, în timpul zilei, îl făcea să fie foarte trist. Seara însă era alt om ; plin de vervă, vorbele sale erau plăcute întocmai ca spuma lichiorului pe care-l dădea pe gît atît de des și de repede, încît îl invidiau chiar și cei mai aprigi băutori.

Crescut împreună cu regentul de către tatăl său care le fusese subpreceptor, Nocé era un bărbat înalt, brunet sau, mai curînd, cum spunea Prințesa Palatină, era verde, negru și galben. Avea maniere frumoase, era foarte impertinent și plin de spirit, improșcînd în dreapta și în stînga cu ironii. Regentul nu ieșea noaptea decît cu el. Nocé era un fel de Giafar al acelui nou Harun-al-Rașid.

Ceilalți musafiri erau, de obicei, Ravenneș care a lăsat niște *Memorii* foarte curioase despre mesele regentului, și Cossé de Brissac, cavalier de Malta. Cu acești bărbați și cu femeile pe care le-am enumerat, la care se mai adăuga uneori zvăpăiața ducesă de Berry, regentul se înînchidea în sufragerie de îndată ce bătea ora zece. Odată ușile închise, Parisul putea să ardă, Franța să se scufunde, lumea să se prăbușească, slugilor le era cu desăvîrșire interzis să-l deranjeze. Ceea ce se petrecea la acele mese sigur că nu e greu de imaginat, cînd e vorba de niște oameni puternici, bogați și beți criță. Viața pe care o ducea regentul era atît de alandala, încît Chirac, primul său medic, ori de cîte ori era chemat să-l vadă, striga :

— Oh. Doamne, precis că are un atac de apoplexie !

După mari eforturi, medicul izbuti să-l convingă pe regent să renunțe la acele mese copioase și să se mulțumească doar cu o ceașcă de ciocolată. Dar în acea ceașcă

regentul punea atîta ambră, încît, în loc să-i facă bine, îi făcea chiar mai rău decît copioasele oспеțe. Ducele d'Orléans credea că ambra e un puternic afrodisiac.

Și acum să ne aruncăm privirea asupra literaturii vremii. Cu excepția lui Chaulieu și Fontenelle, cei doi decani ai literaturii, toată pleiada strălucitoare a lui Ludovic al XIV-lea dispăruse. Corneille, care fusese decanul Academiei Franceze, murise în 1684 ; Rotrou în 1691, Molière în 1675, Racine în 1699, La Fontaine în 1695, Regnard în 1709, iar Boileau în 1711.

Literatura secolului al XVIII-lea, mai mult literatură filozofică decît beletristică, abia se născuse sau urma să se nască. Jean-Jacques Rousseau, care văzuse lumina zilei în 1712, era încă un copil ; Voltaire, născut în 1694, scria primele sale versuri ; Marivaux, născut în 1688, avea să dea prima sa comedie abia în 1721. Crébillon-fiul, născut în 1707, avea zece ani. Piron, născut în 1689, avea să vină la Paris abia în 1719 ; Montesquieu, născut în 1689, consilier în 1714, președintele Parlamentului din Bordeaux, avea să-și publice prima lucrare, *Scrisori persane*, abia în 1720. Toată literatura stătea deci pe umerii lui Chaulieu, care avea șaptezeci și șapte de ani, Fontenelle, care avea cincizeci și nouă, Le Sage, care avea patruzeci și opt, Crébillon, care avea patruzeci și trei, Destouches, care avea treizeci și șapte, Marivaux, care avea douăzeci și opt și Voltaire, care încă nu împlinise douăzeci.

Septuagenarul Chaulieu văzuse desfășurîndu-se sub ochii săi aproape tot secolul al XVII-lea. Îi măsurase măreția și mizeria, splendorile și dezastrele ; aproape orb, păstrase totuși o notă de veselie, mai multă încredere decît toți aștrii care urmau să apară. Chaulieu, cu un picior în groapă, rîdea cu un ris mult mai destîns decît tînărul

Arouet¹. Fontenelle, care avea să trăiască o sută de ani, era personificarea egoismului, o fantomă vie care trecea dintr-un secol în altul fără să se gândească la altceva decît la sine. Om de spirit, scriitor, filozof panteist, Fontenelle se lăuda că nu rîsese și nu plînsese niciodată, că nu avusese nici o iubită și nici un prieten. Vreți să vă faceți o idee exactă cam ce fel de om era Fontenelle ? Ascultați.

Într-o zi, Fontenelle a intrat într-un restaurant cu unul dintre compatrioții săi. Amîndoi au cerut doar sparanghel : Fontenelle cu ulei, celălalt cu sos, porții pe care le-au plătit dinainte. În timp ce băiatul pleca să aducă bucatele, invitatul lui Fontenelle muri pe loc, lovit de apoplexie.

Fontenelle îl scutură, îi luă pulsul și, după ce se convinge că omul murise, porunci ca mortul să fie dus de acolo, iar băiatului care îl servea îi spuse :

— Să aduci amîndouă porțiile de sparanghel, cu ulei !

O singură întîmplare, face adesea mai mult decît o autobiografie.

Le Sage, așa cum am mai spus, dăduse la iveală, în 1707, romanul *Diavolul șchiop*, iar în 1715 publicase prima parte din *Gil Blas*.

Crébillon sosise după marii maestri : Corneille, Rotrou, Racine. Avusese o rămășiță de inspirație tragică, dar prea puțină artă în a compune și, mai ales, lipsă de stil. Acel *Catilina* al lui I-a revoltat atît de tare pe Voltaire, încît acesta n-a avut liniște pînă n-a scris o carte ca lumea despre Catilina. Crébillon își definea singur genul de a scrie, drept „un gen teribil“. După reprezentarea piesei *Astrée* a fost întrebat de ce o pornise pe această cale.

¹ Voltaire.

— N-am avut de ales, a răspuns Crébillon. Corneille și-a ales cerul, Racine, pământul, așa că mie nu mi-a rămas decît infernul.

După ce, în 1711, s-a aflat în culmea gloriei, Crébillon a început să decadă, ba chiar să alunece rapid după acel *Xerxès*, scris în 1714 ; în sfîrșit, cu *Sémiramis* a intrat definitiv în uitare.

Destouches debutase cu o tragedie, *Macchabées*, din care istoria dramatică n-a mai păstrat nici măcar un rînd. În 1710 a pus în scenă *Curlosul impertinent*, iar în 1713, *Nehotărîtul*. Marivaux, am mai spus-o, nu scrisese încă nimic. Voltaire, care avea să fie poetul epocii prin tragedia *Oedip*, nu era cunoscut încă decît prin *Am văzut*, care făcuse să fie închis la Băstilia.

În vremea asta, regele creștea sub ochii atenți ai doamnei de Ventadour, care încerca să-l educe cît mai regește cu putință, dar nu prea izbutea. Într-o zi, i-a fost prezentat regelui domnul de Coislin, episcop al orașului Metz, al cărui chip nu era chiar culmea frumuseții. După ce se uită atent la el, Ludovic al XV-lea îi strigă :

— Vai, cît ești de urît ! .

— Într-adevăr, răspunse prelatul întorcîndu-i spatele. Iar dumneata ești un băiat prost educat !

Și ieși fără să-l mai salute pe rege.

Majestatea-sa se supără, dar doamna de Ventadour interveni și-i spuse că dacă la alt copil vorbele acelea ar fi fost socotite drept o naivitate, rostite de gura unui rege, ele constituiau o gravă nepolitețe.

Bărbat. Ludovic al XV-lea, este cît se poate de corect caracterizat prin aceste trăsături ale lui Ludovic al XV-lea copil.

Capitolul VII

Lordul Stairs. — Dubois în Anglia. — Tratatul triplei alianțe. — Regele e încredințat ducelui d'Orléans. — Domnul de Richelieu. — Domnișoara de Charolais. — Balurile de la Operă. — Țarul Petru cel Mare la Paris. — Afacerea cu prinții recunoscuți de Ludovic al XIV-lea. — Domnul d'Argensson, cancelar.

Am asistat la prima dorință de alianță dintre lordul Stairs și abatele Dubois, cînd amîndoi se arătasera în aceeași tribună, la faimoasa ședință a Parlamentului care-l încredințase regența lui Filip al II-lea, duce d'Orléans. Cu mai bine de un an înaintea morții răposatului rege, lordul Stairs se afla în Franța; fără să fie ambasador, fără să aibă vreo misiune specială, el reprezenta interesele regelui George I. Avea hîrtille de numire în buzunar, semnate în alb. Nu ținea decît de el să-și aleagă momentul în care slujba lui să devină oficială. Era un foarte modest gentilom scoțian, înalt, slab, încă tînăr, cu un cap trufaș, cu privirea mîndră. Era foarte activ, întreprinzător, îndrăzneț, curajos din fire și din principiu. Inteligent, spiritual și dibaci, cunoștea toate secretele, dar pe chipul lui nu se putea citi niciodată nimic; sesiza toate gesturile și toate felurile în care te exprimai, interpretîndu-ți fără greș limbajul. Sub pretextul că-i plăcea să se distreze, dădea banchete unde le oferea musafirilor vin pînă ce-i îmbăta, fără ca el să se amețească vreodată. Credincios lui Marlborough, de care era profund atașat, nu uita că ducele îl smulsese din anonimat, încredințîndu-i un regiment și rugîndu-l să facă ordine în Scoția. Un ase-

menea om trebuia să se înțeleagă de minune cu Dubois. De altfel, interesele politice ale regelui Angliei și ale regentului erau aceleași. Wilhelm murise în 1702, lăsînd tronul fiicei sale Ana, moartă și ea în 1712, fără să lase urmași, dar chemîndu-l încă din 1704 pe George, electorul Hanovrei, să-i urmeze la tron. Fiecare dintre cei doi avea cîte un dușman periculos : George I pe Iacob al III-lea, pretendent la tronul Angliei ; regentul, în caz că Ludovic al XV-lea ar fi murit, pe Filip al V-lea al Spaniei, pretendent la tronul Franței. Era deci firesc ca regentul să-l ajute pe George I împotriva lui Iacob al III-lea, pentru ca și George I, la rîndul lui, să-l ajute împotriva lui Filip al V-lea. Numai că această nouă combinație răsturna toate planurile politice ale lui Ludovic al XIV-lea, care-și făcuse din Spania o aliată și din Anglia, o dușmană. Călătoria lui Dubois avea deci drept scop strîngerea relațiilor dintre regent și George I. Negocierile duse de Dubois se soldară cu tratatul semnat la Haga, între Franța și Anglia, și care primi numele de tratatul triplei alianțe pentru că aderaseră la el și Provinciile-Unite. Tratatul stipula că Iacob al III-lea va părăsi Franța, că Dunkerque și Mardick vor fi dăruite, că nici unul dintre contractanți nu va oferi azil persoanelor declarate rebele de către cele două părți contractante ; în plus, își făgăduiau în mod reciproc să mențină dispozițiile tratatului de la Utrecht, care asigura succesiunea casei de Hanovra la coroana Angliei și îl îndepărta pe Filip al V-lea de la coroana Franței. Dubois se întoarse triumfător la Paris unde află că domnul cancelar Voisin murise, că în locul lui fusese numit cancelar domnul d'Aguesseau și că regele fusese dat în grija ducelui d'Orléans. La 15 februarie, Ludovic al XV-lea fusese încredințat de către doamna de Ventadour regentului, care îi prezentă regelui pe domnul de Villeroy și pe abatele de Fleury, episcop de Frejus,

— să nu-l confundăm cu autorul *Istoriei ecleziastice* — și care era nu numai preceptorul, ci și duhovnicul regelui.

Înceind cu Anglia tratatul triplei alianțe ca o precauție împotriva Spaniei, ducele d'Orléans ținea totuși să fie în bune relații cu această putere : așa că la 26 ianuarie 1717 îl trimise pe ducele de Richelieu să înmîneze Cordonul Albastru prințului Asturiei și să aranjeze cu Filip al V-lea căsătoria prințului cu una dintre fiicele sale.

Ducele de Richelieu, al cărui nume l-am mai rostit, merită mai mult ca oricare altul o mențiune aparte. Născut în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea, avea să trăiască și sub domnia lui Ludovic al XV-lea, murind în 1738, cu un an înainte de cucerirea Bastiliei, deci cu un an înainte de lovitura care a izbit monarhia drept în inimă. Născut în 1696, ducele de Richelieu avea atunci douăzeci și unu de ani. Cu o figură plăcută și o înfățișare elegantă, își cucerise reputația de a fi unul dintre cei mai spirituali bărbați ai epocii. O aventură când era încă foarte tânăr, o aventură la vârsta de cincisprezece ani cu doamna ducesă de Bourgogne, îl scosese din anonimat pe tânărul nepot al cardinalului de Richelieu ; băiatul fusese găsit ascuns sub patul ducesei, tot așa cum Chatelard fusese surprins sub patul Mariei Stuart. Numai că aventura lui se isprăvisse într-un mod mai puțin tragic. Chatelard își lăsase capul pe butuc ; tânărul de Richelieu petrecuse paisprezece luni în vestita închisoare a Bastiliei. Slujise sub mareșalul de Villars, fusese alături de el la Denain și se bucurase de dublul privilegiu de a fi iubit, în egală măsură, și de Villars și de soția sa. Abia ieșit din Bastilia, domnișoara de Charolais, sora domnului duce de Bourbon, se îndrăgosti nebunește de el. Și fiindcă veni vorba despre ea, să ne ocupăm puțin de această domnișoară de Charolais. Era frumoasă, grațioasă și cu o vădită înclinare

către dragoste. Această înclinare se manifestase și la ea, ca și la domnul de Richelieu, înainte de cincisprezece ani. La vârsta de douăzeci și unu de ani, domnișoara de Charolais avusese aproape tot atîți iubiți cîte iubite avusese și domnul de Richelieu. Poate că ceea ce îl determinase pe regent să-l închidă pe ducele de Richelieu pentru a doua oară în Bastilia fusese duelul său cu domnul de Gacé. De altfel, noi bănuim că ceea ce-l făcuse pe regent să-i trimită prințului Asturiei Cordonul Albastru nu fusese atît dorința lui de a se avea bine cu Spania, cît nevoia de a restabili, în propria sa casă, liniștea tulburată de tînărul duce. Pentru că domnișoara de Valois, fiica regentului, se simți brusc cuprinsă de o dragoste la fel de năvalnică față de domnul de Richelieu ca și verișoara ei, domnișoara de Charolais. Cerem iertare cititorilor noștri că avem obiceiul să zugrăvim epocile nu ca istoricii, ci ca analiștii, adică nu ca Tacit, ci ca Suetoniu ; nu după modelul domnului d'Anquetil, ci așa cum descrie faptele ducele de Saint-Simon.

Ne-am întristat în timpul ultimilor ani ai domniei lui Ludovic al XIV-lea. Să ne îngăduiți să fim zurbagii, zgomoși și chiar necuviincioși în această epocă necuviincioasă, zgomotoasă și zurbagie. După părerea noastră, istoria este o oglindă peste care istoricul nu are dreptul să tragă nici un vâl.

Să revenim deci la iubirea domnișoarei de Valois.

Domnișoara de Valois nu avea posibilitatea să-l vadă tot atît de des pe domnul de Richelieu cum îl vedea verișoara de Charolais, care locuia la parterul grădinii a cărui cheie o avea ducele. Domnișoara de Valois era păzită cu strășnicie, mai ales de tatăl ei ; era păzită atît de sever, încît într-o zi, la balul Operei, în timp ce domnul de Mauconseil, prietenul ducelui de Richelieu, îmbrăcat

într-un domino ce semăna cu al său, discuta cu prințesa, regentul care aflate despre dragostea celor doi tineri, trecu pe lângă fiica sa și adresându-se lui Mauconseil, pe care-l luă drept ducele de Richelieu, îi spuse :

— Mască, bagă bine de seamă ce vrei să faci dacă nu vrei să te trezești pentru a treia oară la Bastilia !

Speriat, Mauconseil își scoase imediat masca pentru ca regentul să vadă că se înșelase.

— Te rog să-i repeți prietenului dumitale ceea ce ți-am spus din greșeală, domnule de Mauconseil, zise posomorît ducele.

Amenințarea nu-l sperie cîtuși de puțin pe domnul de Richelieu, care se deghiză în femeie și ajunse pînă în odaia prințesci. Regentul află totuși de această încălcare a poruncii sale. Dar din dragoste pentru iubitul ei și de teama ca amenințarea cu Bastilia să nu fie pusă în practică, domnișoara de Valois îi furniză domnului de Richelieu niște arme imbatabile împotriva tatălui ei. Neavînd încotro, regentul își ascunse mînia și-i încredință ducelui de Richelieu o misiune în Spania. Iată cum a ajuns ducele să ducă acel Cordon Albastru prințului Asturiei.

Am mai vorbit de cîteva ori despre balurile de la Operă. Într-adevăr, în epoca aceea ele fuseseră inventate de către cavalerul de Bouillon, care avusese primul idea de a ridica parchetul la nivelul scenei și de a face din sala de Operă un mare salon de bal. Regentul fusese atît de mulțumit de acest lucru, încît îi acordă domnului de Bouillon o pensie de șase mii de livre. Se știe că Opera se afla, în acea vreme, în Palatul Regal.

Cam tot atunci se auzi despre apropiata sosire la Paris a țarului Petru I. Parizienii mureau de curiozitate să-l vadă pe acest rege al Nordului, care devenise dulgher la Saardam, care se întorsese la Petersburg ca să potolească revolta strelîților și care-l zdrobise la Poltava pe Carol

al XII-lea al Suediei, Leul Nordului. De multă vreme Petru I dorea să vadă Franța ; îi mărturisise această dorință lui Ludovic al XIV-lea în ultimii săi ani de domnie. Dar regele, doborât de infirmitățile vârstei, ruinat de războiul de succesiune, rușinat de a nu-și mai putea etala fastul din primii ani ai domniei, regele — cît mai politicos cu putință — îl determinase pe țar să renunțe la proiectul său. Dar la începutul anului 1717, țarul hotărî să-și pună în aplicare planul. Prințul Kurakin, ambasadorul său, îi împărtăși regentului dorința stăpînului său de a vizita Franța și, de teamă să nu fie din nou amînat, îi spuse lui Filip d'Orléans că țarul și pornise la drum. Regentul nu mai putu să se scuze, așa cum făcuse Ludovic al XIV-lea, și trimise la Dunkerque, ca să-l aștepte cu echipajul regelui, pe marchizul de Nesle și pe gentilomul său, Libois. Mareșalul de Tessé îi ieși înainte la Beaumont și-l conduse la Paris, unde sosi în ziua de 7 mai.

Țarul era înalt, bine făcut, dar slab. Avea un chip brun și foarte expresiv, ochii mari și strălucitori, privirea pătrunzătoare, uneori chiar încruntată ; dar, de obicei, chipul îi era destins și surizător ; mișcările îi erau bruste și precipitate, caracterul impetuos, pasiunile violente ; obișnuința despotismului făcea ca dorințele, capriciile să se succedă foarte repede ; nu suporta nici un fel de contradicere ; uneori, obosit de afluența de vizite, îi concedia pe toți doar cu un cuvînt sau cu un gest, sau își lăsa musafirii în odaie, iar el pleca să vadă cîte ceva care-l interesa. Dacă trăsurile nu erau gata, se urca în prima care-i ieșea în cale, chiar dacă era o trăsură de piață. Într-o zi, negăsind alta, o luă pe a mareșalului de Matignon, care venise să-l vadă, și plecă să se plimbe în Bois de Boulogne. Mareșalul de Tessé și gărzile sale alergau desperați după el. Pînă la urmă se hotărîră să-i țină la dispoziție trăsuri

cu cai gata înhămați, fapt care rezolvă problema plimbărilor sale neașteptate. Totuși, cu alte ocazii dovedi că este la curent cu eticheta. Astfel, oricît de nerăbdător ar fi fost să viziteze Parisul, declară că nu va mai pleca nicăieri pînă ce nu va primi vizita regentului. Or, cum nu voiau să-l țină prizonier în casă, chiar a treia zi după sosirea sa la Paris, regentul îi făcu o vizită. De îndată ce ducele d'Orléans fu anunțat, țarul ieși din cabinetul său în întîmpinarea acestuia, îl îmbrățișă, apoi, arătîndu-i cu mîna ușa cabinetului, se întoarse imediat și, trecînd primul, intră urmat de regent și de prințul Kurakin. Cum fuseseră pregătite două fotolii, țarul luă loc într-unul, regentul în celălalt. Prințul Kurakin, care le servea de interpret, rămase în picioare. După o jumătate de oră de discuție, țarul se ridică; regentul se retrase făcînd o profundă reverență, la care țarul îi răspunse printr-o înclinare din cap. A doua zi, regele făcu și el o vizită lui Petru I. Auzind zgomotul trăsorii, țarul ieși pînă în curte, îl priini pe rege cînd acesta coborî din trăsură și amîndoi merseră alături pînă în cabinetul lui Petru I, unde acesta îi oferî lui Ludovic un fotoliu. După ce se așezară amîndoi, țarul se ridică, îl luă pe rege în brațe, îl sărută de mai multe ori, cu ochii plini de duiosie, cu multă dragoste și bucurie. Regele, care nu avea decît șapte ani și cîteva luni, nu s-a mirat cîtuși de puțin. I-a făcut țarului un compliment și s-a lăsat cu plăcere mîngîiat și sărutat de acesta. Ieșind din cabinet, cei doi regi păstrară același ceremonial ca și la sosire, țarul ținîndu-l pe Ludovic de mîină pînă la trăsură și punîndu-l pe picior de egalitate cu el. A doua zi, țarul îi întoarse regelui vizita; sigur că la coborîrea din trăsură ar fi trebuit să fie întîmpinat de rege, dar zărindu-l pe Ludovic în vestibulul palatului Tuileries, țarul sări din trăsură, îl luă pe micul rege în brațe și urcă astfel scara pînă în apartamentul lui Lu-

dovic. Acolo, totul se petrecu la fel ca și în ajun, cu excepția faptului că Ludovic îl ținu tot timpul de mână pe țar.

Sosind la Luvru, țarul a fost găzduit în apartamentul reginei, splendid mobilat și luminat ca ziua. Dar părîndu-i-se mult prea frumos, s-a urcat în trăsură și a cerut să fie găzduit la o casă particulară. A fost dus la Palatul Lesdiguières, aproape de Arsenal, unde i s-a pus la dispoziție un apartament la fel de frumos și de bogat ca și cel al reginei, de la Luvru. Contrariat de a fi atît de bine găzduit, și-a scos din furgonul care venea după trăsura sa un pat de campanie, pe care și l-a așezat într-o odaie unde se țineau hainele. Varton, unul dintre valeții regelui, primise sarcina de a avea pregătită, în fiecare zi, dimineața și seara, cîte o masă pentru patruzeci de curteni ruși, fără a le mai pune la socoteală pe a doua, pentru ofițeri și pe a treia pentru servitori.

După ce l-a vizitat pe rege, țarul a plecat imediat la Paris, intrînd în toate prăvăliile, stînd de vorbă cu muncitorii și cu lumea pe care o întilnea în drum, vizitînd Observatorul, Gobelins, Grădina botanică, Domul Invalizilor, Cabinetul de mecanică, Galeria planurilor, privind cu dispreț diamantele Coroanei, dar pierzînd un ceas întreg ca să stea de vorbă cu dulgherii care construiau un pod. Cît despre costumul său, era dintre cele mai simple ; îmbrăcase o cazacă largă de postav gros, strînsă cu o centură lată de care atîrna o sabie ; pe cap avea o perucă rotundă, nepudrată, care nu depășea gulerul, iar sub haină, o cămașă fără manșete. Sosind la Paris, își comandase o perucă. Peruchierul îi adusese una la modă, adică lungă și cîrlionțată. Țarul nici măcar nu se deranjă să-i spună că nu o asemenea perucă voise el ; puse mîna pe foarfece și o scurtă atît cît socoti de cuviință. În toiul plimbărilor, pe țar îl cuprinse dorința de a vizita mănăs-

tirea Saint-Cyr. Vizită toate clasele elevelor și ceru lămuriri ; apoi dori s-o vadă pe doamna de Maintenon. Urcă în odaia ei și, fără să fie stinjenit de protestele slugilor care-i spuseră că stăpîna lor se află în pat, trase draperiile de la ferestre, apoi perdelele de la pat ; o privi plin de curiozitate pe doamna de Maintenon și, după cinci minute, ieși fără să-i fi adresat nici un cuvînt. Apoi vizită Sorbona și, văzînd mormîntul cardinalului de Richelieu, sărută chipul de piatră al ministrului lui Ludovic al XIII-lea, strigînd :

— Aș da jumătate din imperiul meu unui om ca el ca să mă ajute să guvernez cealaltă jumătate !

Apoi s-a dus la Monetăria statului. După ce a examinat structura și felul cum funcționau balanțele, i-a rugat pe muncitori să-i bată o monedă. Aceștia i-au făcut-o și i-au înmînat-o ; era o medalie cu efigia sa și cu inscripția : „*Petrus-Alexeevici, Țar, Mag. Rus. Imp.*” Pe partea cealaltă scria : „*Vires acquirit eundo*¹”. Această atenție l-a mișcat profund. Nu văzuse niciodată o medalie atît de frumos lucrată ca aceea, și nici o efigie care să-i semene atît de bine.

În prima lună, întreg Parisul nu se ocupă decît de vizita țarului, în a doua lună se ocupă mai puțin, iar în a treia, deși toată lumea îl vedea, nimeni nu-i mai dădu nici o atenție. În 20 iunie plecă la băile de la Spa.

În vremea asta, marele proces care dezbinase nobiliimea Franței continua. Testamentul lui Ludovic al XIV-lea fusese călcat în picioare, dar nu și edictul din 5 mai 1694, care le dăduse dreptul prinților recunoscuți ca legitimi de către Ludovic al XIV-lea să treacă imediat după prinții de sînge, înaintea pairilor ; rămăsese în picioare și edictul din 1714 prin care se declara că, în caz de stingere a

¹ Călătorînd capeți puteri (lat.) (n. t.).

prinților de sînge din casa de Bourbon, domnii du Maine și de Toulouse aveau dreptul, atît ei, cît și copiii lor legitimi, să urmeze la tron. Aceste două edicte apăsau toată nobilimea Franței. Pairii și prinții de sînge prezentară o cerere. Respectiva cerere prezenta o mare ciudățenie, și anume aceea că, în opoziție cu maxima rostită de Ludovic al XIV-lea cum că „coroana Franței neținînd decît de Dumnezeu“, numai El putea s-o transmită cui voia, prinții de sînge susțineau că acea maximă „răpea națiunii dreptul ei cel mai sacru, care consta în a alege ea însăși un rege, în cazul în care prinții de sînge ar muri“. Iată deci sufragiul universal revendicat de însăși nobilime, prin glasul prinților de sînge, în cererea lor din 22 august 1716. Răspunsul la această cerere a fost edictul din 2 iulie 1717, care-l revoca pe cel din iulie 1714, și declarația din 1715, care-i lipsea pe prinții naturali de dreptul de a se numi „prinți de sînge“, dar le păstra toate onorurile de care se bucuraseră pînă atunci în Parlament, inclusiv acela de a trece înaintea pairilor. Fără această ultimă prerogativă, prinții naturali ar fi fost despuiați de toate onorurile cu care-i coplesise slăbiciunea unui rege bolnav și bătrîn.

În timp ce se judeca acest mare proces, se ivi un conflict mai puțin grav, dar care — la fel ca și celălalt — nu putea fi judecat decît de Consiliul de regență.

La cîteva zile după ce micul rege trecuse în mîinile celor care urmau să-l educe, Ludovic al XV-lea vru să se ducă la tîrgul din Saint-Germain care urma să se deschidă în curînd. La început, toată lumea a crezut că nimic nu este mai ușor decît să i se înlesnească acea distracție. Dar cînd să se urce în trăsura regelui, domnii du Maine și de Villeroy începură să se certe în privința locului pe care trebuia să-l ocupe fiecare dintre ei. Domnul de Villeroy, ca preceptor al regelui, susținea că nu este obligat

să-și cedeze locul decît unui prinț de sînge. Sigur că discuția n-a putut fi limpezită pe loc. Regele s-a întors, plîngînd, în apartamentul său și nu s-a mai putut duce la tîrgul din Saint-Germain.

În vremea asta, vederea regentului slăbise atît de tare încît se văzu amenințat de orbire ; imediat începu să circule zvonul că, în cazul în care nu va mai vedea, regența va fi încredințată ducelui de Bourbon. Dar dacă regentul era aproape orb, asta nu însemna că era și surd. Auzise șoptindu-se în jurul său cum că ar fi vorba să fie numit regent, în locul lui, ducele de Bourbon, urmărise cu atenție pe toată lumea și, tot cercetînd, ajunsese la concluzia că cei care scorniseră zvonul erau cancelarul d'Aguesseau și cardinalul de Noailles. Mînios, regentul se hotărî să-i pedepsească fără întîrziere. În timp ce discuta într-o zi cu domnul de Noailles, președintele consiliului finanțelor, și cu domnii Portail și Fourqueux, membri ai Parlamentului, prințul se plînsese de lipsa de bunăvoință a cardinalului în ceea ce privea dorințele sale, încît le spusese celor de față că se gîndea să-l schimbe din funcție. Domnul de Noailles luă cu atîta căldură apărarea cardinalului, ca și cum ar fi fost vorba chiar despre el. Cei doi consilieri tăcură, nădăjduind fiecare în sinea lui că dacă domnul cardinal va fi schimbat din funcție, ar putea fi ales în locul lui. Tocmai cînd ajunseră cu discuția aici, ușierul, deschizînd ambele canaturi ale ușii, onoare care îi miră foarte tare pe cei de față, îl anunță pe domnul d'Argensson, locotenentul Poliției. Dar regentul le lămuri pe loc enigma.

— Domnilor, le zise el, vi-l prezint pe noul cancelar !

Și scoțînd din buzunar numirea lui Argensson și marele sigiliu, i le înmînă acestuia.

— După tot ceea ce s-a petrecut, spuse domnul de Noailles, năucit, mi se pare că nu-mi mai rămîne altceva

de făcut decît să mă retrag ! Fiindcă văd că am nefericirea de a fi în plină dizgrație !

— Exact, domnule, îi răspunse regentul.

Și ducele de Noailles se retrase. Întorcîndu-se către cei doi consilieri, regentul le spuse, arătîndu-l pe Argensson :

— Domnilor, vi-l prezint nu numai pe noul cancelar, ci și pe șeful comisiei de finanțe !

Cei doi consilieri se înclinară și ieșiră, ca să nu fie obligați să-l felicite pe domnul d'Argensson. Cît despre cardinalul de Noailles, el mai rămase o vreme în fruntea consiliului de conștiință. Dar nu peste mult timp a fost înlocuit cu doi dintre șefii partidului molinist, cardinalii de Rohan și de Bissy.

Puțin înaintea acestei mici intrigi de cabinet, ducele d'Orléans avusese el însuși o discuție destul de curioasă privind importanța onorurilor pe care le-am văzut căzînd în desuetudine. În 1716, ducele d'Orléans nu asistase la procesiunea care avusese loc în ziua Adormirii Maicii Domnului. Dar Saint-Simon reproșîndu-i că dă un rău exemplu supușilor săi, ducele făgădui să asiste în anul următor. Apropiîndu-se ziua procesiunii, ducele întrebă Parlamentul ce loc va ocupa în procesiune, avînd în vedere că-l reprezenta pe rege la acea ceremonie. Ca să răspundă la întrebare, Parlamentul se adună de două ori, apoi, după îndelungi dezbateri, îi trimise vorbă regentului că locul său, conform obiceiului, era între cei doi președinți. Auzind acest răspuns, ducele d'Orléans trimise domnilor din Parlament o scrisoare prin care tînărul Ludovic al XV-lea declara că dorise din tot sufletul să ia parte la procesiune pentru a da exemplu poporului său, dar cum căldura excesivă îi putea face rău, îl rugase pe ducele d'Orléans să se ducă el la procesiune, în locul său, pentru a implora cerul să fie milostiv cu regatul său ; și

că poruncea ca regentul să fie primit așa cum ar fi fost primit el însuși, întrucît regentul îl reprezenta pe el. Prin urmare, alteța-sa regală, domnul duce d'Orléans, marse la acea procesiune, singur, înaintea primului președinte al Parlamentului.

Capitolul VIII

Iubitele lui d'Argensson. — Muștrările Parlamentului. — Exilul. — Dubois la Londra. — Intrigi diplomatice. — Diamantul. — Încheierea tratatului. — Alberoni și ducele de Vendôme. — Prințesa des Ursins. — Cîmplotul. — Arestarea lui Porto-Carrero. — Trimiterea lui Cellamare în Franța. — Prezența de spirit a lui Richelieu. — Întemnițarea conspiratorilor. — Moartea lui Carol al XII-lea.

În epoca în care am ajuns, adică la începutul anului 1718, domnul d'Argensson, noul cancelar, avea în jur de șaizeci de ani și fusese locotenentul Poliției încă din 1697, adică de aproape douăzeci și unu de ani. Era un bărbat înalt și atît de brunet sau mai curînd cu pielea atît de tuciuire, încît atunci cînd lua el cuvîntul ca magistrat, acuzatul îngheța de spaimă ; altfel, era un excelent locotenent de poliție, cunoștea moravurile, virtuțile și viciile

parizienilor, care se temeau de el ca de foc, deși se folosea în mod foarte discret de informațiile agenților săi, mai ales față de persoanele din înalta societate.

Accest om atât de mîndru, dur și aprig era, în particular, unul dintre prietenii cei mai siguri, unul dintre oamenii cei mai blînzi, unul dintre bărbații cu care puteai discuta ceasuri întregi fără să te plictisești. Plin de spirit, de finețe, de bună dispoziție, era aproape întotdeauna, și mai ales la masă, de o veselie încîntătoare, care-ți mergea la suflet. În calitatea sa de locotenent al Poliției, putea intra în orice mănăstire, bineînțeles ca inspector. În plus, putea să acorde o mulțime de favoruri care, fără să-l coste vreun ban, le îmbogățeau pe călugărițe. Într-o asemenea vizită o cunoscui pe stareța mănăstirii Madeleine-du-Tresnel. Stareța era încă tînără și frumoasă. Avea niște ochi deosebit de strălucitori, o piele catifelată, un chip foarte plăcut și un trup extrem de ademenitor. După o săptămînă, locotenentul Poliției era primit cît mai amical cu puțință de frumoasa stareță de la Madeleine-du-Tresnel. După trei luni, stareța era atât de sigură că-l va lega de ea pentru toată viața pe locotenentul Poliției, încît porunci să se construiască, în mănăstire, o capelă în cinstea sfîntului Marc. Or, sfîntul Marc era patronul lui d'Argensson, care fusese botezat de dogele Veneției. În capela aceea stareța porunci să se înalțe o urnă, în care urma să fie depusă inima iubitului ei.

Cele două atenții atât de delicate îl mișcară profund pe domul d'Argensson, încît își construi o casă lîngă mănăstire, unde venea să doarmă în fiecare seară, după ce-și isprăvea treaba.

Prima operație financiară a domnului d'Argensson a fost un contract cu negustorii din Saint-Malo, care se obligau să-i furnizeze regelui douăzeci și două de milioane,

în lingouri de argint ce urmau să fie convertite în monede de cîte cincizeci și cinci de livre. Totodată, Compania Occidentului își începu operațiunile trimițînd în Luisiana șase vase încărcate cu bărbați, femei și mărfuri.

Spre sfîrșitul lui mai, regentul a dat un edict, în numele regelui, potrivit căruia monezile urmau să fie topite. Edictul n-a mai fost prezentat în Parlament, ci înregistrat doar de Monetăria statului. Supărat, Parlamentul s-a ridicat imediat împotriva acestui edict, și la 20 iunie, a votat o hotărîre prin care se arăta că regele trebuia mustrat nu numai pentru faptul că edictul nu fusese trecut prin Parlament, ci și pentru urmările lui. În toiul acelor disensiuni, ducele d'Orléans se lăsă de mai multe ori pradă furiei. Într-o zi, obosit de atita încetineală și reavoință, îi răspunse magistratului care-l tot muștra în numele Parlamentului :

— Ia mai du-te-n ... mă-tii !

— Alteța-voastră poruncește să înregistrez și acest răspuns ? întrebă magistratul, înclinîndu-se.

Prințul își veni imediat în fire, ceea ce nu-l împiedică să adune Consiliul și să-l determine să adopte o hotărîre care să caseze hotărîrea Parlamentului, poruncind ca edictul să fie executat așa cum fusese formulat și înregistrat. Urmară alte muștrări din partea Parlamentului, coroborate cu cele ale Camerei de conturi și ale Curții cu Juri. Conflictul duse la o ședință a Consiliului ; membrii Parlamentului se îndreptară spre Palatul Regal, străbătînd Parisul îmbrăcați în robe roșii. Dar în loc să impresioneze populația, au fost tot timpul urmați de o ceată de vreo sută de haimanale care strigau cît îi ținea gura :

— Jos cu slugile în livrele roșii !

Între timp, Dubois s-a întors de la Londra cu noutatea că și împăratul Prusiei voia să participe la tratat, astfel

încît tratatul triplei alianțe devenea tratatul cvadruplei alianțe. Ca să-i forțeze mîna regelui Angliei, Dubois venise la Paris cu o serie de note prețioase furnizate de lordul Stairs, desigur privind persoanele ce aveau influență asupra regelui George. Dintre toate acele persoane, cea mai importantă era iubita regelui, ducesa de Kendal. Motiv pentru care Dubois se întoarse la Londra încărcat cu stofe, mătăsuri și rochii de toate felurile, după ultima modă, cu parfumuri, pudre etc. ; după o săptămînă, ducesa de Kendal era atașată, cu trup și suflet, Franței. Rămînea Pitt, primul ministru al Angliei, strănepotul, nepotul și fiul acelor Pitt care, vreme de cîteva generații, se aflaseră în fruntea politicii engleze, Pitt care se opunea cu înverșunare la alianța Angliei cu Franța. Informîndu-se în ce chip l-ar putea înblînzii pe neîmblînzitul om politic, Dubois află că Pitt avea un diamant uriaș pe care voia să-l vîndă și pe care cerea două milioane. Dubois, care avea un credit nelimitat, cumpără diamantul și-l trimise ducelui de Orléans, scriindu-i : „*Vă trimit un diamant pe care sigur că-l veți boteza cu numele dumneavoastră ; el precede cu cîteva zile un tratat căruia poate că-i voi da numele meu*“. Într-adevăr, la 2 august se încheia tratatul între împăratul Prusiei, regele Angliei și regele Franței ; cea de-a patra putere, Olanda, aderă la tratat abia în 15 februarie 1719. Prin acel tratat, împăratul consimțea în sfîrșit să renunțe, atît el, cît și urmașii săi, la toate titlurile și drepturile asupra Spaniei, determinîndu-l pe regele Spaniei să renunțe la rîndul lui la toate drepturile și pretențiile asupra statelor sale din Italia și din Țările-de-Jos, la marchizatul de Final, ca și la dreptul de reversiune pe care și-l rezervase asupra regatului Siciliei. În schimb i se acorda tot ce dorea privind eventualele succesiuni ale ducatelor de Parma și de

Toscana. În sfârșit, prin acest tratat s-a făcut o derogare de la tratatul din Utrecht, prin care Sicilia fusese dată prințului de Savoia. În urma noului tratat, prințul trebui să dea Sicilia împăratului Prusiei, acesta determinînd Spania să-i cedeze prințului de Savoia insula și regatul Sardiniei pe care Spania și le însușise cu un an în urmă. La 15 noiembrie, ducele de Savoia își dădu adeziunea la tratatul cvadruplei alianțe și acceptă Sardinia în locul Siciliei.

Toate acele schimbări se făcură în detrimentul regelui Spaniei care, cu ochii veșnic ațintiți asupra tronului Franței, aștepta ca tînărul Ludovic să-și dea duhul, iar el să pună mîna pe moștenirea bunicului său.

Într-adevăr, nu numai că Ludovic al XV-lea era un copil foarte plăpînd, dar toți cei care iscaseră zvonul că prinții de sînge de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea fuseseră otrăviți, începură să-i prezică și foarte tînărului rege o soartă asemănătoare. Am văzut că Ludovic fusese luat de la dădacele sale și încredințat regentului, rămînînd astfel pe mîinile acestuia. Ca și cum ar fi vrut să dea dreptate calomniatorilor, copilul se îmbolnăvi și, cum medicul îi dădu un leac ca să verse, imediat se răspîndi zvonul că „nu scăpase decît datorită faptului că i se dăduse la timp un vomitiv“.

Parizienii au fost atît de neliniștiți, încît un burghez oarecare a plecat la Viena, unde avea un prieten puternic la Curte. Scopul călătoriei era să-l roage pe Carol al VI-lea să facă o incursiune de amenințare la hotarele Franței, transmițînd dușmanilor acesteia că dacă regele s-ar prăpădi, ar însemna că nu a murit de moarte bună, ceea ce ar constitui un *casus belli*. Ceea ce pare curios e că, după o negociere de cîteva săptămîni, împăratul trimise în-

tr-adevăr trupe la granița Franței. Între timp regele se însănătoși și tratatul cvadruplei alianțe puse capăt mișcărilor de la graniță.

Omul care mînuia toate firele intrigii franco-spaniole era cardinalul Alberoni. Averele acestui prelat, al cărui geniu trebuia să schimbe fața lumii, era stranie. Cei care au citit cartea *Ludovic al XIV-lea și secolul său* își amintesc de domnul de Vendôme și de excentricitățile la care se deda. Pe vremea cînd Vendôme comanda armata franceză din Italia, ducele de Parma trimisese generalului francez un episcop din consiliu pentru a trata cu el în numele său. Domnul de Vendôme îl primi pe ambasador pe scaunul său cu gaură pe care își petrecuse jumătate din viață. La început, desigur, lucrul i se păru ciudat episcopului, apoi, neavînd încotro, îi prezentă domnului de Vendôme scrisorile de acreditare ale stăpînului său. Acesta, așezat pe „tron“, le luă cu toată seriozitatea. Apoi episcopul îl întrebă pe domnul de Vendôme cum se simte.

— Nu prea grozav, răspunse acesta.

— Într-adevăr, replică episcopul, mi se pare că sînteți cam încins la față.

— Fleacuri, răspunsesse Vendôme, așa-i fața mea ! Dar dacă mi-ai vedea c..., ar fi cu totul altceva !

Și pentru ca ambasadorul să nu aibă cumva vreo îndoială, se întoarse și-l lăsă să se convingă cu ochii lui de ceea ce spusese.

— Monsenior, răspunsesse episcopul ridicîndu-se, se pare că eu nu sînt omul potrivit ca să trateze cu dumneavoastră. Dar am să vă trimit pe unul dintre vicarii mei, care se va descurca mult mai bine !

Spunînd acestea, episcopul se retrase. Vicarul pe care avea de gînd să-l trimită prințului de Vendôme era Alberoni.

Născut în coliba unui pădurar, cît fusese copil, Alberoni trăsesese clopotul la biserică. Pe urmă deveni un fel de paracliser, ajutîndu-l pe preot. Avea în el ceva de bufon și rîdea din cel mai mic lucru. Într-o zi, ducele de Parma îl auzi rîzînd cu atîta poftă, încît bietul prinț, care rîdea doar din cînd în cînd, îl chemă pe tînărul paracliser care-i istorisi nu știu ce întîmplare caraghioasă ; prințul se trezi rîzînd în hohote. Văzînd că-l face să rîdă, prințul îl luă în capela sa particulară mai curînd ca bufon decît ca paracliser. Dar, cu timpul, observă că bufonul său are spirit, ba chiar 'mai mult decît spirit și că cel pe care-l luase doar ca să-l amuze poate să-i fie de mare ajutor în politică. Prințul abia aștepta să i se ivească o ocazie ca să vadă de ce este în stare Alberoni. cînd iată că episcopul se întoarce din misiune povestindu-i prințului ce i se întîmplase și rugîndu-l să-l trimită, în locul său, pe Alberoni. Prințul nici nu dorea altceva. Și iată că Alberoni primi poruncă să se ducă la nepotul lui Henric al IV-lea cu misiunea ce-i fusese încredințată episcopului. Și Alberoni plecă. Îl găsi pe domnul de Vendôme gata să se așeze la masă. Alberoni își dădu seama de situație : Vendôme era mare mîncău, așa cum erau toți Bourbonii. În loc să vorbească, Alberoni îi ceru îngăduința să-l lase să pregătească două feluri de bucate așa cum știa el. Apoi coborî la bucătărie și după un sfert de ceas se întoarce ținînd într-o mîină un castron cu supă cu brînză, iar în cealaltă — o farfurie cu macaroane. Domnul de Vendôme gustă supa și o găsi atît de bună, încît ținu ca Alberoni să ia masa împreună cu el. Gustînd și macaroanele, admirația lui Vendôme pentru Alberoni crescua la culme. Abia atunci atacă și Alberoni problema pentru care venise. Alțea-sa fu cu atît mai încîntată de Alberoni cu cît cele mai mari genii diplomatice nu avuseseră niciodată vreo influență

asupra lui. Alberoni se întoarse la ducele de Parma cu fericita veste că domnul de Vendôme îi acordase tot ce-i ceruse.

Părăsindu-l pe domnul de Vendôme, Alberoni avusese grijă să nu-i dea bucătarului acestuia rețetele celor două feluri de bucate. Așa că, după opt zile, ducele de Vendôme îl întrebă pe prinț, printr-un curier, dacă nu mai are ceva de tratat cu el. Prințul se gândi și-l trimise din nou pe Alberoni la domnul de Vendôme. Alberoni își dădu imediat seama că în toată treaba asta era în joc viitorul său. Îl convinse deci pe ducele de Parma că nu i-ar putea fi util decât dacă ar sta în preajma ducelui de Vendôme, iar pe domnul de Vendôme că nu se va mai putea lipsi de supă cu brînză și de macaroanele pregătite de el. Așa că domnul de Vendôme îl luă pe Alberoni în slujba sa, îi încredință afacerile cele mai secrete, iar cînd trecu în Spania îl luă cu sine.

În Spania, Alberoni intră în legătură cu doamna des Ursins, iubita lui Filip al V-lea, așa că atunci cînd prințul de Vendôme muri la Fignaros, în 1712, ea îi oferî aceași slujbă pe care o avusese și la domnul de Vendôme. Pentru Alberoni, asta însemna un lucru nemaipomenit, pentru că doamna des Ursins era adevărata regină a Spaniei. Totuși, doamna des Ursins începuse a îmbătrîni, ceea ce era o adevărată crimă în ochii lui Filip al V-lea. Așa că în 1714, atunci cînd muri prima lui soție, Elisabeta de Savoia, doamna des Ursins se gândi să-l însoare pe rege cu o prințesă care, dacă i-ar fi datorat ei coroana, i-ar fi fost nespus de devotată. Atunci Alberoni interveni și o propuse pe fiica fostului său stăpîn, ducele de Parma, înfățișîndu-i-o ca pe o copilă blîndă și fără voință, din care ea ar fi putut face orice ar fi dorit și care n-ar fi cerut altceva decît să fie regină. Prințesa des Ursins crezu în

vorbele lui Alberoni, căsătoria fu hotărîtă și tînăra prințesă părăsi Italia îndreptîndu-se către Spania.

Aflînd de apropiata ei sosire, prințesa des Ursins ținu s-o întîmpine. Dar tînăra regină, pe care favorita trăgea nădejde s-o manevreze după placul ei, doar cît o zări pe doamna des Ursins și dădu imediat poruncă gărzilor s-o aresteze. Așa că prințesa se trezi azvîrlită într-o trăsură, în rochie subțire de gală, cu umerii goi, fără mantie, pe un frig de șase grade, și dusă mai întîi la Burgos, apoi în Franța, unde ajunse după ce fusese nevoită să împrumute cincizeci de pistoli de la slugile sale.

A doua zi după nuntă, regele Spaniei îl anunță pe Alberoni că l-a făcut prim-ministru. Or, ajuns prim-ministru, Alberoni visa să-l vadă pe Filip al V-lea rege al Franței.

Regele George al Angliei îl prevenise de mai multe ori pe regent că se țesea ceva împotriva lui. Regentul pusese scrisoarea sub ochii lui d'Argensson, dar, cu toată abilitatea lui, fostului locotenent al poliției i se păru că treaba ținea mai mult de ficțiune decît de realitate. Momentul fusese bine ales : popularitatea regentului începuse să scadă în rîndurile burgheziei revoltate de orgiile de la Palatul Regal ; în rîndurile Parlamentului căruia regentul îi retrăsese dreptul de muștrare și pe care-l exilase la Pontoise ; în rîndurile aristocrației care, văzînd tendința regentului de a concentra întreaga putere în mîna sa, simțea că influența ei era pe ducă. În plus, regentul rupsese relațiile și cu partidul jansenist și toți doctorii din vechiul Port-Royal începuseră a ridica glasul împotriva lui.

La rîndul ei, doamna du Maine, exilată la Sceaux, își făcuse o adevărată Curte alcătuită din poeți, publiciști și savanți care, în acea epocă de satire și pamflete, aveau

o putere foarte mare asupra publicului. În fruntea acelei opoziții se afla poetul Chancel de Lagrange, numit astăzi Lagrange Chancel.

Lagrange Chancel era cunoscut prin cîteva succese mărunte în teatru : *Oreste și Pilade*, *Amasis*, *Alcesta*, *Presupusa nebunie* etc. Toate aceste piese fuseseră sau niște căderi, sau niște succese mediocre. Dar pe acele vremuri de mediocritate, îl făcuseră pe Lagrange cunoscut.

La rîndul lui, Voltaire scrisese piesa *Oedip*, de fapt o răzbunare împotriva regentului, căci scrisese *Oedip* cît fusese închis în Bastilia. Analele incestuoase ale regelui teban erau o satiră la viața pe care o ducea regentul. Numai că Voltaire făcuse mai mult decît altii : își pusese tragedia sub protecția ducesei d'Orléans, care-i acceptase dedicația, iar în dedicație Voltaire spunea clar că scrisese piesa *Oedip* anume pentru ea și că o pune sub protecția ei ca pe o slabă încercare a penci sale. Încercarea era într-adevăr slabă, dar critica se arată foarte îngăduitoare, pentru că piesa slujea de minune momentului respectiv. Așa că *Oedip* a fost jucat, fără întrerupere, de patruzeci și cinci de ori. Regentul se prefăcu a nu vedea nimic jignitor pentru el în *Oedip* și după prima reprezentație îi trimise autorului o sumă destul de mare.

— Domnule, îi zise Voltaire celui care-i înmînase banii, spuneți-i alteței-sale că-i mulțumesc pentru că se îngrijește de hrana mea, dar că-l rog să nu se mai îngrijească și de locuința mea !

Ei, și tocmai în toiul acelor preocupări ale lui Alberoni, doamna du Maine și Cellamare, ambasadorul Spaniei la Paris, puseră la cale un plan. Era exact ceea ce visa și Alberoni : adică să-l fure pe Filip d'Orléans și să-l închidă în citadela din Toledo sau în cea din Tarragone. Odată scăpat de regent, l-ar fi pus în locul lui pe domnul

du Maine, ar fi scos Franța din cvadrupla alianță, l-ar fi trimis pe Iacob al III-lea cu o flotă puternică pe coastele Angliei și ar fi atras de partea lui Prusia, Suedia și Rusia, cu care ar fi semnat un tratat de alianță ; Prusia și-ar fi luat îndărăt Neapole și Sicilia. Apoi Alberoni ar fi reunit Țările-de-Jos cu Franța, ar fi dat Sardinia ducelui de Savoia, Commachio — Papei și Mantua — venețienilor. În felul acesta, el devenea sufletul mării ligi a Sudului și a Occidentului, împotriva ligii Nordului și a Orientului. Și dacă Ludovic al XV-lea ar fi murit, ceea ce nu era o problemă pentru el, Filip al V-lea devenea stăpîn peste o jumătate din omenire. Oricum, planul era plin de măreție, mai ales dacă te gîndeai că fusese ticluit de un om care știa să facă macaroane.

Dar, ca de obicei, o buturugă mică făcu să se răstoarne întreg acest car gigantic. Buturuga ? Un slujbaș amărît de la Biblioteca Parisului și patroana unei taverne. Slujbajul se numea Jean Buvat, iar cumătra — Fillon. Amîndoi se prezentară aproape în același timp la Dubois.

Iată ce-i se întîmplase lui Jean Buvat. Amărîtul de slujbaș, căruia administrația Bibliotecii — din lipsă de bani — nu-i plătise leafa pe cinci sau șase luni, ca să poată trăi, începu a copia acte pentru un oarecare prinț de Listhmay, dar care, în realitate, era valetul prințului de Cellamare. Pe Buvat nu-l interesa niciodată ce anume trebuia să transcrie, dar iată că într-o zi o notă uitată în mod imprudent printre hîrțile pe care trebuia să le copieze îi atrase atenția. Iată acea notă luată din arhivele Ministerului Afacerilor Externe :

„Confidențial. Pentru excelența sa monseniorul Alberoni, în persoană. Cel mai important lucru e să vă asigurați de locurile învecinate din Pirinei și de seniorii care-și au reședința în acele cantoane...”

Pînă aici, Buvat nu pricepuse mare lucru. Dar pe măsură ce copia textul, începu a-l și citi. „...Atrageți de partea dumneavoastră garnizoana din Bayonne condusă de...”

Începînd din acest moment, lucrul i se păru atît de serios lui Buvat, încît, oprindu-se din scris, citi cu mare atenție prețiosul document.

„Marchizul de T. este preceptorul lui D. Intențiile acestui senior sînt cunoscute. Cînd se va fi hotărit, va trebui să-i triplați suma pentru a atrage nobilimea, căreia să-i împartă gratificații. În Normandia, Carentan este un post important ; vorbiți cu guvernatorul celui oraș, la fel ca și cu marchizul de I. Mergeți și mai departe și asigurați ofițerilor săi recompensele pe care le vor. Acționați la fel în toate provinciile...”

Acum Buvat nu mai avea nici o îndoială că nimerise peste o vastă conspirație. Continuă deci să citească :

„Pentru aceste cheltuieli vă trebuie cel puțin trei sute de mii de livre pentru prima lună, iar mai târziu, doar cîte o sută de mii, dar plătiți cu regularitate”.

Cele o sută de mii de livre plătite cu regularitate făcuseră să-i lase gura apă bietului Buvat ; căci el nu avea decît nouă sute de livre pe an și nici pe acelea nu i le plăteau cu lunile. Așa că-și reluă cu și mai multă ardoare lectura :

„Această cheltuială sigur că vă înceta odată ce se va instaura pacea. Pînă atunci însă, trebuie să corupem cel puțin jumătate din armata ducelui d'Orleans. În asta constă toată izbînda noastră și această treabă se face numai cu bani. E necesară o gratificație de o sută de mii de livre pentru fiecare batalion și pentru fiecare escadron. Douăzeci de batalioane înseamnă două milioane. Cu acești

bani puteţi alcătui o armată sigură, gata s-o distrugă pe cea duşmană...

Strângeţi o sumă pentru o armată de nouăzeci de mii de oameni fermi, bine pregătiţi, disciplinaţi. Aceşti bani, ajunşi în Franţa la sfârşitul lui mai sau începutul lui iunie, vor trebui să fie repartizaţi imediat capitalelor din provincii, ca, de pildă, Nantes, Bayonne etc. Să nu-i daţi voie ambasadorului Franţei să plece din Spania“.

Buvat a copiat conştiincios această hîrtie, aşa cum le-a copiat şi pe celelalte. Ba a copiat-o chiar mult mai conştiincios, fiindcă a făcut două copii după ea : una pe care a remis-o prinţului de Listhney şi cealaltă pe care a păstrat-o pentru sine. Ieşind de la Listhney, a dat fuga la Dubois, căruia i-a înmînat copia păstrată pentru sine. A doua zi, Dubois a primit o altă vizită, tot atît de importantă ca şi cea a lui Buvat : vizita coanei Fillon. Buvat venise să dea la iveală mesajul ; Fillon venise să-l demaşte pe mesager. Căci iată ce se petrecuse în ajun în casa ei.

Unul dintre secretarii prinţului de Cellamare avea întîlnire, la ora opt seara, cu una dintre pensionarele „onorabilei“ cucoane. Dar în loc să vină la opt, el a venit la miezul nopţii. Sigur că această întîrziere dusesese la o explicaţie între cei doi iubiţi.

Secretarul se scuzase spunîndu-i fetei că abatele Porto-Carrero, plecînd în Spania şi trebuind să ducă într-acolo nişte hîrtii foarte importante, fusese silit de către prinţul de Cellamare să lucreze pînă la unsprezece şi jumătate noaptea. Coanei Fillon i se păruse cam misterioasă acea explicaţie, drept pentru care venise să i-o aducă la cunoştinţă domnului Dubois. Acestuia treaba i se păru şi mai ciudată, întrucît hîrţiile pe care le copiase

Buvat trebuiau încredințate lui Porto-Carrero. Acesta era un tânăr abate, nepotul cardinalului cu același nume. Tânărul nu se preocupa cîtusi de puțin de politică, așa că habar n-avea de importanța hîrtilor pe care le ducea în Spania. În plus, mai avea și douăsprezece ore avans față de Dubois. Acesta trimise cei mai rapizi curieri după el ; dar Porto-Carrero alerga aproape tot atît de repede ca și curierii lui Dubois și poate că ar fi ajuns în Spania dacă, la Poitiers, trăsura lui de poștă nu s-ar fi răsturnat la trecerea printr-un vad. De obicei, în astfel de situații vizitiul se ocupă mai întii de călător și abia după aceea de bagajele sale. Dar cu Porto-Carrero lucrurile se petrecură exact pe dos, fiindcă el nu se preocupă decît de valiza lui, aruncîndu-se după ea în apă, fără să-i pese că trecuse dincolo de vad. Faptul dădu de gîndit vizitiului. La popasul de poștă următor, împărtășii autorităților bănuielile sale. Cum tot ceea ce venea sau pleca în Spania mirosea a conspirație, ca să fie mai siguri, îl puseră la popreală pe Porto-Carrero. Așa că atunci cînd sosiră și curierii lui Dubois, îl găsiră pe tânăr arestat. După ce puseră mîna pe el, curierii trimiseră imediat valiza acestuia lui Dubois, care o primi joi, 8 decembrie, exact în clipa în care regentul se pregătea să se ducă la Operă. Așa că Dubois nu-i mai putu spune nimic despre valiză. După spectacol, regentul comandase un mic supeu ; or, nici la masă nu putea fi abordat. Dubois avu deci vreme pînă a doua zi la prînz să aranjeze lucrurile așa cum știa el. Am spus că pînă a doua zi la prînz, căci ori de cîte ori regentul lua parte la unul din acele supeuri despre care am mai vorbit, aburii vinului i se ureau atît de tare la cap, încît înainte de prînz nu era în stare să discute despre politică.

Dubois înhăţase „afacerea conspiraţiei“ cu o grabă de nedescris şi, cum avea şi el prietenii şi duşmanii săi, arse sau ascunse o parte din scrisori, dînd pe mîna regentului numai pe vinovaţii de care avea interesul să scape.

În vremea asta, prinţul de Cellamare aflase printr-un curier particular de arestarea lui Porto-Carrero ; dar cum nu putea bănuî că secretul său fusese descoperit, s-a prezentat în dimineaţa zilei de 9 decembrie la domnul Le Blanc, secretar de stat la Ministerul de Război, ca să ceară punerea în libertate a mesagerului său ce călătorea cu un paşaport spaniol sau cel puţin înapoierea scrisorilor pe care trebuia să le ducă în Spania. Prevenit de Dubois, Le Blanc îi răspunse prinţului că, nu numai că mesagerul său nu va fi eliberat, că scrisorile nu-i vor fi înapoiate, dar că primise ordinul să-l ducă pe prinţ la el acasă şi să pună mîna pe toate hîrţiile pe care le va găsi în cabinetul său. Prinţul de Cellamare încercă să se prevaleze de dreptul său de ambasador. Dar între timp îşi făcu apariţia Dubois şi, la invitaţia presantă a acestuia, Cellamare nu avu încotro şi se întoarse la palatul său însoţit de Le Blanc şi de Dubois. Cînd ajunse, văzu că ambasada şi fusese ocupată de un detaşament de muschetari. Cei doi miniştri cercetară hîrţiile prinţului şi puseră pe ele sigiliul regelui Franţei şi pecetea ambasadei spaniole.

În timpul acestei vizite, Le Blanc — pe care prinţul îl trata cu multă politeţe, în vreme ce faţă de Dubois afişa un dispreţ vădit — Le Blanc, deci, puse mîna pe o casetă sculptată de Boule, plină cu scrisori. Prinţul dădu să i-o smulă din mîină.

— Domnule Le Blanc, zise el, scrisorile astea nu sînt de resortul dumneavoastră ! Caseta pe care aţi luat-o e plină cu scrisori de dragoste ! Daţi-i-o abatelui !

Seara, conținutul valizei, sau mai curînd ceea ce mai lăsase Dubois în valiză, a fost citit în Consiliu. S-a văzut astfel că principalii vinovați erau prințul de Cellamare, ducele și ducesa du Maine, ducele de Richelieu, marchizul de Pompadour, contele d'Aydie, Foucault de Magny, un oarecare abate Brigaut și cavalerul du Mesnil. Cavalerul fusese arestat pe 9, dar apucase să-și ardă toate hîr-tiile compromițătoare. Regentul regretă enorm că nu gă-sise nimic la el, pentru că domnul du Mesnil era unui dintre prietenii intimi ai doamnei du Maine, fiind aman-tul domnișoarei de Launay, cea mai bună prietenă și con-fidentă a ducesei du Maine. Abatele Brigaut, după trei sau patru zile de căutări, a fost prins la Montargis, adus la Paris și azvîrlit în Bastilia. Foucault de Magny a izbu-tit să se salveze. Era un soi de nebun — zice Duclos — care toată viața lui n-a făcut decît un singur lucru înțe-lept : să fugă la vreme. Cavalerul d'Aydie, vărul și cum-natul lui Riom, se afla într-o casă unde fusese invitat la masă și unde urmărea o partidă de șah, cînd află că prin-țul de Cellamare fusese arestat. Foarte atent la această veste, domnul d'Aydie profită de momentul în care musa-firii, poștiți la masă, se îndreptară spre sufragerie, rămase mai în urmă și ieși din casă. Odată afară, se duse la el acasă, trimise să i se aducă o trăsură de poștă, își luă cu sine cele necesare și o șterse englezește. Marchizul de Pompadour a fost arestat la el acasă, în dimineața zilei de 10 mai. Era tatăl frumoasei doamne de Courcillon și stră-bunicul prințesei de Rohan. Cînd soldații veniră să-l are-steze pe domnul de Richelieu, acesta era încă în pat. Auzi zgomot în salon, dar nu mai avu vreme nici măcar să în-trebe ce se petrece, fiindcă Duchevron se și afla în odaia sa, împreună cu treizeci de arcași. Ducele primise cu o

seară înainte o scrisoare de la Alberoni pe care o vîrîse sub pernă. Scrisoarea, din cale-afară de compromițătoare, l-ar fi pierdut pe duce dacă ar fi fost găsită. Păstrîndu-și sîngele rece și sărînd jos din pat, ducele spuse :

— Domnilor, sînt gata să vă urmez ! Dar mai întîi dați-mi voie să mă ușurez în oala asta de noapte !

Spunînd aceste cuvinte, se aplecă să ia oala de noapte de sub pat și în timp ce gărzile se întoarseră cu spatele, el înșfăcă scrisoarea de sub pernă, o făcu cocoloș și-o înghiți fără ca cineva să bage de seamă. Domnul duce du Maine a fost arestat la Sceaux de către Billarderie, locotenent al gărzilor, condus la castelul din Doullens, în Picardia, și lăsat în paza lui Flavacourt, brigadierul muschetarilor. Ducele d'Ancenis, căpitanul gărzilor, a arestat-o pe ducesa du Maine într-o casă de pe strada Saint-Honoré pe care și-o cumpărase ca să fie mai aproape de Palatul Tuileries. Ducele d'Ancenis o conduse la Lyon, de unde un locotenent și un stegar al gărzilor o transportară într-un castel din Dijon.

După vizita făcută acasă de Le Blanc și Dubois, prințul de Cellamare a fost trimis imediat înapoi în Spania. A protestat, a invocat dreptul lui de ambasador. Dar i s-a răspuns că ambasadorii care conspiră împotriva Franței pierd acest drept. Așa că a plecat din Paris însoțit de Dubois și de doi căpitani de cavalerie ; apoi s-au oprit cu toții la Blois, așteptînd sosirea domnului de Saint-Aignan, ambasadorul Franței la Madrid ; după sosirea acestuia, Cellamare a fost lăsat să-și continue drumul spre Spania.

Anul 1718 s-a încheiat cu vestea morții lui Carol al XII-lea al Suediei care, vreme de zece ani, speriasse Europa cu nebuniile sale cavaleriești. Nu peste mult s-a răspîndit zvonul că un ofițer pe care-l persecutase acest print cu mintea zdruncinată l-ar fi împușcat în cap.

Capitolul IX

Franța și Spania. — Avantajele Franței. — Richelieu întemnițat la Bastilia. — Retragera doamnei de Berry la mănăstirea Filles-du-Calvaire. — Durerca regentului. — Fiica doamnei ducese de Berry. — Moartea doamnei de Maintenon. — Moartea părintelui Le Tellier. — Succesele Franței în Spania.

Urmarea firească a tuturor acestor evenimente a fost războiul cu Spania. Pe 2 ianuarie, în Franța s-a publicat manifestul în care erau expuse situația țării în clipa morții lui Ludovic al XIV-lea, dorința ei de pace, necesitatea unirii tuturor francezilor împotriva celor care voiau să le tulbure pacea. Se aminteau, de asemenea, înlesnirile făcute regelui Spaniei prin tratatul cvadruplei alianțe, ca, de pildă ; renunțarea absolută a împăratului Prusiei la regatul Spaniei, renunțare pe care nu voise s-o acorde niciodată pînă atunci ; asigurarea ducatelor de Toscana, de Parma și de Piacenza pentru copiii reginei Spaniei, precum și regatul Sardiniei acordat regelui Spaniei în schimbul regatului Siciliei.

Filip al V-lea expuse, la rîndul său, motivele care-l determinaseră să se războiască mereu cu Prusia, arătă procedeele urîte ale imperialilor în îndeplinirea tratatelor cu privire la evacuarea Cataloniei și a insulelor din Majorca, unde, la plecare, aruncaseră sămînța revoltei și unde strecuraseră ajutoare pentru a le determina să nu se supună Spaniei ; în plus, amintea de atentatul săvîrșit de cîrmuirea din Milano asupra Marelui Inchizitor al Spaniei, arestat în timp ce trecea prin oraș ; în sfîrșit, aminti negocierile duse

la Londra și la Viena pentru a reda Sicilia împăratului, privind astfel coroana Spaniei de drepturile de moștenire stipulate în alte tratate.

Și cum, dacă te luai după aceste manifeste, fiecare dintre cele două puteri avea dreptate, apelară la un arbitru, invocându-l într-un astfel de caz pe zeul războiului.

La 10 martie, trupele franceze comandate de generalul Berwick își întinseră tabăra între Bayonne și Saint-Jean-Pied-de-Port, gata să înceapă ostilitățile împotriva Spaniei.

La 15 martie, Iacob al III-lea sosi în Spania, dispus să facă, ajutat de cabinetul din Madrid, o nouă încercare asupra coastelor Angliei, urmărind să pună la cale o diverssiune care să împiedice acea putere de a-l ajuta pe împărat. La 21 aprilie, marchizul de Silly trecu în Bidassoa și cucerii castelul Behobie. Pe 27, Filip al V-lea, care se hotărâse s-o părăsească pe tinăra regină pentru a prelua el însuși comanda armatei, publică o declarație în care spunea că prietenia sa față de regele Franței și zelul său față de națiunea franceză l-au determinat să preia el însuși comanda trupelor, pentru a feri poporul de opresiune.

Filip al V-lea crezu că în urma acelei declarații va vedea întreaga Franță ridicându-se la luptă și o parte a armatelor ei trecând în rîndurile armatei spaniole. Dar Franța avea altceva de făcut decît să se ocupe de proclamația regelui Filip al V-lea ; ea se ocupa de captivitatea ducelui de Richelieu.

La 28 martie 1719, ducele de Richelieu fusese arestat în odaia sa de culcare, așa cum am mai spus, și dus la Bastilia. Regentul, care de multă vreme nu-l putea suferi pe duce, spusese că, chiar dacă acesta ar avea patru capete, i le-ar tăia pe toate numai ca să scape de el. Dar cum nu se putu dovedi cu nimic că ducele ar fi făcut parte din conspirație, regentul lansă zvonul că-l arestase pe „omul cel

mai la modă din Paris“ dintr-un motiv cu totul personal. Oricare ar fi fost motivul acelei arestări, faptul a constituit un mare eveniment pentru femei, căroră li se părea că ducele de Richelieu le aparține. Luîndu-li-l pe duce, regele le lua ceva care era al lor. Ai fi zis că marile saloane din Paris, începînd cu cele de la Curte și sfîrșind cu cele ale burgheziei, trăind datorită ducelui, trăgeau să moară de cînd acesta fusese întemnițat.

Odată cu „omul cel mai la modă din Paris“, o altă persoană împărțea cu el, în acel moment, privilegiul de a preocupă în mod deosebit Capitala. Persoana era doamna ducesă de Berry, despre care se spunea că nu voise să facă nici un demers în favoarea întemnițatului, fostul ei amant, și asta din pricină că era geloasă pe sora ei, doamna de Valois. În Săptămîna Mare, doamna de Berry, care era însărcinată, se retrăsese ca de obicei la mănăstirea Filles-du-Calvaire, într-un apartament pe care-l ocupa ori de cîte ori o apucau crizele de evlavie. Apartamentul se reducea de fapt la o simplă chilie, unde ducesa trăia ca o călugăriță oarecare, culcîndu-se pe un pat tare ca piatra și rugîndu-se în genunchi, pe dalele umede, neacceptînd nici pernă, nici covoraș. Cînd călugărițele o vedeau pe regala penitentă plîngînd și rugîndu-se cu atîta ardoare, nu-și puteau explica ce are, pentru că bîrfele lumii din afara mănăstirii nu ajungeau niciodată pînă la ele ; așa că nu aveau de unde să știe ceea ce pretindeau unii, și anume că păcatele biblicei Maria-Magdalena erau un fleac pe lîngă păcatele acestei noi Maria-Magdalena.

De data asta, ducesa a fost și mai severă cu ea decît de obicei. Era obsedată de o profeție care o impresionase profund. Înainte de a se retrage la mănăstire, prințesa — deghizată ca să n-o recunoască nimeni — se dusesse la o țigancă ghicitoare, renumită în epoca aceea, și care, după ce-i întinsese palma, îi spusese :

— Nașterea duminică va fi plină de primejdii ; dar dacă scapi cu viață, vei trăi vreme îndelungată !

Această profeție o impresionase cu atât mai mult pe prințesă, cu cât ea coincidea cu alta care-i fusese făcută în tinerețe și în care i se prevestise că nu va apuca să împlinească douăzeci și cinci de ani.

Cu toate precauțiile pe care și le-a luat tînăra femeie, hazardul sau fatalitatea au dat dreptate prezicerilor. În luna a opta a sarcinei, doamna de Berry a căzut și, din pricina acelei căzături, fătul a murit. Chiar în ziua în care a căzut, a fost cuprinsă de fierbințeală ; noaptea a născut un prunc mort. După cîteva zile s-a simțit atât de rău, încît zvonul morții sale apropiate s-a și răspîndit la Paris. Aflată la un pas de moarte, doamna ducesă de Berry a fost abandonată de medicii care nu mai aveau ce-i face. Vrînd totuși să mai încerce și cu mijloace empirice, cum se vorbea foarte mult de elixirul lui Garus, foarte la modă pe-atunci, regentul l-a chemat imediat pe acel Garus. După ce a examinat-o pe prințesă, omul a găsit-o într-o stare atât de gravă, încît n-a vrut să-și asume nici o răspundere. Cum nu mai exista nici o speranță, în ciuda miniei doctorului Chirac, regentul a hotărît să încerce elixirul lui Garus. El însă i-a spus din capul locului că, dacă-i va da elixirul, fie că se va vindeca, fie că va muri, nimeni nu va mai avea voie să se ocupe de ea. A cerut ca împreună cu el să stea și două infirmiere, care să-l înlocuiască atunci cînd se va odihni. Leacul reuși dincolo de orice nădejde ; de îndată ce-l luă, prințesa se simți mult mai bine. O vreme, se temură — așa cum pățiseră și cu Ludovic al XIV-lea — ca aceea ușurare să nu fie doar de moment. Dar seara, ducesa se simți și mai bine, iar la douăzeci și patru de ore după ce-i administrase leacul, Garus socoti că putea garanta vindecarea prințesei. Numai că Garus uitase de doctorul Chirac. Acesta, furios din cale-afară să vadă că un șarlatan

reuşise acolo unde medicina lui dăduse greş, ştiind că Garus interzisese, cu stricteţe, prinţesei să ia vreun alt medicament atîta vreme cît îi administra el elixirul. şi mai ales vreun purgativ, îi dădu acesteia să bea un purgativ puternic. Pindise momentul cînd Garus se odihnea, iar cele două infirmiere, ştiind că medicul se avea bine cu ducele d'Orléans, nu cutezară să zică nimic. Prinţesa, pe jumătate adormită, bău ce-i dădu doctorul, apoi acesta, luînd cu sine şi paharul, se făcu nevăzut.

După cinci minute, prinţesa se ridică şi, scoţînd nişte strigăte înfricoşătoare, spuse că fusese otrăvită. Auzind strigătele, Garus se trezi şi întrebă ce se întîmplase. I se spuse. Furios, alergă în salon unde ducele şi ducesa d'Orléans aşteptau efectul binefăcător al leacului şi, strigînd în gura mare, îl denunţă pe Chirac. Cei doi părinţi se năpustiră în odaia bolnavei care, în numai zece minute, recăzuse în starea disperată de la început. Dar iată că în acel moment îşi făcu apariţia şi doctorul Chirac care, plin de neruşinare şi răutate, se laudă cu fapta pe care o săvîrşise. Apoi, făcînd o reverenţă în bătaie de joc, îi dori însănătoşire grabnică doamnei prinţese şi dispăru. După două zile ducesa muri fără să mai apuce să-şi recapete cunoştinţa. În timpul agoniei fiicei sale, ducele d'Orléans rămase vreme îndelungată la căpăţîiul ei. Dar smuls de acolo de către ducele de Saint-Simon, se lăsă dus într-un mic cabinet şi sprijinindu-se de prichiciul ferestrei plînsese vreme îndelungată. Durerea lui era atît de profundă, suspinele atît de violente, încît o vreme cei din jur se temură să nu se sufocase sau să nu aibă un atac de apoplexie. Abia după ce fiica sa, pe care o iubise nespuse de mult, se stînsese din viaţă, cuteză şi ducele să se îndrepte către Palatul Regal, rugîndu-l pe Saint-Simon să aibă grijă de toate cele necesare înmormîntării. Amănuntele autopsiei rămaseră secrete. Ducesa a fost înmormîntată fără pompă, iar inima i-a

fost dusă la Val-de-Grâce. Regele a purtat doliu șase săptămîni, iar Curtea, trei luni.

Ducesa de Berry lăsase în urma ei o fiică. Într-o zi, un necunoscut se prezintă la mănăstirea Hospitalières din suburbul Saint-Marceau și o rugă pe stareță să primească în mănăstire o fetiță de vreo doi ani, împreună cu guvernanta. Prețul pensiunii odată stabilit, necunoscutul plăti pe cinci ani înainte. Apoi se duse și aduse fetița, însoțită de guvernantă. Trăsura cu care veniseră era plină de baloturi în care se aflau pînză subțire de lenjerie, dantele scumpe și stofe pentru rochii. În plus, mai găsiră și un mic serviciu de masă din argint masiv.

La cîtăva vreme după moartea ducesei de Berry, domnișoara de Chartres, devenită stareță la mănăstirea Chelles, ceru copila ca fiind nepoata sa ; abia atunci se află și taina nașterii ei. După douăzeci sau douăzeci și cinci de ani, Duclos spunea că o văzuse pe tînăra aceea într-o mănăstire din Pontoise.

Cam odată cu prințesa de Berry, mai precis la 21 iulie 1719, mai muriră două persoane care, cu zece ani mai înainte, ar fi făcut să vuiască întreaga Europă.

Prima dintre aceste persoane a fost doamna de Maintenon care, după ce s-a prăpădit Ludovic al XIV-lea, s-a stabilit la Saint-Cyr. Locuia acolo, înconjurată de un fel de etichetă de regină-văduvă. Cînd regina Angliei s-a dus odată să ia masa împreună cu ea, ficcare din ele stătea pe cîte un fotoliu asemănător. Au fost servite de tinerele eleve ale școlii și totul s-a desfășurat între ele pe picior de egalitate.

Singurul care se ducea cu regularitate s-o vadă era domnul du Maine, pe care ea îl primea întotdeauna cu o dragoste de mamă. Cînd află de arestarea lui, se îmbolnăvi și după trei luni de febră și de zăcut, muri într-o sîmbătă, în ziua de 15 aprilie 1719, în vîrstă de optzeci și trei de ani.

Cealaltă moarte, tot atît de importantă într-o altă epocă, dar total ignorată în epoca în care ne aflăm, a fost a abatelui Le Tellier, duhovnicul lui Ludovic al XIV-lea, care a murit la 2 septembrie 1719.

În vremea asta, războiul cu Spania continua ; la 16 iunie, Franța cucerise Fontarabie, iar pe 11 august, San-Sebastian.

În sfîrșit, în cursul ultimei luni a acelui an, cavalerul de Givry, cu o sută de oameni aflați pe o escadră engleză, a luat prin surprindere orașul Centena și a ars acolo trei vase spaniole, în vreme ce mareașul de Berwick intra în Catalonia și cucerea orașul Urgel cu castel cu tot.

Capitolul X

Domnișoara de Chartres. — Pricina retragerii sale — Law. — Ducele de Bourbon. — Richelieu iese din închisoare. — Gentilomii bretoni. — Concentrarea puterii în mîinile ducelui d'Orléans. — Alberoni. — Regina Spaniei. — Laura Piscatori. — Dizgrațierea lui Alberoni. — Exilul. — Pacea generală. — Montesquiou. — Pontcalec, Montlouis, Talhouet și Couédic. — Ciumă la Marsilia.

Cu cîtva timp înainte ca moartea să-i răpească regentului o fiică, Biserica îi răpise alta. Cum în legătură cu domnișoara de Chartres începuseră a circula aceleași birfe

ca și pe seamă doamnei de Berry și a domnișoarei de Valois, și anume că ar fi trecut, toate, prin patul ducelui d'Orléans, domnișoara de Chartres se călugări. Motivul adevărat nu l-a aflat nimeni. În *Memoriile* sale, Prințesa Palatină mărturisește că nici ea nu știe motivul care a determinat-o pe domnișoara de Chartres să se călugărească. Tre-cuse aproape un an de cînd domnișoara de Chartres se călugărise, cînd iată că la 14 septembrie 1719 a fost numită stareță. Locul de stareță la Chelles fusese cumpărat de către regent de la domnișoara de Villars, sora mareșalului, cu o rentă viageră de douăsprezece mii de livre pe an. „Era — spune Saint-Simon — o streță ciudată : cînd austeră pînă la exces, cînd neavînd dintr-o călugăriță nimic altceva decît veșmintele. Bună muziciană și directoare, bun chirurg și teolog și toate astea pe topăite, veșnic dezgustată și sătulă pînă peste cap de diversele situații.“

În vreme ce doamna de Berry se prăpădea, în vreme ce domnișoara de Chartres ajungea stareță, schimbîndu-și numele princiar cu umilul nume de sora Bathilde, averea lui Law atinsese apogeul. Întreg Parisul se ducea zilnic în strada Quincampoix ca să caște gura la metamorfozele sociale ce se operau acolo. Într-adevăr, toate marile averi fuseseră atinse, zguduite, năruite sau sporite în urma acelei tulburări ciudate care pusese stăpînire pe întreaga Franță. Veneau oameni din provincie, din Anglia, ba chiar și din America pentru a urmări jocul ciudat al acțiunilor care năruiau și creau averi peste noapte. Din 3 ianuarie și pînă la 1 aprilie, în virtutea edictelor regale, Law emisesese acțiuni în valoare de șaptezeci și două milioane de franci. Era cu neputință ca regentul să refuze controlul finanțelor, unui om atît de popular. Singura cauză care-l mai reținea pe regent era faptul că acesta nu era catolic. Dar Law își abjură credința și deveni catolic. Abjurarea

lui Law îi aduse abatelui de Tencin slujba de ambasador la Roma. Numai că norii care începuseră a se aduna deasupra capului său aveau să se reverse într-o zi peste el, într-o ploaie cu grindină și trăsnete.

Totul a început de la o hotărîre a Consiliului prin care se interzicea orice plată mai mare de șase sute de livre în monede de argint. După cîteva luni, o nouă hotărîre decreta că asemenea plăți nu se pot face, cu bani lichizi, peste suma de zece livre de argint și de trei sute de livre de aur. În sfîrșit, un ultim decret interzicea, sub pedeapsa de a fi amendat, să ai în casă mai mult de cinci sute de livre de argint ; interdicția privea pe toată lumea, fără nici o excepție, inclusiv pe preoți și așezările mănăstirești. O treime din suma găsită la contravenienți urma să fie dată delatorilor. În același timp, toate monezile de argint au fost convertite în hîrtii, sporind valoarea acțiunilor dublei Bănci ; dacă ar fi să-l credem pe Necker, în răspunsul pe care i l-a dat abatelui Morellet în 1767, valoarea acțiunilor ar fi urcat pînă la șase miliarde.

Cît despre Law, acesta își schimbă monezile de argint pe care le avea nu cumpărînd acțiuni, ci terenuri. La început a cumpărat de la contele d'Evreux, contra sumei de un milion opt sute de mii de livre, comitatul de Tancarville, în Normandia ; prințului de Carignan i-a oferit un milion patru sute de mii de livre pentru Palatul Soissons. Marchizei de Beuvron i-a dat cinci sute de mii de livre pentru moșia sa din Lillebonne, iar ducelui de Savoia, un milion șapte sute de mii de livre pentru marchizatul din Rosny.

Regentul, dimpotrivă, n-a profitat de banii lui, ci i-a schimbat în acțiuni, dăruindu-le și pe acelea în felul următor : un milion spitalului L'Hôtel-Dieu, un milion Ospiciului general și un milion pentru „Copiii găsiți“. Un mi-

lion și jumătate de livre a dat închisorilor pentru datornici. În sfârșit, marchizul de Nocé, contele de la Mothe și contele de Roye au primit fiecare din mîna sa cîte o gratificație de cincizeci de mii de livre.

Ducele de Bourbon nu i-a urmat exemplul ; cîștigînd sume imense, a reconstruit palatul Chantilly și a cumpărat toate proprietățile și bunurile pe care le-a aflat în jurul său. Cum îi plăceau animalele sălbatice, și-a făcut o menajerie cu mult mai frumoasă decît a regelui ; îi plăceau de asemenea caii de curse și a cumpărat din Anglia o sută cincizeci de bidivii focoși, care au costat cam o mie cinci sute — o mie opt sute de livre unul. Pentru o singură serbare pe care a dat-o în cinstea regentului și a sărmanei ducese de Berry, serbare care a durat cinci zile și cinci nopți, a cheltuit aproape două milioane.

În vremea aceasta, toată conspirația ambasadorului Cellamare începuse a fi dată uitării sau aproape. Regentul, așa cum am mai spus, îl trimisese pe ambasador în Spania după ce se întorsese acasă ambasadorul Franței, domnul Lagrange-Chancel, autorul *Filipicelor*, pe care-l întrebase dacă este pe deplin convins, în sinea lui, despre tot ce scrisese acolo pe seama lui, adică a regentului.

— Da, monseniore, îi răspunsese poetul, înfruntîndu-i privirea.

— Asta e cît se poate de bine pentru dumneata, pentru că dacă ai fi scris asemenea infamii fără să fii pe deplin convins că ai dreptate, aș fi poruncit să fii spînzurat.

După care îl trimise în insula Sfînta Margareta, unde rămase trei sau patru luni. Cum însă în acest interval de timp dușmanii regentului răspîndiseră zvonul că acesta îl otrăvise pe fostul ambasador al Franței în Spania, regentul socoti că cel mai bun mijloc de a dezminți noua calom-

nie era să-l cheme îndărăt, la Paris, pe Chancel, care sosi mai plin de ură și de fiere ca niciodată.

Cît despre ducele de Richelieu, în timp ce se afla în turnul Bastiliei, se îmbolnăvi. I se explică regentului că dacă întemnițatul ar avea ghinionul să moară în închisoare, un val de blesteme și de ocări s-ar ridica împotriva lui, pătîndu-i, pe nedrept, memoria. Mișcat, ducele îi îngădui lui Richelieu să părăsească închisoarea, cu condiția ca domnul cardinal de Noailles și soacra sa, ducesa de Richelieu, să se ducă să-l scoată din temniță și să aibă grijă de el la Conflans pînă cînd va fi în stare să se ducă la castelul de Richelieu, unde trebuia să rămînă pînă la noi ordine. Richelieu ieși deci din pușcărie pe 30 august 1719, se duse la Conflans al cărui zid îl sări după opt zile și, tocmai cînd se pregătea să fugă, căpătă îngăduința să vină la Saint-Germain. După trei luni îi făcu regentului o vizită de împăcare. Regentul, care nu era ranchiunos și nu ura pe nimeni, îi întinse mîna, apoi îl îmbrățișă.

Ducele și ducesa du Maine fuseseră conduși — dacă vă mai amintiți — unul la castelul Dourlands, cealaltă, în citadela din Dijon. Amîndoi au ieșit din închisoare înainte de sfîrșitul anului și l-au dezarmat pe regent, ducele negînd totul, ducesa făcînd o mărturisire completă. Amîndoi s-au regăsit la Sceaux cu marchizul de Pompadour, cu contele de Laval, cu Malézieux și cu domnișoara de Launay care, ieșiți din închisoare înaintea lor, îi așteptau pentru a relua încîntătoarele serbări pe care Chaulieu, biet orb ce nu putea să le vadă, le numise „noptile albe din Sceaux“.

Cît despre cardinalul de Polignac, el nu fusese arestat, regentul mulțumindu-se să-l exileze la abația din Anchin.

Așa că Parisul a fost foarte mirat să afle, prin septembrie, de arestarea a patru gentilomi bretoni care ar fi avut legătură cu conspirația prințului de Cellamare.

În timpul aceluia an cît și în anul precedent, în politica internă avusese loc o mare schimbare. La început, regența se sprijinise pe nobilime și pe Parlament. Dar imediat regentul băgă de seamă că redîndu-i Parlamentului dreptul de muștrare și consiliilor nou create — putere, începuseră a se crea încurcături. Așa că, încetul cu încetul, retrase Parlamentului dreptul de muștrare și în locul consiliilor puse secretari de stat. Regentul urmărea ca întreaga putere să fie concentrată în mîna lui ; așa că la 31 decembrie 1719, în loc de șaptezeci de miniștri ce alcătuiau diferitele consilii ale regenței, rămaseră numai Dubois, ministru al afacerilor externe, Le Blanc, ministru de război, Argensson, cancelar și ministru al justiției, și Law, ministrul finanțelor. Toți patru erau devotați, cu trup și suflet, regentului.

Așa cum am văzut mai înainte, primele zile ale războiului nu-i fuseseră favorabile lui Filip al V-lea. Armata franceză trecuse Bidassoa, luase Fontarabie și San-Sebastian, arsese trei vase în portul Centena, cucerise orașul și castelul Urgel, iar citadela din Messina căzuse în mîinile imperialilor și ale englezilor ; toate acestea i-au dat de gîndit regelui Spaniei. Tot reflectînd, a ajuns la concluzia că nenumăratele necazuri se datorau ambiției lui Alberoni, care se vîrîse în marile afaceri ale Europei. În plus, cardinalul se opunea cu strășnicie pătrunderii vreunui cetățean al Parmei la Curtea regelui Spaniei, fie că se temea ca nu cumva, careva să dea în vileag originea lui umilă, fie să nu exercite vreo influență nefastă asupra reginei, influență pe care și-o rezervase exclusiv persoanei sale. Cu toate acestea, n-a putut-o împiedica pe tînăra regină s-o cheme lîngă sine pe doica ei, o țărancă din împrejurimile Parmei și care se numea Laura Piscatori. Cînd regina Spaniei dorea ceva, avea la dispoziție mijloace cu care Alberoni nu putea lupta.

Filip al V-lea, încă tînăr, înflăcărat ca și Ludovic al XIV-lea, avea nevoie zilnic de dragoste, numai că evlavia

lui nu-i îngăduia să-și satisfacă dorințele în afara căsătoriei. În ziua cînd s-a însurat cu foarte tînăra regină din Parma, nu s-a mișcat din odaia ei douăzeci și patru de ore ; regina, deși tînără, a înțeles că acel om pătimaș va fi veșnic sclavul ei. Așa că, deși domnia ei era nocturnă, în realitate ea era cea care cîrmuia Spania.

Laura Piscatori sosi deci la Madrid și regina o numi imediat *assafeta* ei, adică prima sa cameristă. De îndată ce sosi, Laura află chiar din gura reginei cum se opusese cardinalul la venirea ei. Și în ciuda surîsului cu care o primi Alberoni, ea îi purtă o ură înverșunată, cu nimic mai prejos decît ură pe care o nutrea cardinalul față de ea.

Dubois își avea spionii lui la toate Curțile Europei și în special la Curtea Spaniei. Aflînd despre neînțelegerile domestice de acolo, se hotărî să profite de ura pe care Laura Piscatori i-o purta cardinalului. Cum Dubois se pricepea de minune la astfel de intrigi, îi oferi Laurei un milion dacă izbutea s-o facă pe regină să se certe cu cardinalul. După opt zile de la discuția lui Dubois cu Laura, Alberoni primi un bilet din partea lui Filip al V-lea prin care era poftit să părăsească Madridul în douăzeci și patru de ore și Spania în cincisprezece zile, interzicîndu-i-se să-i scrie regelui, reginei sau altcuiva. În plus, un ofițer din garda regală a primit poruncă să-l însoțească pînă la frontieră. La Barcelona, ofițerul regelui i-a dat ministrului dizgrațiat o escortă de cincizeci de soldați. Drumul pe care urma să-l străbată era plin de tîlhari și Alberoni, după ce luptase, în război, pentru suveranul său, acum era silit să se lupte pentru sine. Într-adevăr, la Trenta-Passos, trăsura și escorta fură atacate de două sute de tîlhari, cu care trebuiră să se lupte cu pistoalele și cu pumnii. Zece leghe mai departe se ivi o altă ceată ce părea să-l fi urmărit pe exilat. Numai că această ceată purta uniforma majestății-sale catolice, așa că în loc să fugă sau să se bată, hotărî să

aștepte. Soldații care veneau fuseseră într-adevăr trimiși de Filip al V-lea. După plecarea lui Alberoni, cineva observase că, plecând, cardinalul luase cu sine niște hîrtii deosebit de importante, între care și testamentul lui Carol al II-lea, care-l lăsase pe Filip al V-lea moștenitorul tronului Spaniei. Oare ce urmărise ministrul dizgrațiat luînd o asemenea hîrtie ? Sigur că avea de gînd să înmîneze acea hîrtie împăratului Prusiei care, rupînd-o, ar fi cerut din nou tronul Spaniei în numele lui Carol al V-lea.

Șeful gărzilor îl sili pe Alberoni să coboare din trăsură, soldații deschiseră cuferele pe care le cercetă el însuși ; toate hîrțiile i-au fost luate și duse înapoi, la Madrid.

Dubois fusese înștiințat chiar înaintea regentului de dizgrațierea lui Alberoni. Cunoștea drumul pe care trebuia să-l urmeze acesta pentru a ajunge în Italia, știa că trebuia să străbată sudul Franței. Îl trimise deci pe domnul de Marcieu, care-l cunoscuse pe Alberoni la Parma, ca să-i iasă înainte la frontieră. Sub pretextul că aduce onorurile cuvenite unui cardinal, Dubois voia să profite de minia ministrului dizgrațiat pentru a afla de la el unele secrete privitoare la Filip al V-lea sau la regină, secrete de pe urma cărora ar fi putut trage unele foloase.

Zărindu-l pe domnul de Marcieu, Alberoni își dădu imediat seama de misiunea ce-i fusese încredințată acestuia.

— Ai venit ca să afli secretele monarhiei spaniole ? întrebă el. Am să ți le spun : Filip al V-lea e un bărbat care nu are nevoie decît de două lucruri : de o femeie și de un scaun de rugăciune !

Rezultatul dizgrațierii lui Alberoni a fost cel prevăzut de Dubois : obținerea păcii generale. Regele Filip al V-lea a aderat la tratatul cvadruplei alianțe, care a fost semnat la Haga în 17 februarie de către Beretti-Landi, ministrul său.

De îndată ce cardinalul a fost imbarcat la Antibes, un alt mare eveniment a îndreptat privirea Europei către cealaltă extremitate a Franței.

Am mai spus că statele din Bretania, în loc să acorde regelui darul lor așa cum era obiceiul, răspuseseră că nu vor face acest lucru decât după ce vor fi văzut și examinat conturile. În clipa în care mareșalul de Montesquiou, guvernatorul provinciei, auzi acel răspuns, ocupă orașele Rennes, Vannes, Redon și Nantes, interzicînd gentilomilor bretoni să se adune fără aprobarea regelui. Or, după cum se știe, gentilomii bretoni au constituit întotdeauna o rasă aparte de oameni, aspră, primitivă, sălbatecă; în vreme ce restul nobilimii franceze se gălbejise sub soarele palid de la Versailles, nobilimea bretonă rămăsese viguroasă, fermă și cu chipul alb și curat, ferit de umbra monumentelor druidice și a pădurilor seculare. Mîndra nobilime bretonă nu suportă deci ca drepturile ei să fie încălcate. Vechi prieteni ai Spaniei în perioada cînd monarhia catolică era dușmana Franței, bretonii luară partea lui Filip al V-lea împotriva regentului, trimițînd o deputație la Madrid.

Domnul de Mélac-Hervieux, șeful delegației, primise sarcina de a discuta cu Filip al V-lea în numele nobilimii bretone. Filip al V-lea răspunse prin următoarea scrisoare din 22 iunie 1719, trimisă din San-Sebastian :

„Domnul de Mélac-Hervieux mi-a adus niște propuneri din partea nobilimi din Bretagne, interesînd cele două Coroune. Asigur nobilimea, în ce mă privește, că sînt întrutotul de partea ei și că o voi susține din toate puterile, încîntat să pot da dovadă de stima pe care o port supușilor nepotului meu, căruia nu-i doresc decât bine și glorie“.

Hotărîrea pe care o luase nobilimea bretonă și pe care ținuse să i-o comunice și lui Filip al V-lea consta în dorința ei de a se despărți de Franța. Procedura era simplă:

statele se adunau și, susținând că privilegiile provinciei fuseseră încălcate, se declarau independente. Două femei impulsionaseră acest plan, vechiul vis al lui Morbihan și al lui Finistère, și anume castelanele din Kankan și din Bonnamour. Și tot o femeie, doamna d'Egoulas, și-a trădat patria, căci l-a ținut la curent pe Le Blanc cu tot ce se petrecea în Bretania. Și când spunem Le Blanc, spunem de fapt Dubois. Domnul de Montesquiou primi poruncă să se pregătească. Era exact omul care le trebuia pentru a reprima o rebeliune, chiar dacă ea avea loc în Bretania, ținut al unor veșnice răscoale și al unor represalii imposibile.

Pierre d'Artagnan de Montesquiou, mareșal al Franței, se trăgea din vechea familie de Montesquiou, urmașă a regelui Clovis, cum spune într-una din însemnările sale sieurrul de Montesquiou, devenit duce de Athènes. Slujind în armată de peste o jumătate de secol, mareșalul avea o inimă de bronz și un braț de fier.

La vestea revoltei, ceru imediat trupe : i se trimiseră vestiții dragoni care încaseră în sînge răscoalele din Cevennes. Lupta a durat trei luni, dar după acest interval de timp Bretania era ingenuncheată : trei sau patru sute de țărani și o duzină de gentilomi au fost luați prizonieri. Dintre captivi, patru au fost sacrificați pe eșafod : Pontcalec, Montlouis, Talhouet și Couédic. Hotărîrea a fost pronunțată de Camera Regală din Nantes. În 26 martie, la ora zece seara — era o noapte furtunoasă — eșafodul, îmbrăcat în întregime în negru, a fost ridicat în piața publică din Nantes. Poporul, îngrozit, nu putea crede că cele patru capete vor cădea, cum nu putea crede că s-ar putea prăbuși vreodată vechile lor monumente druidice.

La zece și jumătate noaptea, piața a fost brusc luminată. Cincizeci de soldați purtînd mari torțe de rășină luminau de jur împrejur eșafodul. Imediat apărură și cei

patru condamnați : erau patru bărbați tineri, care aveau toți împreună o sută patruzeci de ani. Erau calmi, blinzi, dar hotărâți. Totuși, cînd li s-au tăiat frumoasele lor plete, acel vechi semn al libertății france care se păstrase încă în Bretania, cei patru condamnați tresăriră. Montlouis, cel mai tânăr dintre toți, vărsă o lacrimă. Îl rugă, în șoaptă, pe călău, să-i dea mamei sale aceea coamă ca de leu. La miezul nopții, toți patru primiră surîzînd sărutul morții. Mulți dintre răsculați rămaseră în închisoare ; alții evadară și fugiră în Spania : cei cărora li se tăiaseră capetele dormeau somnul de veci în mormintele familiilor lor.

În vremea asta avu loc căderea, prevestită de atîta vreme, a sistemului financiar al lui Law. Acțiunile Sudului, Senegalului și acțiunile Mississippi urcaseră de la cinci sute de livre la paisprezece, cincisprezece mii. Toată lumea înțelese că mai mult de atît nu mai puteau să urce, că nu se puteau menține prea multă vreme la un nivel atît de ridicat și că deci în curînd aveau să scadă. Vă mai aduceți aminte de edictul dat în cursul anului 1719, care ordona tuturor celor care dețin mai mult de cinci sute de livre în numerar, să depună restul la Bancă pentru a fi schimbat în acțiuni. Edictul fusese dat, dar mai nimeni nu-l executase. Statul contase, cînd dăduse acel edict, pe un miliard în numerar ; dar vărsămintele abia dacă ajunseră la douăzeci de milioane. Din clipa aceea, monedele de argint nu numai că nu mai egalau acțiunile emise, ci, dimpotrivă, acțiunile depășeau cu două treimi acoperirea lor în aur și argint. În sfîrșit, la 21 august, ziua fatală, apăru un edict prin care se reduce numărul acțiunilor Companiei. Această reducere trebuia să aibă loc treptat, lună de lună, pînă la 1 ianuarie 1721, epocă în care acțiunile ar fi scăzut la jumătate din valoarea pe care o avuseseră în ziua publicării edictului. Începînd din acel moment, sistemul lui Law s-a dus de ripă. Cînd în 22 august

s-a dat un nou edict care-l revoca pe cel din ajun, acțiunile au început să scadă vertiginos, mult mai repede decât urcaseră. Vă dați seama ce consternare au produs cele două edicte la Paris. Primul discredita acțiunile, al doilea menținea în circulație hîrtii discreditate.

Toate averile au fost crunt lovite. Afară poate de cîțiva oameni cu cap, care și-au îngropat banii de aur prin pivnițe. Valoarea fictivă a hîrtiei-monedă ajunsese, datorită urcării acțiunilor, pînă la șase miliarde. Dar cifra reală nu urcase decât pînă la două miliarde șase sute de milioane. Întregul edificiu financiar a fost zguduit ca de un cutremur de pămînt. Stupefacția oamenilor s-a transformat în minie, pentru că aproape toți își pierduseră banii. Peste tot s-au afișat placarde seditioase, iar Parisul a fost la un pas de răscoală.

Ducele d'Orléans, cu acel curaj nebun care-l caracteriza și de care dăduse de atîtea ori dovadă pe cîmpul de luptă, în viața publică și în viața particulară, rîse de toate acele răzmerițe populare care-l speriaseră de moarte pe Law. Refugiat în Palatul Regal, Law se grăbi să-și dea demisia din funcția de ministru al finanțelor. Ținea morțiș să fugă și, părăsind Franța, să dispară de pe firmamentul politic și financiar. Regentul, care se amuza de spaimile lui, îi dădu o gardă puternică ce trebuia să-l apere de furia poporului, dar totodată să-l și păzească bine ca nu cumva să fugă.

În sfîrșit, la 10 decembrie, după ce a luat parte la toate operațiunile financiare care au avut loc din luna mai și pînă spre sfîrșitul anului, Law a părăsit teatrul acțiunilor și s-a refugiat la una dintre moșiile lui, aflată la vreo patru leghe de Paris. Dar părăindu-i-se că nu se află în siguranță în acel soi de exil, după ce a părăsit Parisul, Law a vrut să părăscască și Franța. Din păcate, la Valenciennes îl aștepta o nouă spaimă. Guvernatorul provinciei, fiul

ministrului de justiție, domnul d'Argensson, puse să fie arestat, îl reținu patruzeci și opt de ore și nu-i dădu drumul decât după ce primi un ordin din partea regentului.

Din Valenciennes, Law se dușe la Bruxelles, iar de acolo, la Veneția, unde a și murit. Lăsase la Paris datoriile enorme, pe care le-a plătit soția sa.

În timpul primei perioade a anului s-au petrecut unele evenimente pe care le-am lăsat deoparte pînă ce am isprăvit cu căderea lui Law și a sistemului său financiar.

De îndată ce s-a încheiat pacea între Franța și Spania, în urma dizgrației lui Alberoni, domnul de Maulevrier, numit ambasador la Madrid de către Ludovic al XV-lea, s-a îndreptat către capitala Spaniei, ducînd Cordonul Albastru ultimului infante și fiind autorizat să negocieze o dublă căsătorie : a lui Ludovic al XV-lea cu infanta și a domnișoarei de Montpensier, fiica regentului, cu prințul Asturiei.

La 18 februarie, tînărul Ludovic a intrat în Consiliul de regență. Prima ședință l-a plictisit groaznic. Cînd a ieșit de acolo, i-a declarat preceptorului său, domnul de Fleury, că nu se va mai duce niciodată la vreun consiliu.

— Băgați de seamă, sire, i-a zis preceptorul, dacă nu vreți să vă obișnuiți cu treburile publice, veți rămîne un ignorant și dacă veți avea un Delfin mai instruit decât dumneavoastră, s-ar putea să vă ia locul, iar dumneavoastră să vă dea doar o pensie !

— Pensia va fi mare ? întrebă Ludovic.

În sfîrșit, într-o frumoasă zi de mai, santinela din Notre-Dame-de-la-Garde a semnalat o navă ce purta numele de „*Grand-Saint-Antoine*“. Plecase din Sidon la 31 ianuarie și avea nevoie de hrană. Căci la Cagliari, vrînd să-și facă provizie de apă și să cumpere unele alimente, fusese primită cu focuri de tun de către guvernatorul insulei, care visase într-o noapte că ciurma se abătuse peste în-

treaga Sardinie și decimase populația. E adevărat că pe năvă muriseră doi oameni, iar cînd vasul ajunsese la Notre-Dame-de-la-Garde, murise și al treilea. Nava intră în carantină la Pomègue. A treia zi, chirurgul care-i îngrijise pe marinarii bolnavi se îmbolnăvi el însuși și muri. Zvonul despre acea moarte ciudată începu a se răspîndi în oraș și a inspira o spaimă vagă, cînd unul dintre chirurgi declară că îngrijise un marinar care prezenta toate simptomele ciumei. Seara, marinarul muri. Ciuma pătrunsesese în Marsilia. În 16 august muriră șapte sute de persoane ; doi medici au fost trimiși — din ordinul regentului — ca să vadă ce era cu acest flagel care, ajungînd pînă la Aix, putea într-o bună zi să ajungă și pînă la Paris. Cei doi medici trimiși la moarte erau doctorii Lemoine și Bailly. Dar marsiliezii au păstrat în inima lor numele unui alt om care i-a scăpat de ciumă : numele cavalerului Rose. În mijlocul bolnavilor, într-o zi cînd patru mii de persoane au murit ca lovite de trăsnet, cavalerul calm, cu bastonul de comandant în mînă, a poruncit unor condamnați la galere, din Alger și Tunis, cu chipurile arse de soare și rași, în cap, să care morții, împărțind primejdiile cu acei oameni care de fapt nici nu mai erau socotiți oameni. I-au sărit în ajutor o mulțime de călugări capucini, care i-au îngrijit pe bolnavi și au îngropat morții. Cînd a izbucnit molima, existaseră în Marsilia două sute șaptezeci de călugări capucini ; cînd flagelul a trecut, mai rămăseseră doar trei. Ceva asemănător s-a mai petrecut doar în timpul bătăliei de la Eylau. Napoleon i-a dat colonelului unui regiment care făcuse minuni de vitejie douăsprezece cruci ale Legiunii de Onoare ca să le împartă celor mai bravi.

— Ei bine, întreabă Napoleon, ce este ?

— Sire, răspunse colonelul, majestatea-voastră mi-a dat douăsprezece decorații, dar din întreg regimentul n-au mai rămas decît șase oameni !

Capitolul XI

Călătoria domnișoarei de Valois. — Interzicerea relativă a *Bulei Unigenitus*. — Ce era cu această Bulă. — Dubois arhiepiscop. — Misiunea domnului de Breteuil.

Chiar în momentul în care izbucnise ciurma, frumoasa Charlotte Aglaé, care avusese privilegiul de a i-l răpi pe domnul de Richelieu domnișoarei de Charolais și pe tatăl ei, domnișoarei de Berry (cum spuneau gurile rele), treccea prin Marsilia îndreptându-se către statele viitorului ei soț, domnul duce de Modena. Nu fusese deloc ușor s-o determine pe tinăra prințesă să se mărite. Așa cum am mai pomenit, ea îl adora pe domnul de Richelieu. Acesta era și motivul pentru care regentul dorea s-o vadă măritată cât mai departe de Franța. La început se gândise s-o mărite cu prințul de Piemont. Dar Doamna, bunica domnișoarei de Valois, care era foarte bună prietenă cu regina Siciliei și cu care coresponda destul de des, i-a scris acesteia, spunându-i, printre altele : „*Țin prea mult la dumeata ca să-ți fac un astfel de cadou*“.

Deci primul proiect de căsătorie eșuă, spre marea bucurie a domnișoarei de Valois, spre marea mîhnire a mamei sale care visase tot timpul la această căsătorie și spre marea satisfacție a lui Dubois care, știind că regatul Siciliei urma să-i fie luat Sardiniei, nu era prea încîntat de această căsătorie. Imediat, regentul și Dubois își îndreptară privirile către Curtea din Modena. Curierul sosi la 28 noiembrie 1719 și anunță că ducele, doar ce văzuse portretul prințesei și se și îndrăgostise de ea. Înainte de a pleca, domnișoara de Valois dori s-o vadă pe sora ei, prințesa de

Chartres, devenită stareță la Chelles. Prințesa Palatină făcu tot ce putu pentru a împiedica o asemenea vizită, spunându-i prințesei că în mănăstire bîntuia pojarul și că risca să se îmbolnăvească și ea.

— Cu atît mai bine, răspunsese domnișoara de Valois; asta și vreau !

Într-adevăr, domnișoara de Valois se îmbolnăvi de pojar și îi fu foarte rău. Dar oricît de rău s-ar fi simțit, binecuvînta boala care-i întîrziase mărișul. În sfîrșit, sosi și ziua în care trebui totuși să plece. Ducele de Modena se duse incognito la Genova. În acest oraș urmau să se întîlnească cei doi logodnici. Numai că domnișoara de Valois se oprea pe unde putea. Din Lyon se duse să viziteze Provența, Toulon, Sainte-Echaume. Biala prințesă voia să vadă orice în afară de bărbatul ei. Se mișcă cu atîta incetîineală în timpul acelei călătorii, încît logodnicul se plînsese că aștepta de prea multă vreme. Regentul se supără și ordonă flicei sale să plece fără întîrziere la Genova. Domnișoara de Valois se îmbarcă la Antibes. Imediat ce tinerii se văzură, se plăcură și domnișoara de Valois le scrisese părinților, anunțîndu-i că ducele arăta mult mai bine decît se aștepta și că nădăjduia că se va obișnui destul de repede cu el, deși exista o mare deosebire între ceea ce părăsise domnișoara de Valois și ceea ce se dusese să caute.

„M-am măritat, spunea domnișoara de Valois, cu unul dintre cei mai neînsemnați prinți, care are cele mai mici state. Patru din statele lui abia dacă fac cît cea mai mică provincie a noastră. Nici jocuri, nici distracții, fiindcă nu are bani. Ce diferență, Dumnezeuule, între acest loc sărman și trist și locul bogat pe care l-am părăsit !”

În vreme ce domnișoara de Valois încerca să se obișnuiască cu bărbatul ei, regele semnă o declarație care făcu vîlvă, declarație prin care se interzicea să se mai vor-

bească, să se mai susțină sau să se mai discute despre *Bula Unigenitus*. Am mai vorbit despre această Bulă. Să spunem în câteva cuvinte ce era cu ea ; explicația nu va fi deloc amuzantă, de aceea am tot amînat-o. Acum, fiindcă nu mai putem da înapoi, e momentul să isprăvim cu ea.

Bula Unigenitus data de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea. Era opera Papei Clement al XI-lea, care o dăduse în 1706 ; prin ea se pronunța supremația Papei asupra tuturor episcopilor, supremație fondată pe faptul că Papa cobora direct din Isus Cristos, și ca atare toți ceilalți prelați trebuiau să-l recunoască drept suveran pontif. Acea Bulă fusese dată mai ales împotriva unei cărți publicate cu un an sau doi mai înainte, care carte — intitulată *Reflecții morale asupra Noului Testament* — afirma că episcopii se trăgeau din Isus Cristos.

Domnul de Noailles împreună cu opt episcopi janseniști și prieteni ai părintelui Quesnel atacară Bula, declarînd că, potrivit conținutului foarte clar al Evangheliei, episcopii își datorau autoritatea nu suveranului pontif, ci lui Isus Hristos. Asta se întîmpla în epoca în care cei din jur nu mai știau cum să-l mai amuze pe Ludovic al XIV-lea ; și atunci s-au gîndit să-l amuze cu cearta asta. În curînd, întreaga Franță s-a împărțit între janseniști și moliniști. Cuvîntul „iezuit“ s-a transformat în „molinist“. În momentul în care regele se afla pe moarte, îi veniră în minte persecuțiile pe care le înduraseră janseniștii. Așa că refuză să dea cardinalului de Bissy o nouă declarație împotriva jansenismului.

— Am făcut tot ce mi-a stat în putere, a zis regele, ca să vă împac, dar n-am izbutit. Am să-l rog pe Cel-de-Sus să vă împacă el !

Cu puțin timp înainte de moarte, Ludovic al XIV-lea încredință întreaga afacere Papei, cerându-i să dea o hotărîre prin care să condamne cît mai sever propunerile părintelui Quesnel, susținute de domnul de Noailles. Totodată, regele îl asigură pe Papă de întreaga supunere a clerului francez. Papa lansă hotărîrea cerută ; dar, departe de a găsi în clerul francez acea supunere oarbă despre care îi vorbise Ludovic al XIV-lea, Clement al XI-lea se lovi de o opoziție înverșunată, opoziție care venea — din nefericire pentru Papă și pentru rege — din partea celor mai de seamă oameni, cunoscuți prin virtuțile și prin știința lor. Regele muri, așa cum am mai spus, fără ca această problemă religioasă să fi fost rezolvată. Regența vru să termine cît mai repede cu ea. Adepții doamnei du Maine, ducele de Villeroy, Bessons, Bissy, chiar și Dubois, care visa să ajungă cardinal, se declarară de partea Papei. Sorbona și patru dintre episcopi, văzînd libertățile Bisericii galicane amenințate, cerură un conciliu general. Acesta a fost momentul în care ducele d'Orléans a interzis să se mai vorbească sau să se mai scrie ceva despre Bula Unigenitus. Dar iată că brusc, în toiul acestui scandal religios, izbucni un scandal și mai mare, de cu totul altă natură.

Dubois, care viza cardinalatul, îl trimisese pe domnul de Tencin la Roma pentru a-i netezi calea. Încă din anul 1718 pretendentul la Coroana Angliei, exilat la Roma, unde murea de foame, îi oferise lui Dubois pălăria de cardinal dacă izbutea să-l determine pe regele Angliei să-i plătească pensia pe care regentul îl rugase să i-o dea. Dar Dubois înțelese că a primi pălăria de cardinal din mîna pretendentului Iacob al III-lea însemna a se discredita în ochii regelui George al Angliei. Așa că-l refuză pe Iacob, păstrînd scrisoarea pentru a-i servi la nevoie. Între timp, arhiepiscopia din Cambrai rămase liberă prin moartea

cardinalului de la Trémouille. Această arhiepiscopie aducea un venit de o sută cincizeci de mii de livre pe an și, în plus, era o treaptă sigură de pe care se putea ajunge la purpura de cardinal. Dubois socoti că venise momentul să se folosească de scrisoarea pe care o primise de la pretendent. I-o trimise deci lui Néricault-Destouches, însărcinatul cu afaceri al Franței, în Anglia, rugându-l să-i înmâneze acea scrisoare regelui George și s-o roage pe majestatea-sa să-l recomande ducelui d'Orléans, pe el, Dubois, autorul tratatului cvadruplei alianțe, ca arhiepiscop la Cambrai. Destouches se duse în audiență la regele George, îi dădu scrisoarea pretendentului și-i spuse ce anume dorea Dubois. Regele George începu să ridă.

— Sire, spuse Destouches, îmi dau seama la fel ca și majestatea-voastră, de ciudătenia unei astfel de cereri, dar e de mare interes pentru mine ca ea să fie rezolvată în mod favorabil. Dacă reușesc, voi fi un om bogat, dacă dau greș, sînt un om pierdut !

— Dar, răspunse regele George, cum naiba vrei, omule, ca un rege protestant să se amestece într-o arhiepiscopie a Franței ? Regentul va rîde cu lacrimi de recomandarea mea, apoi o va arunca la coșul cu hîrtii !

— Îngăduiți-mi, sire... Regentul va rîde, e adevărat, dar îi va acorda lui Dubois arhiepiscopia, în primul rînd din respect pentru majestatea-voastră, apoi pentru că acest lucru i se va părea cu puțință și-i va face plăcere să-l îndeplinească.

— Dumitale ți-ar face plăcere ? întrebă regele.

— Da, sire !

— Bine ! Atunci fie !

Și semnă cererea pe care, pentru orice eventualitate, Destouches o pregătise și care, chiar în aceeași zi, i-a și fost trimisă regentului.

A doua zi, Dubois se prezentă surizător la scularea lui Filip d'Orléans.

— Ce te face să fii atât de încântat ? îl întreabă regentul.

— Un vis plăcut pe care l-am avut, monseniore.

— Și ce-ai visat ?

— Am visat că mi-ați dăruit arhiepiscopia din Cambrai, care a rămas vacantă.

— Ei drăcie, zise regentul, întorcându-i spatele. Văd, abate, că ai început să ai vise de-a dreptul ridicole.

— Și de ce nu m-ați face arhiepiscop, monseniore ?

— Deci îmi ceri în mod serios acest lucru ?

— Cît se poate de serios, monseniore.

— Ei bine, Dubois, n-ai visat noaptea trecută, ci visezi acum !

Și din nou îi întoarse spatele. Dubois se miră, făcu unele cercetări și află că cererea lui întârziase pe drum și că nu sosise decât în seara zilei în care avusese discuția cu regentul.

A doua zi, Dubois se prezentă din nou la scularea ducelui și-l întreabă direct :

— Spuneți-mi, monseniore, la ce concluzie ați ajuns în legătură cu arhiepiscopia pe care v-am cerut-o ?

— Ascultă, îi răspunse regentul, m-ai mirat foarte mult cînd mi-ai cerut-o. Ei bine, eu vreau să te fac să te miri și mai mult, așa că ți-o acord !

Dubois îngenunche și sărută mîna regentului. Primind acea slujbă, Dubois începu să fie frămîntat de un lucru : și anume că era însurat. A-l ruga pe Clement al XI-lea să-i acorde divorțul, cînd mai tîrziu urma să-i ceară pălăria roșie de cardinal, însemna să complice și mai mult lucrurile. Așa că se gîndi că cel mai simplu ar fi să facă

să dispară orice urmă a căsătoriei sale. Apela, în acest scop, la bunul său prieten, domnul de Breteuil, intendentul oraşului Limoges. Domnul de Breteuil, încântat să-i facă un serviciu unui om de care depindea soarta sa, primi de la Dubois toate informaţiile de care avea nevoie, numele soţiei, al satului unde se însurase în tinereţe, anul, luna şi ziua când avusese loc căsătoria. Fără să mai piardă vreme, domnul de Breteuil se urcă în trăsură şi porni chiar în aceeaşi seară în satul cu pricina ; găsi parohia şi un alt preot în locul celui care oficiase, cu ani în urmă, căsătoria lui Dubois. Cerîndu-i găzduire, sigur că preotul se simţi onorat să-l primească în casa lui pe intendentul provinciei. Urmă o masă pe care intendentul o găsi excelentă, iar vinurile gazdei sale i se părură minunate. După nenumărate libaţii, mai ales din partea preotului, care se pricepea atît de bine la treaba asta încît la desert începuse a vedea dublu, domnul de Breteuil îi spuse preotului că, deşi era convins că registrele parohiei erau în perfectă ordine, ar dori totuşi să le vadă. Preotul îi aduse imediat registrele, şi domnul de Breteuil începu a le cerceta atent, tot turnîndu-i gazdei în pahar pînă ce acesta, beat-turtă, adormi buştean. Atunci intendentul căută liniştit în registrul care-l interesa, găsi şi pagina şi actul, pe care le rupse atent şi le vîrî în buzunar. Apoi, cum afară începuse a se lumina de ziuă, intendentul chemă servitoarea, îi dădu cîţiva ludovici, o rugă să-i mulţumească gazdei pentru ospetie, îi spuse că totul era în ordine şi, luîndu-şi ziua bună, plecă. Acum Dubois avea actul de căsătorie de la biserică, dar îi mai trebuia contractul civil de la notar. Tot intendentul primi sarcina să rezolve şi această treabă. Notarul care încheiase contractul murise de douăzeci de ani. Stînd de vorbă cu succesorul său, intendentul îl puse să aleagă în-

tre cincizeci de mii de livre și închisoarea pe viață. Notarul, fără să șovăie, îi aduse imediat contractul de căsătorie al lui Dubois, precum și actul de stare civilă. Cele două hîrtii au fost imediat trimise lui Dubois, care le-a distrus ca și pe primele. În sfîrșit, pentru a-l liniști pe deplin pe noul arhiepiscop, intendentul trimise s-o aducă pe doamna Dubois și, folosind aceeași metodă ca și cu notarul, o puse să aleagă între cincizeci de mii de livre sau închisoarea pe viață. Femeia luă banii și făgădui să-și țină gura și pe viitor, tot la fel cum și-o ținuse și în trecut. Totul fusese deci aranjat cum nu se poate mai bine, în modul cel mai „cinstit” din lume, cum avea să spună mai tîrziu Voltaire. Acum Dubois aștepta să fie numit arhiepiscop în Cambrai. Pentru aceasta, trebuia să se adreseze mai întîi cardinalului de Noailles. Dar fără trufie, afectare sau scandal, cardinalul, sub pretextul că nu este preot, refuză categoric să-l numească arhiepiscop, rezistînd atît în fața făgăduielilor, cît și a amenințărilor. Dubois se adresă atunci domnului de Besons, fratele mareșalului care fusese transferat din arhiepiscopia din Bordeaux în cea din Rouen. Acesta căpătă în sfîrșit, de la cardinalul de Noailles, aprobarea de a face toate cele necesare pentru ca domnul Dubois să fie hirotonisit preot, la vicariatul din Pontoise care ținea de Rouen. Sub pretextul unor afaceri importante, Dubois dădu fuga la Pontoise unde trecu, în timpul unei singure slujbe, prin toate cinurile preoțești : sub-diacon, diacon și preot. După care fu numit arhiepiscop în Cambrai. Cu acest prilej, regentul îi dăruî un inel care valora peste o sută de mii de livre. Apoi îl numi plenipotențiar la Congresul din Cambrai, împreună cu domnii de Morville și de Saint-Contest.

Capitolul XII

Situația finanțelor Franței după prăbușirea sistemului lui Law. — Camera de Justiție. — Vinzarea bunurilor lui Law. — Dizgrațierea și moartea lui Argensson. — Dubois ajunge cardinal. — Boala regelui. — Helvétius. — Primele tentative de inoculare împotriva vărsatului. — Făgăduieli de căsătorie între Ludovic al XV-lea și infanta Spaniei și între domnișoara de Montpensier și prințul Asturiei. — Domnul de Saint-Simon, ambasador în Spania. — Cartouche. — Moartea lui.

Sistemul lui Law prăbușindu-se și ministrul dînd bir cu fugiții, regentul se strădui să aducă finanțele țării în starea în care fuseseră înainte de apariția lui Law. Primul lucru pe care l-a făcut a fost să creeze o Cameră de Justiție, însărcinată cu o treabă asemănătoare cu a perceptorilor de la începutul regentei. Camera trebuia să facă investigații în legătură cu cinci sau șase milioane de acțiuni, despre care se spunea că fuseseră emise fără autorizație regală. Pînă ce avea să înceapă această nouă Cameră să funcționeze, poporului îi fu oferită o primă satisfacție : mobilele lui Law au fost vîndute la licitație, iar moșiile confiscate. Avusese paisprezece și foarte mari. În 26 ianuarie 1721 apăru o hotărîre prin care se ordona să fie ștampilate toate hîrțile de Bancă emise în decurs de un an. Cei care dețineau astfel de hîrtii erau obligați să declare de cînd le aveau și cu cît le cumpăraseră. Cu acest prilej se făcură niște descoperiri de-a dreptul înfricoșă-

toare : averea domnului Le Blanc ajunsese să fie de douăzeci și șapte de milioane de franci, averea domnului de la Faye — de optsprezece milioane, a domnului de Farges — de douăzeci de milioane, a domnului de Verrne — de douăzeci și opt de milioane, iar a domnului de Chaumont — de o sută douăzeci și șapte de milioane. Au fost urmăriți, cu această ocazie, oameni de stat importanți, ca domnul Le Blanc, contele și cavalerul de Belle-Isle, fiul și nepotul lui Fouquet, precum și un oarecare sieur Moreau de Séchelles. În plus, domnul d'Argensson și-a pierdut locul de cancelar și de ministru al justiției, loc care i-a fost dat lui d'Aguesseau, un om foarte iubit de popor. E adevărat că a fost dizgrațiat cu multe menajamente : i s-a dat voie să păstreze titlul de cancelar, să ia parte la ședințele Consiliului de regentă ori de câte ori ar dori, rămânând prietenul și consilierul ducelui d'Orléans. Dar oricâtă grijă au avut să îndulcească situația fostului cancelar, era vorba totuși de o dizgrațiere. D'Argensson a fost profund afectat, încât s-a îmbolnăvit, a zăcut un an și a murit la 8 aprilie 1721.

Moartea Papei Clement al XI-lea, cel care dăduse Bula Unigenitus, precedase doar cu câteva zile moartea lui d'Argensson.

La 18 mai, cardinalul Conti a fost ales Papă sub numele de Inocențiu al XIII-lea.

Moartea lui Clement al XI-lea a pus capăt urmăririi lui Alberoni căruia — la cererea regelui și a reginei Spaniei — voia să-i ia pălăria de cardinal. Se și instituisese un tribunal al cardinalilor care să judece această afacere. Dar tribunalul, îmbrățișînd cauza împricinatului, târăgânase lucrurile, nădăjduind că Papa Clement, care avea douăzeci de ani de pontificat, va muri într-o bună zi ; se întîmplă exact cum prevăzuse tribunalul și Alberoni se trezi

scăpat de un proces al cărui rezultat era așteptat cu mare nerăbdare de trei dintre cei mai înverșunați dușmani ai săi : regele și regina Spaniei și Papa Clement al XI-lea. Mai mult decât atât, Alberoni a fost invitat de cei care trebuiau să-l judece să ia parte la alegerea noului Papă, avînd în vedere că era și că rămăsese cardinal și că absența lui putea isca proteste, ba chiar putea invalida numirea viitorului Papă. Franța dorea din tot sufletul să fie ales cardinalul Conti. Dubois nu avea de gînd să se oprească la arhiepiscopia din Cambrai. Lui îi trebuia pălăria de cardinal, iar mai tîrziu, dacă se va putea, tiara de Papă. Doi slujitori de-ai săi se duseră deci la Roma să-i obțină această pălărie : unul era iezuitul Laffitteau, episcop de Sisteron, iar celălalt, abatele de Tencin. Dar, cu toate insistențele lor, întîmpinară o tenace opoziție din partea lui Clement al XI-lea. Atunci Dubois îi propuse cardinalului de Rohan să se ocupe el de numirea lui în cardinalat, oferindu-i în schimb primul loc de ministru care ar fi devenit vacant. Cardinalul de Rohan plecă la Roma, dar iată că între timp Clement al XI-lea muri. Misiunea cardinalului de Rohan a fost totuși menținută ; numai că și-a dublat importanța, întrucît cardinalul de Rohan trebuia să-l facă Papă pe Conti și cardinal pe Dubois. Cardinalul de Rohan se bucura de foarte mare trecere la Roma. Fiecare cardinal avea dreptul să ia cu sine un om în conclav. Cardinalul de Rohan îl luă alături pe abatele de Tencin ; cei doi, înainte de a se închide în conclav, încheiară un fel de tratat cu Conti. Acesta avea să fie ales Papă grație influenței Franței, iar el, de îndată ce va ocupa scaunul pontifical, îl va numi cardinal pe Dubois. Tratatul odată încheiat, cei trei se închiseră în sala conclavului. Laffitteau rămase afară ca să primească scrisorile lui Dubois. Se cunoaște rigoarea cap-

tivității față de toți cei închiși în conclav. Dar această rigoare se îmblânzi brusc în fața milioanelor aduse de cardinalul de Rohan din partea Franței. La 5 mai, iezuitul Laffitteau îi scrisese lui Dubois că, în ciuda interdicției de a pătrunde în conclav, el intra în fiecare noapte cu o cheie falsă și ajungea pînă la cardinalul de Rohan și la abatele de Tencin deși, pentru aceasta, trecea printre cinci rînduri de gărzi.

La 8 mai, Conti a fost ales Papă și s-a impus sub numele de Inocențiu al XIII-lea. Odată cu această alegere se terminase și procesul lui Alberoni. Inocențiu al XIII-lea nu avea nici un motiv să-l urmărească pe Alberoni. Acesta, în loc să fie despuiat de purpura de cardinal și să îndure exilul, ceea ce probabil i s-ar fi întîmplat dacă ar mai fi trăit Clement al XI-lea, închirie la Roma un palat magnific, se instalează în el cu mare cheltuială și cu o măroție de nedescris datorită milioanelor pe care le pusese bine în timpul cît fusese ministru al lui Filip al V-lea. La Roma, i-a văzut murind, unul după altul, pe cardinalul del Giudice și pe prințesa des Ursins, dușmanii săi. Numit legat papal în Ferrara, Alberoni muri, onorat cu acest titlu, la vîrsta de nouăzeci sau nouăzeci și doi de ani.

Dar să revenim la cardinalul de Conti, adică la noul Papă. Avea șaizeci și șase de ani și paisprezece ani de cardinalat. Fusese nunțiu papal în Elveția, în Spania și în Portugalia. Se trăgea dintr-una din cele patru mari familii ale Romei, care erau : Colonna, Ursins, Savelli și Conti. Era un om blînd, bun, timid, care-și iubea mult familia din care provenea. Ales Papă, trebuia să-și țină cuvîntul față de Dubois. Dar cum meritele acestuia i se părură insuficiente pentru a fi numit cardinal, proaspăt alesul Papă începu să tergiverseze numirea lui Dubois. Lupta a fost lungă și strînsă ; a durat din 18 mai pînă în 16 iulie, dar

abatele de Tencin i-a forțat Papei mina cu tratatul încheiat mai înainte de a fi fost ales pontif. O bibliotecă de douăsprezece mii de scuzi, pe care Papa o dorea și care i-a fost oferită în numele lui Dubois, a înlăturat și ultimele piedici. La 16 iulie, spre marele scandal al creștinătății, Dubois a fost numit cardinal. Dar toate ranchiunile, răutățile și poreclele privitoare la noul cardinal se potoliră datorită unui eveniment neașteptat, care repuse brusc pe tapet toate vechile calomnii răspândite odinioară pe seama regentului.

La 31 iulie, regele, care se culcase sănătos, se trezi cu o puternică durere de cap și de gât. Urmă un frison și, către ora trei după-amiază, durerile crescînd, copilul — care se sculase la ora două — fu obligat să se vîre la loc în pat. Noaptea a fost foarte rea : la ceasurile două ale dimineții, durerile deveniseră atît de mari, încît conșter-narea se răspîndi în întreg palatul și din palat, în întreg orașul.

Spre prînz, domnul de Saint-Simon, care putea intra oricînd în palat, se îndreptă către odaia regelui, care însă era goală. Într-un colț îl văzu pe domnul duce d'Orléans, stînd singur, pe un scaun, și nespus de trist.

În acel moment, Boulduc, unul dintre farmaciștii regelui, intră cu o băutură ; doamna de la Ferté, sora doamnei ducese de Ventadour, guvernanta regelui, îl urma pe farmacist. Zărindu-l pe duce, guvernanta strigă :

— Vai, domnule duce, regele a fost otrăvit !

— Taci, doamnă ! spuse ducele de Saint-Simon, îndreptîndu-se către ea. Ceea ce afirmi dumneata e îngrozitor ! Așa că te rog să taci !

Și cum în momentul acela Saint-Simon se dădu mai la o parte, guvernanta amuți văzîndu-l pe regent. Regentul ridică din umeri și schimbă o privire cu Saint-Simon și

cu Boulduc. A treia zi, mintea tânărului rege începu să o ia razna, iar medicii și-o pierdură pe a lor. Helvétius, cel mai tânăr dintre toți, care avea să devină medicul reginei și care a fost tatăl faimosului Helvétius de mai târziu, propuse să i se ia sînge de la picior. Dar medicii protestară, iar Maréchal, chirurgul regelui, declară că dacă ar mai rămîne o singură lanțetă în Franța, ar rupe-o pentru ca regelui să nu i se ia sînge. Regentul, ducele de Villeroy, doamna de Ventadour și sora ei, doamna ducesă de la Ferté, de față la consultația doctorilor, în disperare de cauză trimiseră să fie aduși alți patru mari doctori din Paris : Deumolin, Silva, Camille și Falconnet. După ce discutară cîteva minute, toți patru fură de aceeași părere cu Helvétius. Dar medicii regelui se împotriviră.

— Domnilor, îi întrebă atunci Helvétius, răspundeți cu capul de viața regelui dacă nu i se ia sînge ?

— Nu ! strigară medicii regelui. Nu ne putem asuma o asemenea răspundere.

— Ei bine, zise Helvétius, eu răspund cu capul că dacă îi iau sînge se va face bine !

Și celebrul medic vorbi cu atîta convingere, încît regentul îi spuse :

— Foarte bine, domnule, ia-i sînge !

Ceilalți medici se retraseră. Rămas singur, Helvétius îi luă sînge regelui. După un ceas, febra scăzu. Seara, primejdia fusese înlăturată, iar a treia zi regele se ridică din pat.

Parisul, care se întristase foarte tare auzind că micul monarh este bolnav, după ce înălță un *Te-Deum* la Notre-Dame, sărbători cu mare bucurie vindecarea regelui. În balcon, împreună cu Villeroy, micul rege privea cum se distrau parizienii.

— Sire, îi spuse Villeroy elevului său, toată această mulțime care vă aclamă vă aparține ! E a dumneavoastră și puteți face cu ea ce doriți !

Din păcate, cuvintele imprudente ale preceptorului său s-au întipărit mult prea bine în mintea tânărului rege. Căci Ludovic a izbutit să determine același popor, care strigase în 1721 „Trăiască regele !”, să strige peste șaizeci și opt de ani „Jos regele !”

În vremea aceasta începuse a se experimenta pe condamnații la moarte inoculările cu vaccin împotriva vărsatului. Au fost inoculați cinci condamnați și toți cinci au scăpat cu viață.

Tot atunci, domnul de Maulevrier a trimis, la Madrid, Cordonul Albastru ultimului infante al Spaniei și a început negocierea căsătoriei regelui cu infanta și a domnișoarei de Montpensier, fiica regentului, cu prințul Asturiei. La 14 septembrie totul fusese de-acum hotărât ; Filip al V-lea îi trimise o scrisoare lui Ludovic al XV-lea prin care îl anunța că majestatea-sa catolică nu numai că este de acord cu o asemenea alianță, dar că este chiar din cale-afară de bucuros. Mai rămânea ca cineva să-l anunțe și pe Ludovic al XV-lea, care habar n-avea ce se pusese la cale în numele lui și care, deși nu avea decît unsprezece ani, poate că nu era cîtuși de puțin dispus să se însoare cu o prințesă de trei ani. Regentul trebuia ca, atunci cînd avea să vorbească cu regele, să-l îndepărteze pe domnul de Villeroy, dușmanul său neîmpăcat, care în mod sigur i-ar fi insuflat elevului său aversiune față de mica infanta. Așa că regentul avu grijă să-și facă mai întîi doi aliați din suprintendentul educației regelui și din preceptorul său, domnul de Fleury. Suprintendentul se arătă încîntat de proiectul regentului, dar Fleury fu mai rece. Avu obiecții în ceea ce privea vîrsta infantei, care făcea

din acea căsătorie un act derizoriu. Totuși, spuse că nu credea că regele se va opune, făgădui să fie de față cînd i se va face acea propunere majestății-sale și se angajă să facă uz de toată influența lui asupra tînrului Ludovic pentru a-l determina să fie de acord cu propunerea regentului. Comunicarea a fost amînată pe a doua zi. La ora stabilită, regentul s-a prezentat la rege ; dar în anticameră, prima lui grijă a fost să întrebe dacă domnul de Fleury era acolo. Contrar făgăduielii, domnul de Fleury lipsea. Regentul trimise să-l caute, hotărît să nu intre la rege decît după ce va fi sosit și preceptorul. După cîteva minute, îl văzu venind în goană ca un om care, luîndu-se cu treburile, întîrziase și acum se grăbea să repare greșeala. Regentul intră împreună cu domnul de Fleury și-i găsi la rege pe suprintendent, pe domnul de Villeroy și pe cardinalul Dubois. Atunci regentul, surîzînd plin de grație, îi anunță regelui marea veste, lăudînd avantajele unei astfel de alianțe și rugîndu-l pe Ludovic să-și dea consimțămîntul. Dar regele, surprins, tăcu ; inima i se strînse și ochii i se umplură de lacrimi. Regentul îl privi fix pe domnul de Fleury, care-și dădu seama că totul depindea de el. Episcopul își ținu făgăduiala și insistă, alături de regent, asupra necesității ca regele să respecte angajamentul pe care ducele d'Orléans îl luase în numele său. Dar nici o insistență nu-l putu scoate pe rege din murenie. Episcopul de Fréjus, adică domnul de Fleury, preceptorul său, îi vorbi o vreme în șoaptă, spunîndu-i că nu putea să apară în Consiliul regal și să declare că nu este de acord cu regentul. Regele continuă să tacă și să rămînă nemișcat. Totuși, pînă la urmă, făcu o mișcare, un semn în urma căruia domnul de Fleury declară :

— Monsenior, majestatea-sa va veni la Consiliu. Numai că are nevoie de puțin timp ca să-și vină în fire !

Regentul se înclină, răspunse că era la dispoziția regelui și le făcu semn celor de față să-l urmeze. În odaie nu rămase cu regele decât domnul de Fleury. Într-adevăr, după o jumătate de ceas, regele intră în sala de consiliu și, după ce i se citi scrisoarea lui Filip al V-lea, declară că-și dă „cu plăcere consimțământul la acea căsătorie”. Totodată, aproba căsătoria domnișoarei de Montpensier cu prințul Asturiei. Dușmanii cei mai înverșunați ai regentului fură năuciți de această lovitură neașteptată. Printr-o manevră politică deosebit de abilă, ducele d'Orleans nu numai că devenea aliatul celui al cărui cap îl ceruse cu un an mai înainte, dar fiica sa punea piciorul pe treptele tronului Spaniei.

Odată dubla căsătorie aprobată de către rege, domnul de Saint-Simon a fost trimis ambasador în Spania pentru a o cere, în mod oficial, de soție pe mica infantă. Doamna de Ventadour a fost numită guvernanta ei și a primit sarcina să se ducă s-o ia de la Madrid și s-o aducă la Curtea Franței. În sfârșit, ducele de Ossuna și marchizul de la Fare se întâlniră la Bayonne, primul pentru a prezenta complimentele lui Filip al V-lea către Ludovic al XV-lea, iar celălalt, spre a transmite lui Filip al V-lea complimentele lui Ludovic al XV-lea.

În timp ce aristocrația era preocupată de aceste evenimente, poporul și burghezia își aveau și ele spectacolul lor : în Piața Grève era tras pe roată tilharul Cartouche. Închis la început la Châtelet, apoi transferat la Conciergerie, Cartouche a fost judecat și condamnat la 26 noiembrie 1721. În 27, i s-a aplicat prima pedeapsă, tragerea pe roată, pe care a îndurat-o fără a-și divulga complicități. Pe 28, a fost urcat pe eșafod. Ajuns la Piața Grève, Cartouche, care nu făcuse nici o mărturisire, tot trăgînd nădejde că

va fi salvat de complicii săi, privi cu atenție în jur, doar-doar îl va zări pe vreunul dintre ei. Dar văzînd numai eșafodul și mulțimea necunoscută care căsea gura la el, lacomă de senzații tari, Cartouche spuse :

— Vreau să fac unele mărturisiri !

L-au lăsat imediat jos de pe eșafod și l-au dus repede la Primăria Parisului ; acolo, în afară de mărturisirea crimelor sale despre care pînă atunci nu suflase un cuvînt, Cartouche a denunțat trei sute șaptezeci de persoane, dintre care o sută treizeci și patru de femei. Cum Cartouche dăduse și adresele sau locurile unde se ascundeau complicii săi, aceștia au fost arestați imediat, aproape toți. Cînd i-a văzut adunați în jurul lui, palizi și rugători, Cartouche le-a spus :

— Ascultă-mă tu, cutare, și tu, cutare... V-am îmbogățit și v-am apărat atîta vreme cît am fost liber... După care m-au prins și m-au întemnițat, m-au tras pe roată, făcîndu-mă să îndur chinuri cumplite. Dar, potrivit vechinului nostru jurămint, n-am suflat o vorbă despre nici unul dintre voi. M-am urcat pe eșafod, încrezîndu-mă în făgăduiala voastră că mă veți salva. Voi ați dat însă bir cu fugiții cînd ați auzit de arestarea mea și în ziua execuției m-ați părăsit. Mai mult decît atît, am aflat că unul dintre voi m-a vîndut... Atunci m-am răzbunat și v-am denunțat și eu. Așa că acum sîntem chit. Cît despre cei care ar fi putut să mă ajute din punct de vedere material, i-am iertat și nu i-am mai denunțat. Fiîndcă sînt sigur că aceia mă vor răzbuna cu prisosință !

Cum se făcuse tîrziu, Cartouche a fost dus la închisoare. A doua zi a fost rupt în bucăți, pînă cînd călăului, făcîndu-i-se milă de chinurile lui, l-a strîns de gît cu o frînghie.

Cu acest eveniment s-a încheiat și anul 1721.

Capitolul XIII

Schimb de prințese. — Duhovnicii. — Intrarea cardinalilor de Rohan și Dubois în Consiliul Regal. — Regele părăsește Parisul și se mută la Versailles. — Dubois, prim-ministru. — Dubois și mareșalul de Villeroy. — Arestarea mareșalului. — Fuga și întoarcerea episcopului de Fréjus, adică a lui Fleury, preceptorul regelui. — Dubois academician. — Moartea lui Marlborough. — Moartea Prințesei Palatine. — Cutremurul de pământ din Portugalia.

Anul 1722 a fost inaugurat prin schimbul celor două prințese, viitoarele soții — una a regelui și cealaltă a prințului Asturiei; schimbul s-a făcut în Insula Fazanilor, situată pe râul Bidassoa care desparte cele două regate. Pe aceeași insulă avusese loc, în 1659, conferința dintre cardinalul Mazarin și don Luis de Haro, prim-ministrul Franței și al Spaniei, cei ce încheiaseră pacea din Pirinei și-l însuraseră pe Ludovic al XIV-lea cu infanta Maria-Tereza.

Schimbul a avut loc la 9 ianuarie și în aceeași zi prințesele o porniră la drum: domnișoara de Montpensier spre Madrid, iar mica infanță spre Paris.

Ajungînd la Paris, domnul duce de Ossuna a fost numit cavaler al Ordinului Saint-Esprit, iar domnul de Saint-Simon a primit din mîna lui Filip al V-lea două colierte ale Lîinii de Aur, unul pentru el, iar celălalt pentru unul dintre fiii săi, la alegere.

Chiar în acel moment, la Curtea Franței a început să se discute despre un lucru deosebit de important. Părin-

tele d'Aubanton, duhovnicul lui Filip al V-lea, obținuse de la rege nu numai ca mica infantă să aibă un duhovnic iezuit, dar primise încuviințarea să-i ceară domnului de Saint-Simon ca și regele Ludovic al XV-lea să aibă tot un duhovnic iezuit. Domnul de Saint-Simon nu vru să-și ia nici un fel de angajament, dar îi scrisese regentului, care-l consultă pe Dubois, deoarece propunerea aceasta îl privea pe noul cardinal. Dubois l-a determinat pe abatele de Fleury să se retragă și abatele s-a retras. Apoi i l-au propus regelui pe părintele de Linières, care era duhovnicul Doamnei. Propunerea s-a izbit însă de trei opozanți : cardinalul de Noailles, mareșalul de Villeroy și episcopul de Fréjus, adică domnul de Fleury. Cardinalul de Noailles, fără să propună pe nimeni, respinse categoric ideea unui duhovnic iezuit. Domnul de Villeroy propuse trei persoane : pe decanul de la Notre-Dame, pe Benoit, preotul de la Saint-Germain-en-Laye, și pe abatele de Vaurouy, care tocmai refuzase episcopia din Perpignan. Episcopul de Fréjus propuse două persoane : pe Paulet, superiorul seminarului de la Bons-Enfants, și pe Champigny, trezorierul de la Sainte-Chapelle. Dar Dubois avu ultimul cuvânt și conștiința tânărului rege fiind încredințată lui Linière, iezuiții triumfară din nou. Sigur că domnii de Noailles, de Villeroy și de Fréjus se simțiră profund jigniți de puțină atenție acordată părerii lor. Se știe că regentul era certat cu Parlamentul. Acum își pusese în cap și Consiliul de regență. Abia atunci observară cu toții către ce anume tindea Dubois și-și dădură seama că, fie din convingere, fie din indiferență, domnul d'Orléans îi încuraja ambiția. Deși cardinal, Dubois nu avea acces în Consiliul de regență din pricină că era de obârșie joasă, deci nu era nobil. Atunci Dubois se gândi să-l vîre în Consiliu pe cardinalul de Rohan, după care să se strecoare și el. Cardinalul de Rohan este cel care, după moartea lui

Clement al XI-lea și alegerea lui Conti ca Papă, plecase la Roma. Cardinalul de Rohan, căruia Dubois îi făgăduise un minister, întors la Paris și intrat în Consiliul Regal la propunerea lui Dubois, începu să întrevadă, din locul unde ajunsese, și postul de ministru. Și iată că se întâmplă exact ce prevăzuse Dubois. Cardinalul de Rohan, intrat în Consiliu, îl trase după sine și pe Dubois. Odată ajuns în Consiliul Regal, Dubois propuse ca regele să se mute din Paris la Versailles pentru ca încet, încet să se izoleze de curtenii care dădeau toată ziua năvală la ușa lui. Așa că regele a fost mutat la Versailles. După aceea, Dubois a început să-l preseze zilnic pe regent, cerându-i postul de prim-ministru. Dar regentul nici nu voia să audă. Cum între timp treburile statului începuseră a se înmulți și a deveni tot mai dificile, cum mulți dintre curteni rîvneau postul de prim-ministru, asaltîndu-l pe regent cu rugămintele lor, plictisit, ducele d'Orléans se plînsese fostului său educator. Dubois, care abia aștepta acest moment, îi răspunse regentului :

— Monsenior, mașina guvernamentală nu poate funcționa cum trebuie decît atunci cînd toate resorturile ei sînt ținute în aceeași mîină. Chiar și republicile n-ar fi durat mai mult de trei luni decă voințele tuturor nu s-ar fi unit într-o singură voință. Este necesar deci ca întreaga putere să se afle sau în mîina dumneavoastră, sau în mîina mea, pentru că, fiind sluga cea mai credincioasă a domniei-văstre, aș fi doar reprezentantul voinței monseniorului.. Numiți-mă prim-ministru, altfel regența se duce de rîpă.

— Bine, replică ducele, dar nu ai și așa destulă putere ?

— Nu, răspunse cardinalul. Vreau un titlu, monseniore ; fără titlu nu am nici o autoritate. Dacă n-ai titlu, toți îți rîd în nas ; cum ai un titlu, toți ți se supun fără să cricnească. Titlul înseamnă consacrarea puterii. Puterea fără titlu e o uzurpare !

Dar la toate aceste argumente ale cardinalului, ducele d'Orléans răspundea sau cu o glumă, sau cu vreun cîntec deșucheat. Atunci Dubois se gîndi să roage pe cineva să intervină pentru el. Puse ochii pe Laffitteau, care-i era foarte devotat, pe care îl făcuse între timp episcop de Sisteron și care tocmai venise de la Roma. Laffitteau era un coțcar înrăit, un bețivan dezmațat, un popă complet lipsit de credință, ca și Dubois, și în plus un scandalagiu fără pereche. Dar tocmai de asta avea Dubois încredere în el ; fiind singurul care-l putea susține, Laffitteau avea tot interesul să-l ajute pe Dubois să urce cît mai sus. Venind de la Roma, Laffitteau urma să fie primit în audiență de către regent. În acea audiență, Laffitteau trebuia să-i vorbească ducelui d'Orléans despre marea considerație de care se bucura Dubois la Roma și să-i strecoare ducelui două cuvinte prin care să-i arate cît de mult ar cîștiga Franța dacă Dubois ar fi prim-ministru. Dar încă de la primele cuvinte pe care se hazardă episcopul de Sisteron să le rostească, regentul îl întrerupse.

— Ce mama dracului mai vrea și cardinalul ăsta ? strigă el. Are mult mai multă autoritate decît un prim-ministru și tot nu e mulțumit ! Dacă-l numesc și prim-ministru, atunci ce-o să facă ?

— Monsenior, se va bucura, răspunse episcopul.

— Cît timp ? Doctorul meu, care l-a văzut, mi-a spus că nu mai are de trăit nici șase luni.

— Chiar așa ? întrebă Laffitteau.

— Ei drăcie, dacă nu mă crezi, du-te și întreabă-l pe doctor !

— Ei, monsenior, dacă așa stau lucrurile, răspunse Laffitteau, vă sfătuiesc să-l numiți prim-ministru, și asta cît mai repede !

— Păi de ce ?

— Pentru că, monseniore, ne apropiem de majoratul regelui, nu-i așa ? Sigur că vă veți bucura de toată încrederea majestății-sale.

— Nădăjduiesc, răspunse regentul.

— Regele vă e dator pentru toate serviciile pe care i le-ați adus, e dator însușirilor deosebite pe care le-ați pus în slujba sa, dar nu veți mai avea nici un fel de autoritate. Un prinț atât de mare ca dumneavoastră are întotdeauna dușmani care-l invidiază ; ei vor încerca să vă îndepărteze de rege. Cei care sînt foarte aproape de majestatea-sa, să știți că nu sînt și cei mai atașați. La sfîrșitul regenței, n-o să puteți fi numit prim-ministru, pentru că așa ceva nu s-a mai întîmplat și, ca atare, nu se poate. Atunci numiți încă de pe acum pe altcineva. Cardinalul Dubois poate fi prim-ministru, așa cum au fost și cardinalii de Richelieu și Mazarin ; după ce va muri el, veți putea să-i luați locul într-o funcție care n-a fost creată pentru dumneavoastră și cu care lumea va fi de-acum obișnuită, așa încît veți da impresia că o primiți din modestie și din atașament față de rege, dar de fapt veți avea în mînă toată puterea.

Ducele d'Orléans se gîndi, sfatul iezuitului i se păru bun și Dubois fu numit prim-ministru.

Seara avu loc un mare banchet la Palatul Regal. Se vorbi, cum era și firesc, despre noua numire a lui Dubois și ducele d'Orléans luă apărarea fostului său preceptor, spunînd că un bărbat înzestrat cu o asemenea minte poate ajunge orice.

— Monseniore, zise Nocé, ați făcut din el secretar de stat, ambasador, arhiepiscop, cardinal, iar acum prim-ministru. Dar sînt ferm conștienți că nu veți putea face niciodată din Dubois un om cinstit !

A doua zi, Nocé a fost exilat.

Ați văzut de altfel că, de mai bine de un an, toată politica internă a regentului tindea către concentrarea puterii în mîna sa și către înăbușirea opoziției publice și particulare. Consiliile se opuseseră și fuseseră desființate ; Parlamentul se opusese și fusese exilat la Pontoise. Domnul d'Argensson se opusese și fusese dizgrățiat. Domnul de Nocé se opusese și fusese obligat să părăsească Parisul. Mai rămăsese mareșalul de Villeroy, care nu numai că se opunea, dar mai era și insolent. Înainte de a lua măsuri severe împotriva lui, Dubois încercă să-l ia cu binișorul. Așa cum procedase cu regele, cu Doamna și cu prinții, încercă și cu el : adică să fie modest și umil. Dar cu cît era Dubois mai umil, cu atît devenea Villeroy mai trufaș și mai orgolios. Atunci Dubois apelă la cardinalul de Bissy, prietenul mareșalului, rugîndu-l să-i spună acestuia să se ștăpînească și să încerce să rămînă în relații bune cu el. Cardinalul de Bissy, care-l văzuse pe confratele său, cardinalul de Rohan, intrînd în Consiliul regal numai pentru bunele oficii aduse lui Dubois, nici nu dorea altceva decît să fie pe placul cardinalului, nădăjduind să intre și el pe aceeași ușă pe care intrase și cardinalul de Rohan. Își asumă deci sarcina să-i transmită mareșalului rugămintea lui Dubois. Bissy îl convinse pe Villeroy că admirația lui Dubois față de el era sinceră, fapt care-i îngădui lui Villeroy să-i făgăduiască lui Bissy că va încerca să fie mai apropiat de Dubois. Bissy dădu fuga la primul ministru să-i spună ce făcuse, apoi se duse înapoi la Villeroy să-l întrebe în ce zi și la ce oră ar fi dispus mareșalul să primească respectuoasele omagii ale lui Dubois. Fie că mareșalul nu vru să-l primească pe Dubois la el acasă, fie că vru să facă pe galantul, îi trimise vorbă lui Dubois să-l aștepte la el. Bissy îi spuse lui Dubois să facă tot posibilul și să accepte vizita lui Villeroy a doua zi,

adică odată cu primirea ambasadorilor. A doua zi, în timp ce Dubois stătea de vorbă cu ambasadorul Rusiei și salonul era plin de cei mai de seamă miniștri străini, a fost anunțată vizita domnului mareșal de Villeroy. Nu se obișnuia ca audiențele să fie întrerupte. Totuși, lacheii, care primiseră ordin, se duseră să-l anunțe imediat pe domnul Dubois. Dar mareșalul se împotrivi și așteptă în salon, la rând ca toată lumea.

Reconducându-l pe ambasadorul Rusiei, Dubois îl zări pe mareșal ; atunci, uitînd de toți ceilalți, se năpusti spre el, se înclină în fața lui întocmai ca în fața unui rege și-l pofti imediat în cabinet. Acolo, Dubois se pierdu în mulțimi pentru onoarea pe care i-o făcuse mareșalul. Acesta îl lăsă să vorbească, arborînd un aer mîndru, schițînd un surîs, clipind din ochi sau dînd din cap. După ce Dubois se liniști, mareșalul — pe tonul lui doctoral care-i era caracteristic — îi dădu cîteva sfaturi apoi, lăsîndu-se tîrit de elocință, trecu de la sfaturi la admonestări și de la admonestări la reproșuri. Dubois era ca un șarpe. Știa să se tîrască, dar cu condiția să nu-l calce nimeni pe coadă. La primul contact cu piciorul care, profitînd de umilința lui, ar fi vrut să-l zdrobească, se ridica gata de atac. Văzînd ce întorsătură luaseră lucrurile, cardinalul de Bissy vrî să intervină, dar era prea tîrziu. Mînia care pusese stăpînire pe inima domnului mareșal i se urcase la cap și nu-i mai îngădui să judece. Începu să bată din picior, să pufnească, să strige, să se înroșească ; Dubois, dimpotrivă, pălise și se retrăsese în sine întocmai ca o felină gata să se năpustească. După o vreme, năucit de propriile sale răcnete, mareșalul, nemaiputîndu-se stăpîni, trecu la amenințări și strigă :

— Da, domnule, unul dintre noi doi trebuie să cadă și, dacă vrei să-mi ascuți un ultim sfat, areștează-mă !

Cardinalul de Bissy văzu ochii lui Dubois strălucind. Dându-și seama că lucrurile ajunseseră prea departe, îl apucă pe mareșal de braț și-l trase cu forța după sine. Numai că mareșalul nu era omul care să se retragă în liniște ; ieșind afară din cabinet, continuă să strige, să înjure și să-l amenințe pe Dubois. Audiențele au fost suspendate. Furios, bilbiindu-se de furie și abia mai respirînd, Dubois dădu buzna în cabinetul regentului. Urmînd sfatul mareșalului, venise să-i propună acestuia să-l aresteze pe Villeroy. Regentul nu avea nici un motiv să-l susțină pe mareșal, care era unul dintre cei mai înverșunați calomniatori ai săi. De cîte ori micul rege nu se simțea bine, mareșalul începea să strige : „Otravă ! Regentul i-a dat otravă !“ Dar cum ducele d'Orléans știa să se stăpînească, îi spuse lui Dubois că arestarea va avea loc de îndată ce mareșalul îl va jigni pe regent. Pentru orice eventualitate, trimiseră să-l cheme pe domnul de Saint-Simon „pentru a pregăti — cum spune el însuși — capcana în care urma să cadă Villeroy“. Ducele de Saint-Simon fu întru totul de părerea regentului și-și spuse că — avînd în vedere insolența mareșalului — acesta nu va întîrzia să-și dea în petec. Dar, ca să fie mai siguri, pregătiră ei înșiși capcană. La primul Consiliu ce urma să aibă loc, ducele d'Orléans trebuia să-i șoptească regelui ceva la ureche. Mareșalul, curios din fire, sigur că se va virî între ei, ca să audă ce vorbesc. Atunci regentul trebuia să-l poștească pe rege în cabinetul său ; cum domnul de Villeroy avea să se țină, în mod sigur, după ei, regentul trebuia să-i închidă ușa în nas, spunîndu-i că are ceva de vorbit cu regele doar între patru ochi. Atunci Villeroy, nestăpînit cum era, avea să trîntească el ceva jignitor la adresa regentului.

Lucrurile se petrecură exact așa cum prevăzuse domnul de Saint-Simon : mareșalul dorind să audă ce-i spusese regentul lui Ludovic, vru să vină după ei în cabinetul regentului ; atunci regentul îi spuse mareșalului că are ceva de discutat cu regele și anume fără martori ; la care Villeroi răspunse că majestatea sa nu trebuie și nu poate să aibă secrete față de preceptorul său.

— Ascultă, domnule mareșal, îi spuse regentul, întorcându-se cu fața către el, să știi că nu ești buricul pământului și că numai prezența regelui mă oprește să nu te tratez așa cum meriți !

După care regentul, luându-l pe rege de mină, intră în cabinet. Mareșalul dădu fuga după regent, ca să-și ceară scuze ; dar ducele, cu un gest, îl făcu să priceapă că nu va accepta nici un fel de scuze. Socotind că mersese cam departe cu insolența, a doua zi mareșalul veni din nou la regent să-și ceară scuze. Gătît cu superba lui sabie pe care n-o părăsea niciodată, mareșalul străbătu curtea, îndreptându-se către ducele d'Orléans.

— Unde este regentul ? îl întrebă pe ușier.

— Lucrează, domnule mareșal, răspunse ușierul.

— Trebuie neapărat să-l văd, așa că te rog să mă anunți !

Și o porni arogant spre ușă, sigur că se va deschide dinaintea sa. Ușa se deschise într-adevăr, dar cel care-l primi fu domnul Fare, căpitanul gărzilor regentului, care, îndreptându-se către el, îi ceru sabia. În același timp, Le Blanc îi prezentă ordinul de arestare semnat de rege, în vreme ce contele d'Artagnan, căpitanul muschetarilor în gri, împinse spre el o lectică bine acoperită, care aștepta într-un colț, gata pregătită. Cu dosul mîinii, muschetarul îl împinse în lectică, trase draperiile peste el, apoi le porunci cîtorva oameni să-l scoată din palat printr-o ușă

dosnică ce dădea în grădină. La piciorul scării ce ducea în sera de portocali aştepta o trăsură, înconjurată de douăzeci de muschetari. Urcat imediat în trăsură, mareşalul a fost condus la moşia lui din Villeroy, aflată la zece leghe de Paris. Mai rămânea să i se spună şi regelui de arestarea lui Villeroy. Ludovic, ca toţi copiii răsfăţaţi, îi iubea mult pe toţi cei care-l laudau şi nimeni nu-l lauda mai abitir decât Villeroy. Aşa că de îndată ce auzi că mareşalul fusese arestat, fără a dori să asculte şi motivele pentru care îl arestaseră, începu să plîngă. Regentul încercă să-l consoleze, dar la tot ce-i spunea el, regele plîngea şi mai tare. Văzînd cît este de încăpătînat, regentul îl salută şi se retrase. Regele a fost trist toată ziua. Dar a doua zi, altă surpriză neplăcută : nu-l văzu nici pe domnul de Fleury. Întrebînd unde este, i se răspunse că nu se află la Versailles şi că nimeni nu ştie unde se dusesese. Ce se întîmplase ? Villeroy şi Fleury, cei doi preceptori ai regelui, făcuseră un fel de pact potrivit căruia, în cazul în care unul dintre ei ar fi fost arestat, celălalt să se exileze de bunăvoie, chiar în aceeaşi zi. Villeroy izbutise în asemenea măsură să-l convingă pe rege că nu este înconjurat decât de duşmani şi de otrăvitori şi că nu-şi datorează viaţa decât preocupărilor asidue ale celor doi preceptori ai săi, încît tînărul Ludovic, văzîndu-se despărţit de amîndoi deodată, se simţi cuprins de o adevărată disperare. Regentul, neştiind despre ce este vorba, se simţi foarte încurcat. Dubois deduse că Fleury se retrăsese la Trappe, cînd iată că cineva veni şi spuse că se dusesese la Bâville, la preşedintele de Lamoignon. De îndată ce regentul află de ce se retrăsese domnul de Fleury, dădu fuga la rege să-i spună că încă în cursul aceleiaşi zile, preceptorul său va fi la Versailles. Curierul care trebuia să plece la Trappe, fiind gata de drum, schimbă direcţia şi o luă spre Bâville şi, aşa cum făgăduise regentul, regele îl văzu pe Fleury

chiar în acea zi. Domnul de Fleury își călcasese jurământul față de Villeroy, dar nu din vina lui. El plecase de la Versailles chiar în ziua în care fusese arestat mareșalul de Villeroy ; dar din moment ce regele îi poruncise să vină, el nu putea să nu se supună poruncii. Prima sa datorie era să se supună ordinelor regelui său și el se supusese. Începînd din acel moment, regentul înțelese că domnul de Fleury reprezenta o putere. Îi explică îndelung motivul care-l determinase să-l aresteze pe mareșalul de Villeroy și pînă la urmă domnul de Fleury fu de acord cu el. În realitate, era încîntat că scăpase de un om care-l jignise de multe ori cu insolența și cu orgoliul lui nemăsurat. În consecință, își asumă răspunderea să i-l recomande și să i-l prezinte el însuși regelui pe domnul de Charost, căruia regentul îi încredințase locul pe care-l avusese mareșalul. Cît despre ducele d'Orléans, părăindu-i-se că domnul de Villeroy se află cam prea aproape de Paris, porunci să fie dus și închis la Lyon.

Dubois nu numai că ajunsese prim-ministru, dar se văzu scăpat de doi dintre cei mai înverșunați dușmani ai săi : Nocé și Villeroy. Academia profită de această circumstanță pentru a-l numi membru pe Dubois.

În vremea aceasta, unul dintre oamenii care făcuseră mult rău Franței, pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, murise la Windsor. E vorba de John Churchill, duce de Marlborough.

Și iată că la 25 octombrie avu loc sărbătorirea majoratului regelui. Cei șase pairi laici ai Franței care trebuiau să fie de față au fost reprezentați de șase prinți de sînge, ceea ce nu se mai întîmplase niciodată : ducele d'Orléans îl reprezenta pe ducele de Bourgogne, ducele de Chartres ținu locul ducelui Normandiei, ducele de Bourbon îl reprezintă pe ducele Aquitaniei, contele de Charolais pe

contele de Toulouse, contele de Clermont pe contele de Fandre, iar prințul de Conti ținu locul contelui de Champagne. Mareșalul de Villars l-a reprezentat pe conetabilul Franței, iar prințul de Rohan pe marele maestru de ceremonii al regelui. După ce i s-a pus regelui coroana pe cap, acesta a scos-o și a pus-o alături, pe perna de catifea. Cineva i-a spus că încălca ceremonialul, dar regele i-a răspuns că puțin îi păsa de ceremonial.

După ce s-a întors de la Reims, regele a rămas o vreme la Villers-Cotterets, unde ducele d'Orléans a dat niște serbări magnifice în cinstea lui. De acolo, a plecat la Chantilly, la ducele de Bourbon, care a cheltuit un milion ca să-l primească. Văzînd tot acel lux, Camillac spusese :

— Se vede limpede că fluviul Mississippi a trecut pe aici ! ¹

În timpul șederii la Villers-Cotterets și la Chantilly, regele a prins gustul vînătorii, plăcere care mai tîrziu avea să se transforme într-o adevărată pătîmă.

Întorcîndu-se la Paris, regentul i-a trimis în Spania pe doamna ducesă de Duras și pe cavalerul d'Orléans ca s-o însoțească pe doamna ducesă de Beaujolais, fiica sa, al cărei contract de căsătorie cu infantele don Carlos fusese semnat la 26 noiembrie. Dar această căsătorie n-a mai avut loc. La opt zile după semnarea contractului, a murit Prințesa Palatină, mama regentului. Toate spectacolele și serbările s-au suspendat timp de opt zile, iar doliul a ținut patru luni.

Acest eveniment, împreună cu cutremurul de pămînt din Portugalia, care i-a inspirat o tragedie lui André, au fost evenimentele cu care s-a încheiat anul 1722.

¹ Aluzie la acțiunile Mississippi ale lui Law (n.t.).

Capitolul XIV

Majoratul regelui. — Doamna de Prie. — Doamna de Pléneuf. — Domnul de Prie, ambasador la Torino. — Întoarcerea sa. — Dizgrațierea lui Le Blanc și a lui Belle-Isle. — Boala lui Dubois și moartea sa. — Moartea regentului. — Concluzii.

Anul 1723 a început cu majoratul regelui. La 16 februarie, Ludovic al XV-lea pășise în cel de-al paisprezecelea an al său. Chiar în dimineata acelei zile, ducele d'Orléans a fost de față la scularea lui, l-a salutat cu tot respectul convenit și l-a întrebat dacă are de dat vreo poruncă în legătură cu cîrmuirea statului. La 22 februarie a avut loc un Consiliu în care regele a fost declarat major și anunțat că, după legile țării, de-acum încolo putea să ia parte la cîrmuirea Franței. Întorcîndu-se către ducele d'Orléans, regele i-a mulțumit pentru strădania de a fi vegheat asupra țării, l-a rugat să aibă și mai departe grijă de Franța și l-a confirmat pe Dubois în funcția de prim-ministru. Tot în acel Consiliu trei duci au fost făcuți pairi : Biron, Lévis și La Vallière. Ducele d'Orléans făcuse un mare act de dreptate restituind familiei Biron ducatul-pairie ce-i fusese confiscat lui Charles de Biron, vinovat de crimă de lesmajestate. Acum îi era înapoiat urmașului său, nevinovat. În legătură cu acest lucru i s-au făcut ducelui d'Orléans unele observații, dar el a răspuns :

— O familie care și-a pierdut avutul, din pricina unor greșeli, și le poate recăpăta prin serviciile pe care le-a adus țării.

Cam în acea epocă se situează și dizgrațierea lui Le Blanc și a contelui de Belle-Isle, fapt ce semnalează începuturile influenței doamnei de Frie.

Doamna de Frie era fiica lui Berthelot de Pléneuf, un bogat financiar, unul dintre primii slujbași ai cancelarului Voisin ; strinsese o avere imensă, avea o casă deosebit de frumoasă, căreia soția sa îi făcea onorurile cu multă grație și spirit. Dintre toți copiii ei, doamna de Pléneuf avea o deosebită slăbiciune pentru micuța Agnès, cea care avea să fie mai târziu doamna de Frie. Dar pe măsură ce copila creștea, pe măsură ce, crescînd, se făcea tot mai frumoasă și plăcea tot mai mult celor din jur, în aceeași măsură începu să-i displace mamei sale ; după o bucată de vreme, profunda dragoste a mamei se transformă în ură, în ura unei femei față de o altă femeie, în care nu mai vedea o fiică, ci o rivală. Așa că doamna de Pléneuf s-a hotărît s-o mărite cît mai repede, ca să scape de ea. Se prezentară, cum era și firesc, mai mulți tineri, între care și marchizul de Frie. Marchizul se trăgea dintr-o familie foarte bună. E adevărat că nu avea avere și că pacea pusese capăt carierei sale de ofițer. Dar avere avea familia Pléneuf și, în loc să-și continue cariera de ofițer, putea deveni ambasador. Afacerea a fost încheiată și căsătoria făcută. Doamna de Frie, prezentată regelui, și-a dezvăluit toată istețimea spiritului ; cînd voia să dea gata pe cineva, nimeni nu-i putea rezista, așa că domnul de Frie a fost numit ambasador la Torino. Acolo, doamna de Frie a trăit numai în lumea mare și a dobîndit acele maniere pline de grație și de încîntare care au făcut din ea una dintre femeile cele mai primejdioase, dar în același timp și cele mai distinse din epoca de care ne ocupăm. În 1719, doamna de Frie se întorsese la Paris ; era atunci o femeie desăvîrșită atît ca grație, cît și ca fru-

mușete. Avea o figură încântătoare, era foarte isteată și plină de spirit, ambițioasă, îndrăzneată, într-un cuvânt, uluitoare. Ducele de Bourbon, văzînd-o, se îndrăgosti nebunește de ea. Doamna de Prie își dădu imediat seama de importanța acestei cuceriri și n-o lăsă să treneze prea mult. La început, legătura lor a fost ascunsă de ochii lumii. Aveau o căsuță în strada Sainte-Appoline, cu un budoar roz-gri, și o trăsură care-i aștepta afară. Domnul de Bourbon se arătă grozav de gelos, ca un îndrăgostit în luna de miere, cînd observă că domnul d'Alincouri, fiul mareșalului de Villeroy, începuse să-i facă curte iubi-tei sale.

Femeile care au în ele o scînteie de geniu, așa cum avea doamna de Prie, nu fac nimic fără un scop precis. Marchiza socoti deci că venise momentul să se plîngă de Le Blanc și de contele de Belle-Isle, nepotul lui Fouquet. Ca să-i vină de hac lui Le Blanc, doamna de Prie se agăță de falimentul lui Jonchère, trezorier general în timpul răz-boiului, și care fusese întemnițat în Bastilia. Și cum Jon-chère era omul de casă al lui Le Blanc, marchiza îl acuză pe ministru că-și virîse mîinile pînă la coate în banii mînuți de Jonchère, obligîndu-l astfel pe acesta să dea faliment. Împins de marchiza de Prie, ducele de Bourbon se adresă ducelui d'Orléans, cerînd să se facă lumină în această gravă infracțiune. Ducele d'Orléans îl trimise la Dubois. Dubois n-avea nici un motiv să-l susțină pe Le Blanc, care nu era omul lui. El avea obligații față de Breteuil, cel care știuse, cu atîta dibăcie, să sustragă certificatul de căsă-torie din registrul parohial, făcînd dintr-un abate însu-rat un celibatar. Le Blanc și Belle-Isle fură deci trimiși la închisoare, iar postul de ministru de război a fost dat imediat lui Breteuil.

Această afacere odată isprăvită, spre satisfacția doam-nei de Prie și a domnului duce de Bourbon, Dubois se

ocupă de prezidarea adunării clerului, care nu se mai reunise din 1715. Aceasta a fost ultima mare onoare care a încoronat ciudata viață a lui Dubois. Prezicerea doctorului, care nu-i mai dăduse primului-ministru decât șase luni de trăit, era pe punctul de a se adevăra. Cu câteva zile în urmă, Dubois încă se mai îndoia că ar fi bolnav. Dar acum plecase de la Versailles la Meudon sub pretextul de a-l duce pe rege să mai stea și acolo ; în realitate, voia să scurteze la jumătate drumul pe care-l avea mereu de făcut. Bolnav de multă vreme de o ulcerăție la vezică, nu mai putea suporta zguduiala trăsuri, nici măcar pe cea mult mai atenuată a unei lectici.

Sîmbătă, 7 august, i-a fost atît de rău, încît medicii au declarat că trebuie să suporte imediat o operație foarte grea și foarte dureroasă, dar pe care dacă nu o face, va muri probabil peste trei sau patru zile. Așa că-l poftiră să vină la Versailles cît mai repede, ca să-l poată opera. Dubois se înfurie și-i trimise pe medici la plimbare. Operația avu totuși loc a doua zi, la ora cinci. Exact la douăzeci și patru de ore după operație, Dubois muri blestemînd și înjurîndu-i pe doctori. De altfel, era și vremea. Își isprăvisse opera, iar acum le stătea tuturor ca o piatră de moară după gît, mai ales regentului. În ziua operației fusese îngrozitor de cald, iar spre seară izbucni o furtună puternică. Tunetul bubui înfricoșător și fulgerele spintecară văzduhul.

— Ha, ha, făcu regentul, frecîndu-și bucuros mîinile, nădăjduiesc că va fi o furtună pe cinste, care-l va lua cu ea și pe caraghiosul ăla bătrîn !

De îndată ce Dubois își dădu sufletul, regentul îi scrisese lui la Nocé, exilat de Dubois : „*Vipera a murit, veninul a înghețat. Te aștept astă-seară la Palatul Regal*“. Aceasta a fost toată orația funebră în cinstea primului-ministru.

Totuși, nici ducele d'Orléans nu avea să supraviețuiască prea mult celui de la care își luase adio într-un mod atât de nesăbuit. Dealtfel și sarcina lui se încheiase. Moartea lui Dubois, care trebuia să fie pentru el un fel de învățătură de minte, n-a fost decît un prilej de a se deda la tot felul de excese de care nu se mai putea dez-băra. Totuși moartea îi dăduse pînă atunci cîteva semne care ar fi trebuit să-i dea de gîndit : avea dureri de cap, amețeli, stări de năuceală și era foarte roșu la față. Doctorul îl admonesta zilnic și tot zilnic ducele d'Orléans îi răspundea :

— Dragul meu, nu moare de apoplexie unul care vrea ! Asta-i moartea cea mai scurtă și cea mai ușoară.

În fiecare zi doctorul se ruga de el să-l lase să-i ia sînge și în fiecare zi ducele d'Orléans îl amîna pe a doua zi.

În sfîrșit, joi dimineată, 2 decembrie, medicul se ținu atîta de capul lui, încît regentul, ca să scape de el, îi spuse să vină luni și să-i ia sînge.

În ziua aceea lucrase în cabinetul regelui. Întorcîndu-se în cabinetul său, o găsi pe doamna de Phalaris, care-l aștepta în ușă. Vederea ei păru să-i facă plăcere.

— Intră, îi spuse. Îmi simt capul greu și poate că mă destind dacă ai să-mi povestești ceva mai vesel.

Intrară amîndoi în cabinet și se așezară alături, pe o canapea, în fața focului. Dar dintr-o dată, doamna de Phalaris, care pōvestea ceva, îl simți pe duce lăsîndu-se greu peste ea, ca un om care a leșinat. Ridicîndu-se imediat, văzu că ducele își pierduse cunoștința, dar de fapt omul era mort. Murise așa cum își dorise întotdeauna ; repede și ușor. O moarte la fel de ușoară ca și viața lui, răpit în vreme ce ațipise. O gazetă oarecare anunță că

regentul murise în brațele duhovnicului său. Ducele era în vîrstă de patruzeci și nouă de ani, trei luni și douăzeci și nouă de zile.

Să aruncăm acum o privire îndărăt și să spunem cîteva cuvinte despre perioada care a trecut și despre oamenii care au jucat un rol în acest timp.

Societatea trecuse printr-o mare transformare după moartea lui Ludovic al XIV-lea, dar această transformare începuse de fapt a se face simțită încă de la începutul secolului al XVIII-lea. Evenimentele, mai puternice decît oamenii, zdrobiseră puterea politică a bătrînului Ludovic al XIV-lea. Carol-cel-Mare, pe patul de moarte, plînsese cu gîndul la viitoarele invazii ale barbarilor care aveau să-i distrugă opera întregii sale vieți. Ludovic al XIV-lea ar fi trebuit să plîngă privind transformarea societății ce avea să ducă de rîpă opera întregii sale domnii. Scopul domniei lui Ludovic al XIV-lea fusese puterea unică, autoritatea regală. El spusese : „Statul sînt eu !“ Ar fi putut să spună același lucru și despre societate : „Societatea sînt eu !“ Dar așa cum regele se plictisise să-i mai îndure tutela, tot așa și societatea se plictisise să-i mai urmeze exemplul. Regele scăpase de influența ei datorită slăbiciunii sale ; societatea scăpase de tirania regelui datorită morții sale. În ultimii ani ai domniei lui Ludovic al XIV-lea se ridicase o nouă generație care, părăsind obiceiurile secolului al XVII-lea, le inaugurase pe cele ale secolului al XVIII-lea. Ducele de Richelieu a fost eroul noii generații ; ducele d'Orléans — apostolul ei, Ludovic al XV-lea — zeul ei ; Nocé, Canillac, Brancas, Fargy, Ravannes — modelele ei.

Secolul al XVII-lea este secolul construcției laborioase a autorității politice și religioase ; Henric al IV-lea

s-a folosit în acest scop de mintea lui ageră ; Richelieu, de geniul său, iar Ludovic al XIV-lea de voința sa.

Secolul al XVIII-lea înseamnă distrugerea acestui principiu, înseamnă căderea tronului, profanarea altarului.

În secolul al XVII-lea trăiseră Corneille, Racine, Molière, Montesquieu, Bossuet, Fénelon, Fouquet, Louvois, Colbert.

În secolul al XVIII-lea au existat Voltaire, Rousseau, Grimm, d'Alembert, Beaumarchais, Crébillon-fiul, marchizul de Sade, Law, Maurepas și Calonne. Secolul al XVIII-lea a fost pregătit de edictul din Nantes, de înființarea școlilor din Geneva, Olanda, Anglia, de prezența lui Newton, ca și a doamnei marchize de Maintenon, a lui Leibnitz, ca și a părintelui Le Tellier. De ce dintre toți urmașii lui Ludovic al XIV-lea n-a rămas decît Ludovic al XV-lea ? Pentru că noii societăți care era coruptă îi trebuia un rege corupt pentru ca și regele și societatea să cadă în aceeași prăpastie. Ați văzut cum l-a pregătit Filip d'Orléans pe Ludovic al XV-lea. Credeți că Richelieu l-a pregătit mai bine pe Ludovic al XIV-lea ? Nu. Ducele d'Orléans era spiritual, necredincios, dezmațat ; nu avea nici un fel de sentimente, nu respecta nici o legătură de familie. Avusese îndatorirea să-l țină în viață pe Ludovic al XV-lea, să-l ajute să se vindece de toate bolile pe care le fac îndeobște copiii și să-l protejeze pentru că era un băiețuș foarte plăpînd. A avut într-adevăr mare grijă de el, și cînd copilul a ajuns un tînăr frumos și viguros, regele a murit, ca și cum n-ar fi așteptat decît acest lucru ca să moară. A murit așa cum a trăit, fără să se căiască de greșelile pe care le-a făcut.

Cu toate cusururile sale, ducele d'Orléans a fost un mare senior, și istoria, uitînd de destrăbălările și chefurile prințului, de slăbiciunile omului, îl va înfățișa întotdeauna veghind cu o mîină întinsă peste leagănul regelui, deși a fost acuzat de nenumărate ori, pe nedrept, că a vrut să-l otrăvească pentru a-i lua locul.

Și acum să vedem ce se va întîmpla cu acest copil, pe care glasul norodului său îl și botezase Ludovic-cel-Iubit.

.

Capitolul I

Un cuvînt care ne va aminti de tînărul rege.
— Ce s-a petrecut la moartea domnului duce d'Orléans. — Cum a fost numit prim-ministru domnul duce de Bourbon. — Originea sa. — Portretul fizic și moral. — Doamna ducesă, mama domnului duce. — Prinții. — Domnul de Charolais. — Regele. — Eticheta lui Ludovic al XV-lea. — Zvonuri jignitoare la adresa regelui. — Sufletul lui Duchaffour.

Sîmbătă, 15 februarie 1710, Ludovic al XIV-lea a fost trezit la ora șapte dimineața, deci cu o oră mai devreme ca de obicei, pentru că pe doamna ducesă de Bourgogne o apucaseră durerile facerii. Regele se îmbracă în grabă și se duse lîngă ea. Dar de data aceasta Ludovic al XIV-lea nu mai așteptă sau, mai bine zis, avu foarte puțin de așteptat.

La ora opt, trei minute și trei secunde, ducesa de Bourgogne aduse pe lume un băiat care primi numele de ducele d'Anjou. Cardinalul de Janson îl unse cu mir pe noul născut. Apoi pruncul fu așezat pe genunchii doamnei de Ventadour, aflată într-o lectică. Domnul de Boufflers și opt soldați escortară lectica. La prînz, domnul de

La Vrillière îi aduse pruncului Cordonul Albastru, iar în cursul zilei toată Curtea veni să-l admire.

Acest copil, care abia văzuse lumina zilei, avea un frate mai mare ce purta titlul de Delfin ; așa cum am mai spus-o, pruncul primise titlul de duce d'Anjou.

La 6 martie 1711, cei doi copii se îmbolnăviră de pojar. Cum micii prinți nu fuseseră decît unși cu mir, Ludovic al XIV-lea porunci să fie botezați imediat. Doamna de Ventadour primi ordin să ia drept nași și nașe pe primele persoane pe care le va întîlni. Amîndoi copiii trebuiau să primească numele de Ludovic. Doamna de Ventadour îl boteză, împreună cu contele de La Motte, pe micul Delfin. Ducele d'Anjou avu drept naș pe marchizul de Brie, iar drept nașă, pe doamna de la Ferté. La 8 martie, cel mai mare dintre cei doi copii muri. Atunci, ducele d'Anjou luă locul fratelui său și primi, la rîndul lui, titlul de Delfin.

Am văzut cum Ludovic al XV-lea a fost adus la Vincennes, la moartea regelui Ludovic al XIV-lea ; apoi l-am văzut întorcîndu-se la Paris pentru a lua parte la ședința Parlamentului care anula testamentul bunicului său, numindu-l regent pe ducele d'Orléans. Am vorbit despre principiile pe care i le insuflase domnul de Villeroy, preceptorul său, despre prietenia lui față de cîlălalt preceptor, domnul de Fleury, despre antipatia sa față de domnul Dubois ; am vorbit despre temerile Franței și despre neliniștea domnului d'Orléans cînd o nouă boală l-a adus pe Delfin la un pas de moarte. În sfîrșit, am povestit cum, datorită fermității lui Helvétius, viața i-a fost salvată. Am asistat pe urmă la declararea majoratului său, apoi la încoronare, la numirea domnului duce d'Orléans ca prim-ministru, după moartea lui Dubois. În sfîrșit, la moartea ducelui d'Orléans lovit de apoplexie, La Vrillière, fiul lui Châteauneuf, secretar de stat sub Ludovic al

XIV-lea, același care o scandalizase atîta pe domnișoara de Mailly — devenită soția sa — cînd aceasta a aflat că se măritase doar cu un mic burghez, dar care ajunsese secretar al consiliului de regență, cînd regența avu un consiliu ; La Vrillière, deci, a fost primul avertizat de moartea ducelui d'Orléans. A dat fuga mai întîi la rege, apoi la domnul de Fleury și, în sfîrșit, la domnul duce de Bourbon ; gîndindu-se că acest prinț ar putea deveni prim-ministru, s-a grăbit să-i întocmească numirea după modelul numirii ducelui d'Orléans.

Domnul de Fleury ar fi putut pune mîna încă de atunci pe această funcție, mai ales că prietenii l-au sfătuit să facă acest lucru și poate că și el se gîndise la așa ceva. Dar nu exista om cu mai multă răbdare și mai plin de ambiție ca domnul de Fleury, două calități destul de rare și care fac atît de dificilă înlăturarea oamenilor care le posedă. De altfel, de Fleury se mulțumea cu realitatea puterii, lăsînd altora aparențele, lucru încă și mai rar decît celelalte. Nu socoti deci că trebuie să-și manifeste atît de curînd dorința, pe care și-o realizează de altminteri mai tîrziu, și se declară primul de partea ducelui de Bourbon, a cărui incapacitate o cunoștea prea bine. Moartea prințului d'Orléans, odată devenită publică, toți curtenii se duseră la rege, precedați de ducele de Bourbon. Ludovic al XV-lea era foarte trist ; după ochii lui înroșiți și umezi, se vedea că vărsase foarte multe lacrimi. Abia se închisese ușa în urma ducelui și a curtenilor, că domnul de Fleury îi spuse cu glas tare regelui că, după marea pierdere pe care o suferise în persoana ducelui d'Orléans, al cărui elogiu îl făcu în două cuvinte, majestatea-sa nu putea face altceva mai bun decît să-l roage pe ducele de Bourbon, aflat de față, să-și asume povara tuturor afacerilor de stat și să primească funcția de prim-ministru, liberă prin moartea ducelui d'Orléans.

Regele îl privi în ochi pe domnul de Fleury, ca să-și dea seama de sinceritatea propunerii. Apoi, observându-i privirea deschisă, consimți la acea numire printr-un semn din cap. Ducele de Bourbon îi mulțumi pe loc. Cît despre La Vrillière, în culmea bucuriei pentru prompta reușită în această mare afacere, scoase imediat din buzunar jurămîntul primului-ministru, copiat după cel al ducelui d'Orléans, și-i propuse cu glas tare domnului de Fleury ca ducele de Bourbon să-l depună imediat. Domnul de Fleury îi spuse regelui că lucrul i se părea firesc, așa că ducele de Bourbon se conformă. Odată jurămîntul depus, domnul duce de Bourbon ieși din cabinet ; curtenii îl urmară și, la un ceas după moartea ducelui d'Orléans, deci înainte ca fiul său — care se afla la Paris — să fi fost înștiințat de moartea tatălui, totul se isprăvisese.

Acum să consacram cîteva rînduri prințului căruia La Vrillière și Fleury, episcop de Fréjus, îi încredințaseră atît de repede slujba răposatului duce d'Orléans. Ducele de Bourbon era fiul lui Ludovic de Bourbon-Condé, al cărui tată primise, în 1660, de la Ludovic al XIV-lea, ducatul de Bourbon în schimbul ducatului d'Albret. Mama sa era spirituala domnișoară de Nantes, fiica lui Ludovic al XIV-lea și a doamnei de Montespan, care moștenise agerimea familiei de Montemart. Am mai vorbit despre cîntecele uimitoare pe care le improviza. Domnul duce de Bourbon avea deci în epoca în care ne aflăm treizeci și unu de ani bătuți pe multe. Era înalt, slab ca o așchie, avea spinarea încovoiată ca un cocoșat, picioarele lungi și subțiri ca de barză, obraji scofilciți, buzele groase și bărbia ascuțită într-un mod atît de ciudat, încît ai fi crezut — spunea maică-sa — că natura îi croise acea bărbie ca să fie înhățat de ea. Or, cum există un proverb care spune că „răul aduce după sine rău“, domnul duce de

Bourbon, care avea, după cum am văzut, un chip foarte urît, mai suferise și un accident. Într-o iarnă fusese învitat de domnul Delfin și de domnul de Berry să vină împreună cu ei. Treaba se întâmpla într-o luni, 30 ianuarie, cînd afară era un ger strașnic. Întîmplarea făcuse ca domnul de Berry să se afle la un capăt al unei bălți — destul de lungă și înghețată bocnă — în vreme ce domnul duce se afla la celălalt capăt. Ivindu-se vînatul, domnul de Berry trase, glonte pe ricoșă pe gheață și-i crăpă un ochi ducelui de Bourbon. Ducele privi lucrurile cu destulă îngăduință, dar domnul de Berry nu-și iertă niciodată acea nenorocire involuntară și-și reproșă acest lucru toată viața. Asta în ceea ce privește fizicul domnului duce. În ceea ce privește felul său de a fi, domnul de Bourbon era un om politicos, îi plăcea să trăiască bine, era trufaș, bun politician, dar mărginit, necultivat și foarte avar. Cîștigase, făcînd afaceri împreună cu mama sa, mai bine de două sute cincizeci de milioane. Într-o zi, arătînd un teanc de acțiuni Mississippi lui Brancas, a cărui cupiditate credea că o ațîță astfel, acesta îi răspunse :

— Monsenior, una singură dintre hîrțile bunicului dumneavoastră ar fi valorat mai mult decît toate aceste acțiuni la un loc.

Bunicul ducelui fusese marele Condé.

Domnul duce avea o inimă foarte înflăcărată. Fusese îndrăgostit nebunește de doamna de Nesle, care-l înlocuise cu prințul de Soubisse ; domnul de Bourbon fusese disperat. Zvonul despre disperarea lui ajunsese la urechile noului amant.

— De ce dracu se mai plînge domnul de Bourbon, spusese prințul de Soubisse, din moment ce i-am îngăduit doamnei de Nesle să se ducă la el oricînd vrea ? Fiecăruia după rangul lui !

Această cinste nu-l consolă cîtuși de puțin pe domnul duce, care avu nevoie de toată dragostea doamnei de Prie pentru a-l face să uite iubirea pe care i-o inspirase doamna de Nesle. Ducele de Bourbon fusese înșurat cu de-a sila de Ludovic al XIV-lea. Într-o zi, regele prescriesese însă căsătoria ducelui de Bourbon cu fosta domnișoară de Conti și a domnului de Conti cu fata mai mare a doamnei ducese. Cele două mame se opuseră cu strășnicie. Dar, se știe, atunci cînd Ludovic al XIV-lea voia ceva, apoi nimeni nu mai putea schimba nimic. Doamna prințesă de Conti și doamna ducesă de Bourbon își plecară capetele în fața voinței regelui. Totuși majestatea sa se ușură de cinci sute de mii de livre, dînd cîte o sută cincizeci de mii de livre fiecărui prinț, și cîte o sută de mii de livre fiecărei prințese. Dacă cele două prințesemame, înainte de căsătoria copiilor lor, se urau, acum nu se mai puteau suferi. Cîteva cîntece ale doamnei ducese, ca răspuns la unele insulte ale doamnei prințese de Conti, întăriră această ură. Între timp, din pricina acestor cîntece batjocoritoare, Comminges o părăsi pe doamna de Conti, care-l înlocui cu Clermont. În general, doamna ducesă era cunoscută prin verva sa, vervă care făcea bucuria lui Ludovic al XIV-lea, dar care-i îngrozea pe toți cei care-l înconjurau pe rege, căci fiecare curtean își avea cîntecelul său : Dangeau, domnul de Beauvais, pînă și doamna de Montespan. Prințesa Palatină pretindea că ducesa de Bourbon nu este fiica lui Ludovic al XIV-lea, ci a domnului de Charolais și susținea că știe în mod sigur acest lucru de la un brigadier din gardă, pe nume Bettendorf care, fiind de serviciu la Versailles, îl văzuse pe domnul de Charolais intrînd la doamna de Montespan. Intrat seara, domnul de Charolais nu ieșise decît dimineață și, exact după nouă luni, spunea Prințesa Palatină, doamna de Montespan ar fi născut-o pe doamna ducesă.

În concluzie, în epoca în care ne aflăm, iată cam cum stăteau lucrurile cu iubirile prințeselor. Ducesa de Bourbon, disprețuită de soțul ei, care trăia în văzul lumii cu doamna de Prie, se consola la rîndul ei cu Duchayla. Prințesa de Conti, fiica regelui, deși destul de evlavioasă, trăia cu nepotul ei, domnul de La Vallière. În ciuda amenințărilor și a geloziei soțului, prințesa-tînără de Conti își împărțea dragostea între La Fare și Clermont. Domnișoara de Charolais îl urmase pe ducele de Richelieu pînă și la Bastilia. Domnișoara de Clermont era iubita ducelui de Melun; domnișoara de la Roche-sur-Yon avea o mare slăbiciune pentru domnul de Marton. În sfîrșit, doamna du Maine, de cînd cu conspirația lui Cellamare, îl onora cu favorurile sale pe frumosul cardinal de Polignac.

Acum, înainte de a ne lăsa tîrîți de mersul evenimentelor, un ultim cuvînt despre prinți, cu scopul ca cititorii noștri să fie cît de cît informați despre scandaloasa cronică a anului de grație 1724 în care ne pregătim să pășim.

Despre domnul duce de Bourbon am spus cam tot ceea ce aveam de spus, cel puțin în ceea ce privește trecutul.

La începutul cărții noastre intitulată *Regența*, am consacrat mai multe pagini prințului de Conti. Așa că acum nu ne vom mai ocupa decît de faimosul conte de Charolais, care poruncise ca unul dintre valeti să fie înjunghiat pentru că soția sa nu voise să i-l dea lui și care obișnuia să-i ucidă pe coșari cu arcebuza pentru a-și satisface plăcerea de a-i vedea cum cad din vîrfurile acoperișului. Se știe ce a rostit Ludovic al XV-lea despre o „glumă” de acest gen :

— Te mai iert și de data asta, domnule, îi spusese el contelui de Charolais, dar îți dau cuvîntul meu de rege că cel care te va ucide nu va păți nimic !

La ultima lui faptă rea, domnul de Charolais avusese drept complice chiar pe ducele care tocmai fusese numit prim-ministru. Victima fusese o femeie încântătoare, doamna de Saint-Sulpice. Într-o seară, la un banchet de-șanțat la care ea acceptase să ia parte, cei doi o îmbăta-seră ; și pentru ca să nu lipsească nimic petrecerii, aprinseseră un foc de artificii în cămin, din pricina căruia biata femeie avusese mult de suferit, fiind cît pe-aci să ardă de vie.

Cît despre tînărul rege, care între timp ajunsese la majorat, părea a se îndoi că el este regele Franței. Era timid pînă la stîngăcie și rezervat pînă la nepolitețe ; singurul lucru pe care se părea că-l iubește cu patimă era vînătoarea. Cînd mergea la vînătoare, scara aveau loc mese la care luau parte nu toți vînătorii, ci numai invitații trecuți pe listă. Listele se citeau după ce se întorcea regele, în fața tuturor curtenilor. Cei care erau invitați rămîneau, ceilalți se refrăgeau. Asta era unul dintre capriciile lui Ludovic al XV-lea, de a-i lăsa pe oameni să stea ca pe ghimpi cît mai mult cu puțință și de a se bucura de nerăbdarea și de perplexitatea lor.

La eticheta pe care o moștenise de la străbunul său, Ludovic al XIV-lea, regele mai adăugase și distincția diferitelor intrări în apartamentele sale. Existau astfel „intrări familiare“, „marile intrări“, „primele intrări“ și „intrările în cameră“. Printre cei care aveau dreptul la „intrări familiare“, putînd ajunge pînă la patul regelui cît acesta încă mai era treaz, se numărau toți prinții de sînge, episcopul de Fréjus, adică domnul de Fleury, ducele de Charost, doamna de Ventadour și doica regelui. Primii gentilomi aveau acces la „intrările în cameră“, cînd regele binevoia să se scoale. La „primele intrări“ erau admiși curtenii doar pentru a-l complimenta pe rege, după ce acesta, odată sculat, se îmbrăca în haina de

casă. Apoi veneau alți curteni care se prezentau tot la „intrările în cameră“, cînd regele, așezat în fotoliu, se afla în fața oglinzii. Seara, la culcarea regelui, ~~diferite~~ intrări erau egale în prerogative ; doar că cei „intrați în cameră“ trebuiau să iasă cînd se spunea cu glas tare : „Treceți, domnilor !“ Atunci regele dădea sfeșnicul unuia dintre cei care ieșeau din cameră. Faptul constituia o mare favoare și cel care căpătase sfeșnicul alerga a doua zi dimineată prin tot orașul, strigînd cît îl ținea gura : „Știți că regele mi-a dat să-i țin sfeșnicul ?“ Această favoare, care revenea din ce în ce mai des frumosului La Trémouille, dădu loc unor cleveteli care căpătară o anumită consistență datorită timidității regelui față de femei. „La Curte — scrie domnul de Villars în *Memoriile* sale — nu e vorba decît de vînătoare, de jocuri și de amabilități ; aventuri prea puține sau deloc, regele neîntorcînd încă după nimeni frumoșii și tinerii săi ochi ; doamnele sînt toate gata să-i cadă în brațe, dar regele încă n-are ochi pentru ele.“ Acele zvonuri ajunseră pînă la domnul de Fleury care, pentru a salva reputația elevului său, puse să fie urmăriți cei bănuți că s-ar deda unui astfel de viciu către care se spunea că și regele ar avea unele înclinări. Avu loc un proces public și vinovatul, un oarecare Duchauffour, fu condamnat să fie ars în Piața Grève. Se făcu multă zarvă în legătură cu arestarea și cu pedepsirea vinovatului. Polițaii spuseră, cu glas tare, despre ce anume era vorba. Ca să pună capăt unui scandal, trebuiau cu orice preț să iște altul. Cei care strigau peste tot despre ce era vorba intrară pînă și în curțile palatelor ; au intrat și în palatul doamnei de Condé.

— Mamă, o întrebasese fiică-sa, ce crimă a făptuit omul pe care-l vor ardē în Piața Grève ? .

— Domnișoară, îi răspunsese prințesa, se pare că a făcut bani falși...

Chiar în seara execuției, regele se plînsese de o mîncărime persistentă într-un loc unde eticheta nu-i îngăduia să se scarpine în fața lumii ; hotărî să-l întrebe pe medicul său ce putea să însemne acest lucru.

— Sire, îi răspunse prințul de Conti, e suflul celui sărman Duchaffour care vă cere să vă rugați pentru el...

Capitolul II

Curtea Spaniei. — Filip al V-lea abdică în favoarea fiului său. — Boala lui Ludovic al XV-lea. — Hotărîrea pe care o ia domnul duce de Bourbon de a-l însura. — Pețirea infantei. — Doamna de Prie. — Influența ei. — Maria Leczinska. — Căsătoria regelui. — Mica intrigă a domnului de Bourbon și a doamnei de Prie împotriva domnului de Fleury. — Căderea domnului de Bourbon și a doamnei de Prie. — Doamna de Prie trimisă în exil, unde și moare.

În timp ce la Curtea Franței lumea se distra din ce în ce mai bine, la Curtea Spaniei toți mureau de plictiseală.

Filip al V-lea, acel rege căruia — după spusele lui Alberoni — nu-i trebuia decît un scaun de rugăciune și o femeie, sfîrșise prin a se plictisi și de scaun, și de soția

sa, care-l mai lega oarecum de lume. Sumbrou, taciturn, făcînd, drept orice distracție, cîteva vizite la mormintele din Escorial, tindea — tocmai el, care costase Franța douăzeci și cinci de ani de războaie pentru a-l menține pe tron — către calmul, odihna și rugăciunile din mănăstire. În sfîrșit, la 15 ianuarie 1724, cedînd atracției către viața monahală care-l preocupa de mai multă vreme, se resemnă să renunțe la coroană în favoarea fiului său, don Luis, prinț al Asturiei, iar el se retrase în palatul său din Saint-Ildefonse, monument sobru care nu avea nimic de invidiat nici de către cea mai severă mănăstire.

În vreme ce Filip al V-lea se retrăsese vremelnic din lume, Papa Inocentiu al XIII-lea o părăsea pentru totdeauna, după trei ani de pontificat. Fusesse un om de treabă și plin de curaj, dar, din păcate, tot timpul tulburat de simonia de care se făcuse vinovat încă din momentul urcării sale pe Sfîntul Scaun. E adevărat că, pentru a-și ispăși greșeala de a fi acordat pălăria de cardinal lui Dubois, o refuzase în mod constant demnului său elev, Tencin. Dar această reparație față de morala creștină nu-i liniștise conștiința și era foarte frămîntat de gîndul că el, care deschisese altora porțile cerului, poate că avea să rămînă, trist, la poarta raiului.

La 28 mai fu ales Papă, în locul lui, Vincent-Marie Orsini, care se impuse sub numele de Benedict al XIII-lea.

Cu zece zile mai înainte, vestita Ecaterina, orfana pe care un pastor luteran o crescuse din milă, cea pe care Șeremetiev o luase prizonieră cucerind Marienburgul, aceea soție a unui soldat suedez dispărut fără a se mai ști vreodată ce s-a întîmplat cu el, aceea sclavă a favoritului Mencikov, ibovnică a lui Petru I pe care l-am văzut, spre sfîrșitul regenței, vizitînd Parisul, fusese încoronată împărăteasă a întregii Rusii.

Cam acestea au fost principalele evenimente ale Europei, cînd regele Ludovic al XV-lea, care avea o sănătate foarte șubredă, se îmbolnăvi pentru a doua oară. Ca și prima oară, boala prezentă simptome grave încă de la început, făcu progrese rapide, dar cedă după ce i se luă sînge de două ori. Timp de trei zile toată lumea se temu pentru viața lui. Dar omul care trecuse prin cele mai cumplite spaime, în timpul acestei boli, fusese domnul duce de Bourbon ; nu pentru că s-ar fi temut să nu fie acuzat că l-ar fi otrăvit pe rege și, prin urmare, să-și vadă onoarea pierind odată cu regele : nu ! Se temea că dacă regele ar fi pierit, ar fi dispărut și puterea lui și domnul duce ținea morțiș să fie prim-ministru.

Astfel, într-o noapte — ducele dormea într-o cameră aflată sub odaia regelui — într-o noapte deci, cînd ducelui i se păru că aude la majestatea-sa mai mult zgomot și mișcare ca de obicei, se ridică și porni repede, în haină de casă, spre apartamentul regelui. La acea apariție, uimirea lui Maréchal, primul chirurg, care dormea în anticameră, a fost nemăsurată. Ridicîndu-se, a alergat înaintea prințului, întrebîndu-l de ce s-a speriat astfel. Dar n-a putut scoate de la el decît niște cuvinte întretăiate, asemănătoare cu cele care ies din gura unui nebun : „Am auzit niște zgomote... Regelui îi e cumva mai rău ? Ce se va întîmpla cu mine ?“ striga ducele scos din fire. Cu chiu-cu vai, Maréchal izbuti să-l liniștească. Din vorbele lui fără șir, doctorul înțelesese totuși, la un moment dat, foarte clar o frază : „Ca să pot fi în continuare prim-ministru, de îndată ce regele se va însănătoși, îl voi înșura ! Asta e lucrul cel mai bun !“

Într-adevăr, vă amintiți că viitoarea soție a lui Ludovic al XV-lea avea doar opt ani, fapt care întîrzia căsătoria regelui cu cel puțin șase ani, așa că regele nu

putea să aibă un copil decît peste şapte sau opt ani. Or, în cazul că regele ar fi murit, trebuia neapărat să rămînă un Delfin, pentru ca nu cumva coroana să revină ducelui d'Orléans şi ducele de Bourbon să fie astfel obligat să părăsească puterea. Aşa că trimiterea infantei îndărăt, în Spania, a şi fost hotărîtă în mintea primului-ministru şi la 5 aprilie 1725 această mare hotărîre a fost pusă în practică. Infanta l-a găsit pe Filip al V-lea pe tronul pe care-l părăsise o vreme, dar pe care moartea fiului său, survenită cu opt luni în urmă, îl silise să-l ia din nou în stăpînire. Or, cum măritişul infantei cu Ludovic al XV-lea fusese unul dintre cele mai rîvnite visuri ale lui Filip al V-lea, acesta socoti trimiterea fiicei sale îndărăt drept o mare insultă, aşa că le trimise şi el înapoi, în Franţa, pe regina-văduvă, soţia răposatului prinţ Luis, împreună cu domnişoara de Beaujolais, sora ei, care trebuia să se mărite cu fiul său, infantele don Carlos. Dar faptul că ducele o trimisese pe fiica sa îndărăt şi că-l dezlegase pe rege de cuvîntul dat nu însemna nimic ; copila de opt ani trebuia neapărat înlocuită cu o tînără, aşa că primul-ministru îşi aruncă ochii mai întîi asupra Franţei, apoi asupra Europei, pentru a găsi o prinţesă care să poată deveni foarte repede soţia regelui. Domnul de Bourbon puse mai întîi ochii pe domnişoara de Vermandois, sora lui. Astfel, ar fi devenit cumnat cu regele şi, în caz de regenţă, ambiţia sa ar fi găsit în văduva regelui un nou sprijin. Domnul duce o consultă deci pe doamna de Prie fără de care nu făcea nimic important şi doamna de Prie se arată a fi de acord cu el, optînd pentru domnişoara de Vermandois. Am mai vorbit despre influenţa doamnei de Prie asupra ducelui. Acum vom spune cum a ajuns să aibă o astfel de influenţă.

La începutul secolului de care ne ocupăm, la poalele Alpilor exista un han. Hanul aparținea unui om numit Pâris și celor patru băieți ai săi, voinici și bine făcuți, care-i serveau pe cei în trecere pe acolo. În 1710, un intendent, căutînd o potecă prin munți pe unde să poată trece carele cu hrană în Italia, ca să le ducă ostașilor ducelui de Vendôme ce aveau mare nevoie de ele, poposi la hangiul Pâris și-i mărturisi gazdei sale încurcătura în care se afla. Acesta se oferî să-l ajute punîndu-i la dispoziție pe cei patru fii ai săi care cunoșteau toate trecătorile din Alpi. Datorită lor, intendentul ajunsese într-adevăr cu bine la destinație. Cei patru munteni sosiră fără nici un incident la armata din Italia, împreună cu convoiul, cu care prilej au fost prezentați domnului de Vendôme care i-a angajat pe toți patru la aprovizionare. Din acel moment, tinerii începură să facă avere. Întîmplarea a făcut ca, în afară de protecția domnului de Vendôme, hangiul să se bucure și de protecția doamnei ducese de Bourgogne. Una dintre cameristele prințesei se oprișe, bolnavă, la hanul din munți, unde a fost îngrijită cum nu se poate mai bine. Ajungîndu-și din urmă stăpîna, la Paris, i-a povestit cu cîtă sollicitudine fusese îngrijită. De atunci, ducesa de Bourgogne deveni, la rîndul ei, protectoarea fraților Pâris. În 1722, cei patru băieți aveau de-acum o avere destul de frumoasă pentru ca cel mai mare să-și permită să devină unul dintre paznicii tezaurului regal. Doamna de Prie, prevăzînd că ducele de Bourbon va ajunge prim-ministru, pusese ochii pe frații Pâris pe care-i văzuse cît erau de descurcăreți, ambițioși și dornici să parvină indiferent prin ce mijloace. Așa că de îndată ce ducele i-a luat locul domnului d'Orleans, ea s-a sfătuit cu cei patru frați Pâris pe care i-a prezentat și primului-ministru. Domnul duce avea și așa o părere

deosebită despre iubita lui care — după cum am mai spus — era o femeie cu un spirit elevat. Cei patru frați Pâris izbutiră să schimbe stima pe care ducele o avea pentru doamna de Prie într-o profundă admirație. Așa că fiecare plan, înainte de a fi prezentat prințului, era discutat în amănunt cu ea ; tinerii aveau întotdeauna grijă să-i lase doamnei câteva modificări de făcut pentru a-i da ducelui iluzia înaltei sale capacități, precum și impresia că lor le scăpaseră acele amănunte. Cei patru frați aveau grijă să-i spună dinainte protectoarei lor despre ce anume era vorba ; apoi lăudau toți, în gura mare, geniul înnăscut al doamnei de Prie, făcând din ea o adevărată femeie politică ; după aceea lăudau fericirea pe care o avea domnul duce de a fi sfătuit de o asemenea Egerie. Domnul duce, la rîndul său, se felicita de a fi găsit la iubita sa o inteligență pe care n-ar fi bănuit s-o mai aibă vreo altă femeie. Așa ajunsese doamna de Prie să exercite enorma ei influență asupra ducelui de Bourbon.

Consultată deci, așa cum am mai spus, în legătură cu măritișul surorii domnului duce, doamna de Prie hotărî ca domnișoara de Vermandois să fie regină a Franței. Declarîndu-se de partea domnișoarei de Vermandois, doamna de Prie trăgea nădejde că o astfel de regină nu-i va refuza niciodată nimic. Dar, la prima întrevvedere pe care marchiza o avu cu prințesa, observă că nu avea asupra surorii nici măcar a zecea parte din influența pe care o avea asupra fratelui acesteia. Așa că o părăsi, jurîndu-se că domnișoara de Vermandois nu va ajunge niciodată regina Franței. Treaba asta nu era deloc grea pentru doamna de Prie. Îi atrase atenția domnului duce asupra unui lucru pe care, îi mărturisî ea, nu-l observase la început : și anume că, măritîndu-și sora cu regele, ar fi depins cu totul numai de sora și de mama sa.

De altfel, firea dominatoare a celor două femei era bine-cunoscută prințului. Așa că doamnei de Prie nu i-a fost deloc greu să-l determine pe prinț să renunțe la ilustra alianță, indiferent câtă onoare i-ar fi adus. O clipă, ochii primului-ministru se întoarseră spre Rusia. La primul zvon al trimerii infantei în Spania, prințul Kurakin și trimisese vestea țarinei, care se urcase pe tron în locul soțului ei, mort așa cum mor și țarii.

La 8 februarie 1725, țarina propuse ca fiica sa Elisabeta s-o înlocuiască pe infanta ; dar cum domnul duce de Bourbon ceru în schimb să fie numit rege al Poloniei după moartea regelui August, tratativele eșuară. Atunci doamna de Prie puse ochii pe Maria Leczinska, fata lui Stanislas Leczinsky, rege al Poloniei, detronat și retras la Wissembourg în Alsacia. Cum de-i venise în minte marchizei de Prie de a-l însura pe Ludovic al XV-lea cu fata unui rege proscris ? Veți afla imediat.

Cu aproape un an înaintea epocii în care am ajuns, domnul duce d'Orléans se însurase cu principesa de Baden ; reprezentantul său în toate negocierile care precedaseră această căsătorie, și care duraseră destul de mult, fusese contele d'Argensson, cel de-al doilea fiu al domnului d'Argensson. La Strasbourg, contele d'Argensson îi văzuse pe fostul rege Stanislas și pe fiica acestuia și, întorcându-se la Versailles, îi adusese mari elogii tinerei prințese, al cărei nume ieși astfel la iveală în toiul importantelor evenimente care preocupau Curtea Franței. Tocmai atunci sosi la Versailles contele d'Estrées. Tânărul era ofițer într-unul din regimentele care fuseseră trimise la Wissembourg, pentru a-l saluta pe regele Stanislas. De origine nobilă, deosebit de arătos și plin de curaj, contele îi plăcuse prințesei, care îi vorbi despre el tatălui său, lăsînd să se înțeleagă cum că ar fi dispusă să-i primească

favorabil omagiile. Atunci regele Stanislas, la prima oca-
zie care i se oferă, îl luase deoparte pe contele d'Estrées
și-i spusese că, datorită averii uriașe care urma să-i re-
vină, într-o zi, din Polonia, ar putea trage nădejde să-și
mărite fata cu vreun rege, dar cum el vrea înainte de
orice fericirea copilei pe care o adoră, va consimți să se
mărite cu contele dacă acesta va putea adăuga la numele
lui ilustru și vreun rang mare, ca de pildă cel de duce
sau de pair. Confesiunea tatălui celei pe care o iubea,
aproape necutezînd să-și mărturisească nici lui însuși
acea dragoste, îl copleși de bucurie pe contele d'Estrées.
Plecă în aceeași zi la Paris, se înfățișă regentului, îi ex-
puse situația, îi spuse ce condiție i se pusese pentru a se
însura cu cea pe care o iubea și-l imploră să-i acorde
un titlu. Dar regentul nu putea să sufere familia d'Es-
trées; așa că respinse cererea contelui, spunîndu-i că
neamul lui nu era destul de ales pentru ca el să se poată
însura cu fata unui suveran, chiar dacă acel suveran își
datora coroana alegerilor, și chiar dacă la acea oră fu-
sesse detronat.

Tînărul colonel tocmai ieșise disperat de la regent,
cînd intră ducele de Bourbon. Regentul, care nu re-
fuză pe nimeni, era încă foarte încurcat din pricina că
nu acceptase să-l ajute pe d'Estrées. Așa că îi vorbi pri-
mului-ministru despre fata regelui Stanislas, propunîndu-
i-o lui de soție, întrucît soția domnului de Bourbon se
prăpădise la 21 martie 1720. Primul-ministru îi răspunse
regentului că ar fi bine să mai aștepte ca să vadă ce în-
torsătură vor lua afacerile regelui Stanislas. De fapt,
adevărata cauză a refuzului său era dragostea lui pentru
doamna de Pric. Am văzut cum această doamnă mai întîi
a susținut-o, apoi a respins-o pe domnișoara de Verman-
dois, ferm hotărîtă ca, atîta timp cît îi va sta în putere,
să-l facă pe rege să se însoare cu o prințesă care, dato-

rîndu-i ei ac est noroc, să-i fie recunosc atoare toată viața. Fiica regelui Stanislas era într-o astfel de situație ; a a că doamna de Prie o propuse primului-ministru pe Maria Leczinska ; la rîndul lui, el o propuse Consiliului, iar Consiliul o propuse lui Ludovic al XV-lea. Într-adevăr, era greu să  nt lne ti un rege într-o situație mai modestă dec t cea în care se afla Stanislas. Scăpat, împreună cu so ia  i fiica sa, de urmăritorii regelui August, fusese proscris, iar un decret al Dietei poloneze pusese un mare premiu pe capul său. Se refugiase în Suedia,  n Turcia, apoi la Deux-Ponts.

 n sf r it, după ce Carol al VII-lea, ultimul său sprijin, muri, Stanislas — tot timpul amenințat, fără bani, fără ajutor, fără nici o nădejde —  i vorbi despre situația lui nefericită ducelui d'Orléans, regentul Fran ei, care, plin de compasiune,  i îngăduise să se retragă într-un sat aproape de Landau. Afl nd că — chiar sub protecția Fran ei — era amenințat cu răpirea, se retrase la Wissembourg, într-o veche comanderie ¹ ale cărei ziduri erau pe jumătate ruinate. Tocmai începuse să se bucura de oarecare tihnă în acel loc, c nd domnul Sum veni să se plîngă, în numele regelui August, de ospitalitatea acordă de Fran a suveranului detronat.

— Domnule,  i răspunsese regentul, spune-i stăpînului dumitale că Fran a a oferit întotdeauna adăpost regiilor neferici i.

Aici ajunseseră lucrurile c nd, într-o dimineață, primind o scrisoare din partea ducelui de Bourbon, primul-ministru al Fran ei, fostul rege află o bucurie ne steptat  care-l cople i. Dădu buzna în odaia so iei  i a fiicei sale, spun ndu-le :

— Să  ngenunchem  i să mul umim Domnului !

¹ Domeniu apar in nd unui ordin militar sau religios (n.t.).

— Oh, tată, strigă prințesa Maria, nu cumva cerul ți-a redat tronul Poloniei ?

— Nu, fata mea ! A făcut mai mult decît atît, zise fostul rege al Poloniei. Te-a făcut pe tine regină a Franței !

Amîndouă părțile erau grăbite să încheie această căsătorie. La opt zile după ce primise scrisoarea, regele Stanislas, soția și fiica lui se aflau la Strasbourg, unde urma să se facă cererea oficială în căsătorie de către trimișii regelui : ducele d'Antin și marchizul de Beauveau. Ducele d'Antin era un om plin de tact și totuși în discursul său a scăpat o ciudată greșală.

— Sire, spusese el, domnul duce de Bourbon s-a gîndit mai întîi la una dintre surorile sale ; dar necăutînd decît virtute, a pus ochii pe prințesa Maria, fiica dumneavoastră.

Din nefericire pentru bietul ambasador, domnișoara de Clermont, una dintre surorile domnului duce, numită suprintendenta Casei reginei, a fost de față la acel „compliment“.

— Așa va să zică, spusese ea destul de tare ca să fie auzită, d'Antin ne socotea pe mine și pe surorile mele niște tîrfe !

După cincisprezece zile, Maria Leczinska sosea la Fontainebleau și pe 4 septembrie cardinalul de Rohan îi dădu binecuvîntarea nupțială, făcînd-o regina Franței. Domnul duce de Richelieu nu putu să asiste la căsătorie : începînd din 8 iulie fusese numit ambasador la Viena.

Am vorbit, la timpul potrivit, despre procesul lui Le Blanc, al cavalerului și al contelui de Belle-Isle ; instanța nu găsi însă nimic întemeiat împotriva lor, așa că cei doi fură eliberați din închisorile Bastilia și Vincennes, unde fuseseră întemnițați. Aceasta a fost prima lovitură dată puterii primului-ministru și influenței marchizei de Prie.

Nu peste mult, asupra lor începură să planeze acuzații grave.

Anul 1725 fusese un an prost. În cele mai frumoase zile ale primăverii și mai ales ale verii, soarele abia dacă se arătase ; pământul era mocirlos din pricina ploilor care căzuseră fără încetare și, prin urmare, grânele, înecate în apă, nu putuseră să se coacă. Recoltele fiind amenințate, lumea se temea de foamete. Teamă făcu să crească prețul grîului și al făinei și — lucru nemaiauzit încă — pîinea ajunsese să coste nouă bănuți livra. Atunci norodul o acuză pe față pe doamna de Prie de a fi monopolizat grânele. Din fericire, se înșelaseră asupra rezultatului recoltei ; timpul se făcu frumos, soarele reapăru și uscă pământul ; recolta a fost îmbelșugată și grîul, deși îmbibat de apă, se făcu atît de mult, încît prețul lui scăzu uimitor. Odată cu perspectiva foametei, norii se adunaseră ; dar venirea zilelor frumoase risipi furtuna. Primul-ministru scăpă deci din acest prim pericol care-i amenințase averea. Ducele de Bourbon avea totuși să cadă de la putere și aceasta i-o va datora apucătoarei și lacomei doamne de Prie. Marchiza nu se înșelase cînd îi dăduse coroana sărmanei Maria Leczinska. Ea aflate în tînăra regină o inimă dreaptă și recunoscătoare, atît de recunoscătoare încît, trecînd peste etichetă, regina o primea în mod familiar pe marchiză, deși nu era decît fiica domnului de Pléneuf și amanta primului-ministru.

Este adevărat că pentru a i se diminua necuviința sau mai curînd pentru a o face publică, i se dăduse o funcție la Curte. Contînd pe această protecție, doamna de Prie crezu că poate să riște o mică lovitură de stat.

Ura ei împotriva domnului de Fleury data încă de pe vremea cînd ducele de Bourbon fusese numit prim-ministru. Așteptînd beneficiile pe care, sub diferite pretexte, urma să le smulgă Franței, doamna de Prie pusese deo-

camdată mîna pe o subvenție de patruzeci de mii de lire sterline pe care Anglia i-o dăduse lui Dubois pentru ca el să-i fie favorabil ; cum această subvenție era cerută în numele domnului duce de Bourbon, cum domnul de Fleury era mult mai avid de putere decît de arginți, episcopul o lăsă pe marchiză să încaseze banii, dar întoarse foaia cînd doamna de Prie vru să pună mîna și pe lista de beneficii. Domnul de Fleury, episcop de Fréjus, îl luă deoparte pe domnul duce de Bourbon și în mod foarte curcnic și foarte respectuos, dar cu multă fermitate, îl făcu să înțeleagă cum că, obligat să se supună unor îndeletniciri materiale, conștiința nu-i îngăduia să le abandoneze pe cele spirituale ; adăugă chiar că acest lucru ar fi constituit o ușurare pentru domnul prinț și așa zdrobit de atîtea sarcini încît se clătina sub povara lor ; or, afacerile Bisericii fiind foarte numeroase și foarte complicate, numai o singură persoană se putea ocupa de ele.

Domnul duce înțelese perfect importanța renunțării care i se cerea ; dar nu cuteză să-l nemulțumească pe episcopul de Fréjus, așa că îl lăsă pe preceptorul regelui să se ocupe de această parte a treburilor statului. Începînd din acel moment, miniștrii își revizuiră poziția față de domnul de Fréjus, care devenise colegul invizibil, dar real al domnului duce de Bourbon. Așa că, înainte de a se duce la rege, miniștrii erau nelipsiți de la preceptor pentru a-i duce în taină mapa iar el, tot în taină — după ce-i era adusă mapa — lua cunoștință de conținut și-i îndruma, în demersul pe care urmau să-l facă, asumîndu-și sarcina de a-l determina pe rege să-l aprobe. Deci domnul de Fleury era în realitate, după cum se vede, mai mult decît prim-ministru, pentru că, el dirijînd totul, domnul de Bourbon nu făcea de fapt decît să se supună. Doamna de Prie s-a infuriat grozav văzînd că lista de beneficii îi scăpa din mînă ; totuși, înțelese de la început că, singură

și izolată cum era, trebuia să aibă răbdare și să alăture puterii ducelui de Bourbon o altă putere, cel puțin tot atât de mare. Cu această intenție s-a străduit ea s-o facă pe Maria Leczinska regina Franței. Căci exista mult interes în inima acestei femei care încă nu împlinise douăzeci și cinci de ani. Atingându-și scopul pe care-l urmărise, sigură de prietenia reginei față de ea și de indiferența regelui față de afaceri, doamna de Prie se gândi că dacă l-ar putea îndepărta pe episcopul de Fréjus din slujbă, ar pune mâna pe întreaga putere.

Urmînd exemplul regentului, domnul de Bourbon se ducea zilnic să lucreze cu regele sau, mai curînd, să lucreze în prezența regelui. Or, episcopul de Fréjus asista întotdeauna la acest gen de lucrări, ceea ce îl deranja nu atât pe domnul duce, care începuse a se obișnui cu orice, ci pe doamna de Prie. Expeditiva doamnă găsi numaidecît un mijloc de a se debarasa de acest martor incomod, convingîndu-l pe rege ca ședințele de lucru să aibă loc la soția sa, așa cum făcea și Ludovic al XIV-lea, care-și ținea ședințele de lucru la doamna de Maintenon. Preceptorul, neavînd lecții de dat soțului, ci doar tînărului prinț, nu avea de ce să-l mai urmeze și la regină, iar acolo ea, doamna de Prie, îl va înlocui pe domnul de Fleury. Planul odată stabilit, punerea în practică nu se lăsă mult așteptată. La prima ocazie cînd domnul de Bourbon îl văzu pe rege, îl rugă să-și țină ședințele de lucru la regină. Regele acceptă și domnul de Bourbon o anunță pe majestatea sa să se îndrepte către noul loc unde urmau să se întîlnească. Domnul de Fleury, care habar n-avea de toată această mașinație, se îndreptă — la ora obișnuită — spre cabinetul regelui. Acesta se afla încă acolo, dar după zece minute se ridică și trecu la regină ; episcopul, fără să se neliniștească de această plecare, așteptă cîtva timp ; apoi, văzînd că nici domnul duce nu apare la ora obișnuită, se

întrebă ce se întîmplase, se informă și află că regele lucra, împreună cu primul-ministru, în odaia reginei. Se întoarse imediat la el și-i scrisese elevului său o scrisoare plină de mîhnire, dar tandră și afectuoasă, în care îl anunța că se retrage de la Curte și că se duce să-și sfîrșească zilele acolo unde avea să se retragă. Niort, primul valet de cameră, primi sarcina să ducă scrisoarea regelui. După zece minute, domnul de Fleury plecă la Issy, trăgînd la o casă a călugărilor sulpicieni, unde se ducea uneori să se odihnească.

Ieșind din ședință, regele intră la preceptor destul de neliniștit de felul cum se petrecuseră lucrurile cu domnul de Fleury. Dar în loc de episcop, găsi doar scrisoarea acestuia. Retrageră îi mai reușise o dată episcopului de Fréjus și succesul ei îi demonstrase că mijlocul era bun. Ludovic al XV-lea fu la fel de necăjit și de data asta ca și prima oară. Plinse și, pentru a-și ascunde lacrimile și mîhnirea față de ochii celorlalți, se viră în șifonier. Dar Niort, care sigur că primise unele instrucțiuni, alergă la ducele de Mortemart, primul gentilom al regelui, să-i spună ce se întîmplase. După zece minute, ducele de Mortemart era la Ludovic al XV-lea. Regele era tot în șifonier și continua să plîngă.

— Vai, sire, zise Mortemart, cer iertare majestății voastre, dar nu concep ca un rege să plîngă ; o intrigă l-a îndepărtat de lîngă dumneavoastră pe domnul de Fréjus. N-aveți decît să spuneți foarte simplu : „Vreau să-l văd pe domnul de Fréjus“, și să trimiteți să-l cheme.

— Dar pe cine să trimit ? Cine va cuteza să-și asume sarcina de a îndeplini această poruncă fără a se certa cu primul-ministru ?

— Cine va cuteza ? Eu, sire ! Scrieți două rînduri și veți vedea !

— Atunci du-te, Mortemart. Tot ce vei face va fi bine dacă vei izbuti să-l aduci înapoi pe domnul de Fréjus.

Mortemart nu așteptă ca regele să-i spună de două ori acest lucru. Sigur pe puterile sale, se dușe direct la primul-ministru căruia îi spuse ce anume dorea regele, dar nu-i vorbi ca despre o dorință, ci ca despre o poruncă. Ducele de Bourbon încercă, la început, să se opună, dar Mortemart își dădu seama că dacă nu-i înfrînge rezistența, este pierdut. Ceru deci, în numele regelui, ca un curier special să plece înaintea lui la Issy, să-l caute pe domnul de Fréjus, și nu ieși de la primul-ministru decît după ce văzu curierul îndepărtîndu-se în galop.

De îndată ce Mortemart îl părăsi, domnul duce o chemă pe doamna de Prie și-i adună și pe cei patru frați Pâris. Treaba era serioasă. Unul dintre frații Pâris propuse să-l răpească pe episcop pe drumul dintre Issy și Versailles și să-l ducă undeva, în vreo provincie îndepărtată, unde o scrisoare cu pecete să-l facă să creadă că fusese exilat. Cînd regele avea să întrebe unde e, avea să i se răspundă că episcopul refuzase să vină. Apoi vor face uz de toate drăgălăseniile pe lângă regină, vor pune la cale mari vînațori și vor inventa, dacă va fi posibil, noi jocuri care să-l distreze pe rege. Iar tînărul îl va uita pe bătrînul său profesor dacă acesta va lipsi prea mult. Planul era îndrăzneț, dar tocmai datorită îndrăzelii sale putea să reușească. Din nefericire, curierul ajunsese mult mai repede decît prevăzuseră ei, preceptorul, la rîndul său, nu se lăsă rugat, ci plecă imediat, așa încît episcopul de Fréjus și ajunsese la rege cînd cei șase încă mai discutau, căutînd cel mai bun mijloc prin care să-l împiedice pe bătrîn să se mai întoarcă la Curte. În timpul acestei retrageri de o jumătate de zi la Issy, Horace Walpole, care, din 25 mai 1724, locuia la Paris în calitate de ambasador al Angliei, a fost singurul care a venit să-l vadă pe episcopul de Fré-

jus. Cum a aflat de plecarea lui, cum a venit să-și manifeste prietenia. Domnul de Fréjus n-a uitat niciodată această vizită.

Reîntors la Versailles, lupta dintre el și primul-ministru a reînceput ; dar, diplomat, ducele de Bourbon îl copleșea pe prelat cu atenții, iar doamna de Prie îi urma exemplul. Atunci episcopul hotărî, în taină, înlăturarea domnului de Bourbon. Deși se simțeau amenințați, nici ducele, nici doamna de Prie nu credeau că vor cădea atât de curînd. Episcopul de Fréjus continua să-i aducă primului-ministru toate onorurile datorate rangului său. Cît despre doamna de Prie, o vedea tot atât cît și mai înainte, părăind că nu se ocupă cîtuși de puțin de ea și că nu-i păstrează nici un fel de resentiment. La 11 iunie regele trebuia să plece la Rambouillet, iar prim-ministrul urma să vină după el. Regele plecă primul, recomandîndu-i ducele de Bourbon să nu se lase prea mult așteptat. Veți vedea că Ludovic al XV-lea nu și-a jucat deloc rău micul său rol. Tocmai cînd domnul duce se pregătea să plece, un căpitan de gardă a intrat la el și, în numele regelui, i-a poruncit să se retragă la Chantilly și să rămînă acolo pînă ce majestatea-sa va binevoi să-i spună cînd să revină. Cît despre doamna de Prie, o scrisoare cu pecete o exila pe pămînturile sale din Courbe-Epine. Sărmana dizgrațiată crezu la început că este vorba de un necaz trecător, de un nor care avea să treacă și care întunecase doar pe moment lumina soarelui ; chemă deci pe unul dintre iubiții ei, al cărui nume istoria îl trece sub tăcere, desigur ca să-și ia rămas-bun, ceea ce nu mai putea face cu domnul duce de Bourbon. Acel rămas-bun a fost cum nu se poate mai tandru, au mărturisit vecinii inițiați în acest secret intim datorită faptului că doamna de Prie, desigur, din cale-afară de preocupată de ceea ce făcea, uitase să tragă draperiile

de la ferestrele dormitorului. Plecă deci surizînd și făgăduind prietenilor săi să se întoarcă foarte repede, fiindcă într-adevăr nu credea că exilul ei va fi prea lung. Dar odată ajunsă la moșia sa, nădejdea i se nărui, căci află că fusese scoasă din slujbă și că locul ei de doamnă de onoare la Curte fusese dat doamnei d'Halaincourt. Abia atunci își dădu seama că fusese alungată de la Versailles, unde nu avea să mai apară niciodată. A încercat totuși să lupte contra mîhnirii care o rodea, distrîndu-se. Pofti lume la Courbe-Epine, puse să se joace o comedie, jucă ea însăși și recită pe dinafară trei sute de versuri — spune marchizul d'Argensson — cu atîta simțire și bucurie ca și cînd ar fi fost nespus de fericită. Dar, în ciuda a orice, mîhnirea o cuprinse cu atîta tenacitate, încăpăținare și violență, încît începu să slăbească văzînd cu ochii, fără ca medicii să găsească o altă pricină a bolii decît nervii și tulburarea lor. Atunci își dădu seama că totul se sfîrșise pentru ea fiindcă, după favoruri, acum o părăsea și frumusețea. Hotări deci să se otrăvească și fixă dinainte ziua și ora la care avea să moară, decisă să nu schimbe pentru nimic în lume această hotărîre. Își anunță deci moartea ca pe o profeție, spunînd că în cutare zi și la cutare ceas ea va înceta să mai trăiască. Dar, după cum vă puteți da lesne seama, nimeni nu vru să creadă în cuvintele celei pe care o porecliseră „noua Casandră“. Doamna de Prie trăia pe atunci cu un tînăr plin de inimă și de spirit, care avea un chip încîntător și se numea domnul d'Amfréville. Și lui, ca și altora, doamna de Prie le spusese că va muri în cutare zi și la cutare oră. Cu două zile înainte de momentul fatal, ea i-a făcut cadou un diamant care valora aproape o sută de ludovici ; totodată, l-a rugat să ducă la Rouen, unei persoane al cărei nume l-a pus să jure că nu-l va divulga niciodată, niște diamante ce valorau mai bine de cincizeci de mii de scuzi. Cînd tînărul s-a înapoiat din acea

misiune, doamna de Prie nu mai exista : murise în ziua și la ora pe care le anunțase. Cercetîndu-i-se trupul, nimeni n-a avut nici o îndolală în privința morții. Luase otravă și se pare că avusese niște dureri atît de mari, încît picioarele i se răsuciseră. Ne-a rămas de la ea un portret încîntător, pictat de Valor și gravat de Chereaud-tînărul. Pictorul a înfățișat-o ținînd pe deget un canar pe care îl învăța să cînte.

Cît despre domnul de Prie, acesta a dat întotdeauna impresia că habar n-are despre relațiile soției sale cu ducele de Bourbon, relații de pe urma cărora el nu s-a ales cu nimic. Cînd nevastă-sa a fost exilată odată cu primul-ministru, începu a-și opri amicii ca să le spună :

— Doamna de Prie e compromisă din pricina dizgrației ducelui. Ce mama dracului, vin eu și vă întreb, poate exista între nevastă-mea și ducele de Bourbon ?

Totuși, oricît de mare i-ar fi fost ignoranța sau insolența, bietul marchiz a fost într-o zi silit să priceapă, împotriva voinței sale, că i se întîmplase un lucru ce lovea în onoarea lui conjugală. Aflîndu-se odată în camera regelui, sprijinit cu spatele de o masă, s-a apropiat prea mult cu peruca de o luminare ; cum stătea în fața unei oglinzi, a observat imediat că peruca i-a luat foc. A smuls-o de pe cap, a trîntit-o jos, a stins-o cu piciorul, apoi și-a pus-o la loc, pe cap. Totuși, oricît de puțin părăsese, în odaie se răspîndise un miros puternic de ars. Or, chiar în acel moment intră și regele.

— Oh, făcu el, ce miroase aici atît de urît, domnilor ? Seamănă cu mirosul de coarne arse !

Oricît ar fi vrut să fie de serioși, curtenii nu rezistară la o asemenea remarcă și izbucniră într-un rîs cu hohote. Bietul marchiz nu putu scăpa de jignitoarea ilaritate decît fugind de-i sfîrșiau călcîiele.

Capitolul III

Episcopul de Fréjus, ministru de stat. — Liniște generală în Europa. — Decese. — Marele Prieur de Vendôme. — Voltaire și domnul de Rohan. — Chabot. — Doctorul Issez.

Cardinalul Mazarin, murind, îl sfătuipe pe Ludovic al XIV-lea să nu mai aibă niciodată prim-ministru. Fără îndoială că domnul de Fleury era de aceeași părere cu Mazarin, căci, deși i-ar fi fost ușor, după întâmplarea pe care am povestit-o, să obțină numirea în locul ducelui de Bourbon, se mulțumi să intre în Consiliu doar cu titlul de ministru de stat. Cu venirea domnului de Fleury la putere începe pentru Franța, ba chiar și pentru Europa o perioadă de pace care aduce mai puțin cu calmul și mai mult cu atonia ; căci istoricii au început să înregistreze o serie de fapte fără importanță care par să întrerupă viața națiunilor. E vorba de un cutremur de pământ la Palermo, de un incendiu în pădurea de la Fontainebleau, de o auroră boreală la Paris și de ciuma de la Constantinopol ; urmară apoi decesele : ducesa d'Orléans, prințesă de Baden-Baden, muri la naștere, în vîrstă de douăzeci și unu de ani ; Sophie-Dorotheé, singura fiică a lui Georg-Wilhelm, duce de Brunswick-Zell, regina Marii Britanii, muri la castelul din Ahen. Ducele de Parma — Francesco Farnese — muri fără copii, în vîrstă de patruzeci și nouă de ani ; îi urmă fratele său, Ludovic-Armand de Bourbon, prinț de Conti, de care ne-am ocupat de mai multe ori pînă acum și care muri în vîrstă de treizeci și unu de ani. În sfîrșit, domnul de Vendôme, Mare Prieur al Franței, muri în vîrstă de șaptezeci și unu de ani.

Să spunem cîteva cuvinte despre acesta din urmă, cel cu care se stingea neamul lui Căzar de Vendôme, fiul natural al lui Henric al IV-lea și al Gabrielei d'Estrées, ducasă de Beaufort. Marele Prieur era frate cu vestitul duce de Vendôme, care-și arăta atît de ușor fața dușmanilor săi și fundul, prietenilor. Luptase prima oară împotriva turcilor, la Candia, sub comanda unchiului său, eroul din timpul regenței Annei de Austria, „regele halelor“ din timpul Frondelor, care a izbutit să fugă din închisoarea Vincennes pentru a face acea expediție inutilă la Djidjelli și a se duce apoi să moară, într-un mod atît de misterios, la Candia. Marele Prieur nu avea decît șaptesprezece ani cînd se întorsese din acea cruciadă ; apoi se distinsese în cucerirea Olandei, fusese rănit în bătălia de la Marsilia și făcut locotenent-general în 1693 ; slujise împreună cu fratele său — uneori chiar sub comanda acestuia, dar numai pînă în 1705 —, frate care era tot atît de viteaz ca și el, dar mai puțin leneș și poate mai libertin. Într-adevăr, o femeie l-a împiedicat să ia parte la lupta de la Cassano, greșeală care i-a adus dizgrațierea regelui ; atunci s-a retras la Roma, apoi și-a petrecut cîțiva ani călătorind. Regele, furios de nepăsarea lui, l-a amenințat că-i retrage beneficiile. Imediat, Marele Prieur i le-a trimis îndărăt, nepăstrîndu-și decît o pensie modestă. Luat prizonier de imperiali în timp ce traversa munții Grisons, n-a izbutit să ajungă în Franța decît în 1712, adică în anul în care fratele său murea de indigestie la Vignaros, în Spania. În urma acestei morți, Marele Prieur a rămas ultimul vlăstar din familia de Vendôme, pe care fratele său, ilustrul duce, nu se preocupase niciodată s-o perpetueze. În ceea ce-l privea, intrase încă din tinerețe în ordinul Maltei și prin urmare nu putea avea copii. În 1715 a fost numit gene-

ralisim al ordinului, cu misiunea de a se duce să apere Malta amenințată de un asediu al turcilor. Dar Marele Prieur făcu o călătorie inutilă. Malta nu a fost asediată și el s-a întors să-și ducă mai departe, în liniște, viața pe care o dusesese în încântătoarea sa retragere din Temple. Acolo trăia în mijlocul oamenilor de literă din care își făcuse societatea sa obișnuită. Chaulieu și Lafare erau oaspeții săi zilnici ; Voltaire îi spunea „alteță-autor-de-cîntece“ și la una din serate i-au scăpat aceste frumoase cuvinte :

— Sîntem toți prinți sau toți poeți ?

Marele Prieur a murit în mijlocul „templierilor“ săi, cum le spunea el prietenilor, la 24 ianuarie 1727.

Și pentru că tot am rostit numele lui Voltaire, să spunem de ce a părăsit Franța și a început să călătorească prin Anglia.

Am vorbit despre felul familiar în care era primit de Marele Prieur de Vendôme ; la fel era primit și de domnul de Conti, și de ducele de Sully, și de mulți alții. Luînd masa odată la ducele de Sully, Voltaire se certase aprig cu ducele de Rohan, fapt care l-a silit să părăsească Franța. La aceea masă, domnul de Rohan rostise o părere pe care Voltaire o combătuse cu libertatea lui obișnuită ; mirat de a fi astfel contrazis de un oarecare, pe care nu-l cunoștea cîtuși de puțin și care nu era din lumea lui, domnul de Rohan întrebă, pe un ton insolent, cine era cel care vorbea cu atîta trufie.

— Un tînăr, răspunsese poetul, al cărui nume este cel dintîi din familia sa, în vreme ce al dumatăle este ultimul !

În ziua aceea, afacerea s-a oprit aici. Dar după opt zile, cum Voltaire lua din nou masa la ducele de Sully, cineva veni să-i spună că un oarecare îl chema la poartă

pentru o afacere importantă. Voltaire coborî. La poartă găsi, într-adevăr, o trăsură a cărei portieră era deschisă și cu scărița coborîtă. Tocmai se pregătea să urce în trăsură, cînd un bărbat care se afla înăuntru îl apucă de guler, împiedicîndu-l să se apere, în vreme ce un altul îl ciomăgi zdravăn cu un baston. În vremea asta, domnul de Rohan-Chabot, care se afla la patru pași de acolo, le strigă oamenilor săi :

— Nu uitați că dînsul e Voltaire ; să nu-l -loviți în cap, că poate mai dă la iveală ceva bun !

Bătaia a durat pînă ce domnul de Rohan a zis :

— Gata ! Destul ! Socot că-i ajunge !

Furios, Voltaire a urcat din nou la domnul de Sully, rugîndu-l să-l ajute să se răzbune pentru jignirea care-l viza, într-un fel, și pe el, fiindcă Voltaire fusese oaspetele lui cînd încasase ciomăgeala. Dar domnul de Sully a refuzat. Voltaire s-a răzbunat pe el ștergînd din lucrarea sa *Henriada* numele strămoșului acestuia. Aflînd de întîmplare, care se petrecuse în 1725, domnul de Conti a spus :

— Iată niște lovituri de baston primite din plin, dar date prost !

Totuși Voltaire se hotărî să se răzbune. Se închise trei luni de zile în casă, timp în care învăță engleza și scrima ; scrima ca să se poată bate cu domnul de Rohan, engleza, ca să poată trăi în Anglia după ce s-ar fi bătut. După trei luni trimise să-l cheme pe cavalerul de Rohan-Chabot în niște termeni care nu-i îngăduiau acestuia să refuze. Lupta fu acceptată și martorii hotărîră ziua întîlnirii. Dar între timp, familia de Rohan făcu demersuri pe lîngă ducele de Bourbon, cerînd întemnițarea lui Voltaire. La început, acesta refuză ; dar sollicitanții reveniră, arătîndu-i ducelui de Bourbon un pamflet al lui Voltaire în care acesta

il ataca atît pe el, cît și pe doamna de Prie. Arestat, Voltaire a fost dus pentru a doua oară la Bastilia, unde a rămas șase luni. În ziua în care a fost eliberat, a primit ordinul de a părăsi Franța.

Voltaire se afla deci în Anglia în acea epocă, în care teatrul părea tot atît de adormit ca și politica, tot atît de lipsit de conținut ca și evenimentele. De altfel, lumea pariziană se ocupa pe atunci de două evenimente destul de ciudate, care se petrecuseră unul la Paris, altul la Villers-Cotterets. Să începem cu cel de la Paris ; fiecărui după rangul lui.

Doctorul Issez, decanul Facultății de medicină, a primit într-o zi un bilet prin care era invitat să vină la ora șase seara în strada Pot-de-Fer, aproape de Luxembourg. Pe la mijlocul străzii a văzut un om care i-a făcut semn cum că el era cel care-l aștepta. Doctorul a coborît din trăsură și l-a urmat vreo zece pași. Omul a bătut la o ușă care s-a deschis imediat. Necunoscutul i-a făcut semn doctorului să treacă primul. Doctorul a trecut, dar cum a pășit peste prag, ușa s-a închis în urma lui. Doctorul s-a uitat după cel care-l adusese, dar omul rămăsese afară. Aceste maniere ciudate i-au pricinuit desigur o oarecare mirare. Dar iată că a apărut un portar care i-a spus :

— Urcați, domnule, sînteți așteptat !

Issez urcă. Ajuns la primul etaj, văzu în fața lui o ușă. Doctorul o deschise și se trezi într-o anticameră toată tapetată în alb. Încă nu-și revenise din uimirea pe care i-o pricinuisese acea ciudată tapiserie făcută din cea mai fină stofă de lînă, că un valet îmbrăcat în alb, cu peruca pudrată cu alb, cu o pungă albă și cu două șervete în mînă, îi spuse că trebuia să-l lase să-i șteargă bine pantofii. Issez îi spuse că precauția era inutilă fiindcă venise cu trăsura și că nu avusese cînd să se murdărească. Dar la-

cheul, neținînd seama de observația lui, îi spuse că în palat era mult prea curat pentru a nu uza de acea precauție, așa că se așază în genunchi în fața doctorului și-i șterse cu grijă pantofii. După ce isprăvi, lacheul deschise o ușă și-l pofti pe doctor să intre într-o a doua cameră, la fel de albă ca și prima. Un alt lacheu, îmbrăcat la fel ca și primul, cu perucă pudrată cu alb, îl aștepta pe doctor. Îl luă în primire de la primul lacheu și-l conduse într-o a treia cameră, la fel de albă ca și celelalte și unde totul era alb : patul, fotoliile, scaunele, canapelele, mesele, ba chiar și podeaua ; aproape de foc, întinsă pe un șezlong, ședea o persoană cu o bonetă de noapte albă, cu o haină albă de casă și cu chipul acoperit de o mască albă. Văzîndu-l pe doctor, persoana îi făcu semn lacheului să se retragă. Acesta ieși imediat.

— Doctore, îi spuse persoana în alb lui Issez, te previn că am pe dracul în mine... Apoi tăcu.

Atunci Issez puse cîteva întrebări ca să afle cum pusese dracul stăpînire pe ea. Dar la toate întrebările doctorului persoana rămase mută și, ca și cînd ar fi fost și surdă, fără să-i mai acorde nici un fel de atenție vizitatorului, își puse și-si scoase șase perechi de mănuși albe care se aflau pe o măsuță, lingă ea. Ciudățenia situației începu să acționeze asupra sistemului nervos al doctorului. Cel mai neînsemnat rău care i se putea întîmpla era să rămînă închis cu nebunul sau nebuna. Spaima începu deci să pună stăpînire pe el și această spaimă spori cînd, aruncîndu-și ochii în jur, văzu odaia împodobită cu puști și pistoale care, deși vopsite în alb, rămîneau totuși niște arme de foc. Impresia produsă de această remarcă se dovedi atît de puternică, încît îl obligă pe doctor să se așeze

ca să nu cadă grămadă. În sfârșit, făcînd un efort și adresîndu-se persoanei cu mască albă, doctorul spuse :

— Aștept să-mi explicați ce am de făcut, și vă rog cît mai repede, avînd în vedere că timpul meu aparține bolnavilor.

— Ce importanță are timpul dumitale din moment ce vei fi plătit ?

Cum doctorul nu mai avu ce răspunde, tăcu și rămase să aștepte, la bunul plac al măștii albe. Se mai scurse astfel încă un sfert de ceas în cea mai deplină tăcere. Apoi fantoma trase de un cordon alb ; se auzi o sonerie și cei doi lachei, înveșmîntați în alb, își făcură apariția.

— Bandaje ! le spuse lacheilor masca albă.

— E vorba deci să vă iau sînge ? întrebă doctorul.

— Da. Îmi vei lua cinci litri de sînge !

Uluirea lui Issez spori.

— Cine v-a spus că trebuie să vi se ia atîta sînge ? întrebă doctorul.

— Eu ! Și apucă-te de treabă !

Cei doi lachei se aflau acolo ; deci nu putea să nu facă ce i se spusese. Issez își scoase trusa și se pregăti să satisfacă ciudata fantezie a persoanei mascate. Cum mîna îi tremura prea tare, se hotărî să-i ia sînge de la picior și nu de la braț, fiindcă la picior treaba era mai ușoară. Cei doi valeți aduseră cele necesare pentru mica operație. Masca albă își scoase o pereche de ciorapi albi, de o mare finețe, apoi încă una, apoi o a treia, și tot așa mereu pînă la a șasea pereche. Ultima acoperea cel mai fin și mai frumos picior și văzîndu-l, doctorul își dădu seama că avea de-a face cu o femeie. Vru să facă o ultimă observație, dar masca albă îi întinse piciorul spunîndu-i :

— Ia-mi sînge !

Labă piciorului era tot atît de fină, de delicată, de aristocratică precum era şi piciorul. Doctorul începu a-l lua sînge. Dar la cea de-a doua eprubetă, masca albă se simţi rău. Issez vru să profite de ocazie pentru a-i scoate masca, pretextînd că are nevoie de aer, dar lacheii se opuseră. O întinseră pe bolnavă jos şi — în timp ce era leşinată — doctorul îi bandajă piciorul. Dar după cîteva minute masca albă îşi veni în simţiri şi porunci să i se încălzească patul, ceea ce valeţii făcură imediat. Pe urmă, femeia se culcă, iar valeţii se retraseră.

Issez se duse lingă şemineu pentru a-şi curăţa lanţeta şi era cu totul absorbit de această treabă cînd o văzu, în oglindă, pe femeia în văluri albe care, sărind într-un picior, ajunsese la doi paşi de el. De data asta doctorul crezu într-adevăr că avea de-a face cu diavolul şi dădu să fugă. Dar masca albă nu venise să-l urmărească, ci să ia de pe masă cinci scuzi pe care i-i oferi întrebîndu-l dacă este mulţumit. Issez, care abia aştepta s-o ştcargă, răspunse că este cît se poate de mulţumit.

— Dacă-i aşa, atunci cară-te !

Doctorul nici nu aştepta altceva. Îşi luă picioarele la spinare şi dispăru cît ai bate din palme. În camera de alături îi găsi pe cei doi lachei care îi luminară drumul şi care apoi, rîzînd, dădură să se întoarcă în casă. Issez, ajuns la capătul răbdării şi cum se temea mult mai puţin de lachei decît de fanteime, îi întrebă ce înseamnă toată această comedie.

— Domnule, zise unul dintre lachei, aveţi a vă plînge de ceva ?

— Nu, dar... dădu să zică doctorul.

— Aţi fost bine plătit ?

— Da.

— V-a cășunat cineva vreun rău ?

— Nu. '

— Ei bine, atunci duce-ți-vă și nu spuneți nimic nimănui din moment ce nu aveți nimic de spus.

Apoi răzgîndindu-se, cei doi lachei îl conduseră pînă la ușa trăsorii, ca să nu se spună că ar fi fost lipsiți de politețe față de el. Lui Issez îi era de-ajuns pentru seara aceea. Ceru să fie condus acasă la el, hotărît să nu spună nimănui ce i se întîmplase. Dar a doua zi se duse să se informeze cum se simte persoana căreia el îi luase sînge în ajun. Atunci povesti întîmplarea, care se răspîndi imediat, în întreg Parisul, iscînd presupuneri și făcînd mare vîlvă.

A doua întîmplare a avut un sfîrșit tragic și regele a fost obligat să intervină. Un gentilom călătorea împreună cu valetul său prin pădurea Villers-Cotterets, cînd dintr-o dată, la o cotitură a drumului, a fost oprit de un tînăr care, cu o pereche de pistoale în mîini, l-a amenințat că-i zboară creierii dacă nu-i dă imediat toți banii și bijuteriile pe care le are asupra sa. Gentilomul i-a dat punga unde avea cincizeci de ludovici, ceasul care era din aur, cu un lanț gros și cu două capace groase tot de aur. Socotea că-i dăduse hoțului tot ce avea. Dar tîlharul îi mai luă și cei doi cai, lăsîndu-l să-și continue călătoria pe jos sau să se întoarcă în orașul pe care-l părăsise cu cel puțin un ceas și jumătate în urmă. Gentilomul și valetul său se consultară, și stăpînul își aduse aminte că undeva, pe aproape, avea un prieten care locuia într-un mic castel. Prietenul era un foarte curajos ofițer, alături de care luptase în ultimele războaie duse de Ludovic al XIV-lea. Se orientă și, după un sfert de leghe de drum, găsi casa pe care o căuta. Primirea a fost deosebit de cordială. Gentilomul i-a povestit

gazdei ce i se întîmplase și, așa cum se și aștepta, vechiul său tovarăș de arme i-a oferit bani și cai de drum, dar mai întîi l-a poftit la masă. În clipa în care cei doi prieteni dădeau să se așeze la masă, a intrat în sufragerie un tînăr. Gentilomul și-a înăbușit un strigăt de uimire, căci tînărul care intrase era chiar tîlharul din pădure. Dar gentilomul a fost și mai uimit cînd gazda, prezentîndu-i-l, i-a spus că este fiul său. Tînărul nu păru să-l recunoască pe gentilom ; îl salută cu politețe, se așază la masă și mîncă cu poftă. Imediat ce isprăvi masa, gentilomul ceru să se retragă în odaia sa. Prietenul său îl conduse, iar lacheul rămase lîngă el sub pretext că vrea să-l ajute să se dezbrace. De îndată ce se văzură singuri, lacheul îi spuse stăpînului său :

— Vai, domnule, am nimerit într-o capcană ! Fiul stăpînului casei e cel care ne-a prădat ; am recunoscut caii noștri în grajd !

Dar în primirea pe care i-o făcuse stăpînul casei existase o cordialitate sinceră, iar tonul său fusese atît de loial, încît era cu neputință să se fi prefăcut. Așa că nu mai șovăi și, îndreptîndu-se către camera prietenului său, pe care-l găsi culcat și aproape adormit, îl trezi și-i spuse că tînărul care-l prădase cu patru ceasuri mai înainte nu era altul decît fiul său, că șovăise mult dacă să-i spună sau nu acest lucru atît de cumplit, dar că — în adîncul sufletului, în conștiința sa — socotise că era de datoria lui să-i împărtășească un asemenea secret care, într-o zi sau alta, i-ar fi fost dezvăluit, dar într-un mod mult mai brutal, de către justiție. După cum lesne vă puteți da seama, deznadejdea tatălui a fost atît de mare, încît a leșinat. Dar venîndu-și repede în fire, cuprins de mînie, s-a dat jos din pat și a urcat în odaia fiului său, unde acesta dormea

sau se prefăcea că doarme. Pe masă se aflau punga, ceasul și lanțul de aur ale prietenului său ; iar alături de pungă și de ceas, pistoalele cu care-l amenințase. Văzîndu-și tatăl punînd mîna pe obiectele pe care le-am descris, fiul înțelese că acesta știa totul și vru să fugă. Dar în momentul în care fiul sări jos din pat, tatăl apucă unul din pistoale și cînd tînărul trecu prin fața lui, îndreptîndu-se spre ușa, trase în el. Lovit de moarte, fiul scoase un strigăt, căzu și își dădu duhul.

A doua zi gentilomul de la țară porni spre Versailles, unde veni și istorisi totul regelui. Fără să șovăie nici o clipă, regele îl iertă.

Dar evenimentul de care Capitala a început să se ocupe în curînd a fost moartea diaconului Pâris și „minunile“ care se întîmplau la mormîntul lui.

François Pâris era un diacon sărman, fiul unui consilier din Parlamentul Parisului, care se născuse la 30 iunie 1690. Ca și sfîntul Augustin, o începuse destul de prost. Încredințat de mîna sa, femeie pioasă, unor călugări ai congregației Saint-Geneviève, începu prin a se strădui să nu mai învețe nimic ; apoi, instigat de prietenii săi, încercă într-o seară să dea foc colegiului cu ajutorul unui morman de substanțe inflamabile pe care le adunase în acest scop. Deși planul n-a mai fost realizat, diaconul Pâris și l-a reproșat toată viața. Și poate că acest lucru să fi fost pricina austerității în care a trăit. Chemat acasă, încredințat unui institutor care-i era simpatic, tînărul a prins gust de învățătură și a recîștigat timpul pierdut. Studiile umaniste și filozofia odată terminate, s-a retras la călugării benedictini din Saint-Germain-des-Près ale căror exerciții solitare și pioase rîvnea să le urmeze. De acolo a intrat la seminarul din Saint-Magloire, unde a în-

ceput să învețe ebraica și greaca veche, dorind să citească toate cărțile sfinților în original. În momentele sale de răgaz învăța catehismul, cumpărînd din propriii bănuți cărțile necesare educației creștinești a copiilor. Așa că tatăl său, care a murit în 1714, socotindu-l nebun, nu i-a lăsat decît un sfert din moștenire. Dar acest necaz n-a fost singurul pe care bietul călugăr l-a avut de îndurat. Law l-a silit să primească, în hîrtii, banii moșteniți, din care nu s-a ales decît cu jumătate. Dar toate acele necazuri financiare nu l-au împiedicat pe Pâris să se ocupe de teologie. Pe vremea aceea exista o dispută serioasă în legătură cu Bula Unigenitus. Cu inflăcărarea care-i caracteriza convingerile religioase, Pâris a înfierat Bula. Atunci l-au propus pentru un curs la Saint-Côme. Dar ca să ajungă acolo trebuia să-și calce pe conștiință și să semneze un formular care i se cerea. A refuzat, mulțumindu-se cu titlul de diacon care-i fusese acordat cu doi ani mai înainte. Atunci s-a hotărît să se retragă și să pună bazele unui nou Port-Royal, dacă lucrul ar fi fost cu putință. Prin urmare, a început să caute un loc foarte retras, lucru destul de greu de găsit prin împrejurimile Parisului. A vizitat Mont-Vallérien, Trappe, un schit aproape de Melun și a sfîrșit prin a se retrage într-o căsuță pe care cineva o mai arată încă și astăzi, cam pe unde începe soburgul Saint-Marceau. Acolo și-a stabilit el Port-Royal-ul său, reunind în jurul lui o mulțime de eclesiastici mult mai săraci decît el, pe care îi hrănea din resturile averii sale, în vreme ce el nu trăia decît din propria muncă. Avusese întotdeauna o sănătate șubredă și munca neîntreruptă însoțită de posturi îl distrusese. Era convins că suferă pentru trupul lui Cristos, pe care-l socotea ultragiat de Bula Unigenitus. Dintr-un exces de umilință și socotindu-se nedemn de a primi împărtășania, stătu o dată doi ani fără să se împărtășească.

În sfârșit, epuizat din pricina austerităților la care se supusese, se îmbolnăvi, primi ultima împărtășanie din mîinile părintelui din Saint-Médard și muri la 1 mai 1727, în vîrstă doar de treizeci și șapte de ani. Dar reputația sfințeniei diaconului Pâris era mare. De multă vreme nu mai avuseseră loc miracole și după ce trecură cele patru zile cuvenite, Biserica socoti că unele minuni ar fi cît se poate de binevenite. Așa că la patru zile după înmormîntarea diaconului Pâris, miracolele începură să curgă la mormîntul său. Primul a fost un oarecare Leroy care a sosit infirm în cimitirul din Saint-Médard, unde fusese îngropat preafericitul Pâris, și care a plecat zdravăn, pe picioarele sale, lăsîndu-și cîrjele pe mormîntul sfîntului. Acel mormînt, alcătuit dintr-o piatră mare și înaltă de un picior, era teatrul obișnuit al pioaselor demonstrații ale adoratorilor răposatului diacon. De dimineață pînă seara, piatra tombală era asediată de o mulțime de zdrențăroși care se reînnoia întruna și care venea chiar și de la douăzeci de leghe distanță, s-o vadă, s-o pipăie, s-o sărute. Bolnavii se culcau pe ea și se simțeau cuprinși imediat de o agitație nervoasă care degenera adesea în convulsii. De aici și numele de „convulsionari“, dat de către popor adeptilor diaconului Pâris. Unii se răsuceau și se rostogoleau parcă ar fi fost epileptici. Alții se agitau, se mișcau, topăiau și tropăiau ca și cei despre care se spunea odinioară că erau atinși de boala numită „jocul lui Saint Guy“. Firește că femeile fuseseră cele care puseseră primele la cale aceste ciudate comedii ce se jucau fără întrerupere, de cinci ani și jumătate, în incinta micului cimitir din Saint-Médard. Existaseră la început șase sau opt fete isterice, pe care un preot din Troyes, pe nume Vaillant, le ațîțase prin predicile sale mistice. Nu trecuseră nici patru luni, că așa-numiții „convulsionari“ numărau șase sute de persoane, bărbați și fe-

mei. Odată un miracol realizat, alte zece, alte douăzeci aveau loc pe aceeași scenă, în fața unui public gata să creadă fără să treacă nimic prin prisma rațiunii. Sigur că fiecare miracol isca strigăte de uimire și de entuziasm, care aruncau sămînța credinței în inimile novicilor. Șchio-pii mergeau, orbii vedeau, surzii auzeau, muribunzii se însănătoșeau și existau întotdeauna, la fața locului, cel puțin douăzeci de martori avocați și medici, gata să încheie proces-verbal pentru fiecare minune atît de bine regizată. Printre acești martori plătiți se afla și un consilier din Parlamentul Parisului, Louis Baple Carré de Montgéron, care avea să-și consacre viața glorificării miracolelor preafericitului diacon. Printre corifeii activi ai sectei convulsionarilor se afla și un ilustru tactician, un ofițer cu experiență, cavalerul de Folard, savantul comentator al lui Polybe.

Curiozitatea parizienilor fiind ațîțată în cel mai înalt grad, aceștia au dat năvală în cimitirul din Saint-Médard, care era mult prea mic pentru a-i cuprinde și pe actori, și pe spectatori. De altfel credința începuse a face progrese uluitoare : se vindeau o mulțime de cruci, de medalii, de scapularii, care fuseseră binecuvîntate la mormîntul diaconului. Se vindeau de asemenea mii de gravuri și de cărțile janseniste care răsplineau pînă în cele mai îndepărtate provincii cultul diaconului Pâris, odată cu doctrinele janseniste.

În curînd secta convulsionarilor se organizează și luă proporții neliniștitoare pentru Biserică și mai ales pentru stat. Preotul Vaillant, ai cărui discipoli se intitulară ei înșiși „vaillantști“, pretinse că era profetul Ilie în persoană, coborît special din cer ; locotenentul Jean-Augustin Housset, se dădu, firește, drept profetul Elizeu și avu la rîndul lui discipoli care se numără „elizeeni“ sau

„augustinieni“. Un al treilea șef de sectă, Alexandre Darnaud, se făcu și el profet și declară sus și tare că el este Iona. Cei trei profeți au fost închiși, rînd pe rînd, la Bastilia, unde primul a rămas douăzeci și doi de ani, și de unde a fost mutat, înainte de a muri, în donjonul închisorii din Vincennes. Dar lecțiile lor dăduseră roade și prozeții continuară extravaganțele ; augustinienii, mai ales, depășiră toate limitele nebuniei religioase. Făceau procesiuni nocturne, cu frînghii de gît și cu torțe în mînă, se pretau la cele mai ciudate dezmățuri, îndurau martiriul pe pămînt pentru a se bucura, mai tîrziu, de împărăția cerurilor. Convulsionarii își ziceau „frați“ și „surori“, și comunicau între ei printr-un limbaj aparte, care avea semne și obiceiuri secrete. Fondul bănesc, reînnoit mereu de mîini necunoscute, era la dispoziția tuturor credincioșilor. Aceștia își împărțeau sarcinile în timpul ceremonialului convulsiilor ; „discernanții“ erau profeții, clarvăzătorii ; ei aveau misiunea de a anunța pedepsele Providenței în stilul Apocalipsului. „Figuriștii“ reprezentau prin pantomimă scene din patimile lui Cristos și din chinurile sfinților. „Ajutătorii“ le dădeau convulsionarilor „marile“ și „micile ajutoare“. „Marile ajutoare“ sau „ajutoarele uci-gașe“ constau în a-l lovi cu putere pe penitent, a-l biciui peste picioare, a-l chinui în toate felurile ; „micile ajutoare“ constau în a-l proteja împotriva șocurilor prea puternice și a-i supraveghea modestia veșmintelor. De fapt, cauzele originii convulsiilor erau isteria, prefăcătoria, imitația și viclenia ce se propagau întocmai ca o epidemie și care durară timp de patru ani, tolerate de poliția ce le-a îngăduit să se arate ziua-n amiaza mare, în cimitirul din Saint-Médard. Nu încetară, dar își schimbă caracterul de îndată ce arhiepiscopul de Vintimille, interzicînd cultul diaconului Pâris, închise cimitirul din Saint-Médard prin

ordonanța din 7 ianuarie 1731, cînd convulsionarii de profesie fură închiși. Adepții cultului preafericitului Pâris se refugiară în pivnițele și podurile din cartierul Saint-Médard. Atunci dovezile de credință ale adepților deveniră cumplite, groaznice, hidoase ; convulsionarii începură să experimenteze, pe propria lor piele, patimile lui Cristos: unii erau ținuiți pe cruce, altora li se înfigea cîte o su-liță în coastă, altora li se puneă pe frunte cîte o cunună de spini, alții erau biciuiți pînă la sînge. Domnul Carré de Montgéron scrisese despre aceste miracole un volum gros, împodobit cu gravuri, intitulat *Adevărul despre miracolele săvîrșite datorită preafericitului diacon Pâris*, pe care îl închină regelui, ducelui d'Orléans și multor altor somități de la Curte. În noaptea următoare a fost arestat și închis la Bastilia. Mai tîrziu l-au exilat la Avignon, unde a continuat să culeagă și să înregistreze faptele convulsionarilor, publicînd un al doilea volum în 1741, apoi un al treilea în 1748. Moartea nu i-a mai lăsat răgazul să-l publice și pe al patrulea. Dar atît cît a trăit, n-a încetat, în zelul lui fanatic, să-i încurajeze pe ipocriții de convulsionari. Cu zelul lui păcătos și prefăcut, Carré de Montgéron n-a reînviat oare mai tîrziu sub trăsăturile marchizului de Sade ?

Adunările convulsionarilor continuară în ciuda ordonanțelor regelui și ale Parlamentului, în ciuda cercetărilor persistente și perseverente ale poliției, conduse de Hérault, inflexibilul și formidabilul agent al iezuiților. Persecuția întreținea însă focul în loc să-l stingă. Se făcură percheziții în toate casele, se răspîndiră peste tot spioni, fură plătiți denunțatorii, familii întregi au fost întemnițate ca suspecte, dar zilnic lumea afla că o „evlavioasă“ se lăsase crucificată cu bucurie, că „marile“ și „micile aju-

toare“ făcuseră minuni asupra unei inimi împietrite, că diaconul Pâris vindecase un om ce nu mai putea fi vindecat, că ridicase în picioare un om paralizat, că dăruise auzul unui surd și vederea unui orb. Mare era bucuria janseniștilor și tot pe atât de mare indignarea iezuiților. Janseniștii și convulsionarii aveau un ziar oficial intitulat *Noutăți eclesiastice*, care apărea în fiecare săptămână și care lovea în Bula Unigenitus. Numai Cel-de-Sus știe cât s-au chinuit iezuiții să suprimе acel ziar, redactat de șeful janseniștilor și al convulsionarilor, dar n-au putut descoperi niciodată locul unde se tipărea.

În vremea asta, regele — la fel ca și diaconul Pâris — făcuse și el o minune : regina era însărcinată și Franța aștepta cu nerăbdare un moștenitor. Numai că, de data asta, poporul s-a înșelat : regina n-a născut un băiat, ci a născut două gemene. O asemenea fecunditate dădu tuturor speranțe pentru viitor. Totuși regele s-a hotărât să seară și ajutorul Domnului : la 8 decembrie 1728 s-a dus, împreună cu regina, și s-au împărțășit în mod public. După două luni, regina a adus pe lume un băiat. A jubilat de bucurie nu numai toată Franța, ci toată Europa, căreia pruncul regal îi aducea pacea. Curtea a asistat la un *Te Deum* în catedrala Notre-Dame, apoi regele și prinții au luat parte la marele banchet de la Primărie. S-a bătut o medalie pe care erau înfățișați regele și regina, iar pe partea cealaltă, un glob ținându-l în brațe pe Delfin ; dedesubt erau scrise cuvintele : „*Vota orbis*“ (Dorința Universului).

Cînd regina Franței rămăsese însărcinată prima oară, Ecaterina I, împărăteasa Rusiei, murea la San-Petersburg, iar Newton era înmormîntat la Westminster.

Capitolul IV

Întoarcerea ducelui de Richelieu. — Moartea doamnei de Nesle, a mareșalului d'Uxelles, a ducelui de Villeroy și a Adriennei Lecouvreur. — Amănunte asupra acestei ultime morți. — Revolta din Corsica. — Nașterea ducelui d'Anjou. — „*Noutăți eclesiastice*“. — Arestarea celor trei redactori. — Abdicarea lui Victor-Amedeu în favoarea fiului său. — Povestea doamnei de Verrue. — Victor-Amedeu conspiră pentru a-și recuceri tronul. — E arestat și închis în castelul Rivoli. — Regele Prusiei poruncește să fie arestat fiul său. — Ducele d'Orleans se retrage din afaceri. — Regele devine grădinar.

La începutul anului 1729 a fost semnalat un eveniment de care Parisul avea mare nevoie pentru a ieși din toropeala în care căzuse. Domnul duce de Richelieu s-a întors din ambasada lui de la Viena. În urmă cu trei luni, ca răsplată a marilor servicii pe care ducele le-adusese regelui, pe lângă împărat, i se îngăduise să poarte cordonul ordinului Saint-Esprit. La 1 ianuarie, regele i-a înmînat și placa de aur. Cu excepția acestei reveniri, singurele evenimente mai importante continuă să fie, în această perioadă, morțile și nașterile.

Murind doamna marchiză de Nesle, fiica ei cea mare, contesa de Mailly, pe care o vom vedea în curînd jucînd un rol important, este numită doamnă de onoare la Curte, în locul mamei sale. Tot acum mor mareșalii d'Uxelles și de Villeroy și domnișoara Adrienne Lecouvreur. Primele

trei decese n-au făcut cine știe ce vîlvă: doamna de Nesle era bolnavă de multă vreme, domnul d'Uxelles avea șaptezeci și nouă de ani, iar domnul de Villeroy, șaptezeci și șase sau șaptezeci și șapte. Dar domnișoara Lecouvreur era în toată splendoarea tinereții, frumuseții și talentului ei, și apoi mai erau și împrejurările ciudate în care murise. Iată, de pildă, cam ce se povestea în epoca aceea. Dar înainte de a vorbi despre moartea ei, să spunem mai întâi cîteva cuvinte despre viața ei.

Adrienne Lecouvreur era fiica unui pălărier sărman din Fismes, în Champagne ; venise și se stabilise la Paris, într-o casă care se învecina cu „Théâtre-Français“ și această vecinătate îi dădu foarte tinerei Adrienne ideea de a se apuca de teatru, idee pe care o și realizează, debutînd la 14 martie 1717, în rolul lui Monime, apoi în rolul Electrei și al Berenicei. La o lună după debut era numită artistă de către rege, atît pentru roluri de comedie, cît și de tragedie. Cariera sa dramatică durase treisprezece ani, care trecuseră plini de succese tot mai mari și tot mai în-urajate de aplauzele nestăvilite ale publicului. Mai mult scundă, știa atît de bine cum să se comporte pe scenă, încît părea întotdeauna cu un cap mai înaltă ca celelalte femei; ajunsese chiar să se spună despre ea că este o regină ră-tăcită printre actrițe. Rolurile sale obișnuite, pe care le interpreta cu o vădită superioritate, erau : Iocasta, Athalie, Zenobia, Hermiona, Roxana, Pauline, Emilie, Marianne, Cornelia și Fedra. Una dintre aventurile tinerei Adrienne făcuse mare vîlvă în lumea mare. Cînd, la 28 iunie 1726 contele de Saxa, iubitul ei, fusese ales în unanimitate duce al Curlandei, pentru a-l ajuta să-și cucerească ducatul pe care i-l disputau Polonia și Rusia, ea își amăneta-se vesela de argint pentru suma de patruzeci de mii de livre. Contele de Saxa, care și-a adunat atunci toți banii pe care-i avea, care a împrumutat și de pe la prieteni, nu

numai că a primit ajutorul tinerei, dar a mai și povestit în casele celor mai mari familii de cât devotament fusese în stare iubită sa. Din nefericire pentru Adrienne, contele n-a izbutit să-și ia în stăpînire ducatul. Silit să părăsească pămîntul Curlandei, în 1727 contele de Saxa s-a întors la Paris și, nemaifiind duce, a intrat în relații cu o prințesă al cărei principat, destul de efemer, s-a dovedit a fi totuși mai durabil decît al său. Pînă acum v-am expus faptele așa cum s-au desfășurat. Acum să vedem și complicațiile. Cu o lună sau două înainte de moartea domnișoarei Lecouvreur, Louise-Henriette-Françoise de Lorraine, cea de-a patra nevastă a lui Emmanuel-Théodore de la Tour d'Auvergne, duce de Bouillon, se îndrăgosti de contele de Saxa. Ducea de Bouillon, pe atunci în vîrstă de douăzeci și trei de ani, era o femeie violentă, care se minia repede, capricioasă și din cale-afară de ușuratică. Cronica scandaloașă a Parisului pretindea că nu avea nici o măsură și că trecea lesne de la prinți la actori.

Ducea deci, așa cum am mai spus, se îndrăgostise de contele de Saxa. Dar acesta, nu se știe de ce, făcu pe Hippolyte și nu vru să dea curs acelui capriciu ; nu pentru că i-ar fi fost din cale-afară de fidel frumoasei Adrienne, ci mai mult din ambiția de a nu-i face pe plac prințesei de Bouillon. O femeie respinsă caută întotdeauna motivul eșecului ; căutîndu-l, ducea a crezut că descoperă că explicația ar constitui-o angajamentul pe care ducele de Saxa și-l luase față de Adrienne de a nu mai avea o altă iubită. Văzu deci în Adrienne obstacolul care-l împiedica pe contele de Saxa de a veni la ea și hotărî să se răzbune, înlăturîndu-și rivala.

Nu vom face decît să repetăm zvonurile care au circulat în epoca aceea, nu în calitate de acuzatori publici, ci ca simpli povestitori. *Din tainele Bastiliei* semnaleză

printre persoanele încarcerate în 1730 pe sieurul abate Bouvet „pentru afacerea cu ducesa de Bouillon și cu comediana Adrienne Lecouvreur“. Iată de ce a fost întemnițat abatele Bouvet. Am luat toate aceste amănunte dintr-o scrisoare pe care i-a citit-o domnișoara Aïssé doamnei de Calandrine. Scrisoarea purta data de „martie, 1730“. Noutățile pe care le conținea erau deci foarte proaspete, pentru că domnișoara Lecouvreur a murit pe 20 martie 1730.

Hotărâtă să suprime obstacolul care-i stătea în cale, ducesa de Bouillon a poruncit să i se facă o cutioară cu pastile otrăvite. Apoi, cum trebuia să găsească un mijloc ca acele pastile să ajungă la domnișoara Lecouvreur, a pus ochii pe un călugăr tânăr care avea reputația că pictează foarte frumos, pentru a face din el instrumentul răzbunării sale. Abatele era sărac și într-o zi, în timp ce se plimba prin grădina Tuilerics fără să știe ce va mânca, a fost abordat de doi oameni care, după ce-au discutat cu el vreme îndelungată, i-au propus și mijlocul de a ieși din mizerie ; și anume, să ajungă, datorită talentului său de pictor, pînă la Adrienne Lecouvreur și să o facă într-un fel să înghită cîteva din pastilele otrăvite. Bietul abate a refuzat, s-a apărat împotriva insistențelor devenite tot mai presante, a obiectat împotriva crimei ; dar cei doi oameni i-au răspuns că, din moment ce aflase despre ce este vorba, nu mai putea să dea îndărăt și că, dacă nu executa întocmai cea ce i se poruncise să facă, era un om mort. Speriat, abatele a făgăduit că va face tot ce i se ceruse. Atunci cei doi l-au dus la doamna de Bouillon care i-a repetat făgăduiala că-l va ajuta, dar și amenințarea că-l va ucide dacă nu-și va respecta cuvîntul, după care i-a dat cutioara cu pastile. Abatele i-a făgăduit că în opt zile planul va fi executat. A doua zi, domnișoara Lecouvreur a primit o scrisoare anonimă în care era rugată să vină sin-

gură sau însoțită de o persoană în care avea cea mai deplină încredere, în grădina Luxembourg. Lingă al cincilea copac de pe cutare alee va găsi un bărbat care avea să-i comunice niște lucruri de o importanță capitală. Cum scrisoarea sosise sau mai curind ajunsese — căci domnișoara Lecouvreur ieșise dis-de-dimineată împreună cu un prieten și cu cea mai bună amică a ei, domnișoara Lamothe — chiar la ora la care îi fusese fixată întâlnirea, ea se urcă repede într-o trăsură, împreună cu cei doi prieteni care o însoțeau și porunci vizitiului s-o ducă la Luxembourg. Odată în grădină, găsi aleea indicată și lingă cel de-al cincilea copac îl văzu pe abatele Bouvet care, ieșindu-i înainte, îi istorisi cumplita sarcină ce i se încredințase, declarînd că el nu era în stare de o astfel de crimă, dar adăugînd că dacă n-o săvîrșea avea să fie ucis el însuși. Adrienne îi mulțumi tînarului și-i spuse că, după părerea ei, din moment ce alesese latura onorabilă a acelui lucru, trebuie să-l ducă pînă la capăt și să meargă împreună cu ea, chiar atunci, la locotenentul de poliție. Abatele îi răspunse că avusese chiar de la început această intenție, dar că-i fusese frică de dușmanii săi. Din moment însă ce ea îl sfătuia să facă ceea ce intenționase și el încă de la început, era gata să-i urmeze sfatul. Profitînd de bunăvoința omului, Adrienne îl pofti în trăsură și-i duse lă domnul Hérault, pe atunci locotenentul poliției. Fata îi istorisi de ce veniseră. Domnul Hérault îl întrebă pe abate dacă avea pastilele la el. Drept răspuns, abatele scoase cutioara din buzunar și i-o întinse locotenentului de poliție. Hérault chemă un cîine vagabond și-i dădu una dintre pastile. Într-un sfert de ceas cîinele își dădu duhul.

— Care dintre cele două doamne de Bouillon ți-a dat aceste pastile ? întrebă locotenentul de poliție.

— E vorba de ducesă, răspunse abatele.

— Faptul nu mă miră... Cînd ți-a făcut această propunere ? întrebă domnul Hérault.

— Alaltăieri.

— Unde ?

— La Tuileries.

— Prin cine ?

— Prin doi oameni pe care nu-i cunosc.

— Și ți-au spus că vorbesc în numele ducesei de Bouillon ?

— Au făcut mai mult decît atît : m-au dus direct la ea.

— Și ducesa ți-a confirmat ceea ce ți-au spus cei doi oameni ?

— Punct cu punct.

— Ai curajul să susții acest lucru ?

— Întemnițați-mă și confrunțați-mă cu ducesa de Bouillon.

Locotenentul de poliție se gîndi o clipă.

— Nu, zise el, vom avea vreme să ajungem și acolo.

Apoi, cerîndu-i adresa, l-a trimis acasă, spunîndu-i domnișoarei Lecouvreur fraza sacramentală a tuturor ofițerilor de poliție, trecuți, prezenți și viitori :

— Fiți liniștită, domnișoară, vom veghea asupra dumneavoastră.

De îndată ce domnișoara Lecouvreur și abatele Bouvet plecară, locotenentul de poliție îi istorisi cardinalului de Bouillon toată tărășenia. Furios, cardinalul insistă, la început, să fie dat totul în vileag. Dar prietenii și mai ales neamurile au fost de părere să ascundă această scandaloașă afacere. După o vreme însă, nu se știe nici cum și nici prin cine, afacerea deveni publică și făcu o zarvă nemaipomenită. Cumnatul doamnei de Bouillon vorbi cu frațele său și-i spuse că trebuia s-o determine pe nevastă-sa

să se spele de o astfel de bănuială, iar el trebuia să ceară imediat ca abatele să fie întemnițat. Nefericitul a fost arestat, dus la Bastilia și chestionat ; dar bietul om n-a făcut decît să repete ceea ce mai spusese. L-au amenințat, dar degeaba, căci și-a menținut declarația. Dacă au văzut că n-o scot la capăt cu răul, i-au făcut niște făgăduieli mărețe, dar nu s-a lăsat corupt pentru nimic în lume. Atunci l-au lăsat în temniță fără ca afacerea să fi făcut vreun pas înainte. Între timp, Adrienne i-a scris tatălui abatelui Bouvet, care rămăsese în provincie și care habar n-avea de nenorocirea fiului său.

Bietul om dădu fuga la Paris și ceru ca fiul său să fie judecat ; cum doamna de Bouillon urmărea și ea același lucru, dorind chiar să dea amploare procesului, tînărul a fost scos din Bastilia. Tatăl mai rămase încă două luni la Paris, veghind asupra fiului. Dar după două luni, tatăl plecă și fiul săvîrși imprudența de a rămîne în locuința sa : a dispărut brusc și nu s-a mai auzit niciodată nimic despre el. Aflînd de această dispariție, Adrienne a înțeles că ducesa de Bouillon nu renunțase la răzbunare, ci aștepta doar momentul potrivit ca s-o pună în practică. Timp de cincisprezece zile, Adrienne nu mai auzi vorbindu-se despre ducesă. În sfîrșit, într-o seară, după o piesă grandioasă (Adrienne jucase rolul Fedrei), doamna de Bouillon o rugă să poștească în loja ei. Surprinsă de o asemenea invitație, actrița răspunse că era îmbrăcată mult prea sumar ca să poată apărea în fața ducesei. Dar doamna de Bouillon nu se dădu bătută și-i spuse că, indiferent cum era îmbrăcată, ea o scuza dinainte.

— Doamna ducesă e prea indulgentă, răspunse Adrienne, dar dacă ea mă va ierta că apar astfel în sală, publicul nu mă va ierta. Totuși, spuneți-i că nu vreau s-o supăr și că o voi aștepta la ieșire. Ducesa de Bouillon fu

silită să se mulțumească cu acest răspuns și, la ieșire, o găsi într-adevăr pe domnișoara Lecouvreur care o aștepta. Ducea îi făcu o droaie de complimente pentru felul cum jucase și-i lăudase grația și frumusețea. Sigur că prin această dovadă publică de simpatie, pe care marii seniori o arătau adesea față de artiști, ducea voia să risipească orice bănuieli în legătură cu povestea otrăvirii.

A treia zi, pe la mijlocul piesei în care juca, Adrienne se simți rău și nu mai putu isprăvi spectacolul. Teatrul se văzu obligat să anunțe acest lucru și publicul, care nu era deloc liniștit în legătură cu complimentele pe care ducea de Bouillon le făcuse artistei, ceru — cu mare neliniște — lămuriri în legătură cu terminarea spectacolului. Dar noutățile erau cît se poate de îngrijorătoare. Adrienne se simți atît de rău, încît trebuiră s-o ducă pe brațe pînă la trăsura. Începînd din seara aceea, domnișoara Lecouvreur se topi văzînd cu ochii și, cum se străduia din răsputeri să lupte împotriva răului care o măcina, în seara zilei de 15 martie apăru în rolul Iocastei. Cu acest prilej publicul își putu da seama cît de mult se schimbase : abia mai putea sta în picioare și vorbea anevoie ; la un moment dat, au crezut chiar că nu-și va mai putea duce rolul pînă la capăt. După *Oedip urma Florentinul*. Lumea nu credea că Adrienne va mai apărea și în această piesă, dar, spre marea mirare a tuturor, ea ieși pe scenă. Și a fost cu atît mai fermecătoare cu cît toată lumea a văzut cum luptă din răsputeri să-și învingă răul. A fost ca un fel de rămas-bun pe care și l-a luat de la public. După patru zile a murit în niște chinuri groaznice. Cînd au deschis-o, i-au găsit măruntaiele putrezite. Se răspîndi zvonul că fusese otrăvită cînd i se făcuse o clizmă. Dar asta n-a fost tot : persecuția clerului avea să adauge acestei morți un nou scandal, de care nu mai era nevoie, după zvonurile ce se răspîndiseră cum că femeia fusese otrăvită. Preoții n-au vrut s-o

înmormînteze pe artistă și niște hamali au îngropat-o la ora unu noaptea, pe ascuns, aproape de malul Senci, în colțul străzii Bourgoigne. A rămas un foarte frumos portret al ei, făcut de Coypel și gravat de Drevet-fiul. Ducele de Bouillon, soțul ducesei, care-și acuză pe față nevasta că o otrăvise pe Adrienne Lecouvreur, nu supraviețui artistei decît două luni.

Cam în epoca aceea, corsicanii se răscurară pentru prima oară împotriva genovezilor, revoliă care avea să se termine cu anexarea insulei Corsica de către Franța, doar cu doi ani înainte de nașterea lui Napoleon.

Am vorbit despre bucuria cu care primise poporul francez nașterea Delfinului ; bucuria a fost tot atît de mare cînd s-a anunțat nașterea celui de-al doilea prinț, care a căpătat titlul de duce d'Anjou. Începînd din clipa aceea, ramura domnitoare era asigurată, cu condiția să nu fie lovită de vreo fatalitate ca, de pildă, cea care-l urmărise pe Ludovic al XIV-lea.

În vremea aceasta, războiul împotriva janseniștilor și moliniștilor continua ; afacerea Bulei Unigenitus, în care convulsionarii din Saint-Médard nu fuseseră decît un episod, preocupa spiritele din lipsă de evenimente mai importante. Convulsionarii tunau și fulgerau împotriva acelei Bule și-și publicau — așa cum am mai spus — opiniile în ziarul lor *Noutăți eclesiastice*. Am mai povestit cum agenții de poliție erau zilnic duși de nas de ziariști și tipografi. Plictisiți să tot aibă de-a face cu niște agenți de poliție ageamii, autorii articolelor s-au gîndit să-și bată joc chiar de locotenentul poliției. Așa că, într-o zi, un necunoscut îi propuse, printr-o scrisoare, domnului Hérault, locotenentul poliției, un rămășag destul de ciudat : și anume că va face să intre la ora cutare, pe la bariera cutare, în ciuda supravegherii agenților, chiar dacă acea supraveghere ar fi dublă, cincizeci de exemplare din ziarul

prohibit. Locotenentul poliției răspunse în scris că primește rămășagul. Hérault a dat ordin ca toți cei care intrau pe la bariera și la ora indicate în scrisoare — ora trei după-amiază — să fie dezbrăcați pînă la piele. Cînd orologiul bătu de trei ori, se ivi un bărbat care fu arestat și condus la poliție. Scotocit din cap pînă în picioare, polițaii și-au dat seama că omul nu putea ascunde nici înăcar un sfert de coală de hîrtie, darmită cincizeci de exemplare din jurnalul prohibit, așa că i-au dat drumul, luîndu-l la cercetat pe altul. Dar omul, pretextînd o întîlnire pe care o avea la oră fixă, pretinse că, dacă nu va dovedi că a întîrziat dintr-o pricină majoră, va pierde o sumă considerabilă și insistă atît de mult, încît șeful biroului vameșilor de la barieră îi dădu o hîrtie în care arăta că omul s-a prezentat la ora trei fix la barieră, dar că a fost reținut pînă la patru din pricina percheziției care i s-a făcut. Înarmat cu acel certificat, omul și-a continuat drumul, urmat de un ciine sîrmos căruia nimeni nu i-a dat nici o atenție, și s-a îndreptat către prefectura poliției. Ajuns acolo, a agățat certificatul de gîtul ciinelui și a rugat un băiat de birou să introducă potaia în cabinetul locotenentului poliției. Ciinele a fost vîrît în cabinet. Magistratul a citit biletul care atîrna de gîtul ciinelui, a cercetat animalul și, uitîndu-se mai atent la burta lui, a observat că pielea ciinelui era o piele falsă, care acoperea un animal de trei ori mai puțin rotofei decît era în realitate și că între pielea adevărată și cea falsă fuseseră ascunse cele cincizeci de fișuici ale ziarului incriminat. Domnul Hérault mărturisi cinstit că pierduse rămășagul și trimise banii pe care pariase la adresa indicată. Dar ca să nu se facă totuși de rîs, arestă trei amăriți despre care pretinse că ar fi fost tipografii, autorii și editorii *Noutăților ecleziaștice*, îi judecă și-i exilă. Totuși *Noutățile ecleziaștice* continuară să apară în zilele și la orele anunțate. În aceeași zi în care fuseseră

puși la popreală cei trei janseniști, a fost arestat și domnul de Montgéron — care-i dedicase regelui primul volum unde vorbea despre miracolele diaconului Pâris — și azvirlit în închisoarea Bastiliei.

Începînd din acel moment, domnul de Montgéron a fost privit ca un martir. Janseniștii au început să-i vîndă poza care-l reprezenta stînd în genunchi în fața diaconului Pâris, în vreme ce jandarmii trimiși să-l aresteze năvăleau la el în casă. Fapt e că această ciudată sectă a convulsionarilor, despre care toți istoricii spun că ar fi fost stîrpită pînă în 1756, mai există și în zilele noastre. ¹ Autorul cărții de față a cunoscut o familie de convulsionari unde crizele s-au perpetuat și unde a avut prilejul să vadă administrîndu-se „marile și micile ajutoare“, adică loviturile de baston și de bici unei bătrîne de șaptezeci de ani care avea cu regularitate crize, din trei în trei luni, dar, după primele lovituri date penitentei, autorul a luat-o la goană, speriat de violența cu care bătaușii o loveau și îngrozit de voluptatea cu care penitenta se lăsa pregătită pentru lumea de apoi.

În vremea aceasta, un alt rege — urmînd exemplul lui Carol Quintul, al Cristinei (fosta regină a Suediei) și al lui Filip al V-lea — se săturase de tronul pe care avea să-l regrete mai tîrziu. Regele era Victor-Amadeu al II-lea, care părăsi orașul Torino și se mută la Chambéry, unde conta să trăiască precum un simplu particular, sub numele de contele de Tende, lăsînd coroana fiului său Carol-Emmanuel. Retragerea lui fusese determinată nu atît de diversele vicisitudini ale vieții sale furtunoase, cît de dragostea pentru frumoasa contesă de Saint-Sébastien. Mai mult decît atît, abia ajuns la Chambéry, făcu pentru ea, în mod public, ceea ce Ludovic al XIV-lea făcuse în taină pentru

¹ E vorba de epoca în care a scris Dumas această carte (n.t.)

doamna de Maintenon : o luă de nevastă. În toiul tulburărilor care-i răpiseră un ducat și-i dăruiseră un regat, viața lui Victor-Amedeu fusese împărțită între două iubiri: cea a doamnei de Verrue, despre care cred că am mai vorbit și care adusese în Franța antidotul otrăvii pe care i-l dăduse lui Ludovic al XV-lea, și cea a contesei de Saint-Sébastien, care avea să-l însoțească atît în prosperitatea retragerii, cît și în închisoare.

Pentru că tot am rostit numele doamnei de Verrue, care avea să moară peste cîțiva ani, să mai spunem cîteva cuvinte despre curioasa ei viață — una dintre cele mai așezate din epoca respectivă — care a sfîrșit fiind numită „doamna voluptății” cînd de fapt ar fi trebuit să i se spună „doamna virtuții”. Doamna de Verrue era fica ducelui de Luynes și a celei de-a doua soții ale sale, care s-a nimerit să fie în același timp și mătușa bărbatului ei, faimoasa ducasă de Chevreuse, căreia i-am consacrat atîtea pagini în cartea noastră *Ludovic al XIV-lea și secolul său*. Din această a doua căsătorie, ducele de Luynes a avut o mulțime de copii și, cum nu era bogat, a scăpat de fiicele sale cum a putut.

Jeanne d'Albert de Luynes, cea de care ne ocupăm, născută la 13 septembrie 1670, se măritase cu domnul de Verrue, a cărui mamă, văduvă și foarte bine văzută, era doamna de onoare a ducesei de Savoia. Deci domnul de Verrue a trebuit să-și ducă foarte tînăra soție la Curtea din Piemont. Era tînăr, frumos, bine făcut, bogat și pe deasupra și un om cinstit și de treabă. Toate aceste calități o impresionară pe soția sa, inspirîndu-i o dragoste profundă și statornică față de el.

Primii ani ai căsniciei au fost plini de o fericire pe care nu le-a tulburat-o nimeni. Dar iată că ducele de Savoia o văzu într-o zi pe doamna de Verrue la mama lui și se îndrăgosti nebunește de ea. Un prinț nu-și ascunde prea

multă vreme dragostea, mai ales în fața celei pe care o iubește. Doamna de Verrue observă avansurile ducelui de Savoia și-i anunță pe soacră-sa și pe bărbatul ei, care se grăbiră să-i laude înțelepciunea, fără să țină seama de faptul în sine. Văzind această îngăduință, ducele de Savoia își spori atențiile, porunci să se organizeze serbări, împotriva obiceiului și înclinărilor sale, și o alese pe doamna de Verrue regina acelor serbări. Aceasta nu avu nevoie de prea mult timp ca să-și dea seama de intenția cu care fuseseră date serbările. Inventind diverse prețete, lipsi de două ori la rînd. După cum lesne vă puteți da seama, absența ei a fost imediat remarcată și, departe de a fi mulțumiți de acest sacrificiu, și bărbatul și soacra ei socotiră că făptuise o adevărată crimă. Atunci ea îi mărturisi soțului că domnul duce era îndrăgostit de ea, că toate atențiile și mai ales cuvintele lui nu-i mai lăsașeră nici o urmă de îndoială în această privință. Dar domnul de Verrue îi răspunse că — chiar dacă ducele ar fi fost îndrăgostit de ea — purtarea ei nu trebuia să-i pună în primejdie onoarea lui, și mai ales averea.

Văzînd că nimic nu se opunea în calea dragostei sale, ducele deveni și mai îndrăzneț și-și mărturisi deschis iubirea tinerei doamne. Aceasta apelă din nou la soțul și la soacra sa rugîndu-i s-o ducă undeva la țară sau cel puțin să-i îngăduie să se retragă de la Curte. Dar auzind această rugăminte, și soacra și soțul izbueniră strigîndu-i că vrea să-i ruineze. Nu-i mai rămînea decît un singur mijloc de a fugi de acolo : se prefăcu bolnavă și ceru să fie dusă la apele din Bourbon, unde îl chemă și pe tatăl ei, rugîndu-l să ajungă odată cu ea, înștiințîndu-l că are să-i încredințeze un secret de o mare importanță. În fața recomandării doctorului, și soacra și soțul se înclinară, îngăduind bolnavei să părăsească ducatul de Savoia, dar însoțită de unchiul ei, abatele de la Scaglia. Nimic nu părea mai po-

trivit decît un asemenea tutore, abatele de la Scaglia avînd aproape şaptezeci de ani şi trecînd drept un sfînt. Dar doamna de Verrue era atît de frumoasă, încît putea scoate din minţi şi un sfînt. Urîciosul bătrîn — cum spune Saint-Simon — se îndrăgosti atît de tare de nepoata lui, încît cînd aceasta se întîlni cu tatăl ei şi-i vorbi despre pericolul care o pîndea cînd avea să se întoarcă în Piemont, abatele de la Scaglia făgădui să vegheze asupra ei, dînd peste cap orice încercare a ducelui de a-i terfelî onoarea. Făgăduiala abatelui îi linişti şi pe domnul de Luynes şi pe doamna de Verrue. Domnul de Luynes se întoarse la Paris şi, după trei luni de absenţă, doamna de Verrue se întoarse în Piemont. Dar, în timpul călătoriei, abatele îi mărturisi nepoatei că angajamentul pe care şi-l luase de a o păstra lîngă el se datora dragostei pe care o nutrea faţă de ea, aşa că, respingînd aproape îngrozită acea iubire, doamna de Verrue văzu că în loc să aibă în unchiul ei un apărător, îşi făcuse din el un duşman neîmpăcat.

Ajungînd la Torino, ea îl găsi pe ducele de Savoia mai îndrăgostit ca niciodată şi pe bărbatul şi pe soacra ei mai îngăduitori ca niciodată. Atunci biata femeie, împinsă de soacră-sa, părăsită de bărbat şi persecutată de unchi, nu mai avu ce face şi se aruncă în braţele prinţului. Povestea a iscat scandal, soţul, soacra şi unchiul s-au arătat deznădăjduiţi, s-au lamentat în gura mare, dar era prea tîrziu, mai ales că prinţul le porunci să tacă. Era nebun după doamna de Verrue, aşa că ea dobîndi în curînd asupra domnului de Savoia o putere la fel de mare ca şi cea pe care doamna de Maintenon o avusese asupra lui Ludovic al XIV-lea. Domnul de Savoia ţinea sfat cu miniştrii în odaia ei, copleşind-o cu favoruri, ghicindu-i rugăminţile, prevenindu-i dorinţele, dăruindu-i bani, pietre scumpe, mobile de preţ şi case, în schimb era gelos ca un tigru şi o ţinea tot timpul închisă, cum de altfel stătea şi el. În vreme

ce era astfel sechestrată, doamna de Verrue se îmbolnăvi brusc : fusese otrăvită. Din fericire, domnul de Savoia avea un antidot împotriva otrăvurilor ; i-l dădu, antidotul se dovedi bun și doamna de Verrue se vindecă. Dar după cîtăva vreme se îmbolnăvi de vărsat. Ducele nu îngădui nimănui s-o îngrijească în afară de el, veghind-o zi și noapte pînă ce se făcu bine. Dar dovada dragostei pe care doamna de Verrue ar fi dorit-o înaintea tuturor acestor lucruri ar fi fost un pic de libertate. Însă ilustrul ei iubit devenea cu fiecare zi tot mai gelos și, deși femeia nu-i dădea motive de gelozie, o fereca și mai zdravăn. Această viață sfîrși prin a-i deveni insuportabilă.

Doamna de Verrue avea un frate pe care-l iubea foarte mult, cavalerul de Luynes. Îi scrisese să vină s-o vadă la Torino, dîndu-i întîlnire în epoca în care regele trebuia să facă o călătorie la Chambéry. Cavalerul a fost tot atît de punctual în sosirea lui la Torino cum fusese și tatăl ei la apele de la Bourbon. Așa cum îi mărturisise și tatălui ei totul, îi spuse totul și fratelui ei. Tot discutînd, s-au înțeles între ei să fugă și să încerce să ajungă în Franța. Doamna de Verrue începu prin a-și scoate din ducat banii și bijuteriile ; apoi realizează niște sume considerabile din vînzarea diverselor bunuri care-i aparțineau, sume care au fost și ele trimise în Franța. În sfîrșit, într-o noapte frumoasă, plecă ea însăși din Torino, călare pe cal, și călăuzită de fratele ei se imbarcă pe vaporul care mergea spre Marsilia, unde ajunse fără nici un impediment. Ducele era să turbeze cînd a aflat de fuga ei, dar puterea lui nu depășea granițele ducatului. Și în vreme ce domnul de Savoia tuna și fulgera împotriva fugarei, aceasta ajunse la Paris și se închise într-o mănăstire. Dar cum lesne vă puteți da seama, doamna de Verrue nu părăsise o temniță impusă pentru una de bunăvoie. Ieși deci din mănăstire, își cumpără o

casă frumoasă și începu a da niște mese somptuoase. Și cum era o femeie încântătoare, plină de spirit, strălucind încă de frumusețe și de tinerețe, își alcătui în curînd un fel de Curte în mijlocul căreia tronă în cu totul alt fel decît în Piemont.

Ajutorul pe care i-l dădu regelui, oferindu-i un antidot împotriva otrăvii, asemănător cu cel care o salvase pe ea, îi aduse o situație solidă în societate. Suta de mii de franci pe care o cheltuia anual pe tablouri, pe diverse curiozități, pe gratificațiile oferite artiștilor săraci sau scriitorilor strîmtorați îi atrase laudele lui Lafaye și ale lui Voltaire. Această viață încântătoare a durat pînă în 1736, an în care doamna de Verrue a murit, lăsînd prietenilor legate în valoare de o jumătate de milion și scriindu-și singură epitaful pe care și-l dorea pe mormînt ; epitaful are dublul merit de a fi scurt și adevărat. Iată-l :

*„Aici zace, într-o adîncă pace,
Așa-numita doamnă-a voluptății,
Care, pentru o siguranță cît mai mare,
Și-a făcut raiul pe pămînt.“*

A lăsat un fiu și o fiică, amîndoi recunoscuți de ducele de Savoia. Băiatul a murit tînăr și fără urmași. Fata s-a măritat cu prințul de Carignan, ai cărui urmași domnesc astăzi (adică pe vremea lui Dumas — n.n.) în Sardinia.

În legătură cu doamna contesă de Saint-Sébastien am spus că dragostea ei avea să-l însoțească pe regele Victor-Amedeu în retragerea sa, iar de acolo, în închisoare. Dominînd încă la 1 septembrie 1730, Victor-Amedeu era prizonier în 8 octombrie 1731, adică la un an după ce a părăsit tronul și a abdicat de bunăvoie în favoarea fiului său Carol-Emanuel. La fel ca și Carol Quintul, la fel ca și regina Cristina, regele Victor-Amedeu nici n-a părăsit bine

țara, că a și început să regrete tronul cîndva disprețuit, încercînd să-l smulgă din mîna celui căruia i-l dăduse de bunăvoie ; dar un tron nu se dă cu una, cu două nici chiar unui tată. Așa că într-o noapte — era în noaptea de 28 spre 29 septembrie — Victor-Amadeu a fost arestat la castelul din Moncalier, din ordinul fiului său, și dus la castelul din Rivoli. Soția sa, contesa de Saint-Sébastien, a fost alungată dincolo de granițele Piemontului.

În vreme ce în Sardinia un fiu își aresta tatăl, în Prusia un tată își aresta fiul. Pe 13 septembrie 1730, Frederic-Wilhelm al II-lea, fiul electorului de Brandenburg care ridicase Prusia la rangul de regat, iar el fusese recunoscut rege la 18 ianuarie 1701 — deci Frederic-Wilhelm al II-lea dădu ordin să-i fie arestat fiul, care, de comun acord cu contele Katt, a vrut să fugă din statele tatălui său împotriva voinței acestuia. Așa că prințul și complicele lui au fost arestați. Treaba aceasta s-a întîmplat cam în epoca în care domnul duce d'Orléans, sătul de lupta zadarnică pe care o ducea împotriva domnului de Fleury, hotărî să se retragă din afacerile statului pentru a se dedica în întregime evlaviei. Așa că își dădu demisia din funcția de colonel general al infanteriei ; regele i-o acceptă și desființă și funcția. Această funcție, abia suprimată în 1639, după moartea ducelui d'Epernon, fusese reînființată în 1721 pentru ducele d'Orléans, pe atunci duce de Castries.

Cît despre Ludovic al XV-lea, în timpul tuturor evenimentelor despre care am vorbit, cea mai mare plăcere a lui — după vînătoare, ceremonial, slujbele religioase și etichetă — era să sădească lăptuci într-un colț de grădină pe care i-l dăduse domnul de Fleury și să le privească răsărind. În legătură cu domnul de Fleury, am uitat să spunem, la timpul potrivit, că ajunsese cardinal. Aceasta se întîmplată în septembrie 1726.

Capitolul V

Situația la Curte. — Ludovic al XV-lea și regina. — Domnișoarele de Charolais, de Clermont, de Sens. — Contesa de Toulouse. — Vinătorile de la Rambouillet și de la Satory. — Domnul de Melun. — La Peyronie și domnișoara de Charolais. — Conduita lui Fleury. — Se conspiră împotriva reginei. — Toastul lui Ludovic al XV-lea. — Neliniștea lui Fleury. — Domnul de Richelieu. — Brevetul de pensie și intriga domnului de Fleury. — Valeții de cameră ai regelui. — Doamna de Mailly. — Familia de Nesle. — Regele îndrăgostit. — Timiditatea sa. — Greșeala reginei. — Doamna de Mailly victorioasă. — Portretul ei. — Conciliul și Parlamentul. — Domnul Hérault, locotenentul Poliției.

Într-adevăr, nimic nu era mai nevinovat decât Curtea lui Ludovic al XV-lea în epoca în care am ajuns, adică la 1 ianuarie 1732. Această castitate a tânărului Ludovic se datora regentului. Desfrinat, necredincios, batjocoritor, regentul îl ferise pe copilul regal pe care Domnul îl încredințase grijei sale de orice contact cu orgiile al căror cap era. Așa că Ludovic al XV-lea ieșise din mînile celui Sardanapal modern cu veșmintul tot atît de alb ca al lui Eliacin. Ce viață fericită ar fi avut sărmana prințesă pe care s-au dus s-o caute într-o veche comanderie din Germania ca s-o facă regina Franței dacă, odată soție, ar fi știut să fie și iubita regalului ei bărbat ! În ochii lui Ludovic al XV-lea, Maria Leczinska era cea mai frumoasă

dintre toate femeile și fecunditatea reginei dovedea că regele nu se mulțumea numai cu laudele. După zece luni de căsătorie, regina aduse pe lume două gemene, pe urmă un fiu, acel Delfin a cărui naștere prilejuise atâtea serbări, apoi ducele d'Anjou, care venise să consolideze sceptrul în mîna ramurii vîrstnice și încă o prințesă. Cinci copii în cinci ani ! Și tatăl acestei numeroase familii avea abia douăzeci și unu de ani ! Și totuși în jurul regelui roiau distracțiile. Am vorbit despre iubirile tuturor marilor doamne ale epocii. Toate aceste iubiri se întrețeseau ca un fel de rețea în care orice inimă era prinsă, în afară de inima regelui. Maria Leczinska era singura lui dragoste, vinătoarea — singura lui distracție. Nimic nu era mai minunat decît acele vînători din tinerețea lui Ludovic al XV-lea, cu toate ușuraticile care se țineau după el. Frumoasa contesă de Toulouse, domnișoara de Charolais, domnișoara de Clermont, domnișoara de Sens, toate eroinele pictorilor lui Vanloo, imortalizate de el pe pînză în chip de zeițe. Toate acele zeițe ale vînătorii, sigur că mai puțin caste decît Diana, dar îndrăgostite ca și Calypso, colindau pădurile din Rambouillet și din Vincennes, din Boulogne, Versailles și Satory, nu în calească precum doamnele Henriette, de Montespan și de La Vallière, ci în goana cailor, cu părul pudrat, legat cu șiraguri de perle și rubine, cu pălărioare în trei colțuri puse cochete pe-o parte ; toate acele amazoane aveau rochii cu corsajul strîmt și cu fuste ce le atîrnau pînă la pămînt, fără să le ascundă însă piciorul mic împodobit cu pîteni de aur cu care îmoldeau calul. Sigur că nu toate vînătorile acelea erau lipsite de primejdii. Cerbii și mistreții își lăsau destul de greu pielea în mîna maestrilor de vînătoare care-i urmăreau cu niște țepușe lungi. La una din acele vînători, domnul de Melun a fost ucis ; era iubitul domnișoarei de Clermont. Dar tinăra prințesă

era atât de indolentă, încît doamna ducasă întrebă a doua zi :

— Credeți că domnișoara de Clermont a observat că iubitul ei a fost ucis ?

Apoi, la întoarcere, urmau supeuri nespuse de vesele, cum știu să le facă doar spiritele și stomacurile celor de douăzeci și cinci de ani ; apoi nopțile petrecute la mesle de joc, nopți mult mai agitate și mai încinse decît zilele, unde aurul se rostogolea pe mese în cascade strălucitoare. Ca și strămoșul său Henric al IV-lea, regele juca și el. Numai că Henric al IV-lea cîștiga întotdeauna, în timp ce Ludovic mai și pierdea. Atunci trebuia să recurgă la domnul de Fleury. Domnul de Fleury bombănea și plătea. Căci se gîndea că e mai important pentru ambiția sa ca regele să-și petreacă zilele la vînătoare și nopțile la masa de joc, oricîte mii de livre l-ar costa, decît să se amestece în afacerile de stat.

La toate aceste reuniuni domnea o mare libertate de acțiune și de cuvînt. De altfel asta era moda în epoca aceea și doamna ducasă și Prințesa Palatină ne-au învățat să spunem lucrurilor pe nume. Timp de aproape un secol, limba franceză n-a avut — sub acest aspect — nimic de învățat de la limba latină. Vreți un exemplu al acestei libertăți de limbaj ? Se oferă privirii și prin urmare și penei noastre de scris. Iată-l : într-o seară, după una din acele vînători în care toți străbătuseră pădurea ziua întreagă, una dintre doamne, care era însărcinată, simți primele dureri ale nașterii ; cei din jur se speriară. Treaba asta se întîmpla la Muette, de unde era cu neputință să duci femeia la Paris. Cel mai mihnit dintre toți era regele.

— Oh, Doamne, strigă el, dacă treaba e așa de grabnică după cum se spune, cine-i va da femeii o mînă de ajutor ?

— Eu, sire, răspunse primul său chirurg, La Peyronie, care se afla acolo. Odinioară am fost și mamoș.

— Da, zise domnișoara de Charolais, dar treaba asta cere îndemînare și practică și poate că dumneata, între timp, le-ai uitat...

— N-ai nici o teamă, domnișoară, îi răspunse chirurgul, jignit că i se pune la îndoială priceperea, nu uiți să-l scoți, după cum nu uiți să-l și viți acolo unde trebuie !

Domnișoara de Charolais, căreia i se vîra și se scotea cîte un prunc mai în fiecare an, se socoti jignită și se ridică furioasă. La Peyronie o urmări destul de neliniștit cu privirea, cînd — închizînd ușa în urma prințesei — auzi hohotul de rîs al regelui, care-l liniști. Dacă regele apucase să ridă, mînia domnișoarei de Charolais nu mai avea nici o putere.

Domnul de Fleury nu lua parte la acele partide de vînațoare ; invoca drept scuză bătrînețea și Ludovic al XV-lea era în culmea fericirii că scapă astfel de dubla supraveghere a preceptorului și a ministrului său. Dar domnul de Fleury știa tot ce se petrecea în toată acea intimitate ; fiecare se grăbea să facă pe spionul ca să obțină un surîs din partea bătrînului mentor și mai ales din partea doamnei de Toulouse, căreia domnul de Fleury nu era în stare să-i refuze nimic. Dealtfel, într-unul din micile consilii de la Rambouillet s-a pus la cale și soarta ducelui de Penthièvre. Încă un copil, fiul ducelui de Toulouse, moștenește funcția de mare amiral și alte slujbe ale tatălui său. În acele mici consilii a fost asigurată și averea marchizului d'Antin, fiul contesei din prima căsătorie. Tot acolo a fost pregătită dizgrațierea domnului de Chauvelin, ministru de justiție și ministru al afacerilor externe. În sfîrșit, tot acolo s-a observat și s-a încurajat acea tendință către distracții pe care refuzurile repetate ale reginei o făcuseră să se iște în inima regelui.

Cea care urmărise aceste progrese cu cea mai mare nerăbdare fusese domnișoara de Charolais. De vreo doi, trei

ani, ochii ei nu-l mai părăseau pe tinărul rege, căruia îi fuseseră atribuite ca iubite, dar fără nici o certitudine, contesa de Toulouse, domnișoara de Clermont, doamna de Nesle, doamna de Rohan, ba chiar și doamna ducesă de Bourbon. Dar regele era de o timiditate exagerată, pe care întreprinzătoarea domnișoară de Charolais se hotărî s-o înfrîngă. Numai că această domnișoară era o amantă prea ușuratică pentru a-l putea ține multă vreme lângă ea pe Ludovic al XV-lea. Așa că toată lumea băgă repede de seamă că chiar dacă-l făcuse pe rege să se abată de la dragostea conjugală, treaba asta durase din cale-afară de puțin. Maria Leczinska avea o putere deplină asupra inimii bărbatului ei și o autoritate absolută asupra o tot ceea ce nu-l privea pe domnul de Fleury. În fața domnului de Fleury orice influență se prăbușea, chiar și influența regală. Avarul ministru era de neclintit mai ales în privința banilor. Bună și mărinimoasă, regina cheltuia puținii bani pe care-i avea făcînd opere caritabile. Odată, la Compiègne, a dat tot ceea ce avea — bani și bijuterii — spre folosul elevilor școlii de artilerie ; cînd s-a întors la Paris, a fost obligată să împrumute cîtiva bani ca să se poată așeza la o masă de joc, așa cum cerea eticheta. Doamna de Luynes, martora acelei jene financiare, a încercat în zadar s-o determine pe Maria Leczinska să-i ceară lui Fleury un supliment de bani. Regina a refuzat cu încăpăținare, spunînd că era sigură că nu va obține de la ministru decît un refuz umilitor. Atunci doamna de Luynes hotărî să încerce singură acest lucru ; așa că se duse din proprie inițiativă la cardinal și-i expuse situația reginei. Cardinalul se mulțumi să-i răspundă că va aranja lucrurile împreună cu controlorul general Orri. Într-adevăr, în prima ședință pe care o avu, cardinalul discută cu controlorul de stat al finanțelor reginei și-i porunci să-i trimită acestuia o sută de ludovici. Prevenit de doamna de Luynes,

controlorul general strigă sus și tare, indignat de micimea sumei, arătându-i respectuos ministrului că o sută de ludovici îi dădea el fiului său cînd era strîmtorat, sau dădea regina de pomană săracilor.

— Ei bine, mai adaugă cincizeci de ludovici, spusese domnul de Fleury.

Orri continuă să insiste, spunînd că o sută cincizeci de ludovici nu erau de-ajuns și că el nu va îndrăzni niciodată să-i ofere reginei o astfel de sumă. Ca să scape de el, Fleury mai adaugă douăzeci și cinci de ludovici ; în sfîrșit, din douăzeci și cinci în douăzeci și cinci de ludovici, controlorul general îl determină pe domnul de Fleury să-i dea reginei douăsprezece mii de franci. Această sumă odată smulsă, Orri dădu fuga la regină, îi arată hîrtia și o întrebă dacă îi erau de-ajuns. Maria răspunse că era foarte mulțumită și totul s-ar fi încheiat aici dacă ministrul n-ar fi lungit trei luni de zile expedierea celor douăsprezece mii de franci, așa că regina nu-și putu plăti datoriile și nu se mai așeză la masa de joc decît după ce i se expedie venitul ei personal.

Din păcate, regina, care avea un puternic susținător în soțul ei, îl pierdu numai din vina ei și în mod gratuit. Fie că era obosită de nașterile repetate, fie că se săturase de bărbatul ei, Maria Leczinska îi arată o răccală ce-l jigni pe Ludovic al XV-lea și-l îndepărtă de soția lui care ar fi putut să facă din el, dacă ar fi vrut, ceea ce făcuse regina Spaniei din Filip al V-lea. Deocamdată încă nu transpirase nimic despre iubirile tainice ale lui Ludovic al XV-lea cînd, în 24 ianuarie 1732, la unul din micile sale banchete, bînd mai mult ca de obicei, regele ridică paharul și, după un mic toast, închină în cinstea „iubitei necunoscute”, bău și sparse cupa, invitîndu-i pe musafiri să-i imite gestul și să ghicească numele necunoscutei. Fiecare rosti cîte un nume care-i veni în minte. Erau douăzeci și trei de musa-

firi, plus regele, deci în total douăzeci și patru de persoane. Șapte se pronunțară pentru doamna ducesă, șapte pentru doamna de Beaujolais și nouă pentru doamna de Laura-guais, nepoata lui Lassay și nora ducelui de Villars-Bran-cas care se afla la Curte doar de o lună. Începînd din ziua aceea, orice îndoială dispăru ; toată lumea află că regele avea o iubită, numai că nimeni nu știa pe cine anume. Acest lucru tulbură curtenii și mai ales pe ministru. O iubită putea să însemne o stăpîină ; și fiecare ar fi vrut ca, prin ea, să intre în grațiile regelui.

Ducele de Richelieu, care se întorsese de la Viena mai binevăzut ca niciodată și care-și reluă locul de seamă pe care-l ocupase la Curte, o destină regelui pe nevasta președintelui Portail ; acesta era o femeie frumoasă, de douăzeci și trei sau douăzeci și patru de ani, malițioasă, cochetă, dar din cale-afară de ușuratică. Valeții de cameră au povestit amănuntele primei întîlniri. Regele petrecu, într-adevăr, o noapte cu doamna Portail, dar cînd se luminează de ziuă, speriat de firea impetuoasă a iubitei sale, o șterse cit putu de repede ; și nedorind s-o mai vadă, deși îi dăduse întîlnire pentru noaptea următoare, îl rugă pe unul dintre amicii săi, un anume Lugeac, să se ducă în locul lui. Lugeac nu așteptă să i se spună de două ori ; îl înlocui pe rege, iar înainte de a se lumina de ziuă, pentru ca doamna să nu observe înșelăciunea, se retrase foarte mulțumit de plăcuta misiune în care regele îi poruncise să-l reprezinte. A doua zi, doamna Portail primi un brevet de pensie de două mii de scuzi, brevet semnat de primul-ministru. Primind acel brevet, nevasta președintelui înțelese că nu mai avea ce aștepta de la rege și, cum era din cale-afară de ușuratică, hotărî să profite de favoarea care i se făcuse, așa că începuse să aibă legături cu mai toți marii seniori ai vremii.

Doamna locuia în Piața Regală care era, după cum se știe, cartierul lumii bune. Mai în fiecare casă exista câte un senior tânăr, frumos, elegant, care frecventa Curtea. Fie dintr-un rămășag, fie că așa a vrut ea, doamna Portail și-a început peregrinările din dreapta Pieței și, după ce a făcut înconjurul și a ajuns în stînga, și-a isprăvit aventurile fără să ocolească vreo casă. Cum doamna Portail era produsul domnului de Richelieu, lumea a început să se cam sperie de influențele reunite ale unui favorit și ale unei favorite. Pentru a stăvili asaltul frumoasei neveste a președintelui Portail, fiecare dintre bărbații vizați se grăbi să facă publică legătura pe care o avusese cu ea. Toate acele legături date în vileag iscară un atît de mare scandal, încît domnul de Maurepas, dușmanul domnului de Richelieu și care detesta toate femeile pe care le credea atașate ducelui, îl determină pe rege să dea un ordin de închidere a doamnei Portail ; numai că regele indică o mîncăstire și nu o închisoare, așa cum ar fi vrut domnul de Maurepas. Ordinul fu executat chiar de domnul de Maurepas. Dar primul-ministru avea gata pregătită o a doua propunere în ceea ce privea viitoarea iubită a regelui. După un consiliu între preceptor, doamna ducesă și cei trei valeți de cameră, Bontemps, Lebel și Bachelier, toți votară în unanimitate pentru doamna de Mailly.

Și acum cîteva cuvinte despre familia de Nesle, al cărei sînge curgea și în vinele doamnei de Mailly. Era o familie veche și nobilă, cunoscută în Europa încă din secolul al XI-lea prin persoana lui Anselme de Mailly, tutorele conțelului de Flandra, guvernatorul statelor sale, ucis în asediul din Lille. Blazonul său fusese unul dintre cele mai de seamă pe vremea cruciaților, și numeroasele ramuri ale familiei, care dețineau primul loc în țară, îl purtau mîndre și trufase pe armele lor : trei ciocane de lemn cu cîte două capete fiecare, împreună cu deviza : „Rușinează-se ci-

ne-o vrea, nu noi". Marchizul Ludovic al III-lea de Nesle, fiul mai mare al familiei, se însurase în 1709 cu domnișoara de Laporte-Mazarin a cărei galanterie devenise proverbială. Maria Leczinska îi cunoștea toate aventurile, fiindcă era doamna ei de onoare, dar nu-i făcuse niciodată nici un reproș ; doar atunci când știa că doamna de Nesle urma să aibă vreo întâlnire, o ținea lângă ea, punând-o să-i citească *Imitația lui Cristos* sau *Sfânta Scriptură*. Asta era un fel de ispășire a păcatului, pe care ardea de dorința de a-l săvârși. Doamna e aceeași despre care se spunea, cu trei sau patru ani mai înainte de epoca în care ne aflăm, că ar fi fost, în trecere, amanta regelui. A murit în 1729, lăsând cinci fete care, toate, au atras atenția regelui.

Prima, Louise-Julie, s-a măritat cu vărul ei Louis-Alexandre de Mailly. Despre ea va fi vorba acum. Cea de-a doua, Pauline-Félicité, s-a măritat cu Félix de Vintimille; cea de-a treia, Diane-Adelaïde, s-a căsătorit cu Louis de Brancas, duce de Lauraguais ; a patra, Hortense-Félicité, s-a măritat cu marchizul de Flavacourt ; în sfârșit, a cincea, s-a măritat cu marchizul de La Tournelle. Aceasta a devenit faimoasa doamnă de Chateauroux.

Deci primul-ministru a socotit de cuviință să i-o dea regelui, ca iubită, pe fiica cea mare a doamnei de Nesle. Dar am mai spus că Ludovic al XV-lea, încă foarte pudic, încă foarte evlavios, încă foarte supus prejudecăților căsătoriei, nu era omul în stare să-și ajute preceptorul într-o astfel de treabă. Doamna de Mailly a fost lăsată de mai multe ori singură cu regele ; dar cum acesta vorbea doar cu ochii, doi din valeții săi de cameră au primit poruncă să urnească lucrurile. Bachelier, cel care a jucat un rol important în perioada în care istoria se confundă cu o cronică amoroasă, era fiul unui potcovar care-și părăsise ținutul și fierăria tatălui său pentru a-l urma pe domnul de la Roche-foucauld ; acesta l-a făcut mai întâi valet de cameră, apoi

valetul garderobei sale. Mai târziu, a fost înnobilit de către rege și a murit lăsând un fiu care, cumpărând slujba lui Blouin, a devenit unul dintre cei patru valeți de cameră ai lui Ludovic al XV-lea și a sfârșit, la rîndul lui, ca guvernator al Luvrului, după ce și-a măritat fata cu marchizul de Colbert.

Lebel, al cărui fiu a fost mai târziu atașat serviciului particular al regelui, era nepotul unui portar de rînd, un oarecare Dominique ; tatăl lui fusese portarul castelului din Versailles, iar el ajunsese unul dintre cei patru valeți de cameră ai regelui.

Cît despre doamna de Mailly, persoana care primise sarcina să se ocupe de această afacere a fost doamna de Tencin, vechea noastră cunoștință ; doamna de Tencin care — în ciuda legăturilor cu fratele ei vitreg, în ciuda zgomotoaselor aventuri galante — păstrase relațiile cu domnul de Fleury, îndeplinind aceleași oficii pe care le îndeplinise odinioară și pe lângă fostul cardinal Dubois, adică făcînd poliție. În timp ce doamna de Tencin o pregătea pe doamna de Mailly, cei doi valeți de cameră îl pregăteau pe rege ; acesta o găsise pe doamna de Mailly încîntătoare ; dar făcea ce făcea și tot la regină se întorcea. Așa că în urma discuției pe care o avu cu cei doi valeți ai săi, îl trimisese pe Bachelier s-o anunțe pe soția sa regina că va petrece noaptea în apartamentul ei. Regina îi răspunse că se simțea foarte onorată, dar că nu-l putea primi. Asta doreau și cei doi valeți. Dar Ludovic al XV-lea nu se dădu bătut. Îl trimise a doua oară la regină, apoi a treia oară, dar de fiecare dată valetul se întoarse cu același răspuns. Atunci Ludovic al XV-lea, supărat, se jură că nu va mai pune piciorul în odaia soției sale și că nu-i va mai cere niciodată să-și facă datoria. Această expresie redă felul cum răspundea Maria Leczinska avansurilor

amoroase ale soțului ei. Chiar în acel moment intră domnul de Richelieu ; fusese trimis de către prietenii doamnei de Mailly și, mai mult ca sigur, că fusese înștiințat prin vreun mesaj secret, de către unul dintre cei doi valetii de cameră, despre oportunitatea sosirii sale. Îl întrebă pe rege ce face regina. Ludovic — care clocotea încă de furie — îi istorisi ducelui ce se întâmplase. Atunci ducele îl întrebă pe rege dacă socotea că putea trăi cu un asemenea gol în inimă și dacă nu credea că făcuse — pentru a-i rămîne credincios soțici sale — tot ceea ce omenește putea face. Regele oftă; ducele rosti numele doamnei de Mailly. Acel nume trezi o amintire plăcută în mintea și în inima regelui. Ludovic al XV-lea mărturisi că este o femeie încântătoare și că ar fi o iubită plină de farmec. Regele hotărî s-o vadă ; dar din pricina marii sale timidități, întrevederca dădu greș și cele câteva cuvinte schimbate, care abia dacă aduceau a curtenie, fură singurul rezultat al acelei întâlniri. Doamna de Mailly ieși furioasă ; se credea ținta sau victima vreunei capcane. I se părea cu neputință ca un bărbat tânăr, frumos, căreia i se oferise și care, prin urmare, n-avea decît să întindă mîna și s-o ia, să fie în așa hal de timid ; atîta timiditate aducea a dispreț. La rîndul lui, regele era rușinat și nemulțumit de el însuși. În fond, fusese vorba de o falsă rușine care-l făcuse să se rețină, așa că-și făgădui, dacă se va mai ivi o ocazie asemănătoare, să nu mai recadă într-o asemenea greșală. Făgăduiala pe care și-o făcu regele îi fu raportată doamnei de Mailly, care hotărî să-și încerce norocul și a doua oară. Numai că de data asta domnul de Fleury, care cunoștea perfect de bine caracterul elevului său, avu grijă s-o pregătească pe doamnă atît prin sfaturi, cît și prin încurajări. Hotărîta să riște totul, doamna de Mailly ieși de la domnul de Fleury pentru a intra la rege. Dar, la vederea frumoasei ispite, aceeași veche timiditate puse din nou stă-

pînire pe rege. Din fericire, și doamna de Mailly se jură la fel ca și regele, că nu va ieși din odaia aceea fără să-și fi atins scopul, hotărîndu-se să ia ea inițiativa din moment ce regele era atît de sperios. Și doamna de Mailly se ținu de cuvînt. Atacat, Ludovic al XV-lea, abia se apără sau mai bine zis trece repede de la apărare la atac. Victoria a fost lesne de obținut, iar doamna de Mailly nu cerca decît să fie învinsă. După un ceas de înfrîngerii succesive, ieși cu hainele mototolite și ciufulită și intră la domnul de Fleury, unde îi găsi pe domnul de Richelieu și pe doamna de Tencin ; nu rosti decît următoarele cuvinte, care nu mai au nevoie de comentarii :

— Uitați-vă în ce hal m-a adus desfrînatul acela !

Cîtiva, printre care și domnul de Richelieu, pretind că n-a lipsit mult ca doamna de Mailly să nu lăsă și a doua oară din odaia regelui așa cum intrase și că reușita întreprinderii îi revenea în întregime doamnei de Mailly. Dar asta nu mai are nici o importanță. Fapt e că doamna de Mailly era femcia care convenea și regelui și planurilor domnului de Fleury.

Doamna în cauză se născuse în 1710 și prin urmare era de vîrsta regelui. Avea o anumită decență la care n-ar fi renunțat decît într-o situație deosebit de importantă ; vocea îi era puțin cam aspră, dar de îndată ce vorbea despre dragoste, glasul i se îndulcea. Avea niște ochi foarte mari și frumoși, plini de foc și strălucitori ; era brunetă, cu un chip prelung, o frunte frumoasă, dar obraji cam teșiți. Asta pentru rege. Blîndă, rezervată, timidă, fără ambiții, nepricepîndu-se la treburile de stat, era o fire liniștită, o prietenă sigură, incapabilă de înșelăciune, compătimitoare, dreaptă, dușmana oricărei intrigi. Asta pentru domnul de Fleury. De altfel, viitorul a confirmat părerea pe care ministrul și-o făcuse despre ea. Iubita regelui, ea nu l-a

iubit decît pe el, care i se părea a fi cel mai amabil și cel mai frumos bărbat atît de la Curte, cît și din regatul său. Mulțumindu-se să-l iubească în taină, n-a încercat niciodată să se folosească de puterea pe care o avea asupra lui; niciodată, tot timpul cît i-a fost iubită, n-a încercat să ceară vreo favoare pentru ea sau pentru rudele ei, primind dî la el doar cîteva daruri neînsemnate, pe care un burghez s-ar fi rușinat să le ofere iubitei sale, îndatorîndu-se pentru toaletele care erau întotdeauna ieșite din comun; plătind din banii ei cheltuielile micilor distracții la care lua parte și regele; atît de puțin pretențioasă în privința mobilelor, încît în 1741, adică la nouă-ani după ce devenise iubita regelui, ea nu avea nici sfeșnice, nici jetoane de argint pentru a-l primi pe regalul ei iubit cînd acesta venea să joace cărți la ea; în astfel de împrejurări, era nevoită să se ducă să împrumute de pe la vecini.

Două persoane au făcut mare zarvă din pricina legăturii ei cu regele: domnul de Mailly și domnul de Nesle, adică soțul și tatăl. Soțul a primit poruncă să pună capăt oricărei legături cu soția sa; tatăl, ale cărui afaceri mergeau foarte prost, a tăcut milc după ce a primit cinci sute de mii de livre. Omul făcuse un tîrg strașnic cu onoarea familiei de Nesle.

Cu puțină vreme înaintea evenimentelor despre care v-am vorbit, adică la 21 ianuarie 1732, s-a semnat la Versailles contractul de căsătorie al domnișoarei de Chartres cu domnul prinț de Conti, care au fost cununați a doua zi de către cardinalul de Rohan. Prințul de Conti era fiul vestitului prinț de Conti despre care am mai vorbit și care, murind în 1727, lăsase ca moștenitor al titlurilor, al bunurilor și al numelui său pe contele de Marche. După cîteva zile, mama prințului de Conti — Marie-Thérèse de Bourbon — care se certa periodic cu fiul ei, continuînd să-și

construiască palatul în timpul acestor dispute — muri la rîndul ei, în vîrstă de șaptezeci de ani. Numele de Conti nu-l mai purtau acum decît prințul care tocmai se însurase și un unchi al acestuia, Mare Prieur, om de spirit, despre care am pomenit cînd am vorbit de moartea lui Du-Chauffour. În plus, era un prinț viteaz, amabil, curajos pînă la exces, mîndru de rangul său și risipitor ca orice ne-chibzuit.

Într-o zi, scutierul veni să-i spună că nu mai există fîn în grajd. Furios de o asemenea delăsare, prințul își chemă intendentul care se scuză dînd vina pe trezorier, fiindcă nu voise să-i dea bani ca să cumpere fîn. Prințul îl chemă pe trezorier care se scuză, la rîndu-i, spunînd că nu mai avea un sfanț în lăzi și că furnizorul nu mai voia să-i dea furaje pe datorie. Cum cazul era grav, pentru prima oară în viața lui prințul se văzu nevoit să reflecteze. După o vreme, întrebă :

- Cine ne mai poate da pe datorie ?
- Nimeni, cu excepția hangiului.
- Foarte bine, zise prințul, atunci dați cailor mei pui fripți.

La 2 iunie, tinărul duce de Chartres a fost botezat de nașii săi, regele și regina, și numit Ludovic-Filip. Acest prinț a fost tatăl lui Filip-Egalité și bunicul lui Ludovic-Filip, care s-a însurat cu doamna de Montesson.

Vă amintiți că, anticipînd din punct de vedere cronologic, am pomenit în capitolul precedent despre închiderea cimitirului Saint-Médard și am vorbit despre tulburările pe care le-au iscat miracolele diaconului Pâris. Anul 1732 a fost foarte agitat din pricina disensiunilor religioase. Diaconului Pâris sau mai curînd „sfîntului“ Pâris, care era jansenist, iezuiții i-au opus și ei nu numai un „sfînt“, ci și

o „sfântă“, care au făcut aproape tot atîta vîlvă ca și Păris: „sfîntul“ Luis de Gonzague și „sfînta“ Maria Alacoque. Luis de Gonzague era unul dintre acei oameni predestinați să reușească în viață : un adevărat „sfînt“ venerat de femei și de iezuiți, tînăr și încîntător. Paj la Curtea regelui Filip al II-lea, vizitase Curtea marilor duci de Toscana. Cum gustase din toate plăcerile acestei lumi, nu peste mult s-a săturat de ele pînă peste cap. Atunci s-a împrietenit cu François de Sales, s-a apucat să mediteze asupra adevărului și să se roage Domnului, în timp ce alți tineri de vîrsta lui erau ocupați cu dragostea, cu serenadele, alergînd după aventuri galante. Ignățiu de Loyola era pentru el cea mai bună pildă. Provenind ca și el dintr-o familie de neam mare, cavaler tînăr și frumos, nu începuse — ca și el — prin a se înfrunta cu lancea pentru ochii negri care străluceau sub mantilele frumoaselor din Valladolid și din Madrid ? Ca și Ignățiu de Loyola, într-o bună zi și-a sfîșiat veșmintele de mătase și de aur, a renunțat la cursele de tauri din Sevilla și din Burgos și a plecat la Roma pentru a-și face noviciatul ; acolo, Papa Sixt al V-lea l-a binecuvîntat și l-a pus să aibă grijă de oameni. În vremea aceea, o molimă decima Europa. Gonzague intră prin spitale, se puse în slujba celor sărmani și bolnavi și muri în 1591, în vîrstă doar de douăzeci și trei de ani. Trecut în rîndul preafericților de către Papa Grigore, a fost sanctificat de către Bonifaciu al XIII-lea. De atunci, în toate bisericile iezuiților, Luis de Gonzague și-a avut capela lui, unde credincioșii i-au putut adora chipul de arhanghel luminat de mii de lumînări.

Sfînta Maria Alacoque — trebuie să recunoaștem — era mai puțin înclinată către poezie decît Luis de Gonzague. Ba, dimpotrivă, a fost luată chiar peste picior. Mai întîi, căbiata femeie sanctificată sub numele de Maria se numea

Margareta. S-a născut la 22 iulie 1647 la Lautecourt, care ținea de biserica din Autun, și a murit la 16 octombrie 1699. Apoi, încă de la vîrsta de trei ani, spune istoricul ei, manifesta o mare aversiune față de păcat. A publicat o lucrare mistică intitulată *Credință față de inima lui Cristos*, care a prilejuit apariția sărbătorii Sacré-Coeur. A fost trecută în rîndurile sfinților de către Languet, episcop de Soissons. De aici i s-au tras și necazurile ; iată de pildă, una dintre epigramele care au circulat în epoca aceea :

„Sigur că domnul de Soissons

Iși bate joc

Cu Maria lui, Alacoque !

El ne vinde ca pe bîrfe

Vorbele-i curate

Ce sînt ale unei tîrfe

Din locuri rău famate !“

În ciuda acestei epigrame și a multor altele, Maria Alacoque a fost totuși în mare vogă. Luis de Gonzague fusese expresia dragostei față de semenii săi ; Maria Alacoque a fost expresia dragostei față de Dumnezeu.

Chiar în acel moment, întîmplarea a dăruit janseniștilor o armă cumplită împotriva iezuiților. Sper că vă mai aduceți aminte de procesul părintelui Girard și al femeii Codière, proces întru totul asemănător cu acuzațiile puse în cîrca „vrăjitoarelor“ din Evul Mediu.

Părintele Girard era un bărbat de cincizeci și doi de ani, frumos încă pentru vîrsta lui, plin de elocință, onctuos și care practica acel gen de predică senzuală ce aparținea școlii iezuite. Familia sa era de neam mare în Franche-Comté. După ce a trecut prin Provența, a fost tri-

mis la Aix în 1718 și, după zece ani, la Toulon. Aici a cunoscut-o pe Catherine Codière, care avea optsprezece ani; era frumoasă ca un înger, vioaie și înflăcărată așa cum sînt toate provensalele. Onorurile aduse Mariei Alacoque tulburînd-o puternic, fata a căzut în extaz, prefăcîndu-se că vorbește cu Domnul și că discută cu Cristos. Din moment ce ea ținu cu tot dinadinsul să aibă viziuni, le avu și le împărtăși duhovnicului ei, părintele Girard. Era epoca în care fiecare confesor voia să-și aibă sfînta lui : părintele Girard socoti că și-o găsisse pe a sa. Crezu sau se prefăcu a crede în viziunile fetei, încurajînd-o în nebunia ei. Fata petrecu postul Paștelui din 1730 fără să mănînce nimic, cel puțin nu în mod fățiș. La sfîrșitul postului, părea atît de slăbită, încît nu s-a mai putut da jos din pat. Într-o asemenea stare de nălucire, sigur că viziunile i se întetiră.

În sfîrșit, într-o dimineață, părintele Girard o găsi cu chipul minjit de sînge. Speriat de ceea ce vedea, preotul o întrebă ce se întîmplase ; ea li răspunse că sîngele provenea dintr-o rană pe care i-o făcuse un înger în coastă. Părintele se îndoi de cele auzite. Dar fata, pe un ton nevinovat, îl rugă să închidă ușa, apoi îl pofti, ca și pe Toma-credinciosul, să vadă rana cu ochii săi și s-o atingă cu mîinile sale. Bietul iezuit se crezu în stare să lupte împotriva ispitei. Așa că închise ușa și privi. Ce s-a petrecut în timpul aceluia *tête-à-tête* și ce fel de extaze au urmat după el, asta numai tribunalul din Aix a putut judeca. Fiindcă părintele Girard a fost acuzat de seducție, de incest spiritual, de magie neagră și de vrăjitorie. Și totuși, la 10 octombrie 1731, o hotărîre a Curții cu Juri l-a achitat pe sărmanul Girard, dar numai cu un vot în plus : din douăzeci și cinci de jurați, doisprezece îl condamnaseră să

fie ars pe rug. Ca de obicei, epigramele începură să curgă ;
iată mai ales una care a făcut înconjurul oraşului şi care
dovedeşte umorul epocii respective :

*„Părintele Girard, cu-a să scînteie,
Dintr-o fecioară a făcut femeie ;
Dar Parlamentu-o face şi mai lată
Căci din femeie a schimbat-o-n fată.“*

Toate certurile dintre jansenişti şi molinişti, unde inviolabilitatea sufletului era mereu pusă pe tapet sub vălul rezistenţei religioase, duseră la o adevărată rezistenţă politică. Domnul de Fleury hotări deci să pună capăt acestei schizme, care nu preocupase deloc un prim-ministru, prinţ de sînge, dar care avea să preocupe enorm un ministru-cardinal. Numai că domnul de Fleury nu era omul care să ia una din acele hotărîri gen Ludovic al XIV-lea sau gen Richelieu. El era sulpician, deci duşman al janseniştilor, dar moderat şi incapabil de mari persecuţii. Aşa că a hotărît să aibă loc o adunare a clerului şi un conciliu. Adunarea aceea, organizată fără aprobarea pontificatului roman, avea ca scop reuniunea oamenilor celor mai distinşi ai episcopatului, urmărind ca aceştia să examineze starea Bisericii şi să ia o hotărîre privind o carte pe care tocmai o publicase Jean Soanem, episcop de Sens, duşmanul înverşunat al Bulei Unigenitus. Conciliul a fost condus de episcopul Embrun, care nu era altul decît vechea noastră cunoştinţă, domnul de Tencin. Cartea a fost examinată cu cea mai mare atenţie şi episcopii au declarat, aproape în unanimitate, că ea conţine doctrine contrare devoţiunii şi supunerii pe care episcopatul le datora Papci.

Dar janseniștii au fost acuzați că ar fi corupt conciliul condus de Embrun, așa cum au acuzat și iezuiții Parlamentul din Aix. Lucrul cel mai rău a fost că janseniștii — pe care i-am văzut opunînd pretutindeni o rezistență organizată —, simțindu-se puternici, au trecut din defensivă la atac. Întreg Parlamentul era jansenist. Așa că regele l-a chemat de îndată la Rambouillet. Acolo a declarat, cu toată majestatea, că nu mai îngăduie nici un fel de rezistență și că dorește ca porunca să-i fie executată. Primul președinte a încercat să vorbească, dar regele i-a închis gura, strigînd :

— Te poftesc să taci !

Înainte de sfîrșitul ședinței, aceste patru versuri și făcuseră înconjurul Parlamentului :

— *„Timid, tîmpit și-ncrîncenat,*

Louis nicicînd n-a cuvîntat.

Acum vorbește fără rost...

— E un timid ? — Nu, e un prost...“.

Președintele tăcu și Parlamentul îi imită exemplul. Dar odată ajuns la Paris, întregul corp legiuitor protestă nu numai împotriva Bulei Unigenitus, ci și împotriva felului cum decursese ședința de la Rambouillet. Numai că, între timp, lista rebelilor fusese trimisă locotenentului Poliției, domnul Hérault, și cei mai recalcitranți dintre parlamentari fură exilați la Bourges, la Reims, la Rambouillet, la Poitiers, ba chiar și pe insula Oléron.

Restul anului a trecut fără nici un alt eveniment deosebit, în afară de reprezentarea piesei *Zaïre*, în luna decembrie, piesă care s-a bucurat de un imens succes.

Capitolul VI

Moartea lui Frederic-August al Poloniei. — Declarația Dietei privind condițiile alegerii. — Regele Ludovic al XV-lea îl susține pe Stanislas. — Țarina și imperiul țin cu prințul August, fiul răposatului rege. — Plecarea lui Stanislas. — Deghizarea și călătoria sa. — Stanislas este ales rege. — O armată rusă se îndreaptă spre Varșovia. — Stanislas se retrage la Danzig. — Asediul Danzigului. — Interesul Franței de a avea în nord o putere împotriva Rusiei. — Expediția domnului de Plélo. — Fuga regelui Stanislas. — Război împotriva imperiului. — Planul de luptă al armatelor franceze. — Berwick și Villars. — Conte de Belle-Isle, ducele de Noailles, cavalerul d'Asfeld, contele de Saxa, regele Carol. — Bătălia de la Guastalla. — Cucerirea Neapolelui și a Siciliei de către don Carlos. — Starea armatei franceze la sfârșitul anului 1735. — Pacea de la Viena. — Remaniere europeană. — Căsătoria ducelui de Richelieu. — Nașterea ducelui de Fronsac. — *Alzire, Fiul risipitor, Legatul, Falsele confidențe.*

După o lungă perioadă de pace, iată că se petrecu un lucru ce amenința echilibrul Europei. La 1 februarie muri la Varșovia regele Poloniei, Frederic-August, în vîrstă de șaizeci și doi de ani. Fiul său, prinț regal și elector de Saxa, trebuia să-i urmeze la tron de drept; dar nu se putea urca pe tronul Poloniei, întrucît regele trebuia ales. Acest prinț — Frederic-August al II-lea — era cel care-l detro-

nase pe Stanislas, socrul lui Ludovic al XV-lea. La 3 mai se adună Dieta care, după ce deliberă îndelung, hotărî că:

1. Numai nobilii polonezi au dreptul să participe la alegeri.

2. Pentru a te bucura de acest drept nu este de-ajuns să fii nobil polonez, ci să te tragi din tată și mamă catolici.

3. Numai Primatul îl poate alege pe rege, toți ceilalți fiind declarați dușmani ai patriei. În sfârșit, alegerea trebuia să aibă loc în ziua de 25 august.

Încă din 17 martie, regele Ludovic al XV-lea le declarase tuturor ambasadurilor străine acreditați la Curtea Franței că nu va îngădui ca vreo putere să se opună libertății alegerilor. Ceea ce prilejuise această declarație fusese demersul făcut de Primat și de nobilii polonezi pe lângă Stanislas, demers care urmărea să ofere coroana Poloniei tatălui reginei Franței. Dar auzind propunerca, Stanislas clătina din cap și spusese :

— Îi cunosc eu pe polonezi ! Mă vor alege, dar nu mă vor susține !

— Ei să te aleagă, că de susținut te voi susține eu, îi răspunsese Ludovic al XV-lea.

Bazîndu-se pe această făgăduială a ginerelui său, Stanislas primi propunerea ce-i fusese făcută și declară că va lua parte la alegeri. Contracandidatul era prințul regal și elector de Saxa, fiul regelui care murise. Văzînd că Franța trecuse de partea lui Stanislas, Rusia și Austria trecură de partea prințului August. Rusia trimise o flotă în Marea Baltică, iar Austria dădu ordin ca lui Stanislas să nu i se îngăduie să treacă pe pămîntul ei.

La 20 august, adică cu cinci zile înainte de ziua fixată pentru alegeri, cavalerul de Thiange, care semăna cu regele Stanislas, accentuă și mai mult această asemănare, punîndu-și o perucă întocmai ca a regelui și îmbrăcîndu-se cu hainele cu care acesta se îmbrăca de obicei. Schimbarea

de nume și de vestimentație avu loc la Berny, aproape de Paris, unde Stanislas se dusesse plecînd de la palatul Versailles. La Berny, adevăratul și presupusul rege se despărțiră. Thiange, luat drept Stanislas, o porni spre Bre-tania și ajunse la Brest, unde se îmbarcă în mod public, în ziua de 26 august, la ora zece seara, în bubuitul artileriei din port. Cît despre Stanislas, acesta urma să ajungă la Varșovia pe pămînt și nu pe mare, însoțit doar de cavalerul d'Andelot. În acest scop, regele își pusese o perucă scurtă, neagră și se îmbrăcase în niște veșminte cenușii, cît mai simple cu putință. Cavalerul d'Andelot se îmbrăcase ceva mai elegant, căci el trebuia să treacă drept stăpînul, în vreme ce regele juca rolul unui simplu om de încredere. Amîndoi se urcară într-o trăsură aflată într-o stare jal-nică și plină de noroi și, cu niște cai de poștă, ajunseră la Metz. Dar oricît de sărăcăcioasă și de stricată ar fi fost trăsura, era totuși o trăsură franceză care, în Germania, putea să iște bănuieli chiar în primul oraș al imperiului. Cavalerul d'Andelot își dădu imediat seama că era cu ne-putință să mcargă mai departe cu trăsura cu care veniseră. Își rugă deci gazda să se informeze dacă, în oraș, nu avea careva vreo trăsură de vînzare. Gazda căută, descoperi una și cavalerul își trimise tovarășul de drum ca s-o cer-ceteze, spunîndu-i că dacă vehicolul era acceptabil, să-l cumpere. Regele cumpără trăsura, plăti banii pe loc, apoi o porniră mai departe la drum. Pînă la porțile Berli-nului, lucrurile merseră de minune ; dar la poarta capita-lei Prusiei, cei doi fură supuși unui lung interogatoriu, din care cavalerul — care se dădu drept negustor — și omul său de încredere ieșiră cu fața curată.

La Frankfurt-pe-Oder îl găsiră pe nepotul marchizu-lui de Monti, ambasadorul Franței. Urcară în trăsura acces-tuia, unde, pentru a-i deruta pe spioni, regele se așeză pe

locul destinat slugilor. În sfârșit, la 8 septembrie, Stanislas intră în Varșovia.

Alegerile care trebuiau să aibă loc la 25 august fuseseră amânate pentru 11 septembrie. Stanislas sosise deci la timp pentru a se arăta poporului și a lupta ca să-și recăpete tronul.

La 10 septembrie se urcă pe un cal și străbătu Varșovia în lung și în lat, în larma aclamațiilor generale. Pe 11, întrunind toate sufragiile, fu ales rege. Prințul Wiesznowick, cancelarul Lituaniei, a fost singurul care a protestat împotriva alegerii, retrăgându-se din adunare și stîrnind unele discuții. Primatul l-ar fi putut proclama pe Stanislas rege chiar în aceeași zi, dar trăgea nădejde să-l aducă îndărăt pe cancelarul Lituaniei, care persista în hotărîrea lui, ceea ce a făcut ca Stanislas să fie proclamat rege abia a treia zi. Numai că, din păcate, s-a întîmplat exact ceea ce prevăzuse socrul lui Ludovic. O armată rusă s-a îndreptat spre Varșovia pentru a anula alegerea. Sutele de mii de polonezi care se adunaseră pentru a-l proclama pe Stanislas rege s-au retras în provinciile lor. Armata poloneză era slabă și dezorganizată, iar ajutorul făgăduit de Ludovic al XV-lea nu mai sosea. Partizanii lui Stanislas îl sfătuiră să se țină totuși tare, spunîndu-i că pentru a reuși nu este nevoie decît de un singur lucru : și anume să cîștige timp. Își aruncară ochii asupra diferitelor locuri întărite care puteau să-i ofere regelui un azil și alegerea lor se opri asupra orașului Danzig, cetate liberă, cîrmuindu-se singură, fără amestecul regelui Poloniei.

La 1 octombrie, regele Stanislas își făcu intrarea în Danzig însoțit de Primat, de ambasadorul Franței și de contele Poniatovski, urmat de cîțiva seniori polonezi.

În vremea asta, rușii intrară în Polonia, ajungînd chiar pînă în apropierea orașului Praga ; comandate de generalul de Lacy, oștile rusești cerură, în numele țarinei, ale-

gerea prințului August ca rege al Poloniei, fapt care a și fost îndeplinit. Vestea acestei alegeri nu l-a mirat pe Stanislas.

— Eu v-am spus de la început că se va întâmpla așa, a murmurat el ridicînd din umeri ; dar și noul rege va simți în curînd „fidelitatea“ celor care l-au ales !

Apoi le spuse locuitorilor Danzigului că în curînd avea să plece din orașul lor, nevrînd să le aducă vreun necaz. Dar aceștia se opuseră la plecarea regelui. Atunci armata rusă se îndreptă spre Danzig și la 20 februarie 1734 începu asediul orașului.

În afara problemelor personale, în epoca respectivă se mai dezbătea o mare problemă europeană. Regele Stanislas reprezenta poporul polonez. Prințul August reprezenta influența rusă și germană. Numirea prințului August însemna, practic, dezmembrarea Poloniei. Franța nu se aruncase cu capul înainte și fără să se gîndească temeinic dacă să-l susțină sau nu pe Stanislas. Avînd în vedere interesele sale comune cu Spania, Franța urmărea să anihileze puterea Austriei în Italia. Așa că trebuia cu orice preț să pună un stăvilor în fața puterii ruse. Acest stăvilor îl alcătuiau Suedia, Prusia și Polonia. Suedia și Prusia făgăduiseră să rămînă neutre. Stanislas, rege al Poloniei, ar fi continuat politica lui Carol al IX-lea și Ludovic al XIV-lea; politica lui Carol al IX-lea, cel care susținuse alegerea lui Henric al III-lea ; politica lui Ludovic al XIV-lea, care susținuse alegerea prințului de Conti. Stanislas, la Varșovia, ar fi supravegheat totodată și Petersburgul și Viena. Iată dar ce considerente antrenaseră Franța în acest război, bine intenționat, dar prost apărat. Prost apărat mai ales de cel care avea principalul interes să-l susțină, adică de regele Stanislas. Căci dacă s-ar fi așezat în fruntea armatei, așa dezorganizată cum era, chemîndu-i pe polonezi să lupte în numele națiunii lor, Stanislas ar fi putut să strîngă

laolaltă cincizeci de mii de oameni. Cu acești cincizeci de mii de oameni ar fi putut să țină piept rușilor, să păstreze Varșovia, să aștepte ajutorul Franței și, chiar dacă ar fi căzut, cel puțin ar fi căzut luptînd.

Dar Stanislas avea mai bine de cincizeci de ani și nu fusese niciodată un om energic. Își învălui deci slăbiciunea în mantia filantropiei și declară că nu rîvnește să pună mîna pe o coroană cu prețul vieții supușilor săi. Acesta era răspunsul unui popă, nu al unui soldat. Așa că Stanislas s-a retras — după cum am mai spus — la Danzig, așteptînd ajutorul Franței.

Contele de Munich i se alătură domnului de Lacy, aducîndu-i o oaste de zece mii de oameni, apoi preluă comanda asediului. Danzigul fu înconjurat și bombardamentul începu. Nu peste mult începu să-și arate colții și foametea. Dar Franța făgăduise să-i dea ajutor și încă nu căpătase obiceiul să nu se țină de cuvînt. Așa că asediații așteptară cu încredere acel ajutor. În sfîrșit, drapelul Franței se ivi în zare. Dar toate bateriile de coastă erau în mîna rușilor. Domnul de La Motte, care comanda flota, nu cuteză s-o expună unei distrugerii aproape sigure. Cum prevăzuseră acest caz, flota trebuia să se oprească la Copenhaga, iar domnul de La Motte să discute ce ar fi de făcut împreună cu domnul de Plélo, ambasadorul Franței în Danemarca.

Louis-Robert-Hyppolyte de Bréhan, conte de Plélo, făcea parte din acea frumoasă și nobilă rasă bretonă care nu și-a precupețit niciodată onoarea. Era un bărbat destul de tînăr, de treizeci și patru de ani, poet, savant și diplomat totodată, care-și tipărise cercetările astronomice într-o culegere de scrieri a Academiei Regale de Științe, iar poeziile, în volumul intitulat *Portofelul unui om de gust*. Domnul de La Motte, comandantul escadrei, îi comunică ambasadorului instrucțiunile pe care le primise din partea domnilor de Fleury, și de Maurepas. Ambasadorul își dădu

seama că, dacă voia să păstreze Danzigul, trebuia să găsească un mijloc de a introduce în oraș un prim ajutor, care ar fi trebuit să fie urmat imediat de un al doilea. Dacă Danzigul ar fi fost cucerit, el nu mai trebuia să se ocupe decît de un singur lucru, și anume de salvarea regelui Stanislas. Or, cum Danzigul nu fusese cucerit, ambasadorul trebuia să găsească un mijloc de a introduce un prim ajutor în oraș. Ajutorul era alcătuit dintr-o mie cinci sute de oameni. Cu acești o mie cinci sute de oameni trebuia să atace patruzeci de mii și să-și croiască drum printre ei.

Dacă citiți cu atenție istoria războaielor franceze, veți vedea cît de ușor incolțește imposibilul în mintea unui francez. Văzînd care este situația, domnul de La Motte dădu înapoi. Dar domnul de Plélo luă totul asupra lui, declarînd că își va asuma personal sarcina de a conduce trupele franceze și de a supraveghea debarcarea. Domnul de La Motte își declină orice răspundere, dînd vina pe ambasador, și porunci flotei să se îndrepte spre Danzig. Flota trecu prin focul dușmanului și intră în rada orașului Danzig. Domnul de Plélo debarcă, atacă armata rusă și căzu străpuns de gloanțe. Prevăzuse acest deznodămînt ; dar, în numele onoarei franceze, socotise că era de datoria lui să încerce imposibilul.

După moartea domnului de Plélo, flota se retrase în ordine și reveni la Copenhaga. Ca în toate eșecurile sale militare, Franța avusese și de data aceasta o latură plină de strălucire, care a făcut ca o înfrîngere să fie egală cu o victorie.

Chiar în momentul în care flota reintra în portul Copenhaga, sosirea celui de-al doilea ajutor făcu posibilă strîngerea laolaltă a celor două mii de oameni ai conților de Flandra și d'Artois. Ofițerilor adunați în consiliu de război nu li s-a ascuns adevărata situație în ceea ce pri-

vește orașul Danzig, pentru ca să poată hotărî singuri ce este de făcut. Toți declarară că două mii de francezi nu pot da îndărăt din fața dușmanului, oricît de numeros ar fi acesta ; dacă flota nu putea trece, aveau să intre în oraș cu ajutorul muschetelor. De altfel, aveau o misiune sacră de îndeplinit : trebuiau să salveze cu orice preț capul regelui Stanislas. Așa că flota franceză reapăru la gurile Vistulci. Dar, de data asta, lucru de necrezut, ea trecu prin focul încrucișat al bateriilor și, în aclamațiile orașului, intră cu pînzele ridicate în portul Danzig. Acum nu mai era vorba să țină piept rușilor, ci să-l salveze pe Stanislas, pe al cărui cap se pusese un preț uriaș. Regele era hotărît să rămînă la Danzig și să împărtășească soarta apărătorilor săi, cînd află pe neașteptate că fortul Wechelmund capitulase. Această capitulare obligă orașul să se gîndească la sine însuși și regele a fost primul care și-a dat cuvîntul că va pieri laolaltă cu el, îngropat sub zidurile Danzigului. Acum Stanislas nu se mai putea gîndi să scape dintr-un oraș încercuit de armata moscovită și invadat de inamic pe o distanță de trei leghe de jur împrejur. În atare situație, fiecare concepu un plan de evadare pentru Stanislas. Doamna contesă Ozapska, palatină a Pomeraniei, care vorbea germana tot atît de bine ca și limba maternă, avînd mare încredere într-un om pe care-l pusese de mai multe ori la încercare și care cunoștea ținutul ca în palmă, se offeri să împartă cu regele riscurile călătoriei, deghizîndu-se în țărancă și spunînd că Stanislas este bărbatul ei.

Dar mai fusese propusă și o altă soluție : și anume ca Stanislas să se așeze în fruntea a o sută de oameni hotărîți, care să facă o breșă în rîndurile dușmanilor. Dificultatea nu consta în a-i găsi pe cei o sută de oameni, căci se prezentară cîteva mii ; dar cum să încerci o asemenea acțiune într-o țară invadată de dușman ? Așa că proiectul căzu de la sine. Marchizul de Monti, ambasadorul Franței,

a propus însă un al treilea plan, și acesta li s-a părut tuturor cel mai bun. Și anume ca Stanislas să părăsească orașul Danzig împreună cu doi sau trei oameni siguri, deghizați în țărani. Pentru a pune în practică acest plan, Stanislas s-a dus la ambasador duminică 27 iunie, sub pretextul că vrea să petreacă acolo o noapte liniștită, departe de ghiulelele care începuseră să cadă în cartierul în care locuia ; dar odată ajuns acolo, unul din acele fleacuri care pun aproape întotdeauna bețe în roate planurilor mari, făcându-le să dea greș, duse la eșec și planul regelui Poloniei. Marchizul de Monti își procurase un costum de țăran cu toate cele de trebuință : o haină veche, o cămașă grosolană de pînză, o bonetă dintre cele mai simple, un băț bros și lustruit, un brîu de piele ; din păcate îi lipseau cizmele ; dacă i-ai fi dat regelui o pereche de cizme noi, primul om care s-ar fi uitat la el le-ar fi observat pe loc. Ambasadorul examinase cu atenție toate picioarele care se perindaseră prin fața lui vreme de două zile, urmărind să facă o alegere cît mai judicioasă ; pînă la urmă, socoti că unul dintre ofițerii din garnizoana lui era singurul care posedă cizmele ce-i trebuiau. Dar ce motiv să invoce ca să-i ceară ofițerului cizmele ? Era o treabă în fața căreia diplomația marchizului de Monti, oricît de abil ar fi fost el, dădu înapoi ; preferă să-l corupă pe servitorul ofițerului, care fură cizmele stăpînului și i le aduse ambasadorului. Dar dacă domnul de Monti observase gradul de uzură al cizmelor, din păcate nu fusese atent și la mărimea lor ; ofițerul avea piciorul mic, regele avea piciorul mare, așa că atunci cînd Stanislas vru să-și pună cizmele ofițerului, îi fu cu neputință să le încalțe. În disperare de cauză, domnul de Monti porunci să-i fie aduse toate cizmele vechi aflate în casă și iată că cele care aparținuseră văletului său i se potriviră regelui. Bietul ambasador se dusesese să caute aiurea ceea ce avea la îndemînă, mai punînd

la cale și un furt, cînd cizmele de care avea nevoie se găseau în propria casă.

Complet deghizat, avînd asupra lui două sute de ducăți, regele părăsi casa ambasadorului ; în colțul străzii se întîlni cu generalul Steinflicht, care-l aștepta, deghizat în țăran ca și el. Amîndoi se duseră să-l ia pe maior, un suedez care-și asumase sarcina să asigure ieșirea regelui din oraș, găsind un loc propice pe unde să fugă. Maiorul îi aștepta. Undeva, la picioarele zidului de apărare, se aflau trase la mal două bărci mici, fără catarg, în care trebuiau să se găsească trei oameni de încredere ce cunoșteau bine împrejurimile și care se angajaseră să-l ducă pe fugar pînă la Marienwerder, localitate ce aparținea Prusiei. Numai că în loc de trei oameni găsiră patru. Dar cum nu era momentul de pus întrebări, regele acceptă acel surplus de escortă. Nămaiavînd nevoie de maior, Stanislas îl trimise îndărăt, iar el se urcă în barcă împreună cu generalul Steinflicht. Începură a vîsli, în nădejdea că vor ajunge la Vistula, că în zori se vor afla pe celălalt mal al fluviului, deci dincolo de locul invadat de dușman. Dar după un sfert de leghe, întîlnind o cabană situată drept în mijlocul mlaștinilor, cei care-l însoțeau pe rege declarară că pentru ziua aceea merseseră destul ; că mai aveau încă drum lung de făcut, că se întunecase prea tare pentru a mai încerca să treacă riul și că trebuiau să rămînă acolo tot restul nopții, precum și ziua următoare. Regele, neavînd ce-face, trebui să cedeze. Coborî deci din barcă și intră în casă. După această primă înfruntare pe care o avu cu escorta sa, Stanislas aruncă o privire investigatoare asupra celor care o alcătuiau. Șeful era un bărbat la treizeci sau treizeci și cinci de ani, luîndu-și un aer de mare autoritate asupra celorlalți doi ori de cîte ori le prezenta cîte unul din planurile sale extravagante, ca să nu zic smintite. Întruchipa perfect ignoranța, prostia și încăpăținarea. Ceilalți doi

erau un fel de vagabonzi, pe jumătate soldați, pe jumătate țigani, mai bine zis un fel de șnapani. Cunoșteau într-adevăr ținutul și, în plus, aveau un instinct deosebit, întocmai ca al animalelor, de a găsi drumul bun, instinct care te coboară, oarecum, în rîndul dobitoacelor. Cel de-al patrulea om din escortă, cel pe care regele nu se aștepta să-l găsească acolo, nu avea nici o legătură cu ceilalți trei. Era un negustor falit care fugea de creditorii și voia să ajungă în Prusia, profitînd de pregătirile ce fuseseră făcute pentru Stanislas. Aceste descoperiri nu avură deloc darul de a-l liniști pe rege. Intră deci cu inima strînsă în colibă și se culcă pe o bancă de lemn unde, cu capul sprijinit de umărul negustorului falit, așteaptă să se facă ziuă. În zori, Stanislas ieși din colibă și văzu că se afla doar la o jumătate de leghe de Danzig, pe care dușmanii continuau să-l bombardeze. Își petrecu ziua plin de nerăbdare, dorind să se întunece cît mai repede. Din fericire, coliba în care se afla era atît de prăpădită și de izolată, încît nu-l deranjă nimeni. Cînd se înnoptă, porniră la drum ; numai că, pe măsură ce înaintau, drumul devenea tot mai anevoios. La un moment dat ajunseră în mijlocul unei adevărate păduri de trestii, printre care trebuiră să-și facă loc nu numai rupîndu-le, ci chiar zdrobindu-le cu fundul bărcii. Din păcate, în liniștea deplină a nopții, această operație făcea un zgomot supărător, care putea fi auzit și, în plus, mai lăsa și o urmă clară care ar fi ușurat enorm sarcina urmărilor dacă ar fi vrut să se ia după fugari. Din cînd în cînd, trebuiau să coboare din barca împotmolită în trestii, s-o smulgă cu greu de-acolo și s-o împingă cu miinile pînă unde dădeau din nou de apă. Spre miezul nopții ajunseră la marginea unui rîu despre care crezură că este Vistula. Imediat, cei din escortă ținură sfat la malul apei, sfat la care nu fură admiși nici regele, nici generalul Steinflicht. Regele profită de acest moment, rugîn-

du-l pe general să ia el cei două sute de ducați de aur a căror greutate îl incomoda. Dar generalul îi spuse că s-ar putea ca, din cine știe ce motiv, să fie despărțiți și că atunci lipsa acelor bani i-ar fi putut cășuna mari necazuri regelui. Cum regele insista, generalul acceptă cu chiu-cu vai, să ia o sută de ducați, lăsându-i cealaltă sută lui Stanislas. Nu după mult veniră și cei din escortă ; șeful lor le spuse lui Stanislas și generalului că le este peste putință să-și dea seama în ce loc anume se află, că generalul, negustorul și șeful escortei aveau s-o ia pe jos, de-a lungul râului, în vreme ce regele și ceilalți doi vor apuca în aceeași direcție, dar prin mlaștină. Se întâmplase deci exact cum prevăzuse Steinflicht. Regele și generalul trebuiră să se despartă. Călăuzele pretindeau că o apucaseră într-o direcție greșită : că nu se aflau pe malul Vistulei, ci pe malul râului Nering. După o sută de pași, cele două mici grupuri se pierdură din vedere : în fiecare moment, regele întreba de Steinflicht și în fiecare moment însoțitorii săi îi răspundeau :

— Fiți liniștit, e în mâini bune !

Între timp începu a se lumina de ziuă ; cum nu mai era timp de pierdut, trebuiau să caute un loc unde să petreacă ziua și să aștepte venirea nopții. Cele două călăuze, orientându-se, își dădură seama că prin împrejurimi trebuia să se afle o cabană a unui țăran pe care-l cunoșteau ; ajungînd la cabană, îl întrebă pe țăran :

— Aveți moscoviți în casă ?

— Acuma nu, răspunse țăranul, dar dacă aveți treabă cu ei, vin aici zilnic.

Între timp, Stanislas se și hotărîse : mai bine să se ascundă în cabană decît să rămînă în mijlocul mlaștinii. Cei doi foști oșteni îl urcară pe rege într-un pod strîmt, aflat deasupra sălii principale, îi puseră la dispoziție un maldăr de paie și-l poftiră să se odihnească, în vreme ce

unul dintre ei avea să stea de pază jos, iar celălalt va porni în căutarea generalului despre care regele se interesa într-ună. Trecuseră două nopți de cînd Stanislas nu închisese ochii, așa că încercă să se odihnească ; dar cizmele pline de apă și de noroi, despărțirea de general, planul vădit al călăuzelor de a-l îndepărta de drumul pe care se hotărîseră la început să-l urmeze, primejdiile care-l pîneau în cabana în care, după spusele stăpînilor ei, moscoviții veneau de douăzeci de ori pe zi, toate ideile cumplite care trec prin mintea unui om aflat într-o astfel de situație îi alungară somnul. Neputînd deci să doarmă, regele se sculă și, vîrîndu-și capul prin lucarna aflată în pod, văzu un ofițer rus care se plimba la o sută de pași de cabană și doi soldați ruși care-și pășteau caii. Cei trei oameni, aflați departe pe cîmp, i se părură regelui a fi trei santinele puse acbto ca să-l pîndească, așteptînd desigur întăriri ; ideea prinse imediat rădăcini în mintea bietului om cînd văzu doisprezece cazaci călare, gonind ca vîntul și îndreptîndu-se către cabană. Schimbarea decorului, atît de liniștit pînă atunci, l-a obligat pe rege să se retragă de la fereastră și să se arunce pe grămada de paie, așteptînd evenimentele. După cinci minute, cazacii au intrat în sala cea mare. După alte cinci, Stanislas a auzit trosnind, sub pasul cuiva, scara ce urca la pod. Se aștepta să vadă apărînd o mutră bărboasă și amenințătoare și, cînd colo, se trezi nas în nas cu gazda, care fusese trimisă de cei doi oameni din escorta sa să-i spună ca nu cumva să eoboare din pod. Vă puteți lesne închipui că regele nu avea cîtuși de puțin o astfel de intenție. Cazacii nu-l căutau pe el, ci veniseră să mănînce, asta era tot. Dar, deși scăpase de cazaci, regele nu putu scăpa și de gazda sa. Curiozitatea acelei femei odată trezită din pricina grijii cu care se ascundea călătorul, cît și din pricina atenției pe care o manifestau față de el cei doi oameni din escortă, ea ținu

morțiș să afle cine este acel înalt personaj care se teme atât de tare de cazaci și pe care aveau cinstea să-l primească în cabana ei.

Stanislas ieși cu greu din această încercare ; inventă un adevărat roman pe care gazda îl crezu sau se prefăcu a-l crede. Când se întunecă, sătul pînă în gît de podul acela prăpădit, Stanislas coborî ca să stea de vorbă cu cei doi oameni ai săi. Aceștia îi spuseră că generalul Steinflicht se afla doar la un sfert de leghe de acolo și că-și propusese să-l ajungă din urmă pe rege, în cursul nopții, la un cot al Vistulei unde se înțeleseseră ei și unde se va afla o luntre gata să-i treacă pe malul celălalt. Numai că ei se îndoiau că vor putea face acest lucru, fiindcă vîntul sufla foarte tare și era cu neputință să traversezi un rîu atât de lat pe o astfel de vreme și cu o luntre atât de mică. Regele nu numai că nu avea încredere în cinstea acelor oameni care, petrecîndu-și toată ziua cu soldații ruși, ar fi putut să-l predea oricînd acestora, dar se temea parcă și mai mult de ignoranța lor. Întunecîndu-se, porni la drum, sigur că nu avea să încapă pe mîna rușilor, dar foarte neliniștit de cunoștințele geografice ale călăuzelor sale. La un sfert de leghe de cabana unde își petrecuse ziua, trebui să se dea jos din barcă, avînd în vedere că bălțile se isprăviseră. Începură deci să meargă pe jos, printr-o mocirlă în care, în fiecare moment, unul dintre cei trei călători intra în nămol pînă la brîu și trebuia imediat scos afară de ceilalți doi ca să nu se scufunde pînă la gît. În sfîrșit, după patru sau cinci ceasuri de mers, și-au dat seama că au ajuns pe malul Vistulei. Unul dintre cei doi oameni îl rugă pe rege să rămînă o vreme cu tovarășul său, el trebuind să se ducă și să caute luntrea. După un sfert de ceas se întoarse și spuse că luntrea nu mai era la locul convenit și că probabil fusese luată de moscoviți. Trebuiră să se înapoieze în mlaștini ca să caute un loc unde să pe-

treacă ziua ; zărint o colibă, se îndreptară către ea. Dar abia apucară să treacă pragul acelei case sărmene, că stăpînul ei, întorcîndu-se și dînd cu ochii de rege, strigă :

— Vai, Doamne, cine e omul ăsta ?

— Ei drăcie, răspunse unul din cei care-l însoțeau pe Stanislas, e tovarășul nostru, cine să fie ?

— Omul ăsta, zise țăranul scoțîndu-și boneta și inclînîndu-se, este regele Stanislas !

Nu mai era vreme de șovăit.

— Da, prietene, zise regele întinzîndu-i mîna. da, e regele Stanislas, fugarul care are încredere în dumneata și care vine să-ți ceară un adăpost și mijlocul de a ajunge pe celălalt mal al Vistulei.

Această mărturisire obținu un succes deplin. Mîndru de încrederea regelui, țăranul nu mai avu decît o dorință; aceea de a-i fi de folos. Îi făgădui regelui să-l ajute să treacă Vistula și chiar în aceeași clipă trecu la acțiune.

În timp ce acel om de treabă era ocupat să caute o ambarcațiune și un loc prielnic de trecere, regele îl zări pe șeful celor două călăuze, de care se despărțise de treizeci și șase de ore și care se îndrepta grăbit spre colibă. Îl așteptă în prag și-l întrebă ce se întîmplase cu generalul Steinflicht. Șeful îi istorisi cum că, în ajun, în timp ce-l aștepta pe rege, împreună cu generalul și cu negustorul falit, la locul convenit, văzuseră alergînd spre ei o ceată de cazaci ; atunci fiecare o luase la goană care-încotro. Cînd întorsese capul, nu-i mai văzuse nici pe general, nici pe negustorul falit și habar n-avea ce se întîmplase cu ei. Orice reproș ar fi fost de prisos. Așa că regele tăcu și așteptă. Către ora cinci seara îl văzu pe stăpînul colibeii întorcîndu-se ; acesta îl anunță că găsise o luntre la un pescar unde locuiau doi moscoviți ; că era de părere să aștepte cîteva zile înainte de a încerca să treacă rîul și asta din pricina numărului mare de cazaci răspîndiți prin

împrejurimi, unii pentru a strînge nutreț pentru cai, alții porniți pe urmele regelui, a cărui fugă fusese între timp descoperită. Regele ținu sfat cu oamenii săi și cu țăranul și hotărîră să petreacă atît noaptea, cît și ziua următoare în casa în care se afla. Noaptea i s-a părut regelui lungă, iar ziua și mai lungă. A doua zi, către ora cinci, ezitățile începură. Regele înțelese că avea nevoie de un ajutor puternic care să-i urnească din loc pe cei patru. Porunci deci să se aducă un clondir zdravăn cu rachiu, din care-i pofti — atît pe țăran, cît și pe cei trei însoțitori ai săi — să bea în sănătatea sa. Cînd clondirul se goli, cei patru oameni erau gata să treacă pentru el și prin apă, și prin foc. Regele profită de dispoziția aceea, sporită și de vestea bună că cei doi soldați ruși nu se mai aflau la pescar și că o barcă îl aștepta la malul rîului. Regele și gazda sa se urcară ficcare pe cîte un cal. Țăranul o luă cu vreo cincizeci de pași înainte, iar ceilalți trei oameni veneau pe jos, în spatele lor. La fiecare pas întilneau gropi pline cu noroi pe care calul regelui le ocolea sau, dimpotrivă, se înfunda în ele pînă la burtă. În toate părțile ardeau focurile diverselor tabere improvizate, presărate pe toată cîmpia. Dar lumina acelor focuri care nu lumina decît un cerc de pămînt avea pentru rege un dublu avantaj : îi dezvăluia dușmanul și îi arăta unde începe întunericul pe unde trebuia să meargă pentru a nu fi văzut. Iată însă că gazda, care mergea înainte, se opri brusc, apoi se întoarse pentru a-i spune regelui că-i este teamă ca nu cumva trecerea pe care o credea liberă să fie păzită, că deocamdată să stea pe loc și să aștepte. Regele se opri ; țăranul o luă înainte și, după un sfert de oră, se întoarse și le spuse că trecerea era într-adevăr păzită ; toți fură consternați și hotărîră să se întoarcă. Dar regele se opuse cu strășnicie și țăranul, văzînd că regele nu voia cu nici un preț să se întoarcă, se oferî să încerce să găsească o altă

trecere, nepăzită. Șeful escortei și cei doi subalterni, cărorora aburii rachiului li se risipiseră, nici nu voriră să audă de așa ceva. Atunci regele spusese că se vede obligat să se dispenseze de serviciile lor, că erau liberi și se puteau duce unde voiau. Auzind acest lucru, cei trei găligani începură să se jelească și să se vaite ca niște muieri, plângându-se că regele îi ducea la moarte sigură. În timpul acesta sosi și țăranul care le spusese că găsise alt loc de trecere. Regele porni la drum și, într-adevăr, după o jumătate de oră ieșiră la șoseaua principală fără să se întâlnească cu nimeni.

La o sută de pași de acolo, își lăsară caii, trebuind să facă un sfert de leghe pe jos. După ce străbătură acel sfert de leghe, țăranul o porni din nou în recunoaștere. Ceilalți se ascunseră într-un tufiș, așteptându-l. Nu peste mult se auzi zgometul unor rame de barcă. Pescarul apărură și fugarii se imbarcară. Când ajunseră aproape de malul celălalt, regele îl luă pe țăran deoparte și, scoțind din buzunar un pumn din ducații care-l incomodau atât de tare și din care, din fericire, Steinflicht nu-i luase decât jumătate, îi puse în mîna celui om de treabă ; clătinînd din cap, acesta începu prin a refuza orice răsplată și sfîrși, la rugămintile insistente ale regelui, prin a accepta doar doi ducați, pe care-i luă cu respect din augusta mîină întinsă spre el. Asta a fost tot ceea ce a consimțit să primească.

Odată pe celălalt mal al Vistulei, regele nu mai avu nevoie de el. Țăranul, după ce-i sărută cu respect pulpana hainei sale modeste, se urcă în barca pescarului și o porni îndărăt.

La o sută de pași de Vistula se zărea un sat mare. Regele ajunsese acolo în zori. Socotind că nu mai aveau de ce se teme, cei trei oameni din escortă se trîntiră pe un pat din prima casă care le ieși în cale, înfundîndu-se în saltelele și pernele de puf de unde nimeni nu-i mai putu smulge. Regele își dădu imediat seama că, pentru a găsi

un nou mijloc de transport, nu trebuia să se mai bazeze decît pe el singur. Trezi deci gazda — un țăran — și-l rugă să-i caute o trăsură, indiferent de care și indiferent cît ar costa. Comise însă imprudența de a-i da banii înaintea ; țăranul se întoarse beat mort. Totuși avusese bunul simț de a îndeplini, într-un fel, comisionul încredințat. Adusese cu sine un om care voia să închirieze o căruță plină cu mărfuri, cu condiția ca cel care o închiria să-i vîndă mărfurile. Regele se oferă să i le cumpere el ; evaluîndu-le la douăzeci și cinci de ducați, regele se trezi în posesia tuturor sorturilor de pînză de Saxa. Cum tîrgul fusese încheiat în grabă mare, în plină stradă, sub ochii trecătorilor, pusese pe gînduri unele persoane care-l văzuseră pe rege plătind atîția bani peșin negustorului. Trebuia deci să plece fără să mai piardă timp, cînd unul dintre însoțitori, văzînd ușurința cu care regele își risipea banii, ieși din casă în care se odihnise un ceas sau două și începu să-i înșire regelui, în gura mare, toate serviciile pe care i le adusese, împreună cu tovarășii săi, cerînd să fie plătiți imediat : pretul era foarte pipărat, dar regele nu se tîrgui, fiindcă erau în joc libertatea și viața lui. Între timp, spre surprinderea lui, șeful celor două călăuze ieși din casă, îi spuse omului său că e beat, apoi, întorcîndu-se spre adunătura de gură-cască, rosti :

— Să nu credeți nici un cuvînt din ce-a spus caraghiosul ăsta ! Cînd se îmbată, își ia tovarășii de afaceri drept mari seniori și le cere bani pentru niște servicii pe care nici n-a visat să le aducă !

Apoi, luîndu-l pe bețivan de braț, îl vîrî în casă, în risetele și huiduielile celor de față. Acum, într-adevăr, nu mai era timp de pierdut. Regele le spuse celor doi oameni să se ducă la ambasadorul Franței ca să-i răsplătească, îl urcă lîngă sine pe șef și-i încredință hățurile cailor și căruța cu tot ce era în ea. Ieșiră din sat fără să se intereseze

de drum, fiindcă nu voiau, în cazul în care ar fi fost urmăriți, să se știe încotro o apucaseră. Regele se orientă cum putu și, pentru că trebuiau să treacă râul Nogat, încercă să ajungă în locul în care acel râu se despărțea de Vistula, lăsând în stînga orașul Marienburg, unde se afla garnizoana dușmană.

Străbătură deci cu căruța mai multe sate locuite de saxoni sau de moscoviți, care îi lăsară să treacă nestîngerii. Pe la opt seara ajunseră la malul unui râu. Pe țărm se afla o crîsmă, iar la cîțiva pași de ea, o barcă veche și neacoperită. Călăuza strigă bucuroasă că ajunseseră la râul Nogat și că cerul le scosese în cale barca aceea cu care să traverseze râul. Omul începuse să împingă barca în apă, cînd regele, mai prevăzător decît el, întrebă un țăran aflat pe aproape ce râu este acela. Rîul era Vistula ; Nogatul era la o loghe și jumătate mai departe. Dacă regele nu s-ar fi informat, s-ar fi trezit pe malul opus al Vistulei, cel pe care se străduise atîta să-l părăsească.

Era greu să ajungi la locul dorit cu căruța ; de altfel, caii erau istoviți după goana la care fuseseră supuși. Așa că regele intră în crîsmă, se dădu drept un măcelar din Marienburg care dorește să treacă râul Nogat pentru a se duce să cumpere niște vite și ceru, dacă era cu putință, să i se facă rost de o barcă. Gazda clătină din cap și îi spuse regelui că toate ambarcațiunile, chiar și cele mai mici, fuseseră luate de către ruși și duse la Marienburg. Deci încă o piedică, tocmai în clipa în care se credea salvat. Regele petrecu noaptea într-un pod, o noapte de insomnie ca toate cele care trecuseră de cînd plecase din Danzig. Într-o singură noapte dormise și el ca lumea : în cea petrecută la țăranul care-l recunoscuse. În zori, regele se urcă din nou în căruță și o porni la drum pe șoseaua care mergea paralel cu râul ; după două ceasuri de mers ajunseră într-un sat. Regele se dădu jos din căruță, intră

Într-o casă și, ca și în ajun, le spuse gazdelor că este un măcelar din Marienburg care vrea să cumpere niște vite, dar că pentru asta trebuie să treacă neapărat râul Nogat.

— Păi treaba asta cade cum nu se poate mai bine, zise nevasta gazdei, și nici măcar n-ai nevoie să mai traversezi râul. Am eu vite de vânzare și cum nu mă lăcomesc la bani mulți, sînt sigură că ne vom înțelege !

— Lucrul e cu neputință, răspunse regele, avînd în vedere că banii trebuie să-i iau de la unul care stă dincolo de râu. Sigur că dacă pun mîna pe bani, nu zic că nu putem face tîrgul cu vitele. Dar lucrul cel mai important pentru mine în acest moment este — după cum vezi — să pun mîna pe bani.

— Și cum ai să treci dincolo, pentru că în momentul de față nu există pe aici nici măcar o bărcuță ?

— Fleacuri ! răspunse regele nepăsător. Ceva îmi spune că chiar dumneata ai să-mi faci rost de o barcă.

— Ei, făcu femeia, îmi dau seama că ești un om de treabă și că ai mare nevoie să treci dincolo. Ei bine, am să ți-l dau pe băiatul meu. Pe malul celălalt, are un prieten care e pescar și care are o bărcuță trasă lîngă casă. La un semnal al lui, va veni să te ia și Domnul să te scoată din încurcătura în care văd că te afli.

Regele îi mulțumi călduros femeii. Oare și ea să-l fi recunoscut ? N-a aflat niciodată acest lucru ; urcîndu-se cu fiul ei în căruță, regele ajunsese pe malul râului Nogat. Tînrul se dădu jos și șuieră zdravăn. Pescarul ieși imediat din casă, se urcă în mica sa ambarcațiune și veni spre ei. Regele coborî în barcă împreună cu călăuza, lăsîndu-i băiatului căruța încărcată cu pînzeturi. Cînd ajunsese pe celălalt mal, Stanislas ridică ochii și mîinile spre cer : era salvat. Îi dădu deci drumul și celui de-al treilea om din escorta sa, după ce-i înmîină o scrisoare către domnul de Monti, ambasadorul Franței, în care îl ruga pe acesta să

le dea celor trei oameni banii făgăduiți, avînd în vedere că el ajunsese sănătos și teafăr pe celălalt mal al riului Nogat. Apoi, îndreptîndu-se către satul Bialagora, regele își cumpără o altă căruță cu doi cai. În aceeași seară, Stanislas — acum în afară de orice pericol — sosi în „echipajul” acela, în orașul Marienwerder.

Cît despre francezii rămași la Danzig, datorită curajului lor, în ziua în care orașul totuși s-a predat, atît rușii, cît și austriecii au dat ordin ca ei să nu fie socotiți prizonieri de război, ci doar niște simpli străini. Fie din admirație pentru curajul lor nebunesc, fie că nici țarina și nici împăratul Austriei nu voiau să rupă relațiile cu cabinetul de la Versailles, cei doi făcură chiar risipă de atenție față de ofițeri, trimițînd fiecăruia dintre ei cîte o uniformă din cel mai fin postav rusesc, gata lucrată și brodată cu fireturi.

Astfel s-a sfîrșit expediția atît de nefericită a regelui Stanislas Leczinski. Stanislas Poniatowski i-a dat ultima lovitură, trecînd de partea Ecaterinei, țarina Rusiei, și urcîndu-se, după treizeci de ani, pe tronul Poloniei. Numai că tunurile din Danzig au dat foc întregii Europe. Rușii și austriecii aduseseră un afront Franței. Nu se putea ajunge pînă la rușii retrași dincolo de Volga și Niemen, dar puteai lovi Austria, prin Italia și Germania. Spania se alie cu Franța. Orice urmă de resentiment dintre Filip al V-lea și Ludovic al XIV-lea dispăru. Nașterea a doi prinți asigurase continuitatea la tron a familiei d'Orléans și răpise nepotului lui Ludovic al XV-lea orice nădejde că va putea domni cîndva peste cele două regate reunite. De altfel, Spania, ca și Franța, dorea prăbușirea Austriei. Nu avea și ea de recuperat, din Italia, Neapole și Parma? Și iată și planul de luptă pe care l-au hotărît cele două aliate. O armată urma să treacă prin Lorena și prin Trois-Evêchés ca să asedieze Philipsburg, acea cheie a Germa-

nici. Philipsburgul odată cucerit, vor pătrunde în inima Suabiei, iar de acolo, prin Germania, se vor întâlni în Polonia. O altă armată avea să treacă Alpii cu ajutorul piemontezilor, aliații Franței, de unde se va îndrepta către Milano ; în timp ce armata franceză avea să mășăluiască de la vest la est, o armată spaniolă, atacînd Italia din cealaltă parte, va debarca la Neapole și va mășălui de la est la vest. Cei doi generali-șefi ai celor două armate erau : ducele de Berwick, în fruntea armatei care trebuia să ajungă în Germania, și mareșalul de Villars, în fruntea armatei care trebuia să plece în Italia.

Ducele de Berwick — Jacques Fitz-James — era fiul natural al lui Iacob al II-lea al Angliei și al Arabellei Churchill, sora ducelui de Marlborough ; se născuse la 21 august 1670 ; fusese trimis în Franța la vîrsta de șapte ani, crescut de Juilly, la Plessis și la Flèche ; primele studii militare și le făcuse în Ungaria ; în 1703 devenise cetățean francez. Luptase în Spania în 1704 și fusese făcut mareșal al Franței în 1706. Se bătuse deci, rînd pe rînd, în Spania, în Flandra și pe Rin. Pacea îl lăsase la vatră în 1719, războiul îl adusesese iar în fruntea armatei, în 1734. Avea deci șaizeci și patru de ani. Era un bărbat neobosit, întreprinzător și rece. Cît despre mareșalul de Villars știm că, în epoca de care ne ocupăm, avea peste optzeci de ani. În ciuda vîrstei înaintate, rămăsese același om activ și cei optzeci și ceva de ani nu-i stinseseră nici orgoliul înflăcărat și nici nu-i potoliseră firea ușuratică.

Generalii care urmau să slujească sub ducele de Berwick erau : Charles-Louis-Auguste Fouquet, conte de Belle-Isle, nepotul lui Fouquet, faimosul suprintendent al finanțelor, despre a cărui avere uriașă și dizgrație v-am vorbit în volumul *Ludovic al XIV-lea și secolul său*. Și el îndurase capriciile soartei, cu care familia sa părea obișnuită. Numit general în timpul regenței, se luptase în Spa-

nia, iscînd un fel de război de familie. Dizgrațiat de Le Blanc, ajunsese la Bastilia de unde nu ieșise decît pentru a fi exilat pe moșia sa. În sfîrșit, în 1732 fusese făcut locotenent-general și promovat în fruntea unuia dintre cele patru corpuri de armată înființate în același an.

Adrien-Maurice de Noailles se născuse în 1678. L-am întîlnit de mai multe ori sub numele de Ayen, pe care-l purtase în tinerețe. Fusese stegar în regimentul de cavalerie al mareșalului de Noailles, cîștigase o bătălie în 1693, condusesse, ca ajutor de comandant, o brigadă de cavalerie în 1695 ; fusese făcut brigadier al armatelor regelui în 1702, apoi mareșal în 1704 și, foarte curînd după asta, locotenent-general.

Claude-François Bidal, cavalier d'Asfeld, fusese la început aghiotant într-un regiment de dragoni, apoi brigadier al armatelor regelui în 1694, mareșal în 1702 și locotenent-general în 1704.

În sfîrșit, Mauriciu de Saxa, om tînăr, în vîrstă de treizeci și opt de ani, despre care am mai vorbit cînd v-am istorisit felul în care a murit Adrienne Lecouvreur. Bastard, ca și Dunois și Berwick, era fiul lui August al II-lea, elector de Saxa și rege al Poloniei — care tocmai murise — și al Aurorei de Königsmark ; la doisprezece ani, în bătălia de la Tournai, calul fusese ucis sub el, iar pălăria găurită de un glonte ; la vîrsta de treisprezece ani luase parte la lupta de la Malplaquet, unde dăduse dovadă de sîngele rece al unui bărbat în toată firea, avînd în vedere că a fost vorba de cel mai înfricoșător măcel pe care îl menționează analele vremii. În sfîrșit, la șaisprezece ani, atacat pe neașteptate în satul Traknitz, s-a apărut — în fruntea unui pîlc de oșteni — cu atîta energie, încît toți istoricii l-au comparat cu Carol al VII-lea în atacul de la Bender. Începînd de atunci, contele de Saxa s-a aflat pretutindeni unde a avut ocazia să tragă spada : la Stralsund,

la Belgrad, la Miltau ; în sfârșit, izbucnind războiul împotriva Austriei, contele de Saxa a fost trimis în calitate de mareșal să conducă armata Rinului. Împreună cu el, mai luptau încă cinci prinți de sînge : contele de Charolais, prințul de Conti, prințul de Dombes, contele d'Eu și contele de Clermont.

Generalii care urmau să slujească sub ordinele lui de Villars erau : regele Carol-Emmanuel, născut la Torino la 27 aprilie 1701, recunoscut rege al Sardiniei și duce al Savoiei după abdicarea tatălui său, Victor-Amedeu al II-lea.

François, duce de Broglie, născut în 11 ianuarie 1671, stegarul regimentului de cuirasieri în 1687, căpitan în 1690, aghiotant în 1704, inspector general de cavalerie în 1707 și, în sfârșit, locotenent-general în 1710.

Urma François de Franquetot, duce de Coigny, care, născut la 16 martie 1670, își cucerise gradele unul cite unul, începînd de la cel de stegar și ajungînd pînă la cel de locotenent-general.

Cei doi generali imperiali erau : prințul Eugène, generalul-șef al armatei germane, și generalul de Mercy, șeful armatei dușmane din Italia.

Pe faimosul prinț Eugène îl cunoaștem : e învingătorul de la Zante, Hochstadt, Audenarde, Malplaquet și Peterwardein, fiul contelui de Soissons și al Olimpiei Mancini.

Cît despre Ferdinand-Charles de Mercy, născut în 1666, voluntar la apărarea Vienei asediată de turci, locotenent într-un regiment de cuirasieri, apoi maior, feld-maior general și, în sfârșit, în 1719, comandant general în Sicilia, era, în ciuda celor șaizeci și opt de ani ai săi, un general-surpriză, care apărea pe neașteptate și efectua marșuri și contramarșuri neobișnuit de rapide. Sigur că n-o să urmărim această dublă invazie în toate amănuntele sale. Vom semna doar evenimentele mai importante și vom consemna rezultatele.

În nord, Lorena fu invadată pe neașteptate. Ducatul de Bar primi oastea în garnizoană. Orașul Philippsburg fu asediat ; mareșalul de Berwick muri ucis de o ghiulea care-i străpunse pieptul. Atacul a fost apoi continuat de Asfeld, de Noailles și mai ales de Belle-Isle. După treizeci și două de zile petrecute în tranșee neacoperite, orașul a fost cucerit sub privirile prințului Eugène.

În sud, armata franco-piemonteză străbătu râul Pad și porni înainte cu curaj, fără a întâlni alte piedici decît orgoliul și proasta dispoziție a lui Villars, tot timpul în contradicție cu îndrăzneala mișcărilor și cu fermitatea hotărîrilor regelui Carol-Emmanuel. Noroc că generalul a făcut febră, s-a îmbolnăvit și a murit. Astfel, cele două armate franceze au pierdut încă de la început și aproape în același timp pe doi din generalii săi șefi, generali pe care douăzeci de ani de pace i-au îmbătrînit cît patruzeci de ani de războaie, care nu mai erau la curent cu noua tactică și strategie ce înlocuise învechitele teorii militare. Moartea lui Berwick și a lui Villars a dat posibilitatea să se remarce atît cavalerul de Folard, cît și contele de Saxa. Conducerea armatei din Italia a revenit deci la Broglie și lui Coigny, iar cea a armatei din nord lui Asfeld și Noailles.

În concluzie, dușmanul a bătut iute în retragere pînă la Parma. Abia acolo, venindu-și în fire și găsind un loc propice, s-a hotărît să-i aștepte pe francezi. Și nu numai că i-a așteptat, dar de la retragere a trecut la ofensivă, s-a desfășurat într-o ordine perfectă și a atacat în coloane strînse și cu un număr copleșitor de ostași, determinînd retragerea regimentelor conduse de Berry și de Auvergne care, din retragere, s-a transformat în derută. Dar iată că, pe neașteptate, un glonte îl străpunse pe contele de Mercy care căzu mort. Vestea a trecut din gură în gură în rîndurile imperialilor, determinîndu-i să se oprească. Profi-

tînd, cu o admirabilă perspicacitate de acest moment de șovăială, Coligny ordonă un atac al regimentelor, în coloane strînse, după metoda cavalerului de Folard. Așa că imperialii care atacau se treziră, la rîndul lor, atacați. Regimentele franceze au făcut o breșă imensă drept în mijlocul armatei lor. Imperialii s-au împrăștiat, apoi au luat-o la goană, lăsînd pe cîmpul de luptă opt mii de morți.

După nouăsprezece zile află și Ludovic al XV-lea despre cucerirea orașului Philippsburg și despre bătălia din Parma. D'Asfeld, de Noailles, de Broglie și de Coigny au fost făcuți mareșali ai Franței.

Am văzut ce s-a petrecut la Philippsburg și în Parma. Acum să vedem ce se petrecea în Neapole.

Infantele don Carlos debarcase acolo la 29 martie; orașul Neapole i-a deschis larg porțile fără să depună nici o rezistență. La 10 mai a intrat în capitală și, cesionar al tuturor drepturilor tatălui său asupra regatului celor două Sicilii, primi — în numele acestuia — omagiul tuturor mărimilor statului.

Pe 25 ale aceleiași luni, imperialii comandați de generalul Visconti au fost siliți să se retragă la Bitonto. La 15 iunie, o escadră alcătuită din douăzeci și cinci de galere, jumătate franceze, jumătate spaniole, au adus noului rege o întărire de optsprezece batalioane și două mii cinci sute de călăreți, cu care don Carlos a început asediul cetății Faete care s-a predat la 6 august. Optsprezece mii de oameni au trecut apoi strîmtoarea pentru a obliga Sicilia să se supună lui don Carlos. Doar Capua, iar în Sicilia — Messina și Siracuza erau singurele care mai țineau cu imperialii. În cinci luni de zile întreg teritoriul celor două Sicilii a fost în mîinile spaniolilor și împăratul a pierdut regatul Neapole pentru că s-a încăpățînat să înscăuneze un rege în Polonia.

La sfârșitul lui iunie 1735, spaniolii au făcut joncțiunea cu francezii și piemontezii. Imperialii au fost aproape în întregime alungați din Lombardia, francezii punând mîna pe partea superioară și inferioară a ținutului Mantua. Orașul Mantua i-a rămas împăratului.

În Germania, francezii au ajuns pînă la porțile orașului Maiența și, cu toate că prințul Eugène și-a întins tabăra între Heidelberg și Brucksall, francezii au dat iama prin tot Palatinatul.

În urma celor două campanii, din 1734 și 1735, nu s-a ales cu foloase decît Franța. La 3 octombrie au început negocierile pentru pace.

1. Regele Stanislas trebuia să renunțe la tronul Poloniei, fiind totuși considerat rege, păstrîndu-și toate onorurile și toate titlurile. Avea să fie pus imediat în posesia ducatului de Bar, iar mai apoi a marelui ducat de Toscana, după ce acesta avea să fie smuls casei de Lorena. Cele două ducate, de Lorena și de Bar reveneau Franței după moartea regelui Stanislas. Numai cu aceste condiții, regele August urma să fie recunoscut rege al Poloniei și mare duce al Lituaniei.

2. Marele ducat al Toscanei urma să aparțină casei de Lorena numai după moartea proprietarului său. Toate puterile îi vor garanta succesiunea și, pînă avea loc acel eveniment, Franța avea dreptul să încaseze veniturile din Lorena.

3. Regatele Neapole și Sicilia îi reveneau lui don Carlos, care era recunoscut acolo ca rege.

4. Regele Sardiniei avea de ales între Novarais și Tortonais sau între Tortonais și Vigevanasque.

5. Toate celelalte state care aparținuseră împăratului Austriei trebuiau să-i fie restituite. Ducatele de Parma și de Riacezza, urmau să-i fie cedate ; trebuiau să-i fie restituite armatei franceze cuceririle din Germania.

6. Regele trebuia să-i garanteze împăratului pragmatica sancțiune din 1713.

7. În sfârșit, aveau să fie numiți niște comisari și dintr-o parte, și dintr-alta, care să reglementeze hotarele Alsaciei și ale Țărilor-de-Jos.

La 5 noiembrie 1735 a fost publicată încetarea ostilităților în Germania, iar pe 15 ale aceleiași luni, în Italia. Acest tratat a primit numele de tratatul de la Viena. Astfel Franța a rămas cu Lorena, cu regatul piemontez care avea să se mărească mai târziu și cu Genova, și a sporit cu două provincii.

Regatele Neapolelui și al Siciliei, cucerite de ramura cadetă a Bourbonilor din Spania, se află și acum ¹ în mâinile regelui Ferdinand, urmașul acestei ramuri. În pofida revoltei din Florența, marele duce de Toscana, reprezentând familia de Lorena, și-a luat în stăpânire statele.

În sfârșit, ducatele de Parma și de Piacenza nu au scăpat din mîna împăratului Austriei decît după moartea mării ducese Maria-Luiza.

E adevărat că vom asista, înainte de zece ani, la sfârșitul acestei puteri peninsulare, ale cărei începuturi nu le-am văzut.

Toată onoarea celor două campanii a revenit Franței. De altfel, în decursul anilor 1734, 1735 și 1736, toate privirile au fost îndreptate către armata franceză, care a adus tot greul războiului.

În timpul acesta, domnul de Richelieu s-a însurat cu prințesa Elisabeth-Sophie de Lorena, fiica prințului de Guise, care, după nouă luni de la căsătorie, i-a dăruit un moștenitor numit ducele de Fronsac. Ducele de Belle-Isle a fost numit cavaler al ordinului Saint-Esprit ; regele i-a

¹ Adică în timpul cînd Dumas a scris cartea (n.t.).

făcut mareșali ai Franței pe marchizul de Puységur și pe prințul de Tingry.

Vechea noastră cunoștință, prințesa Charlotte-Aglae de Valois, moștenitoarea Modenei, s-a întors la Paris. La vârsta de șase ani și jumătate, Delfinul a trecut din mîinile dădacelor în cele ale preceptorilor săi. În sfîrșit, regina a născut o nouă prințesă.

În timpul celor trei ani de lupte, Voltaire s-a ocupat numai de teatru, punînd în scenă *Alzira* și *Fiul risipitor*, iar Marivaux, *Legatul* și *Falsele confidențe*.

Capitolul VII

Împăratul ia în stăpînire ducatele de Parma și de Piacenza. — Societatea intimă a regelui. — Lemoine, Pigalle și Boucher înfrumusețează castelul de Choisi, cumpărat de rege. — Dizgrațierea domnului de Chauvelis. — Domnul de Maurepas. — Surorile doamnei de Mailly. — Doamnele de Vintimille și de Lauraguais. — Funcția de gentilom a domnului de La Trémouille. — Moartea doamnei de Vintimille.

Anii care au urmat după semnarea păcii au fost folosiți de diferitele puteri interesate pentru a aplica întocmai articolele tratatului de la Viena. Astfel, la 16 aprilie

contele de Traum a luat în stăpînire, în numele împăratului, ducatul de Bar și ducatul de Lorena. La 9 iulie, Gaston, marele duce de Toscana, care părea grăbit să redea împăratului ducatul său, s-a stins din viață în vîrstă de șaizeci și șase de ani. Acesta era ultimul din familia de Medici, familie care a domnit două sute treizeci și șapte de ani. De îndată ce a aflat de această moarte, prințul de Craon a depus jurămîntul în fața senatorilor, pentru a lua în stăpînire ducatul de Lorena. La 3 februarie și la 21 aprilie 1739, regele Sardiniei, regii Spaniei și ai Celor Două Sicilii au semnat tratatul de la Viena.

În sfîrșit, în ziua de 1 iunie pacea a fost declarată și la Paris. În vremea aceasta, ceea ce mai rămăsese din Curtea lui Ludovic al XIV-lea dispăruse și începuse să se constituie noua Curte a lui Ludovic al XV-lea.

Ducele de Berwick murise la vîrsta de șaizeci și ceva de ani, mareșalul de Villars la optzeci și ceva ; ducele du Maine moare și el, la șaizeci și șase de ani ; apoi mai mor : cardinalul de Bissy la vîrsta de optzeci și unu de ani, contele de Toulouse la șaizeci și patru de ani, mareșalul d' Estrées la șaptezeci și șase de ani, mareșalul de Roquelaure la optzeci și doi de ani, prințesa de Conti la șaptezeci și doi, iar Samuel Bernard la optzeci și șase de ani.

Nu mai rămîne, dintre cei vechi, decît cardinalul de Fleury, însă și el va muri în curînd.

În jurul tînărului rege, în vîrstă de douăzeci și șapte sau douăzeci și opt de ani, se înghesuie noua generație dintre care cel mai în vîrstă e ducele de Richelieu. Numai că ducele era un om fără vîrstă. Fusesse diplomat și ambasadior, era musafir nelipsit de la masa regelui, tovarășul său de vînătoare, sfătuitor în ale dragostei, profesor în arta războaielor ; el dă tonul aceluia tineret zvăpăiat care-l are pe Marivaux ca poet, pe Watteau ca pictor, pe Crébillon-fiul ca romancier.

După ducele de Richelieu vine la rînd frumosul La Trémouille, a cărui intimitate, cam prea tandră, cu regele, a dus la arderea pe rug a lui Douchauffour. În timpul ultimului război, căzînd de pe cal în vreme ce se afla în fruntea escadronului, La Trémouille n-a fost preocupat decît de un singur lucru : să-și ascundă chipul în mîini, ca nu cumva să fie desfigurat.

Contele d'Ayen făcea parte din ambițioasa familie de Noailles care, prin doamna de Maintenon, aproape că se înrudise cu Ludovic al XIV-lea, ca și familia de Mortemart, prin doamna de Montespan ; apoi mai erau marchizul de Souvré, crescut laolaltă cu regele și care în timpul bolii acestuia l-a îngrijit cu dragostea și devotamentul unui frate, marchizul de Gesvres, marchizul de Coigny, ducele de Nivernois, marchizul d'Antin. Toți acești seniori tineri care luaseră parte la asediul de la Philippsburg, care-i învinseseră pe austrieci în Parma și Guastalla se străduiseră — cu pălăria în mînă, cu manșetele plisate, cu epoleții împlețiți impecabil pe umeri, fără să-și mototolească nici măcar un colț al costisitoarelor lor veșminte — să cîștige bătălia de la Fontenoy cu englezii. Pentru toată această lume spirituală, ironică și dornică de distracții, palatul Versailles, cu apartamentele sale mari, cu lungile galerii, cu parcul străbătut de alei drepte, nu era ceea ce le trebuia lor. Pentru banchetele lor restrînse aveau nevoie de apartamente mai mici, de saloane fără etichetă, unde se puteau întinde pe perne de satin și admira în oglinzi, vorbind unul cu altul fără să fie nevoie să strige ca să se poată auzi. Atunci Ludovic al XV-lea a cumpărat castelul Choisy de la domnul de La Vallière ; Choisy va fi Marly-ul lui Ludovic al XV-lea. Imediat, Leŕmoine, Coysevox, Pigalle, Boucher se puseră pe treabă ; unii au tăiat marmora, alții

au renovat acoperișul. Apoi, pe aleile grădinii s-a ivit o întreagă societate de nimfe, naiade, păstori și păstorite cu cununi de flori și panglici pe părul pudrat. Și pentru că servitorii îi stînjeceau, renunțară la ei. Lorient, mecanic dibaci, a inventat acele mese numite „*servantes*” sau „*officieuses*”, care dispăreau în podele, ducînd cu ele lista cu vinurile, mîncărurile și fructele alese de musafiri, și reapărcau încărcate cu toate cele poruncite, pentru a dispărea și a apărea din nou.

Toată acea Curte tînără, dornică de distracții, dornică să se afirme în războaie, dar mai ahtiată după dragoste decît după onoare, era — după cum lesne vă puteți da seama — dușmana neîmpăcată a bătrînului cardinal. Ba unii chiar au încercat o tentativă de genul celei care eșuase pe vremea doamnei de Prie și a ducelui de Bourbon. Conspiratorii erau, de data asta, doamna de Mailly, sultana atotstăpîitoare, La Trémouille și de Gesvres, care urmăreau să-l înlocuiască pe cardinalul de Fleury cu domnul de Chauvelin. Cardinalul află totul. Din nefericire pentru conspiratori, domnul de Chauvelin tocmai atunci săvîrși o mare greșală. Omul fusese ministru de externe în timpul ultimului război și, pe drept sau pe nedrept, se răspîndise zvonul că primise de la austrieci sume considerabile pentru ca Savoia să fie cît mai prost tratată ; și într-adevăr, drept răsplată pentru ajutorul dat, Carol-Emmanuel nu primise decît două mici provincii. Cardinalul culese toate acele zvonuri și făcu din ele un adevărat act de acuzare pe care-l prezentă în Consiliul regelui, îl discredită pe Chauvelin și obținu dizgrațierea lui. La 10 ianuarie, domnul de Maurepas intră la domnul de Chauvelin și-i remise următoarea scrisoare din partea cardinalului de Fleury :

„Prietenia pe care am nutrit-o pentru dumneata, domnule, m-a împiedicat să-ți dau lovitura de grație pe care onoarea, conștiința, probitatea și binele statului mă obligă să ți-o dau acum.

Cardinalul de Fleury.“

În același timp, domnul de Jumilhac aștepta la ușă cu ordinul de a-l conduce pe domnul de Chauvelin la Grosbois. Domnul de Chauvelin doborât, cardinalul se întoarse împotriva lui La Trémouille și a lui de Gesvres. Regele vru să-i susțină pe cei doi prieteni ai săi, dar pînă la urmă trebui să cedeze în fața cardinalului. Fleury ceru să fie exilați și cei doi conspiratori fură exilați.

Bătrînul cancelar d'Agnesseau deveni și ministru al justiției ; domnul Amelot, ministrul finanțelor, a fost numit secretar de stat al afacerilor externe, iar domnul de Maurepas a ajuns ministru. Singura pe care cardinalul nu s-a răzbunat a fost doamna de Mailly ; și asta pentru că domnul de Fleury, privindu-l bine pe rege, și-a dat seama că în curînd Ludovic al XV-lea avea să-l răzbune el însuși pentru tot.

Într-adevăr, Ludovic al XV-lea, deși în vîrstă doar de treizeci de ani, și devorase o porție zdravănă din plăcerile vieții. Era sătul de vînătoare, de banchete, de jocuri de noroc, plictisindu-se în mijlocul acelei Curți spirituale, elegante, senzuale, parfumate. Ludovic al XV-lea era trist și începuse a vorbi despre moarte, de care totuși se temea. Un singur lucru putea să-l reînsuflească pe rege : o nouă iubită, căci de doamna de Mailly se săturase. Printre cele patru surori ale acestei doamne exista una care nu avea decît o singură dorință, cam ciudată, e adevărat, dar, mă rog, asta era dorința ei : să împartă favorurile regelui cu sora ei, pentru ce mai apoi, treptat, să pună stăpînire pe inima, apoi pe mintea lui, să-l dea jos

de la putere pe primul său ministru și să guverneze ea Franța. Această soră, care nu era încă măritată, era domnișoara de Nesle ; tocmai împlinise douăzeci și trei de ani și locuia la abația din Port-Royal. Și culmea e că nici măcar nu era frumoasă. Știa că regelui nu-i plac femeile urâte, dar ea avea o imaginație bogată, o fire aventuroasă și îndrăzneată și, dorind să placă, ajunsese să fie aproape sigură că va plăcea. Așa că-i scrisese unei călugărițe, prietenă cu ea, numită doamna de Dray :

„Îi voi trimite surorii mele, doamna de Mailly, scrisoare după scrisoare. E bună și mă va lua la ea ; mă voi face iubită de rege, îl voi izgoni pe Fleury și voi cîrmui Franța“.

La început, lucrurile se petrecuseră așa cum dorise domnișoara de Nesle, care își puse toate bateriile în poziție de tragere. Ludovic al XV-lea, care la treizeci de ani se plictisea așa cum se plictisise Ludovic al XIV-lea la șaptezeci, începu a se distra ascultînd vorbele pline de duh ale noii venite. Iar cînd doamna de Mailly observă care erau planurile surorii sale, era de-acum prea tîrziu ca să mai poată întreprinde ceva. În disperare de cauză, doamna de Mailly, în loc să lupte împotriva soră-sii, luă hotărîrea să-i înlesnească idila cu regele. Îl iubea atît de mult pe Ludovic, încît prefera să se mulțumească doar cu jumătate din dragostea lui decît să-l piardă de tot. Doamna de Mailly nădăjduia de altfel că această concesiune nu va fi știrbită de nimeni. Numai că nu acesta era și gîndul domnișoarei de Nesle. Procedă astfel încît regele să facă unele confidențe cîtorva dintre curtenii săi ; așa că, după trei luni, secretul bieteii doamne de Mailly a fost cunoscut de întreaga Curte. Numai că lucrul odată cunoscut, se putea problema măritîșului domnișoarei de Nesle. Regele turna copii cu nemiluita și un astfel de accident întîmplat unei tinere nemăritate ar fi fost cît se

poate de supărător. Noii favorite i s-a căutat deci repede un soț. Curtea și-a aruncat ochii asupra domnului de Vintimille, strănepotul arhiepiscopului Parisului, același care jucase un rol important în afacerea convulsionarilor din cimitirul Saint-Médard. Unchiul voia să facă din el cardinal. Dar cum în această funcție tocmai fusese numit domnul de Tencin, domnul de Vintimille nu mai avea nici o șansă. I s-au făgăduit deci două sute de mii de livre dotă, un loc de doamnă de onoare la palat pentru viitoarea sa soție, șase mii de livre pensie și o locuință la Versailles. În legătură cu cardinalatul nu i s-a mai dat nici o nădejde, ba mai mult decît atît, arhiepiscopul și-a cununat el însuși nepotul. Dar nu era de-ajuns să i se dea domnișoarei de Nesle un soț de paie ; chiar în aceeași seară trebuia să i se ofere regelui plăcerea de a-l înlocui. Și iată cum s-au rezolvat lucrurile. Domnișoara, prințesă cu care te puteai lesne înțelege, își puse palatul său, Madrid, la dispoziția celor doi soți. La rîndul lui, regele se duse să ia masa de seară la castelul La Muette, împreună cu domnișoara de Clérmont și cu doamnele de Charolais și de Talleyrand. Apoi, cînd regele a presupus că festinul de nuntă se isprăvisese, a propus să facă o vizită la castelul Madrid. S-a urcat în trăsură și a ajuns la palat. Totul s-a petrecut în cea mai desăvîrșită înțelegere. Regele a stat acolo pînă la miezul nopții, jucînd cavagnola ; la un moment dat, cînd cineva a spus că ar fi cazul să-i lase pe tinerii căsătoriți să se culce, regele a declarat că vrea să fie binevoitor pînă la capăt. Prin urmare, i-a însoțit pe cei doi soți în dormitor și i-a înmînat el însuși cămașa de noapte lui Vintimille, ceea ce era cea mai mare onoare pe care i-o putea face regele. Începînd din acest moment, lucrurile nu mai sînt clare. Un bărbat a plecat să doarmă în castelul La Muette. Dar doamna mareșală d' Estrées, care a părăsit în aceeași seară Palatul Madrid și s-a dus să

doamnă la Bagatelle, doamnă de Ruffée, care a plecat și ea și s-a dus la Paris, pretind că nu regele ar fi fost cel care a plecat și Vintimille cel care a rămas, ci invers, că regele a rămas și Vintimille a plecat. Orice s-ar fi întâmplat, regele a asistat a doua zi la toaleta doamnei de Vintimille și, după gustarea de dimineață, tinăra căsătorită i-a prezentat regelui întreaga familie de Vintimille. Începînd din acel moment, întreaga familie s-a bucurat de cea mai mare favoare. Tot atunci i-au fost prezentate regelui celelalte trei surori ale doamnelor de Mailly și de Vintimille; doamna de Lauraguais, doamna de la Tournelle și doamna de Flavacourt.

Doamna de Vintimille și-a urmărit cu tenacitate scopul, ajutată de sora ei mai mare care i-a slujit planurile. Doamna de Vintimille a pus într-adevăr stăpînire pe mintea și pe inima regelui, făcîndu-l să uite că aleasa inimii sale are gîtul prea lung, talia prea groasă, mersul cam greoi; regele era în sfîrșit al ei, și așa cum îi scrisese prietenei sale, călugărița de la Port-Royal, era de acum în măsură să lupte împotriva cardinalului și să înceapă a cîrmui Franța.

Între timp a survenit un eveniment care a dovedit fiecăruia măsura puterii sale. Frumosul duce de la Trémouille a murit de vărsat. Ducele pășise pe drumul cel drept, încercînd să uite greșelile pe care le săvîrșise în tinerețe. Se purtase în mod desăvîrșit în perioada dizgrației și, sacrificat de rege în favoarea bătrînului cardinal, își luase rămas bun de la Ludovic al XV-lea, spunîndu-i în față :

— Sire, nu mai sînteți demn să fiți prietenul meu !

Și-a păstrat doar funcția de gentilom al Camerei. Se însurase și-și adora soția. Se înțeleaseră că dacă vreunul dintre ei s-ar îmbolnăvi de vărsat, să se separe pînă ce se va vindeca, pentru că nici unul dintre ei nu suferise

de această boală. Doamna de La Trémouille se îmbolnăvi prima, dar cum nu ştia care erau simptomele bolii, nu-şi anunţă soţul, iar mai târziu, cînd doctorul îl preveni despre pericolul care-l păstrea, ţinu totuşi să rămînă lîngă soţia lui şi s-o îngrijească. Prinţesa se vindecă, dar ducele se îmbolnăvi şi muri.

Toate femeile din Paris au purtat doliu după el. Ducele, socotit drept un soţ-model, a fost cît pe-aci să fie trecut în rîndul sfinţilor pentru devotamentul său conjugal. Ba chiar s-a pus problema să i se ridice un templu. Murind, ducele de La Trémouille lăsa în urma lui o fată mai măricică şi un băieţel de patru ani. Ducii d' Aumont, de Gesvres şi de Mortemart, cu care La Trémouille fusese coleg, ca gentilom al Camerei, cerură pentru băiat beneficiile funcţiei tatălui său. Dar doamnele de Mailly şi de Vintimille solicitară această funcţie pentru ducele de Luxembourg. Cardinalul de Fleury o dorea pentru nepotul său. Bătrînul ministru folosisese mijloace ocolite, după cum îi era obiceiul. Venind la rege, îi spusese :

— Sire, toţi prietenii mei mă presează să cer funcţia lui La Trémouille pentru nepotul meu. Dar el e şi aşa atît de copleşit de favoruri, încît, în loc să vă recomand pe careva din familia mea, aşa cum mă îndeamnă toţi să fac, vin să vă cer funcţia lui La Trémouille pentru fiul său.

— Aveţi dreptate, domnule cardinal, răspunsese regele ; eu însumi m-am gîndit la nepotul dumneavoastră, dar am socotit că o asemenea onoare l-ar face să aibă prea mulţi duşmani şi i-ar face mai mult rău decît bine.

Cardinalul rămase uluit, fiindcă nu se aştepta la un asemenea răspuns. Atunci înţelese că trebuia să lupte ; avea împotriva lui pe cele două iubite ale regelui. Numai că de data asta nu mai era vorba de două femei pe care le putea învrăjbi prin gelozie, ci, dimpotrivă, de două surori care depăşiseră de mult gelozia şi care nu mai aveau

decît acelaşi ţel : să-l păstreze pe rege, doar pentru ele, după ce fiecare se străduise zadarnic să-l păstreze doar pentru sine. Nemaicutezînd să ceară slujba pentru nepotul său, cardinalul se încăpăţină s-o ceară pentru copilul răposatului duce, spunîndu-i regelui că-i dăduse cuvîntul doamnei de La Trémouille şi că, din moment ce nu-şi putea ţine acest cuvînt, prefera să-şi dea demisia, fiindcă vedea bine că regele nu mai avea nevoie de el. De altfel, adăugase cardinalul, vîrsta înaintată impunea unele menajamente, iar sănătatea lui avea nevoie de odihnă. După care, cardinalul — conform obiceiului, se retrase la Issy. Fleury ştia că puterea sa cea mai mare era absenţa. Cardinalul odată retras, doamnele de Mailly şi de Vintimille continuară să-l susţină, în faţa regelui, pe ducele de Luxembourg. Doamna de La Trémouille, secondată de cei trei gentilomi ai Camerei, îl susţinea, în gura mare, pe fiul ei. Nepotul cardinalului nu mai avea pe nimeni care să-l susţină.

Primul sentiment pe care-l încercă Ludovic al XV-lea fu un fel de răzvrătire împotriva cardinalului. Supunîndu-se primului impuls, luă pana şi-i scrise că ar fi disperat să-i ceară să lucreze peste puterile lui, pricinuindu-i vreun necaz ; apoi adăugă cum că, dacă sănătatea îl îndemna categoric să se retragă, el îi va îngădui acest lucru. Apoi, scrisoarea odată isprăvită, regele o vîri în buzunar, făgăduindu-şi s-o trimită cît mai repede.

În vremea aceasta, cardinalul făcu unele demersuri pe lîngă doamna de Vintimille. Doamna în cauză reflectă un moment ; aducîndu-şi aminte de slăbiciunea regelui, gîndindu-se că ea avea doar douăzeci şi patru de ani, iar cardinalul se apropia de nouăzeci, îşi zise că ar fi mai bine să amîne lucrurile şi să aştepte moartea cardinalului care, oricum, nu putea întîrzia prea mult. Or, cum de la o vreme regele rezerva cîte o noapte fiecăreia dintre cele două

surori și cum noaptea care urma era rezervată doamnei de Mailly, doamna de Vintimille dădu fuga la soră-sa.

— Surioară, nu avem de pierdut nici un moment ca să revenim în privința cardinalului ; poate că dacă ne-am da silința am triumfa asupra lui, dar, mai devreme sau mai târziu, va reveni la putere și ne va alunga. În noaptea asta e rîndul tău să-l primești pe rege la tine. Fă deci în așa fel încît mîine dimineată nepotul cardinalului să fie numit gentilom al Camerei.

Din păcate, doamna de Mailly nu era genul de femeie făcută pentru astfel de intrigi. Iubindu-l pe rege doar pentru el însuși, așa cum faimoasa La Vallière îl iubise pe Ludovic al XIV-lea, ea nu cerea decît un lucru : să nu se amestece în politică. Așa că după ce i-a făgăduit surorii sale să facă așa cum îi spusese, înnoptîndu-se, nu-și mai ținu promisiunea. Se îmbracă mai frumos ca de obicei, împodobindu-și părul cu flori și cu diamante. Ludovic nu văzu în acele flori și în acele diamante decît un act de cochetărie în folosul iubirii și nicidecum al politicii. După o vreme, doamna de Mailly adormi fără să-i fi pomenit regelui nici de băiatul lui La Trémouille, nici de ducele de Luxembourg, nici de nepotul cardinalului. Dar regele, tulburat, nu putu adormi. Parcă se auzea bombănitul fostului său profesor ; vedea toată acea muncă titanică de corespondență cu Europa, de care el nu se preocupase niciodată, căzînd în sarcină sa ; intuia ambițiile princiare împotriva cărora ar fi fost obligat să lupte dacă bătrînul ministru n-ar mai fi fost acolo. Stătea deci în pat, cu capul sprijinit în mînă și admira chipul și mai ales pletele iubitei sale, unde bobocii de trandafir, în culorile cele mai armonioase, se amestecau cu pudra și diamantele care străluceau printre flori ca niște picături de rouă. Prin gura întredeschisă frumoasa adormită respira

ușor și regulat. Regele o trezi. Primul lucru care o izbi pe doamna de Mailly cînd deschise ochii fu chipul melancolic al lui Ludovic al XV-lea.

— Vai, Doamne ! strigă ea. Dar ce are majestatea voastră ?

Regele oftă.

— Draga mea, zise el, sînt foarte necăjit.

— De ce, sire ?

— Din pricina a tot ceea ce se petrece.

Doamna de Mailly își aminti brusc de făgăduiala pe care i-o făcuse peste zi surorii sale. Avînd în vedere că regele fusese cel care deschisese discuția, cutează să întrebe :

— Dar ce se petrece atît de grav, sire ?

— Știi foarte bine, răutăcios, răspunse regele, pentru că și tu ești una dintre persoanele care mă necăjesc.

— Eu, sire ? strigă doamna de Mailly.

— Da, dumneata ! În orice caz, continuă regele oftînd, lăta-ne în sfîrșit scăpați de cel care ne incomoda.

— Cine ne incomoda ?

— Cardinalul.

— Dumneavoastră, sire, scăpat de cardinal ? Vai, Doamne ! Și, făcînd pe speriata, doamna de Mailly se ridică din pat.

— Da, zise regele ; oricum, scrisoarea e scrisă.

— Ce scrisoare, sire ?

— Scrisoarea prin care îl concediez.

— Da, dar sper că nu i-ați trimis-o, nu-i așa, sire ? întreabă doamna de Mailly.

— Nu, pentru că se află pe șemineu.

Și rostind aceste cuvinte, regele o privi cu un aer aproape rugător pe doamna de Mailly.

— Sire, toată lumea știe că dumneavoastră sînteți stăpînul. Prin urmare, majestatea-voastră nu are de dat socoteală nimănui.

Zicînd acestea, doamna de Mailly puse un picior pe parchet.

— Unde te duci ? o întrebă regele.

— Domnul de Fleury este un ministru minunat, căruia Cel-de-Sus să-i dea cît mai multe zile de trăit fiindcă aceste zile pot fi foloșitoare atît Franței, cît și regelui ei.

— Asta e și părerea dumitale, nu-i așa, draga mea ? zise regele.

— E o părere atît de nestrămutată, încît...

— Ei, Doamne ! strigă regele. Ce-ai făcut ? Mi-ai aruncat în foc scrisoarea către cardinal ?

— Da, sire ! Iată o pană, cerneală și hîrtie și apucați-vă să-i scrieți alta !

— Cum ? Tocmai dumneata mă sfătuiești să fac acest lucru ? Și ce anume să-i scriu ?

— Că-l numiți pe nepotul lui în funcția de prim-gentilom...

Chipul regelui străluci de bucurie.

— Dar ce va spune doamna de La Trémouille ? Ce vor spune ceilalți gentilomi ?

— Nu știu ce vor spune... Dar tuturor le veți răspunde că sora mea și cu mine sîntem de partea domnului de Luxembourg și că, dovadă că sînteți rege, e faptul că ne-ați respins cererile, și a mea, și a surorii mele, așa cum le-ați respins și pe ale celorlalți. Iar noi două, ca să dăm o mai multă greutate vorbelor dumneavoastră, vom...

— Ei bine, ce veți face ?

— Vom face pe supăratele.

— Veți face pe supăratele ?

— În timpul zile, se-nțelege. Hai, sire, iată pana, cerneala și hîrtia... Apucați-vă de scris !

— Oh, strigă regele, aruncîndu-se la picioarele doamnei de Mailly, ești o femeie adorabilă !

Și scrise o scrisoare nu cardinalului, ci nepotului acestuia, scrisoare prin care îl anunța că fusese numit în funcția de gentilom al Camerei, cu o indemnizație de patru sute de mii de livre. A doua zi dimineată, primind această scrisoare, domnul de Fleury-tînărul, care nu se mai aștepta la nimic, dădu fuga la unchiul său, la Issy, îi arătă scrisoarea regelui și-l rugă să se ducă și să-i mulțumească majestații-sale. Dar cardinalul, care ținea întotdeauna ca, ori de cîte ori familia sa era copleșită de vreo onoare, să lase impresia că el forțase mîna regelui, îi răspunse nepotului :

— Îți interzic să spui ceva cuiva pînă ce nu-l văd pe rege și nu-l determin să revoce ordinul !

— Dar, răspunse ducele de Fleury, eu i-am și răspuns personal regelui pentru a-i mulțumi !

— Și pentru a accepta, nu-i așa ? strigă cardinalul pe un ton care-l înșelă pînă și pe nepotul lui.

— Sigur că pentru a accepta, răspunse ducele ; aș fi fost un mare ingrat să refuz o favoare rîvnită de alîtea persoane.

— Bun, zise cardinalul oftînd adînc, iată-mă și compromis față de domnii prinți.

Și ridicîndu-și ochii și mîinile spre cer, porunci să tragă trăsura la scară pentru a pleca la Paris.

Cînd îl văzu pe ministru, Ludovic al XV-lea îi istorisi totul. În amănunt. Și cum regele nu voia — slab din fire cum era — să dea impresia că cedase în urma amenințării cardinalului că se va exila, îi spuse acestuia că datora numirea nepotului său la Cameră insistențelor doamnelor de Mailly și de Vintimille. Cardinalul se arătă plin de recunoștință față de cele două surori ; dar în adîncul sufletului se simți cumplit de umilit la gîndul că meritele sale personale coborîseră pînă într-atît, încît fusese nevoie să fie susținut de cele două iubite ale regelui ca să obțină o slujbă pentru nepotul său. Și acum să istorisim faptele fără comentarii.

Numirea tînărului Fleury avusese loc în cursul lunii iunie a anului 1741. La 8 august, doamna de Vintimille fu cuprinsă brusc de febră. Era însărcinată în luna a opta. Silită să se înapoieze la Paris, regele o lăsă pe doamna de Vintimille la Choisy, împreună cu sora sa, doamna de Mailly, și cu doamnele lor de companie. Există un obicei, sau mai curînd o lege, care interzicea soților să-și însoțească nevestele cînd regele le aducea la Choisy. Era cam ciudat, dar așa stăteau lucrurile. E adevărat că, în lipsa domnului de Vintimille, domnii de Grammont, de Coigny, d'Ayen și cei doi frați Meuse, care alcătuiau Curtea intimă a regelui, se aflau acolo pentru a le ține tovărășie celor două doamne.

Doamnei de Vintimille i se luă sînge de două ori. Boala păru să-l facă pe rege să se îndrăgostească și mai puternic de doamna de Vintimille. În ajunul nașterii intră în odaia ei, unde rămase pînă la două din noapte. La ora nouă dimineăta, doamna de Vintimille născu un băiat frumos și zdravăn, pe care regele îl luă în brațe, după care îl așeză pe o pernă de catifea roșie. După ce-l sărută și-l

admiră, puse să fie uns cu mir și botezat cu numele de Ludovic, nume pe care, mai târziu, prietenii săi i-l schimbă în cel de Jumătate-de-Ludovic. Regele era atât de fericit, încît dori să ia masa împreună cu doamna de Vintimille. La masă au fost invitați ducii d'Ayen, de Villeroy și unul din cei doi frați Meuse, cel care era prietenul și confidentul său. Seara îi primi la doamna de Vintimille nu numai pe arhiepiscopul Parisului, ci și pe domnul de Vintimille, împreună cu tatăl acestuia. Domnul de Vintimille fusese poftit să vină să-și vadă nevasta și... „fiul”. Doamna de Vintimille născuse atât de ușor, încît la o oră după naștere părea complet restabilită. Dar la 9 septembrie, fără ca cineva să poată prezice tristul eveniment, fu apucată brusc de niște dureri de pîntece atât de violente, încît nu mai chemară doctorul, ci duhovnicul. Regele, la rîndul lui, trimise să-i aducă, în grabă mare, pe cei doi medici ai săi, Silva și Sénac. Dar nici unul, nici altul nu ajunseră la vreme. Femeia muri în brațele duhovnicului ei, fără să mai apuce să fie împărtășită. În discuția de o jumătate de ceas pe care doamna de Vintimille o avu cu duhovnicul, îl rugă pe acesta să-i transmită surorii sale, doamna de Mailly, ultimele sale dorințe.

Duhovnicul se grăbi deci să îndeplinească această ultimă rugămintă a penitentei sale, cînd el însuși, intrînd la doamna de Mailly, pică mort, fără să mai aibă timp să rostească un singur cuvînt.

Această veste îl zgudui atât de tare pe Ludovic al XV-lea, încît căzu la pat, nemaivoidînd să primească pe nimeni. Regina vru să-l vadă, dar consemnul n-a fost ridicat decît pentru contele de Noailles. În ce-o privește pe doamna de Mailly, ea n-a părăsit odaia și — plînsă și pe jumătate despuiată — a venit și s-a vîrît în pat, lîngă doamna d' Estrées. Încuindu-se în camera sa, regele n-a

dat decît o singură poruncă, și anume să i se facă portretul doamnei de Vintimille, moartă. Imediat s-a și răspîndit zvonul că femeia ar fi fost otrăvită și, cum zvonurile au devenit din ce în ce mai insistente, regele a poruncit să i se facă autopsia. N-a transpirat însă nimic din procesul verbal încheiat după efectuarea autopsiei ; dar faptul că, deși murise de patru ceasuri, femeia răspîndea — după ce-o deschiseseră — o miasmă fetidă, era cît se poate de elocvent. Pus într-o magazie, trupul doamnei de Vintimille a rămas acolo mai bine de trei ceasuri, expus curiozității trecătorilor.

Ciudate soarta, moartea, autopsia și expunerea trupului acelei femei care, cu o zi înainte, împodobită cu danțele, cu flori și cu diamante, le făcuse geloase pe toate doamnele de la Curte ! Regele era distrus. Doamna de Mailly, care era bună și își iubise sora din tot sufletul, i-o cerea înapoi cerului, plîngînd și jelindu-se în gura mare. Una dintre surorile sale, cea mai tinărară dintre toate, doamna de Lauraguais, dădu fuga s-o mîngîie și s-o consoleze. Doamna de Mailly, care credea că regele n-o iubea decît pentru doamna de Vintimille, se temu ca nu cumva s-o alunge. Dar nu se întîmplă astfel ; dimpotrivă, regele își concentră asupra ei toată afecțiunea, îi dădu, la Meuse, un apartament situat chiar deasupra apartamentului său, dar cu condiția să nu dispună decît de anticameră și de sufragerie ; în realitate, doamna de Mailly dispunea aproape de tot apartamentul.

După opt zile, doamna de Mailly se instalase în acel apartament împreună cu sora ei, doamna de Lauraguais, și nu mai ținea decît de rege ca să bage de seamă că biata doamnă de Vintimille se prăpădise. Numai că regele deocamdată nu-și putea smulge din minte amintirea acelei înfricoșătoare nenorociri.

Capitolul VIII

Moartea doamnei de Mazarin. — Doamnele de La Tournelle și de Flavacourt. — Alungarea lor din Palatul Mazarin. — Hotărîrea doamnei de Flavacourt. — Lectica. — Domnul de Gesvres. — Regele dă un apartament doamnei de Flavacourt. — E căutată doamna de La Tournelle. — Doamna de Flavacourt respinge avansurile regelui. — Intrigă împotriva domnului d'Aginois. — Doamna de La Tournelle capitulează. — Dizgrațierea doamnei de Mailly. — Ultimele clipe ale domnului de Fleury.

La 12 septembrie 1742 muri doamna de Mazarin, bunica domnișoarelor de Nesle. Dintre cele cinci surori, prima, doamna de Mailly, devenise iubita regelui încă din 1732. Cea de-a doua, doamna de Vintimille, murise după cum am văzut. Despre cea de-a treia, doamna de Lauraguais, se zicea că o înlocuise pe doamna de Vintimille. Mai rămăseseră doamnele de La Tournelle și de Flavacourt, care încă nu fuseseră prezentate la Curte fiindcă locuiau cu bunica lor, doamna de Mazarin. Dar cînd doamna de Mazarin muri, domnul de Maurepas, împins de nevastă-sa, în calitate de moștenitor al doamnei de Mazarin, le puse în vedere celor două surori să nărăsească imediat Palatul Mazarin. Doamna de La Tournelle era văduvă ; soțul doamnei de Flavacourt se afla la oaste. Așa că cele două femei se treziră fără nici un sprijin. Primind acea înștiințare din partea domnului de Maurepas, doamna de La Tournelle începu să se lamenteze

în gura mare. În schimb, doamna de Flavacourt se mulțumi doar să răspundă :

— Sînt tînără, nu mai am nici mamă, nici tată, bărbatul meu lipsește, iar neamurile m-au abandonat. Nădăjduiesc însă că cerul nu mă va abandona !

Rostind aceste cuvinte, doamna de Flavacourt chemă o lectică, se urcă în ea, porunci să fie dusă la Versailles și de îndată ce ajunsese în Curtea miniștrilor porunci să fie lăsată jos, apoi le spuse oamenilor să ia hulubele și să plece. Trecu o mulțime de lume fără să ia în seamă acel fotoliu așezat în Curtea miniștrilor. Unii se mirară, dar nu cutezară s-o întrebe pe cea care se instalase comod, ce anume făcea acolo. Dar iată că trecind ducele de Gesvres, opri trăsura și, deschizînd portiera, strigă uluit :

— Ei, doamnă de Flavacourt, prin ce întîmplare te afli aici ? Ai aflat că bunica dumitale a murit ?

— Iar dumneata, domnule duce, răspunse doamna de Flavacourt, ai aflat că domnul de Maurepas și soția lui ne-au alungat din casă, pe sora mea și pe mine, ca pe niște otrepe ? Sora mea, doamna de La Tournelle, nu știu încotro s-a îndreptat ; eu, una, m-am încredințat Provi-denței !

Uluit de ceea ce auzise, domnul de Gesvres o salută pe doamna de Flavacourt, rugînd-o să aștepte cîteva momente cu răbdare, și alergă la rege, pe care îl conduse la o fereastră și-i arătă, în Curtea miniștrilor, fotoliul acela solitar.

— Ei bine, întrebă regele, ce-mi arăți acolo ?

— Majestatea-sa vede fotoliul acela acoperit ?

— Sigur că-l văd.

— În el se află doamna de Flavacourt.

— Doamna de Flavacourt, singură în lectica aceea !?

— Cît se poate de singură, sire !

— Dar cine a adus-o acolo ?
— Spiritul ei ingenios.
— Explică-te, duce...
— Ei bine, sire, alungată din casă de domnul de Maurepas, a socotit că nu are altă scăpare decît să se pună sub aripa ocrotitoare a Providenței și a...

— Și a mai cui ?

— A majestății-voastre, sire !

Ludovic al XV-lea începu să ridă.

— Du-te după ea, zise regele. Să i se dea imediat o odaie la Versailles, iar cineva să se ducă după sora ei, doamna de La Tournelle.

Regele nu trebui să-i spună de două ori acest lucru domnului de Gesvres. Omul coborî scările în goană, o luă de mîna pe doamna de Flavacourt și urcă, împreună cu ea, la rege. Ludovic al XV-lea îi dădu vechiul apartament al doamnei de Mailly, apartament aflat în aripa nouă, și-i făgădui un loc de doamnă de onoare la regină. Cît despre doamna de La Tournelle, acesteia i se dădu fostul apartament al domnului de Vauréal, episcop de Rennes.

Doamnele de Flavacourt și de La Tournelle erau cele mai frumoase dintre cele cinci surori. Sigur că regele n-a rămas nesimțitor la frumusețea lor. Cum se pare că avea o slăbiciune pentru domnișoarele de Nesle, începu a le face curte celor două surori pe care asprimea domnului de Maurepas și a soției sale i le făcuse cadou. La rîndul lor, doamna și domnul de Maurepas, văzînd atenția pe care regele o acorda ambelor surori, hotărîră să se apropie din nou de ele ; dar reușiră numai față de doamna de Flavacourt, o femeie cu suflet bun, cu un spirit încîntător, cu o inimă care nu purta ranchiună nimănui ; aceasta le declară celor doi soți că îi iartă, cu condiția să nu mai încerce nici un demers pe lîngă ea. Cu totul altfel se purtă

însă doamna de La Tournelle, care s-a jurat să le păstreze o ură veșnică.

În concluzie, în momentul în care regele și-a îndreptat privirea către doamnele de Flavacourt și de La Tournelle, iată care era situația celor două femei ; soțul doamnei de Flavacourt, după cum v-am mai spus, se afla la oaste. Era totuși foarte iubit de soția sa, care încă de la început i-a dat regelui de înțeles că nu-și va înșela bărbatul nici măcar cu majestatea-sa. Doamna de La Tournelle era văduvă, dar în acel moment era încurcată cu domnul d' Agenois, fiul ducelui d'Aiguillon, nepotul domnului de Richelieu. Așa că regele se văzu nevoit să se adreseze domnului de Richelieu care, în calitatea lui de unchi mai bătrîn, avea o influență mult mai mare asupra tînărului conte. Dar ducele se gîndi că, în loc să folosească metoda convingerii, ar fi mult mai nimerit să facă uz de șiretenie. Expedie deci tînărului conte o tînără doamnă de la Curte cu misiunea de a-i suci capul. În vremea aceasta, doamna de La Tournelle, retrasă la Versailles, nu vedea decît persoanele pe care regele îi îngăduia să le vadă, iar contele d'Aginois, cum era și firesc, nu se afla printre ele. Numai că doamna de La Tournelle rezistă curții lui Ludovic al XV-lea, mărturisindu-i că-și îndrăgea prea mult iubitul, de a cărui fidelitate era sigură. Atunci intră în scenă domnul de Richelieu. Sirena pe care i-o trimisese nepotului său făcea zilnic progrese în inima contelui, pe care singurătatea îl dezola. Doamna lipsind o vreme, cei doi își făgăduiră să-și scrie și-și scrisoră. Scrisorile contelui d'Aginois au fost trimise de către doamnă lui Richelieu ; acesta le expedie regelui, iar regele le înmîină doamnei de La Tournelle. În ciuda acestor dovezi scrise, doamna de La Tournelle se ținu la început tare, pretinzînd că cineva imitase scrisul iubitului ei. Dar cum scri-

surile începură a deveni din ce în ce mai tandre și dovezile de necredință ale iubitului atît de elocvente, doamna de La Tournelle hotărî să se răzbune pentru necredința lui. Or, în acest caz nu exista decît un singur fel de răzbunare : legea talionului. Oprindu-se la acest gen de răzbunare, doamna de La Tournelle îi făgădui regelui să-l ia drept complice. Dar cu o condiție. Doamna de La Tournelle o ura pe sora ei, doamna de Mailly. De altfel, ea era mult prea mîndră pentru a accepta partajul tolerat de doamnele de Vintimille și de Mailly. Ceru deci ca doamna de Mailly să fie dizgrațiată. Regele, care n-o mai iubea pe doamna de Mailly, îi făgădui doamnei de La Tournelle tot ce pofti. Sigur că Ludovic al XV-lea nu s-a prea simțit în apele lui cînd a trebuit să semneze acea dizgrațiere și cînd doamna de Mailly, ținîndu-i calea, l-a întrebat de ce anume se răcise atît de tare de ea. Dar regele era crud cu femeile pe care nu le mai iubea. Profitînd de situație, îi răspunse doamnei de Mailly că, într-adevăr, se răcise de ea, că nu știa să se ascundă, că n-o mai iubea și că, nemaiiubind-o, nu putea simula o dragoste care încetase să mai existe. Auzind aceste cuvinte, doamna de Mailly izbucni în hohote de plîns și se prăbuși la picioarele regelui. Odată mărturisirile pornite, doamna de Mailly află din gura regelului său iubit nu numai că n-o mai iubea, dar că trebuia să se retragă pentru a face loc rivalei sale. Atunci doamna de Mailly îl rugă pe rege s-o lase să joace alături de doamna de La Tournelle același rol pe care-l jucase alături de celelalte două surori ale sale, doamnele de Vintimille și de Lauraguais. Implacabil însă, regele îi acordă două zile ca să se retragă. Atît și nimic mai mult. Alungarea era cu atît mai crudă cu cît doamna de Mailly, care nu mai avea nici tată, nici mamă, nici soț, nu știa încotro să se îndrepte plecînd de la Versailles. Ea îi spuse toate acestea regelui, dar trăsura cu

care trebuia să plece o aştepta la poartă, la ora anunţată. Noroc că doamna contesă de Toulouse, cu care rămăsese bună prietenă, o luă la ea, în vreme ce doamna de La Tournelle, poftită la Choisy, urma să ia, în mod public, locul surorii sale. Călătoria ei avu loc la 12 noiembrie. Regele, întinzându-i mîna doamnei de La Tournelle, urcă în caleaşcă împreună cu domnişoara de la Roche-sur-Yon, cu doamnele de Flavacourt, de Chevreuse, cu domnul de Villeroy şi cu prinţul de Soubisse. Dar iată că, ajunsă la Choisy, doamnei de La Tournelle îi fu ruşine s-o înlocuiască pe sora ei atît de repede şi într-un mod atît de public. Masa odată terminată, cum regele o sorbea din ochi pe noua sa iubită, aceasta se apropie de doamna de Chevreuse şi-i spuse :

— Draga mea, mi s-a dat o cameră prea mare şi mi-e frică singură în ea ; dumneata eşti cunoscută pentru curajul dumitale ; dă-mi mie odaia în care stai şi ia dumneata odaia mea.

Dar doamna de Chevreuse, temîndu-se ca nu cumva să-l supere pe rege, nu primi.

— Draga mea, îi răspunse doamna de Chevreuse, la Choisy nu sînt la mine acasă, ci la majestatea-sa, aşa că nu pot face nimic decît din porunca şi cu asentimentul regelui.

Doamna de La Tournelle a fost silită să-şi păstreze camera. Dar cum i-a fost ruşine să devină atît de repede iubită regelui, s-a baricadat în odaie şi, cu toate plimbările nocturne ale regelui, cu toate bătăile lui repetate în uşă, ea nu l-a poftit înăuntru. Calculată sau reală, apărarea a durat aproape o lună ; fiindcă abia la 10 decembrie lumea a băgat de seamă că în sfîrşit neîndurătoarea uşă s-a deschis. A doua zi, făcînd patul doamnei de La Tournelle, cameristele au găsit tabachera regelui, pe care majestatea-sa o uitase sub pernă.

Această veste, reprezentarea piesei *Mahomed* și o trăsură pe care o inventase domnul de Richelieu au fost faptele cu care s-a încheiat ultima lună a anului 1742.

Supărat că trebuia să părăsească viața de la Curte pentru a prezida Statele Generale în Languedoc, domnul de Richelieu declarase că se va duce, dar că va dormi liniștit pînă la Lyon, unde era obligat să se oprească. Ca să-și țină făgăduiala, inventă o trăsură lungă de șase picioare, moale pe dinăuntru, așezată pe un resort dublu și avînd în ea un pat confortabil. În seara zilei de 13 decembrie, trăsura fu adusă în curtea palatului Versailles, unde toată lumea coborî s-o vadă. La ora nouă, ducele de Richelieu porunci să i se facă patul din trăsură, se dezbracă doar pe jumătate în fața doamnelor, își luă rămas bun de la spectatori, îi strigă vizitiului : „La Lyon !”, îi spuse valetului său de camera : „Să mă trezești cînd vom ajunge acolo !”, își trase boneta de noapte peste urechi și se culcă.

Cît despre doamna de Mailly, după ce stătu o vreme la contesa de Toulouse, plecă la Vallière, la arhiepiscopul de Vintimille, căruia îi mărturisii că ar dori să se retragă la o mănăstire. Dar prelatul îi spuse că tăcerea și modestia erau cu mult mai potrivite unei femei de rangul ei, ale cărei penitențe ar fi putut să iște nemulțumiri. Doamna de Mailly își însuși sfatul, retrăgîndu-se fără zarvă din societate. Trăi îmbrăcată foarte modest, ducînd o viață foarte austeră, indurînd cu pioasă resemnare nu numai necazul care o lovise, ci și injuriile celor din preajmă.

Mișcat de resemnarea doamnei de Mailly, după ce interzisese celor din anturajul său să vorbească despre ea, regele îi făcu o rentă de treizeci de mii de franci, îi dăruî un palat pe strada Saint-Thomas-du-Louvre și porunci să-i fie plătite toate datoriile, care se ridicau la mai bine de șapte sute de mii de livre.

1
În timp ce doamna de Mailly se pocăia astfel pentru păcatele tinereții, protectorul ei, domnul de Fleury, cel care-și dăduse primul seama că nu era o intrigantă, ci o iubită fără ambiții, se pregătea să-l despovăreze pe rege de tutela sa. De altfel, de cîtăva vreme, această tutelă, salutată la început cu bucurie de toată lumea, începuse a deveni apăsătoare atît pentru rege, cît și pentru Franța. Cardinalul care, la început, pusese mîna pe putere cu oarecare ezitare, sfîrșise prin a se crampona de ea, trăind tot timpul cu teama de a nu o pierde. Dizgrațierea domnilor de Chauvelles și de La Trémouilles îi întetiră spaima. Dar, încetul cu încetul, cardinalul — cu riscul de a uzurpa autoritatea regală — se obișnuia să-i uzurpe prerogativele. Își fixase o oră de culcare cu lume de față, care era de un ridicol desăvîrșit. În fiecare seară, gentilomi, oameni de rînd sau care nu aveau ce face așteptau la ușa lui ora culcării. Cardinalul intra în cabinetul său, apoi ușile se deschideau larg, pentru ca spectatorii să poată asista la toate pregătirile lui pentru noapte. I se întindea cămașa de noapte, apoi o haină de casă destul de ponosită, i se pieptănau pletele albite de vreme. După aceasta, în toiul celei mai depline tăceri, începea să vorbească despre întîmplările de peste zi, pigmentate cu glume mai bune sau mai proaste, care dovedeau un spirit destul de puțin elevat, dar pe care curtenitoarea asistență le aplauda întotdeauna. Ludovic al XV-lea privea toate acestea cu neplăcere, dar cu răbdare. Avea firea acelor moștenitori pioși care-și plătiseră tributul așteptînd moartea cîte unui bătrîn.

Regina se afla la cuțite cu cardinalul care o lăsa mereu fără bani și nu era cîtuși de puțin sensibil la dorințele ei. Într-o zi, trecînd peste sîla de a-i cere ceva, vrînd totuși să obțină o companie pentru un ofițer pe

care-l proteja, se adresă mai întâi domnului d'Angervilliers, ministru de război, care o trimise la Fleury. Dar cardinalul, după obiceiul lui, o primi cu atât de puțină bunăvoință, încât regina se adresă direct regelui.

— Vai, doamnă, îi răspunsese regele, de ce nu faci ca mine ? Eu nu cer niciodată nimic acestor oameni !

Într-adevăr, regele se socotea un prinț de sînge dizgrațiat ; neavînd credit la Curte și simțindu-se adesea dezorientat, într-o bună zi își exprimă dorința de a lucra o tapiserie. Domnul de Gesvres trimise imediat pe cineva la Paris și, după două ceasuri, omul se și înapoie cu diverse sculuri de lînă și cu ácele necesare acestui meșteșug. Regele se apucă de lucru și, fiind foarte grăbit să facă o astfel de treabă, cusu patru funduri de scaune într-o zi, ceea ce-l făcu pe domnul de Gesvres să spună :

— Sire, străbunicul dumneavoastră, Ludovic al XIV-lea, nu cosea niciodată mai mult de două. Dumneavoastră ați lucrat patru, așa că băgați de seamă !

În acea vreme, deși Europa și Franța se aflau în deplină pace, deși nu exista nici un motiv de nemulțumire, lumea murea de plictiseală ! Ai fi zis că întreaga Franță era octogenară, la fel ca și ministrul ei, domnul de Fleury. Ținuturile Maine, Angoumois, Poitou, Périgord, Orléanais și Berry, adică ținuturile cele mai bogate ale Franței, erau atinse de un fel de febră lentă care le măcina. Această febră erau impozitele, impozitele care le smulgeau din vine aurul cel mai curat, aurul, acel sînge al noroadelor pe care-l beau regii. Pînă și Normandia, cel mai bogat și mai pașnic ținut, nu mai putu îndura tratamentul la care era supusă. Marii proprietari ajunseseră să-și lucreze pămîntul cu valeții. Domnul Turgot, primul ținutului, a fost primul care a tras semnalul de alarmă, plîngîndu-se de situația dezastruoasă a Normandiei. Domnul de Harlay, intendentul Parisului, a fost obligat

să întrerupă repararea drumurilor publice, treabă care se făcea prin corvezi. Episcopul din Mans a bătut drumul pînă la Versailles ca să le spună celor de acolo că enoriașii din parohia sa murceau de foame. În sfîrșit, domnul duce d'Orléans aduse în ședința de Consiliu o bucată de pîine pe care i-o procurase domnul d'Argensson și, punînd-o pe masa regelui, îi spusese acestuia :

— Sire, iată cu ce se hrănesc supușii voștri !

Episcopul de Chartres veni și el la Versailles, unde ținu niște discursuri grozav de îndrăznețe atît la scularea regelui, cît și la masa reginei. Ludovic al XV-lea, interesîndu-se de situația din parohia lui, episcopul îi răspușe că acolo domneau foametea și mortalitatea, că oamenii mînceau iarbă la fel ca animalele și că, pe lîngă sărăcia cumplită care-i lovise pe cei sărmani, mai venise și ciuma care lovise în toți, fără alegere. Impresionată, regina îi oferi o șută de ludovici pentru cei săraci. Dar episcopul refuză :

— Păstrați-vă banii, doamnă ! Cînd finanțele mele și ale regelui se vor fi epuizat, atunci majestatea-voastră va putea să-i ajute pe săracii mei, dacă va mai avea pe cine !

În timpul uneia dintre acele retrageri ale cardinalului de Fleury la Issy, regele, ducîndu-se să-i facă o vizită, a străbătut cartierul Saint-Victor ; la trecerea sa, norodul a ieșit grămadă în drum și a început să strige : „Trăiască regele ! Murim de foame ! Vrem pîine !“

Regele s-a întristat atît de tare din pricina celor văzute și auzite, încît în loc să se îndrepte spre Issy, s-a dus la Choisy și a poruncit meșterilor să lase baltă toate lucrările de mare lux pe care le începuse acolo. Apoi, chiar în aceeași seară, i-a scris cardinalului ce anume făcuse.

În toiul acestor vești care răzbătură pînă la Versailles, arătînd lucrurile în adevărata lor lumină, sosi și domnul

de La Rochefoucauld, care-i spuse regelui că mai mult ca sigur nu cunoaște situația din provinciile sale și că miniștrii ocolesc adevărul. Dar regele clătină din cap :

— Domnule duce, răspunse el, cunosc această situație mai bine decât oricine ; știu chiar și faptul că de un an de zile populația din regatul meu s-a micșorat cu o șesime !

În vremea aceasta, murind împăratul Carol al VI-lea, începu a se răspîndi zvonul despre un război european. Și cum toată lumea era foarte neliniștită, domnul de Fleury le spuse cu naivitate :

— Liniștiți-vă, noi oricum nu mai putem lupta, întrucît Franța nu mai are bărbați.

Într-adevăr, un calcul a dat la iveală faptul că în decursul anilor 1739, 1740 și 1741 muriseră în Franța, din pricina mizeriei, mai mulți oameni decât pieriseră în timpul tuturor războaielor duse de Ludovic al XIV-lea.

Tot în această epocă, sănătatea bătrînului Fleury începu să se subzecească atît de repede, încît am putea spune că se afla la un pas de moarte. Nici el nu-și mai făcea vreo iluzie că s-ar putea însănătoși. Dar, cu toată slăbiciunea, se crampona încă de putere. În fiecare zi miniștrii veneau să-i dea socoteală de ceea ce făcuseră și să primească noi ordine. Aveau însă cu toții atîta grijă să îndepărteze de el tot ceea ce-i putea aminti de moarte, încît într-o dimineață, după ce lucrase împreună cu el, marchizul de Breteuil, secretar de stat la ministerul de război, simțindu-se rău, slugile cardinalului nu numai că nu-i dădură nici un ajutor, de teamă că acest lucru să nu-l impresioneze prea tare pe slăpînul lor, dar se debarasară de el azvîrlindu-l în trăsura lui, unde, cînd intră în Paris, bietul om își dădu duhul. Pe 27, 28 și 29 ianuarie cardina-

lul se simți atît de slăbit, încît își dădu în sfîrșit seama că-i sunase și lui ceasul. În timpul acestor trei zile, regele îl vizită de două ori, ultima oară aducîndu-l cu sine și pe Delfin, pe care-l ținu cît mai departe de patul muribundului.

— Lăsați-l să se apropie, îi spuse cardinalul ; e bine să se obișnuiască de mic cu astfel de spectacole.

Acestea au fost ultimele cuvinte pe care le-a mai rostit. A murit la 29 ianuarie 1743, în vîrstă de optzeci și nouă de ani. Orația lui funebră a constatat într-o epigramă :

„Franța e bolnavă de peste două sute de ani — se spunea ; trei medici îmbrăcați în roșu ¹ au încercat, rînd pe rînd, s-o vindece : Richelieu i-a luat sînge, Mazarin i-a dat purgative, iar Fleury a pus-o la regim.“

Odată cu domnul de Fleury s-au mai prăpădit cîteva persoane importante. A murit regele Prusiei, iar fiul său, Carol-Frederic, cel căruia tatăl voise să-i taie capul, i-a urmat la tron. La Chantilly, murise Louis-Henri de Bourbon, succesorul ducelui d'Orléans în funcția de prim-ministru și iubitul doamnei de Prie. La Guadalahara, în Spania, a murit regina Ana de Neuburg, văduva lui Carol al II-lea. La Bruxelles, unde se retrăsese de aproape treizeci de ani, a murit Jean-Baptiste Rousseau. La moșia sa, a murit cardinalul de Polignac. La Luxembourg, a murit regina-văduvă a Spaniei, Louise-Elisabeth d'Orléans. Tot atunci a murit și Rollin, autorul acelei *Istории vechi*, care ajunsese profesor de elocință la Colegiul Regal. În sfîrșit, la Viena, și-a dat sfîrșitul, împăratul Carol al VI-lea și această moarte avea să pună în primejdie pacea Europei.

¹ Aluzie la veșmîntul roșu de cardinal (n.t.).

Capitolul IX

Ludovic al XV-lea declară că vrea să domnească singur. — Ultimele onoruri aduse lui Fleury. — Portretul regelui. — Seniorii și doamnele. — Condițiile puse regelui de către doamna de La Tournelle. — Situația în Europa. — Izbucnirea războiului. — Maria-Tereza. — Frederic al II-lea. — Electorul de Bavaria. — Mauriciu de Saxa. — Războiul din Italia. — Spaniolii. — Englezii.

De îndată ce domnul de Fleury închise ochii, Ludovic al XV-lea, la fel ca și străbunicul său Ludovic al XIV-lea, declară că dorește să domnească singur. Într-adevăr, domnia lui Ludovic al XV-lea n-a început în realitate decât după moartea cardinalului de Fleury.

Mai întâi, regele și-a îndeplinit îndatoririle față de ministrul mort, poruncind să se celebreze o slujbă solemnă la Notre-Dame și ordonând să i se facă o capelă în biserica Saint-Louis-du-Louvre.

Regele Franței împlinise treizeci și trei de ani. Avea o înfățișare nobilă, un chip cu trăsături frumoase și era de o extremă politețe ; rar ieșea din gura lui vreun cuvânt aspru ; era drept și plin de tact, cunoștea destul de bine oamenii și faptele, așa că repeta adesea vorbele lui Carol Quintul : „Oamenii de litere mă instruiesc, negustorii mă îmbogățesc, iar nobilii mă despoaie.“ Cu toate acestea, avea o fire apatică ; nu făcea rău nimănui, dar le îngăduia altora să-l săvârșească. Și nu pentru că n-ar fi fost în stare să priceapă despre ce e vorba, ci pentru că nu avea puterea necesară să reprime răul. Așa că după moartea cardi-

nalului nu avură loc mari schimbări la Curte. Domnul Amelot rămase în continuare la finanțe ; domnii de Maurepas și de Saint-Florentin îl căpătară drept coleg pe domnul d'Argensson ; acesta îl înlocui, la ministerul de război, pe marchizul de Breteuil care, așa cum am mai spus, murise. Orry rămase să controleze finanțele, iar d'Agnesseau își păstră postul de cancelar. Rezultă de aici că regele, preluând conducerea statului, nu-și asuma obligații prea mari. Înconjurat de Meuse, de contele de Noailles, de ducele d'Ayen, de Villeroy, de Guerchy, de Coigny, de Fitz-James, de Aumont, de Gontaut și de Richelieu, regele continua să se ocupe de tapiseriile sale și toată lumea îl imita, atît femei, cît și bărbați.

Noua Curte a doamnei de La Tournelle era alcătuită din prințesele de Conti, de Charolais, de la Roche-sur-Yon, din doamnele d'Antin, de Soubisse, d'Egmont, de Boufflers și de Chevreuse ; numai doamna de Maurepas se arătă a fi împotriva doamnei de La Tournelle sau poate că doamna de La Tournelle n-o putea suferi pe doamna de Maurepas, care îi spunea iubitei regelui „dama de pică”. Pînă la urmă, așa cum am mai spus, doamna de La Tournelle cedă rugămintilor regelui, dar după o îndelungată rezistență, la fel ca și guvernatorii cetăților întărite de pe vremuri. Henric al IV-lea, de pildă, dorindu-și să aibă orașul Paris, trebuise să-l cumpere de la domnul de Brissac. Ludovic al XV-lea trebui să încheie un contract în deplină regulă cu doamna de La Tournelle, contract care cuprindea următoarele puncte :

1. Sora mea, doamna de Mailly, va fi alungată de la Versailles și închisă într-o mănăstire.

2. Titlul meu de marchiză va fi schimbat în cel de ducesă, cu toate onorurile și distincțiile cuvenite acestui rang.

3. Regele îmi va face o situație de așa natură, încît nici un eveniment să nu mă poată lipsi de ea și averea mea nu va depinde de nici unul dintre capriciile care ar surveni în comportarea majestății-sale.

4. În caz de război, regele se va așeza în fruntea armatei sale, eu nevrînd să fiu acuzată că l-aș fi împiedicat să-și îndeplinească îndatoririle pe care le are.

Am povestit cum a fost îndeplinită prima condiție de către Ludovic al XV-lea, care schimbă mănăstirea cu un palat pe strada Saint-Thomas-du-Louvre.

În privința celorlalte două articole, iată decretul dat de rege : „Ludovic, prin grația lui Dumnezeu etc., etc. Dreptul de a conferi titluri de onoare și demnități fiind unul dintre atributele puterii supreme, considerînd că scumpa și iubită noastră verișoară Marianne de Nesle, fosta soție a marchizului de La Tournelle, provine dintr-una din cele mai mari familii din regatul nostru, înrudită cu familia noastră și cu cele mai vechi familii din Europa, că strămoșii ei au adus timp de mai multe secole mari și însemnate servicii Coroanei noastre, am hotărît să-i dăruim, prin brevetul din 20 octombrie 1743, ducatul-pairie de Châteauroux, cu toate bunurile mobile și imobile, ducat situat în Berry, pe care-l avem de la dragul și iubitul nostru văr Louis de Bourbon, conte de Clérmont, prinț de sînge. În urma acestui brevet, ducesa de Châteauroux se va bucura, la Curte, de toate drepturile care decurg din el.“

Acest titlu i-a fost trimis doamnei de La Tournelle într-o casetă care mai conținea și un contract pentru o rentă de optzeci de mii de livre. Domnul de Maurepas fusese învins : doamna de La Tournelle era ducesă, favorita regelui, avea viitorul asigurat și pe deasupra mai avea dreptul și la un taburet la regină.

Ultima condiție a doamnei de La Tournelle, care cerea ca regele să se afle în fruntea armatelor sale, s-a dovedit a fi destul de întemeiată. Căci moartea lui Carol al VI-lea, așa cum am mai spus, a pus în pericol pacea Europei. În virtutea drepturilor sale, Maria-Tereza — mare ducesă de Toscana, fiica cea mare a răposatului rege — fusese recunoscută de către toată nobilimea, armata și magistratura, drept moștenitoare și suverană a tuturor statelor pe care le deținuse tatăl ei. Acum să arătăm, în câteva cuvinte, situația din Europa la moartea lui Carol al VI-lea.

Îndelungatul ministeriat al cardinalului de Fleury fusese o continuă luptă pentru menținerea păcii. Războiul cu Italia și cu Germania îl scosese o clipă pe abilul Fleury din îndeletnicirile sale pașnice ; dar de îndată ce i s-a oferit posibilitatea, cardinalul a pus capăt acelui război, încheiat definitiv prin tratatul de la Viena. Casa de Austria era hărțuită de turci. Cardinalul, preocupat de situația împăratului, și-a trimis ambasadorul — pe marchizul de Villeneuve — să determine Înalta Poartă să încheie pace cu Imperiul prin tratatul din 1739. Genova era împărțită în mai multe facțiuni ; cardinalul și-a trimis trupele în Corsica pentru a înăbuși o insurecție care ar fi complicat situația Genovei. Toate țările — și Spania, și Marea Britanie — priveră Franța ca pe o mamă care își asumase sarcina de a menține pacea între fiii ei, adică printre regii Europci. Din păcate, printre toate acele capete încoronate exista unul veșnic nesupus : acesta era Frederic al II-lea, care se urcase pe tronul tatălui său, moștenind odată cu acel tron douăzeci de milioane de scuzi și optzeci de mii de soldați de o desăvârșită disciplină.

Un simplu ordin al regelui ar fi fost de-ajuns pentru ca armata aceea — e adevărat, nu prea mare, dar foarte bine instruită și dotată — să se pună în mișcare și să se

întindă mai mult decît îi era îngăduit. În detrimentul cui ? Evident, al Austriei. În privința asta, Frederic avea doi aliați de nădejde : Spania și Franța.

Spania îi și luase Austriei, în războiul din 1732, regatul Neapolelui și de cîte ori i se ivea prilejul, nu se dădea înapoi să-i mai înșface, ba din dreapta, ba din stînga, cîte o bucățică de provincie sau cîte o prerogativă onorifică.

Cît privește Franța, se știe că Austria era vechea ei dușmană. Politica lui Henric al IV-lea, a lui Richelieu și a lui Ludovic al XV-lea nu urmăriseră decît să-i slăbească forțele. Încet, încet, Franța îi răpise orice posibilitate de a mai deveni vreodată o putere măritimă și o surghiunise în fundul Germaniei, în așa fel încît, în ultimul război, Spania și luase Neapolul, iar Franța pusese mîna pe Lorena. Sigur, interesele Franței și ale Spaniei nu coincideau cu cele ale Angliei. Alianța Franței cu Anglia a fost întotdeauna scurtă și agitată. Predestinată a fi o mare putere maritimă și continentală, Franța era tot timpul invidiată de Anglia. Numai interesele de familie mai puteau să-i apropie pe cîrmuitori ; niciodată interesele popoarelor. Cît despre Spania, Anglia era de cîtăva vreme în război cu ea. Să vedem din ce pricină izbucnise acest război.

Prin tratatele din Utrecht și din Sevilla, englezii puteau trimite în fiecare an un vas de cel mult cinci sute de tone, încărcat cu mărfuri, în posesiunile Spaniei din America. Dar de îndată ce acel vas ancora în port, nu mai era o navă de transport, ci un antrepozit. Pe măsură ce se golea în coloniile respective, alte vase mici veneau pe ascuns și-i aduceau noi mărfuri. Așa că spaniolii nu apucau să vadă aproape niciodată ineputabilul sfîrșit al încărcăturii, care amenința ca întreg comerțul spaniol să treacă în mîna englezilor. Atunci marina spaniolă s-a hotărît să treacă la un război înverșunat împotriva contra-

bandiștilor. Un mic vas englez a fost prins în flagrant delict ; vasul era comandat de un englez pe nume Jenkins. Căpitanul spaniol a pus întregul echipaj în lanțuri și i-a tăiat patronului nasul și urechile. Întors în Anglia, Jenkins a apărut astfel mutilat în fața Parlamentului. Toată lumea a amuțit de indignare, apoi norodul a strigat că fapta cerea răzbunare. Întrebat, Jenkins răspunse simplu, povestind amănunte cu privire la confiscarea vasului și la chinurile sale, apoi adăugă :

— Când mi-au tăiat nasul și urechile, m-au amenințat cu moartea pe care o așteptam cu resemnare, încredințându-mi sufletul Celui-de-Sus, și răzbunarea mea actului dumncavoastră de dreptate.

De data asta Parlamentul răspunse strigătelor de protest ale norodului și declară război Spaniei.

Iată deci care era situația puterilor Europei cind Maria-Tereza a fost proclamată împărăteasă a Austriei. Tinăra împărăteasă avea atunci douăzeci și trei de ani, un chip frumos și o ținută impunătoare. Își păstrase tot calmul cu care era înzestrată, deși simțea că Europa, amenințătoare, era gata s-o despoaie de drepturi. Într-adevăr, Spania se pregătea de război împotriva posesiunilor ei din Italia. Regele Sardiniei sorbea din ochi Milanul. Frederic se fortificase în Silezia. Franța o pornise cu armata spre Flandra și de acolo către Rin. De data asta, deși domnul de Fleury pretinsese că nu are oameni, domnul de Belle-Isle îl silise să ia parte la război. Conte de Belle-Isle, susținut în mod constant de cavalerul de Belle-Isle, bărbat tot alt de remarcabil ca și el, alcătui în câteva nopți un plan diplomatic și militar de cea mai înaltă clasă. Consiliul ținu zece ședințe ca să-l examineze și, cu toată opoziția tăcută a domnului de Fleury, planurile fură aprobate. Cardinalul, văzînd că toată lumea înclina către război, nu numai că se ralie celorlalți, dar vru să conducă

chiar el bălălia. Contele de Belle-Isle ceru o sută de mii de oameni. Auzind această cifră, Fleury îi făcu greutăți. O sută de mii de ostași aveau să-i mănânce într-un singur an economiile pe zece ani. Atunci domnul de Belle-Isle prezentă regelui o listă în care o mie cinci sute de gentilomi între șaptesprezece și treizeci de ani cereau să intre în armată și să-și pună viața și banii în slujba patriei. Puteau deci, numai cu ajutorul nobilimii, să arunce în lupta de pe malurile Rinului o sută cincizeci de mii de oameni. Regele sprijini ideea contelui de Belle-Isle. Participarea la acest război însemna pentru Franța să-și mărească hotarul pînă la malul Rinului. Fleury încă mai șovăia, dar regele declară că se angajase față de regele Prusiei și față de electorul Bavariei. Așa că domnul de Belle-Isle primi imediat ordinul să se ducă la Berlin și la München. A fost deosebit de bine primit atît de către electorul Carol-Albert, cît și de către regele Frederic. Regele Prusiei avea cincizeci de mii de oameni în Silezia ; electorul Bavariei avea treizeci de mii pe Inn și la Dunăre. Mai cerea patruzeci de mii de francezi, făgăduind să pună mîna pe coroana imperială și, o dată împărat, ar fi lăsat Franței malul stîng al Rinului. Cît despre Maria-Tereza, ea urma să rămînă regină a Ungariei. Electorul Carol-Albert primi cei patruzeci de mii de oameni și fu numit generalisim al armatelor franceze, bavareze și saxone.

O a doua armată, de patruzeci de mii de oameni, sub ordinele mareșalului de Maillebois, se concentrează în Westfalia pentru a-i ține în-loc pe cei din Hanovra și Brunswick și a supraveghea Olanda și Țările-de-Jos, care aparțineau austriecilor. Așa încît, la 18 mai 1741, Maria-Tereza îi scrisese soacrei sale, ducesa de Lorena, următoarele : „Nu știu dacă-mi va mai rămîne măcar un oraș unde să pot dormi“. Înconjurată de asemenea primejdii, Maria-Tereza făcu apel la unguri. Cu pruncul în brațe, se

înfățișă înaintea Dietei, unde palatinii strigară într-un singur glas : „*Moriamur pro rege nostro Maria-Tereza !*“ În schimbul acestui strigăt plin de entuziasm, Maria-Tereza depuse, la rîndul ei, vechiul jurămint al regelui Andrei al II-lea, care data din 1222. Iată care era acest jurămint : „Dacă eu sau vreunul dintre urmașii mei, indiferent în ce epocă, vom vrea să vă răpim privilegiile, vă îngădui atît vouă, cît și urmașilor voștri, în virtutea făgăduielii pe care mi-ați făcut-o, să vă apărați fără a fi socotiți rebeli“. Scena petrecută în fața Dietei din Ungaria avu un larg răsunset în Europa. Împărăteasa Rusiei, tînără și frumoasă, se declară de partea Mariei-Tereza, tînără și frumoasă ca și ea. În Anglia, Walpole, aliatul cardinalului de Fleury, tocmai murise. I-a luat locul Carteret, dușmanul Franței. Ducesa de Marlborough se proclamă administratoarea averii Mariei-Tereza și institui o listă de subscripție, adunînd opt mii de lire sterline. Statele generale din Olanda îi oferiră un împrumut de trei milioane de ducăți. Războiul căpătă deci toate aspectele unui război general. Toată nobilimea Franței era sub drapel. Mareșalul de Broglie, care comanda armata din Boemia, avea sub ordinele sale pe Mauriciu de Saxa, pe d'Aubigné, Boufflers, Tessé, Clermont, pe ducele de Biron și, în sfîrșit, pe Chevert, care nu era pe atunci decît șef de batalion în regimentul din Beaume și care în campania aceea avea să cucerească gradul de mareșal și cordonul roșu. La 25 noiembrie 1741 orașul Praga a fost luat cu asalt. În fruntea grenadierilor săi, Chevert se năpustise asupra zidurilor. Cu o clipă înainte de a porni la asalt, chemă la sine un sergent.

— Bagă bine de seamă ce-ți spun, îi zise el arătîndu-i vîrfurile unui bastion ; te vei urca pînă acolo !

— Da, domnule colonel !

— Apropiîndu-te de zid, cineva va striga înțîia oară : „Cine trăiește ?“

— Da, domnule colonel !

— Să nu răspunzi nimic. Atunci persoana va striga pentru a doua oară : „Cine trăiește ?“ Să nu răspunzi nimic nici de data asta ! Apoi va striga pentru a treia oară. Tu să taci mîlc. Atunci va trage în tine. Dar fii liniștit, nu te va nimeri.

— Da, domnule colonel.

— Apoi vei trage tu și-l vei împușca pe cel cu parola. Abia atunci voi putea să-ți vin eu în ajutor.

— Da, domnule colonel.

Sergentul plecă și totul se petrecu exact așa cum spusese Chevert care, după cum făgăduise, veni prompt în ajutorul sergentului. Odată cucerită, Praga deveni centrul operațiunilor militare. Frederic a ajuns în Moravia ; Carol-Albert, ales împărat în Dieta din Franckfurt, a fost proclamat împărat și în Boemia. S-a ajuns pînă la Viena. Avangasturile armatei franceze au trecut de Linz și s-au îndreptat către mănăstirea Melk. Dar iată că Maria-Tereza a preluat ofensiva. S-a aflat că, prin intermediul Angliei, la Breslau a fost semnat un tratat între împărăteasă și regele Prusiei.

În spatele acestei semnături, prin care Frederic al II-lea o recunoștea pe Maria-Tereza ca împărăteasă a Austriei, se vedea ridicîndu-se coaliția popoarelor din Nord împotriva Franței : Anglia, Danemarca, Rusia, Prusia, Austria. Așa că Franța s-a văzut dintr-odată lipsită de ajutorul Prusiei și al Savoiei. Șaizeci de mii de oameni au abandonat lupta și a doua zi bavarezii au fost înconjurați de austriecii care nu mai aveau nevoie să facă față unui dușman devenit, peste noapte, aliatul lor. Passau și München aflîndu-se acum în mîinile imperialilor, orice retragere era tăiată. Dar contele de Belle-Isle, făcut mareșal de către Ludovic al XV-lea, tocmai ajunsese la Praga. Era un om de acțiune, cu geniul războiului, așa cum strămoșul său

avusese geniul finanțelor. Părăsit de saxoni și de prusieni, mareșalul de Broglie se îndreptă și el spre Praga, unde aveau să se concentreze toate trupele ce se puteau aduna. Apoi urma să se deschidă o trecere pe unde aceste trupe să se retragă către armata mareșalului de Maillebois ce se afla în Westfalia. Concentrarea trupelor a avut loc fără mari primejdii. Manevrați cu o precizie demnă de admirat, au fost strînși laolaltă treizeci de mii de oameni. Șaizeci de mii de austrieci, conduși de prințul Carol de Lorena, înaintau și ei spre Praga. Dar Belle-Isle, abia ajuns în fața orașului, chiar în noaptea în care a sosit, fără să le dea răgaz celor douăsprezece mii de francezi să se odihnească, făcu o breșă în oastea austriacă, o împrăstie și luă două mii de prizonieri. Este adevărat că domnul de Tessé a fost ucis, iar domnul de Biron rănit. Dar iată că niște curieri sosiți din Paris anunțară că Frederic abandonase lupta și că armata Rinului și cea din Westfalia veneau, cu treizeci de mii de francezi, în ajutorul celor care rămăseseră închiși în Praga. În așteptarea negocierilor, Maria-Teroza ceru să fie recunoscută împărăteasă, anunțînd că toți cei din Praga vor fi eliberați. Dar Ludovic își dădu imediat seama ce efect nefast ar fi avut capitularea orașului Praga. Controlorul general Orzy declară că i-ar putea pune regelui la dispoziție optzeci de milioane de franci. N-au mai avut loc nici un fel de negocieri. Maillebois a primit imediat ordinul să se îndrepte spre Dunăre pe un drum cît mai scurt, ca să întindă mîna garnizoanei din Praga. Francezii și austriecii, asediați și asediatorii, aflară în același timp despre marșul lui Maillebois. Mareșalul de Broglie, împreună cu armata, a părăsit imediat tabăra. Mauriciu de Saxa, care cunoștea Boemia ca în palmă, i-a slujit de călăuză. Au început prin a elibera garnizoana din Egra și, prin ea, au putut să comunice cu mareșalul de Maillebois. Mareșalul de Belle-Isle a ordonat evacuarea orașului Praga.

unde a mai rămas totuși Chevert cu o oaste de patru mii de oameni. După douăsprezece zile de marș susținut, Belle-Isle și Broglie s-au întâlnit cu mareșalul de Maillebois. Mai rămîneau Chevert și cei patru mii de oameni ai săi, pentru care aveau să obțină o capitulare plină de onoruri.

La rîndul ei, Spania invadase Italia, reclamînd Parma și Milanul. Dar în această întreprindere, Spania nu mai putea să aibă, de data asta, Piemontul ca aliat, Parma și Milanul au constituit veșnica ambiție a casei de Savoia, care și-a plecat urechea la vorbele Austriei, vechea ei dușmancă. Spaniolii, ajutați doar de napolitani, luptară mai mult singuri în Italia cînd, dintr-odată, locuitorii din Neapole văzură apărînd în golful lor o escadră de șase vase de linie, cu șaiseci de tunuri și șase fregate, toate sub pavilion englez. În fruntea acelei flote se afla comandorul Martyn, care habar n-avea ce căută el în Marea Tireniană. Toate scrisorile care-i fuseseră înmîinate erau sigilate și nu avea voie să le deschidă decît în golful Neapole. Ajuns la destinație, deschise scrisorile din care reieșea să are ordin să bombardeze orașul Neapole dacă într-un ceas regele nu se angaja să-și retragă trupele din sudul Italiei și să păstreze cea mai strictă neutralitate. Trupele spaniole ale lui Filip al V-lea se treziră deci singure și izolate în fața trupelor austriece, gata să cotopească Italia. Așa că în mai puțin de trei luni Casa de Austria nu numai că nu a fost înfrîntă, dar s-a ridicat și a strîns în jurul ei toate popoarele din Europa. Și astfel tunurile au bubuit de la Neapole la Strasbourg și de pe țărmul Oceanului pînă în Mediterană.

Tocmai în acest moment, cardinalul de Fleury s-a găsit să moară, iar doamna de Châteauroux să pună — la fel ca Agnès Sorel — condiția ca, în caz de război, regele să se afle în fruntea armatelor sale.

Capitolul X

Regele vrea să meargă la oaste. — Maurepas, Richelieu și doamna de Châteauroux îl îndeamnă să se ducă. — Plecarea regelui. — Doamna de Châteauroux rămîne la Paris. — Plecarea doamnei de Châteauroux și a surorii sale, doamna de Lauraguais. — Prezența lor nedorită la atacul de la Ypres. — Prințul Carol trece Rinul. — Regele la Metz. — Boala regelui. — Conte de Clermont. — Domnul de Richelieu și Ludovic al XV-lea. — Triumful dușmanilor ducesei care e îndepărtată de la Curte împreună cu sora sa — Regina. — Delfinul — Domnul de Châtillon este dizgrațiat.

O dublă intrigă l-a determinat pe rege să se așeze în fruntea armatei sale, și anume : domnul de Maurepas voia să-l despartă de noua sa iubită, iar domnul de Richelieu se certa cu el, din pricina acestui lucru, chiar de față cu Ludovic. Cît despre doamna de Châteauroux, ea se sprijinea pe făgăduiala ducelui de Richelieu că, într-un fel sau altul, tot se va duce după rege, la oaste, și că-l va determina să-l ia pe duce alături pentru a comanda armata. În acest timp, patru armate așteptau gata de plecare : una în Provence, două în Flandra și una pe malul Rinului. Prima era comandată de prințul de Conti, a doua de mareșalul de Noailles, a treia de mareșalul de Saxa, iar a patra de mareșalul de Cogny. Flota franceză, comandată de amiralul Court, tocmai învinsese, la 22 februarie 1744, flota engleză în fața orașului Toulon. Era un

început bun, cu atât mai mult cu cât Franța nu avea decît douăzeci și șase de vase, în vreme ce englezii aveau patruzeci.

La 2 mai, regele luă masa de seară, cu mare pompă, împreună cu regina. Masa se isprăvi fără ca el să fi adus vorba de vreo călătorie. După masă, regele intră în apartamentul reginei și discută cu ea diverse lucruri lipsite de importanță. Ieșind de la regină, regele porunci să i se facă patul. Apoi intră în odaia lui, dînd impresia că s-a dus să se culce. Dar își schimbă doar hainele, îl îmbrățișă cu dragoste pe Delfin, scrise patru rînduri reginei, în care îi spunea că este nevoit s-o lase din pricina prea marilor cheltuieli necesare în cazul în care l-ar însoți, apoi le trimise pe doamna de Châteauroux și pe sora ei, doamna de Lauraguais în casa de la țară a lui Pâris-Duvernoy ; pe urmă îl luă cu sine pe părintele Pérusseau, duhovnicul său, și se urcă în trăsură împreună cu primul său scutier, cu ducele d'Ayen și cu Meuse. Episcopul de Soissons și marchizul de Verneuil, cu toate cele necesare scrisului, îl urmară într-o altă trăsură. La rîndul lui, domnul de Maurepas plecă în Provence, unde urma să viziteze porturile ; cardinálul de Tencin plecă la Lyon. În sfîrșit, Orzy, Saint-Florèntin și Richelieu rămaseră la Paris, ca să vadă de treburile statului. Regele plecă la 3 mai 1744.

Deși sigură că va avea să-l întîlnească pe rege, doamna de Châteauroux, cînd îl văzu plecînd, se cam neliniști. Auzise rostindu-se de două sau de trei ori, de față cu ea, un nume care o făcu să presimtă că-i va adumbri dragostea. Era vorba de doamna d'Étioles, cea care avea să joace, mai tîrziu, un rol foarte mare la Curtea Franței, sub numele de marchiza de Pompadour. Circula zvonul că doamna d'Étioles este îndrăgostită de rege. Luase parte la o vînătoare regală în pădurea Sénart, unde apăruse

într-un echipaj strălucitor, purtând două costume atât de cochete, încît în timpul mesei nu se vorbi decît despre ea. Într-o zi, ducesa de Chevreuse săvîrși imprudența de a vorbi despre foarte tînăra doamnă d'Étioles în fața regelui, dar doamna de Châteauroux o călcă pe picior cu atîta furie, încît biata femeie leșină de durere. A doua zi, doamna de Châteauroux se duse s-o vadă pe doamna de Chevreuse, căreia îi spuse :

— Bine, dar dumneata nu știi că dușmanii mei încearcă să i-o vîre regelui în pat pe doamna d'Étioles, dar că încă n-au descoperit mijlocul prin care să săvîrșească acest lucru ?

De fapt, această temere a doamnei de Châteauroux explica dorința stipulată de ea în contract ca, în caz de război, regele să se afle în fruntea oastei.

La 12 mai regele sosi la Lille. Pe 15, își trecu în revistă trupele. În 17, începu asediul orașului Menin. La 7 iunie, regele intră învingător în Menin. Pe 8, doamnele de Châteauroux și de Lauraguais plecară în toiul nopții din casa lui Pâris-Duvernoy și se îndreptară spre Lille. Pe 17, regele asedia orașul Ypres. Între timp, doamnele de Châteauroux și de Lauraguais ajunseră în tabăra regelui, unde făcură o foarte proastă impresie. După cucerirea orașului Ypres, regele se văzu nevoit, oricît de mult l-ar fi costat acest lucru, să le trimită pe cele două doamne la Dunkerque. Soldații nu le spuneau decît „tîrfele regelui” și peste tot pe unde poposiră, cîntecele desucheate ale acestora răsunau pe sub ferestrele lor, pînă și în prezența regelui. La Dunkerque, unde regele se reîntîlni cu cele două surori, află că prințul Carol trecuse Rinul pe 13 iulie ; atunci Ludovic hotărî să se ducă personal să ajute Alsacia. Doamnele de Châteauroux și de Lauraguais îl urmară. Contele de Suze primi poruncă să aibă grijă de cele două femei pe tot parcursul drumului, asigurîndu-le

locuințe care să comunice cu apartamentele regelui și având grijă ca odaia ducesei să fie tot timpul alături de odaia regelui.

Ludovic urma să ajungă la Metz. Și aici, ca și în alte orașe, contele de Suze s-a ocupat atât de locuința lui Ludovic, cât și de a iubitei sale. Apartamentul favoritei a fost pregătit în abația Saint-Arnault, pe care episcopul Marsiliei, care era și starețul abației, o închiriasse de la primul președinte. Dar cum apartamentul ducesei se afla prea departe de cel al regelui, se apucară să facă la repezeală o galerie acoperită, care ducea din abație direct în apartamentul regelui, pretextând că Ludovic voia să meargă pe jos din apartamentul său la biserică. Dar poporul, care n-a înghițit pretextul și care n-a fost de acord nici cu cele patru străzi închise cu lanțuri pe care nu se mai putea circula, a fost foarte scandalizat de prostul exemplu pe care-l dădea regele supușilor săi din provincie.

Între timp, Ludovic, care era foarte obosit, de când plecase din Paris, ajungând la Metz se simți rău. Cum îl durea foarte tare capul, i se luă imediat sînge. Treaba asta se întîmpla în 8 august ; pe 9, Cassera, doctorul din Metz, văzînd că boala se agravează, declară că el nu răspunde de viața regelui dacă nu va fi îngrijit cum trebuie și dacă, mai ales, nu va fi lăsat să stea liniștit. Imediat, din porunca ducelui de Richelieu, toate ușile au fost închise și regele a rămas în grija domnului duce de Richelieu, a doamnei de Châteauroux și a doamnei de Lauraguais. Curtea se împărți pe loc în trei grupe : grupul miniștrilor, grupul prinților și grupul ducelui de Richelieu și al favoritei regelui.

Grupul miniștrilor care avea aceleași interese ca și cel al prinților îl avea ca șef pe Maurepas. Grupul prinților era alcătuit din domnii : de Chartres, de Bouillon, de La Rochefoucauld, de Villeroy, de Fitz-James, episcopul de

Soissons și părintele Pérusseau, un iezuit care era și duhovnicul regelui.

Cele două surori, ducesa de Châteauroux și doamna de Lauraguais, ducele de Richelieu, Meuse, aghiotanții și valeții de cameră ai regelui alcătuiau cel de-al treilea grup. Prinții, adunați la domnul de Maurepas, erau hotărâți să ajungă pînă la rege, indiferent cu ce preț, și să profite de boala și de slăbiciunea lui pentru a-l determina să le alunge pe doamna de Châteauroux și pe sora acesteia. Cele două doamne și ducele de Richelieu erau și ei la fel de hotărâți să le țină piept prinților, transformînd odaia regelui într-un fel de front întărit ce urma să reziste vreme îndelungată. Căci doamna de Châteauroux aflase că prinții îl determinaseră pe episcopul de Metz să nu-i dea regelui împărtășania și nici să nu-i ierte păcatele pînă cînd acesta n-o va alunga de lîngă el.

După cum vedeți, pentru toți acești prinți, miniștri, curteni, favoriți și iubite, viața sau moartea regelui era o chestiune secundară. Singura problemă care-i frămînta era dacă favorita va rămîne sau nu la Curte. Doar poporul, acel popor întotdeauna atît de bun, atît de loial, atît de mare, era neliniștit de boala regelui și se ruga Domnului să se facă bine. Pînă la urmă, singurul admis în apartamentul regelui a fost duhovnicul său, părintele Pérusseau. Doamna de Châteauroux, care-și dădea seama că nu are vreme de pierdut cu fleacuri, îl întrebă clar :

— Părinte, te rog să-mi răspunzi cinstit : în cazul în care regele va cere să fie absolvit de păcate și împărtășit, eu va trebui să plec ?

Iezuitul încercă să răspundă pe ocolite.

— Vai, doamnă, dar poate că regele nu se va afla într-o asemenea situație !

— Se va afla, răspunse ducesa, pentru că regele e cucernic și eu la fel. Iar eu nu mă pot opune dorinței sale. Spune-mi, în acest caz voi fi izgonită ?

La această întrebare, iezuitul rămase mut, mulțumindu-se să încrunte doar din sprâncene.

— Hai, gîndește-te și hotărăște-te, continuă ducesa. Nu cer nimic decît să plec în mare taină. Fiindcă, pricepi, doresc să evit un scandal public, un scandal poate și mai cumplit pentru rege decît pentru mine !

În sfîrșit, părintele Pérusseau, smuls din șovăiala lui, se văzu silit să răspundă.

— Doamnă, eu nu pot ști dinainte ce va vrea să-mi mărturisească regele ; conduita mea va depinde de cele spuse de el. În ce mă privește, n-am o părere proastă despre legăturile dumneavoastră cu regele.

— Dacă dumneata crezi, părinte, că relațiile mele cu regele sînt caste, ei bine, află că te înșeli. Și dacă vrei mărturisiri, ei bine, sînt gata să-ți mărturisesc că am păcătuit și, mai mult decît atît, am păcătuit zilnic, din obișnuință și din plăcere.

Părintele Pérusseau se simți grozav de încurcat. Grupul miniștrilor și cel al prinților ceruseră clar ca doamna de Châteauroux să fie alungată dacă regele cere să se spovedească. Dar dacă regele nu se spovedea, dacă se vindeca fără nici un fel de spovedanie, doamna de Châteauroux rămînea favorita lui, iar cel izgonit avea să fie el. Regele își va lua un alt duhovnic, un cordelier, un teatin, poate un augustin, care sigur că va influența purtarea regelui. Nerăspunzînd nimic, părintele Pérusseau încerca să cîștige timp. Atunci se amestecă în discuție ducele de Richelieu.

— Ei, părinte, spuse el, fii și dumneata un pic mai în-găduitor cu femeile ! Acordă-i chiar acum doamnei de Châteauroux favoarea de a pleca de la Curte fără scandal.

Cu cît era mai presat, cu atît duhovnicul se încăpătîna să nu scoată o vorbă.

— Ei, zise ducele cu acele gesturi largi care nu-i aparțineau decît lui, vād eu bine că nu prea ești sensibil la frumusețea femeilor. Dar, zise el luîndu-l de după gît, fă acest lucru de hatîrul meu, care i-am iubit întotdeauna pe iezuîți.

Părintele Pérusseau rămase inflexibil. Atunci doamna de Châteauroux se apropie și-l mîngîie pe obraz cu mîinile ei încîntătoare.

— Părinte Pérusseau, îi spuse ea cu glasul cel mai dulce și mai cald, îți jur că, dacă vrei să eviți un scandal, mă voi retrage din odaia regelui chiar în timpul bolii sale. Nu voi mai veni la Curte decît ca prietenă și nu ca iubită a sa. Mai mult decît atît, mă voi spovedi, iar dumneata vei fi duhovnicul meu.

Oferta era dintre cele mai ispititoare : totuși ea nu izbuti să-l seducă pe părintele Pérusseau, care-i lăsă și pe favorit și pe favorită în cea mai deplină incertitudine. Prinții și miniștrii așteptau și ei o soluție, cu tot atîta neliniște ca și doamna de Châteauroux, ca și domnul de Richelieu. Într-adevăr, dacă regele murea, Curtea, devotată Delfinului și reginei, obținea o victorie deplină. Favorita avea să fie izgonită, favoritul dizgrațiat. Dacă regele se însănătoșea fără să se spovedească, domnul de Richelieu și doamna de Châteauroux deveneau mai puternici ca niciodată. Ținînd deci un consiliu, prinții hotărîră să dea o lovitură : în ciuda oricăror piedici, contele de Clermont trebuia să ajungă în odaia regelui.

Pentru a înțelege mai bine situația privilegiată a domnului de Richelieu, trebuie să știți că el era primul gentilom al camerei regale și că privilegiul primului gentilom era de a fi stăpîn absolut peste camera regelui, putînd în-

chide ușa în nas cui îi convenea lui. Iar Richelieu uzase din plin de acest privilegiu chiar de cînd se îmbolnăvise regele.

La 12 august contele de Clermont se prezentă deci la ușa regelui bolnav. Și acum iată și progresele pe care le făcuse boala conform buletinului medical.

Pe 8 august regele nu se simțise bine și i se luase imediat sînge. În 9, i se dăduse un purgativ. În 10, i se luase sînge de la picior ; seara se simțise bine. În 11, purgativ, seara, sînge din picior ; în 12, se simțise mai bine, era liniștit, spunînd că-l mai durea foarte puțin capul ; seara, în schimb, a fost foarte agitat. Așa că domnul conte de Clermont nimeri un moment bun cînd bătu la ușa regelui său. Dar, ca de obicei, domnul de Richelieu nu vru să-l lase să intre. Cu o lovitură de pumn, contele deschise cele două canaturi ale ușii. Domnul de Richelieu insistă și, vrînd să i se așeze în cale, prințul îl dădu la o parte.

— De cînd are dreptul un „valet“ să-i împiedice pe prinții de sînge să-l vadă pe regele Franței ? Apoi, înaintînd către patul regelui, spuse : Sire, nu pot crede că majestatea-voastră are de gînd să-i lipsească pe prințul de acclasi sînge cu dumneavoastră de dorința de a afla cum vă simțiți. Nu vrem să vă inoportunăm cu prezența noastră, dar dorim, din dragostea pe care v-o purtăm, să avem libertatea de a intra cîteva momente în odaia aceasta. Și pentru a vă dovedi că nu am nici un alt scop, sire, vă rog să-mi îngăduiți să mă retrag.

Se pregăti să se retragă, dar regele, întinzînd mîna spre el, îi zise :

— Nu, Clermont, rămii !

Era un prim succes. Clermont îl întrebă pe rege dacă n-ar vrea să asculte o slujbă chiar în odaia sa. Regele spuse că i-ar face plăcere și atunci intră și episcopul de Soissons. Doamna de Châteauroux și Richelieu, din cabi-

netul de alături, unde se retrăseseră, vedeau cum dușmanul cucerește locul palmă cu palmă. Domnul de Soissons, apropiindu-se de patul regelui, cuteză să-l întrebe :

— Sire, n-ați dori să vă spovediți ?

— Ei, zise regele, încă n-a sosit vremea.

Domnul de Soissons insistă.

— Nu, răspunse regele, mă doare prea tare capul și am prea multe lucruri de spus ca să mă pot spovedi astăseară.

— Dar, răspunse episcopul, încercînd să insiste, majestatea-sa poate să înceapă astăzi și să termine mîine.

Regele clătină din cap. Văzînd că în ziua aceea nu putuse obține mai nimic de la bolnav, se retrase.

Îmediat ce episcopul se retrase împreună cu domnul de Clermont, își făcu apariția doamna de Châteauroux. Pentru a combate influența prinților asupra regelui, ea începu să-l mîngîie pe rege ca de obicei. Dar acesta o respinse cu blîndețe.

— Nu, nu, prințesă ¹, zise el, acum cred că nu facem bine ! Destul, ajunge ! Apoi, în timp ce doamna de Châteauroux se pregătea să-l sărute, el adăugă : Poate ar trebui să ne despărțim !

— Foarte bine, zise înțepată doamna de Châteauroux.

Și se retrase. A doua zi, La Peyronie veni de la Paris la domnul de Bouillon ca să-i spună că regele nu mai avea de trăit decît două zile, că era cazul să se spovedească și că era de datoria lui, în calitate de mare șambelan, să-l anunțe că în sfîrșit sosise și ceasul mărturisirilor. Domnul de Bouillon, care își dădea seama de toată latura neplăcută a acestei răspunderi, îl chemă pe domnul de Champcenetz și-i porunci să-i aducă la cunoștință regelui

¹ Astfel o alintă regele în intimitate pe doamna de Châteauroux (n.t.).

cele spuse de medic. Champcenetz se supuse, se apropie de patul lui Ludovic al XV-lea și-i mărturisi cât de tragică era situația.

— Nici nu cer altceva ! Numai că la Peyronie se înșală; n-a venit încă vremea spovedaniei !

Dar, ca și cum Cel-de-Sus ar fi vrut să-l contrazică, abia rosti aceste cuvinte, că se și simți cumplit de rău, șoptind cu glasul unui muribund :

— Părintele Pérusseau ! Să vină repede părintele Pérusseau !

Apoi leșină.

Părintele Pérusseau, care se afla alături, sosi imediat. Când regele își veni în fire, Pérusseau îl chemă pe ducele de Bouillon.

— Bouillon, îi spuse regele, reia-ți atribuțiile ; n-ai să mai întâmpini greutăți din partea nimănui. Îi sacrific pe favorit și pe favorită pe altarul Bisericii.

Apoi ușa se închise și regele rămase singur cu duhovnicul său. Triumful domnului de Soissons era deplin. Cu ochii strălucind de bucurie, dădu fuga în cabinetul unde se aflau doamna de Châteauroux și sora acesteia și le spuse :

— Doamnelor, regele vă poruncește să vă retrageți imediat de la Curte.

Apoi, întorcându-se către cei din suita sa, adăugă :

— Să se dărîme de îndată galeria care duce din abație în apartamentul regelui, ca poporul să afle că s-a pus astfel capăt unui mare scandal !

Cele două femei, consternate, își plecară capetele. Atunci ieși din umbră domnul de Richelieu.

— Doamnelor, le spuse el în fața episcopului de Soissons, dacă aveți curajul să rămîneți și să înfrunțați ordinele obținute de la rege într-un moment de slăbiciune al acestuia, sînt gata să iau totul asupra mea.

Dar episcopul se supără cumplit și, dînd năvală în odaia regelui, strigă cît îl ținu gura :

— Sire, legile Bisericii și sfintele noastre canoane ne interzic să vă dăm ultima împărtășanie cît timp ibovnica se mai află încă aici ! Așa că vă rog să binevoiți a porunci să plece ! Fiindcă, sire, veți muri, așa că nu mai aveți timp de pierdut !

Regele tremura numai la gîndul morții. Auzind strigătele și amenințările domnului de Soissons, fu de acord cu tot ceea ce-i cerca acesta. Cele două femei au fost nu date afară din casă, ci pur și simplu izgonite și huiduite de mulțimea din stradă. Alergînd la grajdurile regelui, nu găsiră nici un slujitor care să vrea să le dea o trăsură pentru a părăsi orașul. Numai domnul de Belle-Isle le oferi brațul și le dădu o trăsură ; el știa ce înseamnă dizgrațierea și mai ales cît prețuiește o mină întinsă într-un asemenea moment. Doamnele de Bellefonds, de Rubempré și de Roure au fost singurele care le-au însoțit pe cele două fugare care, înjurate ca la ușa cortului și blestemate de norod, au ajuns cu chiu-cu vai la o casă de țară aflată la cîteva leghe de Metz ; dar și pe aceasta au găsit-o cu mare greutate, fiindcă proprietarii le izgoneau ca pe niște ciumate. Cele două femei odată alungate, galeria dărîmată și scandalul potolit, episcopul de Soissons îngădui regelui să se împărtășească. Dar triumful domnului de Soissons încă nu era deplin. Doamna de Châteauroux fusese suprintendența casei Delfinului ; slujba i-a fost retrasă ; cele două proscrise se aflau doar la trei leghe de Curte ; prelatul ceru să se îndepărteze la cincizeci de leghe ; spovedania regelui fusese făcută în taină ; episcopul ceru o spovedanie publică.

— Asta o să ne omoare stăpînul, murmurară valeții.

— De ce nu i-o fi cerînd domnul de Fitz-James și tronul ? întrebă Lebel cu glas tare.

Dar toate aceste cuvinte nu făcură decît să-l ambiționeze și mai mult pe prelat. În momentul în care începu să-l ungă cu sfîntul mir, domnul de Soissons spuse :

— Domnilor prinți de sînge și dumneavoastră, mari sfetnici ai regatului, regele ne-a însărcinat — pe domnul episcop de Metz și pe mine — să vă spunem cu glas tare că se căiește sincer pentru scandalul pe care l-a iscat la Curte și în țară, trăind cu doamna de Châteauroux. Că cere iertare Domnului și că, aflînd că ducesa se află doar la trei leghe depărtare de el, îi poruncește să pună între ea și Curte o distanță de cincizeci de leghe ; de asemenea, majestatea-sa i-a luat funcția de suprintendentă a casei Delfinului.

Deci, pentru grupul domnului de Richelieu și al favoritei, totul se sfîrșise. Grupul prinților triumfase, prelații la fel, iar ultimii se foloseau de victorie cu acea cruzime și cu acel rafinament specific doar persecuțiilor ecleziastice.

În vremea aceasta, regele se simțea din ce în ce mai rău. Retragera miniștrilor și a curtenilor, gest cît se poate de elocvent, vestea moartea sa apropiată. La 15 august, la ora șase dimineața, au fost chemați în grabă prinții ca să asiste la slujba care se face celor aflați pe moarte. De la ora șase dimineața pînă la prînz regele a căzut într-un fel de leșin. Argensson a poruncit să se împacheteze hîrțile de valoare ; ducele de Chartres și-a înhămat caii la trăsură ca să se înapoieze la oastea aflată pe malul Rinului. Doctorii s-au retras și regele — între viață și moarte — a fost lăsat pe mîna vracilor. Unul dintre ei, al cărui nume nu se cunoaște, i-a dat să bea un purgativ foarte puternic. Acea doză de cal l-a făcut să dea afară tot răul din el și imediat s-a și simțit mai bine.

În vremea asta, fugarele se grăbeau să ajungă la Paris. Nevasta unui consilier, confundată cu una dintre ele, a fost insultată în mod public. Ca să nu fie atacate, cele

două surori s-au încuiat cu cheia în odaia unde au fost găzduite, la Ferté-sous-Jouarre, scăpînd cu viață numai datorită unei persoane influente din ținut, care le-a luat sub protecția sa și nu le-a părăsit decît după ce au ieșit din oraș.

În odaia lui, regele îl chema fără încetare pe doctorul Dumoulin, după care Curtea trimisese cîțiva curieri. Cînd doctorul sosi, bolnavul se simțea de acum mult mai bine. Doctorul constată această revenire la viață, dar îi spuse bolnavului că încă nu intrase în convalescență. Abia la 17 august doctorul îl anunță că era sigur de însănătoșire.

Regina, care în seara zilei de 9 august aflase că soțul ei e bolnav, primea zilnic cîte un buletin medical de la Peyronie. Necutezînd să plece la Metz, se frămînta cumplit că era obligată să rămînă la Versailles unde, pradă unei disperări fără margini, plîngea întruna, tăvălindu-se pe jos și rugînd Cerul să-l vindece pe rege și s-o lovească pe ea. Cînd află de izgonirea favoritei, în loc să se bucure, se sperie. Sărmana regină își dădea seama de toată durerea acelei femei. La fiecare ușă deschisă tresărea și pălea, tremurînd îngrozitor. În sfîrșit, sosi un curier care-i aduse la cunoștință că i se îngăduia să se ducă pînă la Lunéville, iar Delfinului și Doamnei, pînă la Châlons. Cînd auzi acest lucru, regina vru să plece imediat. Porunci să i se înhame cafi la berlină și o și porni la drum, însoțită de doamnele de Luynes, de Villars și de Boufflers. Într-o a doua berlină se urcară doamnele de : Fleury, Antin, Montant, Saint-Florentin și Flavacourt. Ultima, care se afla la Paris și, înțeleaptă, nu plecase urechea la propunerile regelui, venise s-o roage pe regină s-o ia cu ea. Bună și dreaptă, regina îi îngădui s-o însoțească, nevrînd ca dizgrațierea celor două vinovate să se răstrîngă și asupra surorii nevinovate. La Soissons, regina găsi cîteva scrisori de la Argensson, în care acesta o anunța că regele o aș-

teaptă cu multă nerăbdare. Drumul a fost deci continuat în mare grabă. Ajungînd la Metz, regina intră val-vîrtej în odaia bolnavului, căzînd în genunchi la capătul patului în care regele dormea ; dar cum la sosirea ei acesta se trezise, îi spuse :

— Ah, dumneata erai, doamnă ! Îți cer iertare pentru supărarea pe care ți-am pricinuit-o, ca și pentru mîhnirea pe care ți-am provocat-o. Spune, mă ierți ?

Cum regina, plîngînd în hohote, nu-i putu răspunde, regele o întrebă din nou :

— Spune, mă ierți ? Mă ierți ?

Biata femeie, neavînd puterea să-i răspundă, făcu un semn afirmativ cu capul. Apoi, mai bine de un ceas, rămase lîngă soțul ei, înlănțuindu-i gîtul cu brațele. Atunci regele îi spuse părintelui Pérusseau să se apropie, ca să fie martor la împăcarea conjugală.

În vremea aceasta, Delfinul și Doamna, care nu primiseră îngăduința să vină decît pînă la Châlons, trecuseră de oraș, dar la Verdun primiră ordin să se oprească. În ciuda acestei opreliști, ducele de Châlons, preceptorul Delfinului, continuă drumul în vreme ce, la rîndul ei, doamna de Tallard, înainta cu fiicele regelui, care erau foarte necăjite văzîndu-se despărțite de tatăl lor, mai ales prințesa Adelaïde care făcuse și febră. În ciuda tuturor piedicilor, domnul de Châtillon ajunse la Metz, intră la rege și i-l înfățișă pe Delfinul Franței. Ludovic al XV-lea îl primi pe fiul său cel mare cu o răceală care-l deconcertă pe preceptorul acestuia. Omul își ceru scuze că-l adusese ; dar regele nu răspunse nimic, conșins că Delfinul nu venise la Metz din dragoste filială, ci din curiozitatea firească a unui moștenitor care dorește să știe cînd și ce are de moștenit.

În luna septembrie, regele se restabilise complet. Dar după boală căzuse într-o tristețe profundă, fiind veșnic

melancolic. Îi treceaua prin fața ochilor toate scenele petrecute în timpul bolii, simțindu-se îngrozitor de umilit. Se uita tot timpul în jurul lui ca și cum ar fi căutat pe cineva, iar acel cineva nu era altul decât ducele de Richelieu. Acesta, la rîndul lui, se tot interesa de sănătatea regelui, cerînd informații de la domnii de Tencin și de Noailles care-l asigurară că majestatea-sa se gîndește tot timpul la el. Atunci Richelieu își luă inima în dinți și-i trimise regelui scurte relatări despre tot ce se petrecuse în timpul bolii sale, arătînd ce rol jucase fiecare în acea tragicomedie, necrușînd pe nimeni, nici pe prinții de sînge, nici pe prelați, nici pe curteni. Informările au fost bine primite; Richelieu a înțeles că ușa regelui îi este deschisă și atunci s-a strecurat pe acea ușă în odaia stăpînului, care l-a primit cu o bucurie de nedescris. Din clipa aceea, regele începu să se schimbe. Regina își văzu bărbatul îndepărtîndu-se tot mai mult de ea, iar în ajunul plecării la Strasbourg, întrebîndu-l ce are de gînd cu ea și spunîndu-i că ar fi din cale-afară de bucuroasă să-l însoțească, Ludovic tăcu mîlc. Plîngînd, regina plecă la Lunéville. Ducele de Penthievre rămase la Metz, fiindcă se îmbolnăvisese de vărsat. Doamna ducesă de Chartres și ducesa de Conti declarară că ele sînt gata să ia parte la război, și se îndreptară către tranșeele din Friburg. În sfîrșit, domnișoara și doamna de Modena se duseră la Strasbourg. Cît despre rege, era veșnic încruntat, manifestînd o vădită proastă dispoziție, iar uneori o mînie cumplită.

La Lunéville, se opri aproape de oastea regelui Poloniei. Dar nimic nu-i schimbă starea sufletească și, oricît se străduiră doamnele din jurul său să-l dispună, nu schiță nici măcar un zîmbet. Era atît de îngîndurat, încît plecă de la Lunéville uitînd să-și ia rămas-bun de la re-

gina Poloniei ; trimise abia după zece leghe un curier cu scuzele de rigoare. Făcînd la fel și cu soția sa, trimise un al doilea curier, ca să dreagă și această nepolitete.

Ajuns la Saverne, pe unde trecu îndreptîndu-se către oastea sa, primi de la doamna de Châteauroux o scrisoare de dragoste și o cocardă. Începînd din acel moment, dragostea puse din nou stăpînire pe el și cu atîta putere, încît toți cei din jur erau siguri că favorita avea să-și recîștige poziția pierdută. La Friburg, unde avea loc asediul, regele află că ducele de Châtillon, văzînd că doamna de Châteauroux fusese alungată, trimisese în Spania cîteva scrisori care nu cruțau deloc prestigiul favoritei. Înfuriat, Ludovic trimise ducelui și ducesei de Châtillon o scrisoare cu pecete ; și nu numai că semnă el însuși acea scrisoare care-l îndepărta pe Châtillon de la Curte, dar nu-l iertă niciodată pentru ceea ce făcuse. După un an, îmbolnăvind-se grav, ducele de Châtillon obținu — după multe insistențe — aprobarea de a veni să se trateze la castelul de Lieuville ; dar nu i se mai îngădui niciodată să pună piciorul în Paris. În august, ducele fiind nevoit să se ducă la băile din Forges, îi ceru regelui îngăduința de a trece prin Paris.

— Da, dar să nu rămînă peste noapte în oraș ! i se răspunse.

În sfîrșit, în 1754, fiind pe moarte, ducele de Châtillon îi transmise regelui, prin doamna de Pompadour, pe atunci iubita suveranului, marea sa mîhnire că va pieri dizgrațiat. Regele îi răspunse, tot prin doamna de Pompadour, că trece cu buretele peste ceea ce se petrecuse în trecut, dar numai pentru familia ducelui, care de acum încolo putea conta pe bunătatea regelui.

Iată deci cum era Ludovic al XV-lea.

Capitolul XI

Capitularea de la Friburg. — Înapoierca regelui la Paris. — Doamna de Châteauroux îi scrisese lui Richelieu. — Culcarea reginei. — Plimbarea nocturnă a lui Ludovic al XV-lea. — Regele se întâlnește cu doamna de Châteauroux. — Dizgrațierea dușmanilor ducesei. — Boala acesteia.

La 1 noiembrie Friburgul a capitulat ; regele a semnat actul de capitulare și, lăsându-i pe generali să ia în stăpânire orașul, el a plecat la Paris în 8 ale aceleiași luni, dorind să i se facă o primire triumfală. Campania din 1742, 1743 și 1744 nu fusese fericită. Retragera lui Belle-Isle, oricât ar fi fost de abilă, descurajă pe toată lumea. Maillebois, bolnav, lăsase totul pe seama ajutorului său ; Ségur, stăpîn pe nordul Austriei, își retrăsese armatele de-acolo ; Broglie fugise în Bavaria. Împăratul pierduse nu numai statele pe care i le făgăduise Franța, ci și o parte dintr-ale sale, ajungînd astfel de risul întregii Europe. Garnizoana din Egra, ultimul loc întărit care mai rămăsese Franței în acest război, fusese luată prizonieră. Din pricina unei greșeli a nepotului său Grammont, ducele de Noailles îl lăsase pe regele George al II-lea să scape viu și nevătămat în bătălia din Dettingen. După aproape doi ani de război, Franța începuse a se retrage de peste tot, iar insolentul Mentzel trecea deseori granița, amenințînd că va veni să le taie urechile parizienilor. Norodul nu auzea vorbindu-se decît despre retragere și nu vedea decît trupe înfrînte. Nu mai avea încredere nici în miniștri, nici în generali. Nu mai avea încredere decît în

rege, dar iată că și regele se îmbolnăvise și încă atît de grav, încît fusese cît pe-aci să moară. Din fericire, se făcuse bine, iar acum parizienii, care-și puseseră toate speranțele în el, se pregăteau să-i facă o primire triumfală... Și i-o făcură într-adevăr, ieșind cu toții în stradă, și strigînd cît îi ținea gura : „Trăiască Ludovic-cel-Iubit !“ Doamna de Châteauroux ieși și ea din palatul ei, dar ascunsă sub văluri, ca să n-o recunoască nimeni ; căci regele încă nu răspunsese la scrisorile pe care i le trimisese și nici nu-i mulțumise pentru cocardă, așa încît, cu toate asigurarile lui Richelieu, doamna nu știa încă nimic despre intențiile fostului ei iubit. Intrigată, îi scrisese lui Richelieu, care se afla atunci la Montpellier : „Regele a venit la Paris și nu vă pot reda bucuria cu care a fost primit. Ori-cît de nedreptți s-au arătat față de mine, nu mă pot abține să-i iubesc pe parizieni pentru dragostea lor față de rege. I-au zis «Ludovic-cel-Iubit» și acest titlu șterge orice nedreptate a lor față de mine. Oare credeți că mă iubește ? Nu mai pot rezista dorinței de a-l vedea. M-am îmbrăcat în așa fel încît să nu mă recunoască nimeni și împreună cu domnișoara Hébert i-am ieșit și noi în cale. L-am văzut : părea vesel și înduioșat, ceea ce dovedește că încă mai e în stare de sentimente tandre. Trăsura mergea atît de încet, încît am avut răgazul să-l privesc pe îndelete. Nu vă pot spune ce simțeam în sufletul meu ! Lumea mă îngheșua, mă strivea, încît la un moment dat m-am gîndit dacă a meritat să ies din casă pentru un bărbat care mă tratase cu atîta lipsă de omenie. Tîrîtă de strigătele de bucurie ale mulțimii, de laudele care i se aduceau, la un moment dat nu m-am mai gîndit la mine. Dar iată că o voce amintind de persoana mea, printr-un epitet dintre cele mai injurioase, m-a făcut să-mi vin în fire.“

Într-adevăr, un oarecare, recunoscînd-o pe doamna de Châteauroux, a făcut-o tîrfă și a scuipat-o în ochi.

Regele se înapoiase la Paris pe 13 noiembrie. În aceeași seară, în vreme ce perechea regală se culcase, fiecare în apartamentul său din Tuileries, la ușa care despărțea dormitorul regelui de cel al reginei se auzi un ciocănit slab. Cameristele o treziră repede pe regină și-i spuseră că aveau impresia că majestatea-sa dorea să intre în odaia soției. Dar regina le răspunse cu tristețe :

— Vă înșelați, dragele mele. Culcați-vă și dormiți !

Dar abia se vîrîră femeile în pat și iar se auzi ciocănind la ușă. De data asta se duseră să deschidă ușa, dar nu văzură pe nimeni de partea cealaltă. Atunci, una dintre ele se apropie de ușa odăii regelui, dar slujitorii acestuia îi spuseră că majestatea-sa se culcase și că nu-și manifestase în nici un fel dorința de a-și petrece noaptea în odaia soției sale. Într-adevăr, regele nu-și manifestase dorința de a se duce la regină, dar nici în patul său nu se afla. Dimpotrivă, se sculase și, ieșind din palatul Tuileries, trecuse pe Podul Regal și poruncise să fie condus incognito la doamna de Châteauroux, care locuia pe strada Bac, aproape de biserica iacobinilor. Voia neapărat s-o vadă, să afle cum o putea determina să se înapoieze la Curte și să-și ceară scuze pentru toate cele întîmplate la Metz. Cu zece minute înainte de a-i fi anunțat regele, cînd încă se mai îndoia că va reveni, doamna de Châteauroux ar fi fost din cale-afară de bucuroasă să se întoarcă la Versailles fără nici o condiție. Acum însă, cînd regele venise după ea, își regăsi toată mîndria și-i vorbi nu ca o exîlată, ci ca o iubită :

— Sire, zise ea, vă mulțumesc că nu m-ați trimis să putrezesc în cine știe ce închisoare ; sînt mulțumită că mă bucur de libertate și, odată cu ea, de toate satisfacțiile unei vieți retrase. Prefer să rămîn așa și să nu mă mai întorc la Curte. Fiindcă nu mă voi înapoia decît în niște condiții pe care majestatea-voastră nu le va accepta.

— Ascultă, prințesă, îi răspunse regele, te rog să uiți tot ceea ce s-a petrecut la Metz și să te întorci la Curte ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic. Ocupă-ți apartamentul din Versailles chiar în noaptea asta și, odată cu locuința, te rog reia și funcția de suprintendentă a casei Delfinului.

Doamna de Châteauroux ceru să fie îndepărtați prinții de sînge, dar regele îi răspunse că-i pedepsise destul închinîndu-le ușa în nas și că, în legătură cu prinții, era obligat să renunțe la orice fel de răzbunare. Doamna de Châteauroux îi ceru atunci să-i alunge de la Curte pe domnul și pe doamna de Maurepas. Dar regele îi răspunse că domnul de Maurepas — cu care rezolva în zece minute ceea ce nu rezolva cu alții într-o zi întreagă — îi era mult prea util pentru a-l alunga. Dar măcar n-ar putea să-l determine să-i ceară scuze? Asta da, domnul de Maurepas îi va cere scuze doamnei de Châteauroux după ce aceasta îi va indica în ce fel să fie exprimate acele scuze. Apoi ducesa îi mai ceru regelui ca ducele de Châtillon, domnul de Bouillon, episcopul de Soissons, părintele Pérusseau, La Rochefoucauld și Balleroy să fie exilați.

— Ah, în legătură cu aceștia, fă ce vrei cu ei. Te anunț însă că Châtillon a și fost izgonit.

După aceea totul a fost uitat atît de deplin, încît a doua zi, cînd regele părăsi în sfîrșit strada Bac, doamna de Châteauroux avea febră și o cumplită durere de cap.

Pe 20 noiembrie, Châtillon primi ordinul să părăsească Parisul fără să vadă pe nimeni. Cît despre La Rochefoucauld, acesta primi din partea regelui — prin domnul de Maurepas — o scrisoare prin care era poftit ca, pînă la noi ordine, să rămînă la moșia sa. Domnul de Bouillon era rugat să se retragă în ducatul d'Albret, unde i se indică drept locuință o magherniță în care nu mai stătuse nimeni de mai bine de două sute de ani. În privința lui Pérus-

seau, regele vru să-l pedepsească la fel cum o pedepsise și el pe sârmana ducasă. De față cu el, regele, prefăcându-se că nici nu-l vede, trimise pe cineva să-l caute pe starețul noviciatului iezuiților și discută îndelung cu el. Apoi, tot trimițând din când în când să-l caute pe starețul acela, nu vorbi o lună încheiată cu duhovnicul său, care se crezu dizgrațiat și pe care o bună parte dintre penitenții săi îl părăsiră. În sfârșit, după o lună, regelui i se făcu milă de el și-i spuse că reintrase în grațiile sale. Domnul de Soissons a fost exilat la dioceza sa, nu printr-o scrisoare, ci verbal. Balleroy primi ordin să se întoarcă în Normandia. Domnul de Maurepas, care după ce executase toate aceste mici răzbunări, simți că-i vine și lui rîndul, primi poruncă să se ducă la doamna de Châteauroux să-și ceară scuze și s-o invite să poftească la Versailles.

— Ce trebuie să-i spun doamnei de Châteauroux, sire?

— Ai totu' scris aici, domnule, răspunse regele.

Domnul de Maurepas luă discursul și se duse acasă la doamna de Châteauroux. Dar portarul, prevenit, spuse că ducesa nu era acasă. Domnul de Maurepas ceru atunci să stea de vorbă cu doamna de Lauraguais; dar căpătă același răspuns. Numai după ce spuse că venea din partea regelui fu lăsat să intre. Doamna de Châteauroux se afla în pat. Regele, după cum am mai spus, o lăsase istovită și nu se simțea deloc bine.

— Doamnă, spuse domnul de Maurepas intrînd, regele m-a trimis să vă spun că nu știe nimic din ceea ce vi s-a întîmplat în timpul bolii sale. Majestatea-sa are față de dumneavoastră aceeași stimă și aceeași considerație; așa că vă roagă să vă întoarceți la Curte să vă reluați locul, împreună cu sora dumneavoastră doamna de Lauraguais.

— Domnule, răspunse ducesa, am fost tot timpul convinsă că regele n-a știut nimic din ceea ce mi s-a întîmplat; de asemenea, n-am încetat nici o clipă să am față

de majestatea-sa același respect și același atașament. Sint necăjită că nu m-am putut duce chiar în dimineța asta să-i mulțumesc regelui ; dar mă voi duce sîmbătă, cînd mai mult ca sigur mă voi simți bine.

Maurepas se apropie de pat, dorind să-i sărute mîna ducesei. Aceasta i-o întinse, spunîndu-i :

— Într-adevăr, gestul acesta nu te costă nimic din moment ce tot nu te vede nimeni.

După ce-i sărută mîna, domnul de Maurepas se retrase spunînd :

— Deci pe sîmbătă...

Iar ducesa repetă :

— Da, pe sîmbătă...

Dar sârmana femeie făgăduise fără să țină seama și de Cel care ține viața noastră în mîinile Sale. Căci sîmbătă, cînd trebuia să se ducă la Curte, se simți mult mai rău ca înainte. Urmară unsprezece zile de pierdere și de revenire a cunoștinței ; în delirul ei striga că fusese otrăvită și otrava îi fusese dată de către domnul de Maurepas. Într-un moment de luciditate, se spovedi duhovnicului ei, părintele Legaut, care spuse tuturor că nu văzuse în viața lui o ființă atît de resemnată în fața morții ca ducesa.

În timpul bolii, bieteii ducese i se luă de nouă ori sînge, cînd din braț, cînd din picior. Dar boala se înrăutățea din ce în ce. Ori de cîte ori delira, spunea că fusese otrăvită de către domnul de Maurepas. Muri la 8 decembrie în niște chinuri groaznice ; făcîndu-i-se autopsia, nu se descoperi nici o urmă de otravă. La 10 decembrie 1744, ducesa a fost îngropată în capela Saint-Michel din Saint-Sulpice.

Chiar în ziua aceea se împlineau doi ani de cînd cameristele găsiseră tabacherea regelui sub perna sârmanei ducese. Regele, foarte mîhnit din pricina acestei morți, s-a dus la vînațoare ca să-și mai uite durerea. La 8 decembrie, n-a putut sta în Consiliu pînă la sfîrșit și, nevrînd să vadă

pe nimeni, s-a închis în palatul Trianon, împreună cu doamnele de Boufflers, de Modène și de Bellefonds, ca să poată plînge în voie. Regina îndrăzni să-i scrie soțului ei, dorind să vină și să-i aline durerea, dar regele îi răspunse prin valetul său, Lebel, că nu se vor vedea decît la Versailles.

Capitolul XII

Însurătoarea Delfinului. — Se căsătorește cu fata lui Filip al V-lea al Spaniei. — Temerile domnului de Richelieu după moartea ducesei de Châteauroux. — Tăcerea regelui. — Ducele rămîne în grațiile suveranului său. — Doamna de Flavacourt. — Serbările date de orașul Paris. — Balul, vînătoarea, deghizările. — Talentele doamnei d'Étioles. — Masa din seara zilei de 22 aprilie. — Reluarea ostilităților. — Englezii și olandezii. — Mauriciu de Saxa. — Bătălia de la Fontenoy.

Anul 1745 începu cu însurătoarea Delfinului, care o luă de soție pe infanta Maria-Tereza-Antoaneta-Rafaelă, fiica lui Filip al V-lea al Spaniei și a Elisabetei Farnese.

Întreg Parisul petrecu, afară de rege, care era încă profund întristat de moartea doamnei de Châteauroux,

resimțind și mai puternic plictiscalea care-l rodea și care se acceptuase în urma dispariției frumoasei ducese. Poate că regele n-ar fi luat parte la nici o distracție dacă între timp nu s-ar fi înapoiat din Languedoc ducele de Richelieu și nu l-ar mai fi înveselit puțin. Ducele, nu numai că regreta profund moartea ducelui, dar era chiar speriat de această nenorocire. Prietenă intimă a sa, doamna de Châteauroux, femeie pe cuvântul căreia un bun amic putea conta, păstrase în mapa ei particulară toate scrisorile pe care i le trimisese ducele, scrisori în care domnul de Richelieu îi dăduse o mulțime de sfaturi cu privire la rege. Iar sfaturile sigur că nu se refereau la calitățile, ci la slăbiciunile regelui, de care frumoasa favorită fusese sfătuită să profite. Dacă, din întâmplare, scrisorile cădeau în mîna regelui, care nu fusese cîtuși de puțin menajat, domnul de Richelieu risca să-și piardă postul. Ducele trebuie să fi fost foarte speriat, din moment ce —atunci cînd se anunțase moartea doamnei de Châteauroux — căzuse în genunchi, strigînd într-un elan plin de evlavie, dar mai ales de egoism :

— Doamne, fă ca regele să nu găsească mapa cu scrisorile ducelui !

Regele n-o găsi sau se prefăcu față de el că n-o găsisese. Așa că domnul de Richelieu, neauzind vorbindu-se despre acea mapă și văzînd că nu-l sosește nici o scrisoare cu pecete din partea stăpînului său, se liniști și se întoarse la Paris, unde Ludovic — mult prea obișnuit cu prezența lui — îl primi cu brațele deschise. Se înțelege de la sine că prima grijă a lui Richelieu — văzîndu-l pe rege atît de trist și de însingurat — a fost să-i caute o companie plăcută. Întîi și-a încercat norocul pe lîngă doamna de Flavacourt ; cum toate cele patru surori ale sale fuseseră iubitele regelui, i se părea firesc ca și cea de-a cîincea să aibă aceeași soartă. Se duse deci să-i facă o vizită fru-

moasei marchize, ispitind-o în toate felurile. Voia să fie bogată ? Ludovic al XV-lea era unul dintre regii cei mai bogați din Europa. Era ambițioasă ? Îi va avea la picioare pe toți miniștrii pentru a hotărî pacea sau războiul. Voia ca familia ei să dețină posturi mari ? În schimbul favorurilor sale, putea obține orice. Dar marchiza îl privi pe duce surizînd.

— Toate acestea sînt foarte frumoase, știu, dar...

— Dar ce ? o întrebă ducele.

— În locul tuturor acestor favoruri prefer stima contemporanilor mei.

Lăsînd-o în plata Domnului, Richelieu se îndreptă către marchiza de Rochechouart care se trăgea din familia de Mortemart, deci era frumoasă și spirituală. Dar cu toată frumusețea și inteligența ei, marchiza nu avu succes în fața regelui, care era din ce în ce mai trist, din ce în ce mai plictisit. Ducele încercă să-l ducă la serbările care aveau loc la Paris. Erau serbări ale burgheziei pariziene, dar foarte originale pentru regele obișnuit cu serbările princiare. Șefii breslelor se uniseră și înălțau săli de bal cînd într-un loc, cînd în altul, astăzi în Piața Vendôme, mîine în Piața Victoriilor. Fiecare staroste își aducea lucrătorii din breasla sa : dulgherii ridicau sala, tapițerii o mobilau, meșterii în porțelanuri aduceau cele mai frumoase vase, florarii aranjau grădini ca în Ispahan sau Bagdad. Se ajungea astfel la un lux pe care nu-l puteau atinge nici chiar familiile regale. Negustorii de vin făceau să curgă, în mijlocul grădinilor de flori, șampania și vinul de Bordeaux din fîntîni anume construite, negustorii de limonadă aprindeau lighene uriașe cu punch. Negustorii de gheață construiau munții Alpi, jos cu zăpada de zahăr, și în vîrf încununau de omăturile pe care soarele le colorează în trandafiriu în amurg.

Dar ceca ce-l distra mai ales pe rege era veselia sinceră a burghezilor ; la început, intimidăți de prezența înaltului oaspete, dar repede liniștiți de un compliment, de un cuvânt, de un suris, dansară dansuri germane și englezești cu o veselie și un antren pe care Ludovic nu le văzuse niciodată nici la Versailles, nici la Trianon și nici la Choisy. Și iată că în toiul acelor zbîntuiri avea să apară exact ceea ce aștepta inima lui dezolată : o nouă dragoste. De data asta era vorba de un bal mascat în Piața Grèves.

De cîtăva vreme bîntuia la Paris o modă a Orientului, dar un Orient așa cum era el înțeles pe vremea lui Ludovic al XV-lea. Galland tradusese *O mie și una de nopți* ; Montesquieu publicase *Scrisori persane* ; Voltaire reprezentase piesa *Zaïre*. Așa că și la balul acela existau o mulțime de hurii, sultane, odalisce, cînd iată că, din mijlocul atîtor brocarturi de aur și de argint, regele văzu înaintînd spre el o Diană, zeiță a vînătorii, purtînd un arc în mînă și o tolbă cu săgeți pe umăr, dezvăluind un braț rotund și alb, un picior fin și o mînă de zeiță. Diana era mascată și totuși, datorită efluviilor de simpatie pe care le răspîndea în jur, regele își dădu seama că nu era o străină. Zeița vorbi și, vorbind, dezvălui niște dinți ca perlele. Încă nu apucase să-și scoată masca de pe obraz, că regele era deja nebun după ea. Cînd, în sfîrșit, își scoase masca, regele recunoscu în ea pe nimfa din pădurea Sénart, cea care i se arătase cînd călare pe cal, cînd purtată de una din acele scoici de sidef din care pictorul Boucher făcuse carul lui Venus și al amfitrioanelor sale. Necunoscuta era frumoasa doamnă d'Étiôles din pricina căreia, într-o seară, sărmana ducasă de Châteauroux aproape că-i zdrobise piciorul doamnei de Chevreuse. Femeile au uneori astfel de pre-simțiri. Tînăra nu era o mare doamnă, nici din familia de Vintimille și nici din familia de Mailly, despre care am mai vorbit ; nu era nici o fată din popor, ca Jeanne Vau-

bernier, despre care vom vorbi mai târziu ; se numea Antoinette Poisson. Unii spun că era fiica unui bogat fermier din la Ferté-sous-Jouarre, alții pretind că ar fi fost fata unui tăietor de copaci din Invalides ; oricine ar fi fost, ea s-a măritat cu domnul Lenormand d'Étioles, unul dintre cei mai bogați fermieri-generalii. Avea douăzeci și doi de ani și era o muziciană desăvârșită. Știa să picteze pe pânză peisaje încântătoare și să deseneze, pe carton, pasteluri pline de prospețime. Îi plăceau vânătoarea, distracțiile, artelile și risipa. Avea în ea ceva din Venus, dar și din Maria-Magdalena. Era, în sfârșit, femeia pe care o căuta de atîta vreme domnul de Richelieu și care acum venise singură să se ofere regelui. Ministrul a aranjat imediat ca Ludovic să ia masa de seară cu frumoasa zeiță a vînătorii. Binet, rudă cu doamna d'Étioles și valetul Delfinului, a fost cel care a înlesnit întrevăderea dintre cei doi. Masa a avut loc la 22 aprilie 1735 și au luat parte la ea și domniile de Richelieu și de Luxembourg. Tactul desăvârșit al curteanului, care nu-l trădase niciodată pe Richelieu, de data asta pare că l-a părăsit, fiindcă n-a văzut în doamna d'Étioles o viitoare favorită ; ca atare, a fost foarte rece cu ea, insensibil la marea ei frumusețe, disprețuindu-i mintea ageră și istețimea, fapt pe care doamna d'Étioles nu i l-a iertat niciodată. Masa a fost foarte veselă și noaptea foarte lungă, fiindcă regele n-a părăsit-o pe doamna d'Étioles decît a doua zi, pe la unsprezece, cînd doamna în cauză a fost poftită să ocupe vechiul apartament al doamnei de Mailly.

Începînd din acel moment, la Curte se formară două partide distincte : partidul Delfinului, numit „partidul devotaților“, și partidul noii favorite.

Toate acestea se petreceau în vreme ce domnul d'Étioles, care-și iubea în mod deosebit soția, se afla la moșia

domnului de Lavallette, unul dintre prietenii săi, unde se dusesese să petreacă sărbătorile Paștelui. Acolo a aflat, de la domnul de Tourneham, că soția lui părăsise casa, că acum locuia la Versailles și că era iubită oficială a regelui. Cum, în culmea disperării, voise să se omoare, prietenii i-au ascuns toate armele ; în marea sa durere, i-a scris soției sale o scrisoare și l-a rugat pe domnul de Tourneham să i-o ducă. Primul lucru pe care l-a făcut doamna d'Étioles a fost să arate acea scrisoare regelui care, după ce a citit-o cu multă atenție, i-a înapoiat-o spunându-i :
— Doamnă, aveți un bărbat deosebit de cinstit !

Situația doamnei d'Étioles a fost precizată chiar de la început. La 9 iulie 1745, adică doar la trei luni după aceea masă de seară la care asistaseră domnii de Luxembourg și de Richelieu, regele îi și scrisese optzeci de scrisori pecetluite cu un sigiliu care avea imprimat pe el cuvintele :
„Discreție și fidelitate“.

Pe 15 septembrie 1745, la ora șase seara, doamna d'Étioles a fost prezentată la Curte de către prințesa de Conti, care solicitase această onoare. Doamna d'Étioles a debutat, ca și doamna de Châteauroux, prin a-l determina pe rege să preia el însuși conducerea armatei, când a reînceput războiul ; dar, mai abilă decât ducesa, nu i-a mai pretins să vină după el.

Deși Carol Albert murise la 20 ianuarie, moarte care a îngăduit Franței s-o recunoască drept moștenitoare pe Maria-Tereza, războiul izbucnise iarăși, mai crâncen ca niciodată, căci olandezii se aliaseră cu englezii și cu austriecii ; aceeași ligă împotriva căreia luptase Ludovic al XIV-lea, împotriva căreia lupta acum Ludovic al XV-lea și împotriva căreia aveau să lupte Republica și Imperiul

lui Napoleon. Englezii făcuseră un mare efort : debarca-seră pe țărmul olandez douăzeci de batalioane engleze și scoțiene ; douăzeci și șase de escadroane, cinci regimente din Hanovra, alcătuite din cincisprezece mii de oameni, și alte șaisprezece escadroane dintre cele mai puternice : Statele-generale dăduseră și ele douăzeci și șase de batalioane și patruzeci de escadroane ; în sfârșit, Austria trimisese opt escadroane de cavalerie ușoară și de husari unguri. Prințul Carol avea în plus, pe malul Rinului, o armată de optzeci de mii de oameni, armată care creștea întruna, urmînd a ajunge la o sută douăzeci de mii de ostași. Ducele de Cumberland îi comanda pe englezi, pe olandezi și pe hanovrieni. Guvernul francez făcu la rîndul său tot ce putu pentru a pune pe picioare o armată onorabilă. Cei doi mari și buni organizatori francezi nu se aflau, din păcate, în țară : trimiși ca negociatori la Berlin, contele și cavalerul de Belle-Isle fuseseră arestați și trimiși în Anglia. S-a strîns totuși o armată de o sută șase batalioane, șaptezeci și două de escadroane complete și șaptesprezece companii franceze. Această oaste, care a căpătat numele de „armata Flandrei“, a fost pusă sub comanda mareșalului de Saxa. Din nenorocire, mareșalul de Saxa era atunci bolnav de hidropizie. Cînd francezii l-au văzut la Paris abia tirîndu-se, i-au spus că e mult prea slăbit ca să poată comanda armata. Dar el le-a răspuns scurt :

— Nu-i vorba să trăiesc, ci să ajung la oaste !

Și într-adevăr a ajuns, mai mult mort decît viu. La 7 mai, regele sosi la Pont-Achain. A doua zi se duse să viziteze armata acolo unde o așezase mareșalul. Căci datorită poziției armatei franceze, dușmanul era obligat ori

să accepte lupta în condițiile oferite de mareșal, ori să-l lase pe acesta să cucerească orașul Tournay. Felul cum fusese aranjată armata dădea în vileag un mare războinic : căci totul fusese pregătit atît pentru victorie, cît și pentru retragere. Terenul de luptă era alcătuit dintr-o cîmpie străbătută de rîpe, strînsă între Fontenoy și pădurea din Barri, cîmpie care mai apoi, lărgindu-se, îngăduia oastei franceze o desfășurare pe cel puțin trei sferturi de leghe. Astfel dispusă, armata se sprijinea în dreapta pe Antoing, în stînga, pe pădurea din Barry ; tot frontul ei, al cărei centru era Fontenoy, fusese acoperit de redute. Antoing mai ales fusese fortificat și înconjurat de trunchiuri de copaci. Mai mult, o baterie de șase tunuri, așezată dincolo de Escaut, ținea în frîu orice oaste dușmană care ar fi fost ispitită să înainteze în cîmpia ce despărțea orașul Antoing de Péronne. În ce privește extrema dreaptă a pădurii din Barry, aceasta era apărută de două redute destul de apropiate de Fontenoy pentru ca focurile lor să se încrucișeze cu cele din sat. Or, cum Antoing nu putea fi atacat decît dinspre cîmpia din Péronne, prin orice parte ar fi încercat dușmanul să înainteze, s-ar fi expus sau unei înfrîngeri, sau unei victorii foarte îndoielnice. În plus, în caz de înfrîngere, mareșalul de Saxa așezase înainte de podul din Calonne — singurul loc pe unde ar fi putut să fie trecut rîul Escaut — șase mii de oameni odihniți. În momentul în care primejdia ar fi devenit prea mare, regele și Delfinul trebuiau să se retragă pe pod, urmați de oastea franceză ce se putea retrage și ea.

La rîndul lor, aliații se împărțiseră în două pentru a face față celor două atacuri concomitente. Olandezii, conduși de tînărul prinț de Waldeck, amenințau Antoing. Anglo-hanovrienii, sub conducerea ducelui de Cumber-

land, se pregăteau să forțeze defileul din Fontenoy, formînd un vast semicerc în jurul armatei franceze, sprijinindu-și latura stîngă pe Péronne și latura dreaptă pe Barry. Cele două armate folosiră ziua de 10 și noaptea de 11 pentru a se așeza pe pozițiile lor. Regele își petrecu ziua de 10 la mareșalul de Saxa care, din porunca sa, rămăsese culcat. Bolnav, după cum am mai spus, de hidropizie în ultimul grad, refuzase punția de teamă ca nu cumva, operația nereușind, să-l împiedice să asiste la bătălie. Totuși, cum trăgea mare nădejde în victoria de a doua zi, mareșalul era foarte vesel. La rîndul său, regele era plin de încredere și senin. Discutară despre luptele la care participaseră înșiși regii Franței. Ludovic aminti apoi celor de față că, de la bătălia de la Poitiers, nici un rege al Franței nu luase parte la luptă împreună cu fiul său și că, de la bătălia de la Taillebourg, cîștigată de Ludovic-cel-Sfînt, nici un rege al Franței nu cucerise o victorie răsunătoare asupra englezilor. La ora unsprezece, Ludovic al XV-lea îl părăsi pe mareșalul de Saxa și se întoarse în bivuacul său împreună cu Delfinul.

Tatăl și fiul își petrecură noaptea în aceeași odaie. La ora patru regele se trezi și se duse el însuși să-l trezească pe contele d'Argensson, ministrul de război, pe care-l trimise în grabă la mareșalul de Saxa pentru a primi ultimele ordine. Acesta îl găsi pe mareșal culcat într-o trăsură de răchită, unde se putea întinde ca și în patul său, ca să nu se obosească prea mult înainte de luptă. Nu voia să se urce pe cal decît în clipa cînd avea să înceapă bătălia. Mareșalul îi transmise regelui că totul este pregătit și că poate să vină. Regele, care dormise la Calonne, plecă împreună cu fiul său, pe cai, trecură podul înainte de Justice-de-Notre-Dame-aux-Bois, cam la trei sferturi de

leghe de podul din Calonne, cu vreo cincizeci de pași mai înapoi de cea de-a treia linie franceză de luptă. La ora cinci, mareșalul a fost anunțat că dușmanul se pusese în mișcare ; atunci ceru să fie condus în prima linie, care era dispusă astfel : nouă batalioane păzeau Antoining, în stînga, pînă la rîpa din Fontenoy ; cincisprezece batalioane, alcătuiind aripa stîngă a armatei, se întindeau, prin spatele pădurii din Barry, pînă la Gauvin ; întreaga cavalerie ocupa, în spate, un front egal cu cel al infanteriei. Tot în spate, un batalion de trăgători fusese ascuns în pădurea din Barry. Mareșalul de Saxa se apropie pînă la o azvîrlitură de băț de tunurile dușmanilor, pentru a le studia poziția. Mareșalul de Noailles îl însoți spre a-i da raportul în legătură cu o lucrare pe care o executase peste noapte, alăturînd satului Fontenoy prima redută din dreapta. Ducele de Grammont, nepotul mareșalului de Noailles, se afla călare, la un pas îndărătul unchiului său. Mareșalul de Saxa ascultă raportul, aprobă totul și, văzînd că lupta era pe punctul să înceapă, îl rugă pe mareșalul de Noailles să se înapoieze la post. Acesta, întorcîndu-se către nepotul său, îi zise :

— Domnule de Grammont, locul dumitale este lîngă rege ! Du-te și spune-i că-mi voi da cu bucurie viața, astăzi, fie că vom învinge, fie că vom muri.

Unchiul și nepotul se îmbrățișară. În aceeași clipă, tunul bubui și tînarul Grammont, care se afla între unchiul său și mareșalul de Saxa, fu rupt în două de prima ghiulea. Domnul de Noailles încercă să-i vină în ajutor, dar totul era de prisos. Moartea își și începuse tristul ei seceriș. Mareșalul clătină cu mîhnire din cap și o porni în galop. În aceeași clipă, întreaga linie de atac franceză răspunse printr-o canonadă generală. Dar, foarte repede, ostașii

din ambele tabere renunțară la tunuri și începură să se lupte corp la corp. Olandezii încercară două atacuri asupra Antoing-ului dar fură respinși. La cel de-al doilea atac, olandezii fură secerați de o baterie așezată în spatele riului Escaut și de o altă baterie așezată în fața satului Antoing. N-au mai rămas în viață decît doisprezece oameni. Cît despre englezi, respinși de trei ori din Fontenoy, reveniră de trei ori la atac și-și strînseră rindurile pentru un nou asalt. Observînd că francezii își datorau avantajul focului încrucișat al artileriei lor, ducele de Cumberland ordonă unui maior-general, numit Ingolsby, să pună stăpînire pe pădurea din Barry și să cucerească cele două redute. Dar bietul maior se ciocni de batalionul trăgătorilor. Crezînd că are de-a face cu o brigadă întregă, bătut în retragere și veni să-i ceară întăriri ducele de Cumberland, care-i ordonă să stea pe loc. Împușcăturile venite din pădure îl determinară pe mareșalul de Saxa să trimită acolo două batalioane. Hotărît să treacă rîpa, ducele Cumberland alcătui o coloană de infanterie din douăzeci de mii de anglo-hanovrieni, apoi plasă cîte șase tunuri în fruntea și în centrul coloanei pe care o mîna înainte. Gărzile franceze și elvețiene, adăpostite în rîpă, crezînd că au de-a face doar cu o baterie susținută de un batalion, hotărîră să le vină de hac. Dar ajunse pe creasta rîpei, se treziră față în față cu o armată ; șaizeci de grenadier și șase ofițeri francezi fură doborîți pe loc. Gărzile își reocupară locul dinainte și coloana dușmană apăru pe creasta rîpei. Soldații înaintau încet, cu arma în mînă, dar gărzile franceze și elvețiene nu se dădură nici măcar cu un pas înapoi, deși erau de zece ori mai puține la număr decît dușmanul. Ajunși la cincizeci de pași, ofițerii englezi, în fruntea cărora se afla domni de Campbell,

de Albermale și de Churchill, salutară cu pălăriile. Certele de Chabannes și ducele de Biron, care ieșiseră din adăposturi pentru a-i întâmpina pe englezi, precum și alți ofițeri, le înapoiară salutul. Atunci milordul Charles Hay, căpitanul gărzilor engleze, făcu patru pași înainte și strigă :

— Domnilor din gărzile franceze, trageți !

La aceste cuvinte, contele de Hauteroche, locotenent al grenadierilor, făcu și el patru pași înainte și răspunse scurt :

— Domnilor, noi nu vom trage niciodată primii ! Trageți dumneavoastră, vă rog !

Și-și puse pe cap pălăria pe care pînă atunci o ținuse în mînă.

Cele șase tunuri bubuiră imediat și salve de împușcături răsunară cu putere. Nouăsprezece ofițeri de gardă, trei sute optzeci de soldați, colonelul elvețienilor — domnul de Courten —, locotenent-colonelul său, paisprezece ofițeri și două sute șaptezeci și cinci de soldați elvețieni căzură uciși sau grav răniți în canonada aceea. Domnii de Clisson, de Langey și de Peyre muriră. Apoi coloana engleză începui să înainteze în pas alergător. Regimentul regal acoperi retragerea gărzilor, care-și strinseră rîndurile în spatele acestuia, și veni apoi în ajutorul regimentului regelui.

Coloana își continua înaintarea în pas alergător, trăgînd din mers și totul într-o ordine atît de desăvîrșită, încît îi vedeai pe maiori sprijinindu-și bastoanele pe paturile puștilor soldaților pentru ca ei să poată trage exact la înălțimea unui om. Redutele din pădurea Barry și din satul Fontenoy trăgeau cu sîrg în coloana dușmană. Dar ea făcea praf tot ce întîlnea în cale. Armata franceză intră în panică. Mareșalul de Saxa, uitînd de boală, porunci să i se aducă un cal pe care se urcă imediat. Cum nu avea

putere să mai poarte cuirasa, înșfăcă un scut mic pe care-l aruncă apoi, pentru că pînă și acela i se păru prea greu pentru puterile lui. Dușmanul trecuse de bătăliile din Fontenoy care, nemaiavînd ghiulele, trăgeau cu praf de pușcă pentru ca să nu vadă aliații că nu mai au proiectile. Mareșalul îl trimise pe marchizul de Meuse la rege ca să-i spună acestuia să treacă podul îndărăt. Domnul de Meuse îl găsi pe rege imobilizat în mijlocul fugarilor.

— Sînt sigur că mareșalul va face tot ce va putea, răspunse regele. Așa că deocamdată rămîn aici !

Coloana dușmană continua să înainteze. La un moment dat, fugarii îl despărțiră pe rege de fiul său. Contele d'Aché îl imploră pe Ludovic să plece. Cum domnul d'Aché fusese rănit la picior de un glonte, leșină de durere în fața regelui.

— Cum e cu putință ca astfel de trupe să nu fie victorioase ? întrebă Mauriciu de Saxa, văzîndu-i pe domnul de Guerchy și regimentul său de soldați atacînd coloana engleză cu baionetele. Coloana ajunsese la șase sute de pași de rege, care-i declarase ducelui d'Harcourt că este hotărît să moară acolo unde se află. În acel moment apăru ducele de Richelieu, aghiotantul lui Ludovic al XV-lea.

— Ce se întîmplă ? întrebă ducele de Noailles. Și ce vești ne aduci ?

— Aduc vestea că, dacă vrem, putem cîștiga bătălia, zise ducele ; însuși dușmanul este mirat de victoria lui ! Nu știe dacă trebuie să mai meargă înainte, fiindcă nu este susținut de cavalerie. Dacă dăm ordin unei baterii să-i iasă în față, dacă redutele din pădurea Barry și din satul Fontenoy, care acum au ghiulele din belșug, își dublează focul și dacă ne năpustim cu toții asupra lui, îl zdrobim !

— Foarte bine, zise regele. Domnule de Richelieu, preia comanda oamenilor mei și dă-le exemplu !

Domnul de Richelieu porni în galop. Domnul de Péquignv dădu peste patru tunuri pe care le aduse alor săi ; domnul duce de Chaulnes își adună imediat cavaleria ușoară, domnul de Soubisse își adună jandarmii, domnul de Grille își strânse grenadierii-călare, domnul de Jumilhac, mușchetarii ; domnul de Biron păstră satul Antoing ajutat de regimentul din Piemont. Coloana ajunsese doar la o sută de pași de bateria adusă acolo datorită domnului de Richelieu. Brusc, ea se demască și deschise focul odată cu tunurile din Fontenoy și Barry ; infanteria franceză, regimentul regelui, jandarmii și carabinierii atacară coloana. O clipă, victoria a fost îndoielnică ; uriașa coloană făcu față tuturor. Dar iată că apăru regimentul din Normandia. În curînd, coloana aceea care semăna cu un șarpe uriaș fu ruptă în trei și începu să dea înapoi. Atunci francezii își recăpătară curajul ; armata voia să se răzbune pentru cele opt ore de retragere. Coloana, zdrobită, își transformă retragerea în derută. Dușmanii erau uciși sau luați prizonieri. Nici unul din cei cincisprezece sau optsprezece mii de oameni n-ar fi scăpat dacă n-ar fi fost susținuți de cavalerie. Ludovic al XV-lea se năpustise cu calul în galop, alergînd din regiment în regiment. Acolo unde cu un sfert de ceas mai înainte se auzeau doar urlete de furie și gîfîitul celor pe moarte, acum nu mai răsunau decît strigăte de victorie. Soldații își aruncau pălăriile în aer ; drapelele, ciuruite de gloanțe, se înclinau ; răniții încercau să le salute cu mîna ; era un fel de delir general. Mareșalul de Saxa alunecă de pe cal și căzu la picioarele regelui.

— Sire, spuse el, acum pot să mor ! Nu doream să mai trăiesc decît ca să vă văd victorios !

Regele îl ridică pe mareșal de jos și-l îmbrățișă în văzul întregii armate.

Bătălia de la Fontenoy deschise drumul unui șir întreg de victorii care puseră capăt războiului prin pacea de la Aix-la-Chapelle. La 23 mai regele cuceri orașul Tournay și, după zece zile, citadela. La 18 iulie, contele de Leuwendahl luă orașul Gand prin escaladă. La 22 iulie, orașul Bruges deschise porțile marchizului de Souvré. La 1 august, regele puse stăpînire pe Audenarde ; Termonde se predă ducelui d'Harcourt ; Ostende și Nieuport se predară contelui de Leuwendahl, iar Alost, marchizului de Clermont-Gallerande.

Prin cucerirea acestui oraș, campania din 1745 a luat sfîrșit ; cea din 1746 a început la 26 februarie prin supunerea orașului Bruxelles, unde regele a intrat în ziua de 4 mai. În fruntea armatei sale, regele s-a îndreptat apoi spre Leuvain, Lierre, Arschoot, Herenthals și fortul Sainte-Marguerite, care s-au predat fără nici o rezistență. La 20 mai a fost cucerit orașul Anvers, în 30, citadela. La 20 iulie s-a predat și orașul Mans ; la 2 august, Charleroi, iar la 19 septembrie, Namur. În sfîrșit, pentru a încheia campania din 1746 printr-o faptă răsunătoare, mareșalul de Saxa a cîștigat la 11 octombrie bătălia de la Raucoux, a ucis douăsprezece mii de dușmani, a luat trei mii de prizonieri, iar el n-a pierdut decît o mie o sută de oameni.

Campania din 1747 a început prin intrarea trupelor franceze în Zélande și prin cucerirea forturilor din l'Écluze și Dislendick de către contele Leuwendahl. La 24 aprilie, forturile din Perle și din Liekenshalk au fost cucerite de către domnul de Confades. La 1 mai domnul de Montmorin a cucerit fortul Philippine, iar la 15 sep-

tembrie contele de Leuwendahl a luat oraşul Berg-op-Zoom, care era de necucerit.

La sfîrşit, la 13 aprilie 1748 a fost asediat oraşul Maestricht, care s-a predat la 4 mai. Se spune că regele l-ar fi întrebat mai înainte pe mareşalul de Saxa :

— De ce aliaţii, dacă au fost învinşi, nu încheie pace, mareşale ?

— Sire, mai există Maestricht !

Într-adevăr, de îndată ce oraşul Maestricht a fost cucerit de către francezi, ostilităţile din Italia, dintre ducele de Richelieu şi contele de Brown, au încetat imediat. Regina Ungariei, regele Spaniei şi republica Genova au aderat la preliminariile de pace purtate după căderea oraşului Maestricht între regele Franţei, Anglia şi Olanda, care au dus la tratatul de la Aix-la-Chapelle, semnat la 18 octombrie 1748. Şi iată şi schimbările pe care acest tratat le-a adus în echilibrul european :

Don Carlos a primit confirmarea regatului Celor Două Sicilii ; ducele de Modena, care se însurase cu domnişoara de Valois, fiica regentului, a intrat în posesia statelor sale ; în sfîrşit, infantele don Philippe a obţinut ducatele de Parma, de Piacenza şi de Guastalla. Regele Prusiei, care declanşase războiul, s-a ales cu cele mai multe avantaje : a păstrat Silezia pe care o cucerise şi s-a trezit dintr-odată, prin această sporire a teritoriului, cît şi prin severele economii făcute de tatăl său, Frederic I, în fruntea unei naţiuni puternice. În sfîrşit, ducele de Savoia, drept preţ al alianţei sale cu împărăteasa, a obţinut o parte din ţinutul Milan. După cum vedeţi, marchizul de Saint-Séverin, trimisul Franţei la Congresul de la Aix-la-Chapelle, urmase întocmai instrucţiunile stăpînului său, căci Ludovic al XV-lea nu voia să se tîrguiască precum un negustor, ci să se poarte ca un rege.

Capitolul XIII

Expediția lui Carol-Eduard în Scoția. — Cei șapte oameni ai lui Moidart. — Victoria de la Prestor Pans și de la Falkick. — Deruta lui Culloden. — Fuga pretendentului. — Flora MacDonald. — Prințul și briganzii. — Devotamentul lui Roderic MacKenzie. Carol-Eduard izbutește să ajungă în Franța, de unde este expulzat. — Se refugiază la Roma. — Legătura lui cu doamna contesă de Albany. — Ultimii ani ai vieții sale. — Conte de Bonneval, cavalerul de Belle-Isle, monseniorul de Vintimille.

În vremea aceasta avuseseră loc : expediția prințului Carol-Eduard în Scoția ; moartea regelui Filip al V-lea al Spaniei, la Buen-Retiro ; moartea contelui de Bonneval la Constantinopol ; moartea cavalerului de Belle-Isle, căzut la atacul de la Exiles ; moartea domului de Vintimille, arhiepiscop al Parisului.

Expediția prințului Carol-Eduard în Scoția fusese încurajată de Franța, căci era o puternică diversiune ce-l ispita pe Ludovic al XV-lea. Pretendentul, plecat din Nantes pe vasul „La Doutelle” ajunsese spre sfârșitul lui august în insula Barra, una dintre insulele Noilor Hebride. De acolo, fără alt sprijin decât numele său, fără alt steag decât o bucată de pânză adusă din Franța, fără altă oștire decât șapte ofițeri, fără alt armament decât nouă sute de puști, el a trecut în Scoția, unde a debarcat la 25 iulie 1745, în Moidart. Cei șapte ofițeri care-l însoțeau merită să fie trecuți în istorie, căci amintirea pe care posteritatea o acordă marilor devotamente este adesea

singura lor răsplată. Cei șapte oameni erau : marchizul de Tullibardine, proscris pentru că luase parte la insurecția din 1715 ; sir Thomas Sheridan, fostul preceptor al prințului ; sir John Macdonald, ofițer în slujba Spaniei ; sir Francis Strickland, gentilom englez ; Kelly, implicat în afacerea cunoscută sub numele de „complotul episcopului Rochester“ ; Aeneas Macdonald, bancher din Paris, și Buchanan, care primise sarcina din partea cardinalului de Tencin de a-i duce prințului Carol, la Roma, invitația să se întoarcă în Franța. În clipa debarcării li se mai alătură un al optulea slujitor, care se numea tot Macdonald, numai că acesta era tatăl celebrului mareșal francez Macdonald. Unul dintre cei șapte gentilomi care l-au însoțit pe prințul Carol și pe care noi îi vom numi „cei șapte bărbați din Moidart“ ne-a lăsat o descriere naivă, dar încântătoare a acelei debarcări.

Se cunoaște succesul debarcării nebunești a prințului Carol-Eduard, care avea să reușească tocmai datorită nebuleniei sale. Încônjurat de cei șapte bărbați din Moidart, secondat de lordul Lovat și de o sută de luptători scoțieni din clanul Grants de Glenmoriston, după ce a ars și a distrus tot ceea ce-l deranja în drumul său, a străbătut „Scara Diavolului“, a cucerit fortul Williams, a luat prin surprindere orașul Perth, a intrat în Edimburg, s-a îndreptat către Prestor Pans, unde sir John Cowe adunase o oaste, a pus acea oaste pe goană, a pătruns în Anglia cu șase mii de infanteriști și cu două sute șazeci de călăreți, a pus mîna pe Carlisle, s-a îndreptat către inima regatului, a străbătut orașul Manchester și a ajuns la Derby, unde a constătat că se afla doar la treizeci de mile de Londra. I se făgăduiseră mari manifestații de simpatie în cinstea sa, dar iată că acele manifestații nu mai avură loc. Oricum, el conta și pe oameni, și pe bani, dar oamenii nu se mai angajară în slujbă lui ; mai mult, chiar propriii săi

soldați începură să murmure. Avînd o voință de fier, le ținu piept soldaților, îndemnîndu-i să se îndrepte spre Londra. Pînă la urmă, dîndu-și seama de imposibilitatea de a merge mai departe, se întoarse și o porni spre Scoția, ajunsă, trecu prin Dumphryes și Glasgow, primi cîteva întăriri franceze și scoțiene și începu asediul orașului Stirling, unde generalul Lawlay avu răgazul să adune o oaste. Carol renunță la asediu, ieși în întîmpinarea dușmanului, se întîlni cu el la Falkirk și smulse un ultim surîs norocului. Apoi, aflînd de sosirea ducelui de Cumberland și a armatei sale, se retrase la Inverness și, din ce în ce mai înghesuit de trupele regale, se văzu silit să accepte bătălia de la Culloden. Se știe care a fost rezultatul aceleia bătălii : din cei cinci mii de oameni care alcătuiau oastea pretendentului la tron, aproape o mie cinci sute au fost uciși. Carol a părăsit cîmpul de luptă cu un număr destul de mare de călăreți. Dar dîndu-și seama că totul se sfîrșise pentru el, încet-încet, s-a debarasat de toată șuita aceea. Pe capul lui se pusese un premiu de treizeci de mii de lire sterline, așa că nu prea mai avea încredere în oamenii din preajma sa. Amintirea lui Carol I vîndut de scoțieni lui Cromwell îi venea mereu în minte. Atunci începu fuga aceea urmărită pas cu pas de către John Hume în cartea sa *Istoria rebeliunii* și de către James Roswel, în *Călătorie în insulele de vest ale Scoției*. Fuga lui Carol face oarecum pereche cu fuga regelui Stanislas din Polonia.

De pe cîmpul de luptă, gonind fără oprire, prințul a ajuns la Gortuleg, care aparținea lordului Lovat. Fie că se afla încă prea aproape de armata engleză, fie că fidelitatea gazdei sale i s-a părut cam dubioasă, Carol s-a grăbit să ajungă la castelul din Inverrary, unde a sosit mort de foame și unde a înfulecat pe loc doi somoni pe care tocmai îi prinsese un pescar. Castelul a fost aspru pedep-

sit pentru ospitalitatea de o zi dată fugarului : a fost prădat de soldații englezi, iar cei doi castani seculari care-i umbreau intrarea au fost aruncați în aer cu praf de pușcă. Unul a fost distrus, celălalt a continuat să trăiască. O jumătate din el a înfrunzit atît cît a mai supraviețuit și familia Stuarților. Cît despre argintăria de la castel, o parte a fost lăsată soldaților, iar cealaltă parte a fost topită și s-a făcut din ea o cupă care a aparținut vreme îndelungată lui sir Adolphe Ougthon, comandantul-șef al Scotiei.

Din Inverrary, Carol a trecut în Long Island, unde nădăjduia să găsească un vas francez. Dar totul, pînă și elementele dezlănțuite ale naturii, se arăta a fi împotriva prințului. Furtuna îl izgoni pe fugar din insulă în insulă. În sfîrșit, ajunse în South-Uist, unde a fost primit de Clanranald, unul dintre cei șapte bărbați din Moidart ; l-a găzduit, în creierii munților, un tăietor de copaci pe nume Corradale. Dar chiar și acolo a observat că nu prea era în siguranță. Generalul Campbell debarcase la South-Uist, se raliase cu Macdonald de Skye și Macleods de Macleod, dușmanii prințului, și în fruntea a două mii de soldați începuseră să-l caute cu înfrigurare. Atunci o femeie curajoasă și întreprinzătoare alcătui un plan de reușita căruia se îndoiră pînă și bărbații cei mai curajoși și întreprinzători. Femeia era Flora Macdonald, rudă cu familia Clanranald unde se afla în vizită, în South-Uist, în epoca despre care vorbim ; socrul ei, după cum o arată și numele, era membru al clanului lui sir Alexander Macdonald, prin urmare dușmanul prințului. În plus, el comanda miliția în locul soțului ei, Macdonald, care se afla atunci în South-Uist. În ciuda dispozițiilor ostile ale socrului său, Flora n-a stat o clipă la șovăială. Și-a procurat un pașaport pentru ea, pentru un slujitor și o tînără servantă, ca s-o ajute la diverse treburi. Tînăra figura în

pașaport sub numele de Betty Burke. Această Betty Burke era, în realitate, prințul Carol-Eduard. Sub acest nume și deghizat în femeie, Carol a ajuns la Kilbrido, în insula Skye. Acolo însă se afla încă în ținutul supus autorității lui Macdonald. Flora și-a dublat curajul și istețimea. Totuși, fiind prea slabă pentru a-și putea duce singură la bun sfârșit planul, s-a hotărât să-și mai ia un ajutor ; iar acest ajutor era însăși soția lui sir Alexander Macdonald, lady Marguerite Macdonald. Când lady Marguerite a aflat despre fapta nurorii sale, mai întâi s-a îngrozit. Dar inima ei generoasă a făcut-o să uite de spaimă. Soțul ei lipsea, dar casa era plină de soldați englezi. L-a dat pe prinț în grija lui Macdonald de Kingsbourg, intendentul lui sir Alexander, iar Flora a fost cea care l-a condus pe Carol-Eduard pînă la Kingsbourg și l-a depus, viu și nevătămat, în mâinile intendentului.

Atunci a început pentru bietul Carol-Eduard o altă serie de aventuri : din Kingsbourg a trecut în Rasa, dîndu-se drept servitorul călăuzei sale. Din Rasa a ajuns în ținutul lîrdului Mackinnon. Dar, cu toate eforturile acestuia, a fost obligat să se întoarcă din nou în Scoția, unde a debarcat pe malul lacului Nevis. Acolo, primejdiile care-l pășteau pe prinț sporiră, căci un mare număr de soldați străbăteau districtul. Prințul și călăuzele sale se văzură deci strînși într-o rețea de santinele care se încrucișau unele cu altele, răpindu-i orice posibilitate de a mai înainta spre centrul Scoției. În sfârșit, după două zile în care n-a cutezat să aprindă un foc ca să-și facă o fiertură, s-a hotărît să încerce să treacă printre două posturi dușmane. Timp de un ceas, prințul și însoțitorii săi au fost obligați să se tîrască întocmai ca niște năpîrci, printr-un defileu îngust și întunecos ; apoi, după altă oră de mers pe furiș, au băgat de seamă că abia trecuseră de prima linie. Trăind cu ceea ce găsea pe drum și rămînînd uneori cîte două-

zece și patru de ore fără hrană, fără foc, fără adăpost, cu veșmintele în zdrențe, nefericitul prinț ajunsese, în sfârșit, în munții Strath-Glass, împreună cu ultimul tovarăș care-i mai rămăsese. Neștiind ce să facă și încotro să se mai îndrepte, se vîri într-o grotă ce servea de adăpost unor tâlhari, în număr de șapte. Din fericire, aproape toți erau vechi partizani ai prințului. Cînd îl recunoscuseră, ingenuncheară în fața lui. Abia acolo își găsi nefericitul prinț un pic de odihnă. Căci nici un rege, nici un șef de clan, nici un proprietar de castel n-a fost slujit cu mai mult zel și cu mai mult respect decît a fost slujit Carol-Eduard de către cei șapte tâlhari. Prințului îi lipseau două lucruri de care avea mare nevoie : haine și vești. Punînd mîna pe servitorul unui ofițer care se îndrepta spre fortul Auguste cu bagajele stăpînului său, tâlharii îi luară acestuia baloturile și se înapoiară în grabă. Acum prințul făcuse rost de haine, dar avea tot atîta nevoie de vești. Atunci unul dintre tâlhari, deghizîndu-se, pătrunse în fortul Auguste ; acolo căpătă informații precise asupra mișcărilor de trupe și, pentru a-i potoli prințului foamea, îi aduse la întoarcere o piine mare de grîu curat.

Carol-Eduard rămase cu tâlharii trei săptămîni. Cînd iată că prințului i se ivi posibilitatea unui drum mai puțin primejdios. Fiul unui bijutier din Edimburg, pe nume Roderic MacKensie, care fusese ofițer în armata lui Carol-Eduard și care cunoștea toate primejdiile ce-l pîneau pe prinț, se ascunsese în Glenmoriston. Era un tînăr de vîrsta și de înălțimea prințului și, printr-o ciudată coincidență, semăna cu Carol-Eduard ca două picături de apă. Cîțiva soldați, descoperindu-l într-o zi pe MacKensie, îl și înșfăcară. Atunci tînărului îi veni în minte o idee de un devotament sublim : după ce se apără cu înverșunare, își dezgoli pieptul, strigîndu-le soldaților :

— Ticăloșilor, vă ucideți prințul !

Auzind aceste cuvinte, soldații au fost convinși că pusese rămina pe Carol-Eduard, al cărui cap valora treizeci de mii de lire sterline. Falsul prinț a fost ucis fără multă vorbă ; apoi capul, odată tăiat, a fost trimis la Londra. Trecu o lună pînă să se descopere adevărul, o lună în care prințul, fiind socotit mort, n-a mai fost urmărit. Carol-Eduard profită de acest răgaz și, luîndu-și rămas-bun de la tilharii care-l ascunseseră, plecă pentru a se întîlni la Badenoch cu doi dintre prietenii săi : Cluny și Lochiel. În sfîrșit, la 18 septembrie 1746 Carol-Eduard află că două fregate franceze sosiseră la Lochlannagh cu scopul de a-l lua la bord pe el și pe tovarășii săi. Pe 20, prințul și Lochiel se îmbarcă pe una din fregate, precedați de o sută de susținători care se refugiaseră pe bord. La 29 septembrie, prințul izbuti să debarce aproape de Morlaix, în Bretagne. Trecuseră treisprezece luni de la plecarea lui din Franța și din aceste treisprezece luni, cinci se luptase tot timpul cu moartea. Unul dintre tilharii care-l urmașeră pe prinț pînă la Badenoch a fost prins mai tîrziu și spînzurat fiindcă furase o vacă. Acel om, care furase o vacă de cincisprezece franci, nu se gîndise nici măcar o clipă la cele treizeci de mii de lire sterline, prețul trădării.

Întors în Franța, Carol-Eduard a fost izgonit prin tratatul de la Aix-la-Chapelle. Arestat în timp ce se ducea la Operă, a fost închis la Vincennes, poate chiar în aceeași celulă unde, cincizeci de ani mai tîrziu, avea să fie închis ducele d'Enghien. Fugind de la Vincennes, a izbutit să ajungă la Roma, unde s-a îndrăgostit de contesa de Albany, mult mai celebră prin iubirea ei față de poetul Alfieri decît prin legătura cu penultimul descendent al Stuartilor. Carol-Eduard îndurase mult prea multe necazuri ca să nu simtă nevoia să le uite. Oare din pricina aceasta sau poate pentru că acest cusur era caracteristic

familiei Stuart, prințul căzu, la bătrînețe. în patima beției ? A murit la Florența, la 31 ianuarie 1788.

Se pare că luna ianuarie a fost întotdeauna fatală atît Stuartilor, cît și Bourbonilor. Căci ultimul Stuart, cardinalul de York, a murit la Roma, în 1808. Cei doi frați se odihnesc la Roma, în același mormînt.

Moartea lui Filip al V-lea, regele Spaniei, n-a produs nici o schimbare în Europa. I-a urmat la tron fiul său, prințul Asturiei, sub numele de Ferdinand al VI-lea.

Cît despre moartea contelui de Bonneval, ea a fost pe măsura vieții sale atît de aventuroase, încît poate constitui un întreg roman.

Născut la 14 iunie 1675, crescut la colegiul iezuitilor, intrat în marină la vîrsta de doisprezece ani, Claude-Alexandre, conte de Bonneval, a fost trimis acasă de către marchizul de Seignelay, ministrul marinei care, trecînd în revistă gărzile marinărești, a văzut printre ele un copil.

— Nu izgonești din armată oameni cu numele de Bonneval, domnule ministru, i-a spus băiatul plin de mîndrie.

Ministrul, văzînd cu cine are de-a face, i-a răspuns :

— Ba da, domnule, îi izgonești cînd sînt simple gărzi marinărești, ca să faci din ei ofițeri de vas !

Luptele de la Dieppe și Cadix au dovedit că nici contele și nici ministrul nu se înșelaseră. Părăsind marina, contele și-a cumpărat, în 1698, o slujbă în regimentul de gardă. În 1704 obținu conducerea regimentului de infanterie din Tour ; dar în 1704, certîndu-se cu domnul de Chamillard, ceru un concediu ducelui de Vendôme și-și petrecu iarna din 1705—1706 călătorind prin Italia, unde se împrietenii cu marchizul de Langallerie, care trecuse din slujba Franței în aceea a Imperiului. Bonneval a ezitat multă vreme dacă să-i urmeze sau nu exemplul. Dar prințul Eugène, care-l remarcase în rîndurile armatei

franceze în bătălia de la Luzzara, îl rugă să intre în oștierea sa. El primi și căpătă imediat gradul de general-maior în armata austriacă. Începînd din acel moment, curajul lui uimitor a fost pus în slujba străinilor. La Torino, a avut bucuria de a salva viața fratelui său, marchizul de Bonneval, pe care l-a recunoscut printre baionetele ungurilor, fără să știe că luptase împotriva lui. Începînd din acel moment, domnul de Bonneval putea fi văzut în orice bătălie : primul la cucerirea Alexandriei ; prinul la asaltul castelului de Tortone, în statele pontificale, unde și-a zdrobit un braț, primul în Savoia și Dauphiné. În 1714, în Flandra, a asistat la întrevederea dintre prințul Eugène și mareșalul de Villars ; la Rastadt, în 1715, a luptat împotriva turcilor, primind o lovitură de lance în burtă, fapt care l-a obligat să poarte un corset de fier aproape toată viața. În 1720, certîndu-se și cu prințul Eugène așa cum se certase cu domnul de Chamillard, a trecut de partea turcilor, și-a pus turban pe cap, a pus pe picioare artileria otomanilor, a devenit pașă și s-a remarcat, în 1739, în războiul împotriva imperialilor. A murit la Constantinopol, la 22 martie 1747, în vîrstă de șaptezeci și doi de ani și a fost înmormîntat în cimitirul din Pera.

Mai rămîn de spus două cuvinte despre moartea cavalerului de Belle-Isle, născut în 1739 și care a contribuit în mare măsură la ilustrarea fratelui său, mareșalul de Belle-Isle, punîndu-și în slujba acestuia inteligența, planurile de luptă, spiritul de prevedere și toate harurile cu care-l înzestrase natura. A murit în retragerea de la Exiles, odată cu domnii de : Darnant, Goas, Grille, Brienne și Donges.

Cît despre domnul de Vintimille, pe care l-am întîlnit în afacerea moliniștilor, a murit nu ca un bun creștin, ci ca unul care se îndoia strașnic de viața de dincolo.

Capitolul XIV

Familia regală. — Choissy și Trianon. — Eticheta de la Curte. — Societatea reginei. — Mesele. — Bucătarul regelui. — Delfinul și copilăria acestuia. — Domnul de Fleury. — În-surătoarea Delfinului. — Doamna de Pompadour. — Averea marchizei. — Serbările doamnei de Pompadour.

În epoca în care ne aflăm, adică spre jumătatea domniei lui Ludovic al XV-lea, acesta avea opt copii făcuți cu regina. Cu iubitele sale n-a avut prea mulți copii și mai ales n-a vrut să-i recunoască, fiindcă bastarzii străbunicului său Ludovic al XIV-lea au constituit o bună lecție pentru el. Cei opt copii erau : Delfinul, născut la 4 septembrie 1729 ; ducele d'Anjou, născut la Versailles în 30 august 1730 și mort în 1733 ; Louise-Elisabeth de France, măritată cu don Philippe, născută la 14 august 1727 ; Anne-Henriette, sora ei geamănă ; Marie-Adélaïde, cunoscută sub numele de Doamna Adélaïde, născută la 23 martie 1732 ; Victoire-Louise-Marie-Thérèse, născută la 11 mai 1733 ; Sophie-Philippine-Elisabeth, născută la 27 iulie 1734 ; Louise-Marie, născută la 15 iulie, 1737.

Deci, presupunînd că ne aflăm la începutul anului 1750, regele are acum patruzeci de ani, regina patruzeci și șapte, Delfinul douăzeci și unu, prințesele gemene au douăzeci și trei, doamna Adélaïde are optsprezece, prințesa Victoria, șaptesprezece, Sophie, șaisprezece, iar Louise, treisprezece. Prințesele, în afară de Louise-Elisabeth, măritată cu don Philippe, trăiau sub tutela mamei.

Firile acestor prințese erau foarte diferite, iar unele de-a dreptul ciudate. Henriette era bună, cu judecată, nepătimasă, timidă și înțeleaptă. Îi plăcea în mod deosebit societatea doamnei de Ventadour, care se apropia de suta de ani și care îi povestea toate întâmplările de la Curtea lui Ludovic al XIV-lea.

Doamna Adélaïde, dimpotrivă, avea o fire foarte hotărâtă ; semăna cu un băiețoi, cânta la vioară, mergea călare și iubea vânătoarea. Spunea întotdeauna că i-ar fi plăcut să fie bărbat ca să poată lua parte la război. Încă de mică, zicea adesea :

— Nu știu de ce toți doresc atît de mult un duce d'Anjou ! N-au decît să mă facă pe mine duce d'Anjou și vor vedea de ce sînt în stare !

La paisprezece ani, jucînd cavagnola cu regina, izbuti să-i fure paisprezece ludovici de aur. A doua zi istorisi tuturor acest lucru, rugînd să i se deschidă poarta și să fie lăsată să se ducă să-și cumpere un echipaj de luptă.

— Și unde vrei să te duci, prințesă ? o întrebă una dintre însoțitoarele sale.

— Unde vreau ? Ei bine, vreau să mă așez în fruntea armatelor tatei. Am să-l bat pe dușman și am să-l aduc pe regele Angliei prizonier la Versailles !

— Și cum ai să realizezi singură un astfel de plan ?

— Nu sînt singură ! Am găsit un aliat, un tînăr căruia i-am găsit un loc la Curte și care mi-a promis că vine cu mine !

Tînărul aliat al Adélaïdei era un puștan de cincisprezece ani pe care-l tot văzuse prin pădurea din Lagny, iar locul pe care-l obținuse pentru el la Curte era de paznic al măgarilor prințesei.

Reținută cu forța într-un apartament, Doamna Adélaïde găsisese un alt mijloc de a-i distruge pe englezi. În aceeași seară își expuse planul citorva persoane de la Curte.

— Am să-î chem, zise ea, rînd pe rînd, pe prinții englezi să se culce cu mine. Sigur că se vor simți foarte onorați de o asemenea cinste, iar după ce vor adormi, îi voi ucide !

Doamna Victoire, care avea înclinări mult mai blînde, era o tînără deosebit de frumoasă, cu un ten brun, cu niște ochi mari și încîntători, semănînd și cu regele, și cu Delfinul, și cu doamna infantă. Regele o iubea cel mai mult dintre toate fiicele sale. Doamna Sophie, care venea imediat după Victoire, era foarte albă, cu părul foarte negru, semănînd leit cu regele în partea de sus a feței. Doamna Louise, ultima, era foarte scundă ; în schimb, era foarte veselă și plină de viață și nu dădea în nici un chip de bănuît că într-o bună zi va ajunge călugăriță.

Doamna infantă a murit în 1759, Anne în 1752, iar Adélaïde, Victorie și Sophie au rămas nemăritate. Acestea sînt cel trei prințese căroră tatăl lor le spunea, în intimitate, Lupoanca, Molia și Cioara.

Toată acea Curte a regelui, a reginei și a Delfinului era supusă, cînd locuia la Versailles, unei etichete năucitoare. Iată de ce regelui îi plăcea atît de mult să stea la Choisy, iar reginei la Trianon.

Unul dintre lucrurile cele mai serioase ale acestei etichete era „gustatul bucatelor“. Existau, în 1750, cinci gentilomji slujind la fiecare masă și gustînd absolut tot ce se aducea de mîncare : apă, vin, friptură, pîine, fructe, dulciuri etc. La Choisy nu exista acest obicei. Acolo masa

ieșea gata pregătită printr-o gaură făcută în parchet, iar serviciul era executat de paji.

Un alt obicei păstrat cu tot atîta strășnicie ca și „gustatul bucatelor“ era cel al „intrărilor“. Ușa principală era rezervată gentilomilor. Cel care era socotit „un om obișnuit“, fie că era vorba de Chevert sau de Voltaire, era obligat să intre pe ușile mici. Vom vedea totuși că Voltaire a intrat pe ușa cea mare. Repartizarea funcțiilor, care făcea ca nimeni să nu îndeplinească decît ceea ce-i impunea cu strictețe statutul funcției sale, crea uneori situații ciudate. Astfel, într-o zi, regina plimbîndu-se prin camera ei de onoare, zări puțin praf pe pat și i-l arată doamnei de Luy-nes. Aceasta trimise să-l caute pe valetul de cameră al reginei ca să-i arate el praful valetului de cameră al regelui. Numai că valetul de cameră al regelui pretinse că praful nu-l privea pe el ; valeții-tapițeri ai regelui se ocupau de patul obișnuit al reginei, dar ei nu se puteau atinge de patul de onoare al reginei cînd ea nu dormea acolo. Or, cum ea nu se mai culca într-adevăr acolo, ștersul prafului era treaba slujitorilor care aveau grijă de mobile. Și așa trecură două luni fără a se descoperi cine avea obligația să șteargă praful în odaia aceea. După două luni, regina îl șterse ea însăși cu un pămătuf de pene.

Astfel de neajunsuri o urmăreau pe regină pînă și la Trianon, unde se ducea uneori să ia masa de seară împreună cu doamnele ei de onoare. Într-o zi avu loc o ceartă zdravănă între fructăreasă și administratorul castelului, ceartă care, vreme de doi ani, o împiedică pe regină să mai ia masa de seară acolo. Fructăreasa pretindea că era sarcina ei să furnizeze lumînările ; administratorul, la rîndul său, susținea că acest drept era al lui. Așteptînd să se rezolve conflictul, regina — ca să nu jignească pe nimeni —

nu se mai duse la Trianon decît în timpul zilei, renunţînd o bucată de vreme să mai cineze acolo.

De altfel, nimic mai trist decît acel sărman apartament al reginei. Din societatea ei obișnuită făceau parte cardinalul, ducesa de Luynes, președintele Hénault și părintele Griffet. La regină, nici un fel de etichetă. Toată lumea stătea pe scaune și cum discuția era în general foarte puțin însofletită, jumătate din cei de față dormeau, iar cealaltă jumătate îi privea pe primii cum dorm. Cel mai tăcut și mai somnoros din toată adunarea era ducele de Luynes, deși regina îl poreclise domnul Tintamarre ¹.

Regele, în schimb, ducea cu totul altă viață. Pe măsură ce înainta în vîrstă, înclinările sale erotice erau tot mai accentuate. Nu trecea zi în care să nu se așeze la masa de joc și regele juca, nu glumă, ori pierzînd, ori cîștigînd seară de seară, trei sau patru mii de ludovici. Cînd cîștiga, punea banii în caseta lui secretă ; cînd pierdea, banii erau luați din vistieria statului. Această înclinare către jocurile de noroc l-a dus, mai tîrziu, de la masa verde la speculațiile comerciale. Jocul odată isprăvit, toată lumea se așeza la cină. Regelui, care era mare băutor, îi plăcea îndeosebi șampania. Amețit bine, rămînea pe mîna doamnei de Pompadour, care făcea din el ce poțtea.

Regele avea un excelent bucătar, care învățase toate regulile artei sale nu numai din cele mai bune cărți de gastronomie, de la cei mai buni maeștri bucătari, ci și de la cei mai experimentați medici ; știa să prepare bucate datorită cărora regele putea să-și prelungească nopțile de zbenguială, lucru în care ducele d'Orléans fusese un adevărat as. Nu de puține ori, în timpul Carnavalului, regele,

¹ Zarvă.

prinții și favoritele lor se duceau la baluri mascale sau se distrau pe străzile Parisului.

Cît despre Delfin, în vîrstă de douăzeci și unu de ani, după cum am mai spus, fusese crescut într-un mediu plin de adulații, care uneori frizau ridicolul. Ca și sfînta Alacoque, despre care se zicea că încă de la frageda vîrstă de trei ani manifestase o groază vădită față de păcat, și Delfinul dădea celor din jur aceleași speranțe încă de la vîrsta de șase ani. Tînărul prinț, pe care domnul de Châtillon, preceptorul său, era obligat, la marile ceremonii, să-l slujească în genunchi, îi spuse într-o zi acestuia :

— De ce nu mă servești tot timpul astfel ?

Pînă și pedepsele erau făcute de așa manieră ca să-i sporească și mai mult orgoliul. Așa că, pînă la vîrsta de doisprezece ani, tînărul prinț a fost una dintre cele mai dezagreabile ființe. După această vîrstă, începu să fie mai cu judecată și să dea dovadă de mai multă voință. Cum era deranjat de o umflătură pe care o avea pe obrazul drept, toată lumea a fost de părere că trebuia să-i fie scoasă. Doctorul la Peyronie i-a făcut o incizie din mijlocul obrazului pînă la bărbie. Regelui — care se afla de față — i s-a făcut rău și i s-a dat să respire niște săruri ; dar Delfinul a rămas imperturbabil și a suportat operația fără un vaiet, fără un scîncet. După cîteva zile, dentistul său l-a prevenit pe domnul de Châtillon că trebuia neapărat să-i scoată prințului o măsea din partea unde fusese operat. Prințul a cerut un timp de gîndire, apoi, după ce s-a hotărît, l-a chemat pe dentist să-i scoată măseaua, îndurînd extracția fără să clipească.

După alte cîteva zile i-au mai scos o măsea, apoi și pe cea de-a treia și Delfinul a îndurat durerea cu aceeași im-

pasibilitate. Într-o zi, cardinalul de Fleury, discutînd cu el în glumă, așa cum discutase și cu Ludovic al XV-lea pe vremea cînd era copil, i-a spus :

— Oare pot conta, monseniore, pe această prietenie pe care mi-o dovedești astăzi ? Fiindcă după cîte știu eu prietenia prinților nu e de lungă durată.

— Totuși, i-a răspuns Delfinul întorcîndu-se spre el, ați izbutit să ocupați un loc destul de bun în inima regelui, așa că nu prea văd de ce vă plîngeți.

Cînd s-a pus problema să-l însoare cu infanta Maria-Tereza a Spaniei, Delfinul avea doar paisprezece ani și nu cunoscuse încă nici o femeie. Tot timpul nu vorbea decît despre plimbările și călătoriile pe care avea de gînd să le facă împreună cu viitoarea Delfină.

— Bine, îi spuse doamna Adélaïde, dar vorbește-ne și despre viitoarea ta soție ; laudă-i tenul frumos, pielea albă, ținuta nobilă. Am auzit că are părul roșu...

— Mi s-a spus că are un caracter frumos, răspunse Delfinul, și asta îmi ajunge !

Delfinului îi plăcea foarte mult vînătoarea, dar cum avusese ghinionul să-l ucidă, la o partidă de vînătoare, pe domnul de Chambon, n-a mai practicat niciodată acest gen de distracție. Cînd i-a murit bărbatul, soția domnului de Chambon aștepta un copil. Delfinul i l-a botezat și în timpul botezului se pare că n-a ținut seamă de nu știu care ceremonial. Cineva i-a atras imediat atenția :

— Monseniore, nu se obișnuiește astfel !

— Mi se pare, i-a răspuns cu amărăciune Delfinul, că nu se obișnuiește nici să ucizi tatăl unui copil și soțul unei femei care a devenit mamă !

Însurat de cinci ani, Delfinul trăise tot timpul alături de soția sa. De fapt, doamna de Pompadour se temea mult mai tare de Delfin decât de regină.

Așa cum am mai spus, doamna de Pompadour fusese prezentată în 1745 la Curte și, cum nu putuse apărea cu numele de doamna Lenormand d'Étioles, avea motive să se lepede de acel nume pe care-l făcuse de ris. Atunci îl rugă pe rege să facă și pentru ea ceea ce făcuse pentru doamna de Châteauroux. Regele consimți și-i dăruî marchizatul de Pompadour. Familia de Pompadour, care-și avea rădăcinile undeva, prin secolul al XII-lea, se stinsese în 1722, odată cu persoana marchizului de Pompadour, care jucase nu știu ce rol în conspirația lui Cellamare. Doamna de Pompadour nu-i pusese regelui condiții înainte, așa cum o făcuse ducesa de Châteauroux. În schimb, i-le puse după. Primul lucru pe care l-a făcut a fost să-l îndepărteze de la Curte pe domnul de Orzy, controlor general care-l persecutase odinioară pe tatăl ei, domnul de Poisson. Orzy, scos din slujbă, se retrase la Bercy, unde i se alăturară toți oamenii cinstiți. În locul lui a fost numit domnul de Machault, om cinstit și inteligent, care a izbutit să salveze țara de foametea din 1749, cumpărînd grâu din Barbaria.

Dacă doamna de Pompadour avea puterea de a destitui demnitarii din funcție, n-o avea și pe aceea de a numi în slujbe înalte pe cine ar fi vrut ea. Ca s-o împace, regele i-a dăruit funcția de director general al construcțiilor, funcție pe care ea a dăruit-o fratelui ei, care a primit și titlul de marchiz de Vandière. În ceea ce privește averea personală a marchizei, iată în ce fel a devenit ea bogată.

La șase luni după ce regele i-a declarat că o iubește, a primit o rentă de o sută zece mii de livre, o locuință la

Curte, cite una în palatele regale și marchizatul de Pompadour.

În 1746 a cumpărat de la fermierul general Roussel o moșie în Selle, dînd pe ea cincizeci de mii de livre, și a mai cheltuit șazeci de mii de livre cumpărînd și un mic castel. În același an, regele i-a dăruit șapte sute cincizeci de mii de livre ca să-și cumpere domeniul și castelul din Crécy. Apoi i-a mai dăruit și slujba de trezorier al grajdurilor regale, care valora cinci sute de mii de livre, ca s-o vîdă cui va vrea ea. În sfîrșit, în același an i-a mai dat o slujbă, valorînd cinci sute de mii de livre, s-o vîdă în profitul ei. Deci aproape două milioane dați favoritei într-un singur an. La 1 ianuarie 1747, Ludovic al XV-lea i-a dat, ca dar de Anul Nou, niște tăblițe de aur, cu armele Franței făcute din diamante în mijloc, iar pe margini bătute tot în diamante. În ele se afla și o hîrtie de cinci sute de mii de livre, plătilă la purtător. La 3 martie, fratele ei, marchizul de Vandières, a obținut de la rege căpitănia din Grenelle și o sută de mii de livre cu care să-și plătească brevetul. În 1749, doamna de Pompadour i-a cerut regelui un palat la Fontainebleau ; regele i-a dat trei sute de mii de livre să și-l cumpere. În același an i-a cerut regelui castelul d'Aulnoy pentru a-și sporî distracțiile din Crécy. Regele i l-a dăruit, adăugînd și patru sute de mii de livre. În 1750 marchiza a dorit să cumpere reședința Brimborian, mai sus de Bellevue. Regele i-a cumpărat-o, dînd pe ea șase sute de mii de livre. În 1751, doamna de Pompadour s-a gîndit că venise vremea să facă ceva și pentru tatăl ei ; regele a cumpărat moșia Marigny, pe care a oferit-o domnului Poisson. În 1752, doamna de Pompadour a dorit moșia din Saint-Rémy, vecină cu cea din Crécy. Nu costa decît douăsprezece mii de livre, așa că regele — rușinat să-i facă un cadou atît de mic — a mai

adăugat trei sute de mii de livre pentru un palat la Compiègne. În 1753, marchizei i-a plăcut superbul palat al domnului d'Évreux. Vorbindu-i lui Ludovic despre el, acesta i-a dat imediat cinci sute de mii de livre ca să și-l cumpere. Dar îndată ce a pus piciorul în acel palat, doamna de Pompadour nu l-a mai găsit pe gustul ei, așa că a mai risipit încă cinci sute de mii de livre ca să-l reamenajeze. De data asta parizienii n-au mai tăcut. Și-au manifestat fâțiș mînia împotriva curtezanei, acoperind zidurile palatului cu fel de fel de injurii și, cum pentru a-și lărgi grădina, aceasta a luat și o bucată din drumul public (astăzi Champs-Élysées), norodul s-a adunat, i-a înjurat pe lucrători și i-a pus pe goană cu pietre.

Cam în vremea aceea marchiza a încercat să cumpere de la regele Prusiei principatul de Neuchâtel. În caz de ruptură cu regalul ei iubit, sau dacă acesta s-ar fi prăpădit, marchiza ar fi vrut să aibă în străinătate un loc unde să fie ferită de dușmanii pe care și-i făcuse în Franța și unde să poată trăi liniștită nu numai din averea știută de toți, ci și din cea știută doar de ea și depusă la Băncile din Genova, Veneția, Londra și Amsterdam. Dar tratativele ei cu regele Prusiei n-au dus la nici un rezultat.

De o parte din această avere regală, cu care marchiza nu mai știa ce să facă, profitară artiștii. Toate acele palate trebuiau împodobite, reproducind în toate felurile, fie chipul, fie capriciile favoritei. Artele sînt singura noblete pentru care nu există om de rînd. Vernet, Latour, Pigalle deveniră oaspeți obișnuiți la masa marchizei. Arta a intrat, datorită doamnei de Pompadour, în viața de toate zilele, s-a transformat pentru a fi nu numai plăcută, ci și utilă. A coborît pînă la cele mai mici detalii ale mobilierului. Toate fleacurile cu care se înconjoară o femeie au devenit obiecte de artă ; pînă și astăzi femeile la modă iau

sub aripa lor protectoare pe artiștii care execută asemenea fleacuri costisitoare, așa cum a făcut la vremea ei marchiza de Pompadour.

În concluzie, trebuie să mărturisim că niciodată cochetăria amănuntelor n-a mers atît de departe ca pe vremea doamnei de Pompadour, cînd arta încerca în permanență să se substituie naturii. Strălucitoarea minune a firii care sînt florile a fost imitată și reprodusă într-o sută de feluri, fie cu acul, fie cu pensula, fie din porțelan. Într-o zi, doamna de Pompadour îl primi pe Ludovic al XV-lea în minunatul castel din Bellevue care înghițise milioane. Era în toiul iernii, ba chiar al unei ierni foarte aspre. Marchiza îl conduse pe rege într-un apartament care dădea într-o seră imensă, plină cu cele mai proaspete și mai diverse flori. Trandafiri, crini și garoafe se înălțau de pretutindeni, umplînd sera cu miresmele lor delicate. Regele o rugă pe gazdă să-i facă și lui un buchet ca să-l ducă la Versailles.

— Poftiți să le culegeți singur, sire, îi zise favorita cu cel mai fermecător suris al ei, luîndu-l pe rege de braț. Poftiți !

Regele intră în seră, dar abia cînd vru să rupă o floare își dădu seama cît de mult se înșelase. Căci toate acele splendori erau făcute din cel mai fin porțelan de Saxa și stropite cu esențe dintre cele mai rare. Regele rămase mut de încîntare și de admirație.

Cu toate acestea, Ludovic al XV-lea avea dese accese de tristețe, de profundă melancolie, momente de silă, pe care nu și le putea înfrînge în nici un fel. Ca să-l distreze, doamna de Pompadour n-a făcut apel, ca doamna de Maintenon, la slujbe și la preoți, ci la reprezentații teatrale și la poeți : Dufresney, Marivaux și Collet erau regii aceluia teatru care, la fel ca și mobila epocii, putea fi numit „tea-

trul Pompadour“. Sub Ludovic al XIV-lea, Molière fusese valet, sub Ludovic al XV-lea, Voltaire era gentilom.

La spectacolele acelea, prilej de nenumărate intrigi, asista un foarte mic număr de spectatori : regele, regina, Delfinul, prințesele Adelaïde, Victoire, Sophie, Louise, prințul de Turenne, ducii de Chartres și d'Ayen, domnul de Richelieu, marchizul de Villeroy, domnii de Coigny, de Croissy, de Querchy, mareșalul de Saxa și încă vreo câțiva nobili. Actor erau contele de Maillebois, d'Ayen, de Meuse, de Croissy, de Voyer, de Duras, d'Amboise, de Clermont, de Villeroy ; actrițele erau doamnele de Pompadour, de Brancas, de Pons și de Sassenage. Astfel, în 1747 s-a jucat *Tartuffe*, dar aproape în secret, ca să nu afle Delfinul, prințesele și regina. În 1749 s-a jucat piesa *Căsătoria încheiată și desfăcută* de Dufresny, contele de Maillebois avînd un succes enorm în rolul președintelui. În 1752 s-a jucat *Venus și Adonis*, balet erotic. Cuvintele erau ale lui Collet, iar muzica de Mondonville. Cavalerul de Clermont juca rolul lui Marte, doamna de Pompadour pe cel al lui Venus, viconte de Chabot era Adonis, iar doamna de Brancas — Diana.

Mulți dintre acei domni și acele doamne își crează reputația de mari artiști.

În 1748 s-a construit o sală specială pentru distracțiile lui Ludovic al XV-lea și mai ales ale doamnei de Pompadour.

În vremea asta, poporul, de care uitase toată lumea, începu să murmure ; acel murmur s-a transformat mai apoi în primele tunete care au bubuit în timpul furtunii din 1793. De acum, intrăm în perioada decadentei monarhice, pe acel versant al secolului al XVII-lea pe care vom aluneca foarte repede, pentru că panta este foarte înclinată.

Capitolul XV

Încurcături financiare. — Domnul de Maurepas este înlocuit cu domnul de Bouillé. — Plîngerile nobilimii, ale clerului și ale statelor din provincii. — Exilul gentilomilor. — Nemulțumirile poporului. — Ordinele împotriva cerșetorilor și vagabonzilor. — Răzmerița. — Planul de fortificare a Parisului. — „Drumul revoltei“. — Domnul de Charolais. — Măritișul doamnei de Boufflers cu domnul de Luxembourg. — Nobilimea militară. — Moartea lui Mauriciu de Saxa. — Înfiiințarea Școlii Militare. — Nașterea ducelui de Bourgogne. — Marchizul de Marigny. ~

Certurile dintre cei mai buni prieteni, dintre soț și soție sau dintre doi iubii izbucnesc adesea din lipsa banilor, iar discordia dintre popor și rege se iscă rareori din altă pricină. Cînd am vorbit despre regență, am amintit de lipsurile pe care le îndura Franța. După toate smintelile lui Ludovic al XV-lea, situația s-a înrăutățit și mai mult, miniștrii fiind primii care și-au dat seama că filonul de aur se isprăvise din mina secătuită. În urma ultimului război s-a văzut clar în ce situație jalnică se afla marina, atît de înfloritoare pe vremea lui Colbert, atît de neglijată de Fleury. Țapul ispășitor a fost de data aceasta domnul de Maurepas, care de fapt se făcuse vinovat de un catren îndrăzneț la adresa favoritei. Obligat să părăsească Ministerul Marinei, a fost înlocuit cu domnul de Bouillé, în vreme ce curajosul Orry, ce-i smulsese lui Fleury, ban cu ban, douăsprezece mii de livre pentru ca regina să-și poată

plăti datoriile, care oferise regelui optzeci de milioane la începutul campaniei din Franța aflată la capătul puterilor, stoarsă pînă la sînge de lacoma doamnă de Pompadour, acel curajos Orry a fost înlocuit de domnul Machault d'Arnouville. Odată în fruntea ministerului, domnul Machault s-a izbit de aceleași greutăți ca și domnul de Orry. Ba chiar greutățile erau acum și mai mari, fiindcă resursele scăzuseră și mai mult ; trebuiau acoperite imediat datoriile de stat și stins deficitul. Numai că poporul ajunsese la sapă de lemn și nici unul dintre mijloacele folosite pînă atunci nu mai putea pune ordine în finanțele țării. Atunci Machault luă hotărîrea să apeleze la cler, la nobilime și la statele din provincie, ale căror bogății erau necunoscute. Aceste categorii sociale își păstrasera vechiul drept de a-și fixa singure impozitele și de a nu-i plăti regelui decît — sub formă de dar — o sumă pe care aveau de asemenea privilegiul s-o stabilească.

Încă de la începuturile monarhiei franceze se hotărîse că regii nu sînt stăpîni absoluți și că, în materie de bani, națiunea nu le datorează decît atît cît socoate ea de cuviință. Numai că în acea epocă națiunea nu era reprezentată decît de nobilime și de cler, precum și de statele din provincie ; norodul nu conta, deși pe umerii lui apă-sau toate greutățile țării. Încălcarea acestui vechi principiu a fost de fapt scînteia revoluției, din 1789. Deci în asemenea grele împrejurări, domnul de Machault a trimis să fie înregistrat faimosul edict numit „edictul celei de-a-douăzecea părți“. Cu acest edict dăduse greș și domnul de Calonne și alții, ajungînd pînă la urmă să fie exilați. Parlamentul n-a vrut pentru nimic în lume să primească acest edict, pe care l-au propus trei dintre președinții săi, apellînd la rege. Acesta, drept, răspuns, a dat ordin Parlamentului să înregistreze edictul chiar a doua zi. Parlamentul obosisese să mai lupte cu regele. Exilat de Ludovic al

XIV-lea, exilat de regent, puțin îi mai păsa dacă avea să fie exilat și de Ludovic al XV-lea. Singurul lucru pe care l-a făcut a fost să-l trimită pe primul președinte la rege, ca să-l roage să aibă milă de poporul său. Dacă totuși regele ținea cu tot dinadinsul ca edictul să fie înregistrat, ei se vor spăla pe mâini, ca Pilat din Pont, și-l vor înregistra. Regele s-a ținut tare și Parlamentul a înregistrat edictul. Odată înregistrat, regele a cerut supușilor săi un împrumut de cincizeci de milioane de livre. Parlamentul a încercat din nou să discute cu el, dar Ludovic nu i-a mai primit pe reprezentanții săi.

Cînd aceștia s-au înfățișat, regele le-a spus sec :

— Domnilor, socot că ați întîrziat cam mult să vă supuneți poruncii mele și vă previn că cu cît tergiversați mai mult lucrurile, cu atîta mă supărați mai tare !

Totuși, ceva mai curajos de data asta, Parlamentul a obiectat că nu știe cum să împace această sporire a datoriei de stat cu edictul celei de-a douăzecea părți, destinat să stingă datoria. Dar regele, înconjurat de tot Consiliul său, le răspunse de sus și pe un ton de adîncă nemulțumire :

— Domnilor, socot că am dat dovadă de destulă răbdare ! Doresc ca mîine să am banii !

Deconcertat de acest răspuns, Parlamentul l-a rugat pe rege să le dea măcar un răgaz de douăzeci de zile. Dar regele, din ce în ce mai supărat, le-a răspuns :

— Domnilor, mă mir foarte tare că nu vreți să vă supuneți ! Vă poruncesc ca edictul meu să fie înregistrat mîine dimineată și să am imediat banii ! Puteți pleca !

Parlamentul, neavînd încotro, înregistrează edictul regelui. De data asta, cele două edicte nemulțumiră pe toată lumea. Edictul celei de-a douăzecea părți nemulțumi nobilimea, clerul și statele din provincie. Edictul regelui, prin care acesta cerea împrumut de la poporul său cinci-

zeci de milioane de livre, nemulțumi norodul. Nobilimea, clerul, statele Artois, Bourgogne, Bretagne și Languedoc se plinseră foarte vehement de faptul că guvernul, obligându-i să dea a douăzecea parte din toate bunurile lor, tindea la abolirea dreptului de a dăruii prinților atît cît credeau ei de cuviință. Acceptînd acest impozit, nu numai că erau grevați de un nou tribut, dar nefăcîndu-l ei cadou regelui, toate libertățile le erau abolite. Astfel, vechile libertăți ale francezilor dispăreau cu totul. De aici și insurecția tuturor categoriilor sociale împotriva Curții.

Statele din Bretagne se adunară imediat ; episcopul de Rennes prezida clerul, iar domnul de Rohan — nobilimea. Comisarii regelui transmiseră acestora porunca regală : clerul și nobilimea, deliberînd, declarară că nu sînt de acord să dea Curții a douăzecea parte din averile lor. Să ne amintim că un lucru asemănător se petrecuse în Bretagne și pe vremea regentului. După această deliberare mai avură loc alte trei : a nobilimii, clerului și statelor din provincie. Toate trei adunările, cu toată porunca autoritară a regelui, chiar cu riscul de a se face vinovați de nesupunere, toate trei adunările, deci, hotărîră că nu vor da Curții nimic din bunurile lor. Asta în ce privește Bretagne.

Declarația celei de-a douăzecea părți fiind semnată de statul Artois, locuitorii spuseră la început că se vor supune poruncii regale privind ajutorul de care Ludovic avea nevoie. Dar cerură să stabilească ei suma, după vechea cutumă a ținutului, fapt care le-a fost refuzat. Atunci se oferiră să dubleze vechile impozite, cu condiția ca ele să păstreze forma de dar. Dar Curtea le răspunse că nu este vorba de o sporire a vechilor impozite, ci de declararea exactă a bunurilor, pentru a se putea stabili cea de-a douăzecea parte pe care urmau s-o plătească. Drept pentru care Curtea porunci intendentului să ceară imediat acele declarații. De bine-de rău, unii se conformară.

Temîndu-se de o revoltă în Bretagne și mai ales temîndu-se ca nu cumva această revoltă să se întindă în întreaga Franță, Curtea se arată mulțumită de acele declarații, oricît de nesatisfăcătoare erau în realitate.

Veștile din Languedoc se arătară a fi și mai supărătoare, fiindcă locuitorii din această provincie cerură ca acei comisari ai regelui să le arate mai întîi instrucțiunile pe care le primiseră. Or, cum în acele instrucțiuni nu era vorba de darul obișnuit, ci de cea de-a douăzecea parte din averile lor, cum noile prerogative ale regelui aboleau vechile cutume și drepturi, statele refuzaseră să dea a douăzecea parte din averile lor și La Rochefoucauld, președintele adunării, declară că statele nu numai că nu voiau să dea a douăzecea parte din averile lor, dar acum nu mai voiau să dea nici măcar darul lor, potrivit vechiului obicei. De data asta nu mai era vorba de un refuz, ci de o sfidare. Ducele de Richelieu a primit poruncă să se ducă în Languedoc și să discute cu cei de acolo, spunîndu-le că — în caz de refuz — vor fi dizolvați ca stat. Cei din Languedoc refuzară să dea banii și fură dizolvați. Lovitura, periculoasă în aparență, nu era cîtuși de puțin în realitate. Statele din Languedoc erau departe de a fi atît de periculoase ca cele din Bretagne, unde toți gentilomii aveau dreptul de vot. În Bretagne, statele erau alcătuite din cîteva sute de gentilomi, necunoscuți la Curte, care, în timp de pace, în deliberările obișnuite, aveau o mare influență; cînd era vorba de constituția bretonă, gentilomii se uneau împotriva despotismului regal și alcătuiau o putere pe care nimeni nu era în stare s-o slăbească nici prin forță, nici prin corupție.

Cu totul altfel se petreceau lucrurile în Languedoc. Aici statele erau reprezentate de un număr redus de episcopi și de vreo douăzeci de baroni ereditari, pe care Curții îi era ușor să-i șupună sau să-i corupă. Cei de la Curte

tratară deci cu fiecare în parte și nu le mai îngăduiră nobililor să se adune decît cu condiția să ceară iertare regelui pentru nesupunere. La 3 septembrie 1757, majoritatea statelor din Languedoc veniră la Versailles și-i declarară regelui că „se căiau de a fi avut nefericirea să nu-i facă pe plac“.

Cît despre statele din Bretagne, ele se ținură tari pe poziție, refuzînd să dea regelui a douăzecea parte din bunurile lor. Curtea, uluită de această rezistență, îi trimise în exil pe cei care se arătaseră cei mai înverșunați.

Dar clerul îi făcu regelui cele mai mari încurcături. Abia s-a publicat edictul, și episcopii care se aflau la Paris s-au adunat cu zarvă mare la arhiepiscopie, mult mai periculoși prin protestele lor decît magistratura sau statele, pentru că puneau interesele Domnului înaintea intereselor lor ; deci, atacîndu-le privilegiile, ei pretindeau că le atacă pe cele ale Bisericii. Clerul s-a constituit așadar într-un fel de uniune secretă, trăgîndu-l de partea lor și pe Delfin, aliat devotat, pe care socoteau că pot conta fie chiar și pentru o ligă împotriva tatălui său, regele.

Cum între timp domnul de Bellefonds, arhiepiscopul Parisului, murise, în locul lui a fost numit domnul Cristophe de Beaumont. Ajuns la Paris, noul arhiepiscop, deși nemaipomenit de ambițios, vrînd să dea impresia că fusese silit să primească acest post, se aruncă la picioarele regelui și în loc să-i mulțumească pentru favoarea pe care i-o făcuse, ceru să fie scutit de o povară atît de grea cum era arhiepiscopia Parisului, unde ar fi fost obligat să lupte împotriva unei erezii atît de periculoase ca jansenismul. Regele îl ridică de jos și-i făgădui tot sprijinul. Era exact ceea ce voiau și iezuiții, care simțeau nevoia să fie protejați de autoritatea regală împotriva urii norodului. Din acest punct de vedere, domnul de Beaumont nu se dezminți. Galant și viclean în timpul studiilor, blînd și liniș-

tit în timpul șederii la Bayonne și Vienne, ajuns la Paris deveni, brusc, dur și inflexibil, străduindu-se să convingă lumea că ambiția lui nemăsurată era de fapt zelul cu care apăra credința. De-abia instalat la arhiepiscopie, începu să facă pe marele inchișitor al Franței, infiltrându-și poliția ecleziastică pînă și în locurile rău famate, amestecîndu-se în orice, dorind să știe totul, protejîndu-și prozelitii și persecutîndu-și dușmanii. Fără merite deosebite, și-a croit o cale măreață pe drumul Bisericii ; lipsit de capacitate, se bucura de o influență deosebită ; lipsit de talent, izbătise să se facă necesar și temut. Pe lîngă cusururile pe care le-am pomenit, domnul de Beaumont avea totuși și unele însușiri demne de semnalat.

În timp ce înaltul cler al Franței ducea un trai al cărui fast rivaliza cu cel al marilor seniori ai țării, făcînd, ca și ei, datorii pe care nu le mai plătea niciodată, domnul de Beaumont, dimpotrivă, era o pildă vie de decență, ordine și rînduială. Nu cheltuia nici o treime din venitul său, restul dîndu-l săracilor, de care totuși nu era iubit ; milosteniile sale treceau adesea granițele Franței, ajungînd pînă la săracii din Irlanda. Foarte ferm în ce privește păstrarea privilegiilor castelor favorite de soartă, mîndru pînă la insolență de vechimea nobleței sale, a cheltuit o sută de mii de scuzi pentru a dovedi, într-o antologie în două volume, că se trage dintr-o mare familie și dintr-o casă seniorială foarte veche. Așa că de îndată ce-a apărut edictul celei de-a douăzecea părți, a chemat la arhiepiscopie — el, care privea bunurile ecleziastice și dijma ca pe unul din mijloacele menite să mențină puterea Bisericii — a chemat deci la arhiepiscopie cincisprezece sau șaisprezece dintre episcopii aflați la Paris, pentru a se pune de acord cu ei ; și cum interesul lui era și al lor, hotărîră în unanimitate că întreg clerul Franței va încerca să-și păstreze prerogativele de a oferi daruri regelui și de

a nu accepta pentru nimic în lume să plătească impozite. Hotărîrea odată luată la arhiepiscopia Parisului, în adunarea prezidată de domnul Cristophe de Beaumont, a fost trimisă tuturor episcopilor din regat, care refuzară categoric să se supună ordinelor domnului de Machault.

Regele era un om slab din fire, atît de slab încît totul în jurul lui începuse să se ducă de rîpă. Pentru a complica situația de la Curte, domnul de Beaumont avu ideea să mai dezbată și o problemă religioasă, pe lîngă cele bănești și civile. Descoperise că fostul șef al janseniștilor, faimosul cardinal de Noailles, ceruse odinioară certificate de confesiune înainte ca preoții să dea împărtășania și mirul celor aflați pe moarte. Atunci domnul de Beaumont se grăbi — el, arhiepiscop molinist — să pretindă aceleași certificate ca și fostul cardinal jansenist, mai ales că nimeni nu-i putea lua în nume de rău acest lucru. Curtea, împotriva căreia el reacționa cu dibăcie, se văzu obligată să-l susțină în această luptă religioasă, ca să nu fie abandonată de Biserică. Dar cum regele voise să rămînă neutru, domnul de Beaumont se sprijini pe Delfin, de al cărui ajutor era sigur. Așa că arhiepiscopul, fără să mai aștepte, trecu la acțiune. Primul căruia i se refuză împărtășania, neavînd certificat de spovedanie, a fost un consilier din Châtelet. Războiul dintre Curte și Biserică fusese deci declarat. Cine nu avea un certificat de spovedanie nu putea fi împărtășit și, dacă murea neîmpărtășit, nu putea fi nici îngropat creștinește. Refuzul împărtășaniei se întinse repede și în provincii, iar de acolo, în sate. Arhiepiscopii din Sens și din Tours, episcopii din Amiens, Langres și Troyes au fost printre primii care s-au conformat ordinului arhiepiscopului din Paris. Norodul începu să protesteze în gura mare, spunînd că, după ce că nu are ce mînca, este veșnic neîndreptățit și persecutat, acum nu

mai poate fi nici îngropat creștinește. Filozofii începură să rîdă de domnul de Beaumont și să-și bată joc de el prin tot soiul de pamflete jignitoare. Poporului nu-i mai rămînea altceva decît ori să ia în serios refuzul împărtășaniei, ori să rîdă. Dacă-l lua în serios, se clătina monarhia, dacă nu-l lua, se clătina Biserica. Și iată că exact în toiul acestor neplăcute divergențe, domnul Berryer, noul prefect al Poliției, publică niște ordonanțe care iscară grave tulburări în Paris. Domnul Berryer, sluga supusă a doamnei de Pompadour, pus de ea în slujba de locotenent al Poliției, îi era desigur profund devotat. Domnul Berryer dăduse cîteva ordonanțe bune, dar caracterul lui inflexibil și manierele brutale făcuseră să fie urît de popor. Aceste ordonanțe, dintre care prima fusese dată în 8 iunie 1747, reînnoiau interzicerea tipăriturilor și răspîndirea cărților contrare religiei și bunelor moravuri. O altă ordonanță, din 9 mai 1749, se referea la doicile de la țară care veneau după slujbe la Paris ; alta, din 8 noiembrie 1750, avea în vedere curățenia străzilor ; cea din 16 ianuarie 1751 se referea la saltimbanci, iar cea din 6 ianuarie 1753 privea comportarea călăreților prin Paris. Printre toate aceste ordonanțe exista una, extrem de severă, împotriva vagabonzilor și a cerșetorilor.

Am arătat ce fierbere iscase refuzul împărtășaniei, deși această măsură nu prea lovea în popor, fiindcă poporul nu intra cituși de puțin în toate acele probleme privind jansenismul și molinismul, probleme care se reduceau aproape întotdeauna doar la vorbe. Poporul simțea totuși că la baza acelor dispute exista un fel de profanare a celor sfinte, fiindcă nu socotea firesc ca unui om aflat pe moarte să i se refuze împărtășania. Oricum, cu treaba aceasta o mai scoteau ei la capăt, dar iată că una din ordonanțele lui Berryer lovea direct în sărăcime : ordonanța împotriva cerșetorilor și a vagabonzilor, care era din cale-afară de

aspră. Cerșetorii și vagabonzii erau ridicați imediat, pe unde erau dibuiți, și făcuți, ca în Anglia, marinari sau coloni, după sistemul lui Law, care populase astfel Canada și Luisiana. Sigur că mai existau și abateri de la ordonanță, cum se întâmplase, de pildă, cu acea doamnă Comiau care-și declarase bărbatul vagabond ca să poată rămîne cu amantul. Întîmplarea iscă multă zarvă și-l înveseli pe Ludovic al XV-lea, cînd iată că se petrecu o întîmplare mult mai gravă, la care Cîrtea trebui să intervină.

În mai 1750, un agent de poliție fură un copil, urmărind să obțină de la maică-sa o răscumpărare foarte mare. Mama, crezînd că-și pierduse copilul, făcu să i se audă gemetele de durere pînă în mahalaua Saint-Antoine ; la asemenea vaiete, norodul se adună numaidecît, mamele încercînd s-o consoleze pe mama disperată ; zvonul se răspîndi și în alte cartiere, unde mai fuseseră furați și alți copii, care nu mai apăruseră însă. Dar iată că în toiul zarvei, al vaietelor și al lacrimilor, cineva lansă zvonul cum că medicii îi prescriseseră regelui niște băi de sînge pentru a-și restabili sănătatea șubrezită de prea multe dezmățuri. Astfel de zvonuri nu sînt niciodată cîntărite prea mult. Chiar în clipa în care se discuta acest lucru, un agent de poliție înșfăcă de sub nasul oamenilor un copil care cerșea. Copilul începu să țipe, mama să strige după ajutor. Lumea dădu năvală, îl prinseră pe agent și-l strînseseră de gît, apoi gloata furioasă și amenințătoare pătrunse în foburguri și năvăli în masă la ușa palatului lui Berryer, cerînd să li se facă dreptate pentru copiii furați și uciși. Avertizat la vreme, Berryer fugi din palat, prin grădină. Norodul vru să escaladeze zidurile și să dărîme palatul, cînd iată că porțile se deschiseră de la sine. Unii spuneau că din ordinul unui slujbaş al poliției, alții, că poliția voia să-i atragă într-o cursă pe cei care ar fi intrat în curtea palatului, iar alții susțineau sus și tare cum că palatul

poliției ar fi fost minat. În urma acestor zvonuri, gloata se retrase. Dar nu peste mult timp, mai multe detașamente ale Casei regale, gărzile franceze și gărzile elvețiene, cu puștile pregătite, cu muschetele gata de tras, cu săbiile scoase din teacă, sosiră la fața locului. Poporul o luă la goană și se întoarse în mahalalele sale, dar răzbunarea îl urmări pretutindeni. Cîțiva bărbați care li se părură mai îndrįjiți fură prinși și spînzurați ; o mulțime de oameni au fost întemnițați. Cum totuși răpirea copiilor fusese un fapt real, Parlamentul, care nu se mai avea bine cu regele, vru să știe ce anume se întîmplase și, printr-o hotărîre din 25 mai 1750, ordonă „să fie de îndată informat cine anume scornise acele zvonuri alarmante care duseseră la răzmeriță și, de asemenea, cine răpise copiii și dacă într-adevăr îi răpise“.

În vremea aceasta, răzmerița — care durase trei zile — îl speriasse foarte tare pe rege. Teama se manifestă mai întîi printr-o reorganizare completă a pazei, care pînă atunci se reducea doar la o companie de burghezi sau de meseriași, fără uniformă, ce-și făceau de bine-de rău datoria în virtutea unei vechi cutume feudale. Printr-o hotărîre a Consiliului au fost deci înființate zece companii de soldați pedestri, îmbrăcați în uniforme, și două companii călare. Cele douăsprezece companii, comandate de un locotenent-general, aveau sarcina să vegheze la liniștea Parisului și la supunerea orașului în fața hotărîrilor regelui. În plus, domnul d'Argensson alcătui, cu ajutorul domnului de Leuwendahl, un plan de fortificații și de cazărmi de jur împrejurul Parisului. Bastilia a fost reînarmată, garnizoana ei întărită avea acum opt sute de soldați, iar tunurile, dispuse în două direcții opuse, își încrucișau tirul cu cele de la Vincennes, dominînd mahalalele Saint-Antoine și Saint-Marcel. Dar cum înspre Poarta Saint-Honoré nu exista nimic care să oprească răzmerița, s-a adop-

tat un sistem de cazarmament care avea menirea să slujească și de fortăreață, și de adăpost. Astfel au fost așezate în locul acela trei cazărmi : prima, plasată în spatele Școlii Militare, pe drumul spre Sèvres și Vaugirard, era destinată gărzilor franceze ; a doua, ridicată în Rueil pe drumul dintre Versailles și Saint-Germain, era pentru gărzile elvețiene ; cea de-a treia, construită la Courbevoie și hărăzită celui de-al doilea regiment al gărzilor, urma să domine Sena, partea de jos a Neuilly-ului și să stăvilească orice mulțime care s-ar fi îndreptat spre Versailles.

Anul 1750 parcă prevestea anul 1789. În plus, începînd din acea epocă, regele renunță la orice legătură dintre el și Capitală pe care o iubise atît ; o rupse deci cu Parisul care, cu cinci ani mai înainte, îl primise ca pe un triumfător, acoperindu-i calea cu flori ; o rupse cu Parisul, oăinioară orașul bucuriei, al distracției și al serbărilor, cu Parisul devenit între timp un oraș al insultelor și al amenințărilor. Și ca să le arate parizienilor că nu mai are nimic comun cu ei și că nu mai voia să treacă prin oraș atunci cînd se ducea la Compiègne sau la Fontainebleau, porunci să se facă acel drum lat care leagă Bois de Boulogne cu Saint-Denis și care s-a numit multă vreme „Drumul revoltei“.

Acum să vedem de unde se iscase povestea aceea îngrozitoare cu copiii răpiți și cu băile de singe ale regelui.

În 1749 venise la Paris un han tătar, adică un fel de prinț. Acesta era un bărbat de treizeci-treizeci și cinci de ani, un adevărat colos, putred de bogat ; sosise cu o suită numeroasă, alcătuită din peste o sută de neamuri, prieteni și slugi. Deosebit de frumos la chip, îmbrăcat în niște veșminte de o mare bogăție, prințul s-a bucurat repede, la Paris, de o reputație rar înțilnită ; spunem la Paris și nu la Versailles, fiindcă prințul tătar, fiind dizgrațiat de Ivan al VI-lea, sigur că nu putea fi primit la Curte. Dar

lui puțin i-a păsat de Curtea franceză, din moment ce la Paris se afla într-o bună companie și se distra nemaipomenit de bine. După opt sau zece luni de ședere în Capitală, se răspîndi brusc zvonul că prințul tătar se îmbolnăvise de una din acele boli rare și de nevindecat cum ar fi, de pildă, lepra sau'elefantiazisul. Medicii consultați declarară că boala era extrem de rară și, ceea ce era mai trist, nevindecabilă. Prietenii săi erau disperați, dar el, luîndu-și rămas-bun de la ei, declară că boala lui nu este decît un fleac, o pecingine inofensivă, al cărei leac îl cunoaște și că peste șase luni se va înapoia pe deplin vindecăt. După care tătarul plecă. Medicii n-au vrut să-l contrazică, dar, după ce l-au văzut plecat, le-au spus prietenilor săi că puteau să poarte doliu după el, fiindcă n-aveau să-l mai vadă niciodată. Trecu un an, timp suficient ca toată lumea să-l uite, cînd iată că se răspîndi zvonul că tătarul se întorsese la Paris, pe deplin vindecăt, mai tînăr și mai frumos ca niciodată. Medicii protestară, susținînd vehement că era un alt prinț ; dar prietenii și neamurile, și mai ales femeile îl recunoscură imediat pe tătarul plecat cu un an în urmă. Doctorii francezi trebuiră să accepte faptul că prințul trăiește și că urmasa pobabil un tratament necunoscut încă în Europa, singurul care putuse face o asemenea minune. Dar ce tratament era acela care nu numai că-l vindecase, dar îi redase totodată frumusețea și vigoarea pierdute ? Toată lumea îl trase de limbă, toți încercară să afle cum se făcuse bine, dar degeaba : prințul nu suflă nimănui nici un cuvînt despre misteriosul tratament. Nimeni n-a fost însă atît de insistent ca domnul conte de Charolais care, atins și el de un fel de pecingine ciudată, era amenințat să piară. Contele insistă atît de mult pe lîngă prinț, încît acesta, deși foarte bun prieten cu el, nevrînd să-i spună ce tratament urmasa, îi propuse să scrie în țara lui și să-l cheme la Paris pe medicul mongol

care-l îngrijise. Contele de Charolais fu de acord și, după două luni, își făcu apariția în palatul său savantul Aben-Hakib. Contele văzu întrînd în odaie un bătrîn cu barbă albă ce părea să fie trecut de o sută de ani, dar cu o privire deosebit de pătrunzătoare. Și iată și tratamentul pe care se pare că i l-a aplicat medicul mongol. Domnul de Charolais trebuia ca, timp de două luni, să rupă orice relații cu iubitele sale, să se hrănească numai cu pește, legume și aluaturi ușoare, să nu bea decît sirop de migdală și limonadă și să locuiască în așa fel, încît să nu stea nimeni nici la etajul de deasupra lui, nici la etajul de sub el. Odaia sa trebuia să aibă trei uși și trei ferestre : una spre răsărit, una spre apus, iar a treia spre nord. Nu avea voie să intre în camera aceea decît seara, ca să se culce. În plus, în fiecare vineri trebuia să i se ia cîte unsprezece uncii de sînge; apoi, cu ajutorul unui aparat special, să i se introducă imediat alte unsprezece uncii de sînge scos din trupul unui băiat care să nu fi implinit încă paisprezece ani ; în sfîrșit, în ultima vineri a fiecărei luni, să se scalde într-o baie care să fie plină cu sînge de taur (trei sferturi) și cu sînge de om (un sfert). După acest tratament, care urma să dureze două luni, contele de Charolais trebuia să se vindece.

E de prisos să vă mai spun că tocmai în timpul acestor două luni dispăruseră cei cîțiva copii din Paris, fapt ce dusesese la răzmerița despre care am vorbit. După spusele cronicarului de la care am luat aceste amănunte, Ludovic al XV-lea, acuzat de o crimă de care fusese învinuit și Ludovic al XI-lea, obligase poliția să dea de capătul firului din pricina căruia se răspîndise asemenea zvon infricosător, și poliția îl informase că vinovatul era un prinț din familia regală. Deși contele de Charolais e unul dintre oamenii greu de calomniat, noi nu-l vom acuza niciodată

fără dovezi, chiar dacă există o scrisoare în care el relatează toate aceste lucruri, cerîndu-și iertare pentru crimele făptuite, scrisoare care nu e scrisă de el și care e redactată în niște termeni ce nu se potrivesc cîtuși de puțin cu limbajul ales al unui prinț. Dar, falsă sau adevărată, această scrisoare găsită în arhivele poliției este totuși un lucru demn de recunoscut; dacă e reală, ea arată pînă unde poate ajunge răutatea și egoismul celor care se bucură de impunitate; falsă, ea arată pînă unde poate merge ura celor sărmani, ură care, în 1793, a făcut să se reverse paharul suferințelor îndurate și să le taie capul regilor și prinților ce-i asupriseră, nepedepsiți, atîta vreme.

Un alt eveniment petrecut la Curte în epoca aceea a fost căsătoria neașteptată a doamnei ducese de Boufflers cu ducele de Luxembourg.

La 28 iunie, Ludovic al XV-lea se afla la Bellevue, la doamna de Pompadour, cînd ducele de Luxembourg a venit să-l roage să-i iscălească un contract ce conținea clauzele căsătoriei sale cu doamna de Boufflers.

Văduvă de trei ani, doamna de Boufflers fusese prezentată la Curte în 1734; era doamna de onoare a reginei pe vremea cînd regele tocmai își părăsise soția. Amabilă, seducătoare, plină de grație, își făcu repede loc în societatea distinsă de la Choisy. Și iată și cum se hotărîse, doar cu o zi înainte, această căsătorie.

Sătulă de văduvie, doamna de Boufflers îi spusese domnului de Luxembourg, cu care trăia de multă vreme:

— Dragă domnule mareșal, astă-noapte mi-a trecut prin cap o idee.

— Ce idee, doamnă ducesă?

— Că trebuie să mă iei de nevastă.

— Păi la ce bun ? În situația în care ne aflăm, sîntem ca și căsătoriți.

— Într-adevăr... Aș vrea totuși să mă mărit, ca să fiu doamna mareșal ; titlul sună frumos și-mi place grozav. De altfel, dacă te însori cu mine, îți aduc și eu un titlu. Dacă mă faci doamna mareșal, eu te fac căpitan al gărzilor.

— Ei drăcie ! Păi de ce n-ai spus acest lucru mai demult, ducesă ? Cînd facem contractul de căsătorie ?

— Voi veni diseară la dumneata, împreună cu notarul meu.

— Deci ne vedem diseară.

— Da, diseară.

Acesta era contractul pe care Ludovic al XV-lea fusese rugat să-l semneze, ceea ce și făcu imediat.

După opt zile, domnul de Luxembourg primi într-adevăr funcția de căpitan al gărzilor, rămasă vacantă prin moartea domnului d'Harcourt.

La 1 noiembrie, regele puse bazele unei nobilimi militare, categorie în care puteau intra nu numai nobili, ci și cei care-l slujiseră în calitate de căpitani și ai căror tați sau bunici fuseseră și ei cel puțin căpitani.

La 10 decembrie muri, la Chambord, mareșalul de Saxa. El introdusese în armată o nouă teorie, care se baza pe firea războinică a francezilor, și anume că aproape întotdeauna succesul bătăliilor se datora infanteriei. Pentru că era protestant, nu i se puteau face aceleași onoruri la înmormîntare ca domnului de Turenne. Regele porunci să fie îngropat la Strasbourg, iar cheltuielile înmormîntării și ale mausoleului să fie suportate de vistieria regală. Pigalle a primit sarcina să execute și a executat monumentul învingătorului de la Fontenoy și Rocroux. Mareșalul de Saxa a murit la vîrsta de cincizeci și patru de ani.

La 22 ianuarie 1751, regele a pus bazele Școlii militare, unde urmau să primească, gratuit, masă, casă și învățătură, cinci sute de gentilomi francezi, fiind preferați cei ai căror tați muriseră în slujba regelui sau se aflau încă în armată.

La 12 septembrie, doamna Delfină îl născu pe ducele de Bourgogne. În cinstea acestei nașteri, regele trimise patru milioane de franci orașului Paris, ca să mărite, cu acești bani, șase sute de fete. Exemplul său a fost urmat de doamna de Pompadour, care a măritat în aceeași zi toate fetele nubile de pe moșiile sale, efectuându-se astfel, în total, peste șapte sute de căsătorii. Văzînd aceasta, domnul de Montmartel, păstrătorul vistieriei regale, a mai măritat și el trei sute. Sfetnicii din preajma regelui și ai favoritei au procedat și ei la fel, astfel că în cinstea nașterii doamnei Delfine s-au efectuat cu totul două mii de căsătorii. Președintele de Lévy, autorul *Jurnalului istoric al lui Ludovic al XVI-lea*, a calculat că cele două mii de căsătorii au dat Franței, în paisprezece ani, cincisprezece mii de cetățeni.

La 4 februarie 1752, ducele d'Orléans a murit la Sainte-Geneviève, unde se retrăsese de cîțiva ani, după ce a ars cele mai frumoase tablouri din galeria sa pentru că înfățișau nuduri. La 29 iunie a murit, la Roma, faimosul cardinal Alberoni, același pe care l-am întîlnit cînd am vorbit despre conspirația lui Cellamare și care a stîrnit războiul în Europa pentru a face din Spania marea putere care a devenit mai tîrziu. Într-adevăr, în momentul morții sale, Spania poseda regatul Celor Două Sicilii și ducatele de Parma și de Piacenza. La 23 februarie 1753 muri, la rîndul ei, doamna du Maine. La 23 august 1754, doamna Delfină născu un al doilea prinț, care primi numele de ducele de Berry și care avea să fie, mai tîrziu, Ludovic al XVI-lea.

Moartea lui Montesquiou, a domnului de Leuwendhal și a prințului de Dombes sînt singurele evenimente mai importante din restul anului 1755.

Anul 1756 este plin mai ales de întîmplările războiului din Canada.

În rest, în cursul acestor șase ani, puterea doamnei de Pompadour, în loc să scadă, a crescut. În afară de lăcomia ei pentru bani și proprietăți, se pare că favorita avea și mari calități, și mai ales acele sentimente generoase și artistice care-i lipseau complet regelui. Cînd regele a cedat, în mod laș, în fața Angliei, făgăduind să-l trimită pe pretendentul Carol-Eduard în exil, cînd, supunîndu-se poruncii cabinetului din Londra, l-a arestat în plină stradă și l-a dus la granița Franței, unde tînărul și-a arătat mîinile învinete de frînghia cu care fusese legat, ea s-a opus din toate puterile atît arestării, cît și exilului tînărului Carol-Eduard. Și-a pus la bătaie toată avorea și nu s-a sfiit să-i declare regelui, în față, ceea ce toată Europa i-a spus după ce doamna de Pompadour a izbutit să-l scape pe Carol-Eduard :

— Sire, ceea ce ați făcut este o lașitate !

După ce l-a ajutat pe acel nefericit, doamna de Pompadour și-a întors privirea către arte. Datorită ei Voltaire a fost primit la Curte, unde a obținut funcția de gentilom, pe care a vîndut-o apoi cu șase sute de mii de livre. Datorită ei, el s-a menținut, cu toate necuviințele și familiartățile sale. Din cînd în cînd era obligat să fugă și să se ascundă fie la doamna de Châtelet, fie la doamna du Maine. Dar cum trecea furtuna, la primul surîs al regelui, doamna de Pompadour îl rechema pe fugarul care venea timid, făcea cîteva versuri în cinstea regelui pe care-l detesta și a favoritei pe care o disprețuia, dădea o reprezentație cu piesa *Semiramida* care nu plăcea, o ștergea

englezește în Prusia, apoi se întorcea și punea în scenă *Catilina* și, mereu avid de faimă sau mai curînd de zarvă în jurul numelui său, îi spunea lui d'Alembert, arătîndu-se pe sine :

— Uite, îl vezi pe omul acesta ? Are glorie de un milion și vrea să măi aibă încă de un bănuț !

Arta a fost un izvor nesecat pentru doamna de Pompadour pentru a-și păstra puterea asupra lui Ludovic al XV-lea, care se plictisea din ce în ce mai tare, căci regele era atins de singură boală care nu are leac : dezamăgirea. Iată portretul lui Ludovic al XV-lea, în picioare, făcut de Vanloo în epoca în care ne aflăm : regele pare încă tînăr, dar, ajuns la două treimi din viață, pe ici-pe colo răzbate bătrînețea care-l așteaptă. Fruntea o are încă, dacă nu prea lată, cel puțin nobilă. Ochii, deși albaștri și foarte limpezi, sub pleoapele vineții, sînt ușor adînciți sub sprîncenele frumoase ; nasul acvilin, caracteristic Bourbonilor, gura fină și spirituală, caracteristică tuturor prinților din casa de Savoia. Ei bine, dacă veți privi cu atenție fruntea, ochii, gura, expresia pe care a izbutit s-o prindă pictorul pe chipul său, vă veți da seama că regele era sătul de tot și de toate. Nu măi lipsește decît o cupă goală așezată la picioarele acestui portret, pentru a fi *Dezamăgirea* personificată. Un astfel de rege trebuia distrat cu orice preț. Pentru el, deci, Palatul Bellevue a fost transformat într-un palat de vis.

— Vreau aici grădinile Alcinei descrise de Ariosto, i-a spus doamna de Pompadour lui Boucher, dîndu-i banii necesari, marmora și porfirul.

Lemoine a tăiat piatra și Lemoine și Boucher au făcut din ele palatul unei zîne. Ei bine, cînd regele a văzut ce a putut face ea ca să-i placă, a surîs, i-a oferit un taburet, a așezat-o lîngă regină și le-a pus pe fiicele sale s-o

sărute pe frunte. Ea, fiica lui Poisson, care fusese pe vremuri condamnat la spînzurătoare fiindcă furase o vacă și care într-o seară, cînd era cu chef, le-a spus curtenilor ce-l înconjurau :

— Știți de ce-mi vine să rîd ? De bogăția și de toate minunățiile care ne înconjoară ! Un străin care ar intra aici ar crede că a nimerit la masa unor prinți și, dumneata, domnule de Montmartel, ești fiul unui crîșmar ; dumneata, domnule de Lavalette, ești fiul unui negustor de vinuri ; tu, Bouret, fiul unui lacheu, iar eu, pe legea mea, toată lumea știe al cui fiu sînt !

Și Ludovic al XV-lea a uitat de etichetă nu numai pentru doamna de Pompadour, ci și pentru fratele ei, marchizul de Vandière, pe care toată lumea îl lua peste picior, zicîndu-i „marchizul de alaltăieri”¹ ; regele i-a schimbat numele, ca să nu mai fie luat în rîs, numindu-l marchizul de Marigny. Și pentru ca încîntătorul său cumnat să aibă aerul unui marchiz adevărat, l-a făcut secretar al unui Ordin. Acum purta un minunat cordon albastru care-l scutea de orice alte dovezi ale nobleții sale. Tinărul se ocupase îndeaproape de desen, de geometrie, de arhitectură. La nouăsprezece ani era suprintendentul construcțiilor. Ei bine, la vîrsta la care un altul nu s-ar fi gîndit decît să se distreze, el a înțeles că trebuia să merite acest lucru. A plecat deci în Italia, împreună cu Soufflot, Cochin și Leblanc, a stat acolo doi ani și cînd s-a întors, chiar dacă nu era un artist de mîna întii, era cel puțin un specialist de prim ordin în materie de artă. El e cel care a înființat Școala de arhitectură din Roma. A isprăvit de construit Luvrul, a aranjat biblioteca și a găsit loc în acest palat

¹ Joc de cuvinte : de Vandière și *de l'avant hier* (de alaltăieri) se pronunță în franceză aproape la fel (n. t.).

pentru colecția de medalii și muzeul de antichități. A vrut mai ales ca în acel palat să locuiască artiștii. Dacă sora sa ar mai fi trăit, ar fi făcut multe lucruri bune. El e cel care a pus bazele expoziției publice de tablouri în marea galerie a Luvrului ; a strâns laolaltă marea colecție de lucrări a lui Rubens ; a cumpărat, pentru o pensie de zece mii de livre pe an, secretul lui Picot, care consta în a trece o pînză pictată și deteriorată pe o pînză nouă, fără a primejdui în nici un fel vechea pictură. Astfel a salvat de la distrugere capodopere ale lui Andrea del Sarto și pe *Sfin-tul Mihail* al lui Rafael. ~

În vremea asta, sora sa, doamna de Pompadour se ocupa, e adevărat, de lucruri mai puțin onorabile. Biata femeie înțelesese că misiunea — privită de doamna de Maintenon ca imposibilă — de a distra un om lipsit de simțul umorului merita cu prisosință o indulgență pontificală. Așa că, în lipsă de altceva, a inventat Parc-aux-Cerfs. Era pentru prima oară cînd o favorită a avut ideea de a-i dăru-i un serai regalului ei iubit. Inteligenta ducesă își dăduse seama că regele era omul obișnuinței și că variația era o distracție fără urmări nefaste pentru ea. Ce era acel Parc-aux-Cerfs ? Un harem din Bagdad sau din Samarkand, de unde fiecare sclavă era imediat alungată după ce se culcase o dată cu stăpînul ei. Cele care nu rămîneau însărcinate primeau o dotă datorită căreia se măritau cu vreun burghez sau cu stăpînul vreunei ferme ; cele care rămîneau însărcinate, își vedeau pruncul ajuns mai tîrziu în cler sau în armată. Puțin o interesau deci pe doamna de Pompadour toate acele slave de moment, atîta timp cît ea era sultana favorită sau mai bine zis Șherazada, obligată ca prin mintea, prin arta, prin poveștile ei să-l distreze pe sultan vreme de o mie și una de nopți.

Capitolul XVI

Anglia și Franța, ruptura dintre ele. — Washington. — Atacarea vaselor franceze de către vasele engleze. — Declarația de război. — Planurile Angliei. — Cucerirea insulei Minorca de către Richelieu. — Maria-Tereza și doamna de Pompadour. — Tratatul dintre Anglia și Prusia. — Alianța Franței cu Austria.

În ziua în care scriem aceste rînduri s-au împlinit o sută de ani de cînd Anglia și Franța, cele două rivale de la Crécy, Poitiers și Azincourt, se pregăteau să treacă peste Ocean lupta continentală pe care o purtau de cinci secole și pe care am văzut-o isprăvindu-se în 1745, prin bătălia de la Fontenoy. Să ne aruncăm acum ochii pe harta lumii din anul 1750 și să vedem care mai erau marile puteri.

Anglia, în urmă cu o sută de ani, nu poseda decît cinci localități în India : Bombay, Bejnapur, Madras, Calcutta și Chandernagor. În America de Nord nu avea decît Terra-Nova și acea fișie de litoral care se întinde ca un franj, din Arcadia pînă în Florida. Singura ei posesiune în Bahamas, erau insulele Lucayes ; în Micile-Antile, Barbuda ; în golful american, Jamaica. În sfîrșit, Anglia nu avea în Oceanul echinocțial decît insula Sfînta Elena, de tristă amintire.

Franța, dimpotrivă, avea dubla supremație continentală și colonială. Poseda toată acea linie de fortărețe construite de Vauban, care era cheia Țărilor-de-Jos și care se întindea de la Philippsburg pînă la Dunkerque. Armatele sale ocupau Corsica și prin tratatul din 1748 se bucurau de o influență protectoare asupra orașelor Genova, Modena, Parma, Piacenza și Guastalla. Ca putere colonială,

deținea aproape în întregime Antilele. Coloniile sale din Arcadia, din Canada și din Luisiana se întindeau zi de zi tot mai mult. În aceste colonii existau orașele : Québec, Montreal, Mobile și Noul-Orléans ; forturile din Fontenai, din Saint-Charles, din Pierre și Maurepas se înălțau deasupra lacurilor din Canada. Fortul Reginei domina râul Assiniboins. În Africa, avea Senegalul, Goreea și insula Madagascar de unde se putea ajunge în India ; de aici domina Insulele France, Bourbon, Sainte-Marie și Rodrigue. Și acum să vedem care au fost cauzele rupturii dintre Franța și Anglia.

Anglia, prin tratatul de la Utrecht, primise o porțiune din Arcadia. Limitele pământurilor cedate Angliei și cele ale pământurilor rămase Franței nu erau bine determinate, așa că rămăsese între ele o bucată de teren a nimănui. Pe acest teren, care aparținea de fapt Franței, englezii construiseră „Fortul Necesiității”, unde aduseseră o garnizoană destul de puternică, a cărei comandă o încredințaseră maiorului Washington. Comandantul trupelor franceze de pe râul Ohio, domnul de Contrecoeur, îi ordonă într-o zi domnului de Jumonville, unul dintre ofițerii săi, să se ducă la Fortul Necesiității și să ducă o scrisoare comandantului englez, prin care comandantul francez îl ruga pe maiorul Washington să nu tulbure printr-o posesiune ilegală pacea care domnea între cele două țări și să se retragă pe porțiunea de pământ englez. Domnul de Jumonville luă treizeci de oameni și porni la drum. Dar la o mică distanță de fort, izbucni o salvă de împușcături și domnul de Jumonville băgă de seamă că era complet înconjurat. Atunci înaintă singur către cei care-l atacaseră, ordonând trupei să rămână pe loc. Apropiindu-se de fort, se opri și începu a citi scrisoarea, dar după primele cuvinte răsună o nouă

salvă de împuşcături, care-l ucise atît pe el, cît şi pe opt dintre soldaţii săi, ceilalţi douăzeci şi doi fiind făcuţi prizonieri. După cîteva zile, unul dintre ei, un canadian, a izbutit să scape, ducînd comandantului său vestea acestei violări a drepturilor Franţei.

În vreme ce canadianul aducea vestea comandantului Contrécœur, maiorul Washington dădea ordine ca în vreme de război şi, în fruntea a patru sute de oameni, se îndreptă către avanposturile franceze. Dar abia apucă să facă două, trei leghe, că şi sosi înştiinţarea că o oaste numeroasă se îndrepta spre el ca să răzbune moartea lui Jumonville şi a oamenilor săi. Într-adevăr, domnul de Villiers, fratele victimelor, primise de la comandant ordinul de a-i pedepsi pe ucigaşii fratelui său şi de a aduce îndărăt prizonierii. Maiorul Washington se retrase repede în fort şi-i aşteptă pe francezi. Atunci domnul de Villiers începu asediul şi, după cîteva asalturi energice, Washington a trebuit să se predea. Capitulînd, englezii au fost obligaţi să se retragă din acel teritoriu, cu arme şi bagaje. Washington s-a angajat să înapoieze francezilor pe cei douăzeci şi unu de prizonieri care fuseseră trimişi la Boston ; dar, lucru ciudat, din douăzeci şi unu de oameni n-au mai venit înapoi decît şapte şi nimeni nu a mai ştiut ce s-a întîmplat cu ceilalţi paisprezece. Asasinatul avusese loc la 24 mai 1754 şi cucerirea fortului la 3 iulie a aceluiaşi an. Franţa reclamă faptul cabinetului din Londra, dar, ca întotdeauna, cabinetul dădu un răspuns evaziv. Apoi, dintr-o dată, fără nici o declaraţie de război, precipitînd deznodămîntul unei situaţii neclare, englezii făcură, pe mare, ceea ce făcuse Frederic pe continent. Parisul află cu stupeoare că nişte vase comerciale, ba chiar şi unele vase de război fuseseră capturate de escadrele britanice. La 3 iu-

nie 1755, amiralul Boscawen, aflat în fruntea unei escadre britanice alcătuită din treizeci de vase de război, întâlnește vasele franceze *Alcide* și *Crinul*, se apropie de ele în mod amical, apoi brusc le învâluie, atacându-le. *Alcide* era comandat de domnul Moquart, *Crinul* — de domnul de Lorgery. Cele două vase făceau parte din escadra domnului Dubois de La Motte. Pretextul atacului a fost pretenția domnului Boscawen, pe care cei doi căpitani nu voiseră să i-o satisfacă, de a saluta drapelul englez. Deși s-au apărat eroic, cele două vase au fost capturate de englezi. După câteva zile, vasul *Speranța*, navigînd sub pavilion alb, a fost prins la rîndul lui. Domnul de Douville, care-l comanda, s-a luptat ca un leu ; dus la Londra, a declarat că nu se socotește prizonierul unei națiuni civilizate, ci scavul unei bande de pirați.

În timp ce francezii tot mai trăgeau nădejde că pînă la urmă conflictul va fi aplanat, la Versailles sosi vestea că, în luna care trecuse, englezii le luaseră francezilor o mulțime de vase : cinci încărcate cu două mii de negri, douăzeci și șase cu mărfuri și provizii din insulele franceze, unul care se îndrepta spre Crimeea, două ale Companiei Indiilor — unul care se ducea în Senegal și altul care venea de acolo — două baleniere care veneau de la pescuit, douăzeci și două de vase avînd la bord provizii aduse din Canada, douăzeci și șapte de vase făcînd negoț atît în colonii, cît și pe coasta franceză, șaiseci și șase de bărci din Terra-Nova ; în total, englezii luaseră Franței, într-o singură lună, aproape trei sute de ambarcațiuni. În urma acestei crîncene piraterii, zece mii de marinari fuseseră luați prizonieri și duși în Anglia. Secretar de stat al Afacerilor Externe la Londra era pe atunci Henri Fox, mai tîrziu lord Holland, dușmanul personal al Franței, al că-

rui fiu a fost mult mai îndârjit și mai neiertător față de Franța decât tatăl său. Silit de cabinetul francez, care întreba cum este cu putință ca în timp de pace să se petreacă asemenea acte de piraterie, Fox a răspuns că : „starea de război nu rezultă întotdeauna dintr-o luptă reală între națiuni, ci din unele măsuri care anunță ostilități“ ; că Franța se înarma în mod public, că pregătea mari escadre și că transporta neconținut trupe în Canada ; că în aceste împrejurări, guvernul britanic era obligat să țină seama doar de interesele sale și să acționeze în mod hotărât pentru a păstra demnitatea țării sale. Acest răspuns insolent era urmat de o notă și mai insolentă, în care Fox cerea ca flota franceză să fie imediat dezarmată și fortificațiile din Dunkerque rase de pe fața pământului. Domnul de Rouillé răspunse, în numele regelui, „că ceea ce s-a petrecut e piraterie în toată regula, nedemnă de un popor civilizat“ ; că Anglia înhățase nu numai vasele de război ale regelui Franței, dar și pe cele comerciale, conținând mărfuri ce valorau peste treizeci de milioane de franci și că Versailles-ul cerea imediat o despăgubire pentru acele acte ostile.

La refuzul guvernului englez de a repara ce stricase, domnul de Mirepoix, ambasadorul Franței, părăsi Londra și astfel izbucni războiul. La o lună după ce englezii puseseră mâna pe vasele franceze *Alcide* și *Crinul*, avu loc o bătălie pe râul Ohio, aproape de Duquesne, între francezi și între englezii comandați de generalul Braddock. Odată englezii bătuiți măr, ofițerii uciși, magaziile și proviziile devalizate, cineva găsi instrucțiunile date generalului englez de către cabinetul din Londra. Instrucțiunile dovedeau prin data pe care o purtau că, în timp ce domnea cea mai deplină pace, guvernul englez se pregătea de zor să măvălească în Arcadia și să pună mâna pe posesiunile

franceze din America. Planul lor consta în a trimite puternice escadre care să închidă francezilor intrarea de la gura fluviului Saint-Laurent, în vreme ce patru armate urmau să atace, prin spate, coloniile franceze. Sarcina specială a generalului Braddock era să se pună mîna pe fortul Duquesne, să urce pe fluviul Ohio pînă ce avea să se întîlnească, pe lacul Erie, cu domnul Shirley, care îl aștepta la Choagen cu cinci mii de oameni, cu bărci și cu tunuri. După ce se întîlneau, trebuiau să acționeze împreună, să cucerească Niagara și Frontenac. În vremea aceasta, colonelul Johnson trebuia să pună mîna pe fortul Frédéric, pe lacul Champlain, pe râul Richelieu, iar în primăvară să fie gata să cucerească orașul Montréal, în vreme ce o altă oaste urma să intre în Québec, venind pe râul Saint-Jean.

Din fericire, acest plan uriaș căzu în mîinile francezilor. Escadra domnului Dubois de La Motte, cel căruia îi fusese ră luate vasele *Alcide* și *Crinul*, mai avea încă șapte nave care-l depuseră pe pămînt solid pe domnul Dieskau cu trupele sale. Băștinașii, care-i urau pe englezi, făgăduiră francezilor să le dea și ei ajutor. Din nefericire, Dieskau, abia ajuns, după ce bătuse o oaste alcătuită din o mie cinci sute de englezi, aproape de lacul Georges, a fost rănit și luat prizonier. Dar ținuți în loc și supravegheați, englezii au fost obligați să renunțe la vastul lor plan de cuceriri. Între timp, în locul lui Dieskau a fost trimis Louis-Joseph de Saint-Véran, marchiz de Montcalm, adică unul dintre cei mai viteji generali ai armatei franceze. Viața i-a fost scurtă, dar plină de strălucire și glorie.

În vremea aceasta, francezii aveau să le pregătească englezilor aceleași lovituri pe care urmau să le primească pe ascuns, de la vecinii lor, în America. Englezii posedau

În Mediterană o insulă aproape de Gibraltar ; pe vremea cînd Filip al V-lea al Spaniei era copleșit de nenorociri, lăsase să-i scape din mînă acea perlă pe care englezii o înșfăcaseră imediat, făcînd din ea una dintre bijuteriile de preț ale coroanei lor. Insula se numea Minorca. Dacă luau Minorca, francezii le tăiau englezilor posibilitatea de a mai ține legătura cu regele Sardiniei, aliatul lor ; îi împiedicau să mai navigheze spre Levant și spre Italia. Portul din Mahon, unul dintre cele mai frumoase din Europa, ar fi rămas singurul care să ofere azil flotei engleze ce-ar mai fi rătăcit prin Mediterană, acea mare uriașă a cărei intrare ar fi fost păzită de francezi. Dacă Franța izbutea să pună mîna pe Minorca, lua și Mahonul, apoi urma să ducă tratative cu Spania, care ar fi dat în schimbul insulei tot ce ar fi cerut francezii în golful Mexic.

E adevărat că fortul Saint-Philippe era de necucerit ; în schimb, fortul Richelieu putea fi ocupat. În acest scop, Richelieu a fost numit comandantul tuturor trupelor de apă și de uscat. I s-au dat cincizeci de mii de ludovici, oameni din Hyères sub ordinele domnului de Galissonnière și douăsprezece vase de linie. Acestora li s-au adăugat și optsprezece vase de transport. Din păcate, se pare că marea ținea cu englezii. A doua zi după plecarea vaselor, o furtună grozavă le-a împrăștiat care-încotro. Abia la 19 aprilie, adică a patra zi de la plecare, vasele au izbutit să se adune și să se apropie de Minorca. La 23 aprilie, mareșalul a studiat cu atenție fortul Saint-Philippe. Pretutindeni numai stînci și prăpăstii adînci de treizeci de picioare tăiate în granit. Imposibil de săpat tranșee, roca nu putea fi spartă nici cu tunul. Fortul nu putea fi cucerit decît prin escaladă. Dar unde să găsești niște scări atît de înalte ?

Între timp, Richelieu, poposind pe insulă, le complimenta pe doamnele minorcane, dăruindu-le fructe și bomboane și informându-se cam ce anume le-ar plăcea să le aducă din Franța. Dar iată că cineva semnală flota amiralului Byng, care venea în ajutorul insulei Minorca. Mareșalul i-a dat lui Galissonnière o mie de oameni, ca să-și întărească flota. Oștile au început să se lupte și pe mare, și pe uscat în același timp. Englezii au fost înfrinți, iar în noaptea de 27 spre 28 iunie, trei din cele cinci forturi engleze fiind cucerite, câțiva deputați i-au adus în 28, la prînz, lui Richelieu, un proiect de capitulare care, discutat în amănunt toată după-amiaza, seara a și fost semnat. La 29 august, toate forturile engleze se predaseră și domnul de Fronsac, fiul mareșalului de Richelieu, a plecat la Compiègne să-i ducă regelui vestea.

Domnul de Richelieu nu mai avea ce face în Minorca, dar nu putea pleca de acolo fără aprobarea regelui. Din păcate, la Curte număra mai mulți dușmani decît prieteni, iar doamna de Pompadour nu mai avea ochi să-l vadă de cînd, vrînd să-și mărite fata — Alexandrine — cu ducele de Fronsac, fiul mareșalului, ducele o refuzase. Vorbindu-i despre această căsătorie domnului de Richelieu, el îi răspunsese că ar fi onorat de o asemenea alianță, dar că fiul său se trăgea — prin mama lui — din casa imperială de Lorena și că el nu putea făgădui nimic fără consimțămîntul împărătesei. Doamna de Pompadour înțelese că era vorba de un refuz și-și manifestă ranchiuna față de mareșal subminîndu-i autoritatea ori de cîte ori avea prilejul. Pînă la urmă, ducele a fost obligat să se prefacă bolnav pentru a putea căpăta un concediu pe care — datorită certificatelor medicale — Ludovic nu l-a mai putut refuza. Întoarcerea mareșalului la Paris a constituit un adevărat triumf ; regele l-a primit însă foarte rece.

— Ah, iată-te, domnule duce, i-ai spus. Ei bine, cum ți se par smochinele din Minorca ? Se spune că ar fi foarte bune.

După care i-a întors spatele. În momentul plecării ducelui de Richelieu, Franța încă mai pendula între o alianță continentală sau cu Frederic sau cu Maria-Tereza. După înapoierea lui Richelieu, aproape că se hotărîse să se alieze cu Austria. Deși fiul său avea onoarea, după cum am mai spus, de a se trage din casa de Lorena, domnul de Richelieu era împotriva unei alianțe cu Austria. Toți oamenii de seamă din ultimul secol susțineau micșorarea puterii imperiale. Henric al IV-lea, cardinalul de Richelieu și Ludovic al XIV-lea urmăriseră același lucru. În momentul în care cuțitul ucigașului Ravallac dădea peste cap expediția la Julliers, Henric al IV-lea tocmai isprăvisese, împreună cu Sully, un plan uriaș, în care expediția la Julliers nu era decît începutul. Planul acela urma să schimbe fața Europei, care trebuia să devină, sub numele de Confederația creștină, a confederație universale. Iacobinii din 1793 și montaniarzii din 1848 s-au gîndit și ei la acest proiect al lui Henric al IV-lea care, odată ce-ar fi ajuns la Viena, cucerind Austria, ar fi pornit într-o cruciadă împotriva turcilor, alungîndu-i din Europa. Apoi ar fi înființat o Confederație creștină, alcătuită doar din cinci state, unde urmau să intre șase monarhii ereditare, cinci monarhii electiv, patru republici. Cele șase monarhii ereditare erau : Danemarca, Suedia, Anglia, Franța, Spania și Lombardia. Ultima, ridicată la rangul de regat sub ducele de Savoia, urma să fie alcătuită din Savoia, Montferrat, ținutul Milanului și Mantua. Cele cinci monarhii electiv erau : Roma, îmbogățită cu Nea-

pole și Calabria ; imperiul germanic ; Boemia, căreia urmau să-i fie alipite Lisace, Silezia și Moravia ; Polonia, îmbogățită cu cuceririle din Rusia ; Ungaria, mărită cu o parte din Austria, cu Tirolul, Carintia și cuceririle smulse de la turci. Cele patru republici erau : republica italiană, alcătuită din tot nordul Italiei aflat între regatul Lombardiei, statul papal și Veneția ; republica Veneției, sporită cu Sicilia ; republica Elveției mărită cu Franche-Comté ; și, în sfârșit, republica Belgiei. Toate acele state urmau să aibă un Consiliu Suprem ce trebuia să mențină pacea universală, să prevină certurile, să se pronunțe în privința neînțelegerilor, să apere frontierele, să îndrepte atacul împotriva celui ce ar fi fost socotit dușman comun ; în sfârșit, să vegheze la siguranța, la binele și la prosperitatea acelei armonii generale. Nefericitul de Ravallac habar n-avea ce dragoste profundă față de oameni se ascundea în inima acelui rege pe care o străpunsese — în colțul străzii Ferronnerie — în 14 mai 1610. Ei bine, planul lui Henric al IV-lea, de diminuare a puterii austriece, reluat de cardinalul de Richelieu și de Ludovic al XIV-lea, și cît pe aci să fie realizat, eșuase sub domnia lui Ludovic al XV-lea din pricina doamnei de Pompadour. Casa de Austria, obscură și aproape necunoscută în urmă cu trei secole și jumătate, nu se ridicase sub Carol-Quintul decît luptînd continuu împotriva tuturor principiilor de libertate. În lupta aceea pierduse Elveția, Olanda, Spania și Neapole ; dar îi mai rămăsese Ungaria, Boemia, Brabantul și Toscana. Dominația ei se întindea din Turcia pînă la Philippsburg și de la Ocean pînă la Mediterană. Era departe de ceea ce posedase în urmă cu două sute de ani, dar rămînea totuși cu încă foarte mult. O clipă, în 1738, întreg acest imperiu al Austriei fusese redus doar la Ungaria, iar

Germania răsuflase ușurată. Maria-Tereza îl văzuse prăbușindu-se și-și dăduse imediat seama că nu va putea păstra acea mare putere decât cu ajutorul Franței. Dar cum putea ea să învingă părerile politice ale unor oameni cum fuseseră Henric al IV-lea, cardinalul de Richelieu și Ludovic al XIV-lea ? Cum putea să-i învingă pe Ludovic al XV-lea, pe Delfin, pe miniștri și întreaga Franță, care erau împotriva ei ? Cu cine să se alieze ea în această luptă ? Cu doamna de Pompadour. Dar această femeie de condiție modestă, fericită că apucase să se mărite foarte de tinăra cu un înalt funcționar, putea fi aliata Mariei-Tereza, fiica și urmașa unor împărați ? Nimic mai uimitor decât politica ale cărei interese nivelează condițiile sociale. Dacă doamna de Pompadour urcase pînă la Ludovic al XV-lea, apoi Maria-Tereza trebuia să coboare pînă la doamna de Pompadour. Dar cum ? După o îndelungă chibzuință, îi scrisese acelei femei numind-o „verișoară“. O alianță a Franței cu Austria era atît de ciudată, de neașteptată și de puțin probabilă, încît atunci cînd domnul de Kaunitz, ministrul austriac la Aix-la-Chapelle, îi spuse pentru prima oară domnului de Saint-Severin că doamna de Pompadour îl trimisese, în 1747, în acel oraș pentru a încheia pace indiferent cu ce preț, domnul de Saint-Severin refuză să-l asculte. Dar la prima confidență pe care Maria-Tereza i-o făcu „verișoarei“ sale în legătură cu acel proiect de alianță, doamna de Pompadour, mai puțin iscusită în politică decât Henric al IV-lea, cardinalul de Richelieu și Ludovic al XIV-lea, încîntată de a fi numită „verișoară“ de către Maria-Tereza, ea, care fusese numită „coana Jupon“ de către Frederic, făcu tot ce putu pentru a ajunge la acea alianță. Și ce credeți că făcu ? Un fleac pentru favorită : îi înlocui pe toți miniștrii bătrîni, adepți ai lui Henric al IV-lea, Ri-

chelicu și Ludovic al XIV-lea, cu miniștri tineri, devotați ei înșiși : de Paulmy, de Rouillé, de Moras, de Berrger.

Cel mai de temut dintre toți era domnul de Maurepas, care avea convingerea că Austria este inamica cea mai aprigă a Franței. Domnul de Maurepas era amuzant, iar regele îl iubea. Văzându-se zilnic cu el, avea o mare influență asupra lui Ludovic. În plus, Delfinul îl iubea enorm, iar Delfinul — după cum știa toată lumea — era dușmanul neîmpăcat al Austriei. Domnul de Maurepas săvârși însă imprudența de a scrie o epigramă la adresa favoritei și regele îl exilă. Domnul d'Argensson fusese și el exilat, iar domnul de Machault fusese invitat să-și dea demisia. În afară de opoziția pe care domnul d'Argensson i-o putea face favoritei, de ce îl ura aceasta atât de mult ? Pentru că, într-o zi, un prieten al doamnei de Pompadour intră la ministru, își aruncă ochii pe o hîrtie pe care scria ceva și văzu că este vorba de o caricatură care tocmai apăruse. Caricatura îi înfățișa pe domnul d'Argensson într-o trăsură, pe Machault pe capră în chip de vizitiu, iar pe rege, la spatele trăsurii, în chip de lacheu. Scrisoarea începea cu următoarele rinduri : „*Lacheul meu binevoiește să-mi trimită, în sfîrșit, vizitiul*“. Într-adevăr, în aceeași dimineață regele îi scrisese lui Machault, cerînd să-i predea portofoliul. „Prietenul“ domnului d'Argensson îi spuse doamnei de Pompadour ce văzuse, iar aceasta îi spuse regelui care, foarte supărat, îi scrisese domnului d'Argensson, exilîndu-l.

Domnii de Paulmy și de Moras îi înlocuiseră deci pe Argensson și pe Machault, iar abatele de Bernis fusese introdus în Consiliul de stat. Era un om de treabă și cinstit, căruia îi plăcea să scrie versuri, simțind o mult mai puternică înclinare către cele lumești decît către sacristie. Cum Bayer, profesorul Delfinului, îl ura, făcînd tot ce

putea pentru a-l îndepărta, Bernis se hotărî să treacă de partea Joannei de Rompadour. Un om care se pricepea să scrie versuri destul de frumoase putea fi și un bun politician, așa că în iulie 1757, doamna de Pompadour îl înlocui pe domnul de Rouillé, la Ministerul de Externe, cu abatele de Bernis.

Alianța cu Maria-Tereza se înnodea deci încet și în umbră. Cei trei complici erau : domnul de Naremburg, ministrul reginei Ungariei, abatele de Bernis și doamna de Pompadour. Iată și ce anume propunea Maria-Tereza : împărăteasa era dispusă să dea Țările-de-Jos ducelui de Parma, despărțind astfel Anglia de Olanda printr-un prinț din casa de Bourbon. Luxembourgul și Gibraltarul Austriei nu mai erau. Franța urma să anexeze Mons ; Polonia urma să fie declarată țară liberă, iar coroana ei, ereditară. Suedia urma să cîștige Pomerania, iar Danemarca era invitată să se unească cu Franța și cu Austria. Rusia era parte contractantă și, cum Franța se afla în război cu Anglia, deși războiul încă nu fusese declarat, liga marilor puteri de pe continent urma să slăbească puterea maritimă a Angliei, cu care Austria declara că nu se va mai alia niciodată.

Planul era vast și îndrăzneț. Ludovic al XV-lea nu vedea, ca Maria-Tereza, chiar atât de departe și nici nu viza atât de sus. Maria-Tereza, rugîndu-l pe Ludovic să-și prezinte și el planul, acesta apelă la domnul de Bernis, care propuse doar atât : „Garanția sigură a Austriei și Prusiei, exceptînd Anglia“.

Abia atunci se află că, încă de la începutul anului 1750, exista un tratat între Anglia și Prusia. Aceasta din urmă a fost deci exclusă din plan, care se simplifică și mai mult, mărginindu-se doar la un rînd : „Garanția sigură a Austriei și Ungariei“. Tratatul a fost semnat la 9 mai 1756, între Franța și Austria.

Capitolul XVII

Consiliul. — Comisia mixtă. — Condamna-
rea episcopului d'Orléans. — Deschiderea adu-
nării clerului. — Nașterea contelui de Provence.
— Demisia consilierilor. — Teama de tulburări.
— Scrisori insultătoare la adresa doamnei de
Pompadour. — Amenințări la adresa regelui.
— Arestarea lui Damiens. — Damiens la Pa-
ris. — Supliciul. — Dizgrațierea domnilor d'Ar-
gensson și de Machault. — Domnul de Rouillé
îl înlocuiește pe domnul de Bernis. — Moartea
lui Fontenelle.

În tot acest timp, certurile religioase și politice iscate
de impozitul celei de-a douăzecea părți își urmau cursul.
Parlamentul îl acuzase pe preotul Saint-Etienne-du-Mont
că nu-și respectă îndatoririle, dar regele casase decretul
de acuzare printr-o hotărîre a Consiliului. Parlamentul nu
s-a dat bătut : la 18 aprilie 1752, a dat o hotărîre sub formă
de regulament privind interzicerea de a refuza, în mod
public, împărtaşania, sub pretextul ne reprezentării certifi-
catului de spovedanie sau de neacceptare a *Bulei Unige-
nitus*. Regele stabili o comisie alcătuită jumătate din cler
și jumătate din magistratură. Biserica era reprezentată de
cardinalii de La Rochefoucauld și de Soubisse, de arhie-
piscopul orașului Rouen și episcopul de Lyon. Magistratura
era reprezentată de domnii : de Trudaine, de la Granville
și d'Auriac, consilieri de stat, și domnul Joly de Fleury,
vechi procuror al Parlamentului.

În 1753, comisia a început să „lucreze“, adică să nu
facă nimic. Așa că cearta se învenina din ce în ce. În

18 ianuarie, Parlamentului i se aduce la cunoștință refuzul preoților de a le împărtăși pe călugărițele din Saint-Loup, din L'Hôtel-Dieu și din alte locuri. În 23, Parlamentul îl amendează pe episcopul d'Orléans cu șase mii de livre, plătibile imediat. În 24, o hotărîre a Consiliului casează hotărîrea Parlamentului. Parlamentul se hotărăște să-i adreseze muștrări regelui. Pe 4 mai, muștrările sînt înmîinate în scris, regelui, care refuză să le primească și ordonă înregistrarea scrisorilor sale trimise Parlamentului la 22 februarie. În 7 mai, Parlamentul răspunde că dacă se supune poruncii regelui înseamnă să nu-și îndeplinească datoria și să-și calce jurămîntul. Atunci președinții și consilierii sînt exilați, iar patru dintre ei arestați și întemnițați. Marea Cameră este mutată la Pontoise.

Parlamentele din Aix, din Toulouse și din Rouen urmaseră exemplul celui din Paris. Parlamentul din Rouen, mai ales, trecuse de partea episcopului d'Evreux.

Procedura pîrîndu-se prea aspră Curții, aceasta o casează la 1 august. Apoi, ca să nu mai rămînă nici o urmă, marchizul de Fougères se duce, din ordinul regelui, la Rouen, cere registrul Parlamentului și taie și șterge totul în prezența magistraților.

Fără să-i pese de poruncile regale, Parlamentul din Rennes se alătură și el celorlalte. În 19 august 1754, dă o hotărîre prin care-l condamnă pe episcopul din Vannes la șase mii de livre, plătibile imediat, pentru refuzul de a oficia o slujbă întru odihna sufletului preotului din Karnac, atrăgîndu-i atenția că, dacă în opt zile nu va oficia aceea slujbă, va fi tratat ca unul care nu respectă legile țării și ca instigator la schismă.

La 4 septembrie, regele suspendă Camera regală pe care o înființase pentru a judeca în lipsa Parlamentului și repune în funcțiile sale Parlamentul Parisului, care se

decide să înregistreze hotărîrea din 2 septembrie, ce impunea o tăcere absolută asupra disputelor religioase. În 2 ianuarie 1755, regele îl exilează pe episcopul de Troyes, care refuzase să dea nu ştiu cui împărtăşania, trimiţîndu-l la Méry-sur-Seine. În 23 mai. Adunarea călugărilor augustini îi dă regelui şaisprezece milioane de franci. Ea se încheie cu o scrisoare-circulară trimisă tuturor arhiepiscopilor şi episcopilor din regat, în care sînt expuse sentimentele prelaţilor din adunare în privinţa respectului datorat *Bulei Unigenitus*. Parlamentul socoate această scrisoare drept o infracţiune care loveşte în declaraţia din 2 septembrie prin care se ordonase să nu se mai discute nimic cu privire la Bulă.

La 17 noiembrie 1755, se naşte contele de Provence, cel care va fi mai tîrziu Ludovic al XVIII-lea. Pe 13 iunie 1756 se naşte domnul duce de Bourbon, tatăl celui duce d'Enghien împuşcat la Vincennes, duce de Bourbon pe care-l vom vedea mai tîrziu spînzurat de spanioli de una din ferestrele castelului din Chantilly.

La 21 august, regele ţine un consiliu la Versailles şi cere să i se înregistreze trei declaraţii : prima, privind stabilirea unui nou edict ce viza a douăzecea parte din avere, asemănător întru totul cu cel din 1749 : a doua, privind plata, vreme de zece ani, a unei zecimi din avere şi a treia, privind dreptul de a intra în oraşul Paris.

La 23 decembrie are loc, în sfîrşit, o şedinţă în care regele obligă Parlamentul să publice şi să înregistreze, în prezenţa sa, următoarele :

1. O declaraţie prin care reînnoieşte ordinul privind tăcerea asupra *Bulei Unigenitus*, menţionînd că refuzul împărtăşaniei va fi judecat de judecătorii regelui ; în plus, ordonă o amnistie generală pentru trecut.

2. Un edict privind desființarea a două dintre cele cinci Camere de anchete.

3. O declarație privind reglementarea disciplinei Parlamentului.

În aceeași zi, președinții și consilierii de la anchete și cîțiva consilieri din Marea Cameră, crezînd că prin aceste trei declarații li se schimbase funcția, și-au dat demisia din slujbă. Ultima declarație punea capăt certurilor, dar nu înăbușea ura poporului. Toate acele refuzuri de a-i împărtași și a-i îngropa pe oameni, toate acele hotărîri ale Parlamentului, toate acele contra-hotărîri ale Consiliului, exilul consilierilor și al președinților din Parlament, lipsa de dreptate, impozitele atît de aspre și de grele, toate vesteau o aprigă furtună, stîrnind valurile norodului care de șase ani, de cînd încetase să-l mai vadă pe rege și care nu-i mai auzea vorbind, în numele său, decît pe percepători și pe aprozi, încetase să-l mai iubească ; apoi începuse să-l urască. În ultimii doi sau trei ani ai acestei perioade, rapoartele locotenentului de poliție erau tot mai sumbre și mai amenințătoare. Acesta nu-i ascundea deloc regelui amenințările pe care le auzea zilnic proferate la adresa lui. La rîndul ei, marchiza de Pompadour primea zeci de scrisori insultătoare.

În aer se profila pumnalul lui Macbeth.

La 5 ianuarie 1757, Ludovic al XV-lea, care în după-amiaza aceea se dusesese la Trianon ca să-și vadă fiicele, tocmai se pregătea să se întoarcă. Pe la ora cinci, ieșind din apartamentul lor împreună cu Delfinul și cu o parte a Curții, se îndreptă spre scara la piciorul căreia îl aștepta trăsura. Între timp se întunecase și se făcuse frig ; fiecare se înfășura în redingota lui ; regele avea două, dintre care cea de deasupra de blană. Dar cînd să pună piciorul pe

scara trăsorii, un om se năpusti din întuneric, iar regele strigă :

— Oh, mi-a tras un pumn zdravăn !,

Dar trecîndu-și mîna peste vestă, văzu că e plină de sînge.

— Sînt rănit ! spuse el.

Întorcîndu-se, văzu lîngă el un bărbat cu pălăria pe cap.

— Asta-i omul care m-a lovit ! strigă Ludovic. Areștați-l, dar să nu-i faceți nici un rău !

Unul dintre valeții regelui se năpusti asupra omului și puse mîna pe el. Înșfăcat de gărzi, omul fu dus în sala acestora și scotocit. Avea încă asupra lui arma cu care îl lovise pe rege. Era un cuțit cu două lame, una de formă obișnuită, cealaltă semănînd cu lama unui briceag. Lama aceasta mai avea pe ea cinci picături de sînge. Deci cu aceasta din urmă îl lovise pe rege. Dar avusese și timpul, și prezența de spirit s-o ștergă de haină. În plus, avea asupra lui treizeci și șapte de ludovici de aur, cîteva monede de argint și o carte intitulată *Instrucțiuni și rugăciuni creștine*. N-a încercat nici să fugă, nici să-și ascundă numele. A declarat că se numește François Damiens. Avea același pronume ca și Ravailac. Apoi, cuprins parcă de remușcări, strigă :

— Fiți cu ochii în patru asupra domnului Delfin ! Să nu iasă astăzi din casă !

Aceste vorbe îi făcu pe toți cei din jur să creadă că Damiens avea complici. Bănuială spori cînd una dintre gărzile de la ușă veni să spună că — cu vreau sfert de ceas înaintea atentatului — auzise pe un oarecare întrebîndu-l pe Damiens: „Ești gata?“ La care Damiens răspunsese: „Da. Îl aștept !“ Dar oricît îl chinuîră pe Damiens, arzîn-

da-i gleznele cu fierul înroșit. nu putură scoate nimic de la el. Între timp, administratorul palatului, cel care avea și sarcina de a se ocupa de crimele de lezmajestate, îl luă pe vinovat și-l duse în temniță. După primul interogatoriu luat lui Damiens de către Leclerc du Brillet, unul dintre locotenenții administratorului, se află că Damiens era născut la Arras : se înrolase de tânăr într-un regiment din provincie de unde dezertase, apoi devenise ajutor de bucătar, valet în vreo douăzeci de case, de unde fusese mercu dat afară fiindcă nu-și îndeplinea slujba, lipsind ca să asiste la ședințele Parlamentului. Unii parlamentari pretindeau că-l auziseră de câteva ori proferând injurii la adresa doamnei de Pompadour. Pe 3 ianuarie o pornise spre Versailles și trăsese la un han aflat lângă castel. În 4, a fost văzut plimbându-se prin locurile cele mai singuratică. Pe 5, s-a plimbat prin fața castelului, iar la ora șase seara l-a înjunghiat pe rege, apoi a fost prins. Damiens era însurat, avea nevastă și o fată. Amândouă au fost arestate odată cu Damiens și cu fratele acestuia. După ce regele a fost rănit, s-a întors în apartamentul său și s-a culcat. Dar, brusc, l-a cuprins teamă ca nu cumva cuțitul să fi fost otrăvit. I-a fost atât de teamă, încît l-a chemat imediat la Delfin ca să-i încredințeze puterea și a cerut să se spovedească. Dar nu s-a întîmplat nimic. Rana a fost ușoară și pe 15 ianuarie era aproape vindecat. În 17, asasinul a fost dus, sub pază severă, la Conciergerie. Procesul lui Damiens, ca și cel al lui Ravallac, a fost sumbru și misterios. Dar, trup călit și suflet îndirjit, Damiens se pare că n-a făcut mărturisiri sau, dacă a făcut, aceste mărturisiri compromiteau persoane atît de sus-puse, încît totul a rămas secret. Ca și Ravallac, Damiens a fost condamnat la supliciul regicizilor, adică să i se ardă mina cu care l-a înjunghiat pe rege, apoi să fie rupt în bucăți.

După chinuri îngrozitoare, a murit ducînd cu sine în mormînt taina crimei sale. După ce Damiens a fost executat, regele i-a trimis domnului d'Argensson, o scrisoare cu pecete în care scria următoarele : „*Serviciile dumitale nu-mi mai sînt de folos. Îți ordon să-ți dai demisia din funcția de secretar de stat al Ministerului de Război și din toate celelalte slujbe legate de prima. După care te poftesc să te retragi la moșia dumitale din Ormès*“. O a doua scrisoare cu pecete i-a fost trimisă domnului de Machault :

„*Imprejurările prezente mă obligă să-ți cer, domnule, sigiliul și demisia din funcția de ministru al marinei. Țin totuși să te asigur de stima și de protecția mea. Dacă vrei să-mi ceri vreo favoare pentru copiii dumitale, poți s-o faci oricînd. Te rog să rămii o vreme la Arnouville. Îți las pensia de trei mii de livre și toate onorurile de fost păstrător al sigiliului*“. Care să fi fost pricina acestor dizgrațieri ? Nimeni nu știa. Poate pentru că cei doi miniștri erau parlamentari și pentru că Damiens manifestase o simpatie vădită față de Parlament ? Sau poate că, socotind că rana regelui era mult mai gravă decît în realitate, ducîndu-se să întrebe cum se mai simțea majestătea-sa, nu mai trecuseră și pe la doamna de Pompadour ? Cea de-a treia demisie a fost cerută de rege, cam tot în acea vreme, domnului de Rouillé : dar această cădere a ministrului afacerilor externe avusese un cu totul alt motiv. Nepotul domnului d'Argensson, marchizul de Paulmy, a fost numit în locul unchiului său. În locul domnului de Machault a fost numit domnul de Moras, iar în locul lui de Rouillé, abatele conte de Bernis.

Să nu uităm în toiul acestor întîmplări să consemnăm moartea lui Fontenelle, decanul oamenilor de litere din epoca respectivă și prototipul egoiștilor din toate epociile. A murit în vîrstă de o sută de ani fără o lună.

Politica Angliei. — Tratatul cu Rusia. — Cele patru mari puteri. — Războiul împotriva regelui Prusiei. — Înfrîngerea saxonilor. — Aliatii Franței. — Suedia în coaliție. — Neapole și Spania. — Canada. — Voltaire la Frederic. — Tratatul din Paris. — O privire asupra Angliei.

Văzînd că izbucnise războiul în Canada și India, Anglia s-a gîndit să arunce Franța și într-un război european. Între ea și Rusia exista un tratat de alianță pentru cazul în care Franța ar fi invadat Hanovra, acest ținut atît de drag lui George al II-lea. În acest caz, cincizeci de mii de moscoviți trebuiau să vină în ajutorul Angliei ; în schimbul acestor oameni, Anglia se obligase să plătească împărătesei Rusiei o sută de mii de lire sterline și le plătise. Dar abilitatea marchizului de l'Hôpital, ambasadorul Franței în Rusia, a dus la anularea acelui tratat. Înșelată de Rusia în nădejtile sale, Anglia s-a întors atunci spre Prusia. La 16 ianuarie 1756, între cele două puteri a fost semnat un tratat ; marchizul de Valory, ambasadorul Franței la Berlin, l-a înștiințat imediat pe Ludovic al XV-lea că Frederic, regele Prusiei, se și îndreptase spre Saxa, sărînd în ajutorul englezilor. Dar chiar atunci se hotărîse să aibă loc la Viena o reuniune a celor patru mari puteri, și anume : Franța, reprezentată de mareșalul d'Estrées, Rusia, reprezentată de contele Apraxin, Austria, reprezentată de contele Daun și Suedia, de contele Rosen. Scopul reuniunii ? Un plan de luptă comun împotriva regelui Prusiei ; ambiția lui nemăsurată și veșnica

sete de cuceriri, călcînd în picioare tratatul încheiat în Westfalia, tulburau încă pacea statelor germanice; cele patru mari puteri se uniseră împotriva lui, urmărind să reducă Prusia la vechile proporții ale electoratului de Brandenburg.

Numai că în timp ce marile puteri deliberau, Frederic înarmase optzeci de mii de oameni; coaliția nu avea nici măcar o singură oaste gata de luptă. Șaizeci de mii de oameni, conduși de prințul Ferdinand de Brunswick, se îndreptau spre Leipzig. Frederic-August al II-lea, electorul de Saxa, scoase un strigăt de uimire, dar și de deznădejde, întrebînd ce însemna violarea aceea a drepturilor germanice și cum de îndrăznea Prusia să pună mîna pe Saxa fără declarație de război. Dar Frederic îi răspunse, cu bonomia care-l caracteriza, că, dacă invadea Saxa, o făcea de teamă să nu i-o ia Austria înainte. Cunoștea planurile celor patru puteri și știa că se adunaseră la Viena ca să-i vină de hac. După asta a încercuit armata saxonă: a luat-o prizonieră, a văduvit-o de echipament, de hrană și de arme, pentru ca bunurile să nu cadă în mîinile dușmanilor, iar aceștia să se slujească de ele împotriva lui. Avea să le înapoieze la sfîrșitul campaniei, dacă aliații aveau să se poarte frumos cu el. Pînă atunci, a ocupat orașele Dresda și Leipzig.

Între timp, la Valencia a fost executat Mandrin. Sfi-dînd dreptul de azil al Flandrei, soldații francezi, deghizați în țărani, s-au dus pînă la Saint-Genis-Dost, adică într-un burg din Savoia, ca să-l prindă. Ludovic al XV-lea a făcut exact ceea ce avea să facă și Napoleon într-o zi, violînd un teritoriu străin pentru a pune mîna pe un prinț așa după cum regele Franței violase un teritoriu străin ca să pună mîna pe un țîlhar.

Acum Franța nu mai putea să dea înapoi. Angajamentele luate față de Saxa și față de Austria o obligau să acționeze, așa că a ridicat imediat o oaste de o sută de mii de oameni. A prevenit Provinciile-Unite să-și păstreze neutralitatea dacă vor ca granița Olandei să nu fie violată. Apoi a împărțit armata în trei : o parte i-a fost încredințată lui Charles de Rohan, prinț de Soubisse, a doua parte, lui Victor-François, duce de Broglie, fiul bătrînului mareșal cu același nume, iar a treia parte i-a dat-o lui Yves-François Desmarteș, conte de Maillebois. Nu erau chiar ceea ce ar fi trebuit, pentru a lupta cu un om de talia lui Frederic al Prusiei ; dar mareșalul de Saxa murise, mareșalul de Leuwendahl murise, domnul de Belle-Isle era bătrîn și pe deasupra și bun prieten cu regele Prusiei. Ducele de Richelieu, care tocmăi cucerise Mahonul, avea curajul loviturilor neașteptate și nu chibzuiala geniilor militare, care știu că alcătuiesc, punct cu punct, un plan de luptă. Richelieu era un colonel de muschetari, nu un general de armată. Dar, în lipsă de altceva, regele a fost obligat să se mulțumească cu ce avea. La rîndul lor, armata Austriei cu care Franța se aliase și armata Rusiei care trecuse și ea de partea Franței nu aveau nici ele generali sau mareșali cărora să le încredințezi, cu ochii închiși, conducerea luptei. Prințul Eugène dispăruse, iar feldmareșalul Daun îl înlocuise pe Piccolomini. Școala germană succedase deci școlii savoiarde și italiene. În concluzie, o oaste mediocră, deși își cucerise un frumos renume în războiul împotriva turcilor, dar care nu avea, ca oaste de mîna întii, decît grenadierii unguri, infanteria boemiană, croații, husarii și pandurii, adică tot ceea ce nu era-austriac.

Rușii înaintară cu optzeci de mii de oameni comandați de mareșalul conte Apraxin, care luase parte, sub mareșalul Munich, la luptele împotriva turcilor. Armata rusă, în-

ființată de țarul Petru I, era un fel de imensă mașină im-
pasibilă, pe care un conducător bun putea întotdeauna
conta, care nu înainta și nu se retrăgea decît la ordinul
șefilor, care distrugea tot și care nu putea fi învinsă. Saxa
avea, așa cum am mai spus, treizeci și cinci de mii de oa-
meni. Dar acești treizeci și cinci de mii de oameni fuse-
seră, încă de la începutul războiului, înconjurați, despu-
iați, dezarmați. Deci avangarda coaliției dispăruse, lăsîndu-
i liber lui Frederic drumul spre Elba, unde putea opera
după bunul său plac, punînd mîna pe pozițiile strategice
de la Pyrna, Dresda și Leipzig.

La rîndul ei, Suedia tocmai publicase un manifest prin
care anunța că, în calitate de garant al tratatului din
Westfalia, nu putea să nu intre cu trupele pe domeniul
regelui Prusiei și în ducatul Pomeraniei, pentru a răzbuna
constituțiile statelor violate și pentru a-l sili pe Frederic
să le dea cuvenitele satisfacții. Regele Suediei înarmase
și el o oaste de treizeci de mii de oameni care să intre în
Pomerania, toți ostași bătrîni, cu multă experiență, obiș-
nuiți cu disciplina lui Gustav-Adolf și Carol al XII-lea.
Astfel, împotriva sa și a celor optzeci de mii de ostași ai
săi, regele Prusiei văzu ridicîndu-se o sută optzeci de mii
de soldați francezi, împărțiți în trei armate : armata din
Hanovra pornind drept către posesiunile engleze de pe
continent, armata din Westfalia amenințînd Prusia din
flanc și armata din Silezia care urma să lupte alături de
austrieci, în Silezia și în Saxa. Optzeci de mii de ostași
ruși de elită urmau să atace Prusia dinspre Nord, o sută
patruzeci de mii de austrieci și treizeci de mii de suedezi,
adică în total patru sute treizeci de mii de oameni. Dar
cu toate acestea, toată lumea era convinsă că Frederic pu-
tea — cu geniul lui și cu armată sa atît de bine strunită
din punct de vedere tactic — nu numai să reziste dușma-
nului, ci să-l și învingă. Voltaire de altfel — francez rău-

tăcios, dar, din păcate, bun profet — i-a și trimis lui Frederic o scrisoare în acest sens. E adevărat că Frederic îl avea ca aliat pe cumplitul duce de Cumberland care, după ce pierduse bătălia de la Fontenoy, se dusesese, întocmai ca Anteu, să-și recapete forțele atingînd pămîntul natal. Acolo a zdrobit ca pe un pahar familia Stuart. După plecarea lui Carol-Eduard, îngenunchease Scoția, dar într-un mod atît de aspru, încît atunci cînd a ajuns pe continent nu i s-a mai spus decît „Măcelarul“. Armata sa era alcătuită din soldați din Hanovra și Hessa, cincisprezece sau douăzeci de mii de oameni cel mult. După cum vedeți, nici Neapole, nici Spania nu s-au amestecat în treaba asta, pentru că nu erau cîtuși de puțin interesate de cearta maritimă dintre Franța și Anglia.

Dar în afară de aceste două puteri, aproape întreaga omenire se afla în război, pentru că unii și începuseră să se bată în Saint-Laurent, în golful Mexic, în Madagascar, în India și în Senegal și acum se pregăteau să se încaiere pe malurile Elbei, ale Rinului și ale Meusci.

Ostilitățile începură la 6 aprilie 1757, cînd prințul de Soubisse a trimis un detașament de trupe austriece să pună mîna pe Clèves. Pe 8, un alt detașament cuceri orașul Wesel. În opt zile, statele Clèves și Gueldres, cu excepția orașului Gueldres, au fost ocupate. Asediat, orașul Gueldres s-a predat și el peste cîteva zile. La 23 august, trupele prusiene care apărau ducatul, silițe să se retragă la Lipstadt, au fost obligate să-l părăsească și s-au dus la Bielefeld, alăturîndu-se trupelor hanovriene și celor din Hessa, comandate de ducele de Cumberland.

În vremea aceasta, mareșalul d'Estrées a ajuns la Wesel și a preluat conducerea armatei. Primele operațiuni militare ale mareșalului îl vizară pe ducele de Cumberland, care își avea tabăra la Bielefeld. Marșurile și contra-

marșurile marelui francez îl neliniștiră atât de tare pe englez încît, crezînd că fusese încercuit, trecu riul Wesel pentru a apăra electoratul Hanovra, dar se văzu silit să accepte lupta de la Hastembek, în urma căreia trebui să le cedeze francezilor orașul, electoratul de Hanovra și statele din Brunswick. La 28 iulie, mareșalul d'Estrées a cucerit orașul Hamelin, unde a găsit șaiszeci și trei de tunuri și unde s-a unit cu armata din Westfalia, condusă de ducele de Richelieu.

Între timp, ducele de Cumberland începuse să se retragă. Mareșalul d'Estrées și-a lăsat o vreme armata să-și tragă sufletul, apoi a pornit în urmărirea ducelui, l-a împins în ducatul Werden, a intrat, pe 28 august, în acest ducat, fugărindu-i întruna pe soldații din Hanovra și din Hessa, a cucerit orașul Bremen, l-a obligat pe dușman să se retragă lângă Stade și l-a împins către mare. Acolo se afla însă ducele de Richelieu, care-i putea îneca și pe ducele englez și armata lui, făcînd să dispară în apă douăzeci și cinci de mii de oameni ; atunci generalul englez, nemaiaivînd încotro, a fost obligat să semneze, la 10 septembrie, convenția de la Closter-Seven, prin care ducele de Cumberland se angaja să-și trimită trupele auxiliare să treacă Elba, împreună cu o parte din armata sa pe care n-o putea încartirui nici în orașul Stade și nici în împrejurimi, și să lase trupelor franceze orașele Bremen și Werden pînă la încheierea păcii.

Despre asemenea acte de bravură, istoria ezită să emită judecăți de valoare, dar poporul nu ezită, așa că Pavilionul pe care l-a ridicat în coîțul străzii Choiseul și pentru care a cheltuit două milioane de franci a fost numit „Pavilionul Hanovrei“. În urma convenției de la Closter-Seven, Franța urma să rămînă stăpînă absolută pe toate statele regelui Angliei din Germania, ca și pe cele ale aliaților lui, dînd astfel acestei țări posibilitatea de a

duce războiul în ducatul de Magdeburg. De asemenea, cu toată victoria de la Praga, din 6 mai, asupra austrieșilor comandați de prințul Carol de Lorena și de mareșalul Daun, regele Prusiei și-a dat seama de situația precară în care se afla și i-a scris regelui Angliei :

„Sire, am aflat că e vorba de un tratat de neutralitate privind electoratul Hanovrei. Oare majestatea-voastră să fie chiar atât de lipsită de fermitate și de constantă încît să se lase doborâtă de ghinion ? Vă rog să fiți foarte atent la ce vreți să faceți, pentru că loviți direct în mine. Vă mărturisesc că n-aș fi renunțat niciodată la alianța cu Franța, dacă nu m-ați fi încîntat cu făgăduielile dumneavoastră. Vă rog să nu mă lăsați în mod laș la mîna dușmanilor, după ce ați aruncat în capul meu toate puterile Europei. Socot că majestatea-voastră își va aduce aminte de angajamentele pe care și le-a luat față de mine nu mai departe decît luna trecută și că nu va trece la nici un fel de tratative pînă nu va discuta cu mine“.

Intr-adevăr, situația lui Frederic era gravă. După ce cîștigase bătălia de la Praga din 6 mai, o pierduse la 18 iunie pe cea de la Chozemitz, fapt care-l silise să renunțe, în 20, la asediul orașului Praga. Profitînd de ocazie, prințul de Lorena făcuse o breșă în ariergarda prusiană și ucisese două mii de soldați. Pe tot parcursul drumului, Frederic mai fusese hărțuit și de husarii austriești, haită întotdeauna gata să muște dușmanul ce se retrăgea. În sfîrșit, prințul Carol de Lorena și mareșalul Daun, unindu-și forțele, după două luni evacuară Boemia, în vreme ce armata rusă, după ce luase în 5 iulie orașul Memel, intra în Prusia ducală ; armata prințului de Soubisse se îndrepta spre Saxa, iar suedezii se pregăteau să atace Pomerania. Înfrîngerea ducelui de Cumberland fusese deci ultima lovitură dată nădejdlor lui Frederic. Așa că, după

ce-i scrisese regelui Angliei, îi trimise o scrisoarea și lue-lui de Richelieu :

„Simt, domnule duce, că n-ați fost pus în postul în care vă aflați ca să negociați. Totuși, sînt ferm convins că nepotul marelui cardinal de Richelieu a fost făcut să semneze și tratate, nu numai să cîștige bătălii. Mă adresez dumneavoastră datorită stimei pe care v-o port. E vorba de un fleac, domnule ; să încheiați pace ! Nu știu ce instrucțiuni ați primit de la Ludovic al XV-lea, dar dacă regele dumneavoastră dorește pacificarea Germaniei, sînt gata să vi-l trimit pe Delchelct, în care puteți avea deplină încredere. Cel căruia i s-au ridicat statui la Genova, cel care a cucerit insula Minorcă în ciuda uriașelor obstacole puse în cale, cel care este pe punctul de a supune partea de jos a Saxeii n-ar putea face nimic mai glorios decît să redea Europei pacea. Activați în acest sens, domnule, și vă rog să fiți convins că nimeni nu vă va datora mai multă recunoștință decît fidelul dumneavoastră prieten,

Frederic.“

Domnul duce de Richelieu i-a răspuns :

„Sire, poate că m-aș simți mult mai onorat să negociez decît să lupt cu un erou ca dumneavoastră. Cred de altfel că l-aș servi pe stăpînul meu, regele, într-un mod pe care l-ar prefera luptelor dacă aș putea contribui în vreun fel la o pace generală.

Dar o asigur pe majestatea-voastră că n-am primit nici o instrucțiune în acest sens. Voi trimite imediat un curier ca să-l înștiințez pe stăpînul meu de propunerea pe care majestatea-sa a binevoit s-o facă. Prețuiesc cum se cuvine cuvintele măgulitoare rostite la adresa mea de un rege admirat de întreaga Europă ; aș vrea să pot fi demn

de bunătatea voastră, slujindu-vă în marea operă pe care o doriți și la care socotiți că aș putea contribui și eu. Aș vrea mai ales să vă dovedesc profundul respect cu care etc., etc.

„Richelieu.“ ♪

Dar toate aceste încercări erau departe de a-l liniști pe Frederic. Regele Angliei nu-i răspunsese, iar răspunsul lui Richelieu era evaziv. Înainte ca instrucțiunile pe care le aștepta domnul de Richelieu să sosească de la Versailles, în jurul lui Frederic cercul se strânsese atât de tare, încât îl sufoca. La fel ca și pe Hannibal la Zama, ca și pe Caton la Utique, începuse să-I frămînte și pe el gîndul sinuciderii. Ca și Hamlet, începuse a vorbi despre viață și despre moarte, dar iată că Voltaire îl smulse din acest sumbru monolog ;

„Sire, vreți să muriți ! Nu vorbesc de groază pe care mi-o inspiră acest gînd. Vă rog să vă gîndiți că, de pe treapta cea mai înaltă pe care vă aflați, nu puteți cunoaște părerile oamenilor. Regelui n-am ce-i spune. Dar ca mare filozof de sînteți, nu vedeți decît exemplele oamenilor de seamă ai antichității. Vă place gloria și vă gîndiți să muriți într-un fel pe care ceilalți oameni nu l-ar alege și la care nici unul dintre suveranii Europei nu s-a mai gîndit de la căderea Imperiului roman încoace.

Adaug că nimeni nu vă va privi ca pe un martir al libertății. Să privim lucrurile în față, sire : știți cîte Curți au privit intrarea dumneavoastră în Saxa ca pe o infracțiune ? Ce voi spune acestor Curți ? Că ați plătit cu viața această invazie. Ei și ? Cel pe care l-am socotit un Solomon al Nordului trebuia să gîndească mai înțelept. Un om care nu e decît rege, sigur că e profund nefericit cînd

pierde niște state ; dar un filozof poate trece peste acest lucru. Fără să mă amestec în nici un fel în politică, nu pot crede că nu ȳ-a rămas destul pentru a fi socotit și de-acum încolo un suveran de seamă. Credeți-mă, sire, etc., etc.

Voltaire“

Iată ce judecată sănătoasă avea Voltaire. Dar ceea ce l-a determinat mai ales pe Frederic să trăiască au fost manevrele greșite pe care le-a făcut domnul de Soubisse. Închis ca într-un cerc care se făcea din ce în ce mai mic, Frederic își dădu brusc seama că armata aflată sub ordinele prințului de Soubisse era alcătuită din soldați aduși din diverse provincii ale Germaniei : Wurtemberg, Bavaria, Baden ; că soldații francezi îi priveau de sus pe aliații lor și că aliații îi detestau pe francezi ; că prințul de Soubisse era gelos pe prințul de Saxa—Hildburghausen ; că primul avea șazeci de mii de oameni, dar amestecați ; că el avea doar treizeci și cinci de mii, dar foarte uniți și foarte energici. Deci printr-o asemenea armată amestecată, el, Frederic, și-ar putea deschide drum. Bătălia pe care urma s-o dea avea să se numească lupta de la Rosbach și, la fel ca la Malplaquet, Ramillies, Hochstett, se va număra printre marile înfrângeri ale Franței. Curtea petrecea cînd primi vestea înfrîngerii de la Rosbach ; și petrecea fiindcă Delfina tocmai îl adusese pe lume pe contele d'Artois. Acești doi prinți fuseseră născuți sub auspicii nefaste. Ducele de Berry, care avea să devină regele Ludovic al XVI-lea, văzuse lumina zilei în toiul certurilor din Parlament și al răzmerițelor populare care, peste patruzeci de ani, aveau să se schimbe în Revoluție. Contele d'Artois, care avea să devină Carol al X-lea, se născuse în ajunul unei mari înfrîngerii.

Printul de Soubisse se comportase ca un soldat deosebit de curajos, dar ca un general foarte slab. Rămas singur pe câmpul de luptă, pornise de trei ori cu sabia în mână la atac. După ce încercase zadărnice o retragere rușinoasă, lăsase lucrurile în voia soartei și retragerea se transformase în derută.

Începînd din acel moment, regele Prusiei nu-i mai vorbi despre pace lui Richelieu și nici despre sinucidere lui Voltaire. De altfel, între timp îi și venise un ajutor neașteptat : regele George al Angliei nu-i răspunsese, dar refuzase să ratifice convenția de la Closter-Seven, semnată între ducele de Richelieu și ducele de Cumberland, așa că hanovrienii puseseră mîna pe arme și intraseră în luptă. Richelieu, dîndu-și seama de greșala pe care o făcuse, îi scrisese imediat lui Frederic, dar acum era prea tîrziu. După numeroase înfrîngerii pe uscat și pe mare, la 3 noiembrie 1762 ostilitățile încetară și se semnă, în sfîrșit, pacea de la Fontainebleau, între Franța, Anglia, Spania și Portugalia, o pace rușinoasă pentru Franța, în care aceasta ceda Angliei : Acadia, Canada, insula Cap-Breton, toate celelalte insule și coaste din golful și fluviul Saint-Laurent ; o mie cinci sute de localități dintr-o simplă trăsătură de pană.

Anglia îi ceda Franței insulele Saint-Pierre și Miquelon. Mississippi avea să slujească drept graniță între două țări din America, cu excepția orașului La Nouvelle-Orléans. În plus, regele Angliei îi mai dădu regelui Franței Belle-Isle, Martinica, Guadelupa, Marie-Galante și Désirade, în starea în care aceste insule se aflau înainte de cucerire. În Indiile Orientale, Anglia a restituit Franței toate forturile pe care aceasta din urmă le avea acolo în

1759. Insula Minorca și fortul Saint-Philippe au fost înapoiate Angliei. Franța a fost de asemenea obligată să restituie toate ținuturile care aparținuseră electorului Hanovrei, precum și altor prinți ai imperiului. Anglia a restituit Spaniei insula Cuba cu orașul Havana, iar spaniolii au cedat englezilor Florida, fortul Sfântul-Augustin și golful Pensacola.

De la acest tratat datează decăderea Franței și înflorirea Angliei. Căci ultima va poseda în urma acestui război, în Europa : Helgoland. În Asia, orașul Aden, poartă a Mării Roșii așa cum e Gibraltarul poartă a Mediteranei. În Marea Indiilor, insula Ceylon, peninsula Hindustan, Nepalul, Lahore, Sind, Belucistan și Kabul. În golful Bengal, insulele Singapore, Sinaag și Sumatra, o sută cincizeci de mii de leghe de teritoriu cu o sută cincizeci de milioane de oameni. În Oceania, jumătate din Australia, Van Diemen, Noua Zeelandă, Norfolk, Hawai și protectoratul general al Polineziei. În Africa, Bathurst, insulele Leon, Sierra-Leone, o porțiune din coasta Guineii, Fernando-Po. insulele Ascension și Sfânta Elena, Colonia Capului, portul Natal, insulele Mauriciu, Rodrig, Seichelles și Socotora. În America : Terra-Nova pînă la gurile fluviului Mackensie, Canada, aproape toate insulele Antile, Trinité, o parte din Guyana, insulele Malvine, Belize și Bermude. Acum avea, după cum vedeți, în dulapul Amiraliității cheile Indiei, Oceaniei și Mediteranei. Și asta încă nu era totul : prin titlul său de protectoare a Insulelor Ioniene, și-a aruncat ancora, la ieșirea din Adriatică, și în Marea Egee ; a pus un picior pe pămîntul vechilor epiroți și al modernilor albanezi. Cînd Irlanda a refuzat să-i mai dea țărani, Scoția muntenii, cînd piețele de sclavi ale prinților germani s-au închis pentru ea, Anglia și-a re-

crutat soldații dintre războinicii vechiului Epir și ai anticului Peloponez ; și-a pregătit o escadră în Corfu care, în câteva zile, putea ajunge în Dardanele ; avea o armată în Cefalonia care, într-o săptămână, putea fi în vârful Hemusului ; iar de acolo putea să-și întindă influența pînă în Rusia ; nu-i trebuiau decît câteva nave înarmate ca să distrugă activitatea comercială a austriecilor. Alianța cu Maria-Tereza a aruncat Franța în războiul cu Canada.

În timpul acestui război, Austria cheltuise trei sute de milioane, Franța șapte sute, Anglia șase sute, Prusia patru sute, Rusia trei sute cincizeci, Saxa optsprezece ; în total, două miliarde șase sute de milioane. În plus, muriseră : în Franța, două sute cincizeci de mii de oameni, în Prusia două sute de mii, în Rusia o sută douăzeci de mii, în Anglia, șazeci de mii, în Germania treizeci de mii.

Războiul din 1741, care durase nouă ani și începuse din pricină că Frederic voia să-i ia Mariei-Tereza Silezia, costase de două ori mai mulți bani și de două ori mai multe vieți. Astfel, Italia, Germania, Țările-de-Jos, Canada, India, Europa, America, Asia se strînseseră de gît între ele vreme de șaisprezece ani, pentru că exista în Germania un om numit Frederic care voise să aibă Silezia și, în Austria, o femeie numită Maria-Tereza, care nu voise să i-o dea ; pentru că în Franța se aflase un rege slab, care se lăsase tirît în cearta lor și, în sfîrșit, pentru că pe lângă acel rege exista o oarecare doamnă de Pompadour, care se înțelesese cu Maria-Tereza pentru că îi spusese „verișoară“, o doamnă de Pompadour ce-i făgăduise o pălărie de cardinal abatelui de Bernis și un ducat-pairie unui om ce se numea contele de Stainville.

Iată ce s-a petrecut în Franța în timpul acelui război care luase mințile a trei sferturi din omenire.

Capitolul XIX

Domnul de Bernis. — Doamna de Pompadour e nemulțumită. — Purtarea domnului de Stainville. — Choiseul și cardinalul de Bernis. — Domnul de Choiseul e făcut duce. — Domnul de Bernis este exilat. — Doamna de Pompadour la regină. — Sciziunea dintre iezuiți. — Exilul Delfinului la Meudon. — Petru al III-lea. — Caterina a II-a.

Abatele de Bernis, care negociase și încheiase cu ministrul austriac — în budoarul doamnei de Pompadour — tratatul din 1 mai 1756, fusese numit ambasador la Viena pe 11 ianuarie 1757, pentru a cimenta acel tratat ; apoi, faptul odată îndeplinit, se întorsese la Paris, fusese admis în Consiliu la 2 ianuarie 1757 și propulsat ministru al Afacerilor Externe în iunie. Răsplata pentru tratatul din 1756 avea să fie pălăria roșie de cardinal, care nu era greu de obținut pentru două țări catolice cum erau Franța și Austria. În plus, abatele de Bernis, deși dușman al iezuiților și foarte puțin filozof, nu fusese deloc străin de înflăcărarea venețianului Benzzone, cel care, ajungând la pontificat, s-a impus sub numele de Papa Clement al XIII-lea.

După ce fusese numit ministru al Afacerilor străine în 1757, Bernis fusese propus la 2 februarie 1758 comandor al ordinului Saint-Esprit, iar la sfârșitul aceluiași an primise pălăria de cardinal.

Pentru a face față tuturor acelor demnități, precum și titlului de conte pe care i-l dăduse regele, noului cardinal îi trebuia avere. Așa că regele îi fixă o pensie din casa sa personală, îi dăruî un apartament la Luvru și un

loc în conducerea bisericească din Lyon ; în 1755 îi dăruie abazia Saint-Arnault, în 1756, abazia Saint-Médard din Soissons, în 1757 îl făcu prier la Charité, iar în 1758 îi dăruie Trois-Fontaines. Dar odată conte, ministru, cardinal și om bogat, abatele observă că alianța cu Austria era un lucru fatal și că acel război ce durase atîția ani era ruinător nu numai pentru Franța, ci și pentru popularitatea lui. Încercă deci să ajungă, cu orice preț, la pace, chiar dacă pentru asta ar fi trebuit să renunțe la alianța cu Austria.

Dar nu acesta era și punctul de vedere al doamnei de Pompadour ; din clipa în care n-a mai văzut în cardinal primul ei slujitor, a și început să se gîndească în ce fel să se descotorosească de el. Ambasadorul Franței la Viena era domnul de Stainville-Choiseul, fiul domnului de Stainville, trimisul marelui duce al Toscanei. Slujise în armata domnului de Noailles, unde îndeplinise funcția de ajutor de maior general al infanteriei. Era un om cu un chip deloc plăcut, dar foarte spiritual, de o ambiție nemăsurată și cu un caracter destul de îndrăzneț pentru a-și concretiza ambițiile. Se prefăcu rigid în problemele de politică și diplomatie, și părea mai dornic să inspire teamă decît stimă. Abatele de Bernis i se adresă pentru a încerca să instaurze pacea, abdicînd de la primele sale principii. Domnul de Choiseul nu șovăi o secundă între cardinal și doamna de Pompadour, cu care corespundea direct. Le trimise deci și ei și Mariei-Tereza depeșele cardinalului, înfățișîndu-l pe ministrul de externe al Franței ca pe un om periculos și descurajant, deci ca pe un om ce trebuia alungat din locul pe care-l ocupa. Maria-Tereza, aflînd un atît de bun austriac în domnul de Choiseul, nu șovăi să-i făgăduiască lui postul de ministru de externe al Franței în locul cardinalului, a cărui izgonire și fusese hotărîtă la Viena,

înainte chiar ca Ludovic al XV-lea să se convingă de faptul că ministrul său îi zdruncinase încrederea. Om cu mult spirit, cardinalul de Bernis își dădu seama că nu putea ține piept favoritei, Mariei-Tereza și domnului de Choiseul. Așa că își înaintă demisia, propunându-l în locul său pe domnul de Choiseul. Demisia i-a fost acceptată, iar domnul de Choiseul a fost chemat de la Viena și făcut duce, așa cum fusese făcut mai înainte cardinal domnul de Bernis, Auzind acest lucru, Frederic al Prusiei spusese :

— L-au făcut pe abatele de Bernis cardinal pentru că a săvârșit o greșeală, iar când a vrut s-o dreagă, l-au dat afară din funcția de ministru !

Dar numai atât nu era de-ajuns, pentru că domnul cardinal rămăsese în consiliu, unde continua să susțină pacea, singura în stare să smulgă Franța din situația în care se afla ; atunci, Maria-Tereza a continuat să protesteze împotriva lui. Ducele de Choiseul și doamna de Pompadour i-au pregătit o scrisoare de trimitere în exil pe care i-au pus-o pe masă regelui, care a și semnat-o. Scăpînd de cardinal, domnul de Choiseul, ministru de externe, deveni pair. Își plăti datoriile, se îmbogăți, își chivernisi familia și o pricopsi pe doamna de Pompadour cu principatul de Neuchâtel spre care privea mereu cu jînd și în care dorea să se retragă în cazul în care regele s-ar fi prăpădit și s-ar fi urcat pe tron Delfinul.

Biata femeie, în vîrstă de treizeci și opt de ani, nu se îndoaia cîtuși de puțin că regele va muri înaintea ei. Numai că în epoca lui Ludovic al XV-lea, mai toate iubitele acestuia mureau tinere.

Cardinalul de Bernis odată alungat, domnul de Choiseul, loren de origine, fiul unui tată care fusese amba-

sador al împăratului și care ținea din tot sufletul cu Austria, domnul de Choiseul, deci, rămase la Curtea Franței. Ajuns la putere, înțelese că trebuia — așa cum alesese între Delfin și doamna de Pompadour — să aleagă între iezuiți și Parlament. Între favorită și Delfin, domnul de Choiseul o alesese pe favorită. Dacă voia să fie consecvent, trebuia să opteze pentru Parlament împotriva iezuiților.

Să explicăm prin ce împrejurare ajunsese doamna de Pompadour să urască acest ordin. În 1745 fusese prezentată la Curte; devenită marchiză, dori, în 1746, să devină doamnă de onoare a reginei. Dar lucrul era deosebit de dificil. Totuși, regina era atât de bună, atât de supusă capriciilor soțului ei, încât îi spuse doamnei de Luynes, care își asumase sarcina să ducă la capăt această treabă, că ea ar primi-o cu plăcere, dar că, din păcate, numărul doamnelor sale de onoare este fix.

— Ei bine, răspunsese doamna de Pompadour, spune-i că m-aș simți foarte onorată dacă m-ar primi chiar și ca doamnă de onoare... supranumerar.

— Da, răspunse doamna de Luynes, numai că doamnele de onoare ale reginei trebuie să țină seama de anumite reguli.

— Și care sînt acele reguli ?

— Păi toate doamnele de onoare se spovedesc și țin sărbătorile Paștelui, regulă păstrată cu strictețe și în casa doamnei Delfine.

— Dar, zise doamna de Pompadour, și eu țin Paștele !

— Regina e convinsă că-l țineți, răspunse doamna de Luynes, dar cum publicul nu e deloc convins, ar fi necesar ca acest lucru să-l creadă și el. Atunci regina v-ar da bucuroasă consimțămîntul.

— Locul de doamnă de onoare a reginei prețuiește mai mult decât o spovedanie și o împărtășanie ! răspunse doamna de Pompadour.

Numai că doamna de onoare săvârși o mare greșală. Pentru a se spovedi și împărtăși se adresă iezuiților. Cum povestea asta era o adevărată mană cerească pentru acest ordin, iezuiții se împărțiră în două tabere : unii mai îngăduitori, care voiau s-o spovedească și s-o împărtășească pe doamna de Pompadour iără nici o condiție, și alții — de fapt adevărații iezuiți — care, neputînd s-o suferi nici pe ea, nici pe abatele de Bernis, nu erau de acord nici cu principiile, și nici cu filozofia ei ; așa că hotărîră ca atîta timp cît va rămîne la Curte ca iubită a regelui, să nu fie nici spovedită, nici împărtășită. Adoptînd cea de-a doua soluție, iezuiții hotărîră să nu miște un deget pentru salvarea sufletului favoritei. De aici și ura doamnei de Pompadour împotriva iezuiților. În 1755, văzîndu-și puterea bine consolidată, hotărî, împreună cu abatele de Bernis, să pună pe goană acest ordin. De îndată ce favorita a luat această hotărîre, iezuiții — care-și aveau peste tot spionii lor — au și fost înștiințați. Pînă atunci, spovedită sau nu, regina a fost obligată să cedeze și, la ordinul lui Ludovic al XV-lea, doamna de Pompadour a fost primită, pe 8 ianuarie 1756, ca doamnă de onoare la Curtea reginei. Una dintre condițiile acestei primiri a fost ca, după instalare, să fie sărutată de Delfin ; obligat de tatăl său, Delfinul o sărută pe favorită, dar, întorcîndu-se cu spatele, scoase limba. Un suflet „milostiv“, care văzuse într-o oglindă gestul Delfinului, se duse imediat să-i spună doamnei de Pompadour ; aceasta se plînsese pe loc regelui de ofensa adusă, convingîndu-l că jignind-o pe iubita sa îl jignea de fapt pe el. Foarte supărat, regele ordonă Delfinului să se retragă la Meudon și să rămînă acolo. Regina și

miniștrii încercară să-l înduplece pe rege, dar acesta rămase inflexibil. Vestea celui exil și a motivului care-l pricinuisese ajunse la urechile parizienilor ; Parlamentul nu aștepta decât o ocazie pentru a face să se audă unul dintre acele tunete care trezeau întotdeauna norodul, oricât de adormit ar fi fost. Domnul de Maupeou veni la rege și-i vorbi despre exilul Delfinului care nu-i mai aparținea lui, ca tată, ci țării, fiindcă într-o zi avea să fie regele Franței. Ludovic consimți ca fiul său să se întoarcă la Curte, cu condiția să-i ceară scuze doamnei de Pompadour. Delfinul își ceru scuze pentru că scosese limba, dar de atunci deveni dușmanul neîmpăcat al favoritei.

Iată de ce domnul de Choiseul, trecînd de partea favoritei, se declară împotriva Delfinului și luînd partea Parlamentului, declară război iezuiților.

În vremea aceasta, domnul de Choiseul înțelese că, în lupta pe care o avea de dus împotriva primului prinț al casei regale, împotriva moștenitorului coroanei, nu era de-ajuns să-i aibă de partea sa pe rege, pe doamna de Pompadour și pe Maria-Tereza, ci că trebuia să-și aibă alături întreaga familie, toate neamurile aflate în slujbe mari, pentru ca cea mai mică atingere a autorității sale să-i fie imediat adusă la cunoștință.

Începu prin a o pune la curent cu planurile sale cele mai secrete pe sora sa, o femeie foarte isteată și înclinată către intrigă. Béatrix, contesă de Choiseul-Stainville, era evlavioasă ca și doamna de Tencin și tot ca și ea își iubea fratele cu o dragoste oarbă. Contesa a fost deci chemată la Paris, unde au încercat mai întîi s-o mărite — fără a reuși însă — cu prințul de Beaufrémont, dar la puțină vreme după aceea contesa se mărită cu ducele de Grammont, care consimți s-o ia de nevastă cu condiția ca domnul de Choiseul să-l ajute să-și recapete averea ce-i fusese

confiscată. Începînd de atunci, doamna de Grammont azu o Curte a ei, destul de mare pentru a o pune pe favorită pe gînduri. Ducele de Choiseul ministru, contesa de Choiseul ducasă de Grammont, toți cei din familia ministrului începură a veni de la țară la Paris. Era de-ajuns să poarte acest nume și imediat căpătau o slujbă la Curte. Mai întîi, ducele de Choiseul, făcut pair în 1758, a pus în locul său, ca ambasador la Viena, o rudă, contele de Choiseul. În 1759, Léopold-Charles de Choiseul-Stainville a fost numit arhiepiscop de Alby, pînă ce avea să intre în posesia arhiepiscopiei din Cambrai care-i fusese făgăduită. În 1760, contele de Choiseul, ambasadorul din Viena, a fost făcut cavaler al Ordinului Regal, iar o doamnă de Choiseul, călugăriță la Remiremont, a fost numită stareță la Saint-Pierre din Metz. Odată cavaler al Ordinului Regal, contele de Choiseul, ambasador la Viena și locotenent-general în Austria, și-a părăsit ambasada și a intrat ca locotenent-general în armata franceză. După citva timp, ducele de Choiseul devenit el însuși guvernator al provinciei Touraine, a luat și slujba de suprintendent general al poștelor și a unit Ministerul Afacerilor Externe cu Ministerul de Război. Profitînd de împrejurare, l-a făcut pe domnul de Choiseul-Beaupré aghiotant, iar pe domnul de Choiseul de la Beaume — care era sublocotenent în armata scoțiană — colonel în regimentul de dragoni din Aubigné. Pe contele de Stainville l-a numit inspector general al infanteriei.

După ce acționase în domeniul ecleziastic, în diplomație și în armată, domnul de Choiseul își îndreptă privirea către ministere. Contele de Choiseul, ambasadorul din Viena, cavaler al Ordinului Regal și fostul locotenent-general în armata austriacă, este numit, în mai 1761, ministru plenipotentiar la Congresul din Augsburg. La 13 octom-

brie 1762 este numit ministru al afacerilor externe, pe 14 pune mîna și pe marină, devine pair al Franței, ia titlul de ducele de Praslin, primește funcția de locotenent-general în Bretania, în timp ce soția sa obține dreptul la un taburet la regină. Doamna de Choiseul-Beaupré devine stăreță la Glossinde; domnul Clésia, duce de Choiseul, ajunge cardinal, domnul de Choiseul-Beaupré — locotenent-general, viconte de Choiseul — brigadier în infanterie, domnul de Choiseul de la Beaume — aghiotant, iar baronul de Choiseul — ambasador în Sardinia.

Toată familia de Choiseul — bărbați și femei, pe care i-am văzut numiți ambasadori, miniștri, cardinali, guvernatori de provincii, brigadieri, locotenenți-generalii, aghiotanți — alcătuia un fel de dinastie de Choiseul, care asculta de ducele de Choiseul. Un singur membru al acestei dinastii n-a acceptat nici un fel de favoruri: era un Choiseul care se numea Choiseul-Romanet, pentru că se căsătorise cu fiica lui Romanet, președintele Marelui Consiliu; fusese menimul¹ Delfinului, iar soția sa pare să fi fost o vreme — destul de scurtă de altfel — iubita regelui. Pe acest Choiseul refractar, ducele îl trimise la Bastilia.

Domnul de Choiseul, care nu avea nici patru mii de livre rentă cînd fusese numit ministru, se însurase la 14 decembrie 1750 cu domnișoara Crozat, nepoata vestitului milionar cu același nume, care primise ca dotă o rentă de șase sute de mii de livre pe an și căreia tatăl ei îi cumpărase titlul de marchiză de Châtel și de Caraman.

Domnul de Choiseul o susținea deci pe Maria-Tereza din toate puterile sale, cînd un eveniment neașteptat o constrînsese pe aceasta să încheie pace. Împărăteasa Elisabeta, murind, îi lăsă tronul lui Petru al III-lea, care era prietenul personal al lui Frederic al Prusiei. Abia urcat

¹ Tinăr nobil în serviciul Delfinului (n.t.).

pe tronul Rusiei, Petru al III-lea se retrase din coaliție și ordonă trupelor sale să se alăture trupelor lui Frederic; or, în aceste condiții, Maria-Tereza nu avea cum să mai lupte cu regele Prusiei. De aici, tratatul de la Paris, atât de dezastruos pentru Franța, tratat prin care Frederic nu pierdea nici măcar un deget de pământ. E adevărat că Petru al III-lea n-a rămas prea multă vreme pe tron. În anul în care Ecaterina a II-a a fost făcută împărăteasă, l-a și aruncat în temniță. După șapte zile, Petru al III-lea a murit în închisoare și Voltaire — care-l numise pe Frederic Solomonul Nordului — își găsi o prietenă în plus printre capetele încoronate. Ecaterina a fost numită Semiramida Nordului, deși posteritatea a poreclit-o Messalina. De fapt, creșterea teritoriului Rusiei datează din timpul acestei țarine. Nu putem rezista, odată ajunși aici, să nu arătăm cititorilor cum a crescut această putere.

În urmă cu o sută de ani, Rusia se întindea de la Kiev pînă în insulele Saint-Laurent și din munții Altai pînă în golful Ienisei. Numai că ea nu s-a oprit aici, ci a trecut dincolo de Kiev, cîștigînd, în urma războaielor pe care le-a avut, următoarele teritorii : de la suedezi : Finlanda, Abo, Estonia, Livonia, Riga, Revel și o parte din Laponia. De la germani : Curlanda și Samogiția ; de la polonezi : Lituania, Volhinia, o parte din Galiția, Mohilev, Vitebsk, Polosk, Minsk, Bialistok, Kamenîțe, Tarnopol, Vilna, Grodno și Varșovia ; de la turci : o parte din mica Tartarie, Crimeea, litoralul Mării Negre, protectoratul Serbiei și Valahia. De la perși : Gcorgia, Tiflis, Erevan și o parte din Circazia. De la americani : insulele Aleutine și partea de nord-vest a arhipelagului Saint-Lazare. Lungimea ei era de trei mii opt sute de leghe, iar lățimea de o mie patru sute de leghe și număra șaptezeci de milioane de locuitori. De cealaltă parte a Mării Negre, își îndreptase privirea spre Turcia, pe care se pregătea s-o invadeze.

Capitolul XX

Afacerea expulzării iezuiților. — Temerile doamnei de Pompadour și ale domnului de Choiseul. — Filozofii. — Parlamentul. — Temerile lui Ludovic al XV-lea. — Lucrările filozofilor. — Cărți arse de mîna călăului. — Ezițările lui Ludovic al XV-lea. — Hotărîrea parlamentelor din provincie. — Izgonirea iezuiților. — Ce spune Voltaire. — Publicații literare. — Decese. — Doamna de Pompadour.

Familia de Choiseul chivernisită, tratatul de la Paris semnat, Maria-Tereza mulțumită sau aproape mulțumită, doamna de Pompadour, Choiseul și filozofii avură răgazul să se ocupe de afacerea care-i preocupa de atîta vreme : izgonirea iezuiților. Lăsîndu-i pe aceștia să-l domine pe Delfin, doamna de Pompadour și ducele de Choiseul ar fi fost pierduți dacă ar fi murit regele, pe atunci în vîrstă de cincizeci și trei de ani. La rîndul lor, filozofii erau și ei dușmanii declarați ai iezuiților. Voltaire (deși crescut de un iezuit), d'Alembert, Diderot și regele Frederic îi urmăreau fără cruțare, iar Frederic regreta amarnic că nu-i izgonise mai demult din statele sale. Parlamentele nu-i iubeau nici ele mai mult decît filozofii. La rîndul lui, poporul, care atribuisese religiei asasinarea lui Henric al IV-lea, atentatul împotriva lui Ludovic al XV-lea și refuzul preoților de a-i înmormînta pe oameni cu slujbă religioasă, refuz care scandaliza Parisul de peste zece ani, nu era dispus pentru nimic în lume să-i susțină pe iezuiți. Cele două mari opoziții la proiectul de desființare al acestui ordin religios puteau veni — una din partea lui Ludovic

al XV-lea, cealaltă din partea Romei, guvernată în întregime de iezuiți, sub Papa Clement al XIII-lea. În ceea ce-l privea pe Ludovic, el nu era nici pentru, nici contra iezuiților ; îi era doar teamă de ei și atât. Atunci cei din jur i-au amintit cum se purtasera iezuiții cu el în timpul bolii, la Metz ; după aceea i-au vorbit despre influența lor asupra Delfinului, încercînd să-l îndepărteze pe tînărul prinț de tatăl său, îndemnîndu-l s-o disprețuiască tot timpul pe doamna de Pompadour și sporindu-i neconținut acest sentiment de antipatie. Poate că și atentatul din 1757 fusese urzit în taină tot de iezuiți. Văzînd că regele încă stă în cumpănă, dorind mai curînd să rămînă neutru decît să se amestece, lumea a început să-i incită pe filozofi să-i atace pe iezuiți. Și deși i se arată lui Ludovic cîte blestemății săvîrșiseră iezuiții, ceea ce pur și simplu îl îngrozi, preferă să nu se amestece în treaba asta, lăsîndu-i pe doamna de Pompadour și pe ducele de Choiseul să acționeze. Boucher, faimosul jansenist al acelor vremuri, avocatul Pinot și Lepage, prietenul domnului prinț de Conti, publicară unii pamflete, alții fapte concrete, urmărind să pregătească lumea în legătură cu izgonirea iezuiților. În sfîrșit, Bettin și Berrier au fost agenții doamnei de Pompadour, alături de Parlamentul din Paris și de parlamentele din provincie. Lucrurile fiind deci pregătite, se aștepta doar un moment potrivit pentru a se trece la fapte.

De multă vreme toată lumea știa că iezuiții fac în India un comerț scandalos. Dar creditul de care se bucurau era atât de mare, încît înăbuși reclamațiile și plîngerile. Doi iezuiți, părintele Lavalette și părintele Sacy, fuseseră declarați falși, pe 19 noiembrie 1759, pentru trei milioane de franci. Ducele de Choiseul redeschise procesul și pria

hotărîrea din 8 mai 1761 declară toți iezuiții din Franța care se ocupau cu comerțul solidari cu cei doi faliți. Creanțele îi făcură pe iezuiți să protesteze vehement și abia acum își dădură ei seama cîți dușmani aveau în Franța.

După ce-i atacase pe iezuiți în afacerile lor bănești, ministrul îi atacă și în felul cum erau constituiți.

Ordinul fusese întemeiat de Ignățiu de Loyola, nobil spaniol născut în 1491 și care, atins de o boală gravă, făcuse legămînt în 1534 că, dacă se va însănătoși, va renunța la toate bunurile sale pămîntești și se va dedica convertirii necredincioșilor. Însănătoșindu-se, Loyola puse bazele acestui ordin la Paris, apoi se duse la Roma pentru a primi aprobarea Papei Paul al III-lea, în 1540, fiind ales șeful iezuiților în 1541. Noul ordin religios s-a răspîndit repede nu numai în Italia și Franța, ci în toată Europa, în India, în Asia, în întreaga lume. Stabiliți în Franța în 1551 sub regele Henric al II-lea, li s-a încredințat educația tînărului rege. Izgoniți din Franța în 1596, au fost rechemăți în 1603 de către regele Henric al IV-lea. De atunci căpătaseră o mare influență, de care i-am văzut bucurîndu-se sub domnia lui Ludovic al XIV-lea, sub Regență și sub Ludovic al XV-lea. Examinarea constituirii ordinului lor îi sperie foarte tare pe iezuiți, pentru că știau că la constituirea lui stătea de fapt arbitrarul. Această constituire, discutată exact în momentul în care filozofia începuse să ia un mare avînt, nu putea să le fie decît fatală. Așa că Delfinul, arhiepiscopul Parisului și domnul de la Vauguyon, care-i protejau pe iezuiții din Franța, îl implorară pe rege să nu accepte examinarea, în mod public, a constituirii ordinului. Tulburat, Ludovic ordonă Consi-

liului să se ocupe de acest lucru. Dar Parlamentul susținut de domnul de Choiseul, văzînd că ancheta îi declară abuzive toate bulele papale și, neputînd examina consti-tuirea iezuiților, le cercetă lucrările. Aceste lucrări erau atît de pline de îndemnuri regicide, încît Parlamentul porunci să fie arse de mîna călăului. Începînd din acea clipă. Ludovic al XV-lea nu mai văzu în iezuiți decît niște ticăloși care nu numai că puneau la cale asasinate, ci le și săvîrșeau.

Cît privește fondul afacerii, Parlamentul recunoscî faptul că iezuiții nu erau decît tolerați în Franța, că nici un act legal nu consfințea stabilirea lor acolo. Cum Lu-dovic al XV-lea vorbise despre iezuiți în Consiliu, Par-lamentul, văzînd că afacerea îi alunecă din mîna, lansă, după o ședință de cincisprezece ore, un apel în care vor-bea de abuz. Doar treisprezece magistrați avură curajul să-i susțină pe iezuiți.

În vremea aceasta, regele intuia că a distruge ordinul iezuiților, ponegrit de Parlament, de filozofi și de curteni, dar susținut de Delfin, însemna să dea o lovitură cum-plită religiei și, prin urmare, monarhiei. Îi era totuși greu să-și explice acel sentiment care-l chinuia ca un fel de presimțire. Ca toate firile slabe, trimise la Roma o scri-soare conducătorului ordinului, pentru a-l întreba dacă e de acord cu unele modificări. Dar acesta îi răspunse cu resemnarea și fermitatea vechilor martiri : „*Sint ut sunt, aut non sint*“ (să fie ceea ce sînt, sau să nu mai fie).

Conducătorul iezuiților prefera ca întreg edificiul să se prăbușească, decît să se clintască o singură piatră din el. Și edificiul se prăbuși. La 6 august 1762, Parla-mentul dădu o hotărîre prin care desființa ordinul ie-

zuiților, le interzicea acestora să mai poarte veșmintul caracteristic, să mai aibă șefi de care să asculte, să poarte corespondență cu ei, direct sau indirect : le interzicea să mai officieze slujbe, laice sau bisericești, să mai aibă bani, beneficii, pensii. Această hotărîre a slujit de model tuturor parlamentelor din provincii care i-au expulzat, rînd pe rînd, pe iezuiți de pe pămînturile lor.

Apoi hotărîrea din 9 martie 1764 i-a izgonit din Franța pe toți iezuiții care au refuzat să depună jurămîntul prescris în hotărîre. În sfîrșit, un edict al regelui, din noiembrie 1764, a desființat ordinul iezuiților. Și iată că nu numai parlamentele din provincie l-au imitat pe cel din Paris, ci și parlamentele din Spania, Neapole și Parma, care au imitat Franța.

— Foarte bine, spusese Voltaire cu risul lui malitios, acum, după ce ați alungat vulpile, trebuie să alungați și lupii.

Dar lupii au fost alungați abia în 1789.

În perioada despre care ne-am ocupat, Jean-Jacques Rousseau a publicat : *Noua Heloiză*, *Êmile* și *Contractul social*, lucrări care, la apariția lor, au fost departe de a produce impresia pe care au produs-o mai tîrziu. *Noua Heloiză*, a apărut în 1759, *Êmile* și *Contractul social*, în 1762. În momentul publicării acestei ultime cărți, Voltaire scria : „Contractul social sau nesocial nu se remarcă decît prin cîteva injurii adresate în mod grosolan regelui de către cetățeanul din burgul Genevei și prin patru pagini insipide împotriva religiei creștine ; cele patru pagini sînt însă din Bayle. Orgoliosul Jean-Jacques se află la Amsterdam, unde se face mai mult caz de o încălcătură de piper de pe o navă decît pe paradoxurile sale“.

Cam tot în epoca aceea Diderot și-a reprezentat pe scenă *Fiul natural* și a publicat : *Bijuterii indiscrete*; *Jacques Fatalistul* și *Călugărița*. Baronul d'Holbach a dat la iveală *Scrisori către Eugenia* și *Sistemul naturii*, Helvétius, cartea sa *Despre spirit*, apoi, o serie de oameni obscuri au publicat lucrări submediocre : *Cumătrul Mathieu*. *Bunul simț al abatelui Meslier*, *Thérèse filozoafa*, literatură de budoar ce coboară apoi pînă la lupanar, și care începe cu Crébillon și se termină cu marchizul de Sade.

Paralel cu corupția care se instala în societate, moartea făcea ravagii la Curte. Frumoasa Doamnă Regală care se măritase cu infantele-duce de Parma părăsise Italia că să vină să-și vadă fratele la Versailles. Ludovic al XV-lea nu cutezase să facă cu copiii săi experiența pe care o făcuse ducele d'Orléans cu ai lui. Tocmai atunci vărsatul bîntuia cu furie. Tînăra prințesă se îmbolnăvi și în mai puțin de opt zile muri, cu fața sfișiată de unghiile cu care încercase să se scarpine.

În 5 martie 1760 muri doamna de Condé, veche și bună prietenă a regelui, care fusese pictată cu patruzeci de ani mai înainte, gonind la vînătoare alături de Ludovic al XIV-lea, pieptănată ca Diana, zeița vînătorii, și stînd pe un cal alezan.

La 23 iulie, cel care plăti tributul morții fu domnul de Charolais, dar pe el regele nu l-a regretat.

Pe 22 martie 1761 a murit ducele de Bourgogne. Se pare că acest nume le-a fost fatal Delfinilor care l-au purtat. E vorba de ducele de Bourgogne, un băiețaș de zece ani, care a murit lăsîndu-și fratele, ducele de Berry, să moară pe eșafod. Era un copil fermecător, foarte iubit și

foarte iubitor. Jucîndu-se cu unul dintre prietenii săi, împins de acesta, căzu și se lovi. Nevrînd să spună nimic de teamă ca cel care-l împinsese să nu fie pedepsit, făcu o infecție și muri. Pierderea a fost crudă pentru Ludovic al XV-lea, căci regele îl iubea așa cum toți bunicii își iubesc nepoții. Tocmai cînd Ludovic credea că plătise destul tribut morții, cineva veni să-i spună că doamna de Pompadour este pe moarte. Pentru că singura ei dorință — ba așa zice mai curînd chiar obligație — era să-i placă regelui, favorita îi ascunse acestuia, cît putuse, suferințele sale. De ce anume suferea doamna de Pompadour ? Să fi fost una din acele boli femeiești, dureroase și necruțătoare ? Să fi fost otrăvită, așa cum crezuse doamna de Châteauroux și cum credea și ea ?

Iată ce se povestește sau mai curînd ce a povestit ea însăși : Bertin, sluga credincioasă a doamnei de Pompadour, era ministrul finanțelor, iar domnul de Choiseul, aliat după putere, voia să adauge și finanțele la ministerele pe care le acaparasese. De altfel, finanțele erau într-o dezordine nemaipomenită și la 1 decembrie Parlamentul alcătui o comisie care să propună o reformă. Doamna de Pompadour își aminti atunci de ceea ce-i spusese cardinalul de Bernis, mai exact, într-o anumită epocă, acesta îi expusese niște planuri foarte bune. I se păru, mai ales, că doamna de Grammont venea mult prea des pe la Curte, că fratele ei se străduia s-o vîre, cu orice preț, în patul regelui ; își dădu seama de primejdia care o păștea dacă l-ar mai fi lăsat pe domnul de Choiseul în fruntea guvernului. Discută deci în secret cu cardinalul de Bernis pe care-l trimise să stea de vorbă cu regele și, după cea de-a

treia întrevvedere a acestuia cu majestatea-sa, soarta domnului de Choiseul fusese pecetluită. Ministrul află de toată combinația urzită împotriva lui și a doua zi iată că doamna de Pompadour se îmbolnăvi. Noi nu-l vom învinui pe domnul de Choiseul de boala doamnei de Pompadour, după cum nu-l vom învinui nici pe domnul de Maurepas de moartea doamnei de Châteauroux. Ori de câte ori cineva de la Curte murea pe neașteptate, imediat începea să circule zvonul că fusese otrăvit. Orice-ar fi fost, fapt e că doamna de Pompadour simți niște dureri suspecte în timp ce se afla la Choisy, dureri care la început i s-au părut suportabile, dar care în curînd deveniră ucigătoare. A fost dusă imediat la Versailles. Ludovic al XV-lea văzu, fără nici o emoție, cum se înrăutățea boala marchizei. Sentimentele pe care le avusese pentru ea, și care din dorință se transformaseră în obișnuință, păreau să fi suferit o nouă transformare, rezumîndu-se doar la conveniență. Regele a fost atent față de bolnavă așa cum ar fi fost atent față de o prietenă. Ducele de Fleury venea zilnic să-i spună cum se mai simte. Pe 15 aprilie 1764 intră ca de obicei, dar nu-i mai spuse nimic regelui, fiindcă doamna de Pompadour murise. Leșul favoritei a fost pus pe o năsalie purtată de doi oameni. La trecerea micului cortegiu, regele ieși la fereastră. Chiar atunci începu să plouă. Scoțînd mîna pe geam, regele zise :

— Biata marchiză ! Credeam că va avea parte de vreme frumoasă pe ultimul ei drum !

Doamna de Pompadour a fost înmormîntată la mănăstirca Capucinilor din Paris, în capela familiei de Créqui, capelă pe care o cumpărase cu un an înainte de a fi îngropată acolo.

Capitolul XXI

Delfinul. — Ultimele sale clipe. — Delfina. — Domnul de Choiseul și temerile sale. — Făgăduielile lui Ludovic al XV-lea. — Delfina îl favorizează pe domnul d'Aiguillon. — Ceașca de ciocolată din 1 februarie. — Delfina îi spune regelui că a fost otrăvită. — Moartea Delfinei. — Tulburarea lui Ludovic al XV-lea. — Apropierea lui de regină. — Stanislas moare ars. — Lorena e alipită Franței. — Moartea reginei. — Domnii de Choiseul și d'Aiguillon.

Moartea doamnei de Pompadour nu l-a afectat cîtuși de puțin pe Ludovic al XV-lea. Cînd te obișnuiești prea mult cu un jug, există momente cînd acest jug te apasă. Ludovic al XV-lea răsuflă ușurat fiindcă își recăpătase libertatea. De altfel, de cîtăva vreme doamna de Pompadour începuse să se amestece cam prea mult în politică și în religie, fapt care nu-i convenea deloc lui Ludovic al XV-lea. În politică, îl obligase să se alicze cu Austria pe care el n-o putea suferi, iar în religie, îi izgonise pe iezuiți, care lui îi fuseseră simpatici. Și apoi, doamna de Pompadour, mereu certată cu Delfinul și cu prințesele, fiicele sale, era un veșnic motiv de discuție și de nemulțumire în familia sa. Sigur că moartea ei îl priva de niște obișnuințe plăcute, dar pe de altă parte îl scutea de neacazuri și tulburări, redîndu-i liniștea sufletească ce-i era din ce în ce mai necesară. Dacă stăm să ne gîndim bine, se pare că Ludovic era chiar mulțumit că scăpase de favorita care-i făcuse o droaie de încurcături.

Din nenorocire, moartea, odată ajunsă la Curtea Franței, nu mai voia să plece atât de repede. Mai avea de făcut victime, și încă dintre cele mai ilustre.

La sfârșitul anului 1760, Delfinul începu să nu se mai simtă în apele lui. Prietenii săi intimi — domnii de Richelieu, de Muy, de Vauguyon — afluă din gura lui cum că presimte că va muri. Celor străini și curtenilor, Delfinul le spusese că răcise în timpul unei călătorii la Compiègne și că de atunci îl durea pieptul din ce în ce mai tare. Dar prietenilor devotați și credincioși le mărturisise că este sigur că a fost otrăvit. La începutul lunii decembrie se simți rău și, după o noapte groaznică, trimise după medic. Cum intră, medicul îi luă pulsul, dar se pare că simptomele erau foarte grave, pentru că bietul doctor tresări. Observându-i spaima, Delfinul îl apucă de braț și-i spusese încet :

— Dragă La Bréville, să nu speriem pe nimeni !

Și-l trase pe medic în odaia de alături, pentru a ascunde, atât cât îi mai stătea în putere, celor din jur gravitatea bolii. Începînd din acel moment, Delfinul nu mai avu nici o speranță, iar cei care-l înconjurau se pregătiră să-l îngroape.

Delfinul se însurase prima oară cu o tină ră prințesă spaniolă, un adevărat trandafir din Sevilla, al cărei chip îi rămăsese multă vreme întipărit în suflet, chiar după ce se însurase a doua oară. Cea de-a doua căsătorie adusese în brațele prințului, în locul brunci Maria-Tereza, o tină ră blondă din Saxa care trebui să dea dovadă de multă dragoste, de multă blîndețe și de mult devotament pentru ca să poată ocupa în inima prințului locul primei soții. Văzîndu-se în pragul morții, Delfinul recunoscuse cîștit toate calitățile soției sale, un adevărat inger care l-a vegheat zi și noapte, tot timpul aplecată peste perna lui, amestecîndu-și proaspăta ei răsufclare cu răsufclarea fierbinte a

bolnavului. Nevrînd să lase pe nimeni să-i ia locul, Delfina — cu toate rugămintile bărbatului ei — nu se dezlipi o clipă de la căpătușul acestuia. Doar pentru ea și pentru cîțiva din membrii familiei sale Delfinul regreta că moare.

În ceea ce-l privește pe Ludovic al XV-lea, rămăsese același ; n-ai fi spus că era vorba de fiul său care se prăpădea, de moștenitorul Coroanei Franței, ci de un străin sau de o rudă oarecare. Se uita la fiul său, în agonie, cu ochii uscați, cu chipul rece, cu inima de piatră. Prin ușa întredeschisă, urmărea indiferent agonia fiului său, se uita la pregătirile ce se făceau pentru înmormîntare și, cîm se afla la Fontainebleau, le spuse curtenilor că de îndată ce totul se va isprăvi, să fie pregătite trăsurile pentru a se putea întoarce imediat la Versailles. Din patul său, nefericitul prinț vedea și auzea tot : pachete aruncate în curte, pe fereastră, cufere scoase în grabă, pe ușă, trăsuri ce se încărcau, cai pregătiți de plecare.

— Ah, dragă La Bréville, spuse cu tristețe Delfinul medicului său, trebuie să mă grăbesc să mor, fiindcă văd că încurc pe toată lumea care e grăbită să plece !

Fie de oboseală, fie că și fusese atinsă de boala care avea în curînd s-o doboare, arșă de febră, Delfina se retrăsese la ea în odaie, și asta chiar în noaptea dinaintea morții bărbatului ei. Delfinul se stînsese la 20 decembrie 1765.

Regele a fost totuși mai impresionat de moartea Delfinului decît s-ar fi crezut. La cinci minute după ce fiul său și-a dat duhul, nepotul lui a intrat în odaia regelui, anunțat de majordom :

— Sire, domnul Delfin !

— Biata Franță ! a strigat Ludovic. Un rege de cincizeci și cinci de ani și un Delfin de unsprezece !

Aproape în același timp a intrat în odaia regelui și tînăra văduvă, plîngînd cu hohote, implorîndu-l s-o ocro-

tească și să-i fie protector. Ii spuse că dorea să-și crească singură copiii, dându-i-se funcția de suprintendentă, păstrându-și rangul la Curte și apropiindu-se cât mai mult de rege. Biata femeie ! Era atît de neliniștită din pricina viitorului, cînd viitorul îi rezervase un loc în mormînt, alături de soțul ei ! Regele se retrase imediat la Choisy, unde petrecu opt zile departe de orice fel de ceremonial.

În vremea aceasta, norodul era din cale-afară de mîhnit de moartea Delfinului. Trecătorii se opreau pe Podul Nou și îngenuncheau în fața statuii lui Henric al IV-lea. Simțeau vâlul de doliu al văduvei și al orfanilor întinzîndu-se peste întreaga Franță. Trupul Delfinului a fost dus la Sens, unde se odihnește în subterana catedralei, iar inima la Saint-Denis.

Regele îi făgăduise Delfinei să-i îndeplinească orice rugămintă. Numai că domnului de Choiseul nu-i convenea cîtuși de puțin ca Delfina să se apropie prea mult de rege și să-l influențeze în vreun fel. Prințesa era saxonă și, ca toate prințesele germane, primise o educație deosebit de aleasă. Vorbea mai multe limbi străine, printre care și latina. Dacă Ludovic al XV-lea murea, ea ar fi fost chemată la regență. Or, casa de Saxa cunoștea perfect interesele Germaniei din care făcea și ea parte. Saxa știa mai bine decît oricine cît pierduse Franța din pricina alianței cu Austria. Pentru el era deci foarte important s-o împiedice pe prințesă să se apropie prea mult de rege. Mai întîi, pentru a pune o piedică în calea acestei apropieri, apartamentul cerut de Delfină, și care se afla alături de cel al regelui, a fost declarat de nelocuit de către Gabriel, arhitectul domnului de Choiseul. Regele vru să vadă cu ochii lui cum stăteau lucrurile și într-adevăr văzu cîteva grinzi nu prea solide, așa că în loc de locuința mare pe care o ceruse, îi dădu prințesei cîteva apartamente mici. După puțin timp, Delfina ceru o slujbă pentru un favorit

al răposatului ei soț ; dar ducele de Choiseul, care voia ca toate favorurile să pornească de la el și care, mai ales, nu voia să dea nici un fel de slujbe favoriților Delfinei, declară și semnă în numele regelui că toate funcțiile nou create se cumpărau.

Laverdy, prietenul domnului de Choiseul, lucra pe atunci la finanțe. Fixă pentru slujba aceea o taxă de o sută cincizeci de mii de livre, pentru ca protejatul doamnei Delfine, care era sărac, să n-o poată cumpăra. Dar doamna Delfină obținu de la rege făgăduiala că-i va da protejatului ei slujba pe gratis, ceea ce-l făcu pe domnul de Choiseul s-o urască și mai mult. Ministrul făcu tot ce putu pentru a-l determina pe rege să-și retragă cuvântul dat. Dar, contrar obiceiului său, regele se ținu tare pe poziție. Spunem „contrar obiceiului său“ pentru că foarte rar se întâmpla ca Ludovic al XV-lea să se țină de cuvânt atunci când făgăduia ceva. Și iată unul din zecile de exemple. Ludovic avea o droaie de valeți care îngrijeau de ceasuri. Se înrădăcinase obiceiul ca celui mai bătrîn dintre ei să i se dea o pensie de șase sute de livre. Murind decanul de vîrstă al acelor valeți regele îi spuse celui care rămăsese în locul său, un oarecare Pelletier :

— Dragă Pelletier, vei avea o pensie de șase sute de livre !

Valetul, cunoscînd năravurile lui Ludovic, se duse la superiorul lui, primul gentilom al camerei regelui și-i spuse că majestatea-sa îi făgăduise o pensie de șase sute de livre. Primul gentilom îi scrisese ministrului Amelot, care-i răspunse că-i va duce regelui cererea și că după ce acesta o va semna, el îi va expedia brevetul. Avîndu-i de partea lui pe primul gentilom, pe ministrul Amelot și pe rege, Pelletier își închipuia că și pusese mîna pe pensie. Dar se înșela amarnic, fiindcă uitase să mai apeleze și la domnul Lechevin, primul funcționar al Casei Regale, așa

că brevetul n-a fost expedit. A trecut un an fără ca sârmanul Pelletier să vadă sosind vreun ban din pensia făgăduită. S-a dus din nou la primul gentilom al camerei regelui, care gentilom i-a scris din nou ministrului Amelot care, de data asta, avînd probabil motivele sale, n-a mai cutezat să treacă peste primul funcționar al Casei Regale. Treaba a mai durat încă un an și cînd bietul Pelletier tocmai își luase nădejdea de la acea pensie, Lechevin l-a chemat la el și, după ce l-a muștruluit zdravăn că nu cunoaște ierarhia puterii, i-a dat în sfîrșit brevetul, după douăzeci și șapte de luni după ce regele îi făgăduise pensia.

Dar să ne întoarcem la sârmana Delfină care, în timpul bolii soțului ei, fusese avertizată de cîteva leșinuri că și propria sănătate lăsa de dorit. În curînd slăbi atît de tare și starea ei li se păru atît de gravă medicilor, încît nu-i mai dădură să bea decît lapte ; regimul păru să aducă o oarecare ameliorare a bolii. Cum între timp Delfina începu să-și mai vină în fire, în ianuarie 1766 medicii declarară că este salvată. Din nenorocire — spune cronica ce înregistrează pieirea reginilor ce mureau tinere — din nenorocire, Delfina ținu să se vîre în politică. Îl susținu pe ducele d'Aiguillon despre care îi vorbi de mai multe ori regelui și cu multă insistență. Propunea un nou ministeriat condus de ducele d'Aiguillon, de domnul de Muy, de episcopul de Verdun și de presedintele Nicolai. Dacă e să dăm crezare aceluiași cronică, o simplă ceașcă de ciocolată năru-i tot acel plan. Prințesa bău ceașca de ciocolată la 1 februarie 1767. În aceeași zi ea îi spuse regelui că fusese otrăvită. În zadar doamna Adelaïde i-a dat trei doze din vestita contraotravă despre care am mai vorbit și pe care doamna de Verue o adusese din Savoia ; prințesa a murit vineri 13 februarie în vîrstă de treizeci și cinci de ani.

Ceea ce spusese doamna Delfină înainte de a muri avu un ecou nemaipomenit la Versailles. De-abia apucă prin-

țesa să închidă ochii, că episcopul de Verdun, domnul de Muy, ducesa de Doumont, mareșalul de Richelieu, domnul de la Vauguyon au fost convinși că fusese otrăvită. Acuzația a fost atît de categorică, încît autopsia s-a făcut în prezența a paisprezece medici care au declarat că n-au găsit nici o urmă de otravă în trupul defunctei.

Toate acele morți succesive, toate acele acuzații de otrăvire sporiră tristețea regelui. Cei din jur au observat că începuse să se apropie de soția lui, care era o femeie deosebit de înțeleaptă și de evlavioasă. Regina se cufundase ea însăși într-o tristețe adîncă, fiindcă îl pierduse într-un accident pe tatăl ei, regele Stanislas. Spre sfîrșitul lunii februarie, bătrînul adormise într-un fotoliu, lîngă sobă ; hainele i-au luat foc și l-au ars îngrozitor. A murit pe 23 februarie 1766, în vîrstă de optzeci și opt de ani ; după moartea lui, Lorena a revenit Franței. Fiica sa nu i-a supraviețuit decît doi ani ; după o boală lungă și crudă, s-a prăpădit la 24 iunie 1768. Sărmană prințesă care nu mai era, de douăzeci și cinci de ani, decît umbra reginei Franței, care le văzuse pe iubitele soțului ei luîndu-i locul în pat și pe tron și care dispăruse, la rîndul ei, întocmai ca o umbră !

Spaima care se răspîndise la Versailles după moartea Delfinului, fiul lui Ludovic al XIV-lea, a ducelui de Bourgogne, a doamnei ducesc de Bourgogne, a ducelui de Berry și a ducelui de Bretagne, reapăruse în același loc și în aceeași familie după o jumătate de secol. Într-adevăr, moartea lovi crud și repede în prinții de la Curtea Franței : infanta, ducesă de Parma, ducesa d'Orléans, prințesa de Condé, Delfinul Franței, fiul său cel mare — ducle de Bourgogne —, Delfina, contesa de Toulouse, regele Stanislas și regina. În toiul atîtor nenorociri, pe doamna Louise o cuprinse spaima : fugind de la Versailles, se re-

fugie la Carmelite, se călugări și nu se mai preocupă decît de cele bisericesti.

Acuzațiile de otrăvire au continuat ; toată Franța vorbea despre acest lucru. Cardinalul de Luynes, Nicolai, de Muy, ducele d'Aiguillon, mareșalul de Richelieu, arhiepiscopul Parisului, toți seniorii, toți prelații care făceau parte din partidul Delfinului, toți cei care așteptau o domnie onestă și paternă după domnia despotică și împrăștiată sub care trăiau de mai bine de cincizeci de ani, toate glasurele interesate de viața celor care tocmai muriseră strigau sus și tare că toate acele morți n-au fost firești și îl învinuiau deschis pe domnul de Choiseul. Ba au făcut chiar mai mult : au indicat mîna cu care lovise domnul de Choiseul : un oarecare medic de copii, pe nume Lieutand, a fost acuzat de a fi pregătit otrava cu care fuseseră omorîți atîția nevinovați. Drept orice răspuns, doctorul se mulțumi să pună la începutul cărții sale *Medicina practică*, gravura ce înfățișa moartea lui Alexandru cel Mare. În gravura aceea, învingătorul de la Porus se afla între medici și delatorii săi și, în loc să susțină că fusese otrăvit, el dădea pe gît cupa în care i se spusese că i s-ar fi pus otravă. În concluzie, adevărată sau nu, acea acuzare avu un răsunset teribil. Din pricina acelei acuzații, ura cumplită a ducelui de Berry împotriva aceluiași duce de Choiseul.

Ludovic al XVI-lea, inimă slabă care nu știa ce e rănchiuna, l-a urît din instinct pe domnul de Choiseul, tremurînd ori de cîte ori îl zărea, fără ca măcar să ascundă faptul că vedea în el pe ucigașul tatălui său.

Regele, mai libertin și mai evlavios pe măsură ce îmbătrînea, păru un moment să se întorcă spre cele sfinte. Testamentul și-l făcuse imediat după moartea fiului său. Începînd din acel moment, Curtea se împărți în două partide. În fruntea primului se afla ducele d'Aiguillon,

care-l acuza direct pe domnul de Choiseul, de trădare și otrăvire. Domnul d'Aiguillon îi avea de partea sa pe tânărul Delfin, fiul Delfinului care murise, pe seniorii pe care i-am pomenit mai înainte, pe arhiepiscopul Parisului, clerul Franței și pe iezuiți. În fruntea celui de-al doilea partid se afla domnul de Choiseul, care avea de partea lui pe împărăteasa Maria-Tereza, Parlamentul, janseniștii, poeții, economiștii și filozofii.

Vom vedea mai târziu ce fir de nisip aruncat în balanță a făcut să incline talerul către domnul d'Aiguillon.

Capitolul XXII

Eșafodul. — Ludovic al XV-lea. — Cîteva cuvinte despre doamna de Pompadour. — Contele de Lally-Tollendal, originea și avansarea sa. — Este numit guvernator în India. — Dezastrul. — Flota franceză e învinsă. — Revolta armatei. — Lally ajunge la Bastilia. — Începerea procesului. — Atitudinea lui Lally. — Condamnarea lui la moarte. — Fiul contelui de Lally. — Doamna de Heuzé și domnișoara de Dillon.

Am lăsat la urmă un eveniment care a produs mare zarvă la Paris, o moarte care a făcut în Franța tot atîta senzație ca și morțile persoanelor ilustre despre care am

vorbit. De multă vreme nu mai avusese întrebuințare eșafodul, acel teatru pustiu unde nobilimea încă nu fusese poftită să-și joace rolul. Ultimii condamnați politici fuseseră cei patru tineri nefericiți : de Mont-Louis, de Pontcalec, du Conédic și de Talhouet. Ministeriatul cardinalului de Fleury fusese foarte clement. De altfel, Ludovic al XV-lea nu era un om crud. Doar se mînia iute și atît. Ori de cîte ori, în certurile din Parlament, avusese unele porniri pline de mînie, doamna de Pompadour spunea :

— Mă strădui să potolesc mînia regelui. Căci dacă o singură dată va apuca să verse sîngele cuiva, apoi nu se va mai opri !

Cel care avea să activeze din nou acel eșafod al nobilimii, care nu mai fusese folosit de treizeci și șapte de ani, a fost un conte și se numea Thomas-Arthur de Lally-Tolendal, nume frumos, care răsunase plin de devotament la Curtea Stuartilor; fie că Stuartii erau regi sau prizonieri, fie că locuiau la Windsor sau la Saint-Germain. Încă de pe vremea cînd Stuartii locuiseră în Franța, contele Thomas-Arthur de Lally-Tolendal devenise francez. La opt ani a intrat în slujba regelui și a fost dus de către tatăl său, cel de-al doilea colonel al regimentului irlandez din Dillon, în tabăra din Girona, unde a primit botezul focului. După patru ani, adică la doisprezece ani, făcea de gardă în tranșeele din fața Barcelonei. Nu peste mult, Lally a fost numit colonel al regimentului care i-a purtat numele. Tîrziu, în 1740, la vîrsta de treizeci și opt de ani, a fost numit locotenent-general. În 1745 s-a remarcat în lupta de la Fontenoy iar în 1756, regele l-a numit guvernator al posesiunilor franceze din India.

Lally era curajos și instruit. Ajunsesese în locurile acelea vechi, însuflețit de ura singelui englez care-i curgea în vine și de ambiția franceză a faimei sale. Debutul a fost o adevărată victorie. După treizeci și opt de zile de la sosirea lui nu mai rămăsese nici o uniformă roșie pe toată coasta Coromandel. Cucerirea orașelor Gondebur și Saint-David îl ameți. Vru să meargă mai departe, în ciuda anotimpului nefavorabil, a lipsei de hrană, a împotrivirii generalilor săi. Forța lui era temeritatea. Se încrezu în ea și se îndreptă spre Tanjapour. Englezii îl lăsară să înainteze, apoi veniră după el, îl luară prizonier pe unul dintre locotenenți în bătălia de la Orixă și cuceriră orașul Masulipatnam. În vremea aceasta, Lally împresurase orașul Madrás și trecuse la asalt. Dar, din păcate, trupele lipsite de stricatul necesar nu mai fuseseră plătite de mult. Așa că, de voie-de nevoie, generalii trebuiră să-i lase pe soldați să prade templele și să-și însușească rupiile indiene. Casele particulare, clădirile publice, templele au fost prădate fără milă. S-au săvârșit crime jalnice; dar și soldații dedați la jaf și la desfrâu, și ofițerii săraci și îmbogățiți peste noapte își ținură gura. Dar francezii cuceriseră doar orașul Madras. Forturile rămăseseră în mina englezilor. Poruncind să se sape tranșee, Lally împinse viguros atacul spre fortul Saint-George. Îi lipseau însă mijloacele necesare acestui atac. Lally, care credea că datorită voinței și energiei sale putea să mute și munții, în loc să aplice metoda convingerii, folosi violența. Încet-încet, francezii se săturară să mai fie comandați de acel irlandez trufaș. Mercenarii — care alcătuiau jumătate din armata franceză — acceptară propunerile englezilor și trecură în slujba dușmanului. Așa că la o lună după ce ocupase ora-

șul Mădras, Lally, furios că nu-l mai poate păstra, renunță la asediul fortului Saint-George și începu să se retragă spre Pondichéry pe care-l găsi lipsit de orice urmă de hrană, de oameni și de bani. Mai mult decît atît, pînă și propriile sale resurse au fost în curînd spulberate de revolta soldaților care, neprimind altă soldă decît ceea ce apucaseră să jefuiască din Madras, își cerură drepturile, adică leafa lor pe șase luni. Chiar și în fața revoltei soldaților, Lally continuă să fie la fel de trufaș și violent. În toiul acestor frecușuri, englezii blocază Pondichéry, refuzînd unui general irlandez o capitulare pe care poate că ar fi acordat-o unui general francez. Odată stăpîni pe oraș, se răzbunară pentru toate represaliile din Madras. Lally, luat prizonier, împreună cu tot statul său major, a fost trimis la Londra.

Se înțelege consternarea pe care a produs-o la Paris o înfrîngere atît de copleșitoare. Capitala posesiunilor franceze fusese cucerită de englezi, guvernatorul și statul său major fuseseră luați prizonieri ! Era de necrezut că, după atîtea victorii, putea să urmeze o înfrîngere atît de bruscă și dezastruoasă. Lally avea foarte mulți dușmani la Curtea din Versailles. Necazul generalului irlandez le dădu acestora apă la moară. Îi puseră la îndoială nu numai capacitatea de guvernator și curajul, dar chiar și probitatea. După ei, eșecul acelei expediții se datora delapidării banilor statului, din care pricină nu putuseră să fie plătite trupele.

De la Londra, unde se afla, Lally-Tolendal auzi toate acele acuzații. Orgoliul său nu putu îndura o asemenea nedreptate. Ceru să fie lăsat să plece în Franța pe cuvînt de onoare. Rugămintea i-a fost îndeplinită. A venit la

Paris crezînd că ura și calomniile se vor prăbuși în fața privirii sale leonine. Dar, ca general de armată, abia acum băgă de seamă că-l lăsase pe dușman să pună mîna pe cele mai bune poziții ale ținuturilor cucerite de francezi. Atunci Lally, sîcîntîndu-se vinovat, îi ceru regelui „favoarea” de a fi închis la Bastilia. „favoare” care i-a fost acordată imediat, fiind întemnițat pe 1 noiembrie 1762.

Încă din 3 august 1762, regelui îi fusese adresată o cerere semnată de guvernămîntul și de consiliul superior din Pondichéry, cerere în care se spunea că „*fîind jigniți pînă la exces în onoarea și în reputația noastră de impu-tările domnului de Lally, o rugăm pe majestatea sa să ne facă dreptate*”. Această cerere a fost sprijinită de un memoriu ce urmărea să dovedească cum că nefericita colonie din India fusese zdrobită de la început și pînă la sfîrșit de autoritatea unui stăpîn despotic, care nu cunoștea regulile onoarei, ale prudenței și chiar ale omeniei : că domnul conte de Lally era singurul vinovat de felul cum administrase colonia franceză din India, fapt dovedit de veniturile uriașe aduse de pămînturile și de bunurile pe care le poseda acolo ; că era vinovat de pierderea orașului Pondichéry, pentru că orașul nu se predase decît din lipsă de hrană și că numai contele avea posibilitatea să i-o procure cu banii cu care-și cumpăraseră grînele, pămînturile care produceau acele grîne, fructe și alte bunuri.

Dacă Lally ar fi fost judecat de un consiliu de război, cu siguranță că ar fi fost achitat. Dar cum mai toți voiau să scape de el, procesul a fost dat pe mîna Camerelor reunite ale Parlamentului. Am spus că mai toți voiau moartea lui Lally. Și iată de ce :

1. Pentru a da străinătății impresia că irlandezul trădase Franța.

2. Spre a răzbuna o veche ură care exista între domnul de Choiseul și domnul de Lally-Tollendal, numit guvernator în India peste capul ministrului. -

3. Pentru a-l duce la pieire, odată cu domnul de Lally, și pe domnul de Saint-Priest, ruda sa, intendent în Languedoc și desemnat de partidul Delfinului să facă parte din ministerul care, mai devreme sau mai târziu, avea să scape de domnul de Choiseul.

De altfel, exista și un antecedent : englezii deschisera primii drumul spre eșafod și nobililor, tăindu-i capul amiralului Bing. Raportul acestei mari dezbateri fusese încredințat domnului Pasquier, consilier în marea Cameră, care se ocupase și de procesul lui Damiens.

La început i-a fost ușor lui Lally să se înșele asupra soartei ce-i fusese rezervată. Bastilia își îmblinzi — în ceea ce-l privea — rigorile : putea să se plimbe, să primească oaspeți. Bă obținu chiar îngăduința de a avea lângă el un secretar.

Din păcate, captivitatea nu îmblinzise caracterul violent și irascibil al prizonierului. Dimpotrivă, parcă devenise și mai nestăpînit. Nefericitul secretar care, din devotament, acceptase să fie închis împreună cu stăpînul său, a fost prost răsplătit pentru fidelitatea lui. Mîniile prizonierului începuseră să-i tulbure mintea. Se întristă, deveni tăcut și neliniștit. Într-o seară, văzînd o slugă cum azvîrlea în curtea interioară un lighean plin cu sînge, provenit de la cei care nu se simțeau bine și li se lua sînge, bietul secretar, speriat de moarte, crezînd că sîngele acela era rezultatul vreunui supliciu secret, își pierdu mințile și începu să strige :

— Eu n-am făcut nimic ! Nu sînt vinovat ! Nimeni nu poate să-mi taie capul pentru crime pe căre nu le-am săvîrșit ! Dați-mi drumul ! Vreau să ies de aici !

Din nefericire pentru bietul secretar, orice slujitor intrat în Bastilia nu putea ieși decît odată cu stăpînul său, fie că acesta era dus la moarte sau eliberat. Așa că libertatea pe care o ceru secretarul nu-i fu acordată. Boala îi se înrăutăți ; zi și noapte nu vedea în fața ochilor decît eșafodul. Cei din Bastilia au hotărît să-l transfere la Charenton. Omul a fost mutat, iar Lally a rămas singur. În vremea aceasta, procesul guvernatorului își urma cursul, dar încet. Martorii cei mai eficienți se aflau la Madras și la Pondichéry, adică la patru mii de leghe distanță de Franța. Așa că procesul începu abia pe 6 iulie 1763. Deși stătuse un an în închisoare, Lally nu-și pierduse liniștea. Știa că Choiseul îl ura și nu se îndoia de asprimea Parlamentului. Dar la neliniștile exprimate de prietenii săi, răspundea imperturbabil :

— Regele va face dreptate !

Dezbaterile începură, dar cu o parțialitate revoltătoare. De altfel însuși acuzatul invenina lucrurile, sporind ura și dușmănia prin vigoarea răspunsurilor și prin acuzațiile sale, devenind de cele mai multe ori, din acuzat, acuzator. Ședințele erau din ce în ce mai greu de suportat și întorcîndu-se de la tribunal la închisoare, Lally observa că este supravegheat cu mult mai multă atenție pe zi ce trecea. Din cînd în cînd se simțea apăsător de niște presentimente sumbre. Într-o zi, în vreme ce bărbierul îi rotunjea barba care-i crescuse — și asta ca de obicei, în fața temnicerului — Lally se distră luîndu-i bărbierului un brici. Isprăvindu-și treaba, bărbierul văzînd că-i dispăruse briciul, îl

ceru înapoi, dar Lally refuză să i-l dea. Ordinele fiind foarte stricte, temnicerul chemă paza, care trase imediat clopotul. În câteva minute, coridorul se umplu de soldați care începură să-l amenințe pe Lally. Generalul, văzînd gloata aceea care făcea atîta hărmălaie pentru un fleac, îi dădu bărbierului briciul îndărăt. Era însă atît de încrezător în clemența regelui, încît zarva pricinuită de un amărit de brici nu-i deschise cîtuși de puțin ochii și nu-l puse deloc pe gînduri. Într-o zi, totuși, un cuvînt scăpat de un maior pătrunse ca un fulger în mintea aceea atît de exagerat de încrezătoare. Trăsura care-l ducea pe Lally la tribunal era întotdeauna însoțită de o escortă numeroasă ; în plus, de fiecare dată un maior lua loc lîngă el, pe canapea. Într-o dimineață, o ceată mare de oameni se adună în jurul trăsorii ; Lally voi să se aplece în afară ca să vadă ce se întîmplă. Dar maiorul, care se arătase tot timpul foarte binevoitor față de el, îi spuse :

— Bagă de seamă, generale ! Am ordin să te impușc la cel mai mic semn pe care-l vei face norodului sau la cea mai mică dovadă de interes ce ți se va arăta !

Lally se așează gînditor pe pernele trăsorii.

Dar asta n-a fost tot. Într-una din ședințele tribunalului, președintele completului de judecată, observînd cît de îngîmfat este acuzatul din pricina uniformei de general, i-a poruncit maiorului de la Bastilia să-i smulgă epoletii, cordonul albastru și decorațiile. Rugat să și le scoată singur, Lally i-a răspuns arogant maiorului cum că el singur nu și le va scoate niciodată și că n-are decît să i le smulgă. Ordinul era ordin și maiorul trebuia să-l execute. Dar abia după ce gărzile îl doborîră pe prizonier și-l ținură zdravăn izbutiră să-i smulgă epoletii și decorațiile. Toate răutățile și persecuțiile acelea inutile trebuiau să-i deschidă ochii lui Lally și totuși el încă nu putea crede că va fi condam-

nat la moarte. Dar la 6 martie 1766 a fost foarte dezamăgit. Hotărîrea completului de judecată îl condamnă pe conte la moarte pentru că „trădase interesele statului, ale regelui și ale Companiilor din India, precum și pentru abuz de putere atît față de supușii regelui, cît și față de străini“. Pedepsa era tăierea capului și urma să aibă loc foarte repede, în Piața Grève.

În ședința aceea, auzindu-și osinda, Lally i-a făcut pe judecători călăi și asasini. Preotul de la Sainte-Chapelle s-a apropiat de el, însă Lally l-a împins cît colo.

— Dar lasă-mă, domnule, în pace măcar zece minute, să mă pot gîndi în liniște !

Apoi se așează într-un colț și începu să se gîndească : după acest interval de timp, maiorul — foarte emoționat — veni să-l ia și să-l ducă la Bastilia. Amintindu-și de cîte ori fusese grosolan și brutal față de maiorul care se arătase tot timpul blind și respectuos față de el, Lally îi spuse :

— Domnule, te rog să-mi ierți toate violențele ! Sînt un soldat bătrîn, obișnuit să mă supun doar regelui și firea mea nestăpînită mă face să mă port mult mai aspru decît vreau eu !

— În fața unei nenorociri ca a dumneavoastră, domnule, răspunse maiorul, nu-mi voi aduce niciodată aminte decît de respectul pe care vi-l datorez.

Abia ajuns în celulă, cineva îl întrebă dacă vrea să-l primească pe duhovnic.

— Nu, răspunse Lally, mă simt foarte obosit și aș dori să mă odihnesc.

Gărzile îl lăsară singur și Lally adormi imediat. Începînd din acel moment, nici unul dintre prietenii, dintre

cunoștințele sau dintre neamurile sale nu mai putu ajunge la el. Cînd se trezi, i se spuse că președintele Pasquier vrea să-i vorbească.

— Să intre, răspunse Lally.

Privirea îi era atît de crîncenă și de pătrunzătoare, încît președintele, nemaiavînd curajul să intre, se opri în prag.

— Domnule, îi spuse el, regele este atît de milostiv încît, dacă dai dovadă de supunere și de căință, e dispus să te ierte ; așa că mărturisește-ți crimele și denunță-ți complicii !

— Crimele mele ? urlă Lally. Cum. încă nu le-ai descoperit din moment ce vii să mă rogi să ți le mărturisesc ? Cît despre complici, fiind nevinovat, află că n-am avut nici unul ! Și acum ia aminte ce-ți spun : demersul tău, ticălosule, mă insultă ! Ești ultimul căruia i-am mai îngăduit să-mi vorbească de iertare ! Șterge-o, caraghiosule, și să nu te mai prind că mă deranjezi !

— Dar, domnule, zise Pasquier, gîndește-te... Nu te lăsa pradă minciiei...

— Ah, știi doar că-mi urci sîngele în cap, netrebnicule care ai bătut atîta apă în piuă despre minciile mele și care nu te-ai lăsat pînă nu m-ai condamnat la moarte ! Fie ca sîngele meu să cadă asupra ta și să te urmărească toată viața !

Și cum Lally făcu un pas spre el, Pasquier, speriat, strigă imediat gărzile.

— Să-i puneți un căluș, le spuse soldaților. L-a insultat pe rege !

Auzind o asemenea minciună, Lally voi să se repeadă asupra lui, dar gărzile îl împiedică ; apoi, ascultînd de ordinul președintelui, îi astupară gura bătrînului general cu un căluș. Poporul află de această nouă ticăloșie și de

atunci toată lumea nu-i mai spusese lui Pasquier decât Pasquier-Căluș. Mînios, Pasquier grăbi execuția. În clipa în care capul condamnatului căzu, se auzi un lung strigăt de durere al unui copil. Era tînărul Trophime, fiul natural al generalului, care aflase abia atunci cine-i era tată și ce nenorocire i se întîmplase. Copilul de atunci a devenit mai tîrziu contele de Lally-Tollendal, pe care am avut onoarea să-l cunosc personal. Se știe că acest fiu pios n-a avut altă grijă decât să reabiliteze onoarea tatălui său, lucru pe care l-a obținut abia în 1778. În 1780, a fost deputat în Statele Generale și s-a distins printre oratorii de dreapta. În 1790, a emigrat, s-a înapoiat în 1792, a fost arestat, a izbutit să scape, s-a întors în Franța în 1801, a intrat în Camera pairilor în 1815, iar în 1816 la Academie.

Prietenii nefericitului Lally au făcut tot ceea ce au putut pe lângă Ludovic al XV-lea pentru a obține o comutare a pedepsei. Doamna de Heuzé s-a aruncat la picioarele regelui : domnișoara de Dillon, ruda lui, n-a putut ajunge pînă la rege, dar i-a scris implorîndu-l să asculte depozițiile domnilor de Montmorency și de Crillon, judecători cinstiți cînd era vorba de curaj și de onoare, pe care tribunalul refuzase să-i asculte. Totul a fost însă zadărnice. Regele a rămas inflexibil.

Mai tîrziu, Ludovic al XV-lea s-a căit de asprimea lui, care friza cruzimea. Copilul celui ucis a fost încredințat domnișoarei de Dillon, cu scrisori cu pecete care arătau al cui fiu este. Apoi, după îndoieli urmară remușcările și, într-o zi, curtenii l-au auzit pe Ludovic al XV-lea spunîndu-i domnului de Choiseul :

— Din fericire, nu eu sînt cel care voi răspunde de sîngele lui Lally, ci dumneata, care m-ai înșelat !

Contele de Lally-Tollendal, ultimul din familia lui, a murit în 1820.

Capitolul XXIII

Genova și Corsica. — Tratatul de la Compiègne. — Lupta contra Franței. — Domnul de Chauvelin în Corsica. — Nașterea lui Napoleon Bonaparte la Ajaccio. — Doamna du Barry. — Domnul de Lauzun, îndepărtarea și întoarcerea acestuia. — Pactul dintre Lauzun și domnișoara Lange. — Domnul de Choiseul și domnișoara Lange. — Domnii de Richelieu și d'Aiguillon. — Domnișoara Lange care îi place regelui și pe care acesta o mărită cu domnul du Barry. — Prezentarea ei la Curte. — Regele Danemarcei la Paris. — Negocieri privind căsătoria Delfinului. — Casa de Austria. — Maria-Antoineta ; educația arhiducesei. — Sosirea Delfinei în Franța.

În timpul evenimentelor pe care le-am povestit, petrecute la Paris și la Versailles, într-o insulă din Mediterana avea loc o schimbare a dominației, schimbare ce urma să aibă, în viitor, o ciudată influență atât asupra Franței, cât și asupra Europei. La 7 august 1764, republica Genova, oboșită de lupta pe care o purta de două sute de ani împotriva Corsicei, se adresează Franței cerîndu-i ajutorul și semnînd cu ea tratatul de la Compiègne, tratat prin care Ludovic al XV-lea se angaja să țină o garnizoană vreme de patru ani, în Ajaccio, Calvi, Algajola și Saint-Florent. Comanda acelei expediții a fost încredințată contelui de Marboeuf ; trupele franceze au debarcat în Corsica în decembrie 1764.

Eroul Corsicei era Pascal Paoli ; de zece ani lupta împotriva Genovei pentru libertatea patriei sale. Văzîndu-i pe francezi sosind, își dădu seama că aceștia sînt uci-gașii independenței corsicane. Îi scrisese de îndată domnului de Choiseul și, în vreme ce corespondența stabilită între el și primul-ministru îi lăsa o oarecare nădejde generalului Paoli, Ludovic al XV-lea semnă cu Genova tratatul din 15 ianuarie 1768 prin care se stabileau principiile alipirii Corsicei la Franța. Paoli încercă să lupte împotriva aceluia tratat, dar cînd văzu că toate strădaniile sînt zadarnice, se pregăti să continue împotriva Franței lupta pe care atît el, cît și tatăl său o duseseră, cu atîta glorie, împotriva Genovei. La început, soarta păru să suridă aceluia înverșunat apărător al libertății țării sale. Ludovic al XV-lea îl trimisese în Corsica pe vechiul său prieten Chauvelin, curtean abil, dar general lipsit de experiență care, prezentîndu-se în fața dușmanului în linii prea întinse, a fost bătut de o armată de trei ori mai mică decît a sa. Tabăra franceză din San-Nicolao a fost luată cu asalt, iar Borgo — cucerit chiar sub ochii generalului Chauvelin. Spaima atinsese o asemenea culme în rîndurile francezilor, încît cincizeci de corsicani bătură opt companii de grenadierî. Nu mai era vreme de pierdut. Ludovic al XV-lea îl rechemă pe domnul de Chauvelin și-l înlocui cu domnul conte de Vaux care, în fruntea a douăzeci și două de mii de oameni, prinseră Corsica între două focuri și la 9 mai 1769 îi zdrobi pe corsicani în lupta de la Ponte-Nuovo. Această bătălie făcu să se prăbușească toate nădej-dile generalului Paoli, care se îmbarcă în grabă și plecă la Livorno. De acolo trecu în Anglia, împreună cu fratele și cu nepotul său. Din acel moment, insula aparținu Franței. La trei luni după fuga lui Paoli, adică la 15 august 1769, se naștea la Ajaccio un copil numit Napoleon Bonaparte care, datorită tratatului din 15 ianuarie 1768, era

cetățean francez. Pare de asemenea ciudat faptul că acea expediție în Corsica va aduce în fața cititorilor o femeie complet necunoscută în ianuarie 1769, dar care avea totuși să joace, în următorii cinci ani, un rol foarte mare la Curtea Franței. E vorba de contesa du Barry care, în acea epocă, nu se numea încă du Barry, dar nici Jeanne Vau-bernier, ci domnișoara Lange. Ce legătură are domnișoara Lange cu expediția din Corsica ? Ne-o spune domnul de Lauzun.

Lauzun avea pe atunci douăzeci și unu de ani ; era aghiotantul domnului de Chauvelin și iubitul faimoasei principese Czartoriska ce luase parte, alături de el, îmbrăcată bărbătește, la campania din Corsica. La balul Operei, principesa cunoscuse un încântător domino care-și spusese numele și adresa : dominoul era contele Jean du Barry. Acea adresă dată tinerilor și zvăpăiaților seniori intra în calculele domnului conte du Barry căruia îi plăcea să se înconjoare de o societate plăcută și să joace cărți. Prea puțin curios pentru a se interesa ce fac celelalte femei, prea puțin gelos pentru a se neliniști din pricina iubitei sale, căci avea și el o iubită — pe domnișoara Lange — pe du Barry nu-l interesa decât jocul de cărți și, mai mult ca sigur, el este cel care a lansat zicala : „Cînd n-ai noroc în dragoste, ai noroc la cărți”.

De îndată ce Lauzun veni la contele du Barry băgă de seamă că se afla în cel mai autentic tripou ; dar proasta companie nu-i speria cîtuși de puțin pe tinerii seniori de la Curtea lui Ludovic al XV-lea și, în vreme ce unul dintre prietenii săi răspundea sîcîielilor domnișoarei Lange, el ținea piept, cu cărțile în mînă, contelui du Barry, care juca în halat de casă și cu pălăria pe cap ; pălăria aceea, oricît ar fi fost de nepotrivită față de niște nobili ca Lauzun sau Fitz-James, era de fapt un soi de suport pentru două mere

coapte pe care contele le aplica din cînd în cînd pe ochi, din motive de sănătate. Poate din pricina celor două mere coapte, poate din pricină că-și adusese aminte de prințesa lui poloneză, Lauzun nu-i luă contelui iubita. Dar asta Lauzun nu ne-o mai spune. Ceea ce ne spune însă e că, doar cu cîteva zile înainte ca el să plece, domnișoara răreia nu-i dăduse atenție fusese prezentată regelui și că produsese o puternică impresie asupra acestuia. Presimțind probabil ce avea să urmeze, Lauzun nu plecă din Paris pînă nu-și luă bun-rămas de la fata care-l primse cu atîta drăgălășenie și care, tot așteptînd să-i facă curte, se dăruise, din plictiseală, prietenului său Fitz-James. O găsi mai drăguță și mai surîzătoare ca niciodată ; apoi îi spuse fără ocolișuri că nu-l uitase.

— Ei bine, te rog să-ți aduc aminte, îi răspunse el zîmbind, că dacă vreodată ai să ajungi iubita regelui, eu vreau să comand o armată.

— Văd că nu ești prea ambițios, răspunsesse ea. Dacă voi ajunge iubita regelui, află că am să te fac prim-ministru !

— Fleacuri ! Și cu de Choiseul ce faci ?

— Pe de Choiseul n-am ochi să-l văd, răspunse domnișoara Lange.

Lange era o fată cu inimă bună și Lauzun, spre deosebire de Choiseul, nu rîsese și nici n-a disprețuit pentru merele coapte de pe pălăria domnului du Barry. Așa că tinărul plecă la oaste ducînd cu sine făgăduiala tinerei Lange că dacă vreodată va ajunge iubita regelui, nu-l va uita.

Acum să explicăm cititorilor cum de izbutise domnișoara Lange să-l vadă pe rege, în ciuda scrupulelor egoiste ale domnului de Choiseul. S-o luăm deci cu începutul.

Lebel, valetul de cameră al regelui, răspundea printre altele și de acel serai al lui Ludovic din Parc-aux-Cerfs, tolerat cu atîta înțelepciune de către doamna de Pompadour. Eticheta cerea ca regele să nu se atingă de nici un fel de mîncare decît după ce toate bucatele erau încercate în fața sa. Din dragoste pentru rege, multă vreme bucatele fuseseră gustate de către domnul de Richelieu. Cu timpul însă, ajuns la o vîrstă la care o sinecură i se părea preferabilă unui loc activ la Cîrte, îl rugase pe Lebel să-i preia funcția la care el era silit să renunțe. Lebel o văzu deci pe domnișoara Lange, fu încîntat de strălucitoarea ei frumusețe și-i dădu ducelui de Richelieu un raport atît de amănunțit despre comoara pe care întîmplător pusese mîna, încît ducele ținu neapărat să se convingă cu ochii săi că Lebel nu exagerase lucrurile. Domnul de Richelieu o văzu și se arătă deosebit de mulțumit. Se duse imediat la ducele d'Aiguillon și scriseră împreună o hîrtie prin care se angajau ca, dacă fata îi va plăcea regelui, s-o oblige să le accepte condițiile. Mai întîi, însă, ea trebuia să le vorbească în mod sincer despre trecutul ei, pentru ca cei doi curteni s-o poată apăra dacă cineva ar fi vorbit-o de rău sau ar fi calomniat-o. Frumoasa „Maria-Magdalena“ nu-și ascunse nici unul dintre păcate. Se născuse la Vaucouleurs, patria Jeannei d'Arc, în 1744 ; avea deci douăzeci și patru de ani ; era fata unei bucătărese făcută cu un călugăr. La început se numise Jeanne Vaubernier și, sub acest nume, își începuse ucenicia la o croitoreasă. Din atelier, intrase într-o casă mult mai puțin onorabilă, dar mult mai cunoscută, la coana Gourdan. Acolo își părăsi numele și-l luă pe cel de Lançon. Într-o seară, contele Jean du Barry, pe jumătate beat, o întîlni în colțul unei străzi, urcă în odaia ei și a doua zi o duse la el acasă. Apoi, într-un mo-

ment de jenă financiară, o vîndu lui Radix de Sainte-Foix, șef de birou la Ministerul Afacerilor Externe, care mai tirziu o aduse îndărăt contelui du Barry ; de data asta, contele o puse să-i racoleze clienți pentru tripoul lui, dîndu-i numele de Lange. Așa o cunoscuseră Lauzun și Lebel. O asemenea mărturisire dădu de gîndit. Și Lebel și ducele d'Aiguillon se speriară la început de asemenea antecedente. Numai Richelieu se ținu tare și declară că talentele pe care le căpătase într-o viață atît de aventuroasă și de agitată vor fi pe placul regelui, care îmbătrînise vizibil. Richelieu o sfătui deci pe Jeanne să procedeze cu totul altfel decît toate celelalte femei care se bucuraseră de favorurile regale, adică în loc să facă pe novicea ca ele, dimpotrivă, să-i arate tot ce știe.

Richelieu se dovedi a fi un bun psiholog ; lucrurile luară exact întorsătura pe care o prevăzuse el, ba chiar mai mult. În brațele domnișoarei Lange, regele își aminti de tinerețe și, nu peste mult timp, toată Curtea putu să se convingă de puterea pe care domnișoara Lange o avea asupra lui. Totuși, tinerei îi trebuia un nume. Prea multe persoane o cunoscuseră sub cel de Jeanne Vaubernier, domnișoara Lançon sau domnișoara Lange, pentru ca să mai poată păstra vreunul dintre ele. Jean avea un frate care se numea Guillaume du Barry ; tînărul a fost chemat la Curte și înșurat cu Jeanne Vaubernier ; în schimbul numelui, i s-a dat o sută de mii de livre, apoi i s-a făcut vînt în provincie. Contesa du Barry a fost prezentată la Curte ca și doamna d'Étioles, marchiză de Pompadour. Abia atunci își dădu seama domnul de Choiseul ce greșeală făcuse nedîndu-i atenție la vremea cuvenită.

În acea epocă, regele Danemarcei anunță că va face o vizită la Paris. Christian al VII-lea era un prinț tînăr și frumos, așa că sosirea lui iscă o vie emoție la Curte, în Paris și mai ales în teatre. Cînd s-a aflat în ce palat va

locui, casele învecinate au fost năpădite de cele mai frumoase femei din Paris. Unele s-au înțeles chiar cu valeții, care le-au pus portretele în dormitorul și în cabinetul de toaletă al regelui. Domnișoara Grandi de la Operă le-o luă însă înainte și-i trimise regelui portretul ei, în costumul lui Venus, cerîndu-i frumosului Pâris să-i arunce mărul.

Regele Danemarcei veni într-adevăr la Paris, dar nu dori să-i vadă decît pe enciclopediști, lăsîndu-le pe doamne profund dezamăgite.

În vremea aceasta, domnul de Choiseul se ocupa de o afacere ce trebuia să anihileze influența doamnei du Barry: căsătoria Delfinului cu o arhiducesă austriacă. Neamul imperial era bogat în prințese. Într-o vreme se vorbea chiar de o nouă căsătorie a regelui, dar Ludovic se simțea prea bătrîn pentru a se mai însura. Așa că, în locul regelui, ministrul hotărî să-l însoare pe Delfin. Domnul de Breteuil primi însărcinarea să caute printre tinerele arhiducese pe cea care s-ar fi potrivit cel mai bine Coroanei franceze. La Palatul Versailles se mai poate vedea și astăzi tabloul care a fost făcut cu 'acel prilej, tablou care o înfățișa pe Maria-Tereza la Schönbrunn. Ilustra împărăteasă, încă destul de tînără și de înfloritoare, se afla în mijlocul unui grup de fetișcane ; printre acele tinere se afla una cu părul de un blond-cenușiu, cu ochi frumoși, albaștri, cu pielea mată, dar avînd totuși o anume strălucire, cu acea gură specifică ramurii austriece, provenind din amestecul sîngelui familiei de Lorena cu familia de Castilia ; fetița era Maria-Antoaneta, pe atunci în vîrstă de treisprezece ani.

Marie-Antoinette-Joséphine-Jeanne de Austria (pe numele ei devenit francez) se născuse la Viena pe 2 noiembrie 1755. Cu doi ani înainte de a părăsi palatul Schön-

brunn, Maria-Antoaneta ştia că fusese sortită tronului Franţei. Domnul de Choiseul i-l alesese ca preceptor pe abatele de Vermont, aşa încît fata vorbea perfect franceza şi tot cu aceeaşi uşurinţă, engleza, italiana şi latina. Educaţia tinerei arhiducese era în aceeaşi măsură de îngrijită şi de serioasă în ceea ce priveşte artele şi filozofia ; Gărdel îi fusese profesor de dans, Gluck îi dăduse lecţii de muzică, făcînd din ea o entuziastă adeptă a acestei arte. În sfîrşit, se pricepea să deseneze cu mult talent şi îndemînare.

De latura politică a educaţiei sale nu se ocupase nimeni, aşa că Maria-Antoaneta, devenită franţuzoaică prin maniere şi educaţie, hotărîse ca în adîncul inimii ei să rămînă austriacă. Măritişul ei stabilit cu doi ani în urmă, prinţul de Lorena a primit însărcinarea să se ducă la Viena şi să ceară, în mod oficial, mîna Mariei-Antoaneta pentru Delfin, mîna care bineînţeles că i-a fost imediat acordată. Întreaga Europă tresări auzind această veste, ce părea să consolideze pentru multă vreme alianţa austro-franceză şi care schimba întreaga politică a Nordului. Cît despre Franţa, începu a se pregăti pentru magnificele serbări care însoţesc de obicei căsătoriile regilor. Cu acest prilej apărură unul dintre primele pamflete cu caracter economic, intitulat : *Ideea unui cetăţean privind serbările publice care urmează să aibă loc la Paris şi la Curte cu prilejul căsătoriei Delfinului*. Aceste serbări, spunea autorul articolului, urmau să coste Franţa douăzeci de milioane de franci. „*Propun* — spunea în continuare cel ce scrisese articolul — *să nu se mai facă nici o serbare şi cele douăzeci de milioane de franci să fie scăzute din impozitele anuale şi mai ales din birurile pe care le plătim. Aşa că în loc că trîndavii de la Curte să se amuze cu astfel de fleacuri, mai bine să le bucure sufletele plugarilor, muncitorilor şi tuturor celor care trudesă din greu şi care atunci vor striga cu mult mai multă bucurie şi din toată inima : «Trăiască*

Ludovic-cel-Iubit !» Acest gen de «serbare», cu totul nouă, l-ar acoperi pe rege de o glorie adevărată și de o durată mult mai îndelungată decît tot fastul și toată pompa acelor serbări efemere, și istoria ar consemna acest lucru cu mult mai multă bunăvoință decît amănuntele frivole ale unor petreceri făcute din banii poporului și care se bat cap în cap cu adevărata bunătate pe care un rege trebuie să o aibă pentru poporul său.“

Pamfletul a fost atribuit lui Jean-Jacques Rousseau. Cred că vă dați seama că regele nu s-a apucat să urmeze sfatul autorului pamfletului. Pe vremea aceea, regii și reginele nu se osteneau să răspundă ei înșiși unui oarecare.

Deci tinăra prințesă plecă, avînd scrise pe hîrtie toate recomandările mamei sale și toate numele persoanelor în care putea avea încredere, plină de bucurie că vine în Franța, plină de nădejde pentru viitor, plină de încredere în ceea ce privea prezentul. Totuși, încă de la început a avut parcă un fel de presimțire : în prima casă în care a poposit după ce a pus piciorul pe pămîntul francez, a văzut o tapiserie reprezentînd *Masacrul inocenților*, unde zăceau împrăștiate atîtea cadavre și unde fusese vărsat atîta sînge, unde chipurile ucigașilor erau atît de înverșunate și atît de veridice, încît prințesa ceru imediat o altă cameră, neavînd curajul să doarmă acolo. Ajungînd la Compiègne, conformîndu-se regulilor și etichetei, Maria-Antoaneta se aruncă la picioarele regelui Ludovic al XV-lea, care o ridică de jos, o sărută pe amîndoi obrazii, apoi, pînă la binecuvîntarea conjugală, o conduse la Muette unde i-a fost prezentată contesa du Barry. Spre marea disperare a domnului de Choiseul, Maria-Antoaneta se înțelese perfect cu favorita regelui.

La Versailles, toți curtenii își puseseră hainele de brocart brodate cu aur, cînd iată că o nouă prevestire o urmări pe Delfină chiar în clipa în care trecu pragul palatu-

lui. O furtună violentă se abătu asupra Versailles-ului și un tunet puternic și prelung păru să învâluie întreg orizontul în zgomotul său asurzitor. Maria-Antoaneta se uită speriată la mareșalul de Richelieu care se afla lângă ea.

— Tristă prevestire, spuse acesta clătînînd din cap.

Mareșalul fusese de la început împotriva acestei alianțe cu Austria. A doua zi Delfina veni la Paris și spectacolul care o aștepta o liniști în privința prevestirilor din ajun. Întreg Parisul ieșise în stradă ca s-o întîmpine. Delfina străbătu Capitala ametită de fericire.

— Aveți în jurul dumneavoastră, doamnă, două sute de mii de oameni care vă iubesc.

Dar odată cu bucuria, își ridica chipul negru și prevestirea. După fiecare serbare, moartea își lua dijma. În ziua aceea, Ludovic al XV-lea comandase un foc de artificii care costase șaiszeci de mii de livre. Tocmai începuse atunci construirea străzii Royale-Saint-Honoré și a foburgului cu același nume. Tunul care urma să lanseze acel splendid buchet de artificii fusese așezat la capătul acelei străzi. Cînd se auzi bubuitura și ghiuleaua explodă, lumea se sperie atît de tare, neștiind ce se întîmplase, încît, vrînd să fugă, oamenii se călcară pur și simplu în picioare. Unii fură striviți de ziduri, alții se înăbușiră din pricina mulțimii prăvălitate peste ei. Poliția anunță că muriseră două sute de oameni. Dar parizienii vorbeau pe șoptite că fuseseră aruncate în Sena peste o mie două sute de cavadre.

Era cea de-a treia prevestire în mai puțin de o lună și, după cum veți vedea, nu și cea mai cumplită. Oricum, întîmplarea făcu o profundă impresie asupra Delfinului. Tocmai primise cei două mii de scuzi pe care regele i-i dădea în fiecă lună. Trimise imediat banii domnului de Sartes, cu următorul bilet : *„Am aflat de nenorocirea întîmplată cu prilejul însurătorii mele și sînt adînc tulburat. Tocmai am primit banii pe care regele mi-i dă în fiecă*

lună pentru nevoile mele personale. Nu dispun decât de acești bani pe care ți-i trimit cu dragă inimă ca să-ți ajuti pe cei nefericiți. Am, domnule, multă stimă pentru dumneata.

Ludovic-August

Versailles, 1 iunie 1770

Cu toate aceste necazuri, Delfina produsese asupra tuturor o puternică impresie. Iată portretul pe care i-l face ziarul *Nouvelles à la main* : „Doamna Delfină, foarte înaltă pentru vârsta ei și foarte subțire, fără a fi însă un schelet, e așa cum trebuie să fie o tină ră încă nevîrstnică. E foarte frumos alcătuită, foarte bine proporționată, cu mâini delicate și picioare lungi și cu părul bălai. Probabil că mai târziu părul se va mai închide la culoare. Chipul îi este oval, dar ușor alungit. Are sprîncene subțiri, frumos arcuite, ochii albaștri și e plină de vioiciune și de spirit. Are nasul acvilin, gura mică, buze senzuale, mai ales cea inferioară. Tenul e de o albeață strălucitoare, iar obrajii rumeni, încît se poate dispensa de farduri. Are un mers mîndru, de arhiducesă, dar trufia îi e temperată de blîndețe și e cu neputință, contemplînd această prințesă, să nu simți față de ea un soi de respect amestecat cu tandrețe”.

Sigur că acea tină ră frumusețe îl liniști imediat pe Ludovic al XV-lea. Nu prea era el convins de virilitatea nepotului său, ducele de Berry, adică Delfinul, care nu-și manifestase niciodată nici cea mai mică dorință de a se apropia de vreo femeie. Așa că, în ajunul nunții, regele îl chemă la el pe domnul de Vauguyon, preceptorul Delfinului, și-l întrebă dacă educația lui Ludovic-August era completă și dacă tină rul știa ce are de făcut un bărbat care urma să se însoare a doua zi. Domnul de la Vauguyon, care nu socotise că în îndatoririle sale de preceptor intrau și astfel de treburi, îl privi foarte mirat pe rege, bîlbîi

ceva și sfârși prin a mărturisi că nu-i suflase un cuvânt Delfinului despre asemenea lucruri, pe care regele ar fi dorit ca nepotul său să le știe. Atunci regele, văzînd că domnul de Vauguyon ar fi un prost povătuitor în privința sfaturilor conjugale, îl rugă să lipească, pe ambii pereți ai coridorului care ducea în odaia Delfinului, gravurile din *Modernul Arétin*, pe care abatele Dulaurens le publicase în 1763 și care nu lăsau nimic nelămurit în privința punctelor celor mai obscure ale științei în care domnul de Vauguyon se dovedise un atît de slab profesor. Apoi îi porunci valetului de cameră al Delfinului să-i recomande stăpînului său să privească — la lumina sfeșnicului — cu foarte mare atenție toate acele desene prinse pe pereți. Lucrul s-a făcut întocmai cum a poruncit regele, dar, în ciuda acestei precauții, a doua zi dimineață s-a răspîndit un zvon cam ciudat, care l-a determinat pe Ludovic să spună :

— Într-adevăr, dacă nora mea nu s-ar fi dovedit a fi o femeie atît de cinstită, aş spune că bietul băiat nu e nepotul meu !

Să nu uităm să mai consemnăm aici discuția serioasă iscată la balul de la Curte. Chiar în seara acelei căsătorii care avusese un atît de ciudat rezultat, prinții din casa de Lorena și chiar și simplii lor colaterali, ca de pildă prințul de Lambesc, avură pretenția să urmeze imediat după prinții de sînge regal și înaintea pairilor Franței. Pentru a da dovadă de curtoazie față de Maria-Tereza, care-i ceruse această favoare față de prinții și de prințesele înrudite cu ea, regele consimți să-i nedreptățească pe pairi. Dar își atrase un val de proteste din partea ducilor și pairilor, în frunte cu domnul de Broglie, episcop și conte de Noyon. Și iată că, în ciuda rugămintilor regelui de a-i face și lui acea favoare doar cu prilejul respectiv, ducii și pairii Franței se abținură și nu se duseră la bal.

Capitolul XXIV

Maria-Antoaneta, rivala doamnei du Barry. — Coaforul Léonard. — Căsătoria ducelui d'Orléans cu doamna de Montesson. — Ducele d'Anguillon îi bate pe englezi la Saint-Cast. — Intrigi. — Influența doamnei du Barry. — Coaliția împotriva domnului de Choiseul. — Portretul lui Carol I. — „Verișoara“ doamnei du Barry. — Favorita și portocalele. — Exilul domnilor de Grammont și de Praslin. — Portretul domnului de Choiseul făcut de Ludovic al XVI-lea.

O vreme ochii tuturor au fost îndreptați către Franța și către doamna Delfină, interesându-se de tot ce făcea și ce spunea. Dar Maria-Antoaneta era o ființă foarte deschisă, lesne de judecat, așa încît foarte repede toată lumea știu cam la ce se putea aștepta de la ea. Cum Ludovic al XVI-lea păru să fi avut încă din primele zile sau, mai bine zis, încă din primele nopți mari neplăceri, ca s-o facă să le uite îi îngădui să-și dea frîu liber capriciilor și fanteziilor. Maria-Antoaneta fusese crescută la Schönbrunn cu toată libertatea specific nemțească. Așa încît supunerea la ceremonialul francez era pentru ea cea mai grea corvoadă. Doamna de Noailles, care primise sarcina s-o aducă pe prințesă la ordine ori de cîte ori aceasta nu respecta ceremonialul, fusese poreclită de tînăra Delfină „Doamna-Etichetă“ și așa i-a rămas numele. În concluzie, Maria-Antoaneta înțelese că, pentru a se distra după pofta inimii, trebuia mai întîi să se facă iubită de către bătrînul rege ; or, lucrul era destul de ușor de realizat. Prințesa îl avu pe rege la picioare, atacîndu-l în punctul său cel mai sensibil,

și anume fiind deosebit de atentă cu doamna du Barry.

— Ce funcție ocupă doamna du Barry la Curte ? o întrebase într-o zi prințesa pe doamna de Noailles.

— Păi, răspunsese aceasta destul de încurcată, are sarcina să-l distreze pe rege și să-i placă acestuia.

— În acest caz, răspunsese prințesa, anunț-o pe doamna du Barry că va avea în mine o rivală.

Adevărul e că într-adevăr Maria-Antoaneta îi plăcea mult regelui și-l distra de minune. Frumoasă, tânără, nobilă, plină de vioiciune spirituală, hotărîtă, abia își făcu apariția la Curte, că și aduse cu sine un aer proaspăt, de tinerețe și libertate care-l distră grozav pe Ludovic al XV-lea. Era, pentru bătrînul rege, ceea ce fusese prințesa de Bourgogne pentru Ludovic al XIV-lea. Așa că bunicul începu a-și idolatriza nepoata care venea, dimineța sau seara, în cămașă de noapte, fără nici un respect față de etichetă, să-l vadă și să-l sărute pe frunte.

Mai ales grădinile din Trianon erau teatrul tuturor zburdălniciilor sale. Prinții și prințesele tinere organizau acolo curse pe măgari, sfidîndu-l pe anglomanul duce de Chartres care organiza curse de cai pur-sînge aduși de la Londra. La una din aceste curse, Maria-Antoaneta căzu. Cînd vrură s-o ajute să se ridice, ea răspunse :

— Nu ! Duceți-vă și chemați-o încoace pe Doamna-Etichetă ! Ea o să vă spună în amănunt ce prevede ceremonialul pentru a ridica de jos o Delfină care a căzut de pe măgar !

Cuvintele erau cu atît mai nostime cu cît doamna Delfină căzuse în cel mai indiscret mod din lume. Dar cum era mult prea frumoasă și mult prea bine făcută, nu avea nici un motiv să fie supărată din pricina acelui neînsemnat accident. Cînd domnul conte d'Artois, în lipsa fratelui său Delfinul, îi făcuse complimente, prințesa îi răspunsese :

— Ei, drăcie, cînd te urci pe un măgar, trebuie să mai și cazi, dragă cumnate !

Maria-Antoaneta era foarte cochetă și toaleta ei ocupa o mare parte din zi. Cum avea un păr minunat, făcu din pieptănătură o adevărată artă. Primul coăfor căruia îi încredință pletele fu un oarecare Larseneur. Multă vreme femeile au fost coafate de femei ; Maria-Antoaneta a fost însă cea care a adus coafura la modă, iar mai tîrziu, Léonard și-a cîștigat o adevărată celebritate. E adevărat că și multă imaginație, dar și talent pentru a se pune la mintea prințesei. El e cel care a inventat acele pieptănături fantastice care au năucit Parisul vreme de cinci sau șase ani : pieptănătură-arici, pieptănătură-grădină, pieptănătură-munte sau pădure, pieptănătură englezească, ilustrind fiecare numele pe care îl purta.

După bătălia susținută de domnul de La Clochetterie, femeile începură să poarte cîte o fregată în vîrfurile capului. Ceea ce le făcu pe doamne să-l numească pe Léonard „academicianul coafurii“. În același timp, domnișoara Bertin se intitula „ministrul modei“.

În 1817 sau 1818, cineva mi l-a arătat pe Léonard care trăia încă. Era inspectorul general al pompelor funebre, slujbă ce-i fusese acordată în momentul în care solicitase un serviciu la Opera Comică.

O vreme, atenția Curții a fost distrasă de la năzbîtiile Delfinei de pregătirile care începuseră să se facă pentru nunta ducelui d'Orléans cu doamna de Montesson, o femeie încîntătoare cu care ducele trăia de mai multă vreme, unii spuneau că marital, alții, dimpotrivă, în chip platonice. Dorința de a avea pe cineva care să-l sprijine pe lîngă rege îl determinase pe ducele d'Orléans să se apropie de doamna du Barry ; fiindcă pe ea conta el ca să poată obține de la Ludovic al XV-lea îngăduința de a face acea mezelianță.

Vorbindu-i deci despre acest plan favoritei, aceasta îi răspunsese pe un ton care-i era caracteristic :

— Hai, tăicuțule, însoară-te și vedem noi după aia ce-o mai fi !

În urma acestei făgăduieli, „tăicuțul“ se însurase. Căsătoria avu loc în taină, la Villers-Cotterets, unde ducele d'Orléans adunase toată Curtea, care nu știa sau care se prefăcea că nu știe care este scopul acelei reuniuni. În dimineața zilei fixate pentru căsătorie și așteptată cu atita nerăbdare de duce, domnul d'Orléans a pus el însuși la punct toate distracțiile de peste zi pentru oaspeții săi : partide de vânătoare, plimbări în caleașcă etc., etc., apoi s-a urcat în trăsură ca să vină la Paris pentru binecuvîntarea nupțială. Punînd piciorul pe treapta trăsurii, a spus cîtorva dintre prietenii săi intimi :

— Cu bine, domnilor ! Mă aflu într-un moment de mare fericire, întunecată doar de faptul că nu e cunoscută. Am să mă înapoiez tîrziu, dar n-am să mă întorc singur, ci împreună cu acea care va împărți cu voi atașamentul pe care-l manifestați față de mine și față de interesele mele !

Într-adevăr, seara, la ora șase, o trăsură s-a oprit sub marea arcadă a vestibulului. Din ea a coborît ducele d'Orléans, care a intrat în salon ținînd-o de mîină pe doamna de Montesson. Imediat, marchizul de Valençay, cel mai apropiat prieten al prințului, a înaintat către doamna de Montesson și a salutat-o ca pe o alteță regală, exemplu ce a fost urmat de întreaga societate. Sosi și momentul culcării. Domnul de Valençay, care i-a prezentat ducelui cămașa de noapte, a observat că, după regulile celei mai stricte curtoazii matrimoniale, ducele se răsese peste tot. Ludovic al XV-lea, neavînd încotro, a recunoscut acea căsătorie,

dar a refuzat categoric să-i dea titlul de alteță regală doamnei de Montesson.

În vremea aceasta, lupta dintre domnii de Choiseul și d'Aiguillon continua. Să spunem câteva cuvinte despre Armand-Vignerod-Duplessis, duce d'Aiguillon, care a jucat un rol atît de mare în timpul ultimilor ani ai domniei lui Ludovic al XV-lea și al cărui fiu a avut un rol atît de trist în timpul primilor ani ai Revoluției din 1789.

Ducele d'Aiguillon se născuse în 1720. Venise de tînăr la Curte, unde fusese prezentat sub numele de ducele d'Agénois. Era același duce d'Agénois de care fusese îndrăgostită pe vremuri doamna de Châteauroux și care leșinase de față cu regele aflînd că fusese rănit în lupta de la Chateau-Dauphin, unde regele îl trimisese ca să fie cît mai departe de ea. Să ne aducem aminte că doamna de Châteauroux, spre deosebire de doamna de Pompadour, era antiaustriacă. Ducele d'Aiguillon îi împărtășise întru totul părerile, care erau aceleași ca și ale unchiului său, domnul de Richelieu. Așa că ducele trecuse, în mod firesc, de partea Delfinului, războindu-se cu domnul de Choiseul și cu Parlamentul. Cînd Parlamentul din Bretagne a început să se răzvrătească împotriva regelui, rezistînd edictelor sale, ducele d'Aiguillon, comandant militar al provinciei, a dat dovadă de multă asprime și hotărîre, fapt ce i-a făcut pe bretonii înclinați către libertate și independență să se îndepărteze de el și să-l judece foarte aspru. Cînd în 1758 englezii se aventurară pînă pe coastele ținutului Bretagne, ducele d'Aiguillon îi bătut la Saint-Cast și-i sili să se urce în corăbiile cu care veniseră și să se înapoieze în Anglia. Dar bretonii îl învinuîră că nu participase prea mult la victorie și-l acuzară că atît timp cît durase bătălia ar fi stat ascuns într-o moară.

— Domnul d'Aiguillon s-a acoperit de glorie în lupta de la Saint-Cast, spusese careva în fața domnului de Chalotais.

— Vrei să spui de făină, răspunsese procurorul general al Parlamentului din Bretagne.

Vorbele acestea nedrepte îl necăjiră foarte tare pe domnul d'Aiguillon care se aprinse și mai tare. Atunci bretonii se înverșunară împotriva lui și-l acuzară de infidelitate, cerînd să fie dizgrațiat și făcînd astfel jocul domnului de Choiseul, care simțea instinctiv nevoia să-l zdrobească pe ducele d'Aiguillon, pretîndu-se la orice pentru a-și ajunge scopul. Silit să lupte atît împotriva primului-ministru, cît și împotriva Parlamentului, ducele a uzat de toate mijloacele și l-a acuzat, la rîndul lui, pe Chalotais de un complot ce urmărea să răstoarne monarhia. Intemnițat, Chalotais a devenit idolul Parlamentului. Răzmerița a început să ia amploare în Bretagne ; ducele d'Aiguillon a instituit un simulacru de Parlament care a fost huiduit. În sfîrșit, plictisită, cîrmuirea l-a înlocuit pe ducele d'Aiguillon din Bretagne cu ducele de Duras. Înlocuirea — un eșec pentru duce — a sporit forțele Parlamentului, care și-a reînnoit plîngerile împotriva ducelui d'Aiguillon, cerînd să fie judecat. Dar Parlamentul Parisului s-a opus. Atunci ducele d'Aiguillon și unchiul său, ducele de Richelieu, dîndu-și seama că aveau mare nevoie să fie sprijiniți de rege, au apelat la doamna du Barry. Veți vedea că intriga a reușit de minune. Prin doamna du Barry, domnul d'Aiguillon a obținut de la rege un ordin care suprima procedura ; la rîndul său, Parlamentul a promulgat un decret prin care ducele d'Aiguillon era învinuit de un fapt ce-i păta onoarea și-i suspenda titlul de pair pînă la judecată. Drept răspuns la acest decret, regele a ținut un consiliu la Versailles, unde domnul d'Aiguillon a fost poftit să ia loc printre pairii Franței.

Aici ajunseseră lucrurile cu ducele d'Aiguillon cînd domnul de Maupeou-fiul, care se afla în fruntea Parlamentului din Paris, nemulțumit de funcția pe care o avea, dori o slujbă mult mai înaltă, și anume pe aceea de cancelar al Franței. Pentru ca sigiliul de cancelar să nu-i scape, îi făgădui domnului de Choiseul tot sprijinul împotriva ducelui d'Aiguillon ; ducele d'Aiguillon îi făgădui tot sprijinul împotriva domnului de Choiseul și, susținut de cele două partide adverse, deveni cancelar al Franței în urma demisiei tatălui său. Era un bărbat de cincizeci și șase de ani, de talie mijlocie, pe care dușmanii îl socoteau cumplit de urit, deși avea niște ochi deosebit de frumoși, plini de inteligență și focoși. Avea un aer sever și un temperament coleric, ceea ce-l făcea să aibă un ten galben-verzui din pricina căruia mareșalul de Brissac îi spunea „președintele Portocală-amară”. Acea poreclă, care avu un mare succes, îl determină pe președinte să facă ceea ce fac actorii seara la teatru, adică să-și vopsească fața cu alb și cu roșu. Astfel, înfățișarea sa era mai puțin sumbră și limbajul lui plin de dulceață încerca să-i atragă pe toți cei pe care nu-i putuse cuceri cu obrazul lui fardat. Era înșinuant, suplu și avid de voturi, indiferent din partea cui ar fi venit. Ajuns prim-președinte, îl întrebase pe un om de încredere ce se vorbea despre el la palat. La început omul ezitase să-i răspundă, dar, silit, îl mărturisise că toți îl găseau trufaș și inabordabil.

— Doar atît ? întrebase primul-președinte. Ei bine, își vor schimba în curînd părerea !

Și, într-adevăr, începînd din acel ceas deveni blînd, afabil, prevenitor ; cel mai mărunț slujbaş care-l întîlnea îl găsea bine dispus și cu ochii surîzători. Privind lucrurile în perspectivă, își dădu seama că un ministru bătrîn trebuia să se dea bine pe lîngă o amantă tînără. Așa că de îndată ce ajunsese cancelar, deveni sluga preaplecătă a

doamnei du Barry. Ca să n-o supere pe favorită, renunțase la caleașca de abanos a cancelarilor. În sfârșit, ca un simplu muritor de rînd, se juca cu maimuța, cu papagalul și cu pisicile favoritei. Îi spunea doamnei du Barry „verișoară“, înrudire oricum mai puțin disproporționată decît cea dintre Maria-Tereza și doamna de Pompadour. În vremea aceasta, avea grijă să uneltească din umbră pentru a-l determina pe rege să renunțe la serviciile domnului de Choiseul. Abatele de Broglie, care se ocupa de corespondența ministerului de externe și care avea o droaie de agenți secreți ce spionau Curțile țărilor aliate și pe ambasadorii acreditați acolo, îi demonstră regelui că domnul de Choiseul era mult mai devotat Austriei decît Franței. Doamna du Barry își procură frumosul portret, făcut de Van Dych lui Carol I, pe care-l puse în fața canapelei pe care avea obiceiul să stea regele.

— Al cui e portretul ăsta ? o întrebase Ludovic al XV-lea.

— Al lui Carol I, sire.

— Și de ce se află aici ?

— Ca să vă amintiți de soarta lui nefericită.

— În legătură cu ce anume să-mi amintesc de soarta lui ?

— Păi aceeași soartă vă așteaptă și pe dumneavoastră, sire, dacă nu desființați Parlamentul.

Într-o zi, regele găsi o bucătăreasă excelentă la doamna du Barry.

— De ce această fericită schimbare ? întrebă Ludovic.

— Păi i-am făcut vînt lui Choiseul al meu (așa se numea bucătarul). Cînd îi faceți vînt și lui Choiseul al dumneavoastră ?

Regele primise recent o notă care dovedea (atît cît pot dovedi asemenea note) că Maria-Tereza îi făgăduise lui de Choiseul un mic regat, cu deplina garanție a eredi-

tății dacă izbutea să despăgubească Austria pentru pierderea Sileziei. De atunci, ducele de Richelieu și doamna du Barry nu-i mai spuneau ministrului decît „regele Chaiseul“ sau „micul rege“. În sfîrșit, doamna de Grammont, care străbătuse provinciile și ațîțase parlamentele, pierdu o scrisoare care-i fu imediat adusă doamnei du Barry. Într-o dimineată, regele o găsi pe favorită jucîndu-se cu două portocale.

— Sus, Chaiseul ! Sus, Praslin ! spunea ea aruncînd portocalele în sus și prinzîndu-le în mînă.

Regele o întrebă ce reprezenta acest nou joc.

— E jocul balanței, răspunse ea. Și-i întinse scrisoarea doamnei de Grammont, care data din 24 decembrie 1770. Sătul de multă vreme de toate acele plîngeri pe care le auzea în jurul lui, regele nu aștepta decît o ocazie ca să scape de cei doi miniștri, așa că profită imediat de cea care i se ivise acum. Îi ceru deci favoritei o pană, cerneală și hîrtie și scrise :

„Vere,

Nemulțumirea pe care mi-a pricinuit-o felul cum ți-ai îndeplinit slujba mă silește să te exilez la Chanteloup, unde vei pleca în douăzeci și patru de ore. Te-aș fi trimis mult mai departe, dacă n-aș fi nutrit o stimă deosebită față de soția dumitale, la sănătatea căreia țin foarte mult. Bagă de seamă ca purtarea dumitale să nu mă facă să iau o altă hotărîre. Spunîndu-ți acestea, mă rog Domnului, vere, să te aibă în paza sa.

Ludovic“

Apoi, pe o altă hîrtie, îi scrise domnului de Praslin doar două rînduri :

„Nu mai am nevoie de serviciile dumitale. Du-te la moșia Praslin, unde te poftesc să pleci în douăzeci și patru de ore“.

Domnul de Choiseul avea de partea lui poezii, enciclopediștii, filozofii, gazetarii. Toți aceștia protestară cu atita vehemență de mai să crezi că Franța avea să se ducă de ripă din pricina dizgrației celui mai puțin francez dintre francezi. De aici rezultă un lucru straniu pentru acest ministru antifrancez ; dacă în ajunul căderii sale fusese doar ministru, a doua zi după cădere se trezi șeful unui partid, căpătînd puterea unui om ce reprezenta o idee. După dizgrațierea sa, parlamentele simțiră că se clatină și înțelesesă că, în ce le privea, persecuția avea să devină serioasă. De altfel, răsturnarea domnului de Choiseul însemna ridicarea domnului d'Aiguillon și ridicarea domnului d'Aiguillon însemna ruina parlamentelor. Demonstrațiile de simpatie față de domnul de Choiseul nu-l speriară deloc pe domnul d'Aiguillon care culesse, cu curaj și fără să ezite, povara ce căzuse de pe umerii lui Atlas-Choiseul ; punînd mîna pe ministrul afacerilor externe, împreună cu domnul cancelar Maupeou și cu abatele Terray hotărî să formeze un triumvirat.

Abatele Terray era un om înalt, deșelat, cu o mutră hidoasă, cu ochii înfundați în cap, fără nici un farmec în grai, exprimîndu-se cu dificultate, dar înzestrat de natură cu o sănătate de fier, cu un temperament viguros, cu o minte ascuțită, deosebit de priceput mai ales în afaceri. Lui i se încredințau întotdeauna afacerile cele mai delicate, relațiile cele mai spinoase, încît pînă și dușmanii îi admirau limpezimea, precizia și logica gîndirii. Cînd opoziții se duceau la el să-i expună diferendul, le arăta părțile pozitive și negative ale problemei în discuție cu o asemenea luciditate, încît convingerea că avea cea mai deplină dreptate venea de la sine ; culmea e că și cel prejudiciat era convins că are dreptate. În plus, era un bărbat plin de spirit, lipsit de sfială și prompt în răspunsuri.

— Cum ți s-au părut serbările de la Versailles ? l-a întrebat odată Ludovic al XV-lea.

— De neplătit, sire, i-a răspuns abatele.

Într-adevăr, serbările costaseră douăzeci de milioane.

— Ei, abate, îi spuse într-o zi episcopul de Narbonne, ai strâns ceva parale în buzunarele dumitale !

— Dar unde dracu să le strâng dacă nu în buzunar ?

Mulți se plîngeau împotriva lui. Dar el spunea :

— Celor pe care-i jupuim, îngăduiți-le măcar să se plîngă !

Se pare că parizienii uzau, dar și abuzau de această îngăduință. În rest, mare specialist în materie de finanțe. Mînuia banii cu disprețul omului care n-a făcut decît acest lucru toată viața. Suprima, recrea, subția, îngroșa impozitele ; vîra în buzunarul propriu un sfert, o treime sau o jumătate din ele ; înființa un nou bir, desființa unul vechi. Știa ca nimeni altul cît poate să suporte norodul fără să-și rupă șalele. Făcea toate acestea doar cu un cuvînt, doar cu o simplă trăsătură de pană, doar cu o iscălitură. Jurnalele urlau zilnic împotriva lui, dar abatelui nu-i păsa. Și cum era să-i pese cînd el își pusese pe goană pînă și iubita, pe baroana de Lagarde, convins că-l fură pe ascuns, după ce furau împreună. Într-un cuvînt, abatele era omul circumstanțelor, care și-ar fi sacrificat prietenii, părinții, frații, ba chiar și pe el însuși pe altarul Necesității.

Propun să încheiem acest capitol cu un amplu portret al ministrului dizgrațiat, făcut de Ludovic al XVI-lea. Portretul, foarte fidel, a fost scris în 1777 ; dar, deși aceasta s-a petrecut la șapte ani după epoca în care ne aflăm, locul lui firesc este aici, în această carte.

„Ducele de Choiseul avea de la natură ceea ce sfetnicii capătă de obicei la Curte sau mai curînd ceea ce superficialitatea educației lor, corupția moravurilor și spiritul molliu le dăruiește pe parcurs, adică ceea ce se numește

«caracter». Îndrăzneț, întreprinzător, hotărît, avea în su-
flet o asemenea energie, încît devenise orgolios. Iubea
enorm gloria, trecea peste orice fel de obstacole, socotind
că orice e cu putință din moment ce așa vrea el. Ducele
de Choiseul avea un caracter atroce. Nimic nu i se părea
prea scump pentru ca planurile pe care și le propunea să-i
reușească. Avea de asemenea firea oamenilor slabi atunci
cînd se ascundea în spatele altora, acționînd cu mîna lor.
Avea o fire cum nu mi-a mai fost dat să întîlnesc, atunci
cînd făcea risipă de grații în profitul altui stat și în dauna
țării sale, preferînd niște recompense ipotetice în locul ce-
lor sigure pe care le avea în mînă. Înainte de a se ridica,
ducele nu a neglijat nici unul dintre mijloacele care urmau
să-l facă apreciat de favorita răposatului rege. Ajuns la
putere, n-a mai făcut nici un demers pe lîngă nici o altă
favorită pentru a se susține. Exista, în firea acestui om,
ceva inflexibil și ceva care-l împingea numai la rele. N-a
rămas oare Franței, din timpul administrării sale, acea
stîncă din Mediterană, stropită de sîngele a două războaie
și care a costat bani cu nemiluita? Distrugîndu-i pe iezuiți,
a produs un gol pe care nimeni nu l-a mai putut umple,
în detrimentul educației tineretului și al înfloririi litera-
turii. Legătura lui cu parlamentele a distrus-o pe cea din-
tre rege și supușii săi. Legătura lui cu Austria a fost bună
atîta vreme cît ea a făcut să înceteze flagelul războiului ;
dar acea alianță nu ne-a mai fost de folos atunci cînd ea a
îngăduit Austriei să facă nepedepsită, în Europa, tot ceea
ce era în interesul ei. Căsătoria Mariei-Antoaneta este, în
întregime, opera lui. Războiul de șapte ani pe care ducele
de Choiseul l-a condus pe pămînt și pe mare este, spre
rușinea Franței, un alt flagel. Pentru că a fost necesar un
al doilea război, menit să repare relele și oprobriul care au
rezultat pentru Franța din primul război.

Filozofia a fost susținută și protejată de domnul duce de Choiseul. Și-a creat în felul acesta un partid al său, stimulînd gustul pentru filozofie al unora dintre merobrii clerului.

Dacă domnul de Choiseul mai era ministru și astăzi, Franța n-ar mai fi rezistat. Pentru a ne bucura în pace de bogățiile pămîntului nostru, de industria, de puterea noastră, avem nevoie de liniște, de pace, de o cîrmuire înțeleaptă. Un ministru plin de el și ambițios, ducînd o politică păgubitoare, va fi întotdeauna o nenorocire pentru Franța. Și domnul de Choiseul, încă de la începutul ministeriatului său și pînă cînd a fost izgonit, n-a făcut altceva decît să distrugă tot ceea ce stabiliseră înțelepciunea, experiența și principiile timpurilor trecute.

Astfel, domnul de Choiseul n-a fost în Franța decît un străin a cărui inimă a ținut tot timpul cu străinii ; a dus de rîpă finanțele țării, armata și mai ales marina.

În concluzie, domnul de Choiseul, a fost el însuși cel mai cumplit flagel al Franței.“

După ce a fost izgonit domnul de Choiseul, mai rămînea de rezolvat spinoasa problemă a parlamentelor. Ducele ridicase magistratura împotriva autorității absolute a regelui ; așa că se hotărî abolirea acelei magistraturi. În politica externă, lucrurile se schimbă și ele de îndată ce de Choiseul fusese izgonit. Regele Spaniei fusese tot timpul sîcîit de duce să rupă relațiile cu Anglia. După ce scăpă de el, regele Spaniei le restituie imediat englezilor insulele Falkland și portul Egmont, cele două pretexte de ceartă, și nu vru să mai aîdă și nici să mai cerceteze dacă avea sau nu drepturi asupra lor. Conform sistemului austriac, domnul de Choiseul trata puterile secundare cu un dispreț ce se bătea cap în cap cu protecția pe care Franța o acordase întotdeauna acestor țări. Dar, de îndată ce domnul de Choiseul a căzut, Ibrahim-Efendi trimis în

audiență la beiful din Tunis a fost primit imediat. Suedia și-a reluat bunele relații pe care le avusese întotdeauna cu Franța. În sfârșit, o alianță mai deosebită a fost încheiată cu regele Sardiniei prin căsătoria Domnului, fratele mai mic al Delfinului, cu o prințesă din casa de Savoia.

Am spus mai înainte că fusese hotărâtă abolirea magistraturii ; dacă lucrul era ușor de hotărât, apoi era extrem de greu de pus în practică. Magistratura era atotputernică, iar regele slab. Parlamentele aveau de partea lor majoritatea pairilor, precum și sprijinul casei de Austria care dăruia pe ascuns consilierilor câteva sute de mii de livre. Parlamentele mai aveau de asemenea de partea lor pe janseniști care le susținuseră tot timpul împotriva Curții, împotriva Franței și împotriva Romei. Ducele d'Aiguillon, șeful partidului antiparlamentarilor, era susținut de : doamna du Barry, ale cărei favoruri le împărțea cu regele ; cancelarul Maupeou, care-i înfățișa fără încetare lui Ludovic al XV-lea pericolul pe care îl reprezentau Parlamentele gata oricând să reinnoiască tragedia lui Carol I al Angliei ; abatele Terray, sătul pînă peste cap de protestele și de plîngerile pe care aceste Parlamente le ridicau fără încetare împotriva lui ; arhiepiscopul Parisului, domnul de Beaumont ; în sfârșit, iezuiții care plîngeau pe ruinele lăcașurilor lor distruse.

Cu șaisprezece zile înainte de destituirea domnului de Choiseul, Parlamentul din Paris își încetase funcțiunile și toate parlamentele din provincie, răzvrătite împotriva regelui, își sporiseră plîngerile. La fiecare nouă jalbă, doamna du Barry spunea :

— Încă un pas făcut ca să vă detroneze, sire !

Cancelarul Maupeou dădu ordin Parlamentului să-și reia atribuțiile dacă nu vrea să stîrnească mînia regelui. Parlamentul răspunse că aștepta cu supunere evenimentul cu care era amenințat. Deci mînușa fusese aruncată auto-

rității regale. Ducele d'Aiguillon o ridică. A fost aleasă noaptea de 19 spre 20 ianuarie pentru executarea planului hotărât. La miezul nopții, toți magistrații au fost treziți în numele regelui. Cîțiva muschetari au intrat în camerele lor, i-au poftit să-și reia activitatea și nu le-au cerut să răspundă decît printr-un singur cuvînt : da sau nu. Luați prin surprindere, unii au spus da, dar adunîndu-se a doua zi și-au venit în fire și au refuzat categoric să-și reia atribuțiile. Primind acest răspuns, Consiliul le-a suspendat imediat funcțiile. Muschetarii care veniseră în toiul nopții la ei se prezentară din nou ca să le înmîneze ordinele de exilare, care îi obligau să plece fără întîrziere. Parlamentul odată desființat, a fost imediat înlocuit cu Marele Consiliu. În culmea bucuriei, arhiepiscopul Parisului a celebrat ceea ce s-a numit mai tîrziu „slujba roșie“, iar noul Parlament a fost numit, după prima ședință pe care a ținut-o, „Parlamentul Maupeou“. Atunci a avut loc o mare scîndare, care i-a dezbinat pînă și pe prinții din familia regală. Contele de La Marche, fiul prințului de Conti, și contele d'Artois, căruia domnul de Maupeou îi făgăduise mîna Domnișoarei, recunoscîră noul Parlament. Ducele d'Orléans, presat de doamna de Montesson, cedă pe moment ; dar domnul de Conti nu vru să audă de nici o împăcare cu noua magistratură. Domnul de Clermont, urmînd exemplul domnului de Conti, protestă împotriva a tot ceea ce se făcuse și, bolnav de o boală foarte gravă, muri fără ca regele, care-i purta ranchiună pentru opoziția lui, să fi întrebat măcar o singură dată cum se mai simte. Pairii protestară și ei împotriva desființării vechii magistraturi, dar numai de formă. Cît despre parlamentele din provincie, acestea fură desființate fără nici o opoziție.

Așa s-a petrecut acest important eveniment a cărui pîrghie principală a fost doamna du Barry și ale cărui roade le-a cules domnul d'Aiguillon.

Capitolul XXV

Politica ducelui d'Aiguillon. — *Memoriile* Delfinului, fiul lui Ludovic al XV-lea, îi slujesc acestuia de ghid. — Dificultatea de a urma planul propus față de Austria. — Conduita ducelui d'Aiguillon față de puterile secundare. — Domnul de Vergennes la Stockholm. — Împărțirea Poloniei. — Memoriul pe care ducele d'Aiguillon îl înmânează regelui.

Am mai spus că politica ducelui d'Aiguillon era diametral opusă politicii duse de domnul de Choiseul. Sprijinindu-se pe un *Memoriu* al Delfinului — tatăl lui Ludovic al XVI-lea — ducele d'Aiguillon a continuat cu îndrăzneală această politică. Iată acea parte din *Memoriu* pe care s-a sprijinit politica ducelui de Aiguillon :

„Trebuie să-mi amintesc fără încetare că mii de guverne au pierit, că numeroase familii regale s-au stins în Europa și că principalele state care mă înconjoară sînt rivalele familiei de Bourbon. Istoria cunoaște două, cele mai importante : Anglia și Austria. Anglia este, dintre cele două rivăle, cea mai puțin de temut. Franța trebuie să-și aducă aminte că poate să aibă sau nu flotă. Căci puterile care nu au flotă pot exista datorită agriculturii, comerțului și industriei. Am fost foarte bine văzuți, ba chiar de temut în timpul ministeriatului cardinalului de Fleury, căruia tatăl meu, regele Ludovic al XV-lea, i-a lăsat întreaga cîrmuire pe mînă. Dacă Anglia va avea o mai mare sau o mai mică preponderență pe mare, asta va face să sporească sau să scadă bunăstarea Franței, fără a-i aduce însă un prejudiciu esențial. Anglia nu e deci o

rivală de temut. În schimb Austria are alte mijloace, ostile și periculoase, în raporturile ei cu noi. E în interesul nostru s-o supraveghem, s-o încurajăm și s-o împiedicăm să ne facă rău. Căci politica ei merge mult mai departe decât religia ei. E o putere modernă în Europa, care a ieșit din neant, care s-a ridicat pînă la o monarhie universală sub Carol Quintul, în dauna vecinilor și spre primejdia noastră. Trebuie deci să mă strădui să descopăr, în istoria strămoșilor mei, prin ce mijloace au izbutit să ia acestei țări Spania, Neapole, Lorena, Țările-de-Jos (în parte), Alsacia, Franche-Comté și Rousillon și să continui să mențin această politică de observare. Domnul duce de Choiseul, pensionarul Casei de Austria, a vrut să întărească ideile abatelui de Bernis, care avea tot interesul să placă Austriei ; și unul, și celălalt au aruncat sămînța nenorocirii care amenință Franța dacă vreodată principiile austriece vor fi puse în practică. Ducele de Saint-Simon mi-a dat să citesc, acum zece ani, un *Memoriu* foarte bine documentat, în care dovedea că Franța nu se poate menține fără o luptă continuă împotriva Austriei. El spunea că nu trebuie să ne oprim decît după ce vom reduce Austria la un simplu electorat. Tata totuși, nu știu din ce motive, pe care nu-mi permit să le judec, s-a aliat cu Austria, prejudiciind interesele micilor puteri, și strămoșii mei și-au făcut o glorie din a le susține și a le proteja. El n-a vrut niciodată să aprofundeze vinovata temeritate a domnului de Choiseul, care a dărimat astfel un edificiu solid, întărit de secole și de oamenii de stat cei mai cu judecată și cei mai atașați țării noastre.“

Din păcate, față de Austria, planul era dificil de urmat. Alianța din 1756 continua să existe și nu se întrevedea nici un motiv plauzibil pentru a o rupe. În plus, Maria-Antoaneta pusese stăpînire deplină pe Delfin și dacă manifestase o atît de mare ură împotriva domnului de Choi-

seul, ea nu se datora faptului că domnul de Choiseul era agentul Austriei, ci faptului că Delfinul presupunea că din pricina ducelui de Choiseul murise tatăl său. Cît privește regele, acesta n-avea decît să moară, fiindcă regele era bunicul său și, deși destul de bătrîn, nu se priva de nici o plăcere. Văzînd deci că deocamdată nu avea ce face, ducele d'Aiguillon începu a se pregăti încet pentru anularea fatalului tratat din 1756.

Puterile subalterne erau oricum foarte speriate de această mare alianță franco-austriacă. Ducele d'Aiguillon se ocupă îndeaproape de ele, le primi, le ascultă, le liniști. Apoi se împacă repede cu Suedia și cu Danemarca, aliatele Franței în nord, pe vremea cînd Polonia mai era regat, dar nu mai era o mare putere.

Ducele de Choiseul îi persecutase în mod constant pe elvețieni, vechii aliați ai Franței, despre care obișnuia să spună :

— E urît ca un elvețian !

Apoi, jignindu-i în interesele lor, deschisese portul Versoix, pe malul lacului Geneva. Ducele d'Aiguillon întreprinsese acele lucrări. Ducele de Choiseul îi răpise Papei comitatul Venaissin și orașul Avignon. Asta pentru a compensa — zicea el — pierderea coloniilor, dar în realitate pentru a le da satisfacție filozofilor care atacau tot timpul religia. Ducele d'Aiguillon îi înapoie deci Papei orașul Avignon și comitatul Venaissin.

Anglia, văzînd că Franța trecuse de partea Austriei, trecu și ea de partea Prusiei, adică a lui Frederic al II-lea. Or, această alianță a Angliei cu Frederic însemna, în mod sigur, război cu Franța. Ducele d'Aiguillon puse bazele unui tratat de pace și ale unui contract comercial prin care urma să reînnoade toate relațiile amicale care existaseră vreme de treizeci de ani cîți trecuseră după pacea de la Utrecht.

De cînd cu faimoasele expediții ale lui Carol al XII-lea, care secătuiseră țara de oameni și de bani, Suedia — speriată de această omnipotență regală ce țira un popor în prăpastie — făcuse totul pentru a îngrădi autoritatea regilor săi. Suedia era divizată în facțiuni care ascultau de Austria, de Danemarca și de regele Prusiei. Autoritatea Franței, atît de puternică în Suedia pe vremea lui Gustav-Adolf, fusese înlocuită cu autoritatea austriacă. Gustav al II-lea dorea din tot sufletul să scape de acea tutelă care-i fusese impusă de nobilime. Nefiind decît prinț ereditar, îi scrisese domnului de Choiseul despre această dorință ; dar domnului de Choiseul nici prin gînd nu-i trecu să-i satisfacă prințului asemenea dorință care jignează grav Austria. Ducele d'Aiguillon, dimpotrivă, nu avu față de Austria nici un fel de menajamente. Îl aduse înapoi din exil, unde îl trimisese domnul de Choiseul, pe de Vergennes, vechiul ambasador al Franței la Constantinopole; îi dădu instrucțiuni și-l trimise în Suedia, revenind astfel la planurile vechii diplomații franceze : „Ridică-i pe cei slabi și umilește-i pe cei puternici“. Prezența domnului de Vergennes la Stockholm dădu roade : în Suedia izbucni o revoluție care-i dădu regelui Gustav puterea pe care nobilimea o împărțea cu el și-l scăpă de influența Rusiei, Austriei și Prusiei. Acea revoluție se realizează în numai cincizeci și patru de ore și fără vărsare de sînge, isprăvindu-se la 10 august 1772. E adevărat că, după douăzeci de ani, contele de Horn, contele de Ribing și Ankasstroöm își luară o revanșă sîngeroasă asupra lui Gustav al III-lea.

Am arătat starea de slăbiciune în care se afla Polonia din clipa în care Franța își luase mîna de pe ea. Ecaterina a II-a, care era cu ochii pe această țară, îi dăduse un rege și, sigură de nulitatea lui, se pregătca să invadeze Polonia. Domnul de Choiseul nu văzuse în alianța Curților de la

Berlin și de la Petersburg decît un fel de replică a alianței dintre Viena și Versailles ; dar Curtea din Viena vedea mult mai departe : vedea Curtea Franței secătuită de oameni și de bani și prin urmare un auxiliar mediocru în clipa în care Rusia s-ar fi îndepărtat de ea ; atunci domnul de Choiseul ar fi trebuit să dea ordin domnului de Vergennes să ridice Turcia împotriva Rusiei. Dacă victoria ar fi revenit armatelor turcești, puterea și mai ales prestigiul imperiului rus ar fi slăbit ; în cazul în care ar fi cîștigat Rusia, posesiunile acesteia s-ar fi învecinat cu cele austriece, neliniștind imperiul care ar fi avut cu atît mai multă nevoie de Franța. Dar domnul de Vergennes îi arătase lui de Choiseul inutilitatea acestui război și-i prezisese și rezultatul său dezastruos. Ministrul, supărat, îi ordonase lui Vergennes să-și dea demisia și să se retragă în Bourgogne, unde, începînd de atunci, rămase fără bani și fără slujbă. Ceea ce prezisese domnul de Vergennes se întîmplă întocmai : Turcia a fost bătută, armatele rusești au invadat Moldova, iar călăreții cazaci de pe malul Donului au ajuns pînă la Dunăre. Atunci Austria, speriată de vecinătatea cu posesiunile ruse, se apropie de regele Poloniei, cerînd neutralitatea în caz de război. În felul acesta, Frederic, aproape un intrus în marea familie a regilor europeni, la urcarea lui pe tron, „micul elector de Brandenburg“, cum fusese numit la începutul domniei sale, ajunsese să fie curtat la bătrînețe de două dintre marile puteri din nord și deveni arbitru al destinelor europene, în timp ce domnul de Choiseul, care voise să-l de-troneze, era el însuși exilat la Chanteloup.

Din această apropiere dintre Austria și Prusia s-a născut ideea împărțirii Poloniei. Austria și-a introdus trupele în Zips, iar Prusia în ducatul de Posen. Ecaterina a pus mîna pe Varșovia. Cînd a aflat de această împărțeală poli-

tică, Versailles-ul a fost profund tulburat. Atunci domnul d'Aiguillon i-a pus regelui în faţă următorul memoriu :

„Iată, spunea el, în ce fel îi poate ajuta Franței prietenia casei de Austria și la ce trebuie să ne așteptăm de la această casă, cu care domnia-voastră v-ați legat printr-un tratat și printr-o căsătorie. Într-o bună zi, Curtea din Viena o să vrea să-și sporească posesiunile în dauna regelui Prusiei și atunci va ridica împotriva acestui rege Franța, Rusia și Suedia. În altă zi va vrea să-și sporească posesiunile în dauna Poloniei, cea mai bună prietenă a noastră. Atunci ea se va apropia de regele Prusiei, dușmanul nostru, se va alia cu el și cu țarina, care e mai înverșunată ca niciodată împotriva noastră. Pe de altă parte, nimic nu egalează ambiția nemăsurată a tânărului împărat Iosif. El nu așteaptă decît momentul să domnească singur pentru a-și pune în practică planurile pe care le rumegă de atîta vreme. Și-a pus de mult ochii pe Bavaria și pe Frioul venețian ; vrea să deschidă portul Escaut închis prin atîtea tratate, vrea să pună mîna pe Bosnia. Și cine ne poate asigura că a uitat de pierderea Lorenei, a Alsaciei și a Sileziei ? Rezultatul alianței noastre cu Austria, al acestei alianțe care ne-a costat atîția oameni și atîția bani, constă în faptul că există în nordul Europei o ligă de temut contra noastră, din care fac parte Viena, Berlin și Petersburg. Cît ai clipi din ochi, aceste trei puteri pot ridica o armată de trei sute de mii de oameni ; cît ai clipi din ochi, pot invada teritoriile statelor mai slabe, pe care rîvnesc să le cucerească ; cît ai clipi din ochi, pot hăpăi în întregime Polonia. Fără aliați, epuizată de ultimul război purtat pentru menținerea Casei de Austria, Franța se află într-o situație jalnică ; e redusă la cea mai umilitoare tăcere, e obligată să-și reprime propriul caracter, să aprobe tot ce se face, fără ca cineva să binevoiască măcar s-o consulte. Unde sînt acele vremuri cînd nimănui nu-i

era îngăduit, în Europa, să tragă o ghiulea de tun fără aprobarea regelui Franței ?

În ciuda acestei situații grele, Nordul aliat, înarmat și invadînd domeniile prietenilor noștri, mă obligă să-i propun regelui meu o contraligă a Sudului, alcătuită din Franța, Spania, Anglia și Sardinia. Noile legături pe care le avem cu regele Sardiniei ne asigură de prietenia lui. Spania se va lăsa convinsă cu mai multă dificultate, pentru că domnul de Choiseul a ațîțat-o și împotriva Londrei, și împotriva ministeriatului său. Cît despre regele Angliei, cîte mijloace nu avem de a tempera această luptă perpetuă și această rivalitate ostilă care tulbură legăturile noastre comerciale !

Iar acum voi vorbi despre împărțirea Poloniei. Toată lumea e convinsă că această împărțire schimbă monarhia prusiană într-o adevărată putere maritimă. Din starea de monarhie militară și agricolă, ea trece în starea de putere comercială și maritimă și, cum în unii ani l-am văzut pe regele Prusiei invadînd provincii ale unor vecini mult mai puternici decît el, cum l-am văzut după aceea apărîndu-le împotriva întregii Europe care voia să i le ia îndărăt, în cîteva ani nu e exclus să-l vedem devenind regele Balticeii. Stăpînul Danzigului, Vistula va fi pentru el o nouă Tamisă. Așa că această putere, atît de puțin luată în seamă și atît de puțin cunoscută în urmă cu cîteva ani, poate deveni, sub regele Frederic, un stat de temut pentru puterile continentale, un puternic stat maritim. Anglia știe acest lucru și această țară este atît de lămurită în privința comerțului și a relațiilor sale maritime, încît, în acest moment, la Londra s-a stîrnit o zarvă nemaipomenită împotriva transformării Prusiei în stat maritim și comercial.

Rusia, pe de altă parte, amenințînd Constantinopole și manifestîndu-și dorința de a naviga pe Marea Neagră,

ba poate chiar și în Mediterană, poate pune stăpînire în aceste locuri pe tot comerțul englezilor. Propun înțelepciunii regelui meu analiza temeinică a tuturor acestor lucruri. Din moment ce Austria ne părăsește, noi nu-i putem opune decît alianța celor patru puteri capabile să fină piept ligii din Nord : Franța, Anglia, Spania și Sardinia.

Vă voi dezvolta, sire, aceste puncte, în memorii ulterioare.“

Capitolul XXVI

Bătrînețea lui Ludovic al XV-lea. — Moartea îi dă tîrcoale și seceră în jurul său. — Mareșalul d'Armentière. — Moartea domnului de Chauvelin. — Călătoriile regelui. — Doamna du Barry. — Domnul de Fronsac, o răpire, un incendiu și un viol. — Poetul Gilbert, marchizul de Sade, Gluck și Piccini. — Temerile regelui. — Morți subite. — Vărsatul de vînt. — Doamna du Barry pleacă, apoi se întoarce. — Ultima ei întrevvedere cu regele ; ultimele momente ale acestuia. — Moartea lui Ludovic al XV-lea.

În toată această perioadă despre care am vorbit, un lucru scăpase tuturor, și anume că Ludovic al XV-lea, în vîrstă doar de șaiszeci și trei de ani, părea cu zece ani mai

În vîrstă decît ducele de Richelieu care avea şaptezeci şi şase. Ludovic al XV-lea, frumosul cavaler de odinioară, cu ochii albaştri, cu auzul fin şi piciorul sprinten, nu mai vedea, era surd şi nu se mai urca pe cal decît cu ajutorul unei scăriţe. Plictiseala, care-l măcinase încă din tinereţe, acum îl copleşise pe acest bătrîn, devorîndu-l. De altfel, şi în jurul lui se făcuse cam gol. Femeile pe care le iubise — doamna de Vintimille, doamna de Châteauroux, doamna de Pompadour — se prăpădiseră. Numeroşi membri ai familiei sale — fiul, nepotul, nora, soţia — se duseseră şi ei. Mareşalul d'Armentières, meninul său, născut în acelaşi an cu el, abia închisese ochii. Mai rămăseseră domnii de Chauvelin şi de Richelieu. Domnul de Chauvelin se bucura de o atenţie deosebită din partea regelui ; se interesa în fiecare zi cum o duce cu sănătatea, cum se mai simţea, încît această călduroasă prietenie miră pe toată lumea care ştia cît de egoist este regele. Dar într-o zi curtenii aflară şi motivul pentru care regele era atît de interesat de sănătatea domnului de Chauvelin : pentru că, la o serbare de la Curte, o ghicitoare spusese că domnul de Chauvelin avea să moară cu şase luni înaintea majestăţii sale. Această prevestire ajunsese la urechile regelui şi de aici toată acea grijă deosebită pentru sănătatea domnului de Chauvelin. Dar, după cum se ştie, mai întotdeauna tocmai de ce ţi-e frică nu scapi.

La 23 noiembrie 1773, regele cinase în micul apartament al doamnei du Barry, la Versailles, unde îl invitase şi pe domnul de Chauvelin să mănînce împreună cu ei. Domnul de Chauvelin acceptase, rugîndu-l însă pe rege să nu-l oblige să mănînce nimic, întrucît nu se simţea prea bine. Într-adevăr, domnul de Chauvelin, care începuse să joace whist cu regele, nu mincase decît două mere coapte. Partida odată terminată, domnul de Chauvelin se ridică şi se sprijini de spătarul scaunului doamnei de Mir-

poix, care juca whist la o altă masă. În momentul în care domnul de Chauvelin tocmai glumea cu acea doamnă, regele — care se afla chiar în fața lui — observă că se schimbase la față.

— Ce ai, Chauvelin, nu te simți bine ? întrebă regele.

Domnul de Chauvelin deschise gura ca să-i răspundă, dar nu mai putu articula nici un sunet și se prăbuși. Chemară imediat medicii, dar când aceștia sosiră, marchizul murise.

După moartea lui Chauvelin, curtenii nu l-au mai văzut pe rege rîzînd. Numai plimbarea cu trăsura îl mai distra, așa că-și spori călătoriile. Se ducea de la Rambouillet la Compiègne, de la Compiègne la Fontainebleau, de la Fontainebleau la Versailles. La Paris nu se ducea niciodată ; regelui îi era groază de Paris de cînd se revoltase împotriva sa. Dar toate acele frumoase reședințe îi purtau gîndurile la trecut ; de la trecut ajungea la amintiri, apoi la reflecții, iar din acele reflecții amare, profunde și triste nu-l puteau smulge decît doamna du Barry. Aproape că și se făcea milă să vezi ce eforturi făcea tînăra și frumoasa femeie ca să încălzească nu trupul, ci inima acelui rege mai mult îmbătrînit decît bătrîn.

În vremea aceasta, societatea se destrăma, ca și monarhia. După ideile filozofice ale lui Voltaire, Diderot și d'Alembert, urmară dezvăluirile scandaloase ale lui Beaumarchais, care-și publicase *Memoriile*, vizîndu-l pe consilierul Goëzman ; și acel magistrat, membru în tribunalul lui Maupeou, nu mai cutezase să se așeze pe scaunul lui. Beaumarchais făcea repetiții cu piesa *Bărbierul din Sevilla* și toată lumea începuse a vorbi despre niște fraze foarte îndrăznețe pe care le debita pe scenă „filozoful“ Figaro. Peste toate astea mai izbucni și scandalul iscat de o aventură a ducelui de Fronsac, iar două aventuri ale marchizului de Sade provocară groază.

Domnul de Fronsac, care nu era nici frumos, nici deștept, ci dezământat, brutal și grăbit, luase locul acelui conte de Charolais căruia Ludovic al XV-lea, pe atunci tânăr, îi iertase nebuniile. Domnul de Fronsac tocmise niște lachei care răpeau fetele frumoase și tinere și după ce acestea treceau prin patul lui, de Fronsac le vîra la Operă. Părinții sărmanelor copile nu mai aveau dreptul să-l reclame pe vinovat odată ce fetele lor aveau un angajament la Operă și nu se aflau pe drumuri. Dar iată că o fată i-a rezistat, deși era o tînără obscură. Furios, ducele săvîrși trei crime în aceeași noapte pentru a o poseda ; trei crime dintre care fiecare, în acea epocă, era pedepsită cu moartea : incendiu, răpire și viol.

Într-o noapte dădu foc casei în care stătea fata. Aceasta, ieșind speriată afară, valeții lui de Fronsac o luară pe sus și o duseră în patul stăpînului lor. Fata a strigat, a țipat, s-a zbătut, s-a apărut, dar degeaba. Procurorul a început o anchetă care s-a mușamalizat. Dar poetul Gilbert, scriind o poezie și publicînd-o, a dat totul la iveală și astfel întreaga lume a aflat de ticăloșia lui de Fronsac, ce-și întrecuse cu mult tatăl, pe domnul de Richelieu, care, ori de cîte ori rămînea fără bani, avea obiceiul să-și pună amănunț prețiosul ordin Saint-Esprit.

Să spunem acum cîteva cuvinte și despre marchizul de Sade, unul dintre cei mai ciudați oameni care au trăit la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Era un senior frumos, destul de copt — în epocă aceea avea treizeci și cinci de ani —, care se născuse în palatul prințesei de Condé unde mama sa era doamnă de onoare. El spunea că se trage din frumoasa Laura, iubită lui Petrarca. Tot ce se poate, mai ales că, în ciuda amorului platonice pentru marele poet, frumoasa Laura avusese doisprezece copii. Crescut la colegiul „Louis-le-Grand“, la treisprezece ani intrase în armată, la cavaleria ușoară, luase parte la războiul de șapte

ani, apoi fusese înșurat, fără voia lui, cu domnișoara de Montreuil. Marchizul de Sade era bogat, tânăr, frumos, avea un nume onorabil. Atunci de unde înclinarea aceea către fapte sîngeroase ?

Într-o seară, în sîmbăta Paștelui, trecînd prin Piața Victoriilor a fost oprit de o femeie care i-a cerut cîțiva bani drept pomană. El s-a oprit, a privit-o, a văzut că e tînără și frumușică și a vrut să știe dacă nu cumva se ocupă cu vreo meserie rușinoasă. Nu, femeia era cinstită, dar săracă. Cîntea ei păru să-l fi mișcat. O cîină și-i propuse s-o ia la el, menajeră. Femeia consimți, el îi dădu o pungă cu bani și-i spuse să vină a doua zi la casa lui din Arcueil. Nefericita veni la ora stabilită. Marchizul, care o aștepta, încuie ușa după ea și, cum femeia continua să-l refuze, înșfăcă spada și o obligă să se dezbrace. Odată goală, o legă de una din coloanele patului și începu s-o biciuiască pînă la sînge ; apoi îi picură ceară fierbinte pe răni și se retrase, lăsînd-o mai mult moartă decît vie. După eforturi disperate, biata femeie izbuti să-și rupă legăturile, alergă la geam și începu să strige după ajutor. Dar nu-i răspunse nimeni. După un timp îl auzi pe marchiz urcînd scara și, de teamă să nu mai îndure suferințele prin care trecuse, se aruncă pe fereastră, preferînd să moară. Dar marchizul nu mai intră în odaia ei și știînd-o bine legată de pat, plecă liniștit la Paris, nădăjduind că, pînă va mai veni el, femeia va muri de foame. Numai că afacerea, luînd o cu totul altă întorsătură, marchizul fu judecat și condamnat la șase săptămîni de închisoare, în castelul din Pierre-Encise. După șase săptămîni ieși din închisoare, uitînd complet de sărmana femeie care, pe lîngă rănile și arsurile pe care i le făcuse el, sărînd pe fereastră își zdrobise un șold și-și rupsese o mîină. Marchizul se retrase în frumosul lui castel din Lacoste, aproape de Marsilia, veni în oraș în iunie 1772, unde dădu un bal la care pofti pe

cele mai încântătoare doamne din Marsilia. Apoi, în toiul balului, le dădu să înghită niște pastile cu cantaridă. După o oră, balul s-a transformat într-o adevărată orgie romană. Trei femei muriră, șase înnebuniră. Domnul de Sade fugi luînd-o cu sine pe cumnata sa : Parlamentul din Aix îl condamnă la moarte ca otrăvitor. Dar hotărîrea Parlamentului din Aix a fost casată și marchizul și-a răscumpărat capul cu cincizeci de mii de franci. Revenind la Paris, a publicat romanul *Justine*. Ca pentru a face pereche cu această carte obscenă, cavalerul de Nerciat a publicat, în 1770, *Félicia*. Amîndouă cărțile sînt nerușinate și rușinoase pentru Franța. Din păcate această literatură imundă i-a plăcut grozav regelui. Doamna du Barry, ca să-l distreze, a avut ideea unui jurnal pe care i-l citea în fiecare dimineață, în pat. Jurnalul cuprindea știri culese de prin lupanarele Parisului și în special din cel al faimoasei Gourdan. Într-o zi, regele află din acel jurnal că domnul de Lorry, episcop din Tarbes, avusese în ajun nerușinarea de a veni la Paris, într-o trăsură deschisă, împreună cu coana Gourdan și cu două din pensionarele sale. Pînă la urmă, lucrurile s-au lămurit, spre cîntea prelatului, care nu auzise în viața lui de coana Gourdan. Întorcîndu-se la Versailles, episcopul din Tarbes văzuse pe marginea drumului trei femei alături de o trăsură stricată. Făcîndu-i-se milă de ele, le-a făcut loc în trăsura sa. Gourdan, bucuroasă, a primit imediat invitația. Mirați de naivitatea prelatului, toți l-au întrebat :

— Cum, părinte, n-o cunoști pe coana Gourdan ? E de necrezut, zău așa !

În toiul acestor întîmplări, izbucni faimosul război muzical dintre adepții lui Gluck și cei ai lui Piccini. Curtea se împărți și ea în două. Delfina, tînără, poetică, instruită din punct de vedere muzical, elevă a lui Gluck, nu socotea

operele franceze decît o culegere de arii mai mult sau mai puțin grațioase. Asistînd la reprezentarea tragediilor lui Racine, avu ideea de a-i trimite lui Gluck *Ifigenia în Aulida* și de a-l ruga să-și reverse valurile muzicii sale peste armonioasele versuri ale lui Racine. După șase luni, muzica era gata și Gluck aduse el însuși partitura la Paris. Odată sosit, Gluck deveni favoritul Delfinei și primi îngăduința de a intra oricînd în apartamentul ei.

La început, muzica lui Gluck n-a avut efectul scontat. Vechea societate prefera muzica italiană, grindina sonoră a orgii melodioase. Doamna du Barry, din spirit de opoziție și pentru că Delfina puna atîta preț pe muzica germană, luă și ea parte muzicii italiene, trimițîndu-i cîteva librete lui Piccini. Acesta expedie la rîndul lui partiturile, iar societatea, tînără și vîrstnică, se împărți în două tabere. Adevărul e că, în mijlocul acelei învechite societăți franceze începuseră să pătrundă idei noi : grădinile englezești cu alei întortocheate, peluzele verzi de gazon, florile care creșteau în coșulețe de nuiele, cursele de cai dimineța, în zori, fără ca femeile să mai fie pudrate și date cu roșu pe obraz, ci purtînd doar o simplă pălărie de pai, cu boruri largi, cel mult împodobită cu o margaretă. Pe urmă, vedeai cîte un călăreț care plimba cîte un cal mai năbădăios, însoțit de un jocheu cu șapcă neagră și cu pantaloni de piele ; apăruseră factoanele cu patru roți care făceau furori, prințesele umblau îmbrăcate ca niște păstorițe, actrițele se îmbrăcau ca niște regine. Duthé, Guimard, Sophie Arnould, Prairie, Cléophile se găteau cu șiraguri de diamante, în vreme ce Delfina, prințesa de Lamballe, doamnele de Polignac, de Langeac și altele se împodobeau doar cu flori. Văzînd toată această nouă societate, Ludovic își inclina tot mai trist fruntea. În zadar zvăpăiata du Barry se învîrtea în jurul lui, bîzîind ca o albină, ușoară ca un fluture, strălucitoare ca un colibri. Regele abia dacă

își mai ridica din cînd în cînd fruntea îngreunată, pe care se întindea tot mai vizibil pecetea morții. Timpul trecea însă și în curînd aveau să se împlinească cele șase luni de cînd murise Chauvelin. Pe la jumătatea lui aprilie, abatele de Beauvais îi spusese regelui, mai în glumă, mai în serios :

— Încă patruzeci de zile, sire, și Ninive se va prăbuși !

Apoi, în altă zi, ducele d'Ayen spusese și el în treacăt :

— La 23 mai se vor împlini șase luni de cînd s-a prăpădit bietul Chauvelin !

— Oh, ce n-aș da, îi spusese regele lui Richelieu, ca cele patruzeci de zile de care vorbea afurisitul ăla de Beauvais să treacă mai repede !

În acel nefericit aprilie, Sorba, ambasadorul Genovei, pe care regele îl primi într-o dimineată, la rugămintea acestuia, ca să-i mulțumească pentru postul de director al Afacerilor Externe pe care i-l dăruise, căzu la picioarele majestății-sale și muri de apoplexie. În altă zi, regele aflîndu-se la vînătoare, un trăsnet căzu chiar lîngă el. Toate aceste semne îl făcuseră pe Ludovic din ce în ce mai sumbru. Pe la mijlocul lui aprilie, Lebel, valetul regelui, văzu la tatăl său pe fata unui morar a cărui frumusețe ieșită din comun îl ului. Se gîndi că dacă i-ar duce-o regelui, poate l-ar mai înveseli. După multe rugăminți, Ludovic al XV-lea consimți în sfîrșit s-o vadă. În general, fetele pe care regele urma să le „onoreze cu bunătatea sa regală“ trebuiau să treacă mai întîi pe la medic, apoi pe la Lebel. Dar fata era atît de tînără și de proaspătă și mai ales atît de pură și de frumoasă, încît de data aceasta precauțiile au fost neglijate și apoi nici cel mai expert doctor care ar fi cercetat-o nu și-ar fi putut da seama că, de cîteva ceasuri, fata era bolnavă de vărsat. Regele mai fusese bolnav de vărsat, în tinerețe, dar iată că după două zile se

îmbolnăvi a doua oară. În același timp, reapăru și o altă boală, nevindecată pe deplin, ceea ce-i făcu pe parizieni, cînd auziră că regele este bolnav de vărsat, să spună :

— La cei mari, nu există nimica mic !

Ba chiar îi făcură și un epitaf :

*„În zece zile, variola
L-a-mpins pe rege în mormînt.
Cînd douăzeci de ani, cealaltă ¹
S-a chinuit să-i facă vînt“.*

În sfîrșit, o febră puternică veni că complice și mai rău lucrurile. Pe 29 aprilie apăru prima erupție a vărsatului și arhiepiscopul Parisului, Christophe de Beaumont, dădu fuga la Versailles. De data asta situația era cam încurcată : dacă ar fi fost nevoie, regele ar fi trebuit grabnic împărțășit, or acest lucru nu se putea face decît după alungarea doamnei du Barry. Dar această favorită îi adusese îndărăt la putere pe iezuiții al căror șef era arhiepiscopul, această favorită îi izgonise pe de Choiseul și Parlamentul și adusese servicii atît de mari Bisericii, încît ar fi fost cu neputință s-o dezonoreze alungînd-o de la Curte. Iar șefii noului partid erau, împreună cu arhiepiscopul, ducii d'Aiguillon, de Richelieu, de Fronsac, domnii de Maupeou și Terray și... doamna du Barry. Dacă o izgonea pe doamna du Barry, totul se dădea peste cap. Partidul domnului de Choiseul, care se afla peste tot, pînă și lîngă patul regelui, cerea alungarea favoritei și împărțășirea grabnică a regelui. Partea curioasă a lucrurilor consta în faptul că tocmai partidul filozofilor, al janseniștilor și al ateilor îl împingeau pe rege să se spovedească, în vreme ce arhiepiscopul Parisului, credincioșii și evlavioșii voiau ca re-

¹ E vorba de sifilis, de care Ludovic al XV-lea suferea de multă vreme și de care nu izbutise să se vindece pe deplin (n.t.).

gele să refuze spovedania. Aceasta era situația la Curte cînd, la 1 mai, la ora unsprezece și jumătate dimineața, arhiepiscopul Parisului veni să-l vadă pe bolnav. Aflînd că venise arhiepiscopul, doamna du Barry fugi și se ascunse în apartamentul ei. Prelatul a fost primit de ducele de Richelieu, care i-a ieșit în întîmpinare.

— Monsenior, zise el, vă conjur să nu-l speriați pe rege cu acele fraze cucernice care au făcut ca atîția bolnavi să dea ortul popii numai auzindu-le ! Dacă sînteți curios să aflați păcatele regelui, destul de mărunte și de neînsemnate, n-aveți decît să vă duceți la el ; dar mai bine m-ați asculta pe mine în locul lui și or să vă audă urechile niște lucruri pe care nu le-ați auzit de cînd sînteți dumneavoastră arhiepiscop ! Părerea mea e să nu țineți neapărat să-l spovediți pe rege și să reînnoiți, la Versailles, povestea de la Metz. Dacă țineți s-o izgoniți pe doamna du Barry, eu zic să vă gîndiți la urmări sau, și mai bine, la interesele dumneavoastră. Vreți să faceți pe gustul domnului de Choiseul, dușmanul dumneavoastră cel mai crîncen ? Vreți s-o persecutați pe doamna du Barry, prietena dumneavoastră, monsenior, care tocmai ieri îmi spunea : „Dacă domnul arhiepiscop ne lasă în pace, în curînd va căpăta pălăria de cardinal. Îmi asum eu răspunderea să i-o procur și încă foarte repede !“

Arhiepiscopul Parisului îl lăsase pe domnul de Richelieu să spună tot ce avea de spus pentru că, deși era întru totul de acord cu el, trebuia ca măcar să se prefacă a opune oarecare rezistență. Din fericire, ducele d'Aumont, doamna Adelaïde și episcopul de Senlis se alăturară ducelui de Richelieu. Arhiepiscopul se prefăcu a ceda. Intră la rege, căruia nu-i pomeni nimic despre spovedanie, spre marea bucurie a acestuia ; așa că, după ce plecă prelatul, o chemă pe doamna du Barry și-i sărută mîinile, plin de cea mai

caldă recunoștință. A doua zi, pe 2 mai, regele se simți puțin mai bine. În loc de Martinière, medicul său obișnuit, doamna du Barry îi trimise pe Lorry și pe Bordeu ; cei doi medici primiră poruncă să-i ascundă regelui atît natura bolii, cît și situația critică în care se găsea, străduindu-se să-i scoată din cap bolnavului ideea că se va recurge la preoți. Culmea e că regele începu să se simtă mai bine ; dar tocmai cînd contesa răsuflă oarecum ușurată și își reluu zburdălniciile, izbutind chiar să-l facă pe rege să zîmbească, se treziră în ușa cu doctorul Martinière, care apropiindu-se de bolnav, îi luă pulsul și începu să clatine din cap. Regele îl privi cu spaimă :

— Ei bine, ce zici, Martinière ? întrebă regele, pierit.

— Sire, dacă cei doi confrăți ai mei nu v-au spus cît de grav bolnav sînteți, apoi aflați că sînt niște măgari și niște mincinoși.

— Ce boală crezi că am, Martinière ? întrebă regele.

— Ei drăcie ! Păi se vede cît de colo : aveți vărsat !

— Și crezi că nu mai e nici o speranță să mă fac bine ?

— Eu nu spun asta, sire ! Un doctor nu disperă niciodată. Spun numai că dacă majestatea-voastră e creștin măcar cu numele, apoi ar trebui să se gîndască și la acest lucru.

— Foarte bine, zise Ludovic. Apoi, chemînd-o pe doamna du Barry, îi spuse : Iubito, pricepi ? Am vărsat și boala e cu atît mai periculoasă, mai întîi, din pricina vîrstei mele, apoi din pricina altor boli pe care le-am mai avut. La Martinière a venit să-mi aducă aminte că sînt capul Bisericii. Iubito, poate că va trebui să ne despărțim. Dar nu vreau să se întîmple ce s-a întîmplat la Metz ; anunță-l pe ducele d'Aiguillon despre ceea ce ți-am spus și dacă boala mi se înrăutățește, aranjați amîndoi să ne despărțim fără zarvă.

În momentul în care regele rostea aceste vorbe, partidul ducelui de Choiseul și începuse să murmure, acuzându-l pe arhiepiscop că, pentru a nu se supăra cu doamna du Barry, voia să-l lase pe rege să moară neîmpărtășit. Acuzațiile ajungând la urechile domnului de Beaumont, acesta luă hotărîrea să se mute la Versailles, în lăcașul lazariștilor, pentru a impune publicului și pentru a profita de momentele favorabile ca să-și facă slujbele și să n-o alunge pe doamna du Barry decît atunci cînd regele va fi într-o situație disperată. Arhiepiscopul a ajuns la Versailles pe 3 mai, după care a început să aștepte.

În vremea aceasta, în jurul regelui se petreceau tot felul de scene scandaloase. Cardinalul de la Roche-Aymon era de părerea arhiepiscopului de Paris și dorea ca totul să se petreacă fără zarvă. Episcopul de Carcassonne, care făcea pe zealous, repetă scenele din Metz și strigă sus și tare că regele trebuie spovedit și împărtășit, că doamna du Barry trebuie imediat izgonită, că regele trebuie să dea pildă de căință în fața Europei și mai ales a Franței, pe care o scandalizase cu purtarea sa.

Toate aceste discuții aveau loc în fața domnului d'Aiguillon, care își dădu imediat seama ce ar fi însemnat dacă întregul scandal ar fi devenit public. Așa că intră imediat la rege.

— Ei bine, duce, îl întrebă regele, mi-ai executat ordinele ?

— Cu privire la doamna du Barry ?

— Da.

— Am așteptat să le reînnoiți, sire. Nu mă voi grăbi niciodată să-l despart pe rege de persoanele pe care le iubește.

— Îți mulțumesc, duce, dar trebuie. Ia-o pe biata contesă și du-o, fără zarvă, în casa dumitale din Rueil.

Îi voi fi profund îndatorat doamnei d'Aiguillon dacă va avea grijă de ea !

În ciuda acestei invitații formale, domnul d'Aiguillon nu se grăbi s-o scoată pe favorită din palat. O ascunse, anunțînd că a doua zi va pleca. Această veste îi mai potoli pe ecleziaști.

Ducele d'Aiguillon fusese bine inspirat cînd o ascunsesese pe doamna du Barry la Versailles ; căci în ziua de 4 mai regele ceru cu atîta insistență s-o vadă, încît ducele îi mărturisi că ea se afla încă în palat.

— Atunci ad-o încoace, ad-o repede ! strigă regele.

Doamna du Barry intră în ziua aceea pentru ultima oară în odaia regelui. Pentru ultima oară buzele veștejite ale muribundului sărutară buzele proaspete și trandafirii ale iubitei sale, iar mîna, plină de bube, i se strecură în sîn.

— Ah, contesă, contesă ! Dacă ai ști cît de mult regret că pierd toate aceste înduioșătoare frumuseți ! spuse regele. Dar trebuie să ne despărțim... Du-te, contesă, du-te...

Contesa plecă plîngînd ; biata femeie, bună, blîndă, ușuratică, superficială, îl iubea pe Ludovic așa cum ai iubi un părinte. Doamna d'Aiguillon o luă în trăsura ei, împreună cu domnișoara du Barry cea mare și le duse la Rueil.

Abia apucase favorita să iasă cu trăsura din curte, că regele trimise iar după ea.

— A plecat, i se răspunse.

— A plecat ? repetă regele. Atunci e cazul să plec și eu ! Dați poruncă să se facă slujbe la Sainte-Geneviève.

La 7 mai, la ora trei dimineața, regele își chemă duhovnicul, pe blindul abate Maudoux, un preot sărac ce nu făcea parte din nici o clică, era drept, cinstit și pe deasupra orb. Spovedania dură șaptesprezece minute. În timp ce regele primi ultima împărtășanie, Delfinul îi spuse abatelui Terray :

— Domnul controlor general, te rog să împarți săracilor din Paris două sute de mii de livre ca să se roage pentru rege. Dacă ți se pare că e prea mult, te rog să reții acești bani din pensiile pe care ni le dai doamnei Delfine și mie.

Pe 8 mai boala regelui se înrăutăți. Părăsit de toți curtenii care nu mai vrură să stea lângă el, Ludovic era vegheat doar de trei dintre fiicele sale. În dimineața zilei de 10 mai, după ce strigă de două ori : „Chauvelin, Chauvelin, încă nu s-au împlinit cele șase luni !“, căzu pe pernă și muri. Cele trei fiice ale sale, socotind că-și făcuseră datoria, se ridicară și plecară. Marele maestru de ceremonii găsi cu greu trei amărâți din Versailles care, în schimbul unor sume consistente, acceptară să-l pună pe rege, cu cearșafuri cu tot, așa cum zăcuse pe patul de suferință, într-un sicriu de plumb, închis la rîndul lui într-un sicriu gros de stejar.

La 12 mai, cel care fusese Ludovic al XV-lea a fost dus la Saint-Denis și coborât în cripta regală, criptă care a fost zidită și cimentată, ca nu cumva vreo emanație a bolii să răzbească în afară.

Am vorbit despre bucuria parizienilor la moartea lui Ludovic al XIV-lea ; bucuria n-a fost mai mică nici cînd s-au văzut scăpați și de Ludovic al XV-lea, căruia, cu treizeci de ani înainte, îi spusese Ludovic-cel-Iubit. A doua zi, doamna du Barry primi ordin să plece în exil.

Capitolul XXVII

Privire retrospectivă. — Situația Europei la moartea lui Ludovic al XV-lea. — Familia Mariei-Tereza. — George al III-lea ; nebunia sa. — Ecaterina a II-a. — Semiramida Nordului, cuceririle și călătoriile sale. — Frederic al II-lea. — Politica și moartea sa. — Gustav al III-lea. — Mustafa al III-lea. — Decăderea Imperiului Otoman. — Nepoții lui Ludovic al XV-lea.

Ajunși la sfârșitul unei domnii destul de lungi și la începutul unei domnii în care monarhia va pieri, e absolut necesar să aruncăm o privire în urmă și să recapitulăm evenimentele despre care am vorbit.

La moartea lui Ludovic al XV-lea, monarhia franceză era dacă nu în deplina ei strălucire, cel puțin încă plină de prestigiu. Deși a devenit un rege slab, Ludovic al XIV-lea — lucru ciudat — a avut privilegiul de a rămîne mare. Dar începînd cu Ludovic al XV-lea, neamul oamenilor mari pare să se stingă : nici un Turenne, nici un Berwick, nici un Condé, nici un Vauban, nici un Racine, nici un Corneille, nici un Molière etc. Talent în loc de geniu, practică în loc de știință, maniere în loc de stil.

Ludovic al XIV-lea murind, regentul, ca și cum nu ar fi așteptat decît ziua morții sale, a dăruit edificiul unității monarhice pregătit cu atîta trudă de Richelieu, menținut cu atîta dibăcie și isprăvit cu atîta caznă de Mazarin ; regentul deci, a destrămat autoritatea, creînd consiliile. Ludovic al XIV-lea făcuse totul după capul lui, chiar și ceea ce-și închipuia doamna de Maintenon că-i poruncise să facă. Regentul îl lăsase pe Dubois să facă ce vrea.

Ludovic al XIV-lea predicase rigiditatea moravurilor și împinsese evlavia pînă la bigotism. Regentul împinsese dezmațul pînă la cinism, indiferența față de religie pînă la impietate. Ludovic al XIV-lea, ruinat, șovăise să încerce pînă și cea mai mică operație financiară, adulîndu-i pe creditori și poftindu-l pe marele bancher Samuel Bernard să vină să vadă Palatul Versailles. Regentul îi îngăduise lui Law să răstoarne toate teoriile financiare cunoscute, să înlocuiască aurul și argintul cu hîrtie, să strîngă lațul în jurul gîtului bancherilor pînă ce aceștia făcuseră rost de trei sute de milioane și să-l trimită pe Bourvallet în Piața Grève. Apoi, așa cum Richelieu murise trăgîndu-l și pe Ludovic al XIII-lea după el, Dubois murise trăgîndu-l după sine și pe regent.

Am văzut ministeriatul domnului duce de Bourbon, influența fraților Pâris, influența doamnei de Prie. Sub ministeriatul său, ca și sub cel al abatelui Dubois, delapidările au continuat, destrăbălarea a crescut. În sfîrșit, domnul duce propune, sub titlul de „a cincizecea parte“, un impozit asupra nobilimii și clerului și o insurecție a nobilimii și a clerului face să fie exilat la Chantilly. Atunci vine la putere pașnicul cardinal de Fleury, om timid, dar preot fanatic, slab în politică, dar aspru cu cele sfinte, care pune mîna pe putere și restabilește finanțele, care tremură ori de cîte ori aude vorbindu-se despre război, dar care totuși — continuator al politicii antiaustriece susținută de Henric al IV-lea, Ludovic al XIII-lea și Ludovic al XIV-lea — pune un Bourbon pe tronul Neapolelui, ajută Prusia să cucerească Silezia, pune mîna pe Țările-de-Jos, alipește ducatul de Bar Franței și pregătește unirea cu Lorena. Atunci începe să apară o generație nu de oameni de geniu, ci de oameni de talent : Belle-Isle, Leuwendahl, mareșalul de Saxa și domnul de Chevert, în

armată ; Rousseau, Voltaire, d'Alembert, Diderot, Boulanger, Raynal, deci filozofi în loc de poeți.

În sfârșit, după cincisprezece ani de cîrmuire, Fleury moare lăsînd locul domnului de Choiseul. Atunci iar se schimbă moravurile și politica. Ministeriatul lui de Choiseul înseamnă domnia filozofilor, înseamnă alianța cu Austria căreia Ludovic al XIV-lea îi luase Spania, cele două Indii și Franche-Comté. Rezultatul acestei alianțe este dezastruosul război de șapte ani, pierderea de către Franța a coloniilor din Canada și din Indii. Domnul duce de Bourbon voise să pună în spinarea nobilimii și a clerului acel faimos impozit de „a cincizecea parte“ ; Machault vrea să pună și el un impozit numit „a douăzecea parte“ și interzice clerului, speriat, acumularea de noi bunuri. Clerul declară atunci un război de diversiune în care arma sa este refuzul împărțășaniei. Războiul se sfîrșește prin tentativa de asasinat a lui Damiens, tentativă de care Parlamentul îi acuză pe iezuiți, care iezuiți îi acuză pe janseniști care, la rîndul lor, îl acuză pe Delfin. Iezuiții, vinovați de o crimă pe care n-au săvîrșit-o, sînt alungați. Cam din acea epocă începe să-l frămînte pe Ludovic al XV-lea gîndul că de cînd se aliase cu Austria avusese parte numai de necazuri. Începe să se gîndească la unele schimbări, dar chiar atunci încep să moară : doamna de Pompadour, Delfinul, Delfina, ducele de Berry, regina. Se ridică o nouă favorită, care izbutește să-l răstoarne pe domnul de Choiseul și să-l pună în locul lui pe ducele d'Aiguillon. Atunci Franța își schimbă politica a treia oară. Se aliază cu micile state europene pe care le neglijase și, în ciuda căsătoriei Delfinului cu fiica Mariei-Tereza, alianța cu Austria slăbește treptat. În interior, parlamentele sînt desființate, dar tocmai atunci Ludovic al XV-lea moare, lăsînd tronul nepotului său, Ludovic al XVI-lea, și soției acestuia, Maria-Antoaneta.

- În concluzie, vreme de şaizeci şi cinci de ani n-a mai existat un rege adevărat în Franţa. Între 1710 şi 1715, doamna de Maintenon, duhovnicul şi bastarzii au fost cei care l-au mînuit pe Ludovic al XIV-lea cum au vrut ei. Între 1715 şi 1725, Franţa a fost guvernată de Dubois, Law şi d'Argenson. Între 1725 şi 1727, Franţa a fost cîrmuită de domnul duce de Bourbon şi de doamna de Prie. Din 1727 pînă în 1742, Ludovic al XV-lea a fost condus de către cardinalul de Fleury. Din 1742 pînă în 1771, Franţa a fost condusă de domnul de Choiseul şi de doamna de Grammont. În sfîrşit, din 1771 pînă în 1774, destinele ţării au fost conduse de ducele d'Aiguillon, de Maupeou şi de Terray.

Dar, peste toate aceste puteri masculine, vedem ridicîndu-se influenţa femeilor. Dealtfel, de mai bine de o sută de ani Europa aparţinea femeilor. Iar în aceşti o sută de ani, şase femei s-au bucurat de cea mai deplină putere : prima a fost doamna de Maintenon, care a dominat ultimii treizeci de ani ai lui Ludovic al XIV-lea. A doua a fost prinţesa des Ursins, care l-a dominat pe Filip al V-lea. S-a văzut mai apoi că bietul Filip, scăpînd de influenţa prinţesei des Ursins, a nimerit peste prinţesa de Parma, cea de-a doua soţie a sa. Vreme de treizeci de ani, ea a tulburat tot sudul Europei, urmărind ca pruncii săi să domnească în Parma şi Neapole. Franţa a fost unealta ei, Italia teatrul unde şi-a desfăşurat activitatea. Spre profitul ei au curs valuri de sînge în Italia, în Germania, în Țările-de-Jos. Frederic al II-lea a luat Silizia, iar regina Spaniei a pus mîna pe Neapole. În 1740 a apărut Maria-Tereza, care a fost vreme de douăzeci şi trei de ani adevărata regină a Europei Centrale. În timp ce ea domnea la Viena, doamna de Pompadour domnea în Franţa, şi ea, nu regele, a fost cea care a ţinut cu Maria-Tereza. Doamna

de Pompadour a fost cea care a vîndut Mariei-Tereza Franța, încasînd banii. În 1763 apare Ecaterina a II-a, strălucitoare ca o stea polară ; Ecaterina se unește cu Maria-Tereza și amîndouă conduc Europa. Italia și puterile inferioare Germaniei sînt anihilate. Anglia își linge rănile și încearcă să-și dreagă pagubele. Suedia e ocupată cu tulburările interioare. Danemarca încearcă să-și revină după revoluția lui Struensee. Spania întoarce capul pentru a nu da impresia că se gîndește la alții, dar din păcate nu se gîndește nici la sine.

Deci, vreme de o sută de ani, Europa a fost tulburată de capriciile a șase femei și observați, vă rog, că acești o sută de ani constituie secolul cel mai luminat al monarhiei. Doamna de Maintenon a tulburat Europa ca să devină soția lui Ludovic al XIV-lea. Doamna des Ursins a tulburat Europa ca să rămîină iubita lui Filip al V-lea. Regina Spaniei a tulburat Europa ca să le asigure coroane copiilor ei. Maria-Tereza a tulburat Europa ca să distrugă Prusia. Doamna de Pompadour a tulburat Europa ca să se răzbune pe monarhul Prusiei. În sfîrșit, Ecaterina a II-a a tulburat Europa pentru a slăbi Turcia și a dezmembra Polonia. Astfel, vreme de un secol popoarele și-au vărsat sîngele, și-au risipit banii, și-au furat teritoriile și oamenii. Dar de ce, în ce scop ? Pentru a pune niște Bourboni pe tron, în Neapole și Parma ? Pentru a da regelui Franței Lorena ? Pentru a da regelui Prusiei Silezia ? Pentru a-l încorona pe amantul Ecaterinei a II-a ? Pentru a duce de rîpă puterea turcilor ? Pentru a dezmembra Polonia ? Dar cînd poporul a observat care era miza acelor războaie, Doamne, ce revanșă și-a mai luat !

Acum să arătăm în ce stare a lăsat Franța, în contextul european, Ludovic al XV-lea, murind și în ce stare i-a lăsat-o urmașului său.

Europa. Era cu ochii ațintiți spre patul de moarte al lui Ludovic al XV-lea ; fiindcă ea cunoștea sentimentele diametral opuse dintre rege și nepotul său. Era vorba deci de o cu totul altă politică ce avea să se ridice între mormântul regelui mort și tronul succesorului. Urmau să se întoarcă exilații sau, în orice caz, să apară niște oameni noi ; și într-un caz, și în celălalt, schimbările ce urmau să aibă loc în Franța, adică în creierul Europei, aveau să se resimtă pînă în punctele cele mai îndepărtate ale globului. Să începem cu Roma, căci dacă Franța era fruntea lumii politice, Roma era sufletul creștinătății.

Roma. Tronul pontifical fusese ocupat de Clement al XIV-lea. Se născuse la 31 octombrie 1705 și fusese ales Papă pe 19 mai 1769 ; unii spun că se numise Laurențiu Ganganelli, alții zic că Vincent-Antoine.

Franța susținuse numirea sa și tiara pontificală a fost pusă pe capul ras al unui biet călugăr dintr-o mănăstire din Saint-Antoine, tiară care l-a ajutat să intre în aristocrația ce descindea din marile familii Oriehi, Colonna și Pamfili. Totuși Ganganelli, om bun și de treabă, nu s-a dovedit a fi la înălțimea evenimentelor care, precum o maree, veneau să izbească cu valurile lor în Vatican, acel far al omenirii. Actul cel mai important al domniei sale a fost desființarea ordinului iezuiților. Fie din șovăială, fie că voia să cugete bine, Papei i-au trebuit cinci ani pînă s-a hotărît să facă acest pas. Dar în 1773, pe Ganganelli se pare că l-au cuprins remușcările.

— Povestea asta o să mă omoare cu zile ! spunea el tot mai des, oftînd amarnic. Și chiar așa a și fost.

Austria. La Viena domnea Maria-Tereza. O cunoaștem. Era „verișoara“ doamnei de Pompadour ; era acea veche „prietenă“ care făcuse rău Franței cît toți dușmanii

ei laolaltă. Alianța cu ea, în timpul războiului de șapte ani, costase Franța toate posesiunile ei din India și cinci sute de leghe de teritoriu din Canada. La rîndul ei, în ciuda alianței sale cu Franța, Maria-Tereza a fost obligată să-i cedeze Silezia lui Frederic al II-lea. E adevărat însă că pînă la urmă și-a scos paguba, luînd parte, alături de Rusia și Prusia, la împărțirea Poloniei. Începînd din 1765, fiul ei, Iosif al II-lea, a fost încoronat împărat, domnind totuși împreună : fiul — asupra imperiului, mama — asupra statelor ereditare. În afară de Iosif al II-lea, Maria-Tereza mai avea și alți copii. Leopold al II-lea avea să domnească după fratele său Maximilian, elector în Colonia. Ceilalți copii erau : Maria-Cristina, care va cîrmui Țările-de-Jos, Maria-Elisabeta, care va muri ca stareță la Insbruck, Maria-Amelia, care va deveni ducesă de Parma, Maria-Carolina, care va ajunge regîna Neapolelui și care va plăti cu exilul masacrele din 1798 și, în sfîrșit, Maria-Antoaneta, care va ajunge de pe tronul Franței în închisoara Conciërgerie și de acolo pe eșafod. Împărăteasa o crescuse pe această ultimă fiică în nădejdea că avea s-o mărite cu Ludovic al XV-lea și pînă la urmă o măritase cu nepotul acestuia.

Maria-Tereza se născuse în 1717 și prin urmare împlinise cincizeci și patru de ani. Chiar dacă nu mai era în puterea vîrstei, era în schimb o femeie dîrză și cu o voință de fier.

Anglia. De paisprezece ani domnea, la Londra, George al III-lea. Născut în 1738, împlinise treizeci de ani. Viitp-rul avea să-i rezerve o viață lungă. El va alipi definitiv Irlanda la Coroana Angliei și va supune în întregime India. Dar atins de nebunie în 1787, în 1811 va fi declarat

incapabil de a mai domni și va duce o viață nenorocită pînă în 1820.

În epoca în care ne aflăm, George al III-lea începuse a se neliniști din pricina opoziției ducelui de Cumberland, a ducelui de Newcastle și a domnului Pitt. Mereu cu urechea la pîndă către America, unde n-a mai izbutit să pună piciorul, va tresări din cînd în cînd la bubuiturile surde ce se auzeau de peste Ocean.

Rusia. În nord domnea Ecaterina a II-a care se ridicase precum o stea polară. Născută în 1729, se măritase în 1745 cu Carol-Peter Ulrich, duce de Holstein-Gottorp, nepotul împărătesei Elisabeta, care l-a lăsat ca urmaș al său. Soțul ei a devenit împărat în 1762, iar ea a rămas văduvă în același an. Bărbatul ei a murit strîns de gît în închisoare, după șapte zile de captivitate, pînă într-atît era de ahtiată țarina după tron. De cine a fost strîns de gît ? Se zice că de prințul Grigorie Orloff. La urma urmei, era dreptul favoritului. Nu era el nepotul unuia dintre acei strelîți rebeli pe care Petru I îi executase cu propria mîină ? A făcut și el cu soțul Ecaterinei a II-a ceea ce făcuse soțul Ecaterinei I cu bunicul lui. Numai că aici serviciul fiind imens și răsplata avea să fie pe măsură. Orloff, va deveni șeful artileriei, împărăteasa va porunci să i se construiască un palat de marmoră unde, pentru a dezminți zicala : „Ingrat ca un rege“, va porunci să se scrie : „Oferit din prietenie și recunoștință“. Și asta încă nu era totul ; îi va propune să se căsătorească în taină cu ea, căsătorie pe care el, ambițios, o va refuza, fără să se gîndească deloc că acel refuz îl va pierde. Așa că împărăteasa l-a trimis la Moscova pentru a potoli revolta și a stăvili ciurma ; și în timp ce-i înălța un arc de triumf și porunceă să se bată o medalie cu chipul lui, îi făcea loc în

inima și în patul ei unui alt iubit, Vasilitchikoff. Acesta, după Poniatowski și Orloff, va continua seria „cezarilor“ care, în număr de doisprezece, fără a-i mai număra pe uzurpatorii necunoscuți, vor domni asupra Rusiei și asupra Ecaterinei. Ceea ce nu-l va împiedica pe regele Prusiei s-o plaseze pe țarină, în scrisorile sale, între Lycurg și Solon, iar pe Voltaire s-o numească „Semiramida Nordului“. Probabil pentru că și Semiramida își strinsese bărbatul de gît, pe sărmanul Ninus. În rest, pe umerii Ecaterinei se afla un cap deștept, iar lângă inima ei coruptă, un suflet ambițios.

În epoca de care ne ocupăm, Ecaterina era pe cale de a face din Rusia o mare putere, după ce va fi supus Polonia și va fi pus pe tronul Jagelonilor un rege care trecuse prin patul ei. S-a războit cu turcii cărora le-a luat marea de Azov, Taganrog și Kinburn. Din Crimeea liberă, noi flote vor trece în Marea Neagră, se vor uni cu cele vechi și, prin strîmtoarea Gibraltar, vor invada Marea Mediterană și vor vizita pentru prima dată arhipelagul grecesc.

În epoca de care ne ocupăm, Ecaterina călătorea cu o liotă de curteni pe Volga. Potemkin, favoritul zilei, fusese un biet locotenent în garda palatului ; în 1762 o cunoscuse pe țarină, dîndu-i în dar dragonul de pe mînerul sabiei sale ; fusese de asemenea aghiotantul lui Poniatowski, al lui Orloff, al lui Vasilitchikoff și al multor altora ale căror nume nici nu le mai știa.

Prusia. Aici domnea Frederic al II-lea, un Frederic îmbătrînit, așteptînd să moară, cu mersul șovăitor, cu spatele încovoiat. Și el, ca și Ecaterina, i-a acaparat pe filozofii francezi ; pe Voltaire, care-l lingusește. Îl lingusește și el, dar în mod interesat și cu oarecare dispreț. Se servește de mai toți filozofii francezi, deși își dă perfect de bine seama că pana acestora a îmbătrînit.

Capătă pînă la urmă ceea ce dorește : Silezia, singura pernă pe care poate dormi liniștit. Dar, după cucerirea Sileziei, vrea să cucerească și opinia publică : iată de ce are nevoie de filozofii francezi care-și vînd linguşelile nu pe bani, ci pe laude. E un fel de schimb de complimente între rege și adepții săi, este reciprocitatea unei ușoare fricțiuni între epiderma regală și mîna filozofică, între epiderma filozofică și mîna regală. Din Potsdam și Sans-Souci, Frederic se uită spre Versailles și surîde : Versailles-ul nu mai are nici o putere asupra lui. Adversarii pe care îi va opune de acum încolo regele Franței nu mai sînt foștii învingători de la Lowasitz și Rosbach, ci sînt aliații săi, filozofii. Voltaire e liniștit. Oricît rău i-ar fi făcut Franței războiul de șapte ani, *Sistemul naturii*, *Contractul social* și *Dicționarul filozofic* îi vor face mult mai mult rău. Ce tristețe pentru el să nu mai apuce zilele revoluției din 1789 !

Suedia. În Suedia domnea Gustav al III-lea, care avea douăzeci și opt de ani. Se urcase doar de trei ani pe tron și lupta împotriva facțiunilor politice vîndute partidelor ruse și engleze. Era un aliat credincios al Franței care luase locul Poloniei înghițită de Ecaterina a II-a. Gustav al III-lea înăbușise tulburările din 1772 și pregătea împotriva Danemarcei un război care n-a mai avut loc.

Danemarca. La Copenhaga, Cristian al VII-lea pusese mîna pe puterea absolută, fapt ce avea să-l ducă în curînd la sminteală. Un prim atac al acelei boli erîncene pare să fi avut loc în ziua cînd a rostit sentința îngrozitoare împotriva nefericitului său ministru Struensee. Căci în 28 aprilie 1772, cel care cu trei luni mai înainte se bucura de o putere fără margini în țară și era iubit de rege, de regină și de nobilime, a fost despuiat de toate titlurile și demnită-

tile, i s-a tăiat mai întâi mîna, apoi capul, după care a fost rupt în bucăți. După cum vedeți, Cristian al VII-lea era un mult prea aspru judecător !

Turcia. La Constantinopole, pe care Potemkin i-l arăta Ecaterinei de pe vasul împodobit cu care se plimbau împreună pe Volga, la moscheia Ayoub tocmai avusese loc o revoltă. Abd-el-Hamid, smuls din închisoare, fusese proclamat urmașul lui Mustafa al III-lea, fratele său. În vîrstă de cincizeci de ani, Abd-el-Hamid își petrecuse patruzeci și patru de ani în vechiul serai făcînd arcuri și săgeți. Bătrîn și slăbit, ajunsese pe tron în momentul în care Turcia, pentru a se ridica, avea nevoie de geniul și de mîna unui Mahomed al II-lea. Așa că bietul bătrîn va asista la decăderea imperiului orientului fără să poată întreprinde nimic. Prizonier, i-a văzut pe turci înfrinți de Salțikov, Kaminski și Suvorov, pe vizirul Muselim-Oglu închis în reduta de la Schumla, fără să se poată nici retrage, nici lupta, nici primi ajutoare și deci silit să ceară o pace rușinoasă. Ajuns sultan, va vedea toate provinciile turcești de dincolo de Dunăre cucerite de acel Potemkin care i le făgăduise Ecaterinei. Pînă la urmă, va muri în toiul pregătirilor unui nou război, lăsînd tronul nepotului său, Selim, care avea să fie sugrumat peste douăzeci de ani.

Acum, în centrul lumii europene rămăsese casa de Bourbon. Familia dăduse cîte un tron fiecăruia dintre nepoții lui Ludovic al XIV-lea : Carol al III-lea, regele Spaniei, era nepotul lui Ludovic al XIV-lea; Ferdinand al IV-lea, care domnea în Neapole și Ludovic al XVI-lea, cumnatul său, erau cei mai tineri dintre nepoții lui Ludovic al XIV-lea. Astfel, la 11 mai 1774, un Bourbon domnea în Spania, un Bourbon domnea în Neapole și un altul în Parma. Dar nu aveau să treacă decît treizeci și șase de ani și toți acești

bogați urmași ai lui Ludovic al XIV-lea, care stăpîneau jumătate din Europa, urmau să fugă, cerșind din oraș în oraș, alungați de un bărbat care, în epoca de care ne ocupăm, era doar un băiețaș de șase ani ce se juca cu pietricele în portul din Ajaccio.

Capitolul XXVIII

Politica Franței între 1610 și 1754. — Doborîrea Austriei. — Planurile lui Filip al II-lea. — Henric al III-lea, Henric al IV-lea. — Conduita Mariei de Medicis. — Ludovic al XIV-lea și Ludovic al XV-lea. — Împărăteasa Maria Tereza. — Maria-Antoaneta. — Napoleon. — Starea morală a Franței. — Regalitatea, nobilimea, curtenii. — Doamnele de Grammont, de Tencin, doamna Adélaïde. — Domnii de Brissac, de Richelieu, de Noailles. — Căsătoriile nobililor. — Clerul. — Domnișoarele Raucourt, Duthé, la Guerre, Granville. — Literatura.

Începînd cu Henric al IV-lea pînă la doamna de Pompadour, adică din 1610 și pînă în 1754, Franța a păzit cu tot atîta grijă — cu cită păziseră vestalele, la Roma, focul sacru — sistemul diplomatic creat de bearnezul Henric al

IV-lea, urmat cu sfîntenic de Richelieu, de Mazarin și de Ludovic al XIV-lea, sistem care avea în vedere doborîrea Casei de Austria. Într-adevăr, Austria, care pe vremea lui Carol Quintul nu vedea soarele apunînd pe vastele sale posesiuni, pierduse — în două sute de ani — Roussillon, Bourgogne, Alsacia, Franche-Comté, Artois, Hainaut, Cambrésis, Spania, Neapole, Lorena, Barrois, Silezia și Indiile. Cine i-a luat toate aceste teritorii ? Franța. Pentru ea, pentru prinții ei sau pentru aliații ei. Ura era deci foarte puternică între aceste regate, mai ales dacă ne gîndim în ce fel s-a răzbunat Austria, și avea să se mai răzbunc, pe Franța. Filip al II-lea concepuse un plan de a face din Spania, Franța, Anglia și Austria ceea ce el numea o „monarhie creștină”. Din pricina asta s-a însurat el cu sîngeroasa Maria, fiica lui Henric al VIII-lea. În Anglia însă, planurile sale au dat greș și nu s-a putut încorona pentru nimic în lume rege al Marii Britanii. A dat greș și în Franța, căci Henric al III-lea, asasinat de Jacques Clement, l-a lăsat în loc pe bearnezul Henric al IV-lea. De trei ori spaniolul a pus oameni să-l asasineze pe Henric al IV-lea, fără a reuși însă. În sfîrșit, în momentul în care bearnezul a izbutit să conceapă un plan împotriva ligii lui Filip al II-lea, în momentul în care pregătea expediția la Juliers, împotriva Austriei, cuțitul lui Ravaillac i-a curmat viața. Cît l-a costat pe Filip al II-lea această ligă întreținută vreme de douăzeci de ani de Franța ? Hîrutiile găsite după moartea sa, în mapa lui particulară, vă vor da răspunsul : cinci sute patruzeci de milioane de galbeni ! Henric al IV-lea murind, ce a făcut văduva sa ? L-a concediat pe Sully, a delapidat cele douăzeci și patru de milioane pe care soțul ei le ascunsese în Bastilia și la Arsenal, și-a

măritat fata cu regele Spaniei, și-a însurat fiul cu Ana de Austria. Atunci toată vechea Curte a lui Henric al IV-lea a protestat, în frunte cu Ludovic al XIII-lea. În Consiliul de la Luvru, demnitarii au hotărît că vor continua planul lui Henric al IV-lea, iar Maria de Medicis, exilată de răzbu-nătorul Richelieu și de nepăsătorul ei fiu Ludovic al XIII-lea, a murit la Colonia, în casa pictorului ei, Rubens.

Era un exemplu pentru soția lui Ludovic al XIV-lea. Maria-Tereza, în loc să se vîre în intrigi ca Maria de Medicis sau să se plîngă că Ana de Austria, a fost tristă și tăcută tot timpul cît a domnit marele rege. Spania austriacă devenise aproape o provincie franceză. Pînă în anul 1756, Ludovic al XV-lea a continuat politica lui Ludovic al XIV-lea. El e cel care, ajutat de Spania, va răpi Austriei regatul Neapole ; el îl va ajuta pe Frederic să-i ia Austriei Silezia, pe care se va strădui în zadar, mai tîrziu, să o ia pentru sine. Atunci i-a scris Maria-Tereza ducesei de Lorena că nu-i va mai rămîne nici un oraș unde să-și afle adăpost ; tot atunci împărăteasa s-a coborît, lingușind-o pe doamna de Pompadour și numind-o „verișoară“ ; și tot atunci l-a făcut pe domnul de Choiseul, duce și pe abatele de Bernis, cardinal.

Apoi Franța s-a aliat cu Austria, alianță care a costat-o războiul de șapte ani, timp în care a pierdut două sute de mii de francezi, opt sute de milioane de franci, posesiunile din India și o mie cinci sute de leghe de teren în Canada.

Abia atunci cardinalul de Bernis și-a recunoscut greșeala. Ludovic al XV-lea a șovăit. Delfinul, în schimb, s-a declarat fățiș împotriva alianței cu Austria. Cardinalul de Bernis a fost exilat. Ludovic al XV-lea a scăpat ca prin

minune de cuțitul lui Damiens, dar bietul Delfin a murit otrăvit. În sfârșit, domnul de Choiseul a strâns atît de tare relațiile cu Austria, încît a măritat-o pe Maria-Antoaneta, fiica Mariei-Tereza, cu noul Delfin, fiul celui care murise. Pe vremea aceea, numai Cel-de-Sus știa cît avea să-i coste pe Franța și pe regele ei această alianță. A fost ca o amețeaală care, după patruzeci de ani l-a apucat și pe Napoleon, căci odată ajuns împărat s-a însurat tot cu o austriacă, Maria-Luiza, pentru plăcerea de a putea spune celor din jur : „Bietul meu unchi, Ludovic al XVI-lea !” Iată deci ce ajunsese Franța, deposedată de posesiunile ei din India și de cele din America.

Acum să arătăm cum se prezentau lucrurile din punct de vedere moral.

Din punct de vedere moral, regele, nobilimea și clerul distruseseră toate obiceiurile ; iar filozofii distruseseră religia. Ludovic al XV-lea dăduse exemplul unor iubiri dubioase ; pînă la el, regii Franței se respectaseră și nu-și alegeau iubitele decît pe măsura lor. Henric al IV-lea le avusese ca iubite pe Gabrielle d'Estrées, ducesă de Verneuil, și pe frumoasa Charlotte de Montmorency ; Ludovic al XIV-lea trăise cu domnișoara de La Vallière, cu doamna de Montespan și cu doamna de Maintenon.

Ludovic al XV-lea a debutat ca și ei. Dar de la ducesa de Châteauroux a trecut la doamna d'Étioles și de la doamna d'Étioles la Jeanne Vaubernier.

Să vedem acum ce se întîmplase cu nobilimea. Aceasta avea patruzeci și trei de ducate-pairii în Parlamentul din Paris. Familia Richelieu avea trei reprezentanți : Richelieu, Fronsac și Aiguillon. Familia de Rohan avea și ea tot trei : Montbazon, Chabot și Soubisse. Familia de Che-

vreuse îi avea pe Luynes și pe Chaulnes. Dar cum să-și susțină rangul acești ultimi moștenitori ai marilor familii ale Franței ? Căsătorindu-se cu fetele marilor financiari și apucându-se de comerț. Contele de Lauraguais era fabricant de porțelanuri ; un Praslin era negustor de centiroane și de căști, domnul de Maillebois avea un șantier ; domnul de Guéménec făcuse ceva și mai și : dăduse faliment. Toți întrețineau ibovnice care costau mii de ludovici pe lună ; toți acopereau cu diamante actrițele de renume. Dar cel mai mare reproș pe care nobilimea i l-a adus lui Ludovic al XV-lea n-a constatat în faptul că și-a ales ibovnice din burghezie sau din popor, ba chiar și dintre fetele cele mai deochete, ci că nu și-a ales amante din marea nobilime, privind-o astfel de o prerogativă pe care o socotea ca înstăpinită de mult în Franța. Astfel, când s-a aflat despre înființarea aceluia vestit „Parc-aux-Cerfs“, a început să plouă cu cereri din toate părțile : din partea mameilor, a taților, a fraților. Unii își recomandau fiicele, alții surorile. Nu vă vine să credeți, nu-i așa ? Citiți această scrisoare a unui oarecare cavaler de Saint-Louis, păstrată chiar în arhivele poliției. E adresată ex-ministrului Berryer :

„Monsenior,

Un tată de familie, gentilom de peste două sute de ani, vine la dumneavoastră, împins de dragostea nemăsurată pe care o nutrește față de rege, să-l rugați să aibă bună-tatea de a fi «părintele» unei fete de o uluitoare frumusețe, deosebit de tânără, de proaspătă și de sănătoasă. Certificatele medicilor și ale chirurgilor, anexate la cerere, vă vor dovedi acest lucru. Alte două certificate

ale unor moașe atestă fecioria copilei. Aș putea să sper, monseniore, că voi obține pentru cea de-a treia fiică a mea, Anne-Marie de Mar..., în vîrstă de cincisprezece ani, intrarea în acel preafrumos palat unde sînt adunate fetele ce urmează să răspundă dragostei înflăcărare a regelui nostru ? Ah, monseniore, ce răsplată ar fi pentru cei treizeci și patru de ani ai mei de serviciu în calitate de căpitan în regimentul din M., pentru cei doi frați mai mari ai fetei, unul ofițer de marină, celălalt magistrat într-un consiliu superior ! Fata mea mai mare a fost crescută la Saint-Cyr și s-a măritat cu sieurul R., gentilom al regelui. Fata mijlocie e maică la mănăstirea din R. Poate că se va obiecta vîrsta cam mare a copilei. Ei bine, deși are cincisprezece ani, nu știe să facă nici măcar deosebirea dintre sexe. Mama ei a făcut din ea un model de virtute și de castitate tocmai ca să placă regelui nostru iubit, care va găsi în ea comori de neprețuit. Aștept, monseniore, cu multă nerăbdare răspunsul domniei voastre. Dacă acest răspuns va fi favorabil, veți găsi în mine și în familia mea, care vă vom binecuvînta, niște slujitori ce vă vor servi întotdeauna cu înflăcărare.“

Și de ce, mă rog, acest om nu și-ar fi oferit fata, din moment ce un d'Estrées i-ar fi spus lui Ludovic al XV-lea :

— Sire, se pretinde că regele o vrea pe nora mea. Dacă lucrurile stau astfel, sper că nu-mi veți face afrontul de a lua pe altcineva drept intermediar, în loc să mă luați pe mine !

De ce credeți că doamna du Barry îl ura atît de tare pe domnul de Choiseul ? Pentru că domnul de Choiseul, după ce fusese amantul surorii sale, doamna de Grammont,

voia s-o facă pe acea doamnă iubita regelui. D'Alembert, autorul *Enciclopediei*, găsit pe treptele bisericii Saint-Jean-le-Rond, nu era fiul doamnei de Tencin făcut de o călugăriță cu fratele ei, cardinalul de Tencin ? E adevărat că în epoca în care se născuse d'Alembert, adică la 16 noiembrie 1717, domnul de Tencin nu era decît abate, iar sora lui încă nu era călugăriță.

Cît a costat acel Parc-aux-Cerfs vom arăta la capitolul economiei. Și acum, cîteva cuvinte despre nobilime.

Cînd vorbim despre nobilime, ne referim la înalta nobilime, adică la gentilomi cu mari onoruri militare sau cu mari funcții la Curte ; dacă era vorba de magistratură, fie ea chiar de pe vremea lui Adam, nu putea fi inclusă în înalta nobilime. Magistrații nu puteau lua masa cu prinții de sînge, iar nevestele lor nu puteau fi prezentate la Curte. Cel mai mărunț sublocotenent de infanterie, din moment ce era gentilom, trecea înaintea cancelarului Franței. Cît despre titlurile de marchiz, viconte, baron, ele nu însemnau absolut nimic. Titlul nu aducea cu sine noblețea, fiindcă mai toată lumea își lua cu nerușinare cîte unul. Abatele Terry, care se pricepea să scoată bani din orice, veșnic preocupat să sporească impozitele, a ordonat perceptorilor să strîngă taxele de la oameni nu după avere, ci după titluri. Toți marchizii, conții, viconții și baronii de contrabandă au fost taxați la fel ca adevărați conți, viconți, baroni și marchizi. După trei zile, birourile de publicații erau pline de oameni care veniseră să renunțe la titlurile de împrumut, dar degeaba. Au fost înscrși cu titlurile pe care și le cumpăraseră și ca atare au rămas buni de plată.

În epoca în care ne aflăm, adică în 1774, nici o casă nobilă nu putea face cavaleri de Malta fără dispensă.

Ducele de Nevers se însurase cu domnișoara Lolotte, fosta iubită a ambasadorului Angliei, contele de Albemarle. Marchizul de Moutiers se însurase cu domnișoara de Varennes, eleva doamnei Pâris, una dintre primele codoașe ale Franței. Un gentilom, un adevărat reprezentant al celei mai bune și mai vechi nobilimi, domnul marchiz de Langeac, se însurase cu doamna Sabbatin, iubita ducelui de La Vrillière, cu condiția expresă că nu se va atinge de ea.

În sfârșit, Guillaume du Barry s-a însurat cu domnișoara Lange numai pentru ca această domnișoară, care era iubita lui Ludovic al XV-lea, să aibă un nume.

Onoarea militară era și ea la fel de discreditată. Contele de La Luzerne și domnul de La Maugerie se acuzau că voiseră să se omoare unul pe altul. Dar se fereau să se bată. Contele de Maillebois a fost făcut director general în Ministerul de Război drept răsplată pentru că, într-un proces scandalos, ale cărui amănunte puteau fi citite în toate gazetele vremii, dovedise că trădase Franța. Contele de Langeac a fost numit cavaler de Saint-Louis, deși abia avea anii de serviciu necesari unei asemenea recompense, pentru că sieurul Guerin, chirurgul prințului de Conti, îl insultase ieșind de la Operă și el a înghițit insulta. Un alt cavaler de Saint-Louis ducea trena cardinalului de Luynes. Istoria nu consemnează numele său, dar a consemnat cuvintele marchizului de Conflans. Într-o zi, marchizul a protestat vehement împotriva obiceiului ca un gentilom să ducă trena unui cardinal.

— Ar trebui să știți că acest obicei totuși există, i-a răspuns eminența sa, pentru că eu am avut odinioară un Conflans care-mi ducea coada veșmîntului.

— Tot ce se pcatе ! În familia noastră au existat întotdeauna câțiva amăriți care-l trăgeau pe dracul de coadă !

Cît despre cler, ținea de școala ateismului și a dezmațului. Cum înaltele funcții bisericești erau întotdeauna rezervate nobilimii, clerul urmărea dizolvarea nobilimii. Episcopul de Beauvais, care a devenit mai târziu episcop de Sens, a fost exclus din episcopat fiindcă fusese fiul unui pălărier, în vreme ce domnul de La Roche-Aymon primise pălăria de cardinal fără nici o dificultate, deși trăia cu o femeie care-l făcuse tatăl a șapte copii. Cardinalul de Bernis începuse prin a fi un abate foarte monden și un poet foarte ușuratic. Toată lumea știa că ajunsese cardinal datorită doamnei de Pompadour. Domnul de Montazet, arhiepiscop al Lyonului — care, în calitatea lui de primat al Galilor, reformase arhiepiscopia Parisului — trăise în văzul lumii cu doamna ducesă de Mazarin. Brienne, arhiepiscop de Toulouse, era ateu. Domnul de Senlis ajunsese episcop tot datorită doamnei de Pompadour. Prințul Louis, coadjutorul arhiepiscopului de Strasbourg, viitorul actor principal din povestea „colierului“ Mariei-Antoaneta, a fost îndepărtat din Paris pentru că tot el fusese autorul aceluia „lăudabil“ proiect de a se culca cu toate fetele din Paris, desigur numai „în scopul de a le converti“, proiect — zic unii — pe jumătate îndeplinit cînd a fost interzis. Domnul de Densos, episcop de Verdun, apoi episcop de Rennes, se lăuda că descoperise numai în Nantes o sută cincizeci de fete posedînd acel har atît de rar datorită căruia Jeanne d'Arc îi alungase pe englezi. În plus, se mai lăuda să le pusesese coarne tuturor membrilor din Parlamentul din Rennes, ale căror neveste erau fru-

moase, singurul fel în care un om în straie bisericești se putea răzbuna pe unul în robă de magistrat. Episcopul d'Orléans ajunsese celebru cu celebra „foaie de beneficii” care se afla la dispoziția domnișoarei de Guimard, ceea ce o făcuse pe domnișoara Sophie Arnould să spună : ,

— Cum, viermele acela de mătase care se numește Guimard trăiește pe o frunză ¹ atît de bună ?

În plus, ticălosul de episcop mai trăia și cu nepoată-sa.

La rîndul lor, doamnele din marea societate nu rămăseseră nici ele mai prejos. Unele, ca de pildă doamna de Richelieu, găsind că marii seniori erau lipsiți de vlagă, își luau ca amanți cîte un scutier sau vreun alt suitor al soțului lor. Altele își recrutau iubiții de pe scenele teatrelor și erau atît de grăbite să-i aibă, încît nu le mai lăsau nici măcar timpul necesar să-și scoată costumul de scenă sau să se șteargă de fard.

— Oare ce-ar spune strămoșii mei să mă vadă în brațele unui histrion ? striga o mare doamnă iubindu-se cu un actor ce înfățișa un baron.

— Păi e foarte ușor de ghicit, răspunse actorul. Ar spune că ești o tîrfă !

În epoca respectivă ieșise și o zicală ; oamenii aveau adesea obiceiul să spună : „E hoată ca o ducesă”.

Curtezanele care amuzau toată acea societate abominabilă erau, ca importanță și în ordine alfabetică, mai întîi domnișoara Arnould, pentru care contele de Lauraguais cheltuise o avere. Avea o față prelungă și slabă, o gură urîță, dinți lați și galbeni, o piele negricioasă și unsu-

¹ *La feuille* înseamnă și foaie, și frunză. Aici e vorba de un joc de cuvinte (n. t.).

roasă ; în schimb, avea ochi minunați. Un pic de voce, ca actriță, dar mult suflet, spunînd despre cele trei prietene ale sale, domnișoarele de Châteaufort, de Châteaueux și de Châteauneuf : „Toate cele trei Castele¹ sînt niște Castele în flăcări !“ Avînd în epoca respectivă un amant de inimă care era un simplu arhitect și fiind ironizată de prietenele sale că-și alesese un prieten atît de modest, ea le răspunsese :

— Ce vreți să fac, dragele mele ? Atîția bărbați vor să-mi ruineze reputația, încît uite că am nevoie și de unul care să mi-o restabilească !

Mai erau apoi domnișoara Duthé, aleasă de domnul duce d'Orléans ca să-i dea lecții, în vederea căsătoriei, fiului său, ducele de Chartres sau mai bine zis acel Philippe-Egalité din timpul Revoluției. Mulțumit de felul cum își îndeplinise sarcina, ducele d'Orléans o răsplătise dîndu-i o sută de mii de livre și lăudînd-o peste tot. Mai era apoi domnișoara la Prairie, iubită prințului de Soubisse, domnișoara de Granville, domnișoara Dubois care ținea o evidență strictă a iubiților ei și care, în anul de grație 1775, ajunsese la impresionanta cifră de șaisprezece mii !

Toate aceste femei distruseseră societatea așa cum carii rod carena unei corăbii, tăind lemnul, perforîndu-l, găurindu-l pînă ce apa intră în el și nava se duce la fund. În concluzie, dizolvarea regalității, a prinților, a nobililor, a clerului și a magistraturii ajunsese în ultima sa fază. Numai că odată cu nobilimea începu să decadă și poporul care, luîndu-se după cei mari, își petrecea vremea

¹ *Château* înseamnă, în franceză, castel. De aici și jocul de cuvinte al domnișoarei Arnould (n. t.).

În chiefurî și dezvăț, nu mai credea în nimic, rîdea de popi, nu mai călca pe la biserică, frecventa în mod asiduu restaurantele, crîșmele, casele unde se practicau jocuri de noroc și sălile de biliard. Ba mai mult, începuse să nu-și mai boteze copiii cu numele sfinților în care nu mai credeau, ci cu numele vechilor eroi greci sau romani. Tot atunci, cămătarii le puseseră la îndemînă Loteria și Muntele-de-Pietate, cele două prăpăstii care înghit atît banii, cît și moralitatea unui popor.

Am văzut ce-au făcut regele, prinții, nobilimea, clerul și magistratura, cu moravurile. Acum să vedem ce făcuseră filozofii cu religia.

Capitolul XXIX

Filozofii

Către mijlocul secolului al XVIII-lea s-au întîlnit trei oameni, toți trei pătrunși de un profund dispreț față de religie. Cei trei erau : Voltaire, d'Alembert și Diderot. Voltaire nu-i iubea pe preoți pentru că erau ticăloși și corupți și pentru că nu era credincios. Și, la urma urmei, un om luminat la minte, ca el, cum ar fi putut crede toate lu-

crurile controversate despre care vorbeau popii ? D'Alembert nu putea fi nici el credincios pentru că — fiu al unei călugărițe și al unui abate — fusese aruncat de mic pe treptele unei biserici și pentru că biserica fusese inospitalieră, iar pentru că acea călugăriță și acel abate păcătuiseră, socotea vinovată religia atît de crima nașterii sale, cît și de abandonul său. Diderot nu era nici el credincios, preferînd în locul haosului ideilor din Evanghelie, haosul ideilor din propria minte. Căci Diderot a fost rînd pe rînd ateu, materialist, deist și sceptic, dar tot timpul necredincios. Făceau excepție doar primele sale publicații. A debutat în lumea filozofiei printr-un *Eseu asupra meritului virtuții*, carte în care e deist, dar și puțin evlavios. Să-l iertăm, fiindcă nu avea încă nici treizeci de ani ! După un an a publicat *Gînduri filozofice*, dar nu peste mult a tipărit *Lucrare despre orbi spre folosința celor care văd*. Eroul său e un orb din naștere care, pe patul de moarte, deși presat de duhovnicul său, refuză să recunoască existența unui Dumnezeu, pretextînd că el nu văzuse nimic din ceea ce se spunea că se străduise să facă în natură. Din pricina acelei cărți, Diderot a fost trimis la Vincennes, unde a stat închis trei luni. Și iată că tocmai în timpul acelor trei luni de închisoare el se gîndi la *Enciclopedie*, despre care, atunci cînd a fost eliberat, i-a vorbit lui d'Alembert care a fost de acord s-o scrie împreună. Așternură pe hîrtie planul acelei mari opere, dar Diderot se opri pentru a publica *Prospectus* și *Sistemul cunoștințelor umane*. Cred că nu e nevoie să mergem mai departe. E clar pentru fiecare că Diderot a fost ateu. A mai scris, între altele, *Jack Fatalistul*, *Discuțiile unui părinte cu copiii săi*, *Călugărița* etc.

D'Alembert n-a avut nici verva, nici mîna lui Diderot. El a procedat cu calmul unui adevărat filozof. D'Alembert a fost rece, prudent, subtil, ascuns și, cînd s-a dezvăluit, nu a arătat decît ceea ce trebuia să fie văzut. Totdeauna în gardă, a prevenit replica ce-l putea compromite, riposta ce-l putea atinge. A mers parcă învăluit în nouri, întocmai ca acei luptători ai lui Homer pe care cite un zeu prieten voia să-i apere de primejdie. Patruzeci de mîini care-l aplaudă după un discurs rostit de el îi fac o zi triumfală. D'Alembert recrutează, formează adepți, dirijează misiuni, întreține corespondențe. Scriitor slab, prețios, întortocheat, de mîna a treia, dar în schimb un matematician de prim ordin. Adesea îi reproșa nerăbdătorului Voltaire — care avea șaiszeci și opt de ani, deci era cu douăzeci și trei de ani mai mare ca d'Alembert — că ia întotdeauna lucrurile cam prea repede. „Dacă vrei să-i luminezi pe oameni — îi spunea el — apoi treaba asta se face încetul cu încetul.” Această maximă l-a ajutat pe d'Alembert să alcătuiască și planul Enciclopediei. Într-adevăr, primele volume ale imensei colecții trebuiau să fie redactate cu prudență, pentru a nu speria clerul. Cu toate acestea, o hotărîre a Consiliului Regal din 7 februarie 1752 interzice primele două volume, iar tipărirea celorlalte este amînată vreme de optsprezece luni. Dar cei trei enciclopediști — d'Alembert, Diderot și Voltaire — obțin aprobarea să continue lucrul și-l continuă. Apar alte cinci noi volume. Evlavioșii dau alarma, strigă sus și tare că ceea ce se face e o impietate și o hotărîre a Consiliului Regal din 3 martie 1759 revocă privilegiul de a se tipări *Enciclopedia*. Temîndu-se să nu se compromită și fidel zicalei sale, d'Alembert se retrage. Diderot insistă, perseverează, solicită, îl cointe-

resează pe proprietarul librăriei, arătându-i avantajele materiale pe care le va avea dacă va tipări acea lucrare, și ducele de Choiseul face și el o dată o treabă bună, hotărînd nu numai că tipărirea *Enciclopediei* va continua, dar că nu va mai fi supusă nici unei cenzuri.

Și acum să trecem la acel maestru, capul care judecă și mîna care acționează. Voltaire, căci despre el este vorba, este în alt fel perseverent decît Diderot, în alt fel cutezător decît d'Alembert. Cutezător pînă la sfidare, analizează, ironizează și dezvăluie erorile *Scripturilor*; clocotitor, mînios, impetuos, jignește în dreapta și în stînga, supără, ofensează. Dar în fond asta și urmărește. Născut în 1698, moare în 1778, dominînd cu spiritul lui necruțător aproape un secol și lăsînd în urmă o operă uriașă.

Născut într-un secol păgîn și crescut într-un secol ateu, el este elevul lui Chaulieu și oaspetele zilnic al Palatului Vendôme; cearta lui cu domnul de Rohan îl va sili să caute azil în Anglia și aici, spuse Condorcet, s-a jurat el să-și consacre viața pentru a veni de hac religiei. Și s-a ținut de cuvînt. Mărturisirea pare naivă și oarecum ne miră. Dar citiți, vă rog, *Viața lui Voltaire*, ediția Kehl:

— Orice vei face, i-a spus într-o zi Hérault, locotenentul poliției franceze, n-ai să izbutești să distrugi religia!

— Vom vedea, i-a răspuns Voltaire.

Și pentru a-și atinge scopul, li se adresează filozofilor:

— O, filozofi, dacă vreți să izbîndim, trebuie să mergem în rînduri strînse întocmai ca falangele lui Alexandru Macedon. N-au fost înfrînte decît atunci cînd s-au dispersat. Filozofii adevărați trebuie să alcătuiască o confrerie, să se adune, să se susțină unii pe alții și să-și fie fideli

unii altora. Această Academie va prețui mult mai mult decît cea din Atena și, mai ales, decît toate Academiile din Paris.

Cît de fericit e filozoful din Ferney cînd vede că sămînța aruncată de el germinează și că cruciada purtată de filozofi începe să dea roade ! Dar bucuria lui sporește cînd îl întilnește pe Frederic. Ce triumf să numere printre discipolii săi pe învingătorul de la Rosbach ! Și cum nimic nu este mai molipsitor decît exemplul, iată că și alți suverani, auzindu-i pe filozofi lăudîndu-l pe regele Prusiei, vor să fie și ei lăudați de către aceștia.

Primul care devine la rîndul său filozof este Iosif al II-lea. De îndată ce începe războiul, Iosif al II-lea închide trei sferturi din mănăstiri, își însușește bunurile eclesiastice și le alungă din chiliile lor pînă și pe carmelite, călugăritele celui mai sărac ordin, obligîndu-le să muncească. Revolta sporește și în 25 noiembrie 1770 d'Alembert scrie: „O avem acum de partea noastră și pe împărăteasa Ecaterina ; ii mai avem pe regele Prusiei, pe regele Danemarcei, pe regina Suediei, pe fiul ei, și o droaie de prinți din Austria și din Germania“. În secolele XII și XIII, prinții au plecat în cruciade să apere creștinismul, în secolul al XVIII-lea, filozofii au pornit cruciada împotriva lui.

Acum, după ce filozofii i-au atras de partea lor pe prinți, după ce Voltaire a prăvălit religia de pe soclu, încet, aproape pe nesimțite, trece de la religie la monarhie, de la altar la tron. Și cu toate acestea Voltaire se împacă bine cu regii ! Doar și-a petrecut prima parte a vieții lăudîndu-i pe Ludovic al XIV-lea, pe Henric al IV-lea, pe Petru I, pe Ecaterina a II-a și pe Frederic al Prusiei. Și cu toate acestea, nu pregetă să lupte împotriva monarhiei. De

altfel de multă vreme tot ironizase el monarhia ba în versuri, ba în piese de teatru, ba în epistole. Și iată că un academician din Marsilia îi scrie pentru a-l invita să le viziteze orașul :

„Aș fi răspuns invitației dumneavoastră, scrie Voltaire, dacă Marsilia ar mai fi fost o republică greacă. Fiindcă îmi plac mult Academile, dar îmi plac și mai mult republicile. Ferice de țările ai căror stăpâni vin la noi și nu se supără dacă nu ne ducem noi la ei“.

Observați că Voltaire își însușise principiul lui d'Alembert : acționa cu încetul, înainta pas cu pas. Încă nu dețesta monarhiile, dar îi prefera pe republicani. Acum iată o scrisoare de la d'Alembert care mergea în același pas cu maestrul său ; scrisoarea e din 19 ianuarie 1769 și e adresată lui Voltaire : *„Iubiți libertatea și rațiunea, scumpe și ilustre confrate, și nici n-ați putea-o iubi pe una fără cealaltă. Ei bine, iată un demn filozof republican pe care vreau să vi-l prezint și care vă va vorbi despre filozofie și libertate. E vorba de domnul Jennings, șambelanul regelui Suediei, om de cel mai mare merit și de cea mai mare reputație în țara sa. E bine să-l cunoașteți, iar prin el, să-i cunoașteți țara“.*

Ce părere aveți, dragi cititori, despre filozoful republican care era în același timp șambelanul regelui Suediei? Mai credeți că Voltaire se înșela în ceea ce privea influența filozofiei asupra viitorului? Citiți acest paragraf dintr-o scrisoare adresată domnului de Chauvelin și vă rog să-mi spuneți dacă profetul viitorului se înșelase : *„Tot ceea ce văd aruncă sămânța unei revoluții care va izbucni în mod indubitabil și la care nu voi mai avea plă-*

cerea să fiu martor. Francezii ajung întotdeauna prea târziu, dar ajung. Lumina s-a răspândit din aproape în aproape, încît la prima ocazie va izbucni și vom asista la o revoluție pe cinste. Tinerii sînt fericiți, fiindcă vor avea ce vedea“.

Scrisoarea era din 2 martie 1764. Deci cu douăzeci și cinci de ani înainte de „revoluția pe cinste“ pe care o prezisese Voltaire. De asemenea, vă rog să citiți ce spune, în numărul său din 7 august 1790 (adică după douăzeci și șase de ani după ce prevestise Voltaire revoluția), ziarul *Mercure de France*, vorbind despre *Viața lui Voltaire*, redactată de Condorcet : „Specia umană îi datorează enorm lui Voltaire. Împrejurările actuale ne-o dovedesc pe deplin. El n-a văzut tot ceea ce a făcut, dar a făcut tot ceea ce vedem noi. Oamenii luminați care vor scrie istoria vor dovedi că primul autor al acestei mari revoluții, care a uluit Europa și care a răspândit pretutindeni nădejdea în sufletele popoarelor oprimate și spaima la Curțile regale, este — fără posibilitate de contrazicere — bătrînul nostru Voltaire. El e cel care a făcut primul să cadă cea mai formidabilă barieră a despotismului, puterea religioasă și sacerdotală. Dacă n-ar fi zdrobit jugul preoților, nu l-ar fi putut zdrobi nici pe cel al tiranilor. Și unul, și celălalt ne apăsau groaznic pe grumaz. Primul odată scuturat, a căzut imediat și cel de-al doilea“.

Acum, adăugați la această trudă a puternicei trinități enciclopedice, la această muncă zilnică și neîncetată, adăugați, zic, și munca parțială a lui Jean-Jacques Rousseau, Bayle, Raynal, Helvétius, Grimm, Holbach și vă veți face o idee exactă de felul cum au contribuit filozofii la marea Revoluție Franceză.

Să nu vă închipuiți însă că această luptă, pe jumătate ascunsă, pe jumătate fățișă, s-a desfășurat fără a semăna spaima printre cei ce aveau sarcina să apere forma monarhică și mai ales fără a înfricoșa de moarte clerul, clerul care dacă voia să-și păstreze averile trebuia să apere cu dinții religia. Muștrările, observațiile, profețiile urmară una după alta. Iată, mai întâi primele doleanțe adresate la început domnului de Loménie, arhiepiscop al orașului Toulouse, căruia nu-i lipsea, pentru a fi un bun arhiepiscop, decât un singur lucru : să creadă în Dumnezeu.

— Nu vom insista, îi spuneau episcopii lui Ludovic al XV-lea în adunarea din 1765, asupra interesului grabnic pe care-l are majestatea-voastră de a opri progresul noii filozofii, ale cărei lucrări le înfierăm fiindcă dau roade putrede; filozofii de azi reneagă tot ce spun *Sfintele Scripturi*, urmărind să distrugă tot ceea ce e sacru în om, adică supunerea și ascultarea. Majestatea-voastră e mult prea instruită ca să nu știe ce înseamnă religia pentru popoare și mai ales ce sprijin atotputernic este ea pentru autoritatea regală, că să nu pună stavilă acestui flagel care începe să ne lovească atât de crunt. Flagelul de care ne plîngeam nu va fi stîrpit decât dacă librarii și tipografii nu vor mai fi lăsați să tipărească toate acele lucrări care pun în primejdie însăși monarhia. Așa că vă rugăm, sire, să dați dovadă de înțelepciune și de severitate și să pedepsiți exemplar atât pe autorii acelor lucrări primejdioase, cît și pe cei care le tipăresc și le vînd populației. Departe de noi de a vrea să oprim progresul cunoștințelor umane ! Dar vrem să arătăm majestății-voastre că aici e vorba de cu totul altceva ! Clerul este primul și cel mai interesat pentru menținerea ordinii în țară, pentru menținerea reli-

giei și a legilor fundamentale ale monarhiei. Socotim deci că ar fi drept și înțelept ca activitatea librarilor și tipografilor să fie pusă sub controlul Bisericii. Nenorocirile de care sîntem amenințați cer o acționare rapidă. Toate aceste cărți primejdioase, răspîndite în popor, duc la slăbirea credinței și a cîrmuirii și vor împinge Franța, mai devreme sau mai tîrziu, în prăpastia necredinței.

La rîndul său, începe să acționeze și Parlamentul. La 13 august 1770 condamnă să fie arse pe rug lucrările : *Dumnezeu și oameni, Sistemul naturii, Infernul distrus etc.*

În sfîrșit, în 1772, episcopii și prelații reînnoiesc rugămintea lor către rege.:

— Impietatea, spun ei, abuzează de data asta cu multă îndrăzneală de arta de a rupe, prin scris, legăturile dintre creștinism și supunere. Cărțile filozofilor francezi sînt mai rele ca ciuma și distrug națiunea. De aici, tot acest neasfîmpăr al poporului care se va isprăvi, mai mult mai sigur, printr-o revoluție.

Și iată că tocmai în această perioadă de trezire a conștiinței maselor, de luptă dintre Biserica retrogradă și filozofii cu idei înaintate, se urcă pe tronul Franței cel mai degenerat și mai neputincios monarh care, după ce s-a numit ducele de Berry și Delfin al Franței, avea să se numească, rînd pe rînd, regele Franței și al Navarei, Ludovic-Binefăcătorul, Restauratorul Libertății, domnul Veto și Hugo Capet, cu alte cuvinte, Ludovic al XVI-lea.

ANEXA

ANEXĂ

În scrisoarea domnișoarei de Valois către domnul de Richelieu se afla și următoarea relatare privind :

„Nașterea și educarea nefericitului prinț, smuls societății de către cardinalii de Richelieu și Mazarin și întemnițat din ordinul lui Ludovic al XIV-lea, relatare scrisă de preceptorul aceluia prinț când s-a aflat pe patul de moarte.”

„Nefericitul prinț, pe care l-am crescut și păzit pînă la sfîrșitul zilelor mele, s-a născut la 5 septembrie 1638, la ora opt și jumătate, în timp ce regele își lua masa de seară. Fratele său, Ludovic al XIV-lea, care domnește în momentul de față în Franța, se născuse la amiază, în timp ce regele își lua masa de prînz. Dar pe cît a fost de măreață și de strălucitoare nașterea regelui, pe atît a fost de tristă și de ascunsă cu grijă nașterea fratelui său. Căci regele, anunțat de moașă că regina urma să mai nască un copil, a oprit în odaia soției sale pe cancelar, pe moașă, pe primul vicar, pe duhovnicul reginei și pe mine ca să fim martori la ceea ce avea să se întîmple dacă regina avea să mai nască un băiat. De altfel, regele fusese înștiințat încă de multă vreme de diverși prezicători că regina avea să nască doi băieți gemeni. Numai că unii prezisese că dacă regina avea să nască doi Delfini, va fi o

adevărată nenorocire pentru Franța. Arhiepiscopul Parisului porunci ca prezicătorii care iscaseră atîta zarvă și tulburare în rîndurile poporului să fie imediat închiși la Saint-Lazare.

Tulburarea aceasta a norodului îi dădu mult de gîndit lui Ludovic al XIII-lea. Cardinalul, cu care regele discutasese această problemă, îi spusese că n-ar fi exclus ca regina să nască doi gemeni dar că, dacă se va întîmpla acest lucru, cel de-al doilea Delfin trebuia să fie ascuns cu mare grijă pentru că se putea ca în viitor, dorind să fie el rege, să se lupte cu fratele său, să cîștige poporul de partea sa și să-l detroneze pe primul născut, domnind el în locul său. Regele era aproape bolnav din pricina incertitudinii, cînd iată că regina începu să geamă și să se vaite atît de tare încît toți cei din jurul ei, temîndu-se de o a doua naștere, trimiseră să-l cheme pe rege. Acesta, speriat că ar putea fi tatăl a doi Delfini, i-a spus episcopului de Meaux pe care l-a rugat să susțină moralul reginei :

— Să n-o părăsești pe soția mea pînă ce nu va naște... Sînt cumplit de neliniștit !

Apoi ne-a adunat pe noi, ceilalți : căncelarul, domnul de Monorat, moașa — doamna Peronnette — și eu, și ne-a spus de față cu regina, ca să audă și ea, că vom răspunde cu capul dacă vom da în vileag nașterea unui al doilea Delfin, că voia ca acea naștere să fie un secret de Stat pentru a preveni nenorocirile care ar putea surveni, întrucît legea salică ¹ nu spunea nimic despre moștenire în cazul în care unui rege i s-ar naște în loc de un băiat, doi fii gemeni.

¹ Veche lege franceză prin care femeile erau excluse de la tronul Franței și de la moștenirea pămînturilor (n t.).

Și iată că prezicerile se împliniră și regina născu, în timp ce regele își lua masa de seară, un al doilea Delfin, mult mai mic și mult mai frumos decât primul, dar care plîngea și țipa întruna ca și cum ar fi regretat că a venit pe lume, unde avea să îndure mai tîrziu, atîtea suferințe.

Cancelarul scrisese un proces-verbal privitor la acea naștere miraculoasă, unică în istoria Franței. Dar majestatea sa, socotind că procesul-verbal nu fusese bine scris, îl arse în prezența noastră, și-i porunci cancelarului să-l scrie din nou — fapt ce se întîmplă de mai multe ori — pînă cînd regele socoti că era bun, deși ar fi putut să-l mustre pe vicar care pretîndea că regele nu va putea să ascundă nașterea unui prinț. Regele însă îi răspunse că făcea acest lucru numai din rațiuni de Stat.

Pe urmă, regele ne puse să semnăm un jurămînt. Cancelarul semnă primul, apoi vicarul, apoi duhovnicul reginei, după care am semnat și eu. Jurămîntul a mai fost apoi semnat de chirurg și de moașă și regele a luat acea hîrtie împreună cu procesul-verbal ; mai tîrziu, n-am mai auzit nimic despre acele acte. Îmi aduc aminte că regele discutasese îndelung cu domnul cancelar despre felul cum trebuia formulat acel jurămînt și că apoi a vorbit multă vreme, în șoaptă, cu domnul cardinal. Apoi i s-a spus moașei să ia copilul și să aibă grijă de el, interzicîndu-i-se să scoată vreo vorbă despre acea întîmplare sub pedeapsa cu moartea ; de asemenea, ni s-a interzis și nouă să vorbim între noi, despre acel copil, singurii care fusesem martori la nașterea sa.

Nici unul dintre noi n-a cutezat să calce acel jurămînt, fiindcă regele se temea grozav de un război civil pe care cei doi băieți gemeni l-ar fi putut isca, teamă pe care car-

dinalul i-o sporea zilnic după ce începu a se ocupa de educația lui Ludovic al XIV-lea.

După ce regina îl născu pe acel nefericit prinț, regele ne porunci să-l cercetăm cu atenție : avea o aluniță deasupra cotului stîng, o mică pată gălbuie pe gît, în partea dreaptă, și o altă aluniță pe coapsa dreaptă.

Regele ne porunci să facem acest lucru pentru bunul motiv că dacă primul născut s-ar fi prăpădit, urma să fie imediat înlocuit cu cel de-al doilea copil pe care ni-l dăduse nouă în grijă.

În ceea ce privește copilăria nefericitului prinț, doamna Peronnette l-a crescut, la început, ca pe copilul ei, dîndu-l drept băiatul din flori al unui mare senior din vremea aceea, pentru că s-a văzut — din grija pe care o avea față de el și din cheltuielile pe care le făcea — că era un fiu bogat și iubit, deși fusese dezavuat de ai săi.

După ce băiatul a crescut, domnul cardinal Mazarin, care a primit sarcina să se ocupe de educația lui după ce monseniorul cardinal de Richelieu a murit, mi l-a încredințat ca să-l cresc și să-l instruiesc exact ca pe băiatul unui rege, dar în mare taină. Doamna Peronnette s-a ocupat de el pînă la moarte, tot atît de legată de acel copil pe cît era și el de ea. Prințul a fost crescut în casa mea din Bourgogne, cu toată grija datorată unui fiu de rege și unui frate de rege.

Am avut dese întrevederi cu regina-mamă în timpul tulburărilor din Franța ; majestatea să părea să se teamă că dacă vreodată, atîta timp cît trăia fratele său, Ludovic al XIV-lea, acel copil ar fi aflat cine era, să nu aibă motive să se revolte, fiindcă unii medici susțineau că atunci cînd era vorba de doi gemeni, ultimul născut era întot-

deauna conceput primul și prin urmare, de drept, el ar fi trebuit să fie rege. Deși se temea de acest lucru, regina n-a cutezat să distrugă actele ce dovedeau nașterea lui, pentru că dacă cine știe din ce motive tânărul rege ar fi murit, ea l-ar fi încoronat rege pe acest băiat, deși între timp mai făcuse un copil. De altfel, mi-a spus adesea că păstra cu mare grijă, într-o anume casetă, toate hîrțile privind nașterea fratelui geamăn al regelui.

L-am educat pe tânărul prinț ca pe mine însumi, așa cum n-au fost educați nici moștenitorii regali recunoscuți. Singurul lucru pe care mi-l reproșez e că l-am făcut nefericit pe bietul prinț, deși fără voia mea. Cînd a împlinit nouăsprezece ani, băiatul s-a simțit deodată cuprins de dorința ciudată de a ști cine era ; și cum vedea că nu va afla nimic de la mine, arătîndu-mă de neclintit ori de cîte ori mă copleșea cu rugăminți, se hotărî să-și ascundă curiozitatea, prefăcîndu-se a crede că eu eram tatăl lui, că se născuse dintr-o dragoste nelegitimă. I-am spus de nenumărate ori atunci cînd — rămași singuri — îmi zicea tată, că nu eram eu tatăl lui și că se înșela. Nu-i puteam însă stăvili acest sentiment pe care se prefăcea că-l are față de mine doar, doar mă va determina să vorbesc. Așa că îi dădea înainte, căutînd în același timp mijloacele de a afla al cui era.

Se scurseră astfel doi ani cînd, o imprudență nefericită săvîrșită de mine, pe care mi-o reproșez amarnic, îl făcu să afle cine era. Știa că regele îmi trimitea adesea scrisori prin curieri ; ei bine, am avut nefericirea să uit într-o zi, pe masă, caseta cu scrisorile reginei și ale cardinalului. Tânărul a citit o parte din ele și a ghicit cealaltă parte, datorită minții sale ascuțite ; pe urmă, mi-a mărturisit că

și-a însușit scrisoarea cea mai grăitoare și mai clară despre originea nașterii sale.

Îmi amintesc că în locul prieteniei și al respectului pe care le avea față de mine, a manifestat brusc o atitudine plină de dispreț și de nepăsare. Nu știam de ce se schimbase astfel pentru că încă nu aflasem că-mi scotocise prin casetă cu scrisori. Într-o zi îmi ceru portretele răposatului rege Ludovic al XIII-lea și al fratelui său, Ludovic al XIV-lea. I-am răspuns că cele pe care le posedam erau mult prea nereușite și că aveam să rog un pictor să-mi facă altele bune. Răspunsul nesatisfăcându-l, a fost urmat de rugămintea de a merge la Dijon. Mi-am dat imediat seama că voia să meargă acolo ca să vadă un portret al regelui, apoi să se îndrepte spre Curtea care se afla atunci la Saint-Jean-de-Luz din pricina căsătoriei lui Ludovic al XIV-lea cu infanta Spaniei, pentru a se compara cu fratele său și a vedea dacă seamănă. Când am aflat unde voia să plece, nu m-am mai dezlipit de lângă el.

Tinărul prinț era pe atunci frumos ca și Amor și tot Amor l-a ajutat să facă rost de un portret al fratelui său ; căci, de câteva luni, trăia cu o tinără guvernantă din casă care-i plăcuse foarte mult, pe care o mîngîia și o răsfăța atîta încît, cu toate poruncile mele date servitorilor, fata îi făcu rost de portretul regelui. Când îl văzu, nefericitul prinț se recunoscă pe sine, portretul semănînd ca două picături de apă cu el. După ce-l privi mai pe îndelete, se simți cuprins de mînie și, supărat, veni să-mi spună :

— Iată-l pe fratele meu și iată și cine sînt ! și-mi arată o scrisoare a cardinalului Mazarin pe care mi-o șterpelise din casetă.

Scena ce petrecea în casa mea. Teamă de a-l vedea pe prinț fugind și dînd năvală la nunta fratelui său făcu să-mi înghețe inima de spaimă. Îngrozit de o astfel de faptă, i-am scris regelui o scrisoare în care îi spuneam cum că tînărul prinț îmi cotrobăise prin caseta cu scrisori și-l întrebam ce trebuia să fac. Regele trimise porunci prin cardinal, ordonînd să ne închidă pe amîndoi pînă la noi ordine. Am suferit amîndoi în închisoare pînă în clipa în care mi-a venit sorocul să dau socoteală Celui-de-Sus și nu pot muri liniștit dacă nu spun ce știu pentru ca elevul meu să poată scăpa din situația jalnică în care se află, mai ales dacă regele ar muri și n-ar avea urmași. Un jurămint smuls cu forța te poate oare obliga să păstrezi o taină de necrezul pe care simți totuși nevoia s-o încredințezi posterității ?“

Iată memoriul pe care regentul îl citi prințesei și care trebuie să fi dat naștere la o mulțime de întrebări puse de amatorii de întîmplări rar întîlnite. Probabil că vor fi întrebări cine era acel preceptor al prințului. Era într-adevăr din Bourgogne sau era doar un mic proprietar al unui castel sau a unei case din acea provincie ? La ce distanță de Dijon se afla proprietatea sa ? Și totuși trebuie să fi fost un om de seamă din moment ce la Curtea lui Ludovic al XIII-lea se bucurase de atîta încredere fie prin slujba pe care o avea, fie în calitate de favorit al regelui, al reginei sau al cardinalului de Richelieu. Nobilimea din Bourgogne ar fi putut oare spune ce personaj de seamă din acea provincie a dispărut din societate, după căsătoria lui Ludovic al XIV-lea, împreună cu un tînăr elev al său, în jur de douăzeci de ani, pe care-l adăpostea în casa sau în castelul său ? De ce acel memoriu, ce părea să fie vechi de aproape un veac, nu era iscălit ? Fusesse dictat de un mu-

ribund care nu mai avusese puterea să-l semneze ? Și cum fusese scos acel memoriu din închisoare ? El nu dovedește în nici un fel că tînărul prinț ar fi fost unul și același cu cel cunoscut sub numele de „prizonierul cu mască“. Toate aceste fapte se potrivesc însă mult prea bine cu acel personaj misterios, despre care mai știm și noi unele lucruri ce par să umple golul lăsat în acel memoriu, și totodată ne fac cunoscut începutul. Vreau să adaug aici faptele absolut autentice pe care le dețin, de cînd tînărul i-a fost predat lui Saint-Mars, fapte ce completează sau continuă povestirea acestuia, fără a mai vorbi de dezbaterile literare pe care le-a prilejuit.

Intr-adevăr, abia apăruse cartea *Memorii secrete de la Curtea Persiei* că o mulțime de scriitori au și început să discute despre acea taină. Voltaire a dezvăluit doar unele fapte, deși el era cel care cunoștea cele mai multe ; Saint-Foix, părintele Griffet, Larivière, Linquet, Lagrange-Chancel, abatele Papon, Palteau, domnul Delaborde și mulți alți autori au publicat unele fapte în diverse jurnale și mai ales în *Journal de Paris*. Nu le voi reda decît pe cele care par cît mai apropiate de adevăr. Primul care a vorbit despre acest personaj e anonimul din *Memorii secrete de la Curtea Persiei*. El citează cîteva fapte demne de încredere, dar se înșeală asupra fondului problemei, crezînd că prizonierul mascat era domnul de Vermandois.

„Prizonierul — spune el — a fost încredințat comandantului închisorii din insula Sfînta Margareta, cu poruncă din partea lui Ludovic al XIV-lea, de a nu lăsa pe nimeni să-l vadă. Comandantul își trata prizonierul cu cel mai mare respect. Îi servea el însuși masa, luînd platou-

rile cu mîncare direct din mîna bucătarului și ducîndu-i-le, așa că nimeni nu văzuse vreodată chipul captivului.

Prințul își scrijeli într-o zi numele, cu vîrfurile unuia cutit, pe fundul unei farfurii de argint. Un luntraș care găsi farfuria aruncată pe fereastră socoti că era de datoria lui să i-o ducă imediat comandantului închisorii, gîndind în sinea sa că va fi lăudat și mai ales răsplătit. Dar nefericitul a fost împușcat și îngropat odată cu taina sa. «Masca-de-fier» a rămas mai mulți ani în castelul-închisoare din insula Sfînta Margareta. Nu l-au scos de acolo decît ca să-l mute în închisoarea Bastiliei cînd Ludovic al XIV-lea, dorind să răsplătească fidelitatea acelui comandant, l-a numit guvernator al Bastiliei. Din prudență, «Masca-de-fier» trebuia să-l urmeze pe cel căruia îi fusese încredințat. Acum nu-l mai puteau da pe mîna altcuiva care ar fi putut să fie mai puțin vigilent sau mai distrat. Ca să nu-i vadă nimeni chipul, cînd au plecat din insula Sfînta Margareta i-au pus pe față o mască pe care mai apoi a fost obligat să și-o pună ori de cîte ori nu se simțea bine și trebuia să-l vadă vreun medic sau orice altă persoană străină. Mulți bărbați demni de încredere au afirmat că au văzut acel prizonier mascat, mărturisind că l-au auzit spunîndu-i pe nume guvernatorului închisorii care se purta față de el cu un respect fără margini.”

La cîteva luni după moartea cardinalului Mazarin, spune Voltaire în cartea sa *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* (a doua lucrare în care scriitorul vorbește despre acest prizonier), s-a întîmplat un fapt nemaipomenit, dar pe care istoricii l-au ignorat : la castelul din insula Sfînta Margareta a fost trimis, în cea mai mare taină, un prizo-

nier necunoscut, nu prea înalt, tânăr, cu un chip deosebit de frumos și cu un aer de mare noblete. Pe drum, prizonierul purtase tot timpul pe față, o mască de fier care, în partea de jos, avea un fel de arc îngăduindu-i să fie ridicată atunci când mîncă. Însoțitorul primise poruncă să-l ucidă dacă și-ar fi descoperit obrazul. A rămas în insula Sfînta Margareta pînă cînd omul căruia îi fusese încredințat și care se numea Saint-Mars, guvernator în Pignerol, fusese numit în 1690, guvernator al Bastiliei ; din porunca regelui și-a luat prizonierul cu sine și l-a dus la Bastilia. Marchizul de Louvois s-a dus să-l vadă în insula Sfînta Margareta înainte de a fi adus la Paris, și i-a vorbit stînd în picioare, cu deosebită considerație și cu un adînc respect. Apoi necunoscutul a fost mutat la Bastilia dîndu-i-se cea mai bună odaie care exista acolo. Nu i se refuza nimic din tot ce cerea. Avea slăbiciune pentru lenjeria de mare finețe și pentru dantele. Cînta la gitară, era foarte respectat și guvernatorul nu cuteza să se așeze pe scaun în fața lui decît atunci cînd era poftit să facă acest lucru.

Un doctor bătrîn al Bastiliei, care-l tratase adesea pe acel bărbat ciudat ori de cîte ori nu se simțise bine, a mărturisit că nu i-a văzut niciodată chipul, deși îi examinase adesea limba și trupul. Medicul spunea că era deosebit de frumos alcătuit, doar că avea pielea puțin mai închisă la culoare. Un faimos chirurg, ginerele medicului despre care v-am vorbit și care fusese medicul mareșalului Richelieu, vă poate confirma ceea ce v-am spus așa cum mi-a confirmat și domnul de Bernaville, succesorul domnului de Saint-Mars. Necunoscutul a murit în 1704 și a fost înmormîntat noaptea de parohul din Saint-Paul. Ceea ce spo-

rește misterul e faptul că atunci cînd l-au trimis în insula Sfînta Margareta, n-a dispărut din Europa nici un om de seamă. Domnul de Chamillard a fost ultimul ministru care a mai cunoscut taina acelui bărbat.

Cel de-al doilea mareșal de la Feuillade, ginerele lui Chamillard, mi-a spus că atunci cînd socrul său se afla pe patul de moarte, l-a rugat în genunchi să-i dezvăluie cine era acel necunoscut căruia toată lumea îi spunea «Omul-cu-masca-de-fier». Dar Chamillard i-a răspuns că era vorba de un secret de Stat pe care se jurase că nu-l va dezvălui niciodată.

Cînd se aflase în insula Sfînta Margareta, guvernatorul îi ducea el însuși farfuriile cu mîncare apoi se retrăgea după ce încuia ușa. Într-o zi, prizonierul și-a scris numele, cu vîrfurile unui cuțit, pe o farfurie de argint și a aruncat farfuria pe fereastră, pe puntea unei mici ambarcațiuni ce acostase la piciorul turnului. Un pescar, căruia îi aparținea micul vas, a adus farfuria, guvernatorului. Acesta, speriat, l-a întrebat :

— Ai citit ce scrie pe farfurie ? A mai văzut cîeva farfuria ?

— Eu nu știu să citesc și în afară de mine n-a mai văzut nimeni această farfurie.

Pescarul a fost reținut pînă ce guvernatorul s-a convins că într-adevăr nu știa carte și că nimeni în afară de el nu mai văzuse farfuria.

— Du-te, i-a spus dîndu-i drumul. Norocul tău că nu știi să citești !

Printre cei care au fost de față la această întîmplare este unul demn de toată încrederea și care trăiește și astăzi.

Autorul cărții *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* este primul care a vorbit despre „Omul-cu-masca-de-fier“, într-o povestire verificată pentru că se documentase foarte bine în această privință, fapt care-i miră acum pe cei din secolul nostru, care vă mira posteritatea și care, din păcate, e cît se poate de adevărat. Înaintașii săi nu s-au înșelat decît în privința datei cînd a murit acel ciudat necunoscut. Căci el a fost îngropat în cimitirul parohiei Saint-Paul în 3 martie 1703 și nu în 1704.

Înainte de a fi dus în insula Margăreta, fusese închis la Pignerol, iar mai tîrziu mutat la Bastilia, tot timpul sub paza aceluiași om, a celui Saint-Mars. Părintele Griffet, un iezuit care a fost duhovnicul prizonierului, a ținut un *Jurnal* privitor la acel captiv.

„«Omul-cu-masca-de-fier» — spune Griffet — este o enigmă pe care fiecare a încercat s-o dezlege în felul său. Unii au spus că ar fi fost ducele de Beaufort. Dar ducele de Beaufort a fost ucis de turci în bătălia de la Candie, în 1699. De altfel cine ar fi putut să-l smulgă pe duce din mijlocul armatei sale, cine ar fi putut să-l aducă în Franța și nimeni să nu-i observe lipsa ? Și de ce să-l fi întemnițat ? Și de ce să-l fi obligat să poarte acea mască ? Alții au spus că era vorba de ducele de Vermandois, fiul natural al lui Ludovic al XIV-lea, mort în mod public, de vîrșat, în 1683, în mijlocul armatei sale și îngropat în orașelul Aire, nu departe de Arras. Alții și-au închipuit că ar fi vorba de ducele de Monmouth, căruia Iacob I al Angliei i-a tăiat capul în mod public, în 1675.

Dar toate aceste iluzii odată spulberate, rămîne de știut cine a fost acel prizonier mascat, la ce vîrstă a murit și

sub ce nume a fost îngropat. Un lucru e clar : că dacă pînă și în prezența doctorului era obligat să poarte mască, înseamnă că trebuia să facă acest lucru pentru că semăna în mod izbitor cu cineva și acest lucru nu trebuia să se afle. Putea să-i arate doctorului său limba, dar niciodată chipul. În privința vîrstei, doctorul i-a spus farmacistului său — cu puțin înainte de moartea prizonierului — că el credea că «Omul-cu-masca-de-fier» avea vreo șaizeci de ani. Domnul Marsoban, chirurgul mareșalului de Richelieu iar mai tîrziu chiar al regentului, adică al ducelui d'Orléans, și ginerele farmacistului, mi-a mărturisit și mie acest lucru. În sfîrșit, de ce i-au dat un nume italian ? Fiindcă i-au spus captivului Marchiali. Cel care scrie acest articol poate că știe multe ; dar n-a putut să spună niciodată tot ce știa.“

Lagrange-Chancel este al treilea istoric care a vorbit despre prizonierul închis în castelul de pe insula Sfînta Margareta, la puțină vreme după ce a fost mutat la Bastilia și a putut să lege între ele unele fapte.

„În timpul șederii mele în insula Sfînta Margareta — spune el — unde întemnițarea «Măștii-de-fier» nu mai era un secret de Stat cînd am ajuns eu acolo, am aflat unele amănunte pe care mi le-a dat un istoric mai exact în cercetările sale decît mine și decît domnul Voltaire.

Acel eveniment deosebit pe care el îl plasează în 1661; deci la puțină vreme după moartea cardinalului Mazarin, s-a petrecut de fapt în 1669, deci la opt ani după moartea cardinalului. Domnul de la Mothe-Guérin, care era guvernatorul insulei Sfînta Margareta pe vremea cînd eu fu-

sesem întemnițat acolo, m-a asigurat că acel prizonier era ducele de Beaufort, despre care se spunea că fusese ucis în atacul de la Candie, dar al cărui trup nu s-a mai găsit. Tot el mi-a spus că domnul de Saint-Mars, care fusese numit guvernatorul acelei insule după ce fusese mai înainte guvernator în Pignerol, îl păzea strașnic pe acel prizonier căruia îi servea el însuși masa în veselă de argint și-i făcea rost de toate veșmintele scumpe pe care și le dorea ; că ori de câte ori se îmbolnăvea și avea nevoie de un medic sau de un chirurg, îl obliga — sub pedeapsa cu moartea — să nu apară înaintea lor decît cu o mască pe față ; cînd era singur îi îngăduia să-și scoată masca și să-și smulgă perii din barbă cu pensete de oțel, strălucitoare și foarte frumoase. Am văzut cu ochii mei una dintre aceste pensete în mîna domnului de Beaumanoir, nepotul lui Saint-Mars și locotenent într-o companie de soldați care-l păzea pe prizonier.

Mai multe persoane mi-au istorisit că atunci cînd Saint-Mars s-a dus să-și ia în primire postul de guvernator al Bastiliei, împreună cu prizonierul său, l-au auzit pe acesta din urmă, care avea chipul acoperit de o mască de fier, spunîndu-i noului guvernator :

— Acum regele vrea să-mi ia și viața ?

— Nu, domnule prinț, răspunsese Saint-Mars, viața domniei voastre este în siguranță, n-aveți de ce vă teme !

Mai mult decît atît, am aflat de la un om numit Dubuisson, casier al faimosului bancher Samuel Bernard care, după ce a stat cîțiva ani la Bastilia, a fost trimis în insula Sfînta Margareta și închis într-o cameră cu mai mulți deținuți, cameră ce se afla exact sub odaia ocupată de necunoscutul mascat, că, prin deschizătura șemineului

puteau să discute cu el și să-și împărtășească gândurile ; că toți îl întrebaseră de ce se încăpățîna să-și ascundă numele și ce anume i se întîmplase ; că el le răspunsese că acest lucru l-ar fi costat viața, atît a lui cît și a celor cărora le-ar fi dezvăluit acest secret.

Oricine ar fi fost, astăzi, cînd numele și calitatea acelei victime politice nu mai sînt secrete de Stat, am socotit că informînd lumea despre ceea ce aflasem, aveam să pun capăt fanteziei unui scriitor care se bucură de o mare reputație, spulberînd adevărurile atît de admirate în cărțile sale, ba chiar și pe cele din lucrarea sa *Viața lui Carol al XII-lea*.”

Abatele Papon, străbătînd Provența vorbește și el despre „Masca-de-fier” pe care l-a vizitat în închisoare :

„Spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, un bărbat căruia s-ar putea să nu i se afle niciodată numele, a fost dus în insula Sfînta Margareta. Prea puține dintre persoanele aflate în slujba lui aveau puțința să-i vorbească. Într-o zi, cînd domnul de Saint-Mars discuta cu el, stînd într-un fel de coridor să-i vadă de departe pe cei care ar fi venit spre el, fiul unuia dintre bunii săi prieteni se îndreaptă spre locul unde se auzea vorbă. De îndată ce-l zări, guvernatorul trînti ușa odăii prizonierului și alergă înaintea copilandrului întrebîndu-l foarte tulburat dacă auzise ceva din discuție. De îndată ce se asigură că băiatul nu auzise nimic, îl trimise acasă în aceeași zi, scriindu-i prietenului său că era cît pe-aci ca acea aventură să-l coste viața pe fiul său și că i-l trimitea acasă de frică să nu săvîrșească vreo nesăbuintă.

În 2 februarie 1778, am avut curiozitatea să intru în odaia acelui nefericit prizonier. Odaia era luminată doar de o singură fereastră în partea dinspre nord, fereastră făcută într-un zid foarte gros și zăbreilită cu trei drugi de fier așezați la distanță egală unul de altul. Fereastra dădea spre mare. Am găsit în ea un ofițer din compania de pază, în vîrstă de șaizeci și nouă de ani. El mi-a spus că tatăl său, care slujise în aceeași companie, îi istorisise că un călugăr zărise într-o zi, sub fereastra prizonierului, ceva alb care plutea pe apă. Luă pînza și o aduse guvernatorului. Era o cămașă foarte fină, dar strînsă neglijent și mototolită și pe care prizonierul scrisese cîteva rînduri.

Domnul de Saint-Mars o desfăcu și, după ce citi cele scrise, îl întrebă pe călugăr dacă citise ce scria acolo. Omul protestă vehement, de mai multe ori, susținînd că nu citise nimic. Dar, după două zile, călugărul fu găsit mort în patul lui. Iată o întîmplare pe care ofițerul o auzise povestită de nenumărate ori de către tatăl său. Cea de a doua întîmplare mi se pare la fel de adevărată ca și prima, avînd în vedere mărturiile pe care le-am cules de prin împrejurimi și din mănăstirea din Lérins, unde se mai vorbește și astăzi despre ea.

Cei de la închisoare căutau o femeie care să-l slujească pe prizonier. O femeie din satul Mongin se oferă să vină ea, gîndindu-se că ar putea scoate un ban cu care să-și ajute copiii. Dar cînd i se spuse că nu va mai putea să-i vadă și că nu va mai avea voie să mai aibă vreo legătură cu restul oamenilor, ea refuză să intre în slujba acelui prizonier care ar fi costat-o atît de scump. Trebuie să mai adaug că se dăduseră porunci să se pună sentinele la cele două extremități ale fortului care dădeau spre mare ; sen-

tinelele primiseră ordin să tragă asupra vapoarelor ce s-ar fi apropiat prea mult de fortăreață.

Persoana care-l slujea pe prizonier, muri în insula Sfînta Margareta. Tatăl ofițerului despre care v-am vorbit și care era omul de încredere al domnului de Saint-Mars, îi spusese adesea fiului său că trebuise să se ducă să-l ia pe mort din închisoare, la miezul nopții, și că-l cărase pe umăr pînă la groapă ; crezuse că era vorba chiar de prizonier, care murise. Dar mortul era, după cum v-am mai spus, persoana care-l slujise pe prizonier pînă atunci și în locul căruia se căutase o femeie.“

Se știe că în 1698, Saint-Mars, conducîndu-și prizonierul la Bastilia, în drum s-a oprit cu el la moșia lui Palteau. Pentru a-l contrazice pe Voltaire, care scrisese despre omul cu masca de fier, Fréron îl rugase pe seniorul de Palteau să-i povestească unele lucruri. Palteau îi răspunsese prin scrisoarea următoare, inserată în *L'Année Littéraire* din luna iunie 1768 :

„Fiindcă din scrisoarea domnului de Saint-Foix reiese că «Om-cu-masca-de-fier» încă mai așîță imaginația scriitorilor noștri, am să vă spun tot ceea ce știu despre acest prizonier. Atît în insula Sfînta Margareta cît și la Bastilia era cunoscut sub numele de La Tour. Guvernatorul și ceilalți ofițeri se purtau cu mare respect față de el. Putea obține tot ceea ce era posibil să se acorde unui prizonier. Se plimba adesea avînd întotdeauna o mască pe obraz. Abia după ce a apărut cartea *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* de domnul Voltaire, am auzit spunîndu-se că acea mască ar fi fost de fier și cu arcuri. Poate că au uitat să-mi

vorbească despre acest lucru. Dar știu că nu-și punea mască decît atunci cînd dorea să se plimbe la aer curat sau cînd era obligat să apară în fața unui străin. »

Domnul de Blainvilliers, ofițer de infanterie care avea acces la domnul de Saint-Mars, guvernatorul insulei Sfînta Margareta și mai apoi al Bastiliei, mi-a spus de multe ori că soarta prizonierului La Tour îi ațîțase atît de tare curiozitatea, încît pentru a și-o satisface, se îmbrăcase odată cu hainele unui soldat care urma să fie de sentinelă într-o galerie de sub fereastra camerei pe care o ocupa prizonierul în insula Sfînta Margareta ; că de acolo îl văzuse foarte bine, că nu avea nici un fel de mască și că obrazul îi era alb, că avea un trup înalt și frumos, că părul îi încărunțea deși era încă tînăr. Prizonierul își petrecuse atunci aproape toată noaptea plimbîndu-se prin odaie. Blainvilliers adăugase că prizonierul umbla tot timpul îmbrăcat în cafeniu-închis, că i se dădeau lenjerie fină și cărți ; că guvernatorul și ofițerii stăteau în fața lui în picioare și descoperiți pînă ce le spunea el să se așeze și să se acopere ; că îi țineau adesea companie și că uneori mîncau împreună cu el.

În 1698, domnul de Saint-Mars deveni din guvernator al insulei Sfînta Margareta, guvernator al Bastiliei. Pînă să-și ia postul în primire, locui împreună cu prizonierul său, la domnul de Palteau. « Omul-cu-masca-de-fier » sosi într-o litieră care preceda litiera domnului de Saint-Mars. Erau însoțiți de o mulțime de călăreți. Țăranii ieșiseră înaintea seniorului. Domnul de Saint-Mars mîncă împreună cu prizonierul său, care stătea cu spatele spre fereastra sufrageriei ce dădea spre grădină. Țăranii, pe care i-am întrebat, n-au putut vedea dacă avea sau nu, mască.

Dar văzuseră foarte clar că domnul de Saint-Mars, care ședea la masă în fața lui, își pusese cele două pistoale ale sale, lângă farfurie. Îi slujea doar un singur valet care se ducea să aducă platourile cu mâncare din bucătărie, pe care le așeza apoi pe o masă din anticameră, închizînd cu grijă în urma lui toate ușile. Cînd prizonierul străbătuse curtea avea pe obraz o mască neagră. Țăranii observaseră totuși că i se puteau vedea dinții și buzele ; că era un bărbat destul de înalt și că avea părul aproape alb. Mai tîrziu, domnul de Saint-Mars se culcase într-un pat ce fusese așezat lângă patul «Omului-cu-masca-de-fier». Domnul de Blainvilliers mi-a spus că, după ce a murit — fapt ce s-a petrecut în 1704 — a fost îngropat în taină la Saint-Paul, după ce i-au pus în sicriu niște prafuri care să distrugă repede trupul. N-am auzit pe nimeni spunînd că prizonierul ar fi vorbit cu vreun accent străin.

Ajuns la Bastilia, domnul de Jonca, procuror al regelui, a înregistrat în termenii următori, în registrul închisorii, sosirea prizonierului acolo. Părintele Griffet, un iezuit, a fost primul care a publicat acele curioase rînduri sustrase din arhivele închisorii, de unde nu putea ieși nici o hîrtie. Dar el era duhovnicul închisorii și iezuiții și guvernatorul, pe vremea aceea, își aveau desigur socotelile lor ca să publice acele lucruri.

«Joi 18 septembrie 1698, spune de Jonca, la ora trei după masă, domnul de Saint-Mars, noul guvernator al Bastiliei, a sosit din insula Sfînta Margareta, aducînd în litiera sa un vechi prizonier, pe care-l plimbase și pe la Pignerol și al cărui nume nu era cunoscut, care trebuia să poarte tot timpul o mască pe obraz și care a fost, la început, închis în turnul Basinière pînă la căderea nopții.

După ce s-a întunecat, pe la ora nouă seara, însuși guvernatorul l-a condus în cea de a treia cameră din turnul Bertaudière, cameră pe care promisem poruncă s-o mobilez cu tot ce trebuia, înainte de sosirea sa. Conducându-l în acea cameră, adaugă domnul de Jonca, eram însoțiți de domnul de Rosarges, pe care domnul de Saint-Mars îl luase cu sine și care avea sarcina de a-l servi și de a-l sluji pe prizonier, care lua masa numai cu domnul guvernator.»

Ultimele întâmplări despre Masca de fier ne-au fost istorisite de către domnul Linquet care, întemnițat de multă vreme la Bastilia, obținuse unele informații de la cei mai vechi ofițeri sau servitori ai închisorii. Însemnările sale le-a dat domnului Delaborde, care le-a publicat, după cum urmează, într-un mic articol privitor la acel prizonier necunoscut.

„Prizonierul purta o mască de catifea și nu de fier, cel puțin în perioada pe care a petrecut-o la Bastilia. Îl slujea chiar guvernatorul în persoană, care-i lua rufele murdare și-i aducea altele curate. Când se ducea să asculte slujba, îi era cu desăvârșire interzis să-și scoată masca sau să vorbească cu cineva. Soldații care-l păzeau aveau puștile îndreptate spre el și toate acele puști erau încărcate. Așa că avea motive întemeiate să-și ascundă cu grijă chipul și să tacă.

După ce a murit, toate mobilele de care se slujise au fost arse, dalele de pe jos au fost scoase, tavanul despuiat, pereții dezgoliți ; au fost cercetate cu grijă toate colțurile, toate ungherele unde s-ar fi putut ascunde o hîrtie sau o rufă. Într-un cuvînt, au vrut să se convingă dacă pri-

zonierul nu lăsase pe undeva vreun cuvînt care să dezvăluie cine era. Domnul Linguet m-a asigurat că la Bastilia încă mai existau cîteva persoane care aflaseră aceste lucruri de la părinții lor, vechi slujitori ai închisorii care-l văzuseră pe «Omul-cu-masca-de-fier». După un lung martiriu, nefericitul prizonier muri în sfîrșit, la Bastilia, unde stătuse cinci ani și două luni. Și același om care-l trecuse în registru, la sosirea sa, îl trecu acum din nou, în următorii termeni : «Luni, 19 noiembrie 1703, prizonierul necunoscut, al cărui chip a fost tot timpul acoperit cu o mască de catifea neagră, prizonier pe care domnul de Saint-Mars îl adusese cu sine din insula Sfînta Margareta și pe care-l păzea cu strășnicie, de multă vreme, simțindu-se ieri rău, cînd a ieșit de la slujbă, a murit astăzi, la ora zece seara, fără să fi fost bolnav. Domnul Guirout, duhovnicul nostru, îl spovedise ieri. Murind pe neașteptate, n-a mai putut primi împărtășania. A fost îngropat, marți 20 noiembrie, la ora patru după masă, în cimitirul din Saint-Paul. Înarmorîntarea sa a costat patruzeci de livre».

Preoților din parohie li s-a ascuns și vîrsta și numele prizonierului. Pe foaia din registru, din ziua aceea, înarmorîntarea sa este consemnată în acești termeni pe care i-am copiat din registru :

«Anul 1703, 19 noiembrie. Marchiali, în vîrstă de vreo șaizeci de ani, a murit la Bastilia ; trupul i-a fost îngropat în cimitirul din Saint-Paul, în 20 noiembrie, în prezența domnului maior Rosarges și a domnului chirurg Reilh, medicul Bastiliei, care semnează actul.

Rosarges și Reilh.»

E de asemenea un lucru foarte sigur că, după moartea celui necunoscut, s-a dat poruncă să se ardă toate lucrurile de care se slujise : mobilă, lenjerie, haine, saltele, cuverturi, patul în care dormise, pînă și ușile odăii unde locuise. Farfuriile de argint din care mîncase au fost topite, pereții odăii unde locuise au fost răzuiți și văruiți din nou. Au mers cu precauția pînă acolo încît au scos și dalele de piatră de pe jos de teamă ca nu cumva prizonierul să fi ascuns vreun bilet sau să scrie cine era, pe dosul vreuncea dintre ele. Las toate notele mele privitoare la prizonierul mascat cercetării amănunțite a criticilor și a celor curioși ; dar oricît le vor examina, va reieși, în mod sigur, din ele, faptul că «Omul-cu-mască» a fost un personaj de seamă. Porunca de a-și ascunde chipul sub pedeapsa cu moartea în caz de nesupunere dovedește faptul că dacă și-ar fi arătat chipul, ar fi fost o adevărată nenorocire ; că doar simpla vedere a feței sale ar fi dovedit celor din jur cine era ; că prizonierul nutrea în el dorința mai curînd de a se face cunoscut decît de a evada. Cîm nici un mare prinț nu dispăruse din Franța după moartea lui Mazarin, «Omul-cu-mască» nu putea fi decît un personaj important, dar necunoscut în acea epocă, căruia ministeriatul cardinalului Mazarin avea tot interesul să-i ascundă numele și situația din moment ce dăduse ordinul de a fi împușcat dacă ar fi cutezat să arate cine era. Mai rezultă din toate acestea, că oriunde s-a aflat acel mare nefericit, fie în insula Sfînta Margareta, fie pe drum, fie la Paris, i s-a poruncit în permanență să-și ascundă chipul, ceea ce înseamnă că fața lui putea dezvălui secretele Curții în orice colț al Franței.

În sfîrșit, trebuie să semnalăm faptul că chipul prizonierului a fost ascuns cu grijă începînd de la moartea lui Mazarin și pînă la moartea celui om necunoscut, moarte care a avut loc la începutul secolului nostru¹, și că guvernul era gata să-l înmormînteze desfigurat, sau chiar fără cap, după cum s-a auzit de la unii. Deci chipul lui putea să-i dea în vileag înfățișarea de la un capăt la altul al Franței, vreme de o jumătate de veac. Ceea ce înseamnă că cel puțin vreme de o jumătate de veac a existat în Franța un cap ce putea fi lesne remarcat în orice colț al țării, chiar și într-o închisoare aflată pe o insulă, un cap ce semăna leit cu cel al unui mare contemporan al său. Or, care era acel cap atît de ușor de recunoscut în întreaga Franță dacă nu cel al lui Ludovic al XIV-lea, fratele său geamăn ? Secretul de Stat sau mai curînd crima lui Ludovic al XIV-lea par deci a se confirma și, dacă mai rămîn totuși unele îndoieli în legătură cu acest lucru, ele au fost prilejuite de poruncile îngrozitoare date guvernatorilor din acele închisori ale Statului de a-l ucide cu sînge-rece pe acel mare prinț dacă și-ar da cumva în vileag taina. Această barbarie nu mi se pare totuși compatibilă cu firea lui Ludovic al XIV-lea, care nu era un om crud ; pe de altă parte, toți cei care au vorbit despre acel prizonier necunoscut ne asigură că un astfel de ordin a fost totuși dat.

Ludovic al XV-lea a fost însă mult mai uman decît Ludovic al XIV-lea și dacă ar fi trăit în acea epocă, mai mult ca sigur că l-ar fi eliberat pe sărmanul prizonier. El îl sîcîlise adesea pe regent, ducele d'Orléans, să-i vorbească despre nefericitul prizonier, dar ducele îi răspun-

¹ Adică al secolului al XVIII-lea (n.t.).

sese că nu-i putea vorbi majestății sale despre acest lucru, decît după majoratul său. În ajunul zilei în care urma să fie declarat major, Ludovic al XV-lea l-a întrebat din nou pe regent dacă era vorba de un secret de Stat.

— Da, sire, îi răspunsese ducele d'Orléans de față cu o mulțime de seniori. Dacă v-aș dezvălui astăzi acest secret, ar însemna să mă abat de la o datorie. Dar mâine voi fi obligat să răspund la toate întrebările pe care majestatea voastră va binevoi să mi le pună.

Așa că a doua zi regentul, de față cu toți seniorii de la Curte, îl luă pe Ludovic al XV-lea deoparte pentru a-i destăinui secretul. Toți ochii se ațintiră asupra lui și toată lumea văzu cît de emoționat fusese tînărul rege aflînd acca taină. Curtenii, sigur că nu putuseră auzi nimic din cele discutate. La urmă însă îl auziră pe rege rostind cu glas tare aceste vorbe :

— Ei bine, dacă ar mai trăi, eu i-aș dăru i libertatea !

Ludovic al XV-lea a păstrat și mai strașnic secretul decît ducele d'Orléans. Așa că atunci cînd părintele Griffet și Saint-Foix răscoliră, prin scrierile lor, taina celui prizonier necunoscut, lui Ludovic al XV-lea îi scăpară — de față cu o mulțime de seniori de la Curte — aceste vorbe :

— Lăsați-i să se certe între ei ! Nimeni n-a spus, pînă acum, adevărul despre «Omul-cu-masca-de-fier» !

Se știe că Delfinul, tatăl lui Ludovic al XVI-lea, l-a rugat adesea pe Ludovic al XV-lea să-i spună cine era acel faimos prizonier.

— E mai bine să nu știi, îi răspunsese mereu tatăl său, regele, pentru că te-ar îndurera prea tare !

Se știe de asemenea că domnul Delaborde, primul valet al regelui, cu care majestatea sa discuta uneori diverse

lucruri despre artă, literatură sau istorie, i-a povestit într-o zi, lui Ludovic al XV-lea câteva întâmplări despre «Masca-de-fier».

— Văd că vrei să-ți spun ce știu privitor la acel necunoscut, zise prințul. Dar să știi că nu vei afla nimic. Doar atât cât știu și ceilalți : și anume că închisoarea l-a împiedicat pe acel om nefericit să aibă nevastă și copii.

Ludovic al XV-lea a fost la fel de rezervat și față de doamna de Pompadour și față de celelalte iubite ale sale, curioase să știe cine fusese acel misterios personaj. Dar îl sîcîiră zadarnic pe rege care nu vru să le spună nimic.

În sfîrșit, am observat că slăbiciunea prizonierului pentru o foarte fină lenjerie de corp și de pat, lenjerie pe care i-o procura nevasta guvernatorului închisorii din insula Sfînta Margareta, se datora unei vieți sedentare și nu unei vieți în aer liber, obligată să se acomodeze cu diverse situații mai dificile. Sensibilitatea prizonierului se aseamăna întrutotul cu sensibilitatea tinerilor cocoloșiți, a călugărițelor și a unor femei deosebit de delicate. De altfel de ce ne-am mira că acel prinț întemnițat de foarte tînăr, care nu mergea aproape deloc pe jos nici călare, nu era obișnuit cu munca și cu nici una dintre mișcările unui om liber, era deosebit de sensibil ? Nu simțea o atracție către lenjeria foarte fină, ci avea pur și simplu nevoie de ea.

Iată tot ce am putut afla despre acel misterios personaj. Doresc să se facă tot ceea ce este cu putință pentru a se afla numele preceptorului său. Să fie vizitate toate arhivele unde s-au păstrat procesele-verbale privind nașterea lui Ludovic al XIV-lea. Să fie cercetată de asemenea biblioteca regelui, fiindcă noutățile aflate merită atenția

istoricilor și erudiților. Dacă descoperirile lor vor confirma că acel prizonier a fost într-adevăr fratele geamăn al lui Ludovic al XIV-lea, ele vor face ca să le devină și mai dragă francezilor memoria acelui năpăstuit prizonier care a fost vreme atât de îndelungată obiectul unei curiozități generale și vor dezonoara și mai mult poruncile arbitrare ale miniștrilor și ale tiranilor.“

REGENȚA

Capitolul I

Înmormîntarea regelui. — Doamna de Maintenon. — Prinții legitimi. — Ducele d'Orléans. — Portretele ducelui și al ducesei du Maine. — Contele de Toulouse. — Filip d'Orléans și ducesa d'Orléans. — Copiii legitimi și bastarzii ducelui d'Orléans.

Capitolul II

Saloanele domnului duce d'Orléans în timpul ultimelor trei zile ale bolii lui Ludovic al XIV-lea. — Prințul de Conti și soția sa, fosta domnișoară de Condé. — Mama sa, fosta domnișoară de Blois. — Pregătirile ducelui d'Orléans pentru ședința Parlamentului. — Prima cuvîntare a lui Ludovic al XV-lea. — Reorganizarea guvernului.

— Onorurile aduse lui Ludovic al XIV-lea în străinătate. 13

Capitolul III

Regentul și familia sa. — Doamna ducesă de Berry. — Domnișoara de Chartres. — Domnișoara de Valois. — Ludovic d'Orléans; duce de Chartres. — Tinerile franțuzoaice. 22

Capitolul IV

Miniștrii și consilierii din vremea regentei. — Domnii de Villeroy, de Villars, d'Uxelles, d'Harcourt, de Tallard, ducele de Noailles, domnul de Torcy, abatele Dubois. 29

Capitolul V

Întoarcerea regelui la Tuileries. — Situația finanțelor. — Se iau măsuri pentru a face față situației de moment. — Law ; sosirea lui la Paris ; viața lui. — Crearea Băncii de Conturi. — Dubois pleacă în Anglia. — Iacob al III-lea și fuga sa. — Douglas. — Doamna de l'Hôpital. 39

Capitolul VI

Luxembourg. — Gărzile doamnei ducese de Berry. — Domnul de Lauzun și nepotul său. — Viața lui Filip al II-lea din clipa în care a devenit regent. — Doamnele d'Averne, de Sabran, de Phalaris, de Parabère. — Brancas, Broglie, Canillac, Nocé, Ravannes, Brissac. — Mesele de la Palatul Regal. — O privire asupra literaturii în epocă. — Scriitorii. — Fontenelle, Le Sage, Destouches, Voltaire. — Ludovic al XV-lea.

49

Capitolul VII

Lordul Stairs. — Dubois în Anglia. — Tratatul triplei alianțe. — Regele e încredințat ducelui d'Orléans. — Domnul de Richelieu. — Domnișoara de Charolais. — Balurile de la Operă. — Țarul Petru cel Mare la Paris. — Afacerea cu prinții recunoscuți de Ludovic al XIV-lea. — Domnul d'Argensson, cancelar.

59

Capitolul VIII

Iubitele lui d'Argensson. — Muștrările Parlamentului. — Exilul. — Du-

bois la Londra. — Intrigi diplomatice. — Diamantul. — Încheierea tratatului. — Alberoni și ducele de Vendôme. — Prințesa des Ursins. — Complotul. — Arestarea lui Portocarero. — Trimiterea lui Cellamare în Franța. — Prezența de spirit a lui Richelieu. — Întemnițarea conspiratorilor. — Moartea lui Carol al XII-lea.

71

Capitolul IX

Franța și Spania. — Avantajele Franței. — Richelieu întemnițat la Bastilia. — Retragera doamnei de Berry la mănăstirea Filles-du-Calvaire. — Durerea regentului. — Fiica doamnei ducese de Berry. — Moartea doamnei de Maintenon. — Moartea părintelui Le Tellier. — Succesele Franței în Spania.

83

Capitolul, X

Domnișoara de Chartres. — Pricina retragerii sale. — Law. — Ducele de Bourbon. — Richelieu iese din închi-

soare. — Gentilomii bretoni. — Concentrarea puterii în mâinile ducelui d'Orléans. — Alberoni. — Regina Spaniei. — Laura Piscatori. — Dizgrațierea lui Alberoni. — Exilul. — Pacea generală. — Montesquiou. — Pontcaléc, Montlouis, Talhouet și Couédic. — Ciumă la Marsilia. 94

Capitolul XI

Călătoria domnișoarei de Valois. — Interzicerea relativă a *Bulei Unigenitus* — Ce era cu această Bulă. — Dubois arhiepiscop. — Misiunea domnului de Breteuil. 108

Capitolul XII

Situația finanțelor Franței după prăbușirea sistemului lui Law. — Camera de Justiție. — Vânzarea bunurilor lui Law. — Dizgrațierea și moartea lui Argensson. — Dubois ajunge cardinal. — Boala regelui. — Helvétius. — Primele tentative de inoculare împotriva vărsatului. — Făgăduieli de căsătorie între Ludovic al XV-lea și infanta Spaniei și între

domnișoara de Montpensier și prințul Asturiei. — Domnul de Saint-Simon, ambasador în Spania. — Cartouche. — Moartea lui.

116

Capitolul XIII

Schimb de prințese. — Duhovnicii. — Intrarea cardinalilor de Rohan și Dubois în Consiliul Regal. — Regele părăsește Parisul și se mută la Versailles. — Dubois, prim-ministru. — Dubois și mareșalul de Villeroy. — Arestarea mareșalului. — Fuga și întoarcerea episcopului de Fréjus, adică a lui Fleury, preceptorul regelui. — Dubois academician. — Moartea lui Marlborough. — Moartea Prințesei Palatine. — Cutremurul de pământ din Portugalia.

126

Capitolul XIV

Majoratul regelui. — Doamna de Prie. — Doamna de Pléneuf. — Domnul de Prie, ambasador la Torino. — Întoarcerea sa. — Dizgrațierea lui Le Blanc și a lui Belle-Isle. — Boala

lui Dubois și moartea sa. — Moartea regentului. — Concluzii.

138

LUDOVIC AL XV-LEA ȘI CURTEA SA

Capitolul I

Un cuvânt care ne va aminti de tinărul rege. — Ce s-a petrecut la moartea domnului duce d'Orléans. — Cum a fost numit prim-ministru domnul duce de Bourbon. — Originea sa. — Portretul fizic și moral. — Doamna ducesă, mama domnului duce. — Prinții. — Domnul de Charolais. — Regele. — Eticheta lui Ludovic al XV-lea. — Zvonuri jignitoare la adresa regelui. — Sufletul lui Duchaffour.

146

Capitolul II

Curtea Spaniei. — Filip al V-lea abdică în favoarea fiului său. — Boala lui Ludovic al XV-lea. — Hotărîrea pe care o ia domnul duce de Bourbon de a-l însura. — Pețirea infantei. —

Doamna de Prie. — Influența ei. — Maria Leczinska. — Căsătoria regelui. — Mica intrigă a domnului de Bourbon și a doamnei de Prie împotriva domnului de Fleury. — Căderea domnului de Bourbon și a doamnei de Prie. — Doamna de Prie trimisă în exil, unde și moare.

155

Capitolul III

Episcopul de Fréjus, ministru de stat. — Liniste generală în Europa. — Decese. — Marele Prieur de Vendôme. — Voltaire și domnul de Rohan. — Chabot. — Doctorul Issez.

173

Capitolul IV

Întoarcerea ducelui de Richelieu. — Moartea doamnei de Nesle, a mareșalului d'Uxelles, a ducelui de Villeroy și a Adriennei Lecouvreur. — Amănunte asupra acestei ultime morți. — Revolta din Corsica. — Nașterea ducelui d'Anjou. — *Noutăți eclesiastice*. — Arestarea celor trei redactori. — Abdicarea lui Victor-

Amedeu în favoarea fiului său. — Povestea doamnei de Verrue. — Victor-Amedeu conspiră pentru a-și recuceri tronul. — E arestat și închis în castelul Rivoli. — Regele Prusiei poruncește să fie arestat fiul său. — Ducele d'Orléans se retrage din afaceri. — Regele devine grădinar. 190

Capitolul V

Situația la Curte. — Ludovic al XV-lea și regina. — Domnișoarele de Charolais, de Clermont, de Sens. — Contesa de Toulouse. — Vânătorile de la Rambouillet și de la Satory. — Domnul de Melun. — La Peyronie și domnișoara de Charolais. — Conduita lui Fleury. — Se conspiră împotriva reginei. — Toastul lui Ludovic al XV-lea. — Neliniștea lui Fleury. — Domnul de Richelieu. — Brevetul de pensie și intriga domnului de Fleury. — Valeții de cameră ai regelui. — Doamna de Mailly. — Familia de Nesle. — Regele îndrăgostit. — Timiditatea sa. Greșala reginei. — Doamna de

Mailly victorioasă. — Portretul ei.
— Conciliul și Parlamentul. —
Domnul Hérault, locotenentul Poli-
ției.

207

Capitolul VI

Moartea lui Frederic-August al
Poloniei. — Declarația Dictei pri-
vind condițiile alegerii. — Regele
Ludovic al XV-lea îl susține pe
Stanislas. — Țarina și imperiul țin
cu prințul August, fiul răposatului
rege. — Plecarea lui Stanislas. —
Deghizarea și călătoria sa. — Sta-
nislas este ales rege. — O armată
rusă se îndreaptă spre Varșovia.
— Stanislas se retrage la Dan-
zig. — Asediul Danzigului. — In-
teresul Franței de a avea în nord
o putere împotriva Rusiei. — Ex-
pediția domnului de Plélo. — Fuga
regelui Stanislas. — Război împo-
triva imperiului. — Planul de luptă
al armatelor franceze. — Berwick
și Villars. — Conte de Belle-Isle,
ducele de Noailles, cavalerul d'As-
feld, contele de Saxa, regele Carol.

— Bătălia de la Guastalla. — Cucerirea Neapolelui și a Siciliei de către don Carlos. — Starea armatei franceze la sfârșitul anului 1735. — Paacea de la Viena. — Remaniere europeană. — Căsătoria ducelui de Richelieu. — Nașterea ducelui de Fronsac. — *Alzire, Fiul risipitor, Legatul, Falsele confidențe.*

226

Capitolul VII

Împăratul ia în stăpânire ducatele de Parma și de Piacenza. — Societatea intimă a regelui. — Lemoine, Pigalle și Boucher înfrumusețază castelul de Choisi, cumpărat de rege. — Dizgrațierea domnului de Chauvelis. — Domnul de Maurepas. — Surorile doamnei de Mailly. — Doamnele de Vintimille și de Lauraguais. — Funcția de gentilom a domnului de La Trémouille. — Moartea doamnei de Vintimille.

254

Capitolul VIII

Moartea doamnei de Mazarin. — Doamnele de La Tournelle și de

Flavacourt. — Alungarea lor din Palatul Mazarin. — Hotărîrea doamnei de Flavacourt. — Lectica. — Domnul de Gesvres. — Regele dă un apartament doamnei de Flavacourt. — E căutată doamna de La Tournelle. — Doamna de Flavacourt respinge avansurile regelui. — Intrigă împotriva domnului d'Agenois. — Doamna de La Tournelle capitulează. — Dizgrațierea doamnei de Mailly. — Ultimele clipe ale domnului de Fleury.

271

Capitolul IX

Ludovic al XV-lea declară că vrea să domnească singur. — Ultimele onoruri aduse lui Fleury. — Portretul regelui. — Seniorii și doamnele. — Condițiile puse regelui de către doamna de La Tournelle. — Situația în Europa. — Izbucnirea războiului. — Maria-Tereza. — Frederic al II-lea. — Electorul de Bavaria. — Mauriciu de Saxa. — Războiul din Italia. — Spaniolii. — Englezii.

283

Capitolul X

Regele vrea să meargă la oaste.
— Maurepas, Richelieu și doamna de Châteauroux îl îndeamnă să se ducă. — Plecarea regelui. — Doamna de Châteauroux rămîne la Paris.
— Plecarea doamnei de Châteauroux și a surorii sale, doamna de Lauraguais. — Prezența lor nedorită la atacul de la Ypres. — Prințul Carol trece Rinul. — Regele la Metz. — Boala regelui. — Conte de Clermont. — Domnul de Richelieu și Ludovic al XV-lea — Triumful dușmanilor ducesei, care e îndepărtată de la Curte împreună cu sora sa. — Regina. — Delfinul. — Domnul de Châtillon este dizgrațiat.

294

Capitolul XI

Capitularea de la Friburg. — Înapoierea regelui la Paris. — Doamna de Châteauroux îi scrie lui Richelieu. — Culcarea reginei. — Plimbarea nocturnă a lui Ludovic al XV-lea. Regele se întâlnește cu doamna de

Châteauroux. — Dizgrațierea dușmanilor ducesei. — Boala acesteia.

310

Capitolul XII

Însurătoarea Delfinului. — Se căsătorește cu fata lui Filip al V-lea al Spaniei. — Temerile domnului de Richelieu după moartea ducesei de Châteauroux. — Tăcerea regelui. — Ducele rămîne în grațiile suveranului său — Doamna de Flavacourt. — Serbările date de orașul Paris. — Balul, vînătoarea, deghizările. — Talentul doamnei d'Étioles. — Masa din seara zilei de 22 aprilie. — Reluarea ostilităților. — Englezii și olandezii. — Mauriciu de Saxa. — Bătălia de la Fontenoy.

316

Capitolul XIII

Expediția lui Carol-Eduard în Scoția. — Cei șapte oameni ai lui Moidart. — Victoria de la Prestor Pans și de la Falkick. — Deruta lui Culloden. — Fuga pretendentului. — Flora MacDonald. — Prințul și briganzii. — Devotamentul lui Ro-

deric MacKensie. — Carol-Eduard izbutește să ajungă în Franța, de unde este expulzat. — Se refugiază la Roma. — Legătura lui cu doamna contesă de Albany. — Ultimii ani ai vieții sale. — Conte de Bonneval, cavalerul de Belle-Isle, monseniorul de Vintimille.

332

Capitolul XIV

Familia regală. — Choissy și Trianon. — Eticheta de la Curte. — Societatea reginei. — Mesele. — Bucătarul regelui. — Delfinul și copilăria acestuia. — Domnul de Fleury. — Înșurătoarea Delfinului. — Doamna de Pompadour. — Averele marchizei. — Serbările doamnei de Pompadour.

341

Capitolul XV

Încurcături financiare. — Domnul de Maurepas este înlocuit cu domnul de Bouillé. — Plîngerile nobilimii, ale clerului și ale statelor din provincie. — Exilul gentilomilor. — Ne-

mulțumirile poporului. — Ordinele împotriva cerșetorilor și vagabonzilor. — Răzmerița. — Planul de fortificare a Parisului. — „Drumul revoltei“. — Domnul de Charolais. — Măritișul doamnei de Boufflers cu domnul de Luxembourg. — Nobilimea militară. — Moartea lui Mauriciu de Saxa. — Înființarea Școlii Militare. — Nașterea ducelui de Bourgogne. — Marchizul de Marigny. 353

Capitolul XVI

Anglia și Franța, ruptura dintre ele. — Washington. — Atacarea vaselor franceze de către vasele engleze. — Declarația de război. — Planurile Angliei. — Cucerirea insulei Minorca de către Richelieu. — Maria-Tereza și doamna de Pompadour. — Tratatul dintre Anglia și Prusia. — Alianța Franței cu Austria. 374

Capitolul XVII

Consiliul. — Comisia mixtă. — Condamnarea episcopului d'Orléans. — Deschiderea adunării clerului. —

Nașterea contelui de Provence. — Demisia consilierilor. — Teama de tulburări. — Scrisori insultătoare la adresa doamnei de Pompadour. — Amenințări la adresa regelui. — Arestarea lui Damiens. — Damiens la Paris. — Supliciul. — Digrațierea domnilor d'Argensson și de Machault. Domnul de Rouillé îl înlocuiește pe domnul de Bernis. — Moartea lui Fontenelle.

387

Capitolul XVIII

Politica Angliei. — Tratatul cu Rusia. — Cele patru mari puteri. — Războiul împotriva regelui Prusiei. — Înfrângerea saxonilor. — Aliații Franței. — Suedia în coaliție. — Neapole și Spania. — Canada. — Voltaire la Frederic. — Tratatul din Paris. — O privire asupra Angliei.

394

Capitolul XIX

Domnul de Bernis. — Doamna de Pompadour e nemulțumită. — Purtarea domnului de Stainville. —

Choiseul și cardinalul de Bernis. — Domnul de Choiseul e făcut duce. Domnul de Bernis este exilat. — Doamna de Pompadour la regină. — Sciziunea dintre iezuiți. — Exilul Delfinului la Meudon. — Petru al III-lea. — Caterina a II-a. 407

Capitolul XX

Afacerea expulzării iezuiților. — Temerile doamnei de Pompadour și ale domnului de Choiseul. — Filozofii. — Parlamentul. — Temerile lui Ludovic al XV-lea. — Lucrările filozofilor. — Cărți arse de mîna călăului — Ezitățile lui Ludovic al XV-lea. — Hotărîrea parlamentelor din provincie. — Izgonirea iezuiților. — Ce spune Voltaire. — Publicații literare. — Decese. — Doamna de Pompadour. 416

Capitolul XXI

Delfinul. — Ultimele sale clipe. — Delfina. — Domnul de Choiseul și temerile sale. — Făgăduielile lui Ludovic al XV-lea. — Delfina îl favo-

rizează pe domnul d'Aiguillon. —
 Ceaşca de ciocolată din 1 februarie.
 — Delfina îi spune regelui că a fost
 otrăvită. — Moartea Delfinei. —
 Tulburarea lui Ludovic al XV-lea.
 — Apropierea lui de regină. — Sta-
 nislas moare ars. — Lorena e alipită
 Franței. — Moartea reginei. — Dom-
 nii de Choiseul și d'Aiguillon.

424

Capitolul XXII

Egafodul. — Ludovic al XV-lea.
 — Cîteva cuvinte despre doamna de
 Pompadour. — Conte de Lally-
 Tollendal, originea și avansarea sa.
 — Este numit guvernator în India.
 — Dezastrul. — Flota franceză e în-
 vinsă. — Revolta armatei. — Lally
 ajunge la Bastilia. — Începerea pro-
 cesului. — Atitudinea lui Lally. —
 Condamnarea lui la moarte. — Fiul
 contelui de Lally. — Doamna de
 Heuzé și domnișoara de Dillon.

432

Capitolul XXIII

Genova și Corsica. — Tratatul de
 la Compiègne. — Lupta contra Fran-

ței. — Domnul de Chauvelin în Corsica. — Nașterea lui Napoleon Bonaparte la Ajaccio. — Doamna du Barry. — Domnul de Lauzun, îndepărtarea și întoarcerea acestuia. — Pactul dintre Lauzun și domnișoara Lange. — Domnul de Choiseul și domnișoara Lange. — Domnii de Richelieu și d'Aiguillon. — Domnișoara Lange care îi place regelui și pe care acesta o mărită cu domnul du Barry. — Prezentarea ei la Curte. — Regele Danemarcei la Paris. — Negocieri privind căsătoria Delfinului. — Casa de Austria. — Maria-Antoaneta ; educația arhiducesei. — So sirea Delfinei în Franța. 443

Capitolul XXIV

Maria-Antoaneta, rivala doamnei du Barry. — Coaforul Léonard. — Căsătoria ducelui d'Orléans cu doamna de Montesson. — Ducele d'Aiguillon îi bate pe englezi la Saint-Cast. — Intrigi. — Influența doamnei du Barry. — Coaliția împotriva domnului de Choiseul. —

Portretul lui Carol I. — „Verișoara”
doamnei du Barry. — Favorita și
portocalele. — Exilul domnilor de
Grammont și de Praslin. — Portre-
tul domnului de Choiseul făcut de
Ludovic al XVI-lea.

455

Capitolul XXV

Politica ducelui d'Aiguillon. —
Memoriile Delfinului, fiul lui Ludo-
vic al XV-lea, îi slujesc acestuia de
ghid. — Dificultatea de a urma pla-
nul propus față de Austria. — Con-
duita ducelui d'Aiguillon față de pu-
terile secundare — Domnul de Ver-
gennes la Stockholm. — Împărțirea
Poloniei. — *Memoriul* pe care ducele
d'Aiguillon îl înmânează regelui.

470

Capitolul XXVI

Bătrînețea lui Ludovic al XV-lea.
— Moartea îi dă tîrcoale și seceră în
jurul său. — Mareșalul d'Armen-
tière. — Moartea domnului de Chau-
velin. — Călătoriile regelui. —
Doamna du Barry. — Domnul de

Fronsac, o răpire, un incendiu și un viol. — Poetul Gilbert, marchizul de Sade, Gluck și Piccini. — Temerile regelui. — Morți subite. — Vărsatul de vînt. — Doamna du Barry pleacă, apoi se întoarce. — Ultima ei întrevedere cu regele ; ultimele momente ale acestuia. — Moartea lui Ludovic al XV-lea.

477

Capitolul XXVII

Privire retrospectivă. — Situația Europei la moartea lui Ludovic al XV-lea. — Familia Mariei-Tereza. — George al III-lea ; nebunia sa. — Ecaterina a II-a. — Semiramida Nordului, cuceririle și călătoriile sale. Frederic al II-lea. — Politica și moartea sa. — Gustav al III-lea. — Mustafa al III-lea. — Decăderea Imperiului Otoman. — Nepoții lui Ludovic al XV-lea.

491

Capitolul XXVIII

Politica Franței între 1610 și 1754. — Doborîrea Austriei. — Planurile

lui Filip al II-lea. — Henric al III-lea, Henric al IV-lea. — Conduita Mariei de Medicis. — Ludovic al XIV-lea și Ludovic al XV-lea. — Împărăteasa Maria-Tereza. — Maria-Antoaneta. — Napoleon. — Starea morală a Franței. — Regalitatea, nobilimea, curtenii. — Doamnele de Grammont, de Tencin, doamna Adelaïde. — Domnii de Brissac, de Richelieu, de Noailles. — Căsătoriile nobililor. — Clerul. — Domnișoarele de Raucourt, Duthé, la Guerre, Granville. — Literatura. 502

Capitolul XXIX

<i>Filozofii</i>	513
<i>Anexă</i>	523

Lector : ANA BARBU
Tehnoredactor : CONSTANȚA VULCANESCU

Bun de tipar 30.05.1989. Apărut 1989.
Format 32/70×108. Coli tipo 18.

Comanda nr. 90 114
Combinatul Poligrafic București
Piața Presii Libere nr. 1
ROMANIA